LIETUVIŲ TAUTA

SENOVĖJE ir ŠIĄDIEN.

PARAŠĖ

J. ŠLIUPAS, M. D.

ANTRAS TOMAS.

PLYMOUTH, PA.
Spauda ir kaštai „Vienybės Lietuvninkų".
1905

Prusų imtynės už buvį, 13-me šimtmetyje [1]).

13-tas šimtmetis Prusų gyvenime buvo gadyne vienos be pertrukio kovos už nepriklusnumą, tikėjimą ir dievus. Nelaimingoji gentė turėjo susiimti iš visų savo pajiegų, idant galėtų laimingai atmušti nesuskaitomas minias krikščionių, iš kurių vieni užsipuolė vien geisdami kraujo ir grobių, kiti dėl išplėšimo jai iš-po kojų žemės ir valnybės. Ir nors Prusai galiaus nebteko vilties apsiginti nuo priešų, vienok jie neišsižadėjo karžygiškumo: jie visados geidė velyk pražuti kovoje, negu papulti į nelaisvę.

„Kožna tauta, kaip kad kožnas kudikis—rašo Kotzebue — atneša ant svieto tiktai palinkimus, iš viso-ko labiaus ant gero negu ant pikto. Laimė ar nelaimė, valnybė ar priespauda, kuomi likimas apsiaučia lopšį žmonių ar tautų, nulemia anų upą, šitų—tautišką pobudį. Jeigu Šveicarams butų nelimę nusikratyti nuo Austrijos jungo, tad.ažuot giriamo prastumo, tiktai pasalumas ir vyliugystė pripildytų pasekančius lapus jų istorijos. Jeigu butų Prusams limę išnaikinti kryžiuotus skėrius, kurių debesiai metas į metą žliugėjo ant jų tėviškų dirvų, tad garbė jų drąsumo, svetmylystos ir tiesmokos dvasės dabar dar tebžibėtų jų istorijoje; naje, toji išmirusi gentė rasi musų dienose savo galybe ir paveizda tebsuteiktų Europai papročius ir įstatymus. Šveicarams gamta buvo davusi kalnus, Prusams —gires ir pales ant apsigynimo; tačiaus anie kovojo prieš vieną viešpatystę, o šitie—prieš kovamylius visos Europos. Austrijai galėjo nutekėti kraujas, bet ne teip atsitiko su hydra kryžininkų. Tiktai Prusų skaitlius mažyn ėjo kožname mušyje, o ne skaitlius avanturninkų. Ir gilus šuliniai galų gale išsisemia, bet upės amžinai varo naujas vilnis".

---

1) Pagal Narbútą, Kotzebue, Krašėvskį, Lietuvos Vaiką ir k.

Pamaldus Pamarių ercokas Mestvinas ganėdinosi pripildydamas maldomis ir dovanomis Olyvos kliošterių, kurį jo tėvas buvo pastatydinęs 1170 m. Jo didis sunus, rimtasai Šventapelkis dar tik augo į karžygį, ir pasidalinimo dėlei nusilpę Lenkai neįstengė sustabdyti antpuldinėjimus Prusų, nes Leškas (1205—1212) vedė kares prieš Rusus, ir jeigu jis savo akis atkreipė ant Pamarių, tai tiktai dėlto, idant valnus jų kunigaikščius priversti mokėti duonį. Bet Šventapelkis, didžiavyris ano šimtmečio, su maža kariumene drąsiai įsismerkė į nepritelių rubežius, ir ant Leško užpuolė iš nejučių, kada tasai Gniezne su Silėzijos ercoku Heinrikiu Barzdočiumi sątaravosi, kaip geriausia prapuldyti Pamarių kunigaikštį, ketino, suėmęs jį, parsivežti ant greitų arklių namon, bet pamatęs, jog bėgštas gali nenusisekti, nudurė jį.

Leško brolis Konradas buvo užėmęs valdyti žemę Kujavų ir Mozuriją, lyginai kaip Kelmių ir Dobriniaus žemes. Ir toje tai gadynėje prasideda naujas platinimas krikščionių tikėjimo tarpe Prusų. Iš pradžių rods tas platinimas vyko su pagelba pamokinimų, meilių pertikrinimų ir gerų paveizdų, paskui gi meilė artimo ir tikėjimas į krikščionių dievą platinami buvo su pagelba ugnies ir kardo, žudymo ir naikinimo.

1207 m. Gotfrydas, perdėtinis Cistersų kliošteriaus Lukave(Liublino rėd),drauge su zokoninku Pilypu, nuvyko antmesti neprašytą laimę laimingesniems Prusams. Iš pradžių platinimas krikščionybės jiemdviem gerokai sekėsi, bet toliaus apaštalai turėjo kuom-nors nusikalsti, nes Pilypas tapė užmuštas, o Godfrydas tik pabėgdamas išsigelbėjo nuo myrio.

1208 m. abatas Bernardinų iš Olyvos kliošteriaus Pamaryje, vardu Kristijonas, žmogus gudrus, garbės ir turtų godus, teip gi nuvyko į Prusų žemę (į aplinkę Labavos, parubežyje Pamežanijos) dėl platinimo krikščionystės. Kristijonas dvasiškus tinklus statė ant žiponų, manydamas, kad bitys seks paskui bitinus, ir — Phalet, Sodrekis ir Mangatis — tapė prikalbinti krikštytiesi: mat Kristijonas mokėjo Prusų kalbą. Tad popiežius Inocentas III 1213 m. įteikė Kristijoną po ypa-

tinga globa Gniezno arcivyskupo Heinrikio, o teipos-gi po globa Lenkų kunigaikščių. 1214m. atverstu du Prusų didžturčiu: Varpoda ir Švabunas, drauge su Kristijonu nuvykę į Romą prašė popiežiaus užtvirtinti dovanotas jų žemes(Lausania ir Labava)ant naudos krikščioniškos bažnyčios Prusijoje ir pastatyti vyriausiu ant visų Prusų krikščionių apaštalą jų — Kristijoną. Tad popiežius paskyrė Prusams Kristijoną už vyskupą, 1215 m., ir liepė užkariauti žemes netikių ar su aštriais kardais ar su slidžiai glotniais liežuviais.

Sugrįžęs iš Romos, Kristijonas rado visą padėjimą persimainius: stabmeldžiai prikalbinti savo kunigų, užpuldinėjo ant naujai apsikrikštyjusių, o neišsižadančius krikščionystės baudė atėmimu viso jų turto, o kitus ir myriu. Tad Kristijonas prašė popiežiaus apgarsinti kryžeivystę ant Prusų. Roma buvo užimta kare su Turkais už šventąję žemę. Kad 1217 m. popiežius Honorius III pavelyjo apšaukti kryžeivystę ant Prusų, žadėdamas atleidimą griekų visiems, kurie paims kryžių, ir lygindamas juos su keleiviais į šv. žemę, Kristijonas savo gudriu meilingumu buvo jau apmalšinęs Prusus, ir todėl ažuot kryževystės, jis prašė nuo Romos daugiaus apaštalų, ant ko popiežius mielai sutiko.

Galbut krikščionystei ir gerai butų vykę, jei ne Lenkų neišmintingas pasielgimas, ypač Mozurų Konrado, mažapročio, pasileidusio kunigaikščio, valdžios godaus, kurs neva valdytoju budamas Kelmių žemės skaitė savę už viešpatį visų Prusų. Ypatingai vaivada Kristijonas Gozdavic buvo įkyrėjęs Prusams; bet kaip kunigaikštis liepė tamjam akis išlupti, o po tam nuzurdoti, tad Prusai 1217 m. dideliais pulkais veržėsi į Lenkiją. Prusai gi, žinodami Konrado silpnybę, tolydžio užpuldinėjo ant jo žemių, o apart to liepė mokėti sau duoklę. Galiaus susidrutinę Prusai užmanė ne tiktai nuvalyti nuo krikščionystės Kelmių žemę, bet ir visą Mozuriją paversti į stabmeldžių šalį. Per vieną tik metą jie sugriovė su viršum 300 bažnyčių ir koplyčių, o kunigus išmušė ar išvaikė. Bažnytiniai turtai, galvijai ir visoki javai teko jiems į grobį; degi-

no bažnyčias, kaimus ir miestus, o kas nekrito nuo jų rimbų ir kardų, ėjo į nevalę. Visa Mozurija teip buvo apiplėšta ir išnaikinta, jog Konradas, negalėdamas surinkti atpirkties dėl Prusų, sukvietė turtingiausius Mozurus su pačiomis pas savę ant puotos, laike kurios atėmęs nuo savo svečių visokias brangmenas, drapanas ir arklius, siuntė Prusams dėl atsipirkimo.

Keblus, žinoma, buvo padėjimas Prusų vyskupo Kristijono. Pelnas iš jo turto, gulinčio Kelmių žemėje, suvis susimažino; stabmeldžiai veikiaus tikėjo savo dvasregiams, neg ateiviams apaštalams: anie, mat, geidė tiktai laimės viengenčiams, o šitie turėjo omenyje savo naudą, o ne tikėjimą, kurį garsino. Kristijonas vėl ryžosi leistis pas popiežių, kad apgarsintų kryžeivystę ant Prusų. Platinti krikščionystę tarp Prusų su pagelba kardo, labai patiko popiežiui, ir jis 1218 m. išdavė bullę, liepiančią garsinti kryžeivystę ant Prusų, arcivyskupams Moguncijos, Treviro, Kolonijos, Magdeburgo, Salcburgo, Gniezno, Bremos, Lundo ir kitiems; toji kryžeivystė esanti lygi kryžeivių karžygai į Šventąję žemę, ir norėjusiejie kariauti už šventą žemę galį dabar tą kryžeivystę permainyti ant karžygos ant Prusų.... [1]).

---

1) Štai kokius nebutus daigtus popiežius savo bullėje garsino: „Ten yra gentė, neturinti jokio tikėjimo, atsidavusi aršiaus negu žvėriškumui, kur tėvas visas dukteris, kurias moteris pagimdo, išmarina iki vienai, kur be jokios gėdos mergos ir moters atsidavusios yra galvijiškam goslumui, kur suiminius degina kaipo aukas stabams, o kardus ir vilyčias jų kraujuose dažo. Iš tarpo tos gentės dievas jau atvedė vieną valsčių ant pažinties savo žodžio; bet tasai puola po nelemta priespauda ir nepabaigtomis pastangomis nugramzdyti į senovišką tamsybę pagonystos".... „Prusų vyskupas ir gelbėtojai jo darbo pasiryžę yra, kaip tik bus surinkę reikalingus įrankius, išpirkti myriui paskirtas mergaites, jas užauginti ir laimėti dėl krikščionių tikėjimo, potam atidaryti mokyklėles dėl Prusų vaikų, o jose iš tų pačių žmonių prirengti pamokslininkus ir mokintojus dievo žodžio; nėsa tie savus sąbrolius bė abejonės sugebės daug pasekmingiaus pamokinti evangeliją negu svetimi ateiviai. Dėlei to vyskupas ir jo pagelbininkai šaukia į pagelbą visus, kurie nors iki šiam laik dar nėra paėmę ženklą kryžiaus, arba nė negali drauge traukti į minėtąję žemę, idant prigelbėtų jiems atlikti apžadus atvertimo".

Mat reikėjo apjuodinti Lietuvių tautą, idant laimėti prilankumą Europos gyventojų dėl kryžeivystės.... Bjauriausi melai yra mažmožiu katalikų akyse, jeigu tik pasidauginti gali popiežiaus avelių gardas!

Pirmoji kryžeivystė 1219 m. neatnešė jokios naudos krikščionims [1]). 1222 m. tapė padaryta bendra karžyga iš Lenkijos ir iš kitų šalių Europos. Pirmutiniai pulkai kryžeivių tapė vienok sumušti ir gelbėjosi pabėgimu. Nors ir ta karžyga, bėgyje visų metų degindama ir žudydama šalį, nedaug naudos teatnešė kryžeiviams, tačiaus padėjo pamatą dėl tolesnių karžygų. Sena pylis Kelmės (Chelmno) tapė iš naujo atstatyta ir apkasta pylimais; Kelmių žemėje buvo įtaisyta daug kitų pylių ir padaryti geri keliai dėl susinešimo. Kristijonas pats vadovavo, užkariautus vertė į krikščionystę, rinko pinigus dėl apaštalų ir perkrikštų, kurie pateko tuojau į baudžiavas ir didesnį vargą negu pagonais budami. Į jo iždą plaukė dovanos nuo Konrado, Mozurijos kunigaikščio, nuo Leško Baltojo ir nuo daugelio kitų turtingų Lenkų.

Vienkart su veiklumu kryžeivių rengė tykiai atkerštą krikščionims visi Lietuviai. Vos kryžeiviai 1223 m. apleido Prusų žemę ir perėjo per Vyslą, tuojau įsiveržė į žemes priešų didelė minia Lietuvių, Jatvių, Kuršių ir Žemaičių. Visa kareivių minia pasidalino į 2 dali: viena įsiveržusi į Kelmių ir Labavos žėmę sugriovė visas krikščionių pylis, kita užpuolusi ant Mozurijos išnaikino visą ugnia ir kardu ir paėmė daugybę žmonių į nelaisvę. Sudegintas tapė pats Plockas, Mozurijos sostapylė. Išpildę, ką buvo ketinę, Lietuviai sugrįžo į savo šalis.

Netrukus pasiantrino Prusų užpuoliai ant Kelmių žemės, išnaikinta tapė Prusijos vyskupystė ir Mozurija galutinai sutrempta. Visos pylys Mozurijos buvo apimtos ir sudegintos, apart Plocko, kur stipriai apsikasė Konradas.

„Nežinoma, žiauri šalis, kurios visas turtas — loša, mote-

---

1) 8 d. gegužio 1220 m. popiežius žadėjo apsikrikštyjantiems štai ką: „Vobis in omnibus, quibus possumus, libentissime assistemus, omne vobis solatium, et auxilium impensuri, et quoniam in libertatem vocati estis adepti gratiam filiorum, vos conversos et ceteros ad Dominum convertendos *in omni conservabimus libertate aliisque dignis favoribus prosequemur*". Matysime, kaip vėliaus popiežiai išpildė savo žadėjimus.....

rių puošalas; geraširdžių žmonių apgyventa, kurie su pasikakinimu valgė, ką sunkus triusas, pavojinga medžionė jiems suteikė; kurie nelaimingiems mielai pagelbon bėga, svetimą svetmylingai priima; kurie tikėjimo susiedų neužkabina, o tik savus dievus garbindami, koros, algos, čion, ten, nuo jų bijosi, tikisi; tie žmonės, per ištisus šimtmečius atskirų svajotojų kankinami, kraujalakių gaujų antpuolami, idant po prievarta priimtų naują tikėjimą, idant su nauju tikėjimu seną valnybę išnaikinti, drauge su jos dukra, papročių prastybe; tie žmonės kovoja drąsiai, vyriškai, trivalnai per ištisus šimtmečius, traukiasi tankiai, tolydžio atsipeikėja, tačiaus ilgoje karėje prieš nežmones netenka savo žmoniškumo, nebeišsitikia, tampa kraulakus, pasalus, kaip anie; galiaus nuilsę krinta ant žemės, pasikelia vos klupšti tik prieš naujus altorius, sunkioj verguvėje veltui tiesia suraišiotas rankas prie šventosios Mergės, apdirbinėja tėvų žemę dusaudami dėl pergalėtojų, lieja dėl jų savo kraują mušiuose, ir iš visko, ką kuomet jie turėjo, trumpame laike beliekti vos jų vardas" (Kotzebue). Nieks neklausia, kas iš tokių žmonių butų pasidarę, jeigu jų tarpe apšvieta but platinama buvusi, draugiškos dorybės su dailomis tykos... Ar tokia sėkla, pasėta ant tokios žemės, nebutų žadėjusi ateičiai geresnės pjuties?—Žmonijos genijus įsikniaupęs tik dusauja!

Nematydamas geistinos naudos iš kryžeivysčių, vyskupas Kristijonas užmanė įsteigti tam tikrą ricierių[1]) zokoną, kurio

1) „Vokiškoje kalboje yra žodis „ritter". Jis gali but laikomas per tėvą slovėniškų: ricar, ricerz, licar ir kitų tokių.—Rusai šitą žodį, gal but, ką tik pereitam (18) amžyje pradėjo savintis ir vartot, — Lenkai jį vartoja nuo seniau. Bet ne tame klausimas, kada jie jį pasisavino. — Vokiškoje kalboje yra dar žodžiai „reiten" ir „reiter"—joti ir jojąs (raitas). — Daugiau jokių bendrų. Kiteip sakant, visoje kalboje randasi dvi-trįs šakelės, —o šaknų nėra. — Jau slovėniškose kalbose, užsimanęs gali rasti šaknį, norins ir tolymą; teip Čekų kalboje „rit", Kašubų „rzic", kurie lotyniškai ženklina, „clumis", „nates".—Tiesa, nuo „nates" iki jojančiui dar toli. — Bet!.... Paimkim dabar lietuvišką kalbą. „Reiter" — jojąs prilygsta su visu musų žodžiui „raitas". — „Ritter"—atsako „raitelis". — Tam tarpe,

užduote butų malšinti ir versti stabmeldžiusPrusus į krikščionystę. Mozurijos kunigaikštis Konradas meiliai priėmė tą užmanymą ir įkunyjo jį. 1225 m. Kristijonas, ant paveizdos zokono Brolių Kardininkų (fratres militiae Christi) Lyvžemėje, uždeda Mozurijoje į vietą stovios armijos, zokoną ricierių, kurių 14 vyskupas Kristijonas įšventino į zokoną, po vada Brunono, o kuriems Konradas dovanojo didelį plotą žemės—apie 12 ketvirtainių mylių - su pylimi Dobriniaus, gulinčia ant dešinio kranto upės Vyslos. Žemė, padovanota ricieriams, vadinosi „Dobriniaus žemė", o ricieriai pradėjo vadintis „Dobriniaus Broliais", ir dėvėjo baltas skraistes, ant kurių buvo kardas pavienis, o viršuj jo raudona žvaigždė. Veikiai dvasiškas

---

kada vokiškoje kalboje randame tris žodžius šitos šaknies, vartojamus tiktai prasmėje „jojimo" — lietuviškoje randame čielą eilę tokios šaknies žodžių ir vartojamų ne vienoje, bet keliose artymose prasmėse. — Teip „raitas" galėjo išaugti iš „rieti", „aprieti"—kojomis apkabinti. Greta su „rieti" stovi „rietai"—dvišakumas tarpu kojų. — Toliau truputį stovi žodžiai „risti", „rastas", „ritinis"—kurie vienos kilties su sanskritišku „ritis" (der Lauf) ir „ritėna".—Raityti, raič'oti, ratas, riestas ir tt.—vis tai, nors tolymi, bet vienos šaknies žodžiai. — Ir teip Lietuviai turėjo iš ko tverti savo žodį „raitas" ir „raitelis". — Vokiai-gi, jeigu butų neturėję,tai nebutų galėję nė tverti iš savo kalbos žodžių. Dabar pažiurėsime, ar turėjo. — Kada atėjo Germanai — Vokiai į Europą, jie atsivarė drauge kaimines galvijų; į karę eidavo pėsti.—Jie ilgą laiką gyveno tokiose vietose, kur nebuvo arklių, nes ir vardą jų užmiršo. — Kada pamatė naujesnėse gadynėse arklį, tai, neatsimindami, kaip senovėje vadino, praminė jam vardą, sekdami balsą jo prunkštavimo, — „pferd". — Nes jie nenumanė nė kam jis dera, nė kaip iš jo naudotis.—Sakysite, ir Lietuviai teip pat nenumanė. Ne! Lietuviai seniai arklį pažino, nes iki šiam laikui užsiliko dar sanskritiškas jo vardas pas Lietuvius — paveiksle „ašvienis" (vietoje grynai sanskritiško „aςwan" (ašvan) —Lietuviai nuo gilios senovės skyrė jau arklius pagal jų ypatybes. Vienus vadino arkliais,—kuriuos arimui vartojo, kitus žirgais,—kuriuos imdavo greitam jojimui.

„Tai-gi Vokiai, neturėdami arklio, neturėjo nė žodžių ženklinančių raitą, arba raitelį, arba ant galo jojimą.—Sakysite, galėjo ant galvijų joti. Na, jau tai vis prastas jojimas. — Toks „ritter" butų mažai garbinamas buvęs.

valdymieravimas jų pavirto į viešpatavimą kardo, mintis atvertimo pagonų—į geidulį užkariavimo.

Dobriniaus ricieriai ėmė tuojau stropiai pildyti savo užduotes; tačiaus Prusai stengėsi juos sutremti, kol dar buvo silpni. Kartas nuo karto užpuldinėjo; galiaus surinkę skaitlingesnę kariumenę, nusprendė sugriauti jų pylį, o pačius zokoninkus visam išnaikinti. Konradas atėjo Dobriniaus broliams į pagelbą. Įvyko dvidienė baisi kova 1225 m. ant dešiniojo kranto upės Dreventės, kur vėliaus tapė įsteigta pylis Brodnica (Strassburg). Po tikros pjovynės per dvi dieni, Konradas su savo kariumene leidėsi bėgti; apart penkių, spėjusių užsidaryti pylyje Dobriniaus, visi ricieriai pražuvo. Prusai apgulę palaikė Dobrinių, bet neįėmę netrukus sugrįžo namon.

Nors Dobriniaus ricieriai vėl atnaujino savo bendrovę,bet jau nedrįso kovoti su Prusais, kurie buvę susitarę su Jatviais

---

„Naudotis iš arklių—ašvienių išmoko Vokiai nuo Lietuvių. — Slavėnai gal but, kad pažino arklius nuo Finų—Zirėnų. Apie Pečenėgus pasakoja, butin senovių gadynėse jie žinomi buvę Prusams ir po vardu „Komani" ir butin buvę turtingi arkliais. Zirėnai ir dabar patys savę vadina Kominais — dėlto leisti reikia, jog Pečenėgai Zirėnai tai viena ir ta pati tauta—Komanai.—Ant šitos mislies, jog nuo jų Rusai ėmė arklius, užveda viena vieta poėmos „Slovo o polku Igoria", kur pasakyta:

„ržut *komoni* za Suloju

vietoje „ržut *koni* za Suloju.—

„Baigdamas, dar pridedu ištrauktą žinią iš knygos *Freitago*(„Kartiny srednevickovoi žizni, l. 29): „Leidimas, jog geresnėsės pajiegos Germanų ir jųjų augštesnėji kultura buvo ant romiškos ažios—neteisingas. — Daugumas visoko rodo, jog didžiausioji pajiega germaniškos gamtos pasirodydavo įvairiuose laikuose toli tykuose rytuose. Ne ant Reino, tik į rytus nuo Elbos buvo šventinyčia didelių sutarmių ir, kiek žinoma iš istorijos, žieminių rytų šalyje Germanijos pirmiausiai atsirado ir tankiau mušėsi auksiniai medaliai ir teipjau-gi daugiausiai atsitikdavo runiški piešalai".

„Tegul tie atsižiuri ant šitų žodžių Freitago, kurie nesupranta, ar nenori suprasti, kaip daug pražuvo musų tautiškos kulturos,—kad Vokiečiai ne nuo Romėnų, tik nuo musų sėmė pradžias savo dabar puikiai iškerėjusios civilizacijos". (Dr. Fieteris).

tuomi tarpu. O Konradas, norėdamas išlįsti iš sunkaus padėjimo, sušaukė ant rodos visus jam pritariančius kunigaikščius ir vyskupą Kristijoną. Šitie patarė dėl apgynimo Mozurijos rubežių pakviesti vokiškąjį zokoną [1]), kurio dalis dabar nuo 1211 m. Vengrijoje kariavo prieš nekrikštus Kumanus, o kurių zokoną vokiečiai buvo 1190 m. Šventoj žemėje įsteigę po vardu „Ligonbutiniai broliai arba kareiviai Mergės Marijos". Tųjų mistrą Hermaną v. Salzą Kristijonas pats pažinojo. Patarmė Konradui labai patiko, ir 1226 m. jis išsiuntė paslus pas kryžeivių drąsų, kytrą, iškalbų mistrą Hermaną v. Salzą, užkviesdamas jį su visais savo ricieriais į Mozuriją. H. Salzai teip-gi tiko toks meilus užprašymas, ypač dar kad neužilgio ciesorius Fridrikis II dovanojo zokonui visas žemes, kurias jis užkariaus nuo stabmeldžių. Popiežius Honorius II iš savo pusės vardan Kristaus davė savo palaimą ricieriams, ir priėme businčias jų žemes po savo globa.

Tačiaus H. Salza nesiskubino daryti sądermę su Konradu; jis išsiuntė 2 savo ricieriu (Konradą v. Landsberg ir Ottoną v. Saleiden) su 18 kareivių apžiurėti businčią savo stovyklą ir padaryti sulygas su Mozurijos kunigaikščiu, jeigu išlygos dėl zokono butų naudingos. Atvykus kryžeiviams į Mozurijos sostapylę, Plocką, Konradas viešėjo užrubežyje. Prusai-gi naudodamiesi iš nebuvimo Konrado, įsiveržė į Mozuriją ir, pakeliui viską naikindami, traukė ant Plocko. Konrado pati Agota, ant greitųjų surinkusi ricierius ir pavedusi juos

1) Kad šv. žemėje Saracėnų smurtumas, Graikų kytravimas ir dėmonas vaidų ganabyjo kryžeivius; Jeruzolina, kleinotas dievotos svajonės, jau seniai buvo išplėštas iš nagų tikinčiųjų, jų galybė ir pastara viltis pas Damiette buvo dingusios; tad daugelis vokiečių iš apipustėjusių špitolių iškeliavo į Italiją, kur Hermanas Salza Venecijoje apsigyveno; ir kadą-gi valdant tolimus lobius reikėjo keletos viršininkų, tai buvo išsiunčiami landmeisteriai, o Herman v. Salza pastojo pirmu hochmeisteriu. Popiežius vokiškus ritterius paskyrė už savo gvardiją. Bet veikiai kryžius, iš pradžių nešiojamas ant krutinės kaipo symbolius baudimo vidujinio žmogaus, pastojo apginklu ir vieta nedorybių. Paveizda zokono parodė, kad nelaimė gali žmogų tik parmesti ant žemės, bet laimė į dumblus jį stumia.

po vada atvykusių kryžeivių, išsiuntė prieš Prusus. Lenkai, Prusų užpulti, ėmė begėdiškai bėgti. Ant kovavietės likosi daug užmuštų; tarp sužeistųjų-gi buvo ir svečiai kryžeiviai, kurie vienok visiškai pasveiko parveždinti į Plocką.

Konradas, sugrįžęs į Plocką, pažadėjo kryžeiviams ant naudonės Kelmių žemę pavesti per 20 metų. H. Salza, norintis ant visados paimti po savo ranka Kelmių žemę, pavedė Konrado propoziciją dėl maloningo perveizėjimo popiežiui ir ciesoriui. Tuodu viešpačiu, pripažindami sau valdžią ant visos pasaulės, viens kaipo galva Kristaus bažnyčios, o kitas kaipo vyriausias vadas krikščionių, dovanojo Kryžeiviams ant visados Kelmių žemę, o teip-gi ir visas tas žemes, kurias jiems pasiseks atimti nuo stabmeldžių su pagelba kardo ir ugnies.

Atvykusiejie svečiai dėl ištyrinėjimo Konrado propozicijų namon jau nebgrįžo. Konradas[1]) liepė dėl jų pastatyti pylį ant kairiojo kranto Vyslos, prieš tą vietą, kur vėliaus tapė įsteigta pylis Toruniaus, pramintą nuo paukščių giedojimo „Vogelsang". Kelmių žemę apėmė kryžeiviai tiktai 1228 m. Tuomlaik didmistris H. Salza atsiuntė pas Konradą naujus paslus dėl sąkalbos su Mozurijos kunigaikščiu. Susitiko Kujavų Brzesciuje, kur prie susirinkusių kunigaikščių, vyskupų ir kitų prakilniunų, Konradas padovanojo kryževiams Kelmių žemę su kaimu Orlovo Kujavuose. Prusų-gi vyskupas Kristijonas iš savo pusės padovanojo jiems pylis ir daugybę kaimų, seniaus gautų nuo Konrado, nors pasilaikė vyriausybę ant padovanotų jiems turtų. Plocko vyskupas Gunteris teip gi įmetė į nasrus kryžeivių zokono daug turtų. Kad parodyti savo užsitikėjimą ir pagarbę dėl naujų ricierių, Konradas padovano-

1) Apie veidmainystę Konrado liudyja Bogufalas: kuomet jis sądaravosi su kryžeiviais, jis pats vedė Prusus ant Lenkijos: „Conradus igitur dominia nepotis ambiens et ejectionem sibi fore pudorosam aestimans Jascwezan sitas, Scowas (Slawos) Pruthenos, Lithuanos, Šaumitas (Schomaitas) precio conventus ad devastandas terras Sandomiriensis nepotis sui frequenter educebat. Qui furtim aliquas terras invadentes ipsis rapinis decolebant"......

jo dar jiems pylį Dorbriniaus su daugybe aplinkinių kaimų. Didmistris, netikėtai apturėjęs tiek daug dovanų dėl savo zokono, tuojau išsiuntė dėl apėmimo to viso po savo valdžia Hermaną Balkį, paskirdamas jį pirmu landmeisteriu. Drauge su Balkiu atvyko keletas kryžeivių viršininkų su 100 kareivių, apšarvotų nuo galvos iki žemei.

1230 m. Konradas iš naujo patvirtino dovanojimą Kelmių žemės kryžeiviams, su sykiu pažemklindamas ir rubežius jos. Kryžeiviai iš savo pusės prižadėjo ne tiktai ginti Konrado žemes nuo Prusų, bet ir versti juos į krikščionystę, o priešgynas kardu išnaikinti; užkariavę ar išnaikinę Prusus, jie prižadėjo sugrąžinti Konradui Kelmių žemę, o užgrėbtas nuo Prusų šalis pasidalinti su juomi ar su jo įpėdiniais.

Kryžeiviai, apsikasę Vogelsange, Nessavoje palei Vyslą ir keliose kitose vietose, pradėjo darbą, atspirdami užpuolius Prusų. Konradas pakvietė į pagelbą kryžeiviams Domininkonus, turinčius savo kliošторių netoli nuo Gedanos, idant jie savo kalbomis sukeltų krikščionis prieš Prusus. Prašant Konradui, popiežius išsiuntinėjo laiškus į daugelį Europos viešpačių, įsakydamas jiems sutraukti ricierius ir siųsti juos ant karės su Prusais.

Tuomi-gi kartu Prusai suvis nebuvo pasirengę ant priėmimo Kryžeivių, ir tik netikėtai sužinojo, kad kryžeiviai jau ant gerosios įsiviešpatavo kitoje pusėje Vyslos, kada vieną kart po užpuolio ant Kujavų grįžo namon su suiminiais, tarpe kurių buvo nežinomi jiems iš parėdų ricieriai. Vienas Mozuras, pagautas gyvu ir paskirtas ant aukos dievams, išpasakojo, kas buvo pasidarę tarp Konrado ir kryžeivių. Kad Mozuras statytas prieš Kryvių Kryvaitį atkartojo savo pasakojimą apie vokiškus ricierius su baltais ploščiais ir juodu kryžium, tasai dovanojo jam gyvastį ir pasakė tokią kalbą: „Žinau, kad vokiečiai yra gerais kariautojais, bet ir Prusuose jie ras vyrus, ne lepšes. Stebiuosi tik, kad jie, budami protingais žmonėmis, galėjo priimti nuo Konrado tą, kas yra musų savasčia. Kelmių žemė mums prigulėjo ir musų buvo ji apgy-

venta, pirm neg Lenkai atvyko į šiądykštes savo sėdybas. Tarpais Lenkams pasisekdavo apimti Kelmių žemę, bet visados netrukus mes iš jų rankų išverždavome ir už godumą gerai jiems atmokėdavome. Pastarame laike Lenkams su pagelba ricierių visos beveik Europos, prisiųstų jiems popiežiaus ir Vokiečių ciesoriaus, pasisekė užgrėbti didelę dalį Kelmių žemės, įsteigti joje daugybę pylių, iš kurių išlįsdami, lyg žmogžudžiai, naikina musų žemę, ir niekina musų tikėjimą ir dievus; bet ateis laikas, kada dauggalingi musų dievai, užstodami už skriaudas savo žmonių, duos mums visišką pergalę ant priešų ir atliuosuos nuo jų Kelmių žemę. Suvis nesistebiu tam, kad Konradas mielai atiduoda Vokiečiui tą, kas prie jo nepriguli, ir su sykiu suprantu siekį tos dovanos. Jau nuo senei turėjome mes užmanymą užgriebti Mozuriją ir paaukauti šitą šalį musų dievams; dėl šito siekio neretai griovėme visas esančias joje bažnyčias, vienok savo užmanymo, nors ir galėjome, niekados neišpildėme, nes Konradas visados atsipirkdavo brangiomis dovanomis. Nemirštantiejie musų dievai yra liudytojais, kad kaimyniškus nesutikimus ne mes sėjame, bet Lenkai, kurie niekina musų tikėjimą ir nori mums neatbutinai primesti savo, o dėl atsiekimo šito siekio parsigabena ant mus žmogžudžius visos Europos ir įsteigia prieš mus tam tikrus susidrauginimus ricierių; abejoju, idant šitiems naujiems ricieriams labiaus galėtų sektis kariauti su mumis, negu Dobriniaus ricieriams, kuriems neperseniai smagiai išpėrėme kailį. Idant šitie nauji vokiški ricieriai žinotų, kad mes jų nesibijome, dovanoju tau gyvastį, su išlyga apsakyti jiems ir Konradui viską, ką girdėjai nuo manęs ir ką matei musų šalyje".— Mozuras prisiekė, ir parėjęs laikė žodį.

Apie tokią Kryvių Kryvaičio kalbą štai ką galime pasakyti: Senukas dvigubai klydo: sykį, kad tikėjosi stebuklų nuo savo dievų, kurie negalėjo atsitikti, o antrą syk, kad užkviestus Konrado kryžeivius laikė už atskirą ricierių bendrovę, kaip kad Dobriniaus brolių. Jeigu jis butų supratęs, kad už pečių tos gaujos žmogžudų stovi galva krikščionijos, be

perstojo galėjusi siųsti minias ricierių prieš stabmeldžius, tai turbut savo kalboje nebutų teip daug tikėjęsi ant pajiegų Prusų, ir tas jiems butų išėjęs ant naudos. Teip, kaip Kryvių Kryvaitis, mislyjo visi Prusai ir saldžiai sau snaudė, pakol juos neprikėlė iš miegų kryžeiviai savo persikėlimu ant dešiniojo Vyslos kranto.

1231 m. kryžeiviai persikėlė ant dešinio kranto Vyslos ir prie pagelbos Konrado uždėjo tenai pylį vardu Thorn, lenkiškai Toruń (seniaus tenai buvo sodžius vardu Tarnava). Užtėmyję tai Prusai iš savo pusės pastatė keliose vietose pylis. Tarp kitų buvo tąsyk įkurta pylis Ragas tam daikte, kur šiądien yra miestelis Rogów, ant upės Dreventės Visas Prusų pylis, ant greitųjų pastatytas, trumpame laike apėmė kryžeiviai ir prie pagelbos ricierių visos Europos pradėjo užpuldinėti ir vesti kraujingas naikinimo kares su Prusais, ažuot ką butų turėję su įlaidumu skelbti krikščionybę.

Kryžeiviai, atvykę į Prusų žemes, rado jas padalintas ant provincijų savistovių, tik pripažįstančių ant savęs augščiausią valdžią Kryvių Kryvaičio. Tomis provincijomis buvo: Kulmija (Kelmiai), Pamežanija, Pagezanija, Varmija (vok. Ermeland), Natangija, Barthe (Bartenija), Galanda (Galindija), Sudauja (Sudavija), Nadrovija ar Nuodrėvija, Scalovija (Šalavonija, Schalauen) ir Sambija (Samland).

Kulmija (Kelmiai) į šiaurius traukėsi iki upei Ošai ir giriniams tyrams (pustynei Graudei), gulintiems paupiais Ošos. Piet-vakariniu jos rubežiumi buvo Vysla, o piet–rytiniu—upė Dreventė. Vėlesniame laike rubežiai Kulmijos traukėsi iki Galindijai, beje iki linijai, kurios galais gali buti pylįs Mielsztynek(Hohenstein) ir Niedzborze (Neidenburg). Ant viso ploto tarp Dreventės ir Galindijos gulėjo dvi skryti, iš kurių viena, gulinti ties Drevente, istorikų vadinama buvo lotyniškai Lubavia, o kita ties Galindija — Sassovia. Paskutinė tur-but apturėjo vardą nuo žodžio sasnis (zuikis, kiškis), iš kur vardas pylies: Sasenpile, Sasnipile, t. y. kiškio pylis(?).

Gilioje jau senovėje ėjo karės tarp Kelmių ir Lenkų, ir

regis silpnesneje puse buvo Kelmiai, nes jie laikas nuo laiko papuldavo po prigulme Lenkų, kurie statė ant jų žemės pylis, pakol visa Kelmių šalis netapė apdengta jomis. Silpnumą Kelmių galima išaiškinti tuomi, kad Lenkai, paspiriami Vokiečių, visados užpuldavo ant Kelmių 10syk didesniame skaitliuje. Prie seniausiųjų pylių Kelmių šalyje prigulėjo: Kelmė (Chelmno) ir Graudenė (Grudziąż).

Pamežanija į pietus rubežiavo upe Oša su Kelmija, į vakarus Vysla skyrė ją nuo Pamario, į šiaurius traukėsi iki Nerijai ar Nergijai (Frisches Haff), rytiniu jos rubežiumi buvo upė Elbinga, ažeras Drusnė, upė Sirgunė arba Sirgė (vokišk. Sorge), o toliaus linija, pravesta nuo Sirgunės į pietus iki Ošai. Pamežanija, kaip ir kitos Prusų provincijos, dalinosi į skrytis, apturėjusias vardus arba nuo svarbesnių vietų, arba nuo pylių jose esančių. Nuo seniausių laikų buvo šioje šalyje augštesnė luoma, turinti viršų ant kitų, nes iš jos buvo renkami vadai laike karės. Šita luoma turėjo savo rankose plačius šmotus žemės ir valdžią ant neturtingesnių luomų, pati-gi ji klausė tik karalinkų, „reikių", valdančių provincijas. Iš skaitliaus tokių didžturčių Dusburg priveda Pipiną, Macce (Mačį), Joną. Iš skryčių čion privesime šitas: Aliem, kur vėliaus tapė įsteigta pylis Marienburg, Resien užgyventa labai narsių žmonių, Prezlia, Passaliuk arba Pazliuk ir k. Iš pylių garsesnės buvo: Belichov, sostapylė Jono, gulėjo netoli nuo upės Ošos, šiądien vadinasi Białochovo, ir pylis ant kalno Grevože, kur dabar yra griuvėsiai pylies Christburg. Šitoji pylis gynė arti esantį šventą elką ir šventvietę. Nekurie prisilaiko nuomonės, kad pylyj Grevožėj gyveno Kryvis. Rytinė ir vakarinė dalis Pamežanijos buvo labai tankiai apgyventa vienų Prusų, šiaurinė-gi dalis buvo apgyventa kur-kas jau rečiaus ir gyventojų, rodos, vokiškos kilties, apie ką liudyja vardai vietų. Tarp Kulmijos ir Pamežanijos tęsėsi giriniai tyrai arba Graudė.

Pagežanija į vakarus rubežiavo su Pamežanija, nuo kurios skyrė ją upė Elbinga ir ažeras Drusnė, į šiaurius rubežiavo su Nėrija (Aismarėmis), į rytus su upe Pasarga (Passarge),

į pietus su upe Veysike arba Veyseke, įpuolančia į rytinę dalį ažero Drusnės. Gal-but kad Pagezanija savo pietiniu rubežium apėmė ir kalnelius Holland, gulinčius už upės Veysekės. Gyventojai šitos šalies buvo labai narsus. Pietinę dalį šitos provincijos Vokiečiai vadino Hokerland arba Hoggerland nuo žinomo iš padavimų kunigaikščio tos šalies — Hoggo, o tėvo kunigaikščiutės—raganės Pagezanos. Garsiausia pylis šitos šalies buvo Truzo ant ažero Drusnė arba Drusna, kuri turbut gulėjo toj vietoj, kur vėliaus tapė įsteigta pylis Elbląg (prusiškai Elbinga). Apie tą pylį mes randame žinią pas šiaurės keleivį Wulfstaną. Šitoje šalyje naujesniame laike buvo atrasti visoki dabučiai iš visokių metalų, esantiejie dabar Karaliaučiaus archyve. Šitos iškasenos liudyja apie pirklybą vestą žiloje senovėje su tolimu svietu. Ažeras Drusnė, nešiojantis vokišką vardą Pruso, turėjo surų vandenį, nes daugeliu perplaukų vienyjosi su jurėmis. Tas ažeras seniaus buvo kur-kas didesnis negu šiądien.

Šita provincija teipos gi dalinosi į mažas skrytis, kurios, kaip ir Pamežanijoje, buvo po valdžia augštesnės luomos. Viena iš tokių skryčių, gulinti į kampą rytų ir šiaurių nuo Elbingos, vadinosi Lanzania, kita—Kadiene. Garsiausia pylis pietinėje Pagezanijoje buvo Vekrize (Weklitz). Vieta buvimo kunigaikščiutės Pagezanos neyra žinoma.

Varmija (Ermeland) rubežiavo į vakarus su Pagezanija, nuo kurios skyrė ją upė Pasarga, į šiaurius—su Aismarėmis, į rytus — su provincijomis Natangija ir Barthe (Bartenia). į pietus—Galanda (Galindija). Į šiaur-vakarius traukėsi net ir už Balgės, o į rytus iki upei Allia arba Alna (Alle). Kas atsieina ploto, tai Varmija buvo didesnė už abidvi pirmesnes provincijas; gyventojų joje teip pat buvo daug. Varmija teipgi dalinosi į skrytis ir turėjo luomą didžturčių, t. y. bajorų. Čionai buvusi garsi giminė Glotinai, galėjusiejie vieni išstatyti, atsitikus karei, skaitlingą kariumenę dėl apgynimo tėvynės.

Natangija rubežiavo į vakarus su Varmija, į šiaurius su

upe Pregora arba Lipza (Pregel), į rytus su upe Allia arba Alna, į pietus su prvioncija Barthe (Bartenija). Nors šita provincija nebuvo teip didelė, kaip augščiaus minėtosios, vienokgi skaitėsi už puikiausiąję provinciją Prusų ir buvo užgyventa narsių ir darbščių gyventojų. Ji buvo padalinta ant atskirų skryčių, prigulinčių didžturčiams. Toj vietoj, kur vėliaus buvo įsteigta pylis Kryžbork, buvo vieta Solido, prigulinti vienam tokiam didžturčiui. Kita tokia vieta vadinosi Selunie (Selumen). Ties Brandenburgu buvo vieta Pokarvis, o į pietus nuo šitos, ant upes Frišing, skrytis Honeda. Šitoj skrytyje netoli nuo upės Frišing buvo pylis Pervilte, kurioj tur-but sėdėjo valdonas šitos skryties. Netoli nuo Bartenšteino buvo pylis Beseleda, tur-but prigulinti prie skryties Selunie.

Bartha arba *Barthe* rubežiavosi į vakarus su Natangija upe Allia arba Alna, į šiaurius—su upe Pregora arba Priegare (Pregel), į rytus traukėsi iki upei Angurapei (Ungurupė), į pietus, žemiaus Ratstenburgo, rubežiavo su Galanda (Galindija). Barthe dalinosi į tikrąję Barthe ir į Plika-Barthe, kurios vėliaus buvo pramintos Didžiaje ir Mažaje Barthe. Apart to Barthe dalinosi į skrytis. Skrytyje Vose-kaim (Ožekaimis, Wohnsdorf) buvo pylys: Kapostete, Oetolite ir Unsatrapis. Žingeidžiausia yra vieta, kur upė Ghobar (Guber) vienyjasi su Allia. Yra manoma, kad vietoje susiliejimo šitų upių buvusi šventvietė Romovė. Šitas manymas yra paremtas ant vardų kaimų: Ramavskaim ir Rikgarbe (Karaliaus kalnas). Ant upės Ghobar (Guber) netoli viena nuo kitos gulėjo dvi pyli: Vaistote-Pile ir Vallevona. Paskutinė vėliaus buvo praminta Visenburgu. Vallevona yra tai pylimas žemės ties Schippenbeil, ant kranto upės Allia. Vallevona ženklinusi vietą užgyvenimo viešpačio. Apigardoje Schippenbeilio buvo šventas šilas, gulintis į pietus nuo šitos pylies ir perstatantis lyg pussalį, nes iš vienos pusės jis yra apsiauptas upe Chobar, o iš kitos—giliu perkasu, visados pilnu vandenio. Ties šituom šilu guli kitas stačiai supiltas pylimas, ant kurio tur-but buvo pylis Vaistote-Pile. Abi šitos pylys buvo sostapylėmis riekio ir

Kryvės. Vardas vietos, ant kurios augo šilas, vadinamas Ugnelaukis, parodo, kad čionai buvo šventvietė su amžinai degančia ugnia.

Galanda (Galindija) vakariniu savo kraštu buvo atsirėmusi į Sasoviją (Sasnių žemę, zuikių žemę), pagal liniją pravestą nuo Mielštinko (Hohenstein) iki Niedzborzui (Neidenburg) ir versmėms upės Allės (Alnės), atskiriančios ją nuo Varmijos (Vormedithe); šiauriniu jos rubežiumi buvo linija, pravesta nuo versmių upės Allės iki Rastenburgui; už šiaurrytinį jos rubežių galima paimti liniją, pravestą nuo Rastenburgo iki įtakai upės Visos į Bebrę; pietinį rubežių galime paženklinti linija, einančia išlenktai į pietus, nuo įtakos Visos į Bebrę iki miesteliui Chorzele ant upės Orzicos, Plocko rėdyboje, o nuo šio miestelio truputį į vakarus iki Niedzborzui.

Pietinis Galandos rubežius aiškiai parodo mums, kad geras plotas šiądien Lumžos rėdybos prigulėjo Prusams. Upės Lumžos rėdyboj turėjo prusiškus vardus, ir teip: šiądykštė Šva vadinosi „Ditvo", Rosoga—seniaus Ruzogo, Omulev—seniaus Luko, Orzica—seniaus Aretis, ir dar dvi: Visa ir Pisa, nepermainiusios prusiškų vardų.

Gyventojai šitos šalies jau nuo senų laikų buvo žinomi geographams ir buvo laikomi už skaitlingus ir galingus. Šalis šita buvo pripildyta daugybe ažerų ir pervagota daugeliu upių. Paviršis jos buvo kalnuotas. Gyventojai daugiausia buvo užsiėmę medžiokle ir žvejone. Vakarinė dalis Galandos buvo tirščiaus apgyventa, o gyventojai jos buvo užsiėmę žemdirbystą. Garsus geographas Ptolemajus, gyvenęs Aleksandrijoje 125 m. po Kr. gim., jau turėjo žinias apie šitą šalį. Čion gyvenusi raganė, savo burtais ir atspėjimais ateities turėjusi didelę įtekmę ant gyventojų, kurie valdėsi pagal jos patarmes.

Galindai nedalyvavo pirmutinėse karėse kryžeivių su Prusais; patekus daugeliui šalių į rankas kryžeivių kraujagerių, jie kreipėsi prie Mozurijos, ieškodami tenai globos. Mozurijos kunigaikščiai pasielgė labai begėdiškai: nutarė jie už-

griebti šitą šalį, ir drauge su kryžeiviais kardu ir ugnia ją išpustyjo.

Sudavija (Zudna)[1] į piet–vakarius rubežiavo su Galindija, į rytus su Lietuva (Skyriais); šiauriniai jos rubežiai buvo upė Pisa, kuri, bėgdama iš rytų į vakarus, atskyrė Sudaviją nuo Šalaujos ir Nodrėvijos; į šiaur–vakarius traukėsi iki Barthei (Bartenijai). Šita provincija teipos-gi buvo padalinta į skrytis, kurių svarbesnėsės buvo šitos: Kimenai (Kimenau) su pyle to pat vardo, kurioje gyveno valdonas šios šalies, vardu Jedete arba Gedete; Kirsuovija — apigardose šiąd. Olecko; Meruniška, Pokima, Krasima ir k. Visos šitos skrytys prigulėjo prie atskirų valdonų; apart to buvo čionai daug didžemių ukininkų. Sudavija pietinėje dalyje turėjo daug ažerų ir pelkių, šiaurinėje gi traškančių girių. Gyventojai šitos šalies buvo užimti žemdarbyste, medžiokle ir žvejone.

Nadrovija, Nodrėvija arba *Nadroma* į šiaurius rubežiavo su Rusija, vėliaus praminta Scal'ovija; į vakarus traukėsi ji iki upei Deimei, atskiriančiai ją nuo Sambijos; pietiniu jos rubežiumi buvo Pregora (Prieglius), kuri drauge su Angerape skyrė ją nuo Barthės; į rytus ji traukėsi iki Lietuvai (Skyrių). Nodrėvijoje mes teip-gi atitinkame skrytis[2]), valdomas atskirų valdonų, kaip va: Kathov su pylimi vardu Otholichia. Pylis Kaminisvika buvo įsteigta ant kalno Kamovikus, netoli nuo Įsručio; šitoj pylyje lengvai galėję sutilpti 2 000 žmonių. Sakmės sako, buk reikys Nadrovijos šitoj pylyje gyvenęs.

---

1) Ar netikriaus — Sudauja?

2) Nelengvu yra šiądien apibrėžti šalies Nadrovijos rubežių: atmetus tai, ar castrum Wilow (Dusb. III. 73) ir terra Wohnsdorph su pylymis Caposteto, Wunsatrapis, Ochtolite, Gundow ir Angetete (III. 75) reikia priskaityti prie Nadrovijos, — skaitome pas Dusburgą, kad prie jos priklausė territorium Rhetovi, territorium Kathow (Kattenau į šiaurę nuo Gumbinės), castrum Otholichia (c. 176,177), ir castrum Camesniwike (c. 178;—šąlien yra Comowikusberg, artymais Įsrutės). Herman von Wartenberge dar priskaito castrum Nerwekethen (šiądien Norkytai) (Chron. Liv. po m. 1376, p. 110)

Ant kalno Kamovikus visokiose gadynėse buvo rasta daug kariškų daiktų. Šitas kalnas iš visų pusių yra apsiauptas pilkalniais ir giliomis grabėmis. Nodrėvija skyrėsi nuo kitų provincijų tuomi, kad visai neturėjo ažerų; bet užtai gi buvo joje daug girių. Iš lg rytinį rubežių Nadrovijos traukėsi nepereinama giria, vardu Graude, kurioje buvo daug visokių žvėrių.

Sambija arba *Žemija* į rytus traukėsi iki upei Deimei, atskiriančiai ją nuo Nadrovijos, į pietus iki upei Pregorai ir Aismarėms, į vakarus iki Baltųjų jurių, į šiaurius iki Baltųjų jurių ir Kuršių priejurio (Kuršių Nėrijos). Sambija senovėje buvo laikoma už salą, nes iš visų pusių buvo apsiausta vandeniu. Nė viena Prusų šalis nebuvo teip garsi senovėje kaip Sambija. Tokį garsą ji apturėjo ypač dėka gentarui, kuriuomi ji vedė didelę pirklybą su pietine Europa, Afrika ir Azija.

Sambija seniaus suvis kiteip išrodė neg šiądien ant žemlapių. Visi jos pajuriai, tolydžio pagraužiami vandens, dikčiai persimainė. Atsikraustant kryžeiviams išveizda rytinės dalies Aismarių buvo kitokia neg vėlesniuose laikuose. Visam tarpe nuo Lochstaedt ir Pilavos iki Brandenburgui ir Balgai, kur šiądien Aismarių vandens toli įsikiša į rytus, buvo tąsyk žemė, kur ganomi buvo gyvuliai ir sėjami javai. Nebuvo to gilaus priejurio tarp Pilavos ir Fischhausen, o teipos gi ir gilaus priejurio ties Karaliaučiumi. Upė Pregora įpuolė į Aismares ne toj vietoj, kur šiądien, bet kur-kas toliaus, į vakarus. Tenai ji vadinosi Lipza; jos įtakoje buvo labai dailus uostas, teip pat vardu Lipza. Rytinėje dalyje Aismarių pirmiaus buvo šalelė vardu Balta (Vitlandija). Vieta ties Lochstaedt, kur šita šalelė baigėsi, vadinosi Vitlandsort, Baltugalė. Pati Sambija teipos gi labiaus į vakarus buvo išsidavusi ir tiesiok rubežiavo su Natangija ir dalimi Varmijos; bet pagraužiama vilnių, neteko didelio ploto. Vidur šalies įvyko teip pat didelės permainos. Daugybė ažerų ir pelkių išdžiuvo ir šiądien tose vietose žemė yra apdirbama. Į šiaurius ir vakarus dideli plotai Sambijos buvo apdengti giriomis, ginančiomis ją nuo

didelių vėjų. Vakarinėje dalyje, pradedant nuo šiaurinio kranto, iki Aismarių traukėsi šventa giria, viduryj kurios buvo šventvietė Romovė. Kitos vėl girios traukėsi nuo vakarų į rytus. Ant kalvelių Sambijos buvo įsteigtos pylys, kuriose gyveno valdonai šalies. Ant kalno Eryno (Rinau), vėliaus praminto Galgarbe (galas kalno), anot seno padavimo, buvo pylis, kurioje gyveno reikys. Ant pačio viršaus šitos pylies, matomo ant tolumos kelių mylių Sambijoje ir Natangijoje, buvo uždegama ugnis prireikus apsergėti gyventojus apie atplaukimą priešių. Plotas žemės aplink kalną Galgarbe vadinamas buvo skrytimi Eryno. Teipos-gi skrytyje Medenove (Medenau) buvo tokia pat pylis ir vieta buvimo bajoriškos giminės, vardu Kandeyne, kurios vardas labai išsigarsėjo dėjose šalies. Kitos bajoriškos giminės senovės, kaip Koriothe, Grebove arba Greybove ir Synenove, sėdėdamos pylyse, valdė skrytis Kvedenove (Kvedenau), Girme arba Girmove (Germau), Rudove (Rudau), Valdove (Valdau), Kayme (Kaymen), Povunda, Topiove (Tepliava), Labegove (Labguva). Už atskiras skrytis buvo laikomos dar šios: Šake, Varge, Bete, Bobete.

Valdonai atskirų skryčių, sako, buvo kilę iš Skandinavų, kurie užgrėbę šalį pasidalino ją tarp savęs, o vietinius gyventojus pavergė. Užgriebtojai dėl atsargumo įsteigė ant kalnų pylis, kuriose laikė kareivius dėl užlaikymo vietinių gyventojų paklusnume. Valdžia visados buvo rankose viršininkų užgriebtojų, pereidama nuo tėvų ant sunų. Užgriebtojai skaitėsi už augštesnę luomą arba bajorus ir, kaipo paeinantiejie nuo Skandinavų, užlaikė skandinavišką vardą Vitingen, nors ir buvo nutautę Tatai paaiškina tą dalyką, kodėl bajoriška luoma, esanti tik vienoj Sambijoje vardu Vaiting (vok.-Viting), pirmiausiai parsidavė kryžiokams ir tarnavo jiems už įrankį dėl išnaikinimo vietinių gyventojų.

Šitie Vaitingai, išpažindami vietinį tikėjimą ir prisilaikydami vietinių papročių, klausė vyriausio kunigo svietiškos valdžios. Ištikus karei jie buvo vadais šarvuotų gyventojų, iš

tarpo jų renkamas buvo vyriausias vadas, kokiu buvo paskutiniu laiku vaitingas Glande.

Anot G. H. F. Nesselmanno, vardas vaitingas paeinąs nuo sen-prusiško žodžio „vaitininks", kalbėjas, kalbantis reikaluose tautos, pirmsėdis tautos. Vaitininks-gi kilęs iš šaknies žodžio „vaitiat" — kalbėti. Jeigu vaitingų vardas išsiaiškintų kilęs esąs iš šaknies liet. žodžio, tai šnekta apie jų skandinaviškąję kiltį turėtų prasmegti.

Scalovija (Šalovonija, Schalauen). Šitas vardas buvo duotas tik pastaruose laikuose stabmeldystės. Seniaus šita šalis vadinosi Rusių žemė, Rusija. Rubežių tarp Nadrovijos ir Scalovijos galima paženklinti linija, pravesta nuo įtakos upės Gilijos į Kuršių Neriją tiesiok į rytus iki tam daiktui, kur Šešupė, pasiekusi Prusų rubežių ties Naumiesčiu, užsisuka į šiaurius. Per tai rubežiai Scalovijos buvo toki: į pietus Nodrėvija, į vakarus Kuršių priejuris, į šiaurius — Žemaitija, į rytus — Lietuva (Skyriai). Tolimiausiu punntu į šiaur-vakarius tur-but buvo upė Šventa, įpuolanti į Baltasias jures. Neturime aiškaus rubežiaus į šiaurius, beje nuo Žemaitijos.

Scalovijoje buvo rastos vietos pylių. Ir teip, yra kalbama apie pylį ant kalno netoli nuo Ragainės (Raganita). Kita pylis, aut kairiojo kranto Niamuno, vadinosi Sareka (Šereikiai) nuo garsaus karžygio Šereikio. Garsiausia pylis šitos provincijos buvo Sassovija.

Cionai teipos-gi buvo atskiri valdonai, užgriebusiejie valdžią ant gyventojų. Iš tarpo tokių valdonų buvo renkami vadai; tarp tokių valdonų žinomas yra istorijoje kokis-ten Steinegaude. Svarbesni reikalai buvo nusprendžiami sueigose vyriausiųjų ir protingiausiųjų gyventojų.—

Aprašydami kares Prusų su krikščioniškais ricieriais, mes atskirsime kryžeivius, beje zokoną ricierių šv. Mergės, įsteigtą rytuose ir užkviestą per Mozurijos kunigaikštį Konradą į Prusiją dėl apgynimo Mozurijos rubežių, nuo kryžininkų ar ricierių, kurie, geisdami apturėti atleidimą sunkių savo pražangų, kariavo su stabmeldžiais dėl Kristaus tikėjimo.

Kryžeiviai nepraleidė nieko, idant tik atsiekti savo mierį. Pirma Prusų pylis apimta kryžeivių buvo tai Ragas (Rogów), ant upės Drėvantės (Drvencos), *Kelmių* šalyje. Viršininkas pylies pateko į nevalę mistro Hermano v. Balk ir už dovanojimą gyvasties sutiko išduoti vientaučius ir apsikrikštyti. Vedami ano išdaviko, kryžeiviai veikiai apėmė kitą pylį, kada jos sargyba dievams aukas darydama kėlė linksmą puotą: kareivius iškapojo, o pylį sudegino. Trečia pylis *Pamežanijoje*, esanti po valdžia galingo Pipino, teip gi lengvai teko į kryžeivių rankas. Nedrįsdami atvirai su Pipinu kariauti, kryžeiviai pasiuntė aną pardaviką, jo giminaitį, kurs su apgauliu sugriebė Pipiną ir atgabeno jį į Torunių, kur jis tapė pririštas prie arklio vuodegos ir kelis syk vilktas aplink pylį, o paskui pakartas po ąžuolu....

Kryžeiviams rupėjo užvajavoti šalį, o ne žmones; įsteigti viešpatystę, o ne skelbti Kristaus mokslą.

Popiežius Gregoras IX prie pagelbos kryžiaus pamokslininkų stengėsi sukelti krikščionių ricierius prieš Prusus. Visur tąsyk buvo garsinama, buk 5.000 krikščionių vargstą nelaisvėje pas Prusus, buk daugiaus per 10.000 kaimų, daugybė kliošorių ir bažnyčių artimose šalyse esą Prusų sunaikinta ir buk su viršum 20.000 krikščionių esą pražuvę nuo Prusų kardo. Nieko tuomi nelaimėjęs, popiežius prižadėjo dovanoti kaltes visiems atskirtiems nuo katalikų bažnyčios už dideles pražengas, eisiant jiems kariauti su Prusais.—Paskutinis pažadėjimas šv. Tėvo, regis, perniek nenuėjo, nes vasarą 1232 m. atvyko į Prusų žemę burgrovas Burchard iš Magdeburgo su 5.000 kryžininkų ricierių, tarp kurių buvo daug geidžiančių ant visados apsigyventi Prusijoje.

Prie pagelbos naujai atvykusių ricierių kryžeiviai įsteigė kitą pylį — Althaus. Netrukus kryžeiviai apėmė pylį Kelmių (Chelmno) ir dručiai ją apžiurėjo. Nepertoli nuo čia kitas pulkelis kryžininkų įsteigė kitą pylį, vardu Kulm.

Apsisergėję nuo Prusų Kelmių šalyje pylimis, kryžeiviai pamislyjo apie Pamežaniją. Herman v. Balk su dalia ricierių

nuplaukė Vysla žemyn ir išlipo ant salos Kvidin, ėsančios šalia Pamežanijos. Čionai ant greitųjų tapė įsteigta pylis—Marienverder. Netrukus šitą pylį Balk perkėlė ant Vyslos kranto į Pamežaniją ten, kur dar šiądien guli miestas Marienverder. Parubežinės pilys turėjo buti kryžeiviams parama dėl užkariavimo šalies, o su sykiu prireikus ir prieglauda nuo priešų.

Tuomi tarpu popiežius vėl triusėsi kuo daugiaus ricierių išsiųsti kryžeiviams į pagelbą: 1233 m. ricieriai pradėjo plaukte plaukti. Teip: Heinrikis, Vroclavo kunigaikštis, atvyko su 3.000 ricierių; Mozurijos kunigaikštis Konradas drauge su savo sunumi Kazimieru, Kujavų kunigaikščiu, atsivedė 6 000 kareivių; Didlenkijos kunigaikštis Vladislavas ir Pamario kunigaiščiu broliu, Šventapelkis ir Sambor, teip-gi nemažai kariumenės atsivedė. Sako, skaitlius visų ricierių siekęs iki 40.000! Pirm ištrauksiant kariauti, visi užsiėmė sudrutinimu įsteigtų jau pylių.

Prusai, neprisirengę susitikti su tokia daugybe ricierių, siunčia pas juos paslus, pasisiulydami priimti krikštą ir pasiliauti kariavus su krikščionymis. Ricieriai truputį susiturėjo nuo karės, bet popiežius paliepė nežiurėti ant apreiškimo stabmeldžių, o naikinti juos ugnia ir kardu, nes Prusai tik norį pelnyti šiek-tiek laiko, idant susirengti dėl sutikimo priešų.

Atsitiko, kad vyskupui Kristijonui su skaitlingu tuntu nuvykus į Pamežaniją platinti krikščionystę, Prusai išmušė visus vyskupo sąkeleivius, o jį patį paėmė į nelaisvę. Tai buvo darbas kryžeivių, nematomai kėravojusių Prusus: kryžeiviai, gausiai apdovanoti vyskupo Kristijono ir dvasiškuose dalykuose visiškai nuo jo prigulinti, norėjo kaip nors nusikratyti savo geradėjo ir perdėtinio.

Popiežius dabar vėl pradėjo šaukti ricierius, idant jie eitų išgelbėti Kristijoną iš nelaisvės Prusų. Pasekme šito triuso popiežiaus buvo kraujinga kova 1234 m. Pamežanijoje ant upės Sirgunės, netoli nuo dievų namų ir šventojo elko, kur kova tęsėsi nuo vidurdienio iki vakarui, iki galiaus Šventapel-

kis, iš šono ant Prusų užgulė su naujomis pajiegomis. Prusų puolė 5.000 kareivių ir tik saujelė pažeistų užsidarė į artimą pylį, kur apsiausti kryžeivių visi atrado garbingą myrį; iš pusės kryžeivių puolė 4.000 ir daug tapė pažeistų. Tokiu budu Pamežanija, dingus jos kareiviams, ant nekurio laiko visiškai neteko apgynėjų.

Narsybė Pamežanijos gyventojų, išrodyta kovoje palei kalną Grevožę, ant upės Sirgunėš, sulaikė kryžeivius, nors ir ant trumpo laiko, nuo užkariavimo tolesnės dalies Pamežanijos. Tuom tarpu Pamežanijos gyventojai, nors ir visiškai apsilpninti skaitliuje, negalėjo dovanoti Pamariams už tai, kad jų kunigaikštis Šventapelkis, kaipo vyriausias vadas visos priešų kariumenės, daugiausiai prisidėjo prie jų pamušio. Todėl umai surinkę visus galinčius nešti ginklą kareivius, įsiveržė į Pomeraniją, pakeliui viską naikindami ugnia ir kardu. Apėmė jie ir sudegino Olyvos klioštorių, užmušę jame kelis zokoninkus. Potam sugrįžo namon.

Tuom tarpu kryžeiviai, bijodami, idant Prusai neatkeršytų teip pat Kelmijai, tuojau — dar 1234 m.—po priedanga kariumenės pastatė joje naują pylį Rheden (lenk. Radzyń), sunaudoję ant to senąję Prusų tvirtynę.

Kad 1235 m. kryžininkai sugrįžo namon, kryžeivių padėjimas buvo pavojingas, ypač kad tame laike jie buvo nesutikime[1]) su išsiluosavusiu iš nelaisvės vyskupu Kristijonu ir su Mozurijos kunigaikščiu Konradu. Bet jie mokėjo atsiekti savo mierį keliais veidmainystės. Nėva dėl garbės dievo ir platini-

1) Kristijonas išsipirko iš nevalės Prusų didelėmis aukomis, ir skundė zokoną į Romą. Zokonas teisingai buvo prilygiaamas šuniui, kurs pirma nuo piemens reikalauja vietelės, kad atvesti savo vaikus, potam vietelės, kad juos penėti, ir kad galaus šunyčiai suaugo į šunis, tad piemenį jie apkandžiojo. Rodis sykį popiežius Gregoras grasino hochmeisteriui visas suteiktas zokonui valnystas atgal atimti; bet tada tai buvo, kada Salza tarp jo ir ciesoriaus pasirodė abejotinu tarpininku, tai-gi ne iš uolumo dėl tikėjimo praplatinimo! Kristijonas, neatsikeršyjęs užaugintai už ančio gyvatei, mirė 1241 m.

mo krikščionystės tarp stabmeldžių, jie pataikė įjungti į savo jungą didžiausias galybes to laiko: popiežių ir ciesorių. Jeib tik augo jų galybė ir turtai, nors praliejant kraują upeliais, kas jiems kaitėjo, kad jie įgriso galingiems savo susėdams arba kad skundėsi vyskupas Kristijonas ir kunigija, užsiėmusi platinimu krikščionystės tarp stabmeldžių! Teip ir dabar. Sulaužydami padarytą sušneką su Kristijonu, kurs jiems jau buvo nebreikalingas, jie pripažino ant savęs dvasišką vyriausybę Plocko vyskupo ir jam pradėjo mokėti dešimtinę nuo Kelmių šalies ir kitus prigulinčius dėl bažnyčios mokesčius. Priegtam jie visaip stengėsi trukdyti Kristijono triusą platinime krikščionystės tarp stabmeldžių, idant turėtų priekabę gyventi Prusų žemėje; jie pasirupino, kad jis taptų paimtas į nelaisvę, ant galo, nežiurint į tarpininkystę popiežiaus, atėmė jie nuo Kristijono valdžią, turtus ir pirm laiko įvarė jį į kapą. Rods 1234 m. ant trumpo laiko nesutikimus tarp kryžeivių ir vyskupo Kristijono išrišo popiežiaus legatas: kryžeiviams tapė pripažinta ⅔ daliu užkariautų nuo Prusų žemių, o vyskupui ⅓ dalis, bet su dvasiška valdžia ir ant kryževių žemių.

Kryžeiviai atidėkavojo ir Mozurijos kunigaikščiui Konradui. Dar 1234 m. kryžeiviai sukalbėjo su Dobriniaus ricieriais sujungti abu zokonu į vieną. Pagal suokalbį kryžeiviai netikėtai užėmė Dobriniaus tvirtynę su visomis dovanotomis Dobriniaus ricieriams žemėmis. Tad Konradas supratęs, kad priglaustiejie geidžia užgriebti visą jo lobį, atvyko su kariumene į Dobriniaus žemę, gerai išdirbo kryžeiviams kailį ir išvarė juos iš savo viešpatystės.

Dabar kryžeiviai gudravo. Idant niekas negalėtų pajieškoti vyriausybės ant apsigyvenusio Prusijoj kryžeivių zokono, did-mistris Herman v. Salza pripažįsta vienintėliu viešpačiu Kelmijos ir visų žemių, kurios bus užkariautos nuo Prusų, popiežių, o pats zokonas, kaipo prigulintis nuo jo, kas mets jam mokėsiąs paskirtą duoklę. Tokiu pasielgimu jis padarė popiežių dar stropesniu kryžeivių globėju! Popiežius priėmė šitą auką ir atskiroje bullėje pranešė apie tai kunigaikščiui

Konradui, kurs noroms-ne-noroms turėjo sutikti su jo valia. Kitoje bullėje tą patį 1235 m. popiežius patvirtino susivienyjimą Dobriniaus ricierių su kryžeiviais ir visas žemes pirmutinių priskyrė kryžeiviams, apart pylies Dobriniaus ir jos apigardų, kas pasiliko savasčia Konrado, kurio dabar dalyvumas kryžeivių darbuose žinoma susimažino. Popiežius prikalbinėjo kryžininkus toliaus kariauti su stabmeldžiais, perkrikštams rodyjo klausyti kryžeivių. Vokietijoje liepė visiems zokoninkams garsinti kryžeiviškas kares prieš Prusus, o visus krikščionis meldė dėti pinigus lėšoms šitų karių.... Visur atsirado norintiejie kariauti su stabmeldžiais visose Vokiečių luomose.

Susivažiavus rugsėjyj 1236m. didmistriui Hermanui v. Salza su ciesoriumi Fridrikiu ant seimo į Mogunciją, apreiškė Misnijos margrovas Henrikis surengsiąs naują karžygą ant Prusų; parėmė jį garsesni ricieriai ir visoki prasikaltėliai, norinti nuplauti savo nusidėjimus praliejimu upeliais stabmeldiško kraujo ir su sykiu pralobti prie pagelbos kariškų grobių.

Pavasarį 1237 m. Misnijos Heinrikis persikėlė ant dešiniojo kranto Vyslos su 500 apšarvuotų nuo galvos iki žemei ricierių ir su daugybe kryžininkų, kurie išvien su kryžeiviais įsigriovė į Pamežaniją ir apėmė svarbiausias jos pylis. Iš 6 apimtų pylių, vienas sugriovė, o kitose pastatė sargybas iš savo kareivių. Pamežanijos gyventojai kur-ne-kur tikt priešinosi, nes stoka buvo kareivių. Pasipriešinusiejie visi tapė kryžeivių išmušti. Tad Pamežanijos gyventojai pasidavė ant mylistos ir nemylistos kraugožių kryžeivių, kuriems liepiant priėmė krikštą ir prižadėjo paklusnumą.

Heinrikis, margrovas Misnijos, labai apgarsėjęs praliejimu upeliais kraujo, nors nesipriešinančių stabmeldžių, nedaug grobių laimėjęs ryžosi jų ieškoti.... Plocke, kur įsiveržęs liuobėsi kaip namie, nežiurėdamas ant grasinimo gyventojų. Tad Konradas, drauge su sunais Kazimieru ir Boleslavu, apsiaupė vokiečius katedroje ir vienus drauge su bažnyčia sudegino, o kitus liepė pakarti už kojų. O vienok Prusų istorikas

Voigt vadina Heinrikį ricieriumi augštajauslės, geros širdies ir žmogumi didelių nuopelnų!

Užkariavę Pamežaniją, kryžeiviai laimėjo parankų vandeninį kelią į Nėriją ir į artimą Pagezaniją. 1237 m. ant rubežiaus Pamežanijos ir Pagezanijos, ties įtaka upės Elbingos į ažerą Drusnę, jie pastatė miestą Elbingą, o ant salos tvirtynę. Pylis šita buvo papėde dėl pradėjimo užkariavimo Pagezanijos. Dabar kryžeiviai išgujo neprietelius nuo Aismarių, kurius žemės razbaininkams patiko vadinti jurių razbaininkais.

Istorikai liudyja, buk *Pagezanai* narsiai kariavę už savo tikėjimą ir senus dievus, vienok aprašymo pačių karių nepaduoda. Kadą-gi Pagezanams nė viena artima šalis neatėjo į pagelbą, priverstinai jie turėjo pasiduoti kryžeiviams, duoti jiems užstatinius ir priimti krikščionystę. Dabar vokiečiai suvis įsivyravo apimtoje šalyje ir pradėjo ją valdyti pagal savo tiesas.

Dabar kryžeiviai užsigeidė kitos artimos šalies, beje *Varmijos*. Mistro vietininkas, Hermanas v. Altenburg, liepiant Hermanui v. Balk, viešėjo tuomi tarpu pas Brolius Kardininkus Letgaliuose, ir pabandė apimti šitą šalį. Tad nuplaukė du pabudavotu dar Mozurijos margrovo ant ažero Drusnės laivu, pripildytu kariumenės ir visokios medegos dėl pastatymo tvirtynės, į pakrantes Varmijos; bet kryžeiviai radę tenai drutą pylį Balgą skrytyje Honedos su daug apgynėjų, pasimatė pylies nepaimsę, ir todėl nusprendė prisiplėšti nors dikčiai grobio. Kada jie užpuolę plėšė kaimus, susirinkę vietiniai gyventojai visus lupikus išmušė, laivus padegė. Vos tiktai 10 plėšikų tesugrįžo namon su vargu.

Dabar susėdai ėmė permanyti siekius kryžeivių, ypačiai kunigaikštis Pamario Šventapelkis, tolydinis jų talkininkas iki 1237 m. Jis prisibaimyjo, kad susivienyjus Prusų šalei po vada ateivių kryžeivių, kurius užtaria popiežius ir ciesorius, lengvai gali spėkos nusikreipti prieš jį patį, kas juk vėliaus ir išsipildė. Todėl jis slapta pradėjo kryžeiviams taisyti spąstus.

Ir teip, dar 1237 m. jis padarė paslaptinę suokalbą prieš kryžeivius su nekuriomis Prusų šalymis; vienkart prižadėjo jo žentas, Vladislavas, Didlenkijos kunigaikštis, sulaikyti perėjimą per Didlenkiją į Prusų žemes naujų pulkų kryžininkų. Paskui jis slaptai susikalbėjo prieš kryžeivius su Kazimieru, Kujavų kunigaikščiu, sunumi Konrado, Mozurijos kunigaikščio.

Tuomi-gi tarpu iš pusės naujai užkariautųjų Prusų šalių rengiama buvo dėl kryžeivių netikėta naujiena. Godumas ir puikybė kryžeivių arzino Prusus; ant kiekvieno žingsnio jie buvo niekinami ir skriaudžiami, jų papročiai ir tikėjimas išjuokiami, o tikėjimiškos apeigos aštriai korojamos. Prusai skaitė iš doriškos pusės kryžeivius žemesniais už savę, vagimis jų žemės. Apart to viso, valdžiusiejie kokį-nors turtą arba visiškai jo neteko už gynimą tėvynės arba valdžia ant turto tapė labai susiaurinta. Stabmeldžiai matydami krikščionis kiteip elgianties negu jie mokina, negalėjo įtikėti į vertę krikščioniško tikėjimo. Kur buvo kunigų skelbiama lygybė ir meilė artimo, kur statoma buvo gyvenime dvasiškoji laimė augščiaus už kunišką? juk toks mokslas buvo pamatu tiesų ir tikėjimo Prusų ir labiaus buvo pildomas jų negu krikščioniškų mokintojų. Krikščioniški kunigai patys rupinosi užgriebti užkariautose šalyse kuodaugiausiai turtų, kuomet stabmeldžių kunigija neturėjo ir negeidė jokių turtų, nevartojo jokių žemiškų gėrybių ir, nevesdama pačių, buvo atsidavusi maldoms ir platinimui dorybės tarp savo žmonių. Tai gi Prusai iš prievartos buvo priėmę krikščionybę, bet nuomonėse pasiliko stabmeldžiais.

1237 m. užėjo maro metai. Ligą užnešė vokiški piligrimai. Užsikrėtė teip-gi gyvuliai. Šitas maras teip smarkiai užklupo Prusus, jog daiktais visi kaimai išmirė. Prusai kreipėsi suraminimui ir pagelbos prašyti į senuosius dievus. Stabmeldiški kunigai, besislapstydami iktuolaik, nuvyko į kaimus ir aiškino nelaimingiems žmonėms, kad maro metai yra leisti pačių dievų už išsižadėjimą senojo tikėjimo ir priėmimą svetimo.

Dievobaimingi Prusai patikėjo doriems savo globėjams ir miniomis traukė į šventus elkus ir šventvietes, nors ir sugriautas, idant maldomis ir aukomis perprašyti supykusius dievus. Sugrįžę į stabmeldystę, Prusai vienkart išsižadėjo klausyti kryžeivių.

Vietinis kryžeivių mistras, Herman v. Balk, dar viešėjo Lyvžemėje, rupindamasi suvienyti zokoną Brolių Kardininkų su kryžeivių zokonu. Jo vietininkas, Hermanas v. Altenburg, neišpasakytai nekenčiantis Prusų, paliepė sergėti, kur buvo apvaikščiojamos tikėjimo apeigos stabmeldžių ir visur, kur tik buvo rastos tokios vietos, laike apeigų buvo žudomi dievobaimingi žmoneliai ir kunigai, o aplinkiniai kaimai deginami. Toks pasielgimas kryžeivių buvo visiškai žvėriškas. Ką-gi tąsyk išpuolė daryti nelaimingiems Prusams?

Tad Pamežanijoje ir Pagezanijoje suūžė lyg avilyje bitės, ir kas tik gyvas buvo, velyjo greičiaus numirti kovoje už tėvynę, negu padėti kaklą iš liuoso noro po kardu niekpalaikio zokoninko. Maište iš pradžių sekėsi Prusams. Zokoninkai gaudomi, tiktai pylyse galėjo pasislėpti nuo teisingos baudos už nekaltai pralietą kraują. Iš daugybės šitų šaldrų, nupenėtų rankomis vien tik Prusų, pasiliko gyvų labai mažai.

Dabar jau rodėsi, kad Prusai netrukus išsivalnins nuo savo prispaudėjų. Bet ant nelaimės norinčių pralieti kraują nekaltų žmonių niekados nestokavo, kaip nestokavo didelių prasikaltėlių. Tapus išmuštai vienai kruvai žmogžudžių, užplaukdavo tuojau kitos ir tai su palaiminimu popiežiaus ir po užtarimu ciesoriaus.

Papuolus kryžeivių zokonui į tokį pavojų, Herman v. Balk išrupino suvienyjimą kryžeivių su kardininkais Lyvžemėje, kurį ir popiežius patvirtino gegužyje 1237 m. Potam sugrįžo į Prusiją, kur tuojau pataikė savo sukrumu ir gudrumu numalšinti sukilusius gyventojus ir priversti juos klausyti kryžeivių. Į vietą pražuvusiųjų iš priežasties maro ir maišto Prusų užplaukė iš Vokietijos ir Lenkijos nauji išeiviai.

Negana to. Šventapelkis, susipykęs su Lenkų kunigaikš-

čiais, o dar pagąsdintas prakeikimu Gniezno archivyskupo už talką veidmainingiems Prusams, priverstas buvo susitaikinti su kryžeiviais; sątaikoje prižadėjo visados užstoti už kryžeivijos valdinius ir nesąkalbiauti su Kazimieru, Kujavų kunigaikščiu. Tokiu budu tapė prašalintos kliutys tolesniam užkariavimui Prusijos.

Tuomi tarpu vasarą 1238 m. didmistris Herman v. Salza pašaukė pas savę Hermaną v. Balk. Vienok jiedu nesusitiko, nes Salza apsirgo ir nuvyko gydytis į Italiją, o Balk, atvykęs į Vokietiją, teipos-gi apsirgo. Abudu pasimirė kovo mėnesyj 1239 m. Tad didmistriu tapo išrinktas Konradas v. Thueringen, pirm 5 metų įstojęs į kryžeivių zokoną, idant praliejimu stabmeldžių kraujo nuplauti sunkius savo nusidėjimus. Vietiniu mistru tapo išrinktas Heinrikis von Vida, kurs atvykęs į Prusiją rado Prusus bekariaujančius su kryžeiviais.

Dar 1239 m. vietinis vice-mistras Berlewin ir kryžeivių zokono maršalka Dieterich von Bernheim pradėjo užkariauti Varmiją. Vietiniai gyventojai pasislėpė į neprieinamas girias. Tiktai narsus viršininkas Kodrunas gynėsi užsidaręs su kareiviais pylyje Balgoje. Daug kareivių, užpuoliuose netekę, kryžeiviai stengėsi apimti pylį apgavyste. Prie pagelbos naujai apsikrikštyjusių Prusų zokono maršalka įsigavo pas viršininką Kodruną, kurį pasisekė jam pertikrinti, kad negalima yra ginti pylis per ilgesnį laiką. Kodrunas gal nekalčiausioje mislyje, ėmė kalbinti savo vientaučius pasiduoti priešams. Prusai paskaitė tai už vylių ir už tai sudraskė jį. Nelikus viršininko, kareiviai ilgą dar laiką gynėsi, bet galiaus pylis tapo įimta, o likusiejie kareiviai išmušti. Potam pylis Balga tapo tvirtai kareiviais apsodinta ir įrengta kaipo pylis dėl didesnių kryžeiviškų susirinkimų. Kryžeiviai džiaugėsi įgyję vartus, vedančius į kitas Prusų šalis, ypatingai kad Balgos griuvėsiuose pražuvę buvo narsus tėvynės apgynėjai.

Skaudi žinia apie apėmimą Balgos paplatino po visą Prusų šalį rupestį apie gyvastį ir turtą ir sujudino visus Prusijos gyventojus. Visi kareiviai sukilo ginti tėvynę, išsirinkę kaipo

vadą reikį *Piopšį*, kurs atėjo Balgą atimti iš nagų kryžeivių. Bet netrukus Piopšis tapo užmuštas ir jo kariumenė išsiskirstė. Tad kryžeiviai apkasė pylį, kuri nuo rytų buvo ginama pelkėmis.

Varmiai netrukus vėl sukilo po vada *Glottinerio*, garsaus narsumu ir turtingumu, ir neužkentusio vokiečių. Pylį apsiaupė iš visų pusių, manydami badu priversę pasiduoti, pertraukė susinešimą su žeme ir mariomis ir gerai sergėjo. Kryžeiviai, maistui pasibaigus, per du mėnesiu be jokios pašelpos išsilaikę nusprendė pylį sudeginti ir gelbėtis pavieniui, kaip kas gali,—kaip štai atėjo jiems suvis netikėta pagelba.

Brunsvigo kunigaikštis Otto „Vaikutis", ieškodamas atlaidų ir garbės karėse su Prusais, su didele kariumene galop 1239 m. įsiveržęs į Prusus, palei Vyslą atsižinojo apie nelaimingą padėjimą kryžeivių Balgoje ir pasisekė jam slapta pranešti apgultiems kryžeiviams apie savo atvykimą ir pakviesti juos ant vienlaikinio užpuolio ant apsiaupiančių Prusų. Pardavėju vokiečiams patarnavusiu, buvo vienas iš naujai apsikrikštyjusių Prusų, vardu Pomande. Kunigaikštis prisiartino prie pylies nakčia ir paslėpė savo kariumenę krumuose, netoli tankiai auganč iuose. Kada ant rytojaus anksti apsiauptiejie užpuoliu ant Prusų davė ženklą į kovą, kunigaikštis netikėtai užpuolė iš užpakalio ant kovojančių Prusų ir padarė tuomi didelį sumišimą jų glitose. Nelaimingiems Prusams iš užpakalio ir priešakio stovėjo daug skaitlingesni ir geresnius ginklus turintiejie priešai, iš kitų-gi pusių buvo ar nepereinamos pelkės ar pylimai, ant nelaimės, jų pačių rankomis supilti. Tik saujalė nelaimingų šitų didžiavyrių prasimušė per eiles priešų į pelkes ir tenai prigėrė; visi-gi kiti pražuvo kovoje.—Potam kryžeiviai puolėsi prie kitų Varmijos tvirtynių, kurias lengvai apėmė, kaipo kur-kas silpniaus įtaisytas.

Negirdėtas pamušis palei Balgą pasėjo didelę baimę netik Varmijoje, bet ir artymose šalyse. Kunigaikštis Otto, pasinaudodamas iš tokio padėjimo dalykų, greitai vienyja savo kariumenę su visa zokono kariumene, pustyja Varmiją, o pas-

kui tą patį daro, įsiveržęs į Natangiją ir Bartnija. Pasipriešinimo jis niekur nerado, nes visi, regis, narsiausi gyventojai šitų šalių pražuvo kovoje palei Balgą sykiu su savo karaliukais. Pati išveizda vokiškų žmogžudžių, apkaustytų nuo galvos iki žemei į geležis, gąsdino gyventojus. Visi ir visur žadėjo buti paklusnume, davė nuo savęs užstatinius ir ant paliepimo krikštyjosi. Kunigaikštis iš savo pusės žadėjo neatimti nuo gyventojų liuosybės, žemės, ir tik uždėjo ant jų kasmetinį mokestį.

Lengvai užkariavę tris provincijas, idant jas užlaikyti savose rankose, kryžeiviai atnaujino ir išplatino senas tvirtynes ir pylis Prusų. Tokiu budu Varmijoje, ant upės Pasargos, netoli nuo Nėrijos, pakilo pylis Braunsberg; ant upės Alnės (Allės), labai dailioj vietoje, gal but ant griuvėsių sostapylės reikio ir Kryvės, tapė įsteigta pylis Heilsberg. Bartnijoje tapė įsteigtos pylys Roessel, Bartenstein ir Schippenbeil (ant griuvėsių dviejų senoviškų pylių Prusų, beje sostapylių reikio ir Kryvės). Vakarinėje dalyje Natangijos, ten kur susibėga upės Kaukštė ir Pasmar, įsteigta pylis Kreuzburg.—Visos šitos pylys, pastytos rankomis prispaustųjų Prusų, tapė užgyvendintos Vokiečių, atvestų per Brunsviko kunigaikštį Otto ir apsodintos kareiviais, idant užlaikyti Prusus paklusnume.

Dabar užstojo tikra verguvė dėl užkariautųjų Prusų. Neteko jie liuosybės, tiesos paveldėti turtus po tėvų ir artimų giminių. Negalėjo nieko nė pirkti nė parduoti be žinios ir valios kryžeivių valdžios. Garsesniems senovės didžiavyriams užginta dabar nešioti kokius-nors ženklus ricierių luomos. Perkrikštams, nors jie ir butų geriausi katalikai, nevale buvo įstoti į dvasišką stoną. Meldė Prusai įvedimo kokių-nors įstatymų: savų, kurius jie turėjo pirm užpuolio kryžeivių, vokiškų ar lenkiškų; bet jų meldimai ir skundimaisi ėjo per niek. Ant galo nežmoniškas pasielgimas Vokiečių iššaukė Prusų širdyse norą išsiliuosuoti iš po jungo ir su sykiu karštą geismą gerai priešams atsikeršinti.

Čion Šventapelkis netikėtai stojosi jų pusininku ir apgynėju, kurs ėmė suprasti kryžeivių siekius, matydamas jų pasi-

elgimą su užkariauta Prusų tauta, su vyskupu Kristijonu ir su susiedais. Jis persitikrino, kad kryžeiviams nerupėjo platinti Kristaus mokslą tarp stabmeldžių, bet sutverti sau galingą viešpatystę stabmeldžių šalyse, prie užtarimo ciesoriaus ir palaiminimo popiežiaus, po kam jau jie panus ant žemių Pamariškių kunigaikščių.

Teip pat sąprotavo ir didis Lietuvos kunigaikštis Mindovė, kurs Kuršius ir Latvius, kaip Šventapelkis Prusus, ketino paimti po savo sparnu nuo kraugėringų kryžeivių. Lenkų-gi kunigaikščiai buvo tai žmogystos menkai išmanančios ir amžinai tarp savęs besivaidyjančios; o prieg tam, kas atsieina Prusų, jie elgėsi lyg avinai laikomi kryžeivių už ragų ir pavejami Romos rimbu.

Šventapelkis, iš atsitikimų mokantis atminti ateitę, kaipo geras tėvynainis, padaro su Prusais slaptą sąryšį, o paskui nuo kryžeivių reikalauja dėl prispaustųjų teisingumo; landmeisteriui atmetus jo reikalavimus ir išvadinus jį vyliugiu bei kurstytoju liaudies, jis liepia Prusams nuvykti su skundu į Romą, kur tuomsyk buvo didmistris Konradas iš Thueringen, bet kurs atvykus Prusų paslams neužilgo numirė, 21 d. liepos 1241 m. Po keletos sąvaičių numirė ir popiežius Gregoras IX. Kardinolų kollegija, tarp savęs besiėdanti nesirupino apie reikalus kokių ten Prusų, ir todėl paslai jų dusaudami sugrįžo be jokios patiekos ir ragino tautiečius gelbėtiesi, pasitikint saviems kardams.

Kunigaikštis Šventapelkis po pasikalbėjimų su landmeisteriu ir popiežiaus pasiuntiniu, Vilimu iš Modenos, rupinosi išrengti naujas savo pylis Sviecą ir Žartovice, įsteigtas ant Vyslos, iš dalies dėl surengimo kariumenės. Kada jau buvo susirengę į karę, jis paliepė sugauti ir nuplėšti plaukiančius Vysla kryžeivių laivus, kuriuose vežė maistą į jų pylis, ir tuomi davė Prusams ženklą dėl sukylimo. Gyventojai Varmijos ir Natangijos visi griebėsi už kardo, vienbalsiai šaukdami „liuosybė mums, o mirtis Vokiečiams", ir naikino viską, kas buvo krikščioniška. Visi naujai įsteigti miestai ir kaimai, ap-

art. Elbingos ir Balgos, buvo apimti ir sugriauti, o ricieriai ir gyventojai, jieškojusiejie juose prieglaudos, išmušti. Netrukus Prusai su pasisekimu perkėlė savo kardą į Pamežaniją ir Kelmių žemę. Tad popiežiaus pasiuntinys gąsdino Šventapelkį prakeikimu, jei jis toliaus gelbės pakėlusius maištą Prusus. „Cionai eina ne apie mano interesus — atsakė kunigaikštis — bet tik apie Prusų liuosybę, kurios jie dovanai jieškojo Romoje; aš jieškojau liuosybės dėl nuvargintųjų pas zokono viršininkus, bet teip-gi nieko nelaimėjau; dabar atėjo teisinga valanda užmokesnio".

Netrukus po pašnekai su pasiuntiniu, Šventapelkis persiiria per Vyslą, paima pylį Gordin, sugauna vyliugišką savo brolį Samborą ir vienyjasi su Prusais, kurie jį aprenka savo vadu. Miestai Štum, Marienverder, Grudziąž ir kiti tapė paimti ir sugriauti, viename tik mušyje krito 4.000 kryžeivių, apart viešinčių, miesčionių ir valsčionių. Tiktai miestuose: Toruniuje, Kelmėje (Chelmno) ir Rasine kryžeiviai atrado prieglaudą dėl savęs. Jau kryžeiviai mislyję buvo apleisti Prusų šalį. Užbaigę su Kelmių žeme, Prusai su Šventapelkiu įsiveržė į Mozuriją ir pakeliui viską naikindami atsidurė palei patį Plocką, kuris teip-gi su visa apygarda tapė nunaikintas. Bet čion jau buvo galas pasisekimui Šventapelkio.

Roma sudrebėjo. VisojeVokietijoje ir Lenkijoje, paliepus popiežiui, bažnyčiose buvo kviečiami ricieriai į karžygą prieš „laukinius Prusus", kurie nenorėjo kantriai kentėti mušimo kryžeivių, bet pasigriebę už kito galo lazdos ištraukė ją ir ėmė patys mušti savo priešus. Taipgi garsinama buvo karžyga prieš didį ir protingą Šventapelkį, kurs, nežiurint ant susirenkančių ant jo galvos debesių, nusprendė kariauti, iki neliks ir ženklo kryžeivių viešpatystės. Bet nestojosi teip, kaip manė šis didis karžygys.

Vilimas iš Modenos surengė susivažiavimą kryžeivių su Lenkų kunigaikščiais: Kujavų Kazimieru ir Kališiaus (Didlenkijos) Przemislavu. Čia tapė nuspręsta nevesti su priešais tikros karės, bet tik kankinti juos pasaliais užpuoliais ir prieg

tam rupintis atskirti Šventapelkį nuo Prusų.

Nors Šventapelkio ant Vyslos pylis Žartovice buvo tvirta padėjimu, bet už tai silpnai apsodinta kareiviais. Zokono maršalkas, Dieterich v. Bernheim, tąlaik Kelmėje uždarytas, naktį 3 d. gruodžio 1242 m. su maža saujele ricierių persiyrė per Vyslą ir iš patykų įsigavęs į pylį išpjovė visus miegančius kareivius. Iš jos tapė išgabenti visi turtai Šventapelkio, o drauge su jais galva šv. Barboros laikoma sidabrinėje skrynioje. Bernheimas tą galvą tuojau lydėjo į Kulm'ą, kur kunigai ir žmonės pasitiko. Šventoji galva, katėdroje su guoda padėta, veikiai ėmė daryti stebuklus be skaičiaus! Šventapelkis atvyko su kariumene pylį atgal atimti, bet praleidęs dovanai keletą sąvaičių laiko, dalį kariumenės paliko pas pylį, o pats vasaryje 1243 m. ledu perėjo per Vyslą, idant išpustyti Kelmių žemę. Čion jam pastojo kelią zokono maršalkas Dieterich von Bernheim, Kujavų Kazimieras ir Mozurijos Konradas. Šventapelkis čion kovą pralošė, ir per ilgą laiką negalėjo atsigriebti nuo pralošos. Sugrįžęs į savo šalį stengėsi atimti Žartovice, bet nenusisekė. Jo abazas, labai nusiminęs, papnolė į rankas kryžeivių maršalko ir tapė sudegintas, o pylis dar dručiaus apsodinta. Popiežiaus legatui verčiant, prisivienyjo prie kryžeivių Didlenkijos Przemyslavas. Suvienytos kariumenės išplėšė visą Pamarį, nečėdydamos nė Olyvos kliošto-riaus. Kryžeiviai dar kurstė prieš Šventapelkį jo brolius Samborą ir Raciborą, kuriuodu be naudos dėl savęs gelbėjo kryžeiviams, prieš savo brolį.

Nauja dar vėtra pakilo iš Romos. Popiežius Innocentas IV paliepė garsinti visoje Europoje kryžiaus karę prieš Šventapelkį ir Prusus, idant šitų baisių priešininkų zokono nepasiliktų nė ženklo. Prieg tam dar sykį apgarsino visai pasaulei, kad jis visas žemes, užkariautas nuo Prusų, pripažįsta savasčia popiežiaus, esančia po jo globa ir apgynimu, bet tik atiduota ant amžino valdymo kryžeiviams.

Visos šitos aplinkybės privertė Šventapelkį padaryti su priešais šątaiką, pagal kurią visas Pamarys, užkariautas prie-

šų, tapė jam sugrąžintas, vienok dėl užtikrinimo tykos, pylis Žartovice likosi rankose kryžeivių,priegtam buvo duotas jiems, kaipo užstatinys, vyriausias sunus Šventapelkio, Mestvinas ir daugelis kiltų vyrų. Šitą sątaiką Šventapelkis patvirtino iškilminga prisieka, kad prireikus jis padėsiąs zokonui jo karėse su netikiais — jeigu jų kryžeiviai neengs ir be jo rodos nekariaus prieš juos—ir kad jokių sąkalbių su jais nedarysęs.

Įvykus sątaikai tarp Šventapelkio ir kryžeivių zokono ir Prusams aptykus, popiežiaus pasiuntinys ėmėsi įvesdinti savitarpinę taikmę tarp dvasiškos valdžios ant Prusų šalies, ir kryžeivių zokono, beje svietiškos valdžios. Mat popiežius Inocentas IV nuo seniai jau ketino pavalnyti kryžeivius nuo pareigų, kurias jie buvo priėmę prieš vyskupą Kristijoną, apsigyvendami Prusijoje. Tam tikslui liepė padaliuti visą Prusų šalį į 4 vyskupystes, o kiekvieną vyskupystę dar į 3 dalis: iš tų 2 dali popiežius pavedė naudoti tik vieniems kryžeiviams, palikdamas vienok dvasišką valdžią vyskupo rankose; o trečiojoje dalyje vyskupas tapė vienintėliu viešpačiu, nes visoki pelnai plaukė į jo rankas, o teismas ir vietinės tiesos visiškai prigulėjo nuo jo.

Tai-gi „paskui draskantį levą, zokoną, sėlino šakalai, kunigija, ir kumurniai suniovė, kas buvo likę nuo levo grobio".

Potam popiežius leido Kristijonui išsiskirti vyskupystę, pagal savo norą. Kristijonas išsiskyrė Kelmių vyskupystę, nors ji buvo iš visų mažiausia. Pagal savo-gi valdžią jis nieku nesiskyrė nuo kitų vyskupų, ir tokiu budu jam nebuvo pripažinti joki nuopelnai prieš krikščionystę. Kristijonas negalėjo pakelti atvirai padarytos jam skriaudos ir paniekinimo, ir netrukus numirė iš nerimasties (1241 m.)

Rubežiai 4 naujai sutvertų vyskupysčių buvo šitie:

1) Kelmių vyskupystės rubežiai buvo Vysla, Oša, Drėvantė (Drvęca) Prie jos prigulėjo žemės: Lubovija (Loebau) ir Sasnių žemė.

2) Pamežanijos vyskupystei prigulėjo pietinė dalis Page-

zanijos, ir mažiukė šalelė Hokerland; turėjo savo rubežiais Ošą, Vyslą ir Pasargę.

3) Varmių vyskupystė (Varmija, Varmedithe), iš visų didžiausia, į šiaurius traukėsi iki upei Priegarai (Pregel), į vakarus—iki Aismarių, o nuo šių paskutinių rubežius ėjo linija pravesta nuo ażero Drusnės (Drausensee) iki Pasargei, upe Pasarge ir linija, dariusia vakarinį Galindijos rubežių, į pietus traukėsi iki Mozurijai, į rytus — iki Lietuvai. Tokiu budu ji użemė: šiaurinę dalį Pagezanijos, Natangiją, Barteniją (Bartha, Barthe), dalį Nodrėvijos ir visą Galindiją.

4) Ketvirta vyskupystė apėmė dar neužkariautas šalis: Sambiją, Skalaviją (Schalauen), didesnę dalį Nodrėvijos ir Sudaviją. Mat Vokietijoje buvo dar šaldrų gana, kurie ketino kautiesi už šalis, padovanotas popiežiaus.

Pagal nutarimą susirinkime daugelio pralotų ir ricierių 10 d. balandžio 1244 m. trečia dalis vyskupystės turėjo tekti kiekvienam vyskupui per burto metimą.

Dabar gresė nauja kariška vėtra kryžeiviams. Konradas nesitikėdamas nieko blogo nuo Prusų, ryžosi atkeršyti Lenkų karaliui Boleslavui Droviamjam (Wstydliwy) už pernykštį pamušimą. Tam tikslui jis kalbino savo kaimynus Prusus (Galindus, Sudaujus), Jatvius ir Lietuvius užpulti ant Boleslavo žemės. Kaimynai, pasitikėdami didelių grobių, įsiveržė į Liublino žemę ir, visiškai ją nuplėšę, sugrįžo namon. Bet Konradas neužmokėjo Prusams atsakančiai už pagelbą ir dėl to, ilgai nelaukę jie užpuolė ant Mozurijos, bet grįžtant jie tapė sumušti. Sako, Šventapelkis Prusus ant to prigundęs, kad atkeršyti Konradui už padėjimą kryžeiviams (tas bailys mirė 1248 m.).

Pats-gi Šventapelkis ketino užpulti ant kryžeivių, ir įsiveržė į Kelmių žemę, drauge su pulku *Sudaujų*. Vokiečiai neįstengė pasipriešinti. Viešai viską pakeliui išplėšė ir sunaikino, apart 3 pylių: Kelmės (Chelmno), Toruniaus ir Radzyń (Rehden), kur gyventojai pasislėpti tegalėjo nuo užpuolikų. Tuomsyk Trainatis atkako su 30.000 Lietuvių ir padalino

savo kariumenę į 3 burius: vieną pasiuntė į Mozuriją (v. augščiaus), kitą—į Pamežaniją, o trečią—į Kelmiją, kur pats vadovavo. Nudegino miestelį Birgelau, artymais Toruniaus, bet neįėmė bokšto, kuriame kryžeiviai užsidarę buvo; nupustyjo apyrubes Toruniaus. Šventapelkis pas Kelmę nieko nelaimėjęs, pasuko ant upės Ošos ir prie pelkių Rensen sustojo ant pasilsio. Tad 400 kryžeivių iš Kelmės netikėtai užpuolė, pagal maršalko Berlevino projektą, ant pirmutinių glitų, pradėjusių keltis per Ošą ir nustumė keletą jų į upę. Bet užpultiejie atsikvotėję apsuko kryžeivius aplinkui ir visus, apart 10, išpjovė. Tarp pražuvusiųjų buvo du maršalku: Dieterich v. Bernheim ir Berlevin, ano vietininkas. Toks pat likimas teko ir pulkui iš Toruniaus, atėjusiam pirmutiniems į pagelbą.

Bullė Innocento IV, 1 d. vasario 1245 m., liepia Gniezno archivyskupui persergėti Šventapelkį ir jo talkius, Lietuvius ir Prusus, bėgyje 15 dienų, idant pasiliautų vajoję prieš Vokiečių zokoną, kiteip—kad iškeiktų, o tad—jeigu toliaus kariaus, kad šauktųsi svietiškos pagelbos.

Jau kunigaikštis Šventapelkis mislyjo, kad savo sunų išgelbės iš nelaisvės ir apims Kelmę. Tačiaus Kelmę gynė smagiai moters, apsišarvavusios į vyrų šarvus; tad jis norėjo nors per papirktus miesčionis sunų išgelbėti, bet komturas sargumo dėlei liepė jį pervežti iš Kelmės į Žartoviče. Apsigavęs Šventapelkis vėl naikino Kelmių žemę, kurioj nieko neblikus jis persikėlė su talkininkais į Kujavus, kur teip-gi viskas kardu ir ugnia tapė išnaikinta. Potam sądarininkai persiskyrę grįžo namon. Ant Šventapelkio, besikeliant jam per Vyslą, netoli nuo Kelmės, netikėtai užpuolė kryžeiviai, dalį jo kariumenės iškirto, o dalį nustumę į Vyslą prigirdė. Pats Šventapelkis vos tik ištruko ant pergo su keletu draugų.

Tuomi tarpu (1244-1252 m.) į didmistrį kryžeivių zokono tapė išrinktas grovas Heinrikis v. Hohenlohė, ciesoriaus giminaitis, o į landmeisterius Poppo v. Osterna. Kad Poppo su kariumene atvyko į Prusų žemę, Šventapelkis siulė sątaiką ant senesnių sąlygų; vienok tasai įsiveržė į Kujavus ir pusty-

jo. Ant popiežiaus pasiuntinio persergėjimų Šventapelkis atsakė su pasibiaurėjimu, kad jo nė popiežius, nė ciesorius nesulaikys nuo persekiojimo nevidonų; jei norite sątaikos, jis sakė, atiduokite atgal man sunų!

Norėdamas pertraukti susinešimą vakarinių kryžeivių pylių su rytinėmis, ėsančių ant Prusų žemės, ir priegtam tapti Vyslos viešpačiu, Šventapelkis pastatė ant salos Zantyr, kur vienyjasi Vysla su Nogate, stiprią drutvietę ir sustabdė pristatymą maisto į Elbingą ir Balgą, o miestą Svieca teip-gi pavertė į drutvietę. Kryžeiviai nieko šiaip nelaimėdami, pastatė pylį Potterberg prieš anas.

Šventapelkis buvo apgulęs Elbingą, kurią gynė vokiečių moters, bet nepaėmęs paliko apgulimą Prusams, o pats plėšė zokono valdynes Varmijoje ir Natangijoje. Sykį Pamežanijoj be maž kuo nepapuolė pats į Vokiečių rankas, kurie iš Marienverderio buvo jam žabangas užmanę: vos Šventapelkis paspėjo perplaukti per Vyslą!

Lenkams gelbant vokiečius, prisiėjo apgulimą Elbingos atkelti, ir pats Šventapelkis užsidarė Sviecos pylyje. Kilo tarpe pačių kryžininkų ir kryžeivių nesutikimai. Tačiaus pribuvus iš Austrijos naujoms gaujoms, kryžeiviai ir Kazimieras, kunigaikštis Kujavų, 1246 m. nors su vargu apgalėjo mušyje Sventapelkį. Tapė sątaika suderėta, bet kryžeiviai neišpildė prižadų: nepaleido jo sunaus! Negelbėjo nė vyskupų Gniezno ir Kelmės įsikišimas į tarpą 1247 m. Tad Šventapelkis antpuolė pylį Christburg ir išmušė visus ten ėsančius kryžeivius. Tuomi tarpu popiežius pasiuntė legatą Jokubą Pantaleoną ištirti dalykus Prusuo-e. Tad zokonas išdavė sunų Mestviną Šventapelkiui ir įvyko sulygos 1249 m. Zokonas pavedė Šventapelkiui Nėriją ir žadėjo jo brolių prieš jį neremti. Pylį Zantyr jis zokonui pardavė, kurią ans vėliaus atidavė... Samborui.

Rudenyje 1248 m. kryžeiviai nusiuntė į Varmiją didoką kariumenę, kuri nesutikus tenai jokios kliuties užtraukė net iki Balgai, o iš čia su didžiausiu smarkumu įsiveržė į Natan-

giją ir ėmė naikinti ją ugnia ir kardu, be atsargumo pasikraikę. Prusai susirinko ir palei kaimą Kriuke (vėliaus Pokarviu vadinamą) apsiautė žmogžudžius iš visų pusių lyg tinklu ir išžudė kaip pasiutusius šunis. Bet kas iš to? Netrukus atvyko naujos gaujos kryžininkų, vedamos margrovo Ottono iš Brandenburgijos, Švarcburgo grovo Heinrikio ir vyskupų Vroclavio ir Merseburgo. Pradžioje 1249 m. toji kariumenė pasidavė po vada vietinio mistro ir naikino Prusų šalį ugnia ir kardu. Kur tiktai perėjo šita žmogžudžių kruva, tenai ilgą laiką ir žolė negalėjo želti!

Prusai nusiminė. Varmija, Natangija ir dalis Bartenijos pasidavė, o dėl sudrutinimo savo priegulmės davė laidus. Besirengiant kryžeiviams uždėti ant Prusų sunkų jungą už tai, kad jie tapę užpulti gynėsi, įsikišo kaipo tarpininkas popiežiaus pasiuntinys Jokubas Pantaleonas, archidiakonas iš Leodium (Luettich), ir įvyko sątaika 7 d. vasario 1249 m., kurios sąlygos buvo šitokios:

Kiekvienas iš Prusų, jeigu krikščionis, apturi asabišką laisvę ir gali doru keliu rinkti sau turtą ir jį valdyti. Nejudinamas turtas turi pereiti nuo tėvų ant vaikų, o jų n'ėsant, ant vaikų tikrųjų brolių ir seserų; o jeigu ir šitų nebutų, tąsyk tai turtas pereina į rankas kryžeivių zokono. Su judinamu turtu kiekvienas gali pasielgti pagal savo norą, jeib tik nepavestų jo stabmeldžiams ar zokono priešams. Nejudinamą turtą galima buvo užrašyti bažnyčiai ar dvasiškoms ypatoms, bet praslinkus metams turėjo jis buti parduotas kryžeivių zokonui, o pinigai atiduoti pagal užrašą, ar bažnyčiai ar dvasiškai ypatai. Perkrikštams pavelyta apsivesti pagal jų norą (mat ir tas jiems buvo pirma uždrausta!). Prusai turi išsižadėti senojo savo tikėjimo apeigų ir stabmeldiškų papročių, o pildyti įsakymus krikščionių bažnyčios. Nuspręsta teip-gi, idant Prusai pastatytų atsakantį skaitlių (22) bažnyčių prietaikmiui su skaitliumi gyventojų, o teip-gi sutvertų pulkus kareivių ir pavestų juos valdžiai zokono. Pirm visoko turėjo mokėti dešimtinę į zokono yždą. Ant galo Prusai priversti buvo po prisie-

ka prižadėti vierną ir paklusnumą dėl zokono.—Tai gi viskas tapė nuo Prusų atimta, o nieko jiems neduota! Tos vad. Prusų privilegijos parodo jų pažeminimą, zokono-gi teriorybę.

Dabar kryžeiviai pakėlė ginčą su Prusų archivyskupu Albertu. Vietiniam mistrui skundą padavus į Romą, archivyskupas turėjo ten keliauti ir jam buvo paliepta šalintis nuo visokių nesutikimų su zokonu, 1251 m.

Visur laimėjęs, zokonas stropiai užsiėmė pavertimu Prusų į vokiečius, o teip gi viduriniu sutvarkymu šalies pagal savo budą. Tą darbą vienok pertraukė Šventapelkis, kurs vėl pradėjo karę su kryžeiviais už jų susinešimus su jo broliu Samboru. Atgrisus kryžeiviams kariauti, 1253 m. popiežius grasino bažnytiniu prakeikimu visiems zokono priešams. Šventapelkis noroms-nenoroms turėjo susitaikyti su kryžeiviais ir nuo to laiko jau niekados daugiaus prieš juos nekėlė rankos [1]).

Truputį anksčiaus pasisekė kryžeiviams išstumti Lietuvos kunigaikštį Mindovę iš žemių Kuršių ir Žemgalių. Meldžiant Mindaugui tykos, vietinis mistras velyjo jam primti krikštą, už ką išprašysiąs nuo popiežiaus karališką vainiką. Ant lygumos palei Naujapylę 1252 m. Mindovė apturėjo ka-

1) Lenkų pasalumas nedavė nusenusiam Šventapelkiui ramumo, nors čia ne vieta šnekėti apie jo likusias dienas; murmuras kliоštoriuje Olyvos skelbia jo garbę ant jo kapo. „Tiktai nenoromis—rašo Kotzebue—istorikas apleidžia šitą didvyrį viduriniu amžių, kurs — toli pranokdamas savo šimtmetį —nesilenkė prieš ano laiko prietarus, buvo ištikimas draugystėje, baisus apmaude, gudrus valstijos vyras nutarimuose, skubus veikime, pamaldus ir mielaširdingas, maloningas sudyjime, kildušis atleidime, smurtus karionėje, trivalnas nelaimėje; drutas vyras, nuo kurio kojos paspyrimo zokonas drebėjo per 12 metų; kurs, jeigu ne kryžininkų dauggalvis siaubunas, butų sutrempęs kryž-žiogius ant Prusų dirvų; kurį kunigai ir ponai-zokoninkai, kaipo svetimą jų rųšei, neužkentė, šmeižė, savas piktadarystas ant jo galvos krovė, ir kuris labiaus negu kunigaikščiai ano laiko užsipelnęs yra paminklą iš daildario rankų".

rališką vainiką iš rankų Kelmių vyskupo Heinrikio. Apie 600 kiltų vyrų teipgi ten priėmė krikštą.

Dabar kryžeiviai, iš visur ramus, taikėsi pamušti *Sambiją*. Surengta skaitlinga kariumenė, po vada komturo Christburgo, Heinrikio Stangės, žiemą 1253 m. perėjo per užšalusias Aismares ir atsidurė vietoje, kur tapė seniaus užmuštas Adalbertas; po tam traukė iki kaimui Germau, kur netoli švento šilo pas Romovę, netikėtai Sambijos gyventojai kaip liutai šoko ant vokiškų žmogžudžių. Kryžeiviai bėgo, daugumas dingo, o tarp kitų ir jų vadas Heinrikis Stangė.

Pamušimas kryžeivių Sambijoje išgąsdino popiežių, kurs tuojau visoj Vokietijoje, Lenkijoje, Čekijoje, Moravijoje ir kitose šalyse paliepė garsinti naują kryžeivystę prieš Prusus ir Letgalius.

Poppo v. Osterna, naujai (1253 m.) aprinktas kryžeivių mistras, stropiai užsiėmė surengimu karžygos prieš Prusus. Prie jo nemažo pulko kryžeivių prisidėjo pulkas ricierių iš Saksonijos ir iš kitų šalių, po vada Turingijos ir Misnijos margrovo Heinrikio. Pabaigoj 1253 m. šita kryžeivystė kreipėsi prieš Barteniją ir Galindiją, kurią taikėsi Lenkai užimti. Prusai nesipriešindami pasidavė kryžeiviams, priėmė krikštą ir davė užstatinius. Kryžeiviai apimtasias šalis pavedė globai popiežiaus, kurs iš savo pusės pripažino abi šitas šalis savo savasčia ir atidavė jas po dvasiška globa Prusų vyskupų, o ketinantiems jas prisisavinti grumojo prakeikimu.

Dar kryžeiviai rengėsi užkariauti Sambiją. Papirko Sambijos viršininkus, kurie kaipo kilę beveik vien tik iš vokiečių, be graužimo sąžinės sutiko išduoti savo tautiečius priešams. Tuo pačiu dar metu (1254 m.) atvyko vyskupas Brunonas, paslas čekų karaliaus Ottokaro, žadėdamas čekų karžygą ant Prusų ateinančiąją žiemą. Ir pats nuvykęs į Sambiją apskelbė atsišaukimą savo viešpaties, liepusio gyventojams laikyti vyskupą už tarpininką sąkalbose su „garbingais ir Kristaus numylėtais" broliais kryžeivių zokono. Gyventojai tylėjo.

Kryžeiviai, kad atskirti Sambiją nuo artimų tautiečių, o

suartinti rubežius kryžeivių su Lyvžemės ricieriais, ties įtaka Rusnės ir Dangės į Baltasias jures dar 1253 m. įsteigė pylį Memel ant griuvėsių lietuviškos pylies Klaipėdos, kurs buvo puikus strategiškas punktas. Popiežius gi savo bullėje pripažino Nemuną savasčia vienų tik kryžeivių! Tokiu budu lietuviškos gentės nebegalėjo gauti jokių produktų nuo svetimų tautų.

1254 m. rengėsi kryžeivystė prieš Sambijos gyventojus. Iš Čekijos, Moravijos ir Austrijos pradėjo ricieriai rinktis, tarp jų Halsburgo grovas Rudolfas ir Brandenburgijos margrovas Ottonas, brolis čekų karaliaus. Pradžioje 1255 m. kryžininkų kariumenė perėjo per Vyslą ir susivienyjo su kryžeiviais. Skaitlius susivienyjusių siekė iki 70.000!

Ottokaras su gauja fanatikų pabuvęs Balgoje (kur jam nusilenkė senas perkrikštas Gedunė), per užšalusią Nėriją įsiveržė į pietinę dalį Sambijos, geisdami įmerkti rankas į stabmeldžių kraują, idant nutildyti savo sąžinę, graužiančią juos už sunkius nusidėjimus. Atėjo į Romovę; žinoma stabmeldžių šventenybės akimirkoje tapė sunaikintos. Sambijos gyventojai slapstėsi po girias ir neprieinamas pelkes, o kryžininkai, neužeidami jokio pasipriešinimo,užėmė svarbesnes vietas ir pastatė jose sargybą. Tik Rudavos apigardoje pasitiko priešus saujelė stabmeldžių, kurių vadovai pasidavė iš geros valios, davė laidus ir priėmė krikštą. Dabar Ottokaras su kryžeiviais pritraukia ant savo pusės Sambijos bajoriją su pagelba dovanų ir prižadėjimų, o ši vėl stropiai prikalbinėja liaudį pasiduoti kryžeiviams ir priimti krikštą. Liaudis, bijodama pagiežos užpuolikų, pasidavė ir priėmė krikštą. Tokiu budu kryžininkai ir kryžeiviai trumpame laike apėmė visą šalį.

Dabar tik reikėjo gyventojus užlaikyti paklusnume. Tam tikslui karalius Ottokaras prie įtakos upės Pregoros į Nėriją, ant apaugusio giria kalnelio, vadinamo Tuvangste, paženklino vietą, ant kurios kryžeiviai įsteigė pylį ir ant garbės karaliaus pavadino Kunningsberg (Karaliaučiumi) (1255 m.)

Karalius Ottokaras, pilnas garbės ir persitikrinimo, kad

jis atlikęs didelius darbus ant garbės dievui ir ant labo žmonijai, sugrįžo drauge su kryžininkais namon.

1255 m. Sambijai iš geros valios pasidavus į nelaisvę, valdžia ant Prusų pateko į rankas gudraus Burchardo v. Hornhausen, vietinio vice-mistro. Tas išaugština Sambijos bajorus, palieka jiems turtus, pavalnyja nuo visokių mokesčių; daugumui bajorų jis atiduoda į verguvę prastus žmones, kurie turi mokėti bajorams paskirtas mokestis ir atiduoti dešimtinę iš visų savo produktų. Bajorai, prietikiuose prie žmonių, stojosi dabar lyg kryžeivių policija! — Žmonės paskendo varguose ir nelaimėse, prikinkyti prie sunkaus darbo ant naudos valdžios ir bajorų ir netekę visokio dvasiško suraminimo. Niekas jų nemokino nieko, apart ką po prievarta apkrikštyjo. Sambijos vyskupas, Heinrikis v. Strittberg, netik negyveno Sambijoje, bet nė Prusijoje. Didis vėl mistras, atlikęs svarbiausius reikalus užkariautoje šalyje, išvažiavo į Vokietiją ir tenai apsibuvo, nesirupindamas apie likimą užkariautų žmonių. Maža to, Sambijos gyventojus paniekino ir skriaudė net tautiečiai kaimynai, kam jie pasidavė kryžeiviams: Nodrėviai, Šalaujai ir Sudaujai su kariumene įsigriovė į Sambiją, visiškai ją išplėšė ir išnaikino, paskui-gi sugrįžo namon.

Nodrėviai sudrutino savo pylis, o ypač stipriai įžiurėjo pylį Vėluvą (Velove, Wehlau) ir pavedė jos apgynimą vietiniam kunigaikščiui Tirskui ir jo sunui Maideliui. Tirskus ar papirktas kryžeivių ar priėmęs krikščionystę, išdavė pyl į rankas kryžeivių, kurie netrukus, jo įkalbinti ir vedami, apėmė visas pylis, k. v. Kapostete, Auktolite, Unsatrapis, Gunduva (Gundau), Angetete (Angeteten) ir k., o visą šalį išpustijo ugnia ir kardu. Tada Nodrėvių bajorai priėmė krikštą ir prižadėjo kryžeiviams paklusnumą, duodami jiems laidus.

Tuojau po tam, 1256 m., Sambijoje rengiamas buvo maištas. Tauta, netekusi savo tikėjimo, jautėsi nelaiminga ir todėl, įniršusi ant kaltininkų savo nelaimės, tykiai rengė jiems pagiežą. Karaliaučiaus komturas pareikalavo nuo jų mokesčio. Pakilo maištas. Vieni su ginklu rankoje buvo pasirengę

atremti priešus pačioje šalyje, kiti nuvykę apsiautė Klaipėdą (Memelburg), bet neįveikę sugrįžo namon. Lyvžemės mistras Anno v. Sangerhausen skubiai susivienyjo su Klaipėdos sargyba ir įsiveržęs per Skalaviją ir Nodrėviją į Sambiją, visiškai ją išplėšė ir išnaikino. Grįžtant su grobiu namon, ant rubežiaus Sambijos jį apsiautė iš visų pusių: rods mistras prasimušė per glitas Prusų, vienok jis neteko viso grobio ir daugelio kareivių. Sambiškiai patys netekę daugelio savo tautiečių abejoti pradėjo apie pasisekimą maišto, ir Prusų mistras pradėjo su pagelba bajorų švelniai tildyti žmones; tad Sambiškiai antrąsyk savo dėka užsidėjo vėl ant savo sprando kryžeivių jungą.

Berods, 1257 m. kada Burchard v. Hornhausen tapė paskirtas ant Lyvžemės mistro, o jo vietą užėmė Klaipėdos komturas, grovas Gerhard v. Hirzberg, žmogus švelnesnio pobudžio, pasigerino ant valandos ir valdymas kryžeivių, vienokgi dvasiški reikalai Sambiškių, kaip ir pirma, buvo užmiršti. Dvasiška valdžia labai stropiai dabojo, idant į paskirtą laiką įplauktų į jos yždą prigulintis pelnas. Tik 1258 m. vyskupui Heinrikiui atvykus į savo dijaceziją, mokslas Kristaus buvo platinamas, bet ant nedėkingos dirvos—nualintos nuo begėdiškos rankos kryžeivių ir per pagailos vertą polytiką Romos, kuri ažuot apaštalų, siuntė gaujas lupikų ir nedorėlių. Ką galėjo išmokinti tokie apaštalai — ricieriai kraujo ir ugnies?!

Ilgainiu didesnės karžygos kryžininkų ant Prusų pradėjo išeiti iš mados, bet mažesnių gaujų vis gi netruko. Nerimo kryžeiviai, o dar labiaus Roma. Tad popiežius Aleksandras IV, užtarėjas kryžeivių, padarė tulas atmainas zokono įstatuose, palengvino įstojimą į jį ir suteikė didesnes privilegijas jo sąnariams. Tad zokonas pats labai pasidaugino į trumpą laiką, nors ir pavojus buvo: iš pusės Prusų, ir iš pusės Mongolų.

1258 m. šaukiant popiežiui atvyko į Prusiją daugybė kryžininkų, bet gyventojams tykiai sedint, o gresiant užpuoliui Mongolų, atvykusiems plėšikams buvo pavestas statymas

naujų miestų ir pylių (Labguva, o Kurše Karšava [Carsau]), kas tęsėsi iki 1260 m. Prie sunkių darbų varė teip-gi Prusus; jei kas priešinosi, atiminėjo nuo tų vaikus ir laikė kalėjime, iki Prusai n'ėjo į darbą. Tolydžio girdimas buvo tik keiksmas tėvų ir verksmas motinų. Galiaus nebiškęsdami, Prusai daugelyje vietų metė darbus ir drauge suplaukė į šventus elkus išmelsti nuo dievų baudą dėl prispaudėjų. Popiežius persigando ir paliepė kunigams visoje Europoje šaukti kryžeivius į kryžiaus karę prieš atskalunus..... Bet nelaimė! Mažai beatsirado kryžininkų, iš vienos pusės kilo protestai prieš kryžiaus karžygas, o iš kitos—skundai ant begėdiškų palaidunų kryžeivių.

Artinosi valanda atsigerbimo. Kryžeiviai Kurše tapo sumušti ties Durbe 1260 m., kas apsilpnino jų pajiegas ir sumažino garbę kryžeivių, o labiaus pakėlė dvasę Prusų, kurie dabar turėjo tik vieną mislį: numesti nuo savęs kryžeivių jungą ir išvyti Vokiečius iš savo šalies. Proga maištui veikiai pasipynė.

Palei Nėriją, į pylį Lencenburg, pas kryžeivių vaitą Wolradtą „Mirabilį", atvyko vyresninkai iš Varmijos ir Natangijos prašydami paliuosuoti neturtingesniuosius jų tautiečius nuo pristatymo javų ant užsėlių kryžeiviams, nes javai neužderėję dėl sunkių baudžiavų ir didelių mokesčių. „Jus žinote, — jie kalbėjo — tankiomis lažomis varginami, musų biedni broliai neturi laiko savas dirvas apdirbti, ir iš dalies jos dirvonais žlagso. Jų vaikai badauja, ir jųs norite paskutinį kąsnį jiems nuo burnos išplėšti". Vaitas neišklausė prašymo, bet svečius pakvietė į pokilį. Čion staiga žiburys užgeso, kilo baisus trukšmas, laike kurio kas-žin kas norėjo nudurti Wolradtą Mirabilį, kurį nuo pažeidos ir gal mirties išgelbėjo storas serdokas. Už kelių dienų vaitas liepė svečiams vėl ateiti išklausytų atsakymo ant paduoto prašymo. Atėjusius vaitas vėl pakvietė ant pokilio. Čion vaitas staiga išėjo ir, užramstęs duris, liepė namą uždegti, kur visi su-irinkusiejie Prusai gavo galą.—Dabar maištas kilo visose šalyse.

Valanda buvo pagabi. Nebuvo kryžininkų kariumenės, ir kryžeivių pajiegos sumažėjo po pamušiu palei Durbę. Prusų kiltesni vyrai, apsipažinę jau su Vokiečių paslaptymis vedimo karės, atjausdami nelaimingą padėjimą savų tautiečių rupinosi išgelbėti savo tevynę, ir pastojo jų vadais: Sambijoje *Glande*, anot Dusburgo iš giminės vitingų; vyresninkas iš skryties Eryno (Rinau) vardu *Richardas*; iš Natangijos narsusis *Monte*, vadinamas krikščionišku vardu Heinrikis; Varmijoje visko pasirengęs *Glappas*; Bartenijoje drąsus *Divane* ir Pagezanijoje *Auktumas*. Tie vyrai sudarė strategiškus plianus ir viską parengė dėl vedimo karės. Vokiečiai nesitikėjo teip greito pakilimo maišto, kurs lyg gaisras kilo 20 d. rugsėjo 1261 m.: daugybė Prusų iš girių išplaukė ant kryžeivių pylių, bažnyčių ir vokiškų sodybų. Bažnyčios ir vokiškos sodybos tapė išplėštos ir sudegintos, gyventojai, suspėjusiejie pasislėpti pylyse, tapė nužudyti arba paimti į nelaisvę. Svarbiausias siekis Varmių ir Natangų buvo paėmimas Balgos; tačiaus dikta sargyba atrėmė visus užpuolius sukilusiųjų.

Kad žinia apie maištą atėjo į Vokietiją, didmistris Hanno v. Sangerhausen numetė nuo vietos landmeisterį Hartmaną v. Grumbach ir pasodino ant metų į kalėjimą už sudeginimą gyvais dviejų iš Elbingos perbėgėlių pas maištininkus. Valdžia vietinio mistro tuomi tarpu teko Karaliaučiaus maršalkui ir komturui Theodorikiui (Dieterich). Visi artimi kunigaikščiai buvo didmistrio pakviesti gelbėti zokoną nuo pavojaus, ir dėka jo triusui dar pabaigoj 1261 m. atvyko maži pulkeliai kryžininkų. Iš savo pusės popiežius Urbonas IV, tas pats, kurs 1249 m. po vardu Jokubo Pantaleono, kaipo popiežiaus pasiuntinys, įkunyjo sątaiką tarp Prusų ir zokono, dabar dalyvavo gelbėjime kryžeivių. Jau po pamušiu pas Durbę jis buvo liepęs Varmijos vyskupui Anzelmui rupintis, kad kryžininkų kariumenė, paskirta karei su Totoriais, butų atkreipta prieš Prusus. Dabar-gi jis paliepė zokonams, garsinantiems kryžiaus kares, stropiai darbuoties apie sukėlimą krikščionių gelbėtų bažnyčios ir kryžeivių zokono Prusų šalyse.

Iš popiežiaus dėkos dar pradžioje 1262 m. iškeliavo į Prusiją daugybė kryžininkų po vada naujo vietinio mistro Helmerichio v. Reichenbach, ir daug naujų ricierių kryžeivių. Kryžininkai liuosai perėjo per Kelmiją ir Pamežaniją, šalis tankiai vokiečių apgyventas ir ištikimas zokonui; pasipriešinimo neatitiko nė Pagezanijoje ir Varmijoje, nes Prusai pasislėpė tankumynuose girių. Įsiveržę į Natangiją, sustojo ilsėtis ten, kur vėliaus tapė įsteigta pylis Brandenburg, netoli nuo vietos vadinamos *Pokarviu;* čion jie pasidalino į dvi dali: vieni pasiliko ant vietos, o kiti nuvyko į gilumą šalies plėšti ir naikinti ugnia. Tuomi tarpu Natangai, po vada Heinrikio Montės, iš girių išlindę, umai užgulo ant kryžininkų, ištraukusių ant plėšimų. Buvo baisi ir arši kova. Montė galiaus privertė kryžininkus bėgti: vieni krito kovoje, kiti bėgdami iš rankos pergalėtojų.

Tarp paimtų į nelaisvę buvo tulas Montės draugas, magdeburgietis Hirzhals. Prusai iš suiminių aukaudavo dievams vieną, ant kurio puolė burtas. Nelaimingas burtas teko Hirzhalsui. Montei užsispyrus, burtas tapė dar 2-syk mestas, ir kožnąsyk ištraukė jį Hirzhals. Tad Montė pats norėjo paaukauti savę ant sudeginimo, prašalinęs savo draugą. Vienok-gi Hirzhals padėkavojęs Montei už draugišką pasišventimą, pasidavė likimui. Liepsnai apėmus auką, Montė garsiai meldė savų dievų sumažinti kančias draugo ir paskirti jam geresnį buvį aname sviete.

Netrukus atvyko nauja gauja kryžininkų po vada grovo v. Barby ir jos siekiu buvo Sambija. Toji gauja, nors dėvėjo kryžių, pasielgimu savo ir plėšimais perėjo Mongolus. Prie jų pristojo kryžeiviai ir likučiai iš kovos palei Pokarvį. Įsiveržę į Sambiją, apgynėjai kryžiaus, platintojai meilės artimo per kelias dienas plėšė, degino ir žudė sugautus senukus, moteris ir vaikus. Sambijos gyventojai su ginklais rankose skubinosi su pagelba nekaltoms aukoms: menkas pulkas, apšarvuotas tik akmeniniais kirviais, pergalėjo geležia apsikalusius ir daug skaitlingesnius kryžininkus, kurie tankiai apklojų vietą kovos savo lavonais, sprudo į Karaliaučių.

Po šitai kovai Prusų dievai vėl sulaukė gyvos aukos iš paimtų į nelaisvę; vėl užliepsnojo dėkavonės laužai ir suskambėjo šventvietės ir šventi elkai maldomis dievobaimingų Prusų. Sirdys visų prispaustųjų prisipildė vilčia, kad jie tik kada nors pataikys išsprusti iš jungo kraugėrių kryžeivių.

Varmijoje Prusai apgulė pylį Varmijos vyskupo, Heilsberg. Sargyba, netekusi maisto, slapta išbėgo į Elbingą ir išsivedė 12 Prusų laidų; čion išbadė visiems laidams akis ir nusiuntė juos Prusams atgal! Prusai apgulė pylį Braunsberg, ginamą vyskupo Anzelmo. Prusai užėmė girias aplink miestą ir pertraukė pristatymą maisto. Gyventojai, netekę maisto, vidur tamsios nakties, apleido pylį ir susivienyję su prisiųstu iš Elbingos pulku kareivių, skubiai sprudo į kitą pylį. Pylį gi Braunsberg uždegė pasilikę joje penki gyventojai.

Prusai, persitikrinę, kad be tam tikrų prietaisų, yra sunku paimti pylys, nusprendė badu priversti sargybas pasiduoti. Vokiečiai nesitikėjo iš niekur greit sulauksią pagelbos. Lyvžemės mistras pats kariavo su Kuršiais. Vokietijos kunigaikščiai savo tarpe vaidyjosi. Lenkų kuigaikščiai vieni laukė užpuolio iš pusės Lietuvių ir Totorių, kiti gi tarp savęs kariavo. Tikt perkrikštai Prusų apgultiems Vokiečiams daug gelbėjo. Toki Prusai, kaip va Tropas ir Tirunė, už savo narsybę laike apgynimo Karaliaučiaus užsipelnė atmintį Vokiečių, o amžiną prakeikimą Prusų.

Kada rodėsi, kad bus užduotas paskutinis smugis vokiškai idėjai „Drang nach Osten", ant šauksmo popiežiaus renkasi minios kryžininkų po vada grovo Vilhelmo V iš kunigaikštystės Julich ir grovo Engelberto iš Marchijos; drauge su jais joja ir didmistris Hanno v. Sangerhausen [1]) su kryžei-

1) Hanno buvo pirmiau atsižymėjęs Vidžemyje. Jį skaito už ainį Braunšveigo namų. Jo sesuo, *Jutta*, buvo šventąja, kuri pažvelgta gėdingose piktadarystose save apvalė kartą ugnine bandavone, ir tankiai turėjo garbę, kad pas ją lankėsi pats Kristus. Nors jijė, drauge su keturiomis mergomis, apsiriuko gyvenimą tarp griuvėsių ant kranto ažero Prusijoje, ir ten gyveno šventoje bendrovėje su aniolais, vienok jos maldos neturėjo dar tuomet anaip stebuklingos įstangos, kokią vėliaus turėję jos kaulai; ji pasimirė, nesulaukusi dangiškos patiekos pamatyti išnaikinimą pagonų. Šventoji, mat, verta savo religijos!

viais. Šita minia, ženklindama savo kelią ugnia ir kardu, atvyksta sausyje 1263 m. pas Karaliaučių.

Sambiškiai, tai pajutę, atsitraukė nuo Karaliaučiaus ir atsakančioje vietoje sustoję laukė pagabios valandos pradėti kovai. Bet tulas išdavikas, Sambiškis, apvedė dalį priešų iš užpakalio ir Prusai pateko į kilpas. Viena pusė, prasimušusi per glitas priešų, bėgo į kaimą Kalige, kur atsinaujino kova dar su didesniu įniršimu. Galiaus atkako iš Karaliaučiaus kryžeivių sąsgyba ir persvėrė pergalę ant Vokiečių pusės. Sambiškių visi 3.000 vyrų krito, nors Vokiečių pražuvo daug daugiaus.

Vienok Sambija nepasidavė. Rods mažas skaitlius bajorų pristojo ant melagingų prižadėjimų kryžeivių: teip Sklodas, kurs už Vokiečius kariavo pas Durbę, pasiliko ištikimu zokonui iki smert, bet likusiejie bajorai ir prasti žmonės velyjo mirti negu iš geros valios pamainyti liuosybę ant gėdingos nelaisvės ir jungo kryžeivių. Gražiausią paveizdą padavė *Nalubė*, sunus Sklodo iš skryties Kvedenovės (Quedenau): nors visi jo broliai (ypač vyresnysis Vargulis) pristojo prie kryžeivių, jis viens pasiliko ištikimas savo tėvynei, ir, prakeikęs savo brolius, nubėgo į skrytį Šakių susivienyti su patrijotais. Potam jis apgulo Karaliaučių, norėdamas jį sulyginti su žeme, nes iš čia Prusams gręsė didžiausias pavojus. Rods pertraukė pristatymą maisto nuo laukų ir nuo jurių, bet sargyba ir gyventojai narsiai gynėsi. Prusai buvo baisiai sumušti: labai daug (7.000) jų pražuvo, o kiti išsisklaidė.

Per mušį ties Karaliaučiumi kiltas *Svaynis* valdininkas didesnės dalies Nėrijos, gynė ant laivų įtaką upės Pregoros ir neleido įvežti maisto iš Elbingos. Mieste kilo badas. Vienas vokietys vidurnaktyj priplaukęs iki Prusų laivų, keletą pradurė, teip kad daugelis jų paskendo. Tad Sambiškiai užtiesė ant upės tiltą (tur-but ant laivų) ir ant abiejų jo galų pastatė dideles sargybas, kurios gynė privežimą vandeniu maisto. Bado priversti gyventojai, ryžosi pražuti geriaus kovoje negu numirti iš bado. Kovoj kraujas pasiliejo upeliais; tuomi tarpu

krito vadas Glandė ir jo glitose kilo sumišimas. Vokiėčiai privertė galiaus Prusus bėgti. Vokiečių metraščiai sako tuomet kritus 5.000 Sambiškių, tarpe jų buvo ir Svaynis.

Idant apsaugoti Karaliaučių nuo tokios bėdos, kryżeiviai nusprendė pastatyti naują drutvietę notoli nuo Pregoros įtakos, Sambijos vyskupystės skrytyje; susitaikę su vyskupu, kryżeiviai 1264 m. pastatė drutvietę Lochstaett, kuri saugojo Karaliaučių nuo bado, bet neapsaugojo nuo użpuolių, nes beveik kasdien użpuldavo koks-nors pulkelis Prusų. Tarp kitų atlankė Karaliaučių ir Heinrikis Montė su Natangais, ir, nors jo nepaėmė pats tapęs sużeistu, vienok padarė jam daug pragaišties.

Zokono maršalkas ir Karaliaučiaus komturas Theodorikis (Dieterich) permainė savo taktiką: jis netikėtai użklupo ant artimųjų apygardų, k. v. Kvedenovės, Valdovės ir Vargės, kurios be pasipriešinimo jam pasidavė. Pażadintas tuomi, maršalkas traukė su kariumene toliaus iki vietų Pubeta, Šakiai ir iki Kuršių Nėrijai; gyventojams visur pasidavus, ir narsus Nalubė pats pasidavė kryżeiviams. Tąsyk, kaip kalba padavimas, iš geros valios pabėgęs į Karaliaučių ir apsikrikštyjęs paskutinis Kryvių Kryvaitis Aleps vardu.

Liko użkariauti rytinė dalis Sambijos, kur buvus šventa giria su Romove. Ten narsiai pasipriešino kryżeiviams skrytis *Bete*, kurioj kiekvienas kaimas išstatęs po 500 kareivių. Maršalkas pakvietė į pagelbą Lyvżemės mistrą. Sutartame laike jis įsiverżė su kariumene į skrytį ir pakeliui viską degino ir naikino. Gyventojai susirinkę stojo į baisią ir aršią kovą. Per 6 adynas kovoję, jau Prusai pradėjo imti viršų ant pailsusių kryżeivių, kaip atėjo Lyvżemės kariumenė. Kova prasidėjo su didesniu įniršimu. Sambiškiai patekę tarp dviejų ugnių nenorėjo nė bėgti nė pasiduoti į nelaisvę: visi iki vienam prażuvo ant kovavietės. Šita diena pamušio buvo paskutine diena laisvės Sambiškių. Żvėriški kryżeiviai nepaliko nė pėdsako narsios tautos, sudegino visas triobas ir pylis ir ištrempė laukus, o likusias moteris, vaikus ir senius išvarė į tolymesnes, seniaus

apimtas, apigardas. „Ašaros, kurias širdis pavedė prapuolusiai liuosybei, o lupos — naujam apmaudingam dievui, tekėjo ant laiptų krikščioniškų altorių, ir laidai, išplėšti iš prieglobsties motinų, tikrino abejotiną vierunmą".

Nežiurint ant to, kad Karaliaučius buvo apgintas, tačiaus 1263 m. visos beveik kryžeivių pylys buvo apgulamos Prusų ir beveik iš visų kryžeiviai, negalėdami apsiginti, turėjo išbėgti. Ritteriai panėšėjo dabar į vejamus razbaininkus, bėgančius į lindynes ir urvus, kur jie, apsiausti, laukia su baime keršto teisumo. Iš nelaimingo kryžeivių padėjimo, 1264 m. norėjo pasinaudoti Kujavijos kunigaikštis Kazimieras, bet didmistris Hanno v. Sangerhausen, kaipo gudrus polytikas, sutiko ant visų Kazimiero sąlygų, idant tik turėtų su Lenkais užtikrintą sątaiką: mat kryžeiviai kariavo su Prusais visai arti rubežių Mozurijos ir Kujavijos.

Smarkiausia karė tam laike buvo *Bartenijoje*, kur vadas Divane naikino viską, kas atsidavė krikščioniškumu. Prusams rupėjo apimti pylis Vystote-pylę ir Vallevoną (Wisenburg), stovinčias ant šventų vietų. Per tris metus šitos pylys buvo apgulamos, iki galiaus kryžeiviai uždegė Vystote-pylę ir išbėgo paslaptais keliais. Paskui tapę pamušti kovoje ant upės Angerapės (Angarape, Ungarupe), kryžeiviai slapta paliko pylį Vallevoną ir pasuko į Mozuriją. Bet Divanė juos pasivijęs, baisiai sumušė, ir butų visus iškirtęs, jei pats sunkiai pažeistas nebutų buvęs priverstas liautis vijęsi. Tokiu budu šventos Prusų vietos tapė atimtos iš nagų kraujagėrių anteivių.

Tam pat laike Prusai paėmė teip-gi stiprią tvirtvietę Kreuzburg Natangijoje. Kada badas kryžeivius užpuolė, jų sargyba nutarė išbėgti, bet Heinrikis Montė pasergėjo, ir pasivijęs iškirto visus apart dviejų ypatų.

Heinrikis Montė, pamasintas taje pergale, ryžosi atimti nuo vokiecių pietines Prusų šalis, ir įsiveržė į Kelmiją. Visi kaimai ir dvarai tapė sulyginti su žeme, o gyventojai iškirsti arba išvesti į nelaisvę. Tik labai stiprios pylys išliko nuo ug-

nies ir kardo. Grįžtant Prusams su grobiu namon pasivijo, juos skrytyje Loebau vietinis mistras Helmerich v. Reichenbach ir zokono maršalas Theodorikis (Dieterich). Montė stojo į kovą. Prusų kariumenė pradėjo imti viršų. Mistras paragino savuosius kalba, pokam vokiečiai laužo glitas Prusų. Bet Montė, stovėdamas ant kalnelio, puikaus strategiko akia užtėmyjo, kad vokiečiai per daug išsiskirstę ir išsimėtę dėl grobimų, ir surinkęs savuosius, žadindamas kovoti seniems dievams ant garbės, smarkiai užgula ant Vokiečių. Kraujas liejasi upeliais. Abi pusi savo lavonais užtiesė kovos vietą. Tuomi tarpu vietinis mistras, užgautas šuvio, puola. Vokiečiai pabugo. Prusai beveik visus juos patiesia ant kovavietės. Vienų tik officierių pražuvo 40 vyrų, daugelis geriausių ricierių ir garsių vokiškų valdininkų.

Išeiga kovos palei Loebau rodės pranašavo galą kryžeivių viešpatavimui ant Prusų, kurie įgyja pasitikėjimą savoms spėkoms.

Vietą vietinio mistro užėmė Liudvikas v. Baldersheim, kuriam atvykus į Prusiją, tulas Girdavas iš Bartenijos nudegінęs savo pylį su visa savo šeimyna išsikraustė į Karaliaučių, kuomet Prusai buvo apgulę pylį Bartenstein, Bartenijoje, ginamą per zokono maršalką Theoderikį. Čion drauge su įgultine kariavo perkrikštai Tropas ir Miligedas, iki Prusai juos į kilpas įvylioję užmušė. Atsikeršydami kryžeiviai pakorino 30 nekaltų laidų viršui sienų miesto. Prusai, baisiai įniršę ant kryžeivių už pakorimą ties pylies vartais anų laidų, stengėsi paimti pylį ir atlyginti Vokiečiams; bet šie išsisuko nuo baisios pagiežos, slapta pabėgdami vieni į Elbingą, kiti į Karaliaučių. Prieš patį pabėgimą kryžeivių iš pylies, pražuvo laike vienos išlandos maršelkas Theoderikis. Apleistą pylį Prusai paėmė ir pastatė joje didelę sargybą.

Sujudėjo dabar ir Sambijos liaudis, kuri susirinko skrityje Eryno (Rinau) sugriauti naujai įsteigtą pylį Schoenewik, buveinę Sambijos vyskupo. Tad Karaliaučiaus komturas atkakęs su kariumene, beveik visus susirinkusius, o į karę dar

nesusirengusius, išmušė, moteris-gi ir vaikus perkėlė į tolimą neapsėstą apigardą.

Veikiai potam kariumenė Sudaujų ir Lietuvių įsiveržė į rytinę Sambiją ir apgulė pylį, tąsyk kryžeivių, Vėlavą (Wehlau). Bet vadas apgulusiųjų pražuvo. Likę be vado kareiviai liovėsi veržęsi ir paliko Sambiją. Kryžeiviai tad pradėjo tuojau statyti pylį kampe upių Deimės ir Priegoros, kuri buvo pabaigta 1265 m.

Tolydiniai pamušiai ir tolydinis mažinimasi kryžeiviškų spėkų privertė didmistrį Hanno v. Sangerhausen ješkoti pagelbos Vokietijoje ir pas popiežių. Nukakęs į sostapyles Brandenburgijos margrovų Jono ir Ottono ir Turingijos landgrovo Heinrikio, jis prašo pagelbos. Visi pasižada umai padaryti karžygą. Popiežius gi — Urbonas tuojau įsako visiems zokonams ir vyskupams kviesti krikščionis į kryžiaus karę prieš Prusus, o Čekų karaliaus Ottokaro meldžia, idant kuogreičiausiai griebęs už kardo gintų šventąją bažnyčią, prižadėdamas pripažinti jį valdytoju visų stabmeldiškų žemių, kurios bus jo užkariautos ir kurios priims krikščionišką tikėjimą—jei tik kryžeivių zokonas jų negodės. Nors karalius žadėjo karžygiauti, bet dėl vietinių reikalų savo šalyje turėjo atidėti išpildymą savo prižadėjimo dar ant kelių metų.

1265 m. Brunsviko kunigaikštis Albertas ir Turingijos landgrovas Albertas, atvykę su kariumene į Pamežaniją, gelbėjo Karaliaučių nuo alkio su pagelba kelių laivų ant Nėrijos. Kad 1266 m. atvyko Brandenburgijos margrovas Ottonas, didmistris rankomis kryžininkų įsteigė pylį Natangų šalyje, ant rytinio Nėrijos kranto ir praminė ją Brandenburgu. Toji pylis turėjo apginti įėjimą vokiškų laivų į Prieglių.

Popiežius Klemensas IV išsiuntė kardinolą Guidoną į Vokietiją ir liepė garsinti kryžeivišką karę, idant galutinai sutrinti Prusų tautą. Nors didelių karžygų neįvyko, tačiaus mažesnės gelbėjo kryžeiviams.

Tuomi tarpu mirė Pamarių kunigaikštis Šventapelkis 1266 m., kurs jau nuo 1253 m. pasiliko kryžeiviams ištikimu,

ir mirdamas—anot kryžeivių šnekos—priminė savo dviem sunam, Mestvinui ir Varcislavui, gyventi sątaikoje su kryžeiviais, jei nori užlaikyti tėvynės nepriegulmę. Mestvinas-gi troško atkeršto už ilgus metus praleistus kryžeivių nelaisvėje ir geidė susivienyti su Prusais. Priekabe pasidarė dėl salos Zantyr, kurią Samboras, avynas Mestvino, atidavė kryžeiviams. Mestvinas padarė slaptą sądorą su Prusais, kurie tuojau įsiveržė į Kelmiją ir Pamežaniją naikindami kaimus ir miestus, o Mestvino kariumenė gaudė ant Vyslos kariškus kryžeivių laivus ir plėšė juos. Už tat vietinis mistras Liudvikas v. Baldersheim 1267 m. vasarą plėšė žemes Mestvino ir net valdynes jo brolio Varcislavo, kurs tuojau su kryžeiviais susitaikė, apsiimdamas jiems užmokėti 2.000 markių. Mestvinas rengėsi į naują užpuolį, ką pajutęs vietinis mistras pylis laikė ant sargumo ir Prusus užėmė kare, idant nesusivienytų su Mestvinu. Ir iš tikro, Mestvino žygis tapė sulaikytas, o Prusai tapė stipriaus nuvergti didesnėje dalyje Varmijos ir Natangijos, o Pagežanijoje Christburgo komturas Dieterich v. Rhode laimėjo didelę pergalę ant gyventojų tos šalies. Tačiaus Varmijos viršininkas *Glappas* apėmė Brandenburgo pylį. Kryžeivių padėjimas buvo vargus vidurinėse, ypačiai pietinėse šalyse. Kelmija ir Pamežanija perdėm buvo užimtos Prusų, o kariški kryžeivių laivai buvo gaudomi ir naikinami ant Vyslos. Bartenijos viršininkas *Divanė* su kariumene pakreipė į vakarus ir susivienyjęs su Pagežanijos viršininku *Linku* įsiveržė į Kelmiją, pakeliui viską naikindamas. Tame laike ant upės Sirgunės tapė iškirstas pulkas kryžeivių kariumenės (500), kurios tik menka dalelė—gelbstint Pamežanui Scieniui—spėjo subėgti į Christburgą. Divanė traukė teip gi Christburgą užimti; rods miestą paėmė, bet sargyba pylyje užsidariusi smarkiai gynėsi. Šioje bėdoje labiausiai gelbėjo pylį vienas Pamežanijos gyventojas, vardu Samilius, paslaptais keliais pristatydamas kryžeiviams maistą, bet galiaus sugriebtas Prusų, jis tapė nužudytas. Tada kritiškoje valandoje Elbingos komturas, atvykęs su stipria kariumene, nakčia nelukėtai užpuolė

ant miegančių Prusų, baisiai juos sumušė, ir pats Divanė tik dėka savo žirgo greitumui pasprudo iš kryžeivių nagų. Už tą pamušį Prusai atlygino kryžeiviams palei Marienvender (Quidin). Į Pamežaniją iš rytų atėjęs pulkas netoli nuo Kvidino įvyliojo kryžeivius į priegadingą vietą ir juos iki vienam iškirto. Paskui miestą lengvai paėmė, bet pylies negalėjo įveikti.

Silpstant kryžeivių pajiegoms, popiežius Klemensas IV privertė Čekų karalių Ottokarą traukti į karę, kad sutverti karalystę, prigulinčią šv. Vaclavo karunai. Kryžeiviai dar prieš karžygą su juomi Pragoje padarė tokią sutartį:

Ottokaras prižada negrėbti šalių, jau užkariautų per kryžeivius, arba tokių. kurias neužilgo jie ketino užkariauti; kryžeiviai gi iš savo pusės už pagelbą, jiems duotą apmalšinti sukilusiems Prusams, prižada padėti pamušti Galindus, Getvingus, Lietuvius ir kitas stabmeldiškas tautas (tur-but Rusinus!), iš kurių turėjo buti sutverta nauja krikščioniška karalystė.

Ant tokios sutarties popiežius meiliai sutiko.

Tai buvo trukšminga kryžeivystė, kurioje apart Čekų ėmė dalyvumą Brandenburgijos margrovas Otto, bet ji mažai atnešė vaisiaus. Dėl blogų kelių, lengvoj žiemoj, nebuvo galima daryti karžygų. Tai-gi Ottokaras, prisidengęs kryžeivių kariumene, atbudavojo miestą Marienverder (Quedin), o margrovas Otto atbudavojo Natangų šalyje Brandenburgo miestą. Ottokaras teip-gi palengvino susitaikymą kryžeivių su Mestvinu, sausyje 1268 m. Potam Ottokaras grįžo namon, neatnešęs ypatingos naudos nė sau nė kryžeiviams. O Prusai drąsiaus griebėsi kulti vokiečius: vienas jų pulkas, sumušęs kryžeivius palei Ošą, atvyko pas Marienvenderį ir apėmė miestą. Kelmijoje ant Ošos kairio kranto įsteigta pylis (Starkenberg) tapė teip gi įimta, o sargyba iškirsta. Teip gi pylis Spittenberg, įsteigta ant dešiniojo Ošos kranto, Pamežanijoje, pateko į Prusų rankas.

Kelmijoje buvo vokiečiai įleidę gilias šaknis, todėl ten

traukė Prusai ant grobių ir išgriovė daug pylių ir miestų. Teip miestas Rediń (Rheden) buvo 2-kart griaujamas. Lubava (Loebau)—miestas ir pylis—tapė sugriauti. Kelmė (Colme, Culmen), skryties sostapylė, tik dėka narsumui gyventojų išliko. Aplankė Kelmiją ir didis Lietuvos kunigaikštis — Trainatis. Atvykęs į Prusų žemes, jis padalino savo kariumenę į 3 dalis: vieną nusiuntė naikinti Mozurijos, kitą į Pamežaniją, o pats su trečia įsiveržė į Kelmiją. Čion jis apgulė pylį Birgelave (Birgelov, Birgelav) ir netrukus ją paėmė, o paskui išpustyjo šalį. Išnaikinus Trainaičiui Kelmiją, atvyko į ją Sudaujų viršininkas Skumantas, išgriovė Lubavą ir apgulė Torunių ir Kelmę, ugnia ir kardu išnaikino, kas tik išliko nuo Trainačio. Netrukus potam atvyko į Kelmiją Bartų viršininkas Divanė, kurs apgulė pylį Schoensee, bet pirm negu įėmė, tapė pažeistas į krutinę ir griuvo negyvas. Jo kariumenė sugrįžo į tėvynę. Mirus tam tėvynės sunui, laimės žvaigždė ėmė temti dėl Prusų..... Kryžeiviai vis dar laikėsi daugelyje pylių po beveik 10-metinio kariavimo, o čia pagelbos iš svetur Prusai negavo, dirvos jų klaksojo apleistos, pramonė ir pirklystė sulaikytos. Visa jų viltis tebuvo geniališkuose savo vadovuose.

Skumantui kuone pasisekė Kelmę iš nejučių įimti; už tai stabmeldžiai suardė Wartenbergį ir keletą kitų pylių. Jau Elbinga butų atitekusi Prusams, kaip štai vilyčia pervėrė jų vadą ir jie išsiskirstė.

Nuo 1270 m. naujas maršalkas, buvęs komturas Kelmėje Konradas v. Thierberg ir Dieterich v. Gatersleben, vietinis mistras, šalino kryžeivius nuo susidurimų su Prusais, o rupinosi atbudavoti sugriautus miestus ir pylis. Kryžeiviai susitaikė su Lenkų kunigaikščiu Boleslavu, su Pamarių kunigaikščiu gyveno neva sutikime, per ką kryžininkai galėjo palaidai pereiti per Pamarį. Tik dėka tam apsukrumui kryžeivių, Prusai nesutrynė galutinai jų galybės.

Popiežius Gregoras X, apėmęs savo sostą 1271 m., paliepė visoj Europoj zokonams garsinti kryžeivystę prieš Prusus. Šitą karžygą lygiai stropiai rengė didmistris Hanno v. Sanger-

hausen ir du Prusų vyskupu. Kadą-gi Vokietijoje viešpatavo badas ir visokios epidemijos, popiežius tikrino, kad dievas prašalins tas nelaimes, jei kas tik galėdamas stos į kryžininkų glitas ar aukaus medegą kryžeivystei!....

Pabaigoj 1272 m. didelė kariumenė dievobaimingų žmogžudžių laimingai atvyko į Pamežaniją po vada Misnijos margrovo Theoderikio „Išmintingojo", sunaus žinomo jau kryžininko margrovo Heinrikio. Toj kariumenėj buvo teip gi du garsiu ricieriu pusbroliu, grovu Theodorikis ir Guenther v. Regenstein.—Susivienyję su kryžeiviais, kryžininkai ant rubežiaus Pagezanijos, netoli Christburgo, susitiko su Prusų nedideliu pulku Pagezaniečių po vada Linko. Skaitlius pergalėjo narsumą: Linkas su didesne dalia savo kareivių pražuvo kovoje. Tad kryžininkai perėjo per šiaurinę Pagezaniją ir Varmiją, nepatikę niekur pasipriešinimo. Ant Natangijos rubežiaus radę drutvietę, paskyrė ją apimti grovam v. Regenstein. Po keturių dienų imtynių, kur-kas skaitlingesni kryžininkai sumušė Prusus ant lygaus lauko, paskui apėmė drutvietę ir išpjovė sargybą. Čion pražuvo 400 kryžininkų.

Vėlei kitoje vietoje, palei Brandenburgą margrovas Theodorikis susimušė su Natangiečių viršininku Heinrikiu Monte, o antrą kart tarp Brandenburgo ir Pokarvio. Abiejose kovose Theodorikis likosi pergalėtoju, bet ir pats daug prastojo, nes kiekviena atimta iš Prusų pėda žemės turėjo buti aplieta jų pačių ir Prusų krauju. Šitose kovose pražuvę Natangiečių apie 12.000.

Kovose pražuvus apgynėjams tėvynės, Theodorikis, įėjęs į vidurį šalies, nepatiko niekur pasipriešinimo. Visos Prusų pylys buvo apleistos, o ant jų vietos pasiliko tik griuvėsiai ar tapė įsteigtos kryžeivių pylys. Kadą-gi Natangiečius įveikus kryžeiviams nebuvo jokio pavojaus, todėl margrovas Theodorikis su kryžininkais, kurių glitos labai suretėjo, sugrįžo į savo tėvynę.

Kryžeiviai visur jieškojo viršininko šalies. Heinrikis Montė, idealas narsybės ir teisumo, dar ir dabar neabejojo

apie tėvynės atgyjimą ir išsiaugštinimą. Po paskutiniam pamušiui su nedaugeliu draugų jis pasislėpė tankiose giriose, kame buveinę turėjo urvuose ir maitinosi šaknymis, žolėmis ir kaip kada sumedžiota žvėriena. Ramino savę vilčia, kad dievai tėvynei suteiks laisvę ir palaimą. Ypatiškos neapikantos prieš krikščionis neturėjo, ir kryžeiviams butų noriai atleidęs visas jo tėvynei padarytas skriaudas, jei tik jie butų norėję iš geros valios išsikraustyti iš Prusijos. Kryžeiviai tolei ieškojo nelaimingo tėvynės apgynėjo, pakolei neužtiko jį menkoje jo prieglaudoje. Christburgo komturas Herman v. Schoenenberg su apginkluotais kryžeiviais užpuolė netikėtai ant Heinrikio ir gyvą jį sugriebė, o paskui pririšęs prie medžio perdurė kalaviju didžiavyrį, kurį Graikija ir Roma butų padievinusios, kurs kitąkart už savo bičiulį, kaipo priešą sugautą laike kovos, norėjo savo gyvastį pašvęsti. Teip tiktai mokėjo pasielgti vokiečiai-krikščionys, savo bailume atsikeršydami už pergyventą baimę, ir teip tiktai pataikė branginti narsumą ir pasišventimą tėvynei šitie zokoninkai, nešiojusiejie vardą ricierių Švenčiausios Mergės!

Nelaimingas likimas teko teip-gi Sambiškių viršininkui *Glappui*. Priežastimi mirusio Sambiškių apgynėjo buvo tautietis.... Viens jaunas Prusas, Stenove, numylėtas Glappo, kurį nekartą tasai buvo išgelbėjęs nuo mirties, dėlto, kam paveržė jo numylėtinę, teip pradėjo nekęsti savo išgelbėtojo, jog nesidrovėjo išduoti jį į rankas priešų. Stenovė praneša Glappui, kad drutvietę piet-vakarinėje Sambijoje, Konovedit, galima esą apimti. Glappas, nieko blogo nemanydams, traukia link minėtos drutvietės, bet netikėtai kelionėje užpuola iš pasalų stiprus pulkas kryžeivių, vedamas Karaliaučiaus komturo, išmuša visus jo kareivius, o patį čedydami kovoje, paima į nelaisvę; paskui nugabena į Karaliaučių ir tenai pakaria ant kartuvių dėl nutildymo savo apmaudo!

Iš vadų maišto pasiliko tiktai pagezanietis *Auktumas*, dar iki šiol nepasidavęs priešams. Namon iškeliavus kryžininkams, Auktumas dar bandė, ar nepasiseks įveikti kryžeivius.

Surinkęs artymiausius savo pavaldinius, traukia Elbingos linkon, o spėdamas, kad tuojau paskui jį vysis kryžeiviai, pastoja jiems kelią. Neapsiriko savo mintyse Auktumas: apšarvuoti Elbingos gyventojai tuojau išeina priešais jį, bet netrukus patėmyję, kad kelias atgal į pylį pastotas, ješko prieglaudos netoli ėsančiame malune, o iš čionai žada Auktumui laidus už liuosą sugrįžimą į pylį. Auktumas, atsimindamas aršenybes Vokiečių, ant nieko netinka, o paėmęs maluną, iškerta visus jame pasislėpusius. Tuo tarpu įsiveržė į Pagezaniją vietinis mistras ir zokono maršalkas su visa savo kariumene ir, kaip visados, išilgai ir skersai viską naikina kardu ir ugnimi. Po tokiai kryžeivių karžygai šalyje pasiliko tik degėsiai, o iš žmonių tiktai mažamečiai ir moterys. Anot Voigto, net vaikai ir moters tapė perkelti iš savo krašto į kitas apygardes. Po tam atsitikimui užstojo pageidautina kryžeiviams tyka, nes gyvais likęsis skaitlius pasislėpusiųjų buvo teip mažas, jog tuo tarpu kryžeiviai jų su visu neprivengė.

Per paskutinę karžygą kryžeiviai daug laimėjo, nes kryžininkai galutinai sutrėmė narsius Natangiečius, o paskui visiškai išpustyjo Pagezaniečių šalį, o gyventojus išnaikino. Nuo likusių laisvėje trijų Prusų šalių kryžeiviai jau nelaukė teip didelio pavojaus. Todėl Prusijoje užstojo tyka, o ir su kaimynais kryžeiviai buvo sątaikoje. Ypač labai ėjo už juos — popiežius Gregoras X ir Vokietijos ciesorius Rudolphas Habsburgas, kuriuodu lygiai pritarė siekiams kryžeivių ir pasirengę buvo pajudinti visą savo galybę, idant tik kryžeivių siekiai įvyktų. Ypačiai zokonui svarbi buvo Gregoro X suteikta malonė: kožnas zokono brolis galėjo naudotiesi iš savo paveldėjimų, lyg jis butų šiaip žmogus. Tokiu budu šventiejie apžadai buvo aplinkui apeiti, kožno naujo brolio prisieka atšaukta, pirma negu jis buvo prisiekęs. Tokiu budu galėjo bagotiejie ritteriai iš-ikeldinti ant biednųjų; auksas ir kiltis aulinkui praskynė kelią į garbės urėdus.

Pabaigoje 1273 m. vietiniu mistru tapė išrinktas Konradas v. Thierberg, o maršalku pasiliko jo brolis, teip-pat Kon-

radas v. Thierberg „jaunasis". 8 d. liepos 1274 m. numirus Hannui v. Sangerhausen, ant didmistrio tapė aprinktas senas kryżeivis, gerbiamas vokiškų kunigaikščių Hartmanas v. Heldrungen iš Turingijos. Visi tie vyrai buvo labai darbštus ir gudriai triusė išaugštinti zokono galybę ir visiškai sutremti Prusus. Tame laike kryżeiviai įsitaisė eilę drutviečių nuo Lenkų rubeżiaus iki Nogatei, o ant Nogatės pastatė pylį Marienburg, kuri turėjo tapti ryšiu tarp rytinių ir vakarinių pylių. Į apleistas apygardes jie pargabeno vokiškus naujokus, gausiai juos apdovanodami.

Sudaujams labai nepatiko kryżeivių viešpatavimas artymoje šalyje Barta (Bartha, Barthe, Bartenia), jie nesidżiaugė nė iš pačių Bartiečių, kantriai nešančių belaisvės jungą. Jie įsiverżia su puikia kariumene į Bartą, apgula pylį Bartenštein ir apima ją. Truputį palaukę, Sudaujai drauge su Nodrėviais ir Šalaujais vėl įpuola į Bartą ir traukia ant pylies Beseledės, sostapylės vietinio valdininko Nomedos. Nomeda, persergėtas apie pavojų, įvedė į Beseledę tvirtą sargybą, o išėjęs iš pylies su kryżeiviais ant lygaus lauko teip sumušė Sudaujus, kad jų pražuvo kovoje suviršum 2.000.

Dabar kryżeiviai nusprendė nepadėti ginklo, pakol neużkariaus Sudavijos, Nodrėvijos ir Skalavijos, nors jų gyvento jai ir ramiai gyventų. Pąmušimą pradėjo nu *Nodrėvijos*, kuri nuo laiko, kada pasidavė kryżeiviams viršininkas Vėlavos pylies Tirškus beveik su visa bajorija, buvo netekusi vadovų. Nors żmonės ir narsiai gynė-i, tačiaus kryżeivių vadas, Sambijos valdytojas, Theodorikis v. Liedelau, po gan aštriai kovai apėmė beveik visas Nodrėvijos drutvietes. Sugrįżus 1275 m. vietiniam mistrui Theodorikiui v. Thierberg iš Vokietijos, kryżeiviai įsiverżė į Nodrėviją ir apgulė drutvietę Kaminisvike (Camesniwike), ant kalno Kamovikus, netoli nuo Įsrutės (Insterburgo), kurioje, pagal padavimą, gyvenęs vietinis reikys. Po smarkiai kovai drutvietė buvo apimta, o po to ir visa šalis pasidavė. Kryżeiviai vyrus stengėsi iškirsti, o moteris ir vaikus iškraustyti į kitas apygardes ir šalis. Daugelis Nodrė-

viečių palikо tėvynę ir persikėlę į Lietuvą, nešini su savimi valnybę ir neišdildomą neapykantą krikščionių, apsigyveno apigardėse Gartino ir Slonimo. Šalis jų teip buvo išpustyta (1276 m.), jog per 50 metų kryžeiviai negalėjo visko atitaisyti.

Laike tos karės kryžeiviams rupėjo, kad *Skalaviečiai* (Šalaujai) nesusivienytų su Nodrėviečiais. Tad Theodorikis v. Liedelau su skaitlingu pulku raitelių atvyko į Šalaują ir, perplaukęs per Niamuną, netikėtai apgulo stiprią pylį ant tos pusės kranto, prieša's Ragainę (Raganita). Pylis tapė paimta, apgynėjai jos iškirsti, moters ir vaikai paimti į sunkią nelaisvę. Netrukus toks pat likimas ištiko ir Ragainę, įsteigtą ant kairiojo Niamuno kranto. Šits netikėtas kryžeivių užpuolis baisiai įpykino Šalaujos bajorus. Todėl veikiai 400 narsių raitelių iš garsiausių bajorų traukia į Nodrėviją ir, prisiartinę prie pylies Labguvos (Labegove, vok. Labiau), umai paima ją, pirma neg gyventojai pabudo. Sargyba tapė iškirsta, moters, vaikai ir kiti jos gyventojai išgabenti į nelaisvę.

Dabar Šalaviečiai suskato į karę visi ir vadu apsirinko garsų vyrą *Stenegaulį*. Jų kariumenė buvo druta gana, kad žiemą 1276 m. vietinis mistras nedrįso kariauti ant atviro lauko, iki nesurinko skaitlingos kariumenės iš pėkštininkų ir 1.500 raitų ricierių apkaustytų į geležį. Vokiečių buvo ir daugiaus ir jų ginklai geresni. Su visa savo kariumene apgulė jie Šalaviečių pylį Sasovia (Sasau) ant upės Įsrutės (Inster) ir netrukus ją paėmė. Paskui, skersai ir išilgai viską plėšė, degino ir žudė, iki šalis nepavirto į pustynę. Persigandusi Šalavijos bajorija pasidavė kryžeiviams, o liaudis, netekusi vadų [1]),

1) Sykį vadas Šalaujų *Šareikis* (Soreka) pranešė Klaipėdos komturui, buk jis norįs su savo šeimyna apsikrikštyti, bet kadą-gi kelias į Klaipėdą esąs pastotas, tegul ans susitinkąs jį su palydovais. Bet suokalbis Šareikio tapė vokiečiams praneštas: jis norįs vokiečius iš pasalų išsmaugti. Tad vokiečiai sugavę Šare kį, pririšo prie medžio ir sumigo. Šareikis šiaipteip ryšius atsivalnyjo, ir ažuot pabėgti, jis pagriebė kardą ir keletą miegančių sargų nukapojo. Kiti pabudę ir pamatę jau daugelį savųjų kraujuose papludus, perdurė Šareikį ant anų lavonų.

negalėjo priešintis, ir teip-pat pasidavė. Daugelis Šalaviečių pametė tėvynę ir persikėlė į Lietuvą, kitus-gi vokiečiai perkeldino į pustą Sambiją, o pakraščiai Niamuno, tėvynė Šalaviečių, atiteko miško žvėrims.

Pamuštos dvi gentės gal butų kantriai kentėjusios, kad kas butų pasirupinęs apšviesti protus ir širdis nelaimingų žmonių. Bet dora bažnytinės valdžios rytinėse šalyse Prusų tąsyk buvo visai žemai nupuolusi, net vyskupo valdžią buvo prisisavinęs tulas atsivilkėlis Hermanas iš Kolonijos. Vyskupui, kaip ir visai kunigijai, rupėjo ištraukti kuodaugiausiai naudos, o ne mokinimas žmonių. Ar stebėtina, kad Prusai primestą jiems tikėjimą laikė už pragaištingą ir visuose nuliudimuose kreipėsi prie savų dievų, dvasregių ir savo tikėjimo apeigų, kurios sustiprindavo dvasę ir pakeldavo tautišką pajautimą?!

Todėl iš mažos kibirkštėlės kįla maištas, kaip ir čia jį sukėlė ginčas tarp zokono maršalko ir perkrikšto sudžios Bonsės (Bandzos!), iš kaimo Pubeta (Pobeten), Samijoje. Bonsė buvo netekęs sunų, ir nesulaukdamas vaikų daugiaus iš pirmos pačios, suteikė jai lobius, o pats norėjo vesti antrą pačią, o maršalkas ir vyskupas Samijos tam priešinosi, ir tuo užgavo visą tautą. Tuojau sujudo visoje Samijoje, o netrukus ir Natangijoje, Varmijoje ir Pagezanijoje. Bet Prusams truko vadovų! Samijos vaitas Theodorikis v. Liedelau taktišku savo pasielgimu apmalšino Samiškius, o tųjų pėdomis ėjo Natangiečiai ir Varmėnai. O ans nelaimingas vyras dviejų pačių tapė sugautas ir pagal teismo ištarmę, keturių arklių sudraskytas! *Pagezaniečiai gi*, vedami Muso, žmogaus mylinčio tyką, vienkart užpuolė ant komturų Elbingos ir Christburgo, jų kariumenes sumušė, o pačius paėmė į nelaisvę ir butų paaukavę dievams už laimėtą pergalėjimą, jeigu pagezanietis Pavidis (Povide) nebutų jiemdviem padėjęs pabėgti. Pagezaniečių sukilimas traukėsi iki rudeniui 1277 m., kada vietinis mistras, atvykęs su labai skaitlinga kariumene, sumušė atskirus mažus pulkelius maištininkų; sugautuosius nužudė, o maža-

mečius ir nesveikus išgabeno į tolimas apygardes ir į kitas šalis. Likučiai pabėgo į Lietuvą, kur jau nevienas išguitinis buvo radęs prieglaudą.

Kada jau Pagezanija tapė galutinai pergalėta, o gyventojai išnaikinti, atstovas vietinio mistro Konradas v. Thierberg ryžosi, užkariauti paskutinę Prusų šalį—*Sudaują*.

Sudauja buvo žmoninga ir turtinga šalis, galėjo išsiųsti į karę 6.000 raitelių, o dar daugiaus pėstininkų. Kožnas sveikas vyriškis buvo lavus kareivis. Sudaujai pratinosi iš mažens kariauti, ir miklinosi medžioklėse ant laukinių žvėrių. Tačiaus buvo žmoniški, gerbė priešų narsybę ir mokėjo atjausti svetimą nelaimę. Tokią gentę užkariauti Konradas v. Thierberg nesitikėjo gerumu savo ginklų, bet ėmėsi sunaudoti kryžeivišką pasalumą, vylių... Ir kryžeiviai pergalėjo.

Prusų kitoms šalims dingus, tik dar Pagezanams už laisvę besiimant, Sudavai užpuldinėjo ant kryžeivių. Teip 1276 m. vadas jų *Skumantas* išnaikino Kelmių žemę, o rudenyj 1277 m. Sudavai su Lietuviais ir Žemaičiais atsidurė iki šiaur.-rytinio rubežiaus Kelmių žemės, kur sudeginę daug pylių įsiveržė į Pamežaniją, kurią išpustyjo iki Marienburgui, ir sugrįžo namon su dideliu grobiu, vedini daugybę suiminių į savo tėvynę.

Dar žiemą 1277 m. Konradas v. Thierberg su visa savo kariumene įsiveržė į Sudavų žemę ir be pasipriešinimo apėmė skrytį Kimenavo (Kimenau), apkalino daug žmonių ir suplėšė didelį grobį. Paskui kryžeiviai, traukdami į vidurį šalies, girioje Vinse, į žiemius nuo ažero Spirding (Spirge?), susitiko su pulku Sudavų ir parėjo į kovą, kurią Sudavai pralošė, palikini ant mušiavietės 2.000 užmuštų ir pažeistų. Tiek jau pražuvo ir kryžeivių.

Netrukus po tam zokono maršalkas su didele kariumėne įsiveržė į skrytį Meruniškių (Meruniska), išdegino valdybas 12 sudaviškų bajorų ir juos pačius užmušė.

Bet kryžeiviai velyjo kariauti su Sudavais mažais pulkais, vadinamais „struteriais", kurių vadais tankiansiai buda-

vo parsidavę ar apsikrikštyję Prusai, žinanti prietaikmes šalies. Jie iš nejučių užpuldavo ant Prusų, žudydavo žmones ir, išdeginę trobas, pabėgdavo ant greitų savo arklių. Javus nunokusius uždegdavo. Teip kryžeiviai ganubyjo Sudavus per ištisus 1278 m. Bėgyje 1279 ir 1280 m. buvo atkartojami abipusiniai užpuoliai. 1281 m. kryžeivių mistras Mangold v. Sternberg įsiveržė į skrytį Krassinę, kur gyveno Skumantas, nudegino Skumanto pylį ir visiškai išnaikino skrytį kardu ir ugnia. Begrįžtančius Vokiečius Skumantas pasivijo, ir kovą laimėjo, kurioje daug kryžeivių krito, tarp kitų žinomas komturas Tepliavos (Tapiau)—Ulrichis Bayer.

Laike tos kovos pateko į nelaisvę ricierius kryžeivių Liudvikas v. Liebenzell, kurį Skomantas laikė pas savę kaipo svečią ir draugą. Tasai savo pašnekomis teip sumažino viltį išgelbėti tėvynę, jog Skomantas vokietį namon pas savuosius pasiuntė apdovanojęs, o pats su savo draugais persikėlė į Lietuvą. Bet čia nerimdamas, jis vėl grįžo namon, ir pabandęs veltui gelbėti tėvynę nuo prapulties, pasidavė kryžeiviams ir priėmęs krikštą (1284), pasimirė 1286 m.

Sudavų vadovu po Skomantui pastojo *Vadolė*. Zokono maršolas Konradas v. Thierberg, žiemą 1283 m., įsiveržė į skrytį Žilių (Sylien, Selien) ir visiškai ją išnaikino. Vadolė stojo į mušį, bet pats pražuvo su didesne dalimi Sudavų. Čion vėl į nelaisvę paimtas ir sunkiai pažeistas kryžeivis Liudvikas v. Liebenzell tapė pavestas globai Sudavų ricieriui Kantegerdžiui, su kuriuo neseniai buvo susipažinęs Skomanto namuose. Tasai per kalbas kryžeivio pamasintas, kada antrą kart maršolas atkako, pasidavė į rankas Liebenzellio su 1.600 draugų. Kantegerdis su draugais tapė nuvestas į Samiją ir ten, šiaur-vakariniame krašte, apturėjo plotą žemės sodyboms. Šitame kampe, iki šiolaik vadinamame Sudaviškių kampu, Sudavai įsitaisė šventą lauką su šventu elku, kurio medžių gyventojai iki neseniai nedrįso paliesti su kirviu.

Po tam maršolas Konradas v. Thierberg su kariumene užpuolė skrytį Kimenavo (Kimenau), kurios viršininkas *Ge-*

detis buvo gyventojų labai gerbiamas. Po susirėmimo Gedetis pasidavė, ir turėjo buti nuvestas į Samiją, bet ant kelio gyventojai Kimenavo užpuolė ant pravadyrių, juos išmušė ir paleido viršininką Gedetį, kurs nubėgo į Lietuvą. Po kelių metų Gedetis sugrįžo į Prusiją, bet radęs tėvynę išnaikintą, pasidavė į kryžeivių rankas drauge su 1.500 savo kareivių. Apkrikštytus nuvedė į piet-vakarinę Samijos dalį, kur skrytyje Vargių gavo sodybas.

Liko dar nepasidavusi tik skrytis Keršavos (Kirsau), kurios vadu buvo Skurdas. Dar 1283 m. atėjo kariumenė kryžeivių šitą šalį naikinti, ir nors vadas kryžeivių krito kovoje, tačiaus šalis teip buvo sunaikinta, jog Skurdas su visu savo pulku persikėlė į Lietuvą ir ten pasiliko ant visados.

Teip tad Sudavų šalis, pirmiaus turtinga ir žmoninga, tapė teip sunaikinta, jog panėšėjo į tyrus, ir tokia pasiliko per ilgus, ilgus laikus.

„Teip tad, po 53 metinio kraujo liejimo, zokonui ar geriaus sakant kryžininkams buvo pasisekę, išnaikinti smurčią ir galingą tautą, nėsa nedaugelis perkrikštų nebuvo jokia tauta, bet vergais. Jų kildušesni broliai ieškojo anapus Niamuno ir rado seną tikybos valnybę. Prusija žliugėjo paversta į pustynę, ir jeigu ne vokiečiai — žmonės linkę ant išsidanginimų, nėsa nuo tukštančio metų neturėjo jokios tėvynės—butų tankiai ten pludę, tai zokonas, lyg mirtis po marų, butų kluikus ant lavonų beviešpataująs. Bet dabar Ulandija, Juelich, pirma visų-gi Saksonija, suteikė kruvų kruvas avanturninkų; 3.000 burų ant sykio atėjo vien tiktai iš Misijos; ir tokiu budu iš palengvo vėl tapė pravagoti laukai, kurie buvo kraujais įmėžti ir arškėčiais prižėlę. Išdydųs ritteriai smagųs jodinėjosi po laukus, kurie savyje kapus slėpė, keikiančių dvasių ujami" (Kotzebue).

Parsidavę ar vyliugiai valdymierai Prusų rods apturėjo lobius kaipo mylistą nuo zokono ir buvo priversti ritterių tarnystą atlikti. Apie krikščionybę nieks nesirupino, jeib tik mokama buvo dešimtinė! Net kalba naminė tapė uždrausta.

„Tarpan kiltesnių vokiečių, išalkusių giminaičių ritterių, tapė padalintos žemės išguitų, pabėgusių, nuzurdotų Prusų, o burai, kurie rasi ant tokių supustėjusių sodybų ješkojo sau vargingo maisto, tapo jiems pavesti kaipo baudžiauninkai. Nebūvo dar pėdsako cechų ar bendrijų, dailų ar remeslininkų. Iš Vokietijos turėjo vis dar zokonas partraukti, kas labiaus reikalinga. Rods sudrutinti miestai vyliojo nesykį miesčionius ir kiltuuus į savo atvangias sienas, ir tiejie nesidrovėjo apimti ukėsiškus urėdus. Tuose miestuose gyventojai rinkosi savo vyriausybę, ir nevienur viešpatavo vokiečių papratimai. Tačiaus jie nebuvo dar jokiu budu luomomis, kurios galėtų ištarti savo žodį apie gerovę ar negerovę šalies. Pavydus valdžios zokonas pats valdymieravo iki mažiausiųjų šakučių. Nugalabyjimus ar paglamonėjimus sprendė tiktai jo pamojimai. Daugiausiai vyskupus galima butų laikyti už atskirą luomą. Jie turėjo savo vyskupystes neprigulmingai, ant nemažo apmaudo zokoninkų, kurie nepraleido jokios progos, palei išgalę susiaurinti kunigijai pripuolantį trečdalį jų užkariavimų, kurie nors bent tiesą prisisavino per vaitus iš savo tarpo vadauti vyskupų kariumenei, ir teisti svietiškąjį sudą anų jurisdikcijoje. Tokiu vaitu buvo ans smurtus's Dietrichis Liedelau Samijoje. Veikiai net nusisekė zokonui kapitulas Kulmo ir Pamežanijos, vėliaus ir gi Samijos, apsodinti zokono kunigais, kurie kaipo jo sąnariai klausė velyjimų ar paliepimų savo brolių. Tiktai Varmijos vyskupystė išvengė tokį likimą per ilgas imtynės.... Dušių aprupintojai prie bažnyčių buvo su pamislene renkami iš zokono kunigų, idant per juos palei tikslą valdyti viešą nuomonę. Net nuo dvasiškos galybės vyskupų buvo išsisukama per Romoje išprašytas išskyras; nevale jiems buvo uždaryti jokią bažnyčią, mesti jokį prakeikimą. — Zokono įėmimai buvo visokeriopi, per ciesorių privelyjimus jis rinko mokestis, per vyskupų atsisakymus—dešimtines.—Žemės, seniaus savastyje išnaikintų gyventojų, dabar jo sutepta savastis, tapė naujai apgyventos pamuštaisiais, kurių lažystos pildė jo kišenę. Jis buvo paveldėtoju kožnos išmirštančios Prusų šeimynos. Iš

parduodant žemes, jis prisisavino tiesą pirmo pirkėjo. Nuo visų muitų jis rods buvo atsisakęs kulmiškuose įstatymuose, tik parvazai pas Kulmą ir Torunių, kaip kad visi per užšalusią Vystulą pergabenami pirkiniai, mokėjo jam muitą. Gausiausiai-gi tekėjo į jo yždą almužnos, suelgėtautos po visą krikščioniją. Pamaldžios įbaugintos dušelės, kurios jį gausiai apdovanojo arba kurių apžadus jis atvalnyjo; pusbroliai ir seserз, kuriuos jis darė dalyvais savų indulgencijų; mirštantiejie, kuriems jis suteikė kapus; visi toki apjakėliai, kartais savo šeimynas aprubavodami, pridėdavo savo plytelę prie padidinimo išdydaus budinko. — Pinigus zokonas mušė Elbingoje, Kulme, Toruniuje, Christburge. Teip-gi vyskupas Varmijos turėjo tą tiesą. Žuklavimas dideliuose ažeruose, medžionė bebrų, metolai, buvo vyriausiomis privilegijomis zokono. Dvarus į lėną davinėjo, kaip ritteriai, teip-pat vyskupai. Savastis 40 ubų žemės prinevalino atlikti karišką tarnystą sunkiame apsišarvojime; 10 ubų statė lengvą kareiviją. Kariumenės branduoliu buvo ritteriai, kurie iš drutviečių ir kliostorių traukė į kovavietę su išlavintais tarnais. Tačiaus skaitlių ir drutumą suteikė vien kryžininkai, be kurių pasiutimo anos silpnos gaujos, lyg razbaininkai, vos slaptomis butų teįstengę landžioti po Prusijos gires" (Kotzebue).

„Užvedimas pas mus mokslainių yra darbu, nuopelnu krikščionybės", rašo mokintasai J. Lukoševyčius; bet reikėtų prie to pridėti, kad tai buvo bažnytinės ar kliostorinės mokslainės, kur mokino ne tėvynę bei artymą mylėti ir teisybės ješkoti, o tiktai klausyti kunigų ir ponų, prie ko dar veikiai prisidėjo ir—buti gludnu tarnu jau tai Vokiečių, jau tai Lenkų. Apie mokslaines Prusuose randame tokį paliudyjimą: „O. Raynald istorijoje bažnyčios, t. XIII. p. 258, priduria gromatą Kristijono, iš cisterso pirmojo vyskupo Prusų, 1218 m. pas popiežių rašytą, kurioje Kristijonas tarp kitko praneša popiežiui, jog kaip tiktai turės užtektinus turtus, pirma visoko jis pabudavosęs mokslavietes, kuriose sunųs Prusų galėtų patys įgyti išganytingus mokslus, o potam tarp savo vienžemių juos

platinti. Sutartyje 1251 m. Anzelmo, vpskupo Varmijos, su zokonu kryžiokų, skaitome tarp kitko, kad vyskupas pavelyja zokonui savo sodyboje pagal norą paskirti ar prašalinti mokytojus. Toji sutartis siekė teip gi Prusų, vėliaus lenkiškaisiais vadinamų". (Lukoševyčius).

Tuomi tarpu zokoninkus Minoritus, kurie užsiiminėjo mokymu pagonų bei perkrikštų ir buvo apsigyvenę Braunsbergo pylyje, zokonas begėdiškai išvijo iš jų klioštoriaus, suardė jų bažnyčią bei koplyčią ir jiems patiems uždraudė toliaus pamokslininkauti bei mokymu užsiiminėti, dėlko naujakrikščiai gilioje nežinėje pasilikę ir nežinoję net *rudimenta fidei* (Bullė Klemenso V, 1309 m. išduota, pagal skundą arkivyskupo Rygos Pridrikio ant zokono).

Hartknoch istorijoje bažnyčios Prusų (p. 913) primena parapijinę mokslainėlę Toruniaus mieste; tokios pat mokslainės buvę tuomet ir kituose Prusų miestuose, kaip Gedanoje (Danzige).

Užsilikę yra *Annales*, metraščiai, Toruniškių Pranciškonų, užimanti metus nuo 941-1190, 1233-1410. Ar tokių metraščių nesiranda jau kituose Lietuvos kampuose? Lenkijoje buvo papratimas rašyti tokius „ročnikus" prie bažnyčių ir klioštorių, prie karališkų bei kunigaikštiškų dvarų, jau nuo laiko įvesdinimo ten krikščionybės iki 15-tam šimtmečiui (Kuličkowski).

Prie katedrinių mokslainių, kur budavo mokintojais scholastikos magistras bei theologas, mokintiniai nieko nemokėdavo už mokymą, sutikmiai su sprendimu Laretaniškio koncilium mo, atlaikyto 1179 m.

„Skamba tai kaip koks kartus juokas, kada Voigt (III. 343) sako, jog dabar turėjo buti pareiga vyskupo Samijos, „kardu pergalėtaję gentę patiešnu žodžiu krikščioniško pamokymo dvasiškai patraukti, parmestą dvasę pajiegumu evangelijos vėl atgaivinti ir giliai sužeistas dušias išgydyti patieka bažnyčios". Daugumas giliai sužeistų dušių dėl gilių žaisdų kuno buvo pavalnytos nuo visų žemiškų kęsmų. Pamislyk-gi

sau vieną iš anų nelaimingųjų, kurie turėjo pergyventi pragaištį savos gentės, pamislyk jį apiplėštą nuo jo turtų, jo valnybės, jo dievų, atskirtą nuo visų, kurie jam ant žemės buvo mieli, apvienėjusį svetimame sviete, kurs nesuprato nė jo skausmų nė jo kalbos; ir tada prieg tam pamislyk, kad jam butų reikėję tarti: Eik pas vyskupą, tas tavę pamokins, tas tavę patiešys! Spardymas kojomis, bjauri kalba, ką ritteris kalbėdavo į savo vergą, mums rodosi ne teip baisiu, kaip apšaipa, tvylanti anuose žodžiuose. Antrąpus, vyskupas Samijos buvojo per metų eiles Vokietijoje ir ten teip-gi mirdavo. Vėliaus rods vokiškas zokono ritteris Kristijonas v. Muehlhausen, apie kurį Voigt yra paliudyjęs, „jog jis esąs atsižymėjęs mandagumu lygiai kaip ir mokintumu", tapė paskirtas vyskupu Samijos, bet ir tas, pagal paties Voigto nuomonę, *nieko* nedarė dėl giliai įžeistųjų dušių. Prie tos progos teip gi norime patėmyti, jog dabar zokonas savo perviršyjančią įtekmę apreiškė tokiu budu, kad paprastai *tiktai sąnariai jų pačių zokono* tapdavo paskiriami į kapitulas, per ką palengva ir skyrimas vyskupų su visu nuo zokono priderėjo, ir kožna priešgynybė kunigijos Prusuose tapė sulaužyta. Tas pats mitras įnagys veikiai tapė teip gi Vidžemyje panaudotas" (Rutenberg).

Lietuva XIII šimtmetyje ikí Liutavarui įsiviešpataujant.

Karės su Rusinais nuo 1184 m. parodė spėką Lietuvių šiaurėje; ypatingai atsižymėjo užvilijiškė Lietuva šiaur-ryčiuose po valdžia *Utenos*, vadinamo *Dangeručiu*, viešpatavusio Utenoje. Sunus jo *Šventarogas*, ilgai gyvendamas, laikė viską išmintingoje tvarkoje.

Minėjome jau kunigaikštį *Žvalgatį*, kritusį pas Rodenpois 1204 m., ypatingai dėlei vylių Viestario (Westhardo): Lietuvoje kilo didelis garbstymas dėlei ištikusios nelaimės ir tuomi didesnis neapkentimas Vokiečių už sutrempimą tiesų svetmylystos. Žvalgačio sunus, minėtasai *Utena*, žiemos laike 1205 m. kariavo už tatai prieš Žemgalius ir vos kardininkų

mistras Vinno v. Rohrbach įstengė atsispirti. Dar vasarą Utena buvo gelbėjęs kunigaikščiui Polocko Vosyliui Ragvaldaičiui, kelionėse prieš Ykeskolą ir Holmą, norinčiam išversti Vokiečių galybę Vidžemyje, o kada Vosylius pasirodė esąs negabiu, tai Utena kreipėsi prieš jį, teip jog Vosylius priverstas buvo susiderinti su vyskupu Albertu prieš Lietuvą. Už tatai įpykinti Lietuviai per kalėdas 1206 m. atvyko į aplinkes Turaidos ir perėję per Goivę pustyjo aplinkinius valsčius, tik grįžtančius su grobiu namon Vokiečiai įstengė pas Ašeradę sumušti, ir Lietuviai ant savo greitų žirgų paspruko. Tad Viestaris, įnirtęs Lietuvių neprietelius, kalbino Vokiečius iš draugės antpulti ant valdynių Utenos; Vokiečiai, rods nenoromis, sutiko ant užpuolimo, bet tapė vos ne su visu išnaikinti; tik Viestariui iš pasalų pasisekė pasklidusius Lietuvius po Žemgalių šalį pergalėti. Tad vyskupas Albertas kreipėsi prieš Vsevolodą, Gercikės kunigaikštį, kurs vedęs buvo Utenos dukterį ir sądoriavo su Lietuviais: įėmė jo sostapylę, apkalino moterį ir vaikus Vsevolodo, teip jog kunigaikštis turėjo galiaus atsisakyti nuo talkininkavimo Lietuviams. Tad Utena rengė atkerštą, ir 1209 m. su sykiu iš Gercikės ištraukė į lauką Lietuviai, Kuršiai, Žemgaliai, Estai ir Rusai; susijudino teip-gi Latvių valsčiai (Adya). Rodėsi, jau Ryga turės pulti. Lamechinas, senas Kuršių karaliukas, su laivais apgulė Rygą; Lietuviai apgulė pylį Koknėzę, kurią guviai gynė Rudolphas iš Jerichos. Bet Lamechinui nenusidavė paimti Rygos miestą, ginamą per saują vokiečių, kuriems vėliaus į pagelbą atėjo Holmiškiai, ricieriai iš Daugnvgryvės, Kaupas ir kiti. Tad Lamechinas į ketvirtą dieną apgulimo pasitraukė šalin, nors siulė jam pagelbą Latviai iš Turaidos ir Žemgaliai. Kunigaikštis Lietuvių, apsigavęs savo viltyse, sutarė sądorą su Kardininkais, ir 1211 m. pasiuntė savo žmones ant grobių į Estijos šalį Sakala, kuri kelionė pilnai pasisekė.

Veikiai vienok po tam, pradžioje 1212 m., Lietuviai apskelbė karę Vokiečiams, ir dideli Utenos kareivių buriai perėję per Dauguvą pustyjo Latvių šalį iki Trikatės valsčių, kur

apkalino Latvių vyresninką Thalibaldą ir jo sunų Varibulį; po tam apiplėšę teip gi šalį anąpus Goivės, patraukė namon. Rods Ramėkas, antras Thalibaldo sunus, su Bertholdu, komturu Vendeno, vijosi paskui, bet Lietuviai išsisuko nuo besivejančių, nors tuomi tarpu pats Thalibaldas sugėbėjo paspruk-ti iš nevalės.

Su Rusais Utena gyveno sutikime, ir 1212 m. aplankė kunigaikštį Sviatoslavą Vsevolodavyčių Novgorode, kur sutarė sądorą su taje respublika tur-but prieš Vokiečius. Už tai-gi Vokiečiai, namon grįžtantį kunigaikštį Uteną pakeliui pagavo ir pasodino Vendeno pylyje, kur tasai, sako, savo kardu nusižudęs, kada Vokiečiai atsisakė jį paleisti, nors už didelius pinigus. Tad Vokiečiai ėmė gulti ant Sėlių, priklausančių Lietuvai, ir pustyti pačią Lietuvą.

Tad *Šventarogas*, sunus Utenos, dar tą patį 1212 m., išrengė kelionę ant Vidžemio, ir Lietuviai, perėję per Dauguvą, atėjo iki Lielvardei šalį pustydami ir apkalinę tenykštį vyresninką Uldevenį, grįžo namon. Volkvinas, kardininkų mistras, vijosi paskui, ir su pastara dalimi grįžtančių Lietuvių susirėmus, krito vadas kelionės, nors pati kariumenė laimingai namon parkako, ir po tam Uldevenis tapė išmainytas už galvą kritusio vado, tulo Latvio. Atėjus žiemai, Lietuviai 1213 m. po vada kunigaikščio Stiegiaus arba Stecsės (sako, tai buvęs brolis Ringaudo) panaujino antpuolimą ant Vidžemio. Bet komturas Vendeno, Bertholdas, susivienyjęs su Rusų kunigaikščiu Vladimiru (turbut Smolensko), ir iš pasalų ir antpuolimu daug Lietuvių iškirto; teip jog pats vadas jų krito su ginklu rankoje, o likučiai išsigelbėjo per Dauguvą. Vokiečiams dabar rupėjo įgyti Padauguviuose svaresnes vietas, ypatingai Gercikę (Cargradą). Vokiečiai iš Koknėzės sykį 1213 m. tą miestą apiplėšė, o kad antru sykiu apgulė miestą, kunigaikštis Vsevolodas pasikvietė Lietuvius į pagelbą, kuriuos pamatę Latviai pabėgo į miškus, o Vokiečiai tapė pergalėti: trįs jų vadai krito (Meinhardus, Joannes ir Jordanus), ir Rygėnai su vyskupu labai apgailistavo pralošą.

Kaip matėme, Sėlija (Sėlburgo aprubė) prigulėjo prie *Lietuvos*. 1218 m. Lietuvių vadas sutarė sądorą su Kardininkais ir Rygos vyskupu, ir nenorėjo tąję tramdyti, kada kviečiamas Viestario, atkakęs buvo su kariumėne atkirsti Žemgalių miestą — Mešuotnę. Vis gi Lietuva tuomet buvo atspirčia dėl vergiamųjų, nors nuo 1218 iki 1268 m. truksta mums žinių, iki Šventarogas tapė aprinktas Didžiu Lietuvos kunigaikščiu. Chronikos tyli apie jį per pusamžį: tur but jis užsiėmęs buvo sutvarkinimu savos šalies. Lietuva vis dar buvo padalinta ant smulkių kunigaikštysčių, ir valdžia valdymierų tęsėsi ant nedidelių kaimų plotų. Tarp tokių vadų aplink 1215 m. girdime paminėjimą šeimynų Ruškevyčių ir Bulevyčių. Metraštis Bychovco, surašytas XVI-me amžiuje, užlaikęs yra minėjimus lietuviškų kiltesnių šeimynų apie tai, kad pranokėjai jų yra kuomet buvę savistoviais valdymierais tulos lietuviškos skryties: teip prosenuoliai Goštautų yra buvę kunigaikščiais Ašmenėje; Davainiai paėjo nuo giminės, kunigaikščiavusios Eišiškėje, Monvydai viešpatavo Graužiškėje, Giedraičiai—Giedraitiškėje; apart to metraštis paduoda savistovius kunigaikščius Utenoje, Eirogaloje, Kernavoje, Jurbarke, Kunasave, Vilkmergėje; žemėse Šiaulių, Dievaltavo, Nalšėnų ir tt. Tai-gi vienybė Lietuvių buvo tik etnographiškai kulturiška. Anot Stryjkovskio, prie Živibundo apdaras ir gyvenimas Lietuvių buvo menkas, vargingas; apgalėjimas Kryžeivių atidarė šaltinius gerbuvio dėl šalies, pakylėjo pramonę, atgaivino žem larbystą, padaugino gausą metolų, ir pasidaugino skaitlius gyventojų. Lietuva galėjo tikėtiesi geros ateities, jeigu nebutų susivienyjusi —anot Norbuto —su svetima tauta, kuri „pasidavusi amžinai netvarkai, po tosios sunkenybe galiaus puldama pati, savo griuvėsiais prislėgė susivienyjusias su ja šalis".

Istoriškos aplinkybės privertė Lietuvius paskubinti organizaciją visos tautos, iš theokratiškos kunigų, ant valdžios kunigaikščių, kurie tiktai su ginklu tegalėjo išgelbėti savistovumą tautos. Antpuoliai Slavėnų—Rusų ir Lenkų—pasikakin-

davo išpustyjimu parubežinių valsčių ir reikalavimu duonio; teip pat Lietuviai įpuolę į žemes Novgorodo, Polocko ir Mozurų, imdavo sau grobį; bet nė čion nė ten nematome pasikėsinimo užgrėbti saubutybę Lietuvių tautos ar Slavėnų. Kiteip virto, kada Vokiečiai, apsigyvenę iš dviejų pusių Lietuvių žemės, užsimetė pavergti besivaldyjančias lietuviškas gentes. Po priedanga atvertimo į katalikystę, vokiečių zokonas turėjo pagelbą iš viso katalikų svieto; ažuot vargintiesi tolimomis kelionėmis į Palestiną ir imtiesi pavojingose kovose su Turkais ir Mongolais, ricieriams buvo proga savo religiškus motyvus numalšinti be didelių pavojų šalyje, artymoje nuo jų tėviškės: reikėjo tiktai perklampoti per paunksnius girių pakraščiuose Niamuno ir kaimus Lietuvių naikinti ugnimi, o kardu — beveik beginklius lietuviškus kaimiečius. Vienok gi vakaruose tie geležymis apsišarvoję ricieriai pelnė garbę karžygystos, pašvęstos dėl labo bažnyčios. Kryžeiviai ir jų svečiai, kurie kas pavasaris atkakdavo į pagelbą kryžeiviams, ieškodami pigios garbės, kas met gilyn lindo į lietuvių žemę, pustyjo naujus valsčius, krikštyjo po prievarta gyventojus, baudė priešgynumą ar atsimetimą nuo krikščionybės vergyste, o pakarnuosius apkraudavo sunkiais mokesčiais, didesnęję dalį žemės atėmę pavedė vokiečių naujokams, ir zokono adminstracija spaudė šalį geležine ranka. Lietuviai pavieniui neatstovi prieš vokiečius, nors imasi smarkiai ir drąsiai, ir po kelių dešimtmečių kovojimo, jie pasimatė prapulsį, jeigu neįsteigs drutos *savos* viešpatystės, nes nuo svetimų pagelba nieko negelbsti: Polocko kunigaikščiai neišgelbėjo Latvių nuo antėjimo Kardininkų, nė-gi Prusų neapgynė kunigaikščiai Pamarių, Šventapelkis ir Mestvinas (1242-1266), kuriems pavedę buvo vadystą savo kareivių. Iki Vokiečiai pamušė Prusus, Latvius ir Žemgalius, Žemaičiai ir Lietuviai turėjo laiko gana dėl įsteigimo drutos viešpatystės ir todėl vokiečius jie atkorė su rangesne ir rimtesne spėka, kada parėjo jų eilė susiimti su svetimais anteiviais.

Bėgyje XII-to šimtmečio Rusija išsidalino į valstijas

(udielus) ir kunigaikščiai Slovėnų tik vieni kitus naikino; iš Rusų silpnybės naudojosi Lietuviai ir Polovcai, pustydami šalis ir miestus. Mirus Vladimirui, atsirado dvi partiji: viena ainių to monarcho, o kita ainių Olego Sviatoslavyčiaus, kurie-dvi neapkęsdami viena kitos stengėsi įgyti vyriausią valdžią Kyjevoje ir naudojosi iš pagelbos pašalinių genčių: Torkų, Berendiejų, Čornoklobukų, Kuvujų, Kaipičių, Berladnikų (susidedančių iš įvairių tautų: Pečeniegų, Polovcų, Chazarų, Ugrų, Lietuvių ir Rusų). Galiaus Juras Ilgarankis (Dolgorukij), sunus Vladimiro Monomacho, atgaivino vidurinėje Rusijoje vyriausiąję valdžią, o jo įpėdinis Andrius Bogoliubskis apsišaukė didžiu kniaziu ir sostapylę perkėlė į Vladimirą palei Kliazmą, nors Kyjevos kunigaikščiai vis dar pretenzijas turėjo ant vyriausios valdžios, iki suardymui miesto 1169 m.: Rusai savomis rankomis suardė svarbiausią atspartį savos tėvynės!

Teip dalykams virstant, atkreipė ant savęs Europos atydą *Romanas* Mstislavyčius, kunigaikštis Vladimiro Volynijoje. Jis selino įgyti Galičiaus kunigaikštystę, bet nenusisekė. Kad apsivedęs su dukra Riurikio, Smolensko kunigaikščio, nepasiliovė pietuose maištus sėjęs, jis neteko savo kraitinių miestų Padniepriuose: Torčesko, Kaniovo, Tripolio, Korsuniaus ir Boguslavo; todėl jis pačią sugrąžinęs jos tėvams, rėmė dabar Olgovyčius prieš Riurikį. Kada tuomi tarpu Galičiuje be vaikų pasimirė kniazius Vladimiras, Romanas savinosi Galičių ir jį tame rėmė Leškas Baltasis, nors Galičėnai velyjo kunigaikščiu turėti patį Lešką. Vos tik įsiviešpatavo, įtekmingus valstiečius nukirsdino, gyvus į šmotus draskydino ar į žemę laidojo, kuolais perbesdino, degino, skandino, mediniais skerspjukliais pusiau pjaustė, akis išlupdinėjo ir kiteip kasdien kankino. Pabėgėlius į užrubežę, prižadėjimais parsivyliojęs namon sugaudė ir pakartus po medžiu sušaudė iš kilpinio. Galiaus Riurikiui raginant, Olgovyčiai prieš jį sukilo, kad išvyti laukan. Vienok Romanas, prisikalbinęs Berendiejus ir Torkus, patraukė prieš Kyjevą. Riurikiui iškakus į Ov-

ručių, o Olgovyčiams į Sieveriškę, Romanas Kyjevoje pasodino Lucko kniazių Ingvarą, o pats, kviečiamas ciesoriaus Aleksio Komnėno III, apniko Pečeniegus, pustyjančius Thrakiją, kurius išvijęs išvalnyjo daug savų vienžemių iš nevalės. Tuomi tarpu Riurikis su Olgovyčiais, pasamdę Polovcus, vėl apėmė Kyjevą ir iš padugnių miestą nupustyjo 1201 m. Tačiaus Romanas, nors uošvį išgujęs, pats į Ovručių pribuvo, susitaikė, ir tą pačią žiemą su juomi traukė prieš Polovcus; potam be priežasties jį apkalino ir liepė Riurikiui, jo pačiai, ir dukrai (o savai moterei) įstoti į klioštorių, o apkalintus sunus išsiuntė į Galič ų.

Lietuviai, išgirdę apie savitarpinius vaidus Rusų, 1204 m. įsiveržė į šalis palei vidurinį Dnieprą dėl pustyjimų. Tad Olgovyčiai Černygovo, su pagelba Smolenskėnų ir Romano Borysavyčiaus, ištraukė prieš Lietuvius ir juosius sumušė teip, kad 1700 liko lavonais beklaksą ant vietos. Tad vėl vasarą 1206 m. Lietuviai paantrino savo užpuolimą, ir Rusų kunigaikščiai Vladimiras Riurikavyčius su Smolenskėnais, Romanas Borysavyčius (tur-but iš Minsko), Konstantas, Mstislavas ir Rostislavas (sunus Dovydo, kunigaikščio Toropece) vėl Lietuvius sukirto, daugelis vadų krito, o likučiai išsisklaidė po gires ir pelkes.

Romanas gi nenorėjo apsilikti Kyjevoje, bet tąjį pavedęs didžiam kunigaikščiui Vsevolodui III, sugrįžo į Galičių, ir 3-syk antjojo ant Lenkijos, kur galiaus 1205 m. pas Zavichostą jis tapo pergalėtas per vadą Mozurų Kristijoną ir ten savo galvą padėjo. Romanas buvo turėjęs darbą ir su Lietuviais. Anot Stryjkovskio, po 1195 m. Lietuviai su Jatviais įpuolė tur-but į Volyniją, Romano tėvoniją, ir grobių prisigrobė; bet Romanas [1]) pasivijęs grobius atėmė ir daugybę suiminių pasiuntė į Kyjevą ant darbų nupustytoje šalyje; kitus prikaustęs

1) Slovo o Polku Igorevie sako: A ty Buj (jaunasai) Romane i Mstislave (brolis jo) sut' bo uvaju železnyi paporzi pod šelomy Latynskimi: Tiemi tresnu zemlia i mnohi strany Litva, Jatviazi, Deremela i Polovcy, sulicy svoja poverhoša, a hlavy svoja pokloniša pod tyi mečy charulužnyi.

prie arklių, pristatė dirvonus plėšti. To dėlei jam vienas Lietuvys pasakęs: „Romanie, Romanie! lichom kormiš sia, Litvoju oreš!"

Teip-gi šiaurėje ne vienval taika viešpatavo. 1200 m. Lietuviai perėję per Dauguvą, paėmė miestą Lovot, potam nukako iki Nalučiui, ir pustyjo aplinkes Šelonos iki Seredai; begrįžtančius vijosi Novgorodėnai ir pasivijęs pas Černianus ar Čerenkovo, iškirto 86 vyrus ir atėmė grobius, kiti-gi sugrįžo namon.

Padauguvių Rusai, nuo Caregrado iki Polockui, sądoravosi su Lietuviais, kurie todėl turėjo valnas keliones per Dauguvą; Pleskavos kniazius vos stengė atsiginti nuo antpuolėjų. 1208 m. Novgorodėnai ir Pleskavėnai, po vada Pleskavos kunigaikščio Vladimiro Mstislavyčiaus, Chrabru vadinamo, pergalėjo Lietuvius pas Chodyničus. Bet toji pralūša nesustabdė Lietuvių.

Tuomet Lietuvą valdęs *Algimantas*, sunus Trainačio, mirusio 1194 m.; tasai 1209 m. vedęs karę su Dovydu Olegovyčiumi, kunigaikščiu Lucko, kurio valdynės sieknsios į pietus iki upei Dzitvai. Teip-gi Vsevolodui valdant Červienišką kunigaikštystę, Lietuviai su Jatviais 1211 m. užpuolė ant miesto Turyjsk, apgrobė apielinkes Komovo ir Uchaniaus; laimėję keletą mušių ir paskerdę tulą Rusų milžiną Motiejų, sugrįžo namon, apsisunkinę grobiais.

Tuomi laiku Pleskavėnai išvyjo savo kniazių Vladimirą Mstislavyčių už jo sušnekas su Vidžiamio Vokiečiais, ir tas nukakęs į Polocką gundė Padauguviškius prieš Pleskavą. Pleskavėnams išėjus prieš Čudus, kam nemoką duonio, Lietuviai įpuolė į Pleskavos žemes 1213 m., bet Pleskavos neįėmę, namon laimingai pargrįžo. Kad vėliaus 1216 m. Lietuviai vėl įsigriovę į šiaurinę Rusiją, su grobiais grįžo linkon Dauguvos, kniazius Jaroslavas Vsevolodavyčius ir Dovydas, kunigaikštis Toropeco, su Novgorodėnais pasivyję Lietuvius sumušė. Tuomi padrąsinti Rusai po vada Mstislavo Dovydavyčiaus užpuolė iš nejučių ant Polocko, ir ten Lietuvius pergalėję, zurdojo

gyviems odas dyrino ir kiteip kankino. Už tatai Lietuviai, žiemos mete 1217 m., perėję per Pleskavos žemes, apniko Šelonišką provinciją, priklausančią prie Novgorodo, ir keletą valsčių nugrynyjo. Teip gi 1220 m., perėję per Kryvičių žemę, užgulė ant kunigaikštystės Černygovo; bet Borys Olgovyčius mušyje pergalėjo Lietuvius.

Aplink 1222 m. Vengrų karalius Andrius, remiamas Lenkų, užsimanė dėl savo sunaus Kolomano įgyti Červienišką Rusiją, ir todėl gresė pietinei Rusijai, ypač Volynijai, esančiai po valdžia Danieliaus Romanovyčiaus, kurs turėjo prietikius su Lietuviais. Kilus karei Galičėnų su Vengrais ir Lenkais, sągentainiams traukė į pagelbą Mstislavas Smolensko ir Novgorodo, vedinas Polovcus, Vladimiras Riurikovyčius su Berendiejais ir Čornoklobukais, ir Danielius vedinas Lietuvius. Teip pat 1222 m. Lietuviai ėjo į pagelbą Rusams šiaurėje, kada tie vajojo su Vokiečiais už Estus: Jaroslavas Vladimiravyčius Pleskavos su Lietuviais įsigrudo į Vidžemį, apgulė Vendeną, bet miesto neįėmė, ir turėjo galiaus atsitraukti. Vėliaus už tatai Lietuviai pustyjo aplinkes Toropeco; bet Novgorodėnai nuvyjo juos iki Usviatui. Ypatingai 1224 m. Lietuviams sekėsi aplinkėse Rusos: Rusėnai, po vada savo posadniko Theodoro, nusivertė nuo arklių ir išsislapstė po gires: Lietuviai-gi arklius jų ir daug šiaip grobio laimėjo.

Metas 1224 buvo pradžia didelių nelaimių dėl Rusijos: *Totoriai* pasirodė ant dešinio kranto Dono. Vienas iš Mongolų valdonų Ezukai Bahadur apveikė aplinkines gentes; jo įpėdiniu buvo Tumudžinas, kurs užkaitinęs 70 katilų vandens išvirino valdonus lėniškų sau genčių, ir veikiai po tam apsiskelbė didžiu chanu — Džingischan, ir valdė šalį nuo Amuro iki vidutinei Volgai, nuo Ledinio didžiamario iki Thibetui. Tarpe Mongolų atsiženklino grobimu ypatingai Totoriai, kurių karalius Mahometas II buvo sągadyniečiu Džingischano, bet galiaus Totoriai pateko po Džingischano valdžia. Tad 1223 m. Totoriai užpuolė ant Polovcų, piemenaujančių stepuose tarp Volgos ir Dono, užmušė jų carą Jurgį Končakavyčių;

Polovcai jieškojo globos pas Rusus, kurie pasiutaroję Kyjevoje žadėjo pagelbą Polovcams. Susirinko didelė kariumenė ant dešinio kranto žemutinio Dniepro. Rusai užmušė paslus Mongolų, ir persikėlę per Dnieprą laimėjo smulkius mušius, kur krito net vienas Mongolų vadas--Hunibekas. Įvyko didelis mušis 31 d. gegužio 1224 m. ant krantų upės Kalkos: Polovcai išsisklaidė, Rusai tapė baisiai sumušti, krito 6 kniaziai, 70 bajorų, pačių tik Kyjavėnų 10.000! Dar Mstislavas Romanovyčius Kyjeviškis stovėjo abaze anapus Dniepro; Mongolai, įsileidę į derybas, kunigaikštį apkalino, o Rusus iškirto. Nuo Dniepro Mongolai grįžo į Aziją atgal, liepus Džingischanui:

Baimė apėmė netik Rusiją, bet ir Europą. Žemgaliai, Kuršiai ir lietuviški kunigaikščiai suderėjo sątaiką su Rygos vyskupu Albertu, pas kurį dabar viešėjo popiežiaus legatas—vyskupas Vilimas iš Modenos. Tuomi tarpu 1225-26 m. 7.000 Lietuvių baisiai nupustyjo žemes Polocko, Novgorodo ir Smolensko, net svetimžemius pirklius sumušė pas miestą Toržok. Rods grįžtančius jau namon, Jaroslavas Novgorodiškis, Dovydas Mstislavyčius Toropeco ir Vladimiras Pleskavos sumušė aprubėje Usviatos: krito 2.000 Lietuvių ir visi suiminiai atgavo laisvę. Sako, kad tarp Lietuvių, čion paimtų į nevalę, buvęs Algimantas, kurs veikiai po tam Novgorode pasimiręs esąs.

Valdžia lietuviškos viešpatystės dabar teko sunui Algimanto—*Ringaudui*, kurs tuomet turėjęs jau 50 metų amžiaus. Tas susiderino su Šventarogu, kunigaikščiu užvilijiškės Lietuvos, ir pelnė vadovystą ano kariškuose apsiėmimuose. Kuršiai ir Žemgaliai teip gi gyveno sątaikmėje su Ringaudu. Kada Vokiečiai, žiemos laike jurėms užšalus ištraukę buvo dėl užkariavimo salos Oesel, 1226 m., Ringaudas su savais ir su talkininkais įsiveržė į Vidžemį, ir daug kaimų bei miestelių nudegino, ir su dideliu grobiu sugrįžo namon.

Tad Volkvinas 1227 m. su Vokiečiais įsigriovė į Žemgalius, kur rado Žemgalių ir Lietuvių kariumenę; rods mušyje

krito 1.600 Žemgalių ir Lietuvių, bet Vokiečiai dėl atvangumo turėjo greitai atsitraukti į Užlauguvį. Lietuviai vienok nenusigando, nes jau pradžioje 1228 m., drauge su Kurais ir Žemgaliais, per Švurbės valsčių priėjo prie jurių, ir ledu nukako į salas Oesel ir Moen,po tam į provincijas Vyką ir Gerviją, visur ir viską grobdami; grįždami jau namon per Normegundą ir Sakalą apiplėšė Lyvus Remyne. Kardininkas Lupprecht, surinkęs ant greitųjų savuosius, vyjosi Lietuvius traukiančius linkon Dauguvos su dideliu grobiu, ir sykį iš nejučių, švintant, užklupo ant Lietuvių abazo; sako kritę čion 500 Lietuvių, bet grobis neteko atimtas, apart dalies suiminių, kurius laike mušio paspėję buvo Latviai paleisti ant valios. Sako, niekados pirm to Lietuviai teip plačiai ir teip drąsiai nėsą įgrobę šalis, ėsančias po valdžia Kardininkų.

1229 m. Lietuviai traukė ant grobių į Lenkiją ir grįždami, abazu sustojo aplinkėse Brasčių,kur tuomet viešėjo Vladimiras, kunigaikštis Volynijos. Tas iš pasalų iš miesto iššokęs, abaze pakėlė skerdynes, kitus išvaikė ir grobius atsiplėšė.

1230 m. Ringaudas traukė su kariumene pas vidutinę Dauguvą ir turbut laimėjo Polocką. Potam Lietuviai vajojo Lubno,Morevą ir kitus valsčius artymais ažero Seliger,priklausančius Novgorodui. Grįžtant, rods ir čion suiminiai tapę atimti nuo Lietuvių.—Sako, kad Ringaudas dar tą patį metą savo išminčia suvienyjęs ėsąs po savo valdžia mažas kunigaikštystes Lietuvos, apart Prusų ir Vidžemio [1]). Tas tad galingas valdymieras, laimingas kariautojas, bėglus polytikoje savo amžiaus, pirmas padėjo pamatą dėl galybės Lietuvių tautos, iktuolaik mažai težinotos Europoje. Įgijo didelį ženklumą, įsteigė kariumenę, sutvarkino viešpatystę namie, ir priėmė titulą Didžio Lietuvos Kunigaikščio. Jis perkėlė savo buveinę iš Kernavos į Naujapylę (Novogródek), kurią jis stropiai sudrutino. Šiaip artesnių žinių neturime apie tą svarbią atmainą dalykų Lietuvoje.

Rytiečiai Žemgaliai, po vada Viestario, tuomlaik teip gi drigulėjo prie bendrovės po vyriausybe didžio kunigaikščio

Ringaudo, nes dalyvavo bendruose apsiėmimuose. Kardininkai, sudrutinę gintuvę Ašeradę, kas žiemą prie pagabios progos traukė pustyti tai Žemigalą, tai tolymesnes lietuviškas šalis, ir žinomais šuntakiais per girias ir pusčias pargrįždavo namon laimingai. Todėl reikėjo suardyti tą gintuvę. Kad kryžininkai, po vada grovo Arnšteino, atsitolino iš Vidžemio, Viestaris įsiveržė į Uždauguvius, bet gintuvę radęs gerai ginamą, pustyjo aplinkines sodybas. Begrįžtant jau namon, Markvardas Burbach iš Ašeradės su savaisiais pasivyjo Žemgalius benakvojančius ir iš nejučių užpuldamas, užtiko Viestarį besišildantį pas ugnį: tas neturėdamas laiko pagriebti už ginklo, sugriebė nudėgulį ir teip guviai užgavo į veidą savam priešgynai, jog nežiurint į apdengtus geležymis skruostus, išmušė jam keletą dantų, pats-gi sėdo ant arklio ir pabėgęs užsidarė tuloje pylyje. Kardininkų mistras Volkvinas, idant užbaigti tokius antpuolius, rįžosi pergalėti spėkas paties didžio kunigaikščio. Todėlei surinkęs 1233 m. savo ricierius, Latvius ir Estus apkrikštytus, perėjo per Dauguvą, artymais Daugavpylės, ir per Žemgalių pusčias umai atsidurė Lietuvoje, tiesiok traukdamas ant Vilkmergės ir Kernavos. Lietuvių kariumenė susitiko su Vokiečiais pas kaimą Alsen (Alksnis?) — anot Alnpekės—tur-but šiądien *Užbalius*, ant puskelės tarp Dauguvpylės ir Vilkmergės. Ten įvyko baisi skerdynė; Lietuviai atstovėjo vietą, nors neteko į 2.000 žmonių, ir Vokiečiai nesidrąsino toliaus traukti, bet grįžo atgal šiek-tiek arklių prisigriebę [2]).

Novgorodui susiėmus 1234 m. su Vidžemio Vokiečiais,

---

1) Žinome, kad tąmet Kuršiai tapė su Vokiečiais suvienyti per legatą Ottoną, Baldvino brolį. Kuršių valdymieru buvo tuomet Lamechinas, kurio valdžia išsiskėtusi buvo ant provincijų *Esestua*, *Durbės* ir *Saggaros* apie 14 valsčių (kilegund) po abiem pusėm Ventos upės. Lamechinas sutiko priimti krikščionių tikėjimą.

2) Artymais palivarko Daugelių, į pusmylį nuo Užbalių, randasi ažeras Alksnis, kurs vardu savo primena vietą Alsen, ir ten palei Ringio upelį yra senoviški Kapeliai—ten tur-but buvo mušiavietė (Norbutas).

Lietuviai atvykę apgulė Rusos miestą, kur Rusai smarkiai gynėsi (popas Petryla krito), ir pametini apgulimą atsitraukė į vietą—Klyn. Kad kniazius Jaroslavas grįžo iš Estijos, Lietuviai jau keliavo namon, ir vos su raiteliais savo pasivyjęs Jaroslavas užpuolė ant Lietuvių pas kaimą Dąbrovo, artymais Toropeco. Mušyje Lietuviai laimėjo. Tuomi pačiu laiku nesykį Lietuviai aplankė teip-gi Vidžemį, kur Vokiečiai vos su kryžininkų pagelba atsilaikyti teįstengė. Bet svarbiausia atyda Ringaudo buvo atkreipta ant Krevičių: 1234 m. Rusija tarp Dzitvos ir Pelasos iš vienos pusės, o Niamuno iš kitos, nuo ištekos Gavijos iki ištekai Kostros jau ėmė Ringaudui lenktiesi, nemažiaus kaip Deinava, Lida, Dąbrovka iki upei Žyžmai. Tokiu budu geroka dalis žemių Dovydo, kunigaikščio Lucko, teko Ringaudui, ir todėl ans gundė dabar Rusų kniazius prieš Lietuvą. Todėl 1235 m. Rusai, susitarę, ištraukė į lauką, idant išvyti, kaip jie sakė—„pagonus iš šalių, paglemžtų nuo krikščionių"; vadais jų buvo Sviatoslav (Šventaslavas) Vsevolodavyčius, Levas Danylavyčius iš Volynijos, Dymitras iš Drucko ir Dovydas iš Lucko; gelbėjo jiems tula svetima tauta, tur-but Polovcai. Ringaudas su savo kariumene susitiko su Rusais ant dešinio kranto Niamuno. Mušis su dideliu įnirtimu truko nuo ryto iki vakarui. Lietuviai į dumblą sumušė Rusus, ir paėmė arklius, pakinktus, daiktus, abazą Rusų. Pylekalniai ir kaimas *Mogilna* primena tą Lietuvių pergalę. Apie mušio rezultatą nieko nežinome: tur-but užimtos šalys pasiliko dėl Ringaudo padrutintos; prieg tam veikiai prie Lietuvos tapė priglausta Polocko kunigaikštystė, kur viešpatavę buvo lietuviški kunigaikščiai.

Vokiečiai Vidžemyje persigando, ir krikščionis Europos gundė ant kryžeivystės; pats popiežius liepė kryžininkams eiti gelbėti Vidžemį, teip pat triusėsi stropiai jo legatas Vilimas, ir galiaus 1236 m. aplinkėse Rygos atsirado teip druta krikščionių kariumenė, kokios čion krikščionys nebuvo turėję. Vieną tuntą vedė grovas Dannenberg, kitą Theoderikis v. Haseldorf; Pleskavėnai turėjo savo būrį, lyginai kaip mistras

Volkvinas ir Rygos vyskupas Nikalojus. Vokiečiai tikėjosi ar į pustynę paversią Lietuvą, arba ap'krikštyję pajungsią Vokiečiams. Volkvinas buvo vyriausiu vadu. Perėję per Dauguvą, traukė per Žemgalių pusčias linkon Kernavos. Perėję per Mušą, pustyjo Lietuvos žemes ir patraukė linkon upės Apaščios, kurios pelkėta upevietė gynė kairįjį sparną kariumenės. Ringaudas su skuba rinko savo kariumenę ant dešinio kranto Vilijos, ir supratęs, kad Vokiečiai traukia ant Kernavos, sustojo abazu pas upę Lavėnį ant tiesiojo kranto tarp dabarnykščių kaimų *Tiltagalės* ir Karsokiškių, teip jog jo dešinys sparnas rėmėsi į upelę *Akmenę*, ištekančią iš ažero (Tilto), o kairys apsergėtas buvo pas Karsokiškius užsisukimu Lavėnio. Kryžininkai, iš girių išeidami į lygumas, rado Lietuvių vėliavas plevėsuojant ir tuntus pagatavius ant susirėmimo. Tai buvo 22 d. rugsėjo 1236 m. Volkvinas puikiuose šarvuose, raitas, ėmė tuntus eiliuoti, ir suriko: „Dabar, broliai, atėjo valanda dėl mušio, to reikalauja musų garbė; sumušime netikius ir su džiaugsmu sugrįšime namon". „Šventas Maurikė, padėk mums", atsiliepė kariumenė. Pakėlė vėliavas, suputė karės ragus, ženklas į kovą tapė duotas. Lietuviai vėl šaukė: „Kove, Kovaiti, padėk mums!" ir žirgų žvengimas burė jiems gerą laimę. Kryžininkams artyn einant, iš abiejų pusių iššokę raiteliai vaikėsi ir strielos pasipylė ant krikščionių. Tuntais užpuolė, ir tuntais atremiami buvo. Žemė lyg linkte linko po padais besiimančiųjų. Vokiečiai neperlaužė Lietuvių eilių. Jau saulei leidžiantiesi Volkvinas pasikvietė geriausius ricierius Kardininkų ir kryžininkų, zokono vėliava plevėsavo prie jo šono; su tais jis šoko ant vidurio Lietuvių eilės, kad padaryti spragą, ir tokiu budu Lietuvius sunetvarkinti. Bet Lietuvių buožės nusmogė Volkviną ir 48 jo ricierių, šventoji vėliava puolė, ir Lietuviai akimirkoje atrėmė antrą eilę antsikrušančių krikščionių. Visa krikščionių kariumenė ėmė siubuoti, užpakalyje pasikėlė debesys dulkių. Lietuviai tad visi šoko į priešakį, raiteliai sparnus apsiautė, ir baisi skerdynė pasidarė. Grovas Dannenberg, Theoderikis v. Haseldorf ir daug kitų

vadų krito. Krikščionys šoko bėgti. Lietuviai, lyg nenuilsę nuo imtynių, smurčiai vejasi: ginklai jų atbuko ar lužo, bet užsidegimas nesimažino; medžius iš šaknių išsirovę, arba su sausomis šakomis jie kapojo neprietelius; nė girės, nė bekelės, nė naktis nesulaikė smarkaus vaikymo. Todėl tik maža dalelė krikščionių tesigavo į Uždauguvį.

Visa Europa nustebo; Vidžemio krikščionis paėmė didelė baimė: jiems Ringaudo kareiviai išrodė lyg milžinai. Europai-gi Lietuviai pasirodė esą tauta, galinčia įgyti garbę, jeigu turi gerą ir išmintingą vadovą. Ringaudas pats nejieškojo užkariavimų; todėl jis neantpuolė ant sugverusio Vidžemio, kurs gelbėjosi susidėdamas į kruvą su vokiečių zokonu Prusuose 1237 m., ant suskilusios ir besivaidyjančios Lenkijos, nė gi ant susilpusios Rusijos: jam rupėjo pagerinti savo viešpatystę ir apsergėti ją nuo užsienių.

Tuomi tarpu Džingischanas buvo 1227 m. miręs; jo sunus Oktai, užkariavęs Kyniją, pasiuntė savo brolevaikį Batyją su 300 000 žmonių, kad pamuštų svietą vakaruose. Pabaigoje 1229 m. Batyj atkako ant kairio kranto vidutinės Volgos, ir teiravosi apie šalis, gulinčias kitoj Volgos pusėj. Tad 1237 m. rudenį jis sunaikino privolginius Bulgarus, ir perėjęs per Volgą įsiveržė į žemes Riazaniaus kunigaikštystės. Rusų kniaziai susirinko į abazą, kur atėjo siuntiniai Totorių — sena burtininkė su dviem pagonų kunigais, ir reikalavo arba pasidavimo ir mokėjimo Chanui $\frac{1}{10}$ dalies įėmimų, arba tegul bus karė ir pustyjimas. Reikalavimas tapė su paniekinimu atmestas, ir kniaziai Rusų nutarė pasiduoti po vada Jurgio, kunigaikščio Vladimiro, kurs vienok atsiskyrė su savo spėkomis, ir todėl kožnas kniazius turėjo pats vienas gintiesi. Tad gaišo Rusų kariumenės mušiuose, puolė miestai, krikščionys plukojo kraujuose, cerkvės suardytos klaksojo. Mongolai visur tik mirtį ir pustyjimus platino, nieko nesigailėdami. Rusijai kraujuose paplukus, Batyj artinosi prie Novgorodo, ir kovo 5 d. 1238 m. įimtas tapė Toržok, kaip nelukėtai Batyj Mongolus atšaukė ant apgulimo Kozielsko, kur užsidaręs gynėsi mažametis Čer-

nygovo kunigaikštis Vosylius. Miestą paskandinęs upėse kraujų, Batyj traukė į Polovcų šalį, į stepus tarp Dono ir Volgos. Rusija ant kairiojo kranto Dniepro gulėjo po jo kojų.

Ringaudas turėjo du sunu: Erdivilą, didį kareivį, ir Mindaugą, pagarsėjusį save nelaimėmis. Erdivilas turėjo ginti rubežius rytuose ir šiaurėje, jis užkariavo Baltąję arba Kryvičių Rusiją, Polocką, Vytebską, Oršą, Smolenską. 1239 m. Totoriams antėjus, jis buvo tėvo atstovu Smolenske, ir todėl Smolenskas su Sievieru nemokėjo Batyjui duonio, mokamo iš Rusijos. Tad Jaroslavas Vsevolodavyčius, naujas Rusijos didis kniazius, ar liepiant Batyjui, ar dėl grobio, teip apsukriai pasielgė su pagelba trijų Smolensko bajorų iš šeimynos Voinų, jog pirma, negu Erdvilas spėjo gauti pagelbą, miestas tapė pagrobtas ir jis pats apkalintas, nors tur-but išsipirko iš nelaisvės.

Teip gi Rostislavas Michailavyčius, kniazius Galičiaus, mėgino atimti nuo Lietuvių pietinę Rusiją, ir todėl susidėjęs su Turovo ir Lucko tuntais, keliavo į Paniamunes, nors toji kelionė regimai nenusisekė. Prieg tam Danielius, Volynijos kniazius, tuomet paglemžė Galičiaus miestą su kunigaikštyste, žmonėms iš geros dėkos pasiduodant.

Veikiai potam Ringaudas mirė, 1240 m., palikinas valdžią sunams: *Erdivilas* viešpatavo privilijinėje Lietuvoje ir gyveno Naujapylėje, o Mindaugas valdymieravo Peluzijoje ir Rusų šalyse. Tačiaus abudu broliu gyveno sutartyje, nė vienas nesivadino didžiu kunigaikščiu ir regis Erdivilas užsiėmė daugiaus karionėmis, kuomet Mindaugas civyliška tvarka.

Danielius, kunigaikštis Volynijos, įgyjęs Galičių nuo kniazių, iš namų Černygoviškių, velyjo su Lietuva susiderinti, viena kad Lenkai gundė Jatvius ir Lietuvius prieš jį, o antra Totoriai, apvaldę Rusiją, galėjo ir jo šalį prislėgti. Anot chronikų, visos šalys Lietuvos dalyvavo sueimėje sprendžiant apie amžiną sątaiką su Danieliumi; susitaikius pasirašė Erdi-

vilas, Mindaugas ir vyresni ponai Lietuvos bei Žemaitijos [1]. Danielius vedė už pačią seserį liet. kunigaikščių, nors jos vardo nežinome.

Vasarą 1240 m. Batyj su kariumene perėjo per Dnieprą ir prispaudė Kijevą apgulimu; galiaus po ilgo gynimosi, miestas tapė suardytas ir supustytas Daugelis bajorų bėgo tad į Vengriją, Lenkiją ir Lietuvą. Dabar Batyj pasiuntė vieną savo tuntą ant Volynijos, o kitą ant Červieniškės Rusijos. Suardė drutus miestus: Ladyžyn, Vladimirą, Galičių, Kamieniec, Brasčius, Mielniką, Drohičyną; vienas Kšemieniec temokėjo apsiginti. Jau Batyj manęs antpulti Turovą, Pinską, Slonimą, Vilkaviškį ir Garteną, ir potam Lietuvon įsiveržti, bet Kyjevos bajoras Dymitras pataręs esąs Batyjui per Karpatus užpulti ant Vengrijos.

Kad 1240 m. Lietuviai nesiliovė antpuldinėję Novgorodo žemes, miestas turėjo parsikviesti Aleksandrą Nėviškį, kuris kad pribuvęs į Novgorodą veikiai pergalėjo vokiečius, tuomi sulaikė ir grobimus lietuviškų vadų.

Batyj pats traukdamas prieš Vengriją, 1240 m. pasiuntė vadus Baidarą ir Kaidaną įgrobti Lenkiją. Tie nuo Drohičyno ir Mielniko pasikreipė į šiaurę. Kaidanas nupustyjo Garteną, Naujapylę, Slonimą; kitas tuntas į plėnį pavertė Lucką ir Pinską. Garteno kunigaikštis Jurgis Gliebavyčius krito tėviškę begindamas. Visą šalį tarp Bugo ir Lietuvos Kaidanas nuengė 1240-41 m ; atėjus pavasariui, Kaidanas per Brasčius susivienyjo su Baidaru ir ėmė engti Lenkiją net iki Krokavai. Tad Kryvičių šalys tarp Niamuno ir Bugo aptuštėjusios mielai pasidavė Lietuvai, kuri galėjo apginti nuo Totorių ir jų baskakų. Tai-gi Lietuvos kunigaikščiai, iš griuvėsių atstatę Naujapylę, Slonimą, Brasčius, Vilkaviškį, Garteną, ten pasodino įgultines ir visa Juodoji Rusija Lietuvai prigulėjo. Žmo-

---

1) Tarp rimtesnių yra paminėti: Živibundas, Doviatas, Daušprungis, Mindovė vadinamas čion broliu Doviato, Žemaitijos Erdivilas, Vykentis, Kintibadis, Vnibudis, Badvilas, Višlėga (sunus Vyžėjo) ir Visimuntas.

nės iš girių pradėjo grįžti Lietuvių globos ieškodami. Pats Erdivilas apsigyveno Novogrodke.

Kad Lietuva išgujo Totorių baskakus, tai veikiai Totorių kariumenė, po vada Šeibako, Batyjaus brolio, per Volyniją ėjo atsikeršyti. Lietuviai traukėsi atgal nuo Brasčių ir Vilkaviškio, idant sudrutinti Slonimą; bet Totoriai sugriovę ir sudeginę Naujapylę, gulo ant Slonimo, ir Lietuviai nesivildami apginti nudeginę savo medinę pylį, traukė į Garteną; ant kairės pusės Niamuno, apyrubėse Lumno, Lietuviai pralošė mušį. Tad Erdivilas per dausias bruzdžiai kako gelbėti veiklumą Paniamunėse, ir duoti paramą pasLumną sumuštiems, spaudžiamiems prie Dzitvos ir Pelasos upių,ir su kariumene susivienyjo ateidamas nuo Garteno. Ant lygumų, Lidos paviete, ant Šeibaklaukio 1242 m. ištiko į mušį. Čion Totoriai į plėnis sumušti, neteko didelės daugybės savo žmonių. Šeibakas traukėsi atgal, o Erdivilas vyjosi, ir antras mušis įvyko aplinkėse Ratno Volynijoje, kur Lietuviai rods laimėjo mušį, bet neteko Erdivilo, kurs nuo žaisdos, į blauzdą su užnuodinta vilyčia padarytos, veikiai pasimirė. Tačiaus Totoriai tapė iš lietuviškosios Rusijos išvyti, turtai Šeibako atimti ir drutvietės iš naujo atitaisytos. Idant tas savo valdynes nuo Totorių apginti, Lietuviai savo kariumenes siuntinėjo į Volyniją ir ten tankiai turėjo imtynes tai su Rusinais, tai su Totoriais.

„Tos imtynės su Totoriais—rašo Kraševskis—sulaikė tolesnius jų užpuldinėjimus vakarų linkon, o Lietuvai gal-but kalta Europa, kad ant josios nepasipylė su naikinimu. Kas žino, kur butų atsidurusios Džingischano ordos, jeigu jų išdidumas ir landumas butų visur teip lengvas kaip Rusijoje laimėję pergales; jeigu nebutų laimė lėmusi drąsiems Lietuvos kareiviams, kurie patys skubinosi priešakyn remžtiesi ir pergalėjo nepergalėtuosius!"

Sunus Ringaudo, *Mindovė* arba *Mindaugas* (1242-1263) įkurė savo sostapylę Naujapylėje, kur—anot metraščių—jau 1235 m. jis turėjęs yra pažymias spėkas, teip jog Danyla Romanavyčius Galičiškis stengėsi su juomi susiderinti prieš Mo-

zurijos kunigaikštį Konradą. Naujapylėje sėdėdamas, Mindovė stengėsi suvienyti po savo valdžia skrytis visos Krivičių žemes ir tokiu budu sau įkurti plačią viešpatystę. Anot Rusų metraščių pasakojimo apie Danylos keliones 1252-3 m., regimai prie Lietuvos tuomet priklausė miestai —Vilkaviškis, Slonimas, Zditovas ir Gartinas, ir Pinsko kunigaikščiai pripažino viršesnybę Mindovės. Dar anksčiaus, Erdivilo sunus, o brolevaikiai Mindaugo, po tojo pakraipa, įsidrutino *Tautivilas* su kareiviu Vykantu Polocke, *Arvydis* arba *Daumantas*, budamas Oršoje, turėjo sergėti Vytebsko ir Smolensko žemes, o trečias—seserėnas Trainatis sergėjo rybas Lietuvos nuo Pagirių, Mozurijos ir Prusų. Jau anksti, rodos, jie pametė stabmeldystę, o idant dručiaus su Rusija susijungti, priėmė rytiečių krikščionių krikštą, iš ko rasi Mindaugas ir nekantantas buvo. Įgaudamas Rusijos žemes, Mindovė palengva priglaudė teipgi atskiras smulkesnes Lietuvos valdynes; tarp kitų, kunigaikščiai Chvalas ir Širvydis Ruškevyčiai 1258 m., liepiant Mindovei, traukia pustyti Lucko žemes.

1243m. Mindaugas talkininkavo Prusams prieš kryžeivius: Trainatis, susivienyjęs su Sudaujais, turėjo į 30.000 žmonių, kurius paskaidęs ant trijų tuntų, nupustyjo Mozuriją, Kelmių žemę ir Pamežaniją. Kitas Lietuvių tuntas ėjo į talką Konradui, Mozurijos kunigaikščiui, prieš Boleslavą Krokuviškį ir susidėję su Jatviais, atsidurė pas Sandomierių, kur, apleisti, tapė sumušti, nes Konradas pasitraukė ginti Plocką, užgultą per Prusus. Vis-gi Lietuviai, gelbėdami Prusams, Šventapelkiui ir Konradui, atlosė toje karėje nemenką rolę. Ypač Prusuose atsidurė Lietuviai už ažero Reusin ir upės Ošos, kur ant lygumų kryžeivių maršalkas ir veik visi riteriai galvas paguldė.

Ir 1246 m. Lietuviai drauge su Konradu ištraukė į Lenkiją, pas Jarošyną, kur gelbėjo sumušti Boleslavą su Krokuvėnais ir Sandomierėnais. Kad 1247 m. Konradas pasimirė, tai Lietuviai vieni, po vada Lengvenio, pustyjo Mielnikų valsčius, nors grįžtant su grobiais reikėjo skubėtis, nes Danielius

ir Vosylius Volyniškiai tykojo ir mušyje patį Lengvenį ragnotine sužeidė.

Su Rusija menkiaus sekėsi. 1246 m. Lietuviai siautė pas Toržką ir Novgorodą; grįžtančius vyjosi Aleksandras Nėviškis su Jaroslavu Toržokiškiu ir pas Toropecą atėmė grobius; bebėgdama kariumenė išsisklaidė ir sunaikinta tapė.

Tulas Aitvenis per Prypetę įsigriovęs į Rusiją, naikino aplinkes Peresopnicos. Tuomlaik kniaziai Volynijos Danielius ir Vosylius ištraukę buvo prieš Pinską, bet įgultinė juos atmušė, ir Vosyliaus talkininkai, Totoriai, tapė Lietuvių pergalėti.

1247 m. Pleskavėnai atima grobius nuo grįžtančių Lietuvių. 1248 m. su didesne spėka Lietuviai atkako pas Protvą, kur pragaišo Moskvos kniazius Mikolas. Kitą užpuolimą Aleksandras Nėviškis atkirto pas Zubcovo.

Tose kelionėse nerandame minėtą vardą Mindovės. Už tai 1248 m. jis vedė 30.000 vyrų, Lietuvių ir Kuršių, prieš Ampotės pylį Vidžemyje, kuomet Vidžemio mistras su maršalku Bėrvardtu laukė pasislėpę netolymose giriose. Kad Lietuviai apgulė pylį, pasalunai apniko abazą, ir Lietuviai, suspausti iš dviejų pusių, kovoje neteko 1.600 kareivių.

1249 m. pietinių Rusų kunigaikščiai Danielius ir Vosylius užsiundė ant kylančios Lietuvos Totorius. Kad Lietuviai anų paslus su gėda išvyjo, veikiai Totorių vadas Balaklai užgulė su didele kariumene, tačiaus tapė smurčiai sumuštas pas Kaidanovo, kur ir pats galą gavo. Tad 1250 m. sunus Balaklajo, Kurdas, paantrino ant Lietuvos užpuolimą, bet ir dabar Lietuviai, vedami Trainačio, užgulė ant Totorių tabaro pas Okoniovkos upę ir gaujas barbarų atmušė atgal. Ar-gi tad stebėtina, kad nuo Polocko iki Smolenskui, Pinskui, Brasčiams ir Gartinui, Rusai su paslanka pasidavinėjo Lietuvai, po kurios valdžia nė jų kalba nė religija, nė tiesos nė tautysta nebuvo tramdomos; dar priešingai, į Lietuvą ėmė sklisti rusiškas raštas, tikyba, pramonė. Kad Batyj buvo Kijevą suardęs, iš nuvergtos per Totorius Rusijos į Lietuvą persikraustė ne-

menkas skaitlius apšviestesniųjų Rusų, ir Lietuvoje gyveni mas plaukė paakiui, šviesa platinosi, pirklyba pastojo pelningesnė, kariumenė pasidaugino ir įgyjo geresnius ginklus. Toks tad kilimas Lietuvos durė į akis Vokiečiams, ypatingai kryžeiviams, kurie godėjo lietuviškųjų žemių. Pavydėjo Lietuvai gerovės tep gi pietinės Rusijos kunigaikščiai, net Novgorodui šiaurėje dobtelėjo įsidrutėjimas Lietuvos.

Žinoma, sunku butų laukti, kad naujoje Lietuvių viešpatystėje neatsirastų priešgynybės dėl suvienyjimo linkmės. Rusija tykojo atsiskirti, ir tame rado parėmimą nuo lietuviškų kunigaikščių, kurie valdė rusiškas skrytis po Mindovės druta ranka; teip pat Lietuvoje, Žemaitijoje, Jatviuose smulkųs vadai užvydėjo Mindovei galingumo ir gailistavo savo prastoto savistovumo. Susiedìškės vėl valstijos skersakiavo ant Lietuvos už pasisavinimą teritorijų, kurias pačios meilyjo įgyti. Magistrai Vidžemiškio zokono, kunigaikščiai Galičiaus ir Vladimiro, Lenkų bei Mozurų skubinosi užbėgti įsikurimui lietuviškosios viešpatystės. Kovoje su visokiomis painėmis, naminėmis bei užrubežinėmis, Mindovė perleido savo amžių ir galą gavo, tačiaus jis išskynė taką dėl Lietuvos ir parodė, kaip saubutybė tautos atlaikyta gali buti.

Pradžią reakcijai padarė lietuviški kunigaikščiai, brolevaikiai Mindovės, viešpatavusiejie po jo ranka Polocke, Vytebske ir Smolensko skrytyje: Tautivilas[1]) ir Arvydis, kurs gyveno bene Rogačeve, atsimetė nuo Mindovės, už ką tasai išvyjo juos iš rusiškų valdynių ir atėmė nuo jų lietuviškus, po tėvo jiems priklausančius valsčius. Išguitiniai 1251 m. jieškojo pagelbos namie ir svetur: Tautivilas Polockiškis, švogeris Danylos ir Vosyliaus Romanovyčių, kvietė į talką tuos pietinės Rusijos kunigaikščius, kurie jau seniai ketinę buvo

---

1) Tautivilas apsivedė su seserimi pačios Aleksandro Nėviškio, o dukterimi Briačeslavo Polockiškio, išsižadėjo Lietuvių kilmės ir tikėjimo ir sątaikos su tėvyne savo. Tulos chronikos jo atsivertime mato svariausią priežas'į dėl papykio Mindovės.

užgrobti dalis Lietuvos ir Krivičių žemes. Su jais susitaręs, Tautivilas patraukė ant savo pusės Trainatį, nuvažiavo į Rygą ir, ten iš Timothėjo katalikiškai į Théophilių apsikrikštyjęs, užsiundė ant Mindovės Vidžemiškį zokoną, siulydamas jam tulas dalis Lietuvos. Tuomlaik Danyla Romanovyčius užkvietė į talką prieš Lietuvą teip-gi Lenkų kunigaikščius. Namie teipgi gręsė pavojus: Jatviai ir Žemaičiai sukilo prieš Mindovę, gundomi Arvydžio ir Vykanto. Vidžemiškis zokonas susiderino su šitais Lietuvių vadais, nežiurint į tai, kad jie iktuolaik buvo smarkiai mušęsi su Vokiečiais. Mindovės spėkos prieš tokią daugybę nepriethelių buvo neužtektinos; tačiaus didis Lietuvos kunigaikštis išsikivinkliojo iš teip gresmaus padėjimo ir išgelbėjo pradėtąjį darbą dypliomatijos sątaromis.

Pirmiaus negu su Danyla, Mindovė nutaręs buvo sudermę su Vidžemio zokonu, kurio landmeisterį Andrių Stueckland jis palenkė ant savo pusės dovanomis, prižadėjimais ir palinkimu ant visokeriopų užsileidimų. Apleistas per lietuviškas gentes dėl pastangų centralizacijos, Mindovė keršino nusmaugti tautiškąją religiją. Jis pasiryžo priimti krikštą, ir 1252 m. Kernavoje Mindovė su iškilme apsikrikštydino pats su pačia Morta ir dviem sunum. Paslai keliavo į Medionalą pas popiežių išprašyti karališkos karunos. „Su džiaugsmu męs išgirdome", rašė popiežius Inocentas IV, „kad Dievas tavę apšvietė; todėl męs imame į švento Petro apginklą tavę ir tavo viešpatystę, atiduodame tau visas žemes pagonų, kurias tu jau įgyjęs esi, arba dar įgytum". Kad paslai sugrįžo į Rygą su karuna, tad Rygos archivyskupas Albertas, Kulmijos vyskupas Heinrikis, magystras Andrius Stueckland su kunigais ir ricieriais keliavo į Naujapylę. Čion Kryžeiviai prižadėjo amžiną sątaiką ir pagelbą, o Mindovė patvirtino žokonui dovanas Lietuvoje, paskyrė turtus naujai lietuviškai bažnyčiai ir vyskupui (20 d. rugpjuties 1252 m.). Tad 8 d. rugsėjo Mindaugas su Morta tapė apšaukti Lietuvos karaliumi ir karaliene, ir karunuoti karališka karuna, prisiųsta per popiežių Inocen-

tą IV. Iškilmingas vainikavimas padarė įspaudą ant Lietuvių, ir apie 600 kiltesnių vyrų priėmė krikštą. Lietuvos pirmu vyskupu tapė į askirtas Kristijonas, kunigas Vidžemio kryžeivių, apsipažinęs su lietuviška kalba, kurs, pagal popiežiaus Inocento IV velyjimą, turėjo prigulėti tiesiok nuo apaštališko sosto Romoje.

Jau ginčuose dėl prisaikos vyskupo Christijono atsidengia zokono noras pastverti viską į savo vaidžią ir troškimas pilningo net nuo Romos nepriklusnumo. Apart prisaikos viernumo bažnyčiai ir jos galvai, kaip buvo paskirta popiežiaus bullėje, archivyskupas atėmė su visū kitokią, beje viernumo zokonui. Karalius, gal tyčia juos ginčais trukdydamas, nepagyrė to; o gal Christijonui, norinčiam užlaikyti savo nepriklusnūmą, pakuždenus, skundėsi to dėlei popiežiui. Sulaužė pirmąję prisaiką, ir liepė sudėti antrą. Matomai su antraja įvyko tulos kliutys, nes nauja bullė Tėrbatos vyskupui liepė pasirupinti, kad Christijonas nebutų trukdomas.

Apsikrikštyjus Mindovei, magystras Andrius Stueckland tarp 1254-58 m. gyveno Lietuvoje, ir turbut jam prikalbant Mindovė prašė popiežiaus, kad vyresniam jo sunui Valstininkui (po krikštu Vosyliui arba Vaišelkai) suteiktu titulą karaliaus Rusijos, kurio tai titulo netekęs buvo Danyla, pertraukdamas savo prietikius su Roma. Tą prašymą išpildė popiežius Aleksandras IV: mat Mindaugui rupėjo atgauti Brasčius, Mielniką, Slonimą, Vilkaviškį ir Gartiną, atimtus per Danylą ir Vosylių laike brolevaikių maišto (1250). Tad Lietuviai 1256 m. pustyjo Červieniškę Rusiją, o pats Mindaugas apėmė šalį tarp Bugo ir Niamuno, ir pasodino savo sunų su karaliaus titulu Novgorodke. Už tai Danielius pagelbą turėjo nuo Tautvilo, išguito tąmet iš Polocko. Tas gavęs šalininkus nuo Vykanto iš Žemaičių, prisitraukęs dar Jatvius, Rusus Danylos ir Polovcus, traukė prieš Lietuvą, kur dabar Mindaugas, neatsilaikydamas atvirame lauke, užsidarė Borutos drutvietėje. Tautivilas, neįėmęs, drutvietės, atleido talkininkus, o pats leidosi į Žemaitiją. Galop 1257 m. Mindaugas apgulė Tverius,

sostapylę Tautivilo dėdės, bet apgultiejie, su pagelba Polovcų ir Rusų, gynėsi smagiai: krito vadas Visimantas ir pats karalius tapė sužeistas į koją per Polovcą, vardu Koč. Tad Tautivilas pasidrąsinęs pasiuntė bajorą Raubą, idant Danielių pakviestų traukti prieš Novogrodką. Pinsko kunigaikščiai čion po prievarta ėjo į talką Danieliui. Mindaugui tabare stovint pas Zatie palei Ščarą, Rusai tapė sumušti, ir tik pasiplėšę grobį tulose vietose atsitolino. Rods vasaros mete Vosylius ir Danieliaus sunus Romanas įėmė Gartiną, turbut per vylių (1258), bet Valstininkui pustyjant tuomlaik valdynes Danieliaus, įvyko sątaika, už kurią siuto Tautivilas ir išmėtinėjimais vyliugystės atšaldė nuo savęs Danielių. Rods neužilgo brolevaikiai teip gi susitaikino su Mindaugu, kuriam po ilgų vajonių dabar pasisekę buvo nutildyti galingiausiąjį neprietelių, kunigaikštį Galičiaus, bent ant sąlygų perduodant tamjam visas rusiškas žemes. Palei sątarmę 1258 m. tarp Valstininko, sunaus Mindovės, ir tarp Danylos, visa Juodoji Rusija: Novgorodek, Slonimas, Vilkaviškis „ir visi miestai" perduoti tapė Romanui Danylovyčiui, kurs turėjo pripažinti Mindovės viršenybę tose žemėse; Valstininkas gi atsižadėjo nuo titulo karaliaus Rusijos, pasiganėdindamas titulu kunigaikščio Novogrodko, kurį pripažino jam kniaziai Volynijos, Pinsko ir Raudonosios Rusijos. Tą sątaiką padrutino apsivedimas Švarno Danylovyčiaus su dukterimi Mindovės, o ir pats Danyla apsivedė, pirmąjai pačiai pasimirus, su giminaite Mindovės. Tokiu budu per šeimyniškus ryšius įpėdiniai Mindovės įgyjo atramą Galičiuje dėl kovos su lietuviškuoju gaivalu savo viešpatystės; prieg tam Juodoji Rusija bųvo atidalinta nuo valdynių Danylos valdynėmis Pinsko kunigaikščių, kurie skersakiavo ant valdymierų Galičiaus ir Vladimiro už atėmimą nuo jų šiaurinės Volynijos; rods tiejie lenkėsi tai prieš Lietuvą, tai prieš Galičių, bet visuomet stengėsi užlaikyti savistovumą; gangreit jie linkę buvo palaikyti Mindovę jo imtynėse su Galičiaus kunigaikščiu. Iš vakarų Juodoji Rusija nuo Galičiškių valdynių atskirta buvo žemė Jatvių, kurius Danyla butų turė-

jęs pergalėti, jeigu norėjo pilningai prisisavinti Juodąją Rusiją. Rods Danyla atliko eilę kelionių prieš Jatvius, bet atitiko kirvis kotą: Jatviai smarkiai grumėsi už savo valnybę. Tuomi tarpu Lietuva sustiprėjo, ir įpėdiniai Danylos per sątarmes ar gentystą rupinosi užlaikyti vienybę tarp valdynių Galičiškių ir rusiškai lietuviškųjų. O tuomsyk dar karė su Jatviais, į kurią įsipainiojo Danyla Romanovyčius, išgelbėjo Mindovę nuo vieno iš jo smarkiausių naminių neprietelių — nes Jatviai su Žemaičiais buvo vadais buvę lietuviškos reakcijos prieš Mindovės valdiškas pastangas.

Mindovė dabar talkininkavo Danieliui užgulime ant Mozurijos 1258 m., siųsdamas už vadus Trainatį ir Eustachą Konstantinovyčių, bajorą, pabėgusį iš Rezaniaus. Lietuviai, sako, išmušę vyrus, daugelį moterių išsivesdino į nevalę. — Teip-gi 1259 m. su Danieliumi turėjo traukti Lietuviai prieš Totorius ir Lucko žemę. Nesulaukęs Lietuvių, pats Danielius įėmė Zviahlos pylį palei Slučos upę, o pasivėlinusiejie Lietuviai nupustyjo žemę, tur-but aplink Korcą, tarp Slučos ir Styro upių. Nepatiko tai Rusams, ir po vada Jurgio Oleksos Lietuvius jie išvaikė, teip jog tik liekanos tetapė per Širvydą į Lietuvą parvesdintos.—Gal tąja suderme su Danieliumi pasiaiškinti gali Lietuvių kelionė su Totoriais ant Lenkijos, kur Jatviai, Galindai, Prusai su paslanka talkininkavo Totoriams. Tačiaus Mindovė pats nerėmė Burundajaus prieš Lenkiją, ir todėl dalis Mongolo-Totorių kreipėsi prieš Mindovės valdynes, kur vėliaus Nalšėniškiuose teko pareiti į kovą: Totoriai tapė pergalėti, o jų vadas Romanas Danilavyčius pateko į nevalę. Už tą pralošą atsikeršydamas Danielius vedė Totorius ant Vilkaviškio, kur buvo Valstininkas ir Tautivilas, piktas už pastarąją sątaiką ant rusiškojo valdymiero. Anie pasitraukė, rods ne be imtynių, prieš Rusus ir Totorius, nuvesdindami savus suiminius net į Gartiną. Čion Danielius, pakviestas į Rusiją, nebeturėjo laiko juos apgulti.

Tapęs krikščioniu, Mindovė rodė atsidavimą ir išsitikėjimą kryžeivių zokonui. Nuo 1252-1261 m. jis zokonui išdavė

8 raštus, kuriais jam pavedė įvairias skrytis[1]) lietuviškosios žemės, rods tur-but tokias, kurios priešinosi jo valdiškoms pastangoms; tarp kitko 7 d. rugpjučio 1259 m. jis zokonui dovanojo Žemaitiją (Seimeten, Semeiten)[2]). Bet negana buvo to viso. Zokonas prikalbino Mindovę 1260 m., idant—išrodydamas pasiganėdinimą iš krikščionybės — užrašytu zokonui visą savo karalystę, jeigu neliktų jo vyriškos šakos ainių[3]). Tie visi Mindovės žingsniai tur-but buvo tiktai polytikos įrankiais, idant sutrupinti priešgynybę lietuviškųjų žemių, kurios pajutusios sunkenybę vokiškojo valdymo vėl glausis atgal prie jo. Juk Mindovei pačiam galėjo buti aišku, kad jis, nežiurint į savo dabar karaliavimą, vis gi buvo drustesnis beesąs kaipo didis kunigaikštis: tuščias titulas negalėjo atpildyti išplėštųjų žemių!

Ir iš tiesų: valdžia zokono pavestose jam skrytyse, priverstinas krikštyjimas gyventojų, atidavinėjimas atimtų nuo tenbuvių žemių katalikiškai kunigijai, vokiečių ricieriams ir naujokams, rinkimas dešimtinės ir mokesčių, atmetimas tiesų smulkiųjų liet. valdymierų ir konfiskata jų lobių, galiaus pagrasinimas neužilgo perduoti visas lietuviškas žemes zokono

1) Viename užraše yra paminėtos šitos vietos: pusė Raseinių, pusė Laukuvos, pusė Betygalos ir Eiriogalos, visa Deinava (Jatvių žemėj), pusė Panemunės, visa Kulenė, Keršava, Krasse, Nederovė ar Niterovė, Veižė (Vyžunai), visa Vangė; išskiriant tarp tų žemių gulinčius — Kražius, Dernen ir Gubiniten su trimis kaimais Velzave, Šalavija, Saimeten, apart pirmiaus ten pavestų valsčių vyskupui Christijonui.

1252 m.: žemės Selen (Žemigaloje), beje: Meddene, Pelone, Maleysine ir Thowrase. Patvirtintas atidavimas tos pat žemės Selen ir Selonijos, sutinkant sunams Mindovės Rėplai ir Gerstutui, sų jos aprubežiavimu, tapė aprašytas 1261 m.

2) Čion klausimas yra, ar Seimeten, Semeiten, ženklina Žemaitiją, ar gal tik Žeimio žemę.

3) Tą dokumentą paliudyjo: Kelmių vyskupas ir mistras Andrius, zokono broliai: Langwin, Lygeyke, Schabbe, Bixe, Bune; Lietuvos ponai: Parbusse iš Nėrių, Gerdine iš Nailse, Vege, Veseyle ir Parbusse jaunesnysis; iš pamokslininkaujančių zokoninkų — brolis Syndarinus, pranciškonas — Adolphas ir jo sėbrai ir daugelis kitų ištikimų ypatų.

valdžiai, visos tos aplinkybės labai arzino Lietuvius; gentės Lietuvos ir Žemaitijos [1]) dabar velyjo valdymą savo didžio kunigaikščio, atsižadėdamos autonomiškų savo papratimų, negu pasiduoti neapkenčiamai valdžiai svetimtautiško zokono; velydami susikauti su vokiečių rici-riais, jie kreipėsi prie Mindovės kaipo vado toje kovoje. Tuomi tarpu Mindovė tėmyjo, kas darėsi tarpe tautiečių, ir laukė valandos jų smagaus sujušimo.

Vokiečiams buvo tekusi piet-vakarinė dalis Kuršo, augštutinis Kuršas ir dalis Žemaitijos — tai-gi reikėjo vėl vienyti Lietuv-Latviją! Vokiečiai sumonopolizavojo pirklybą ant žemutinio Niamuno, kada pastatydino pylį Memelsburg. Ir daugiaus pylių jie įkurė, kaip Georgenburg Žemgaliuose ir keletą Kurše. Žemaičiai buvo sukilę po vada smurtaus Alemanio, trokšdami valnybės, bet 1257 m. tapė ant dvejų metų sutarta stova ginklų. Kuršiams vienok bėgant į Žemaitiją nuo priespaudos kryžiokų, pats karalius atbrazdėjo, idant ant vietos ištirti stovį dalykų [2]); tad pasakoja, Trainatis perstatęs karaliui,

1) Žemaitija tuomet dalinosi ant 24 mažų pavietų, kurių vyresninkai turėjo savo tarpe federaciją. Štai tie pavietai, anot Norbuto (IV. p. 147): Vilkija, Veliuona, Eirogala, Josvainiai, Vendžiogala, Raseiniai, Viduklė, Kražiai, Karčiava, Beržėnai, Pajuriai, Beržynėnai, Maž. Dirvėnai, Viešviai, Tvėriai, Did. Dirvėnai, Šeduva, Telšiai, Užvenčiai, Rietavas, Gonda, Žarėnai, Palanga ir Plotėliai.

2) Kryžeiviai rengėsi statyti ant Žemgalių rubežiaus pylį Durbę (Georgenburg); ta vieta guli ant Žemaičių žemės, Karšavos valsčiuje, ir per užrašus prigulėjo zokonui. Lietuviams tai nepatiko. Ir vos mistras Burchardas į pylaitę įsodino įgultinę, tuojau ant karaliaus žemės, prieš anąją, išdygo lietuviška pylaitė su liet. įgultine. Tai, sako, buvo ženklas prisiartinančio susikivirčyjimo su zokonu.

Veikiai po to, kaip karalius buvo aprašęs visą karalystę kryžeiviams, Trainatis pasiuntė į susiedišką pagonų dar šalį pirkinius ar gal karišką padargą. Kryžeiviai, po priedanga, kad bullė draudžia pagonams duoti pagelbą, paglemžė vežimus. Trainatis veltui protestavojo zokonui, potam kreipėsi prie Mindovės (anot kryžeivių seno akto): „Pastojai krikščionių, susiderinai su jais, o pažiurėk, kokia draugyste jie mums atmoka". Mindovė reikalavo, kad kryžeiviai atiduotų užgriebtus daigtus, bet nė visų, nė vėliaus reikalautos pusės, zokonas grąžinti neapsiėmė. Tai galėjo buti priedanga dėl susibarimo su zokonu. Regimai Mindovė dėl pervedimo savo užmanymų panaudojo apsukrųjį Trainatį.

kaip vyliugiškai kryžeiviai atėmė nuo jo viešpatystės Prusus ir Vidžemį, ir kaip liudna gali buti visa tautos ateitis, padalinus viešpatystės spėkas, o vėl kaip druta butų Lietuva susitelkus kruvon visiems sągentainiams, jeigu tik karaliui rupėtų visų nepriegulmybė! Karalius nuomonėms Trainačio pritarė ir ištikimoms ypatoms pavedė slapta veikti prieš Vokiečius, nežiurint į jo žmonos verksmą ir išmėtinėjimą.

Perėjus sątaikos laikui, Žemaičiai Vokiečius sumušė pas Skuodą ties Šventupe. Sukilo teip-gi Žemgaliai, idant nusikratyti nuo vokiečių jungo, tik Kuršiai laikė pusę vokiečių. Neužilgo po tam Žemaičiai (sako po karaliaus vada) vokiečius labai skaudžiai sumušė pas Durbės ažerą, netolymais pylies Durbės, 13 d. liepos 1261 m. Čion krito magystras Burchard v. Hornhausen, zokono maršolas, ir guvus senas kareivis Heinrikis Botel, Švedų kunigaikštis Karolis, perkrikštas Sklodas iš Kvedenovos, Pamežanas Macho, sunus Pipino, ir daugybė kitų kiltesnių kryžeivių. Ypačiai daug prisidėjo Kuršiai, iš pasalų vokiečiams sukirsdami iš užpakalio, kam vokiečiai nežadėjo išvalnyti jų suiminius. Tur-but vokiečių pralоša buvo didelė, kad Voigt rašo šiteip: „Vos pergalė pas Durbę buvo laimėta ir bagotas grobis drabužiuose, arkliuose ir ginkluose paimtas, kaip neprietelius pamasintas šokosi persekioti bėgančius po gires; o baimė (vokiečius) apėmė teip didelė ir tokia nuoganda, jog ganėjo keletos Lietuvių sumušimui keletos šimtų žmonių zokono, bėgšte pavytų. Niekur nebuvo atspirties; zokono pylys pačios pereidinėjo į rankas neprietelių, aut pirmo pareikalavimo; rodėsi, kad tądien viskas dingo dėl kryžeivių".

Tačiaus Mindaugui nesinorėjo su visu išnaikinti vokiečių zokoną, ir todėl jis vos leido pustyti pakraščius Priegliaus, o negynė pylies Siñtelio, kur vokiečiai iškirto Lietuvius ir Kuršius, ir Assebotės (Hasenpot), kuri vokiečiams pasidavė. Teip-gi kelionė į Vidžemį buvo silpna ir vaisių neatnešė. Matomai Mindovė norėjo taikintiesi su kryžeiviais, kurie dabar skleidė po Europą negirdėtinas paskalas apie karalių. Galop 1261 m.

Trainatis atvyko pas karalių vedinas paslus nuo tautos, ir prašė, kad išguitų vokiečius iš Vidžemio ir suvienytų sągentainius po savo valdžia: Koršą, Žemigalą, Latviją ir Prusiją pridėtų prie savo karalystės, ir kad grąžintų atgal senąją religiją ir senąją tvarką: juk skriauda karaliui prigulėti ėsą, nors ir nuo pirmutinės galvos ant svieto! Mindovė tad paliepė kunigus ir užrubežės ricierius pasodinti po sargyba, vyskupą Kristijoną pasiuntė į Rygą, ir pavelyjo viešai aukauti Perkūnui bei šalies dievams. Surinkę kariumenę, Lietuviai įsiveržė į Vidžemį ir pasiekė Cėzius (Venden) 1262 m.; bet Novgorodėnai neėjo į pagelbą ir Latviai nesiskubino sukilti. Tad Mindovė sugrįžo namon ir atleidęs kariumenę, pradėjo slaptas tarybas daryti su Vidžemio magystru Verneriu, regimai gailėdamasi padarytų žygių, ypatingai karalienei Mortai rugojant. Juk ir teip Mindovė krikščionių nepersekiojo nė jų bažnyčių neardė. Negana to. Pats Mindovė, derybaudamas su kryžeiviais, pranešė, kad jo brolevaikiai ketina užgulti ant Vidžemio. Ir iš tiesų Trainatis suvienyjo savo Žemaičius su kariumene Tautivilo Vitebske, pribuvo teip gi Novgorodėnų ir kitų Rusų pagelba. Talkininkai apgulė Tėrbatą, miestą įėmė ir apgrobę nudegino. Kryžeivių kariumenei prisiartinant po vada Vernerio, Rusai sugrįžo namon, o Trainatis patraukė prieš Pernavą, ir miestą iš padugnių suardęs, traukė ledu jurių namon. Vokiečiai pastojo kelią pas Dauguvgryvą ir, nors Lietuvius ant ledo mėnesienoje apveikė, bet patys daug kareivių netekę, negalėjo toliaus įžeisti grįžtančių Žemaičių. Už tatai vokiečiai iš Kuldigos apgulę pylį Lasen varu įėmė ir įgultinę išpjovę, pylį su žeme sulygino; potam Merkės pylį Žemaitijoje ir kitą, Grobinę, nudegino. Tos mat pylys kliudė Rygos vokiečiams žemės keliais susinešinėti su Kuldiga ir Mėmeliu. Liko dar Kretinga, kurią vokiečiai užpuldami susitiko su kariumene Trainačio ir tapo paveikti, tačiaus nepoilgam pylį per pasalumą paėmė. Tad iš Ampylės pati įgultinė nusigandusi pabėgo į Šalaujus. Vokiečiai-gi į Mėmelį sugrudo didelę įgultinę, ir iš čion pustyjo artymas aplinkes Kuršo ir Žemai-

čių. Iš tų dalykų galima sąprotauti, kad Trainatis savo dėka užlaikė kareiviją Žemaičiuose, nes karalius Mindovė, iki mirė, nepertraukė draugingų prietikių su vokiečiais. Mindaugas-gi suderėjęs sątaiką su vokiečiais, stengėsi nuramdyti žmonių sujušimą ir masino prie taikos užsiėmimų ir prie pirklybos, ypačiai Vilija, Niamunu ir Dauguva siuntinėjo javus į uostus, iš kurių Lietuvon gabeno druską, geležį, gelumbę ir kitus pirkinius. Vasaros laike 1262 m. jis atnaujino sątaiką su Novgorodu. Galop gi metų—sako—jis išsirengė keliauti į Romą, kur susitaikė su popiežiumi Urbonu IV ir pažadėjo rupinties apie veikesnį praplatinimą katalikystės savo žemėje, net tarpe stačiatikių Rusų, prašydamas kunigų iš Lenkijos, mokančių slovėnišką kalbą[1]).

Mindovei sugrįžus iš Romos, nepoilgam karalienė Morta pasimirė (1263 m.) ir karalius pasikvietė jos seserį, Daumantienę, dėl auklėjimo dviejų mažamečių sunų, kaip buvo velyjusi mirštanti karalienė. Daumantienė vaikų pati neturėjo ir apsigyveno karaliaus dvare, už ką labai įtužo jos vyras, Nalšėnų kunigaikštis Daumantas.

Tuom tarpu buvo įvykę nesutikimai su Romanu, kunigaikščiu Briansko, ir karalius tenlink pasiuntė kariumenę, prie kurios liepta buvo Daumantui su savu tuntu pristoti. Rods Daumantas ištraukė į lauką, bet kelionėje atsiskyrė nuo armijos ir pasuko į kitą pusę. Romanas, nors iš nejučių už-

---

1) Anot Kraševskio toji kelionė į Romą yra tik pasaka. 1263 m. ant vardo Prandotos, Krokavos vyskupo, išleistoji bullė, kuri liepia jam rupinties atversti Lietuvą ir apkrikštytuosius jau net pagal rusiškąjį rytiečių įmonį, nėra liudyjimu, buk Mindovė buvo vėl sugrįžęs prie pamestojo tikėjimo ir keliavo į Romą pats ieškodamas atlaidų ir palaiminimo. Bullė galėjo buti lengvai suprastinu ir naturališku atsitikimu skundų, einančių prie apaštališkos sėdenės nuo kryžeivių nedraugų, kurie, versdami visą kaltę ant zokono, perstatinėjo Mindovę ne tiek neprieteliumi kryžiaus ir tikėjimo, kiek neprieteliumi labiaus zokono. Iš to teip-gi kryžeivių popierose užeinami liudytojų išpažinimai, kuriais zokonas turėjo Romoje teisinties, apskųstas budamas, kad Mindovę privertė prie apostazijos.

kluptas laike savo dukters Olgos sutuoktuvių, vienok Lietuvius atspyrė ir privertė grįžti atgal. Nepasekmė Lietuvių, bent iš dalies, prigulėjo nuo atsitraukimo Daumanto.

Daumantas, privengdamas papykio karaliaus, keliavo į Žemaitiją pas Trainatį, kurs, kaipo užsidegęs stabmeldys, su paslanka pristojo ant suokalbio prieš svyruojantį karalių, kurio dabar nė Rusai nebemėgo už rėmimą katalikystės. Prie suokalbio prisidėjo ir Gerdenis, sunus Dovydo, pusbrolio Mindovės. Rudenį 1263 m. karalius medžiojo pusčiose Žemgalių ir Lietuvos, link Dauguvos besitraukiančiose. Suokalbininkai po vada Trainačio ir Daumanto užgulė 12 d. rugsėjo nakties gudume ant karališko šėtro, ir nugalabyjo karalių su jo dvejatu sunų: Rukliu (Heinrikiu) ir Rėpiku arba Gerstučiu (Andriumi). Ostap Konstantinavyčius, artimas paviertinis karaliaus, pabėgęs bajoras iš Riazaniaus, užvedė užmušėjus ant savo valdymiero, atiduodamas į rankas žmogžudų. Kunas užmušto karaliaus tapė palaidotas Eglionoje, pa-Dauguvyje, tur-but netolymais vietos, kur tapė nugalabytas.

Nežiurint ant pragaišties paties Mindovės, jo įsteigta Lietuvos viešpatystė paspėjo ganėtinai sudrutėti, teip, jog ji nenupuolė nė tarp varžynių, kilusių po jo mirties. Suokalbininkai, nuobodžiavusiejie Mindovės sauvaldyba ir užmušę jį už pastangas sauvaldybos ir katalikystės dėlei, tuojau ano nelikus skubinasi užimti viršvaldystą plačios lietuviškosios viešpatystės. Tarpe užmušėjų Mindovės įvyksta smarki kova ne už savistovumą skryčių, bet kova skryčių valdymierų dėlei paglemžimo sau sosto didžių kunigaikščių.

Iš tikro sunku yra nupiešti pobudį Mindaugo, nes juodos apšmeižos pasipylė ant jo ypatos, teip iškilmingos reikaluose tautos. Krikščionys apie jį sprendė pagal savo nuožvalgą; tačiaus Lietuviai gali tiktai gėrėtiesi juomi kaipo rimtu viešpačiu savo gadynės. Niekas niekados sunkesnėse aplinkybėse gyvenimo laimingiaus iš painių neišsikivinkliojo. Jame vienyjosi didelis smurtumas su dideliu akylumu ir įstabinančiu pakantrumu. Per dešimtį metų lenkti sprandą, idant vienulikta-

me sukurstyti visus Prusus, Jatvius, Latvius, Žemaičius ant išvadavimo Lietuvos, ne jeib-kas mokės ir išgalės. Iš apgulto Novogrodke ir pergalėto per Rusiją kunigaikštėlio tapti valdymieru visos Lietuvos, pergalėtoju pas Durbę, ženklina nepaprastą gabumą ir pajiegą. Užmetamos piktadarystos galėjo įvykti, bet galėjo teip pat gerai neprieteliai pramainyti ant neapkenčiamo jų priešgynos. Nors ir Ringaudas daug padaręs yra, tačiaus nė aplinkybės nė darbai neiškelia jo teip augštai gadynėje rasi didelio išsiplėtojimo ir galingumo Lietuvių. Nieks geriaus neperstato visą liaudį kaip Mindaugas, ans karžygys stabmeldystos, kurs darbais, dorybėmis, klaidomis labiausiai pažymina anų laikų Lietuvį. Todėl nė apostazija nuo tėvų tikėjimo neatplėšė Lietuvos nuo jo. Priiminėjo krikštą žmonės, jausdami, kad po juodų metų teks grįžti prie senovės dievų. Kad pašaukė prie ginklo, niekados žmonės jam nesipriešino, niekados nestokavo kariumenės; neapkentė jo vien kunigaikščiai, kurių valdžią siaurino, naikino. Valandoje pastarojo vyliaus, ne Lietuvys išdavė jį į rankas suokalbininkų, bet svetimtautis.

Apgultas Novgorodke dar baisus jis buvo Danieliui, kurs užėmęs veik visą lietuviškąją Rusiją, dvejojo artintiesi prie jo sostapylės, bijojo ją paveržti. Totoriai niekados ant jo nesikėsino užgulti, velyk su juomi sądoroje gyveno.

Ilgas nešimas kryžeivių jungo išaiškinti duodasi tik apsvarstymu tojo pasekmių. Ans nudavinėjimas, kurį chronikos liudyja, turėjo ant akies atsivalnyjimą pirma nuo Rusijos, potam nuo savų giminaičių, pasistengiančių dalintis su juomi valdžią. Kada pasijautė sudrutėjęs esąs, sviedė į akis kryžeiviams lyg apjuoką — paskutinį padovanojimą visos Lietuvos, idant už valandos padrebinti visą Prusiją ir Kuršą, atsikeršinant už pažeminimą. Tokiu tad buvo ans didis vyras, įveidintojas Lietuvos gadynėje jos veiklumo, kurio mirtis turėjo suvienytą viešpatystę pavesti ant draskymo nenuoramoms, ir pagramzdinti į ilgą netvarką, negandoms smogiant be skai-

čiaus. Teip maž-daug sprendžia apie jį Kraševskis, ir, rodos, teisingai.

Nelikus Mindovės, *Trainatis* (1263-65) jo turtus paskyrė užmušėjams, o pats Kernavą užėmęs savais kareiviais apsišaukdino didžiu kunigaikščiu Lietuvos ir Rusijos, ir Kernavoje tapė atliktos viešos aukos ant aukuro Perkuno. Tokiu budu Trainatis, valdymieras Žemaitijos ir šalininkas stabmeldystos, tapė vadu lietuviškos'os partijos. Vadu priešingos partijos buvo Polocko kunigaikštis Tautivilas, seniai jau apsikrikštyjęs, ir susirusinęs; tasai neprigulėjo prie suokalbininkų ant gyvasties Mindovės ir rėmėsi ant sudermių su Novgorodu ir Pleskava. Tomdviem partijom dabar parsiėjo susikirsti už pasidalinimą tėvonijos Mindovės. Trainatis per paslus pakvietė iš Polocko Tautivilą ant dalybų, kurs dabar susižinojęs buvo su pasislėpusiu Mindovės sunumi—Valstininku. Kad Tautivilas pradžioje 1264 m. atkako į Kernavą su bajorais ir jaunuomene Polockėnų, suviliotas per tulą savo bajorą Prokopą, jis nepoilgam tapė nuzurdotas, o Polocko bajorai tapė apkalinti. Trainatis privertė Tautivilo sunų, Augustą, bėgti iš Polocko į Novgorodą, ir tasai neužilgo galą gavo Pleskavoje valstiečių pamišime; tad Polockas priėmė Trainačio atstovą, ir Trainatis be sutrukdymo įsiviešpatavo valdynėse Mindaugo.

Namie dalykams aprimus, Trainatis išsiuntė Lietuvius į pagelbą Prusams, besistengiantiems išvyti vokiečius iš Samijos; tačiaus nepasisekus įimti Vėliavos pylies, Lietuviai namon grįžo, o vokiečiai įkurė Tėplevos pylį, ant griuvėsių Sugurbių, idant sustabdyti Lietuvių talkininkavimą Prusams. Tačiaus nepasitikėdami apsigynimui, kaip Vidžemio, teip Prusų vokiečiai suteikė dovanas didžiam kunigaikščiui, kurs garsėjo savo karišku gabumu. Mirus Danylai, jo įpėdinis Levas Danylavyčius pasiuntė Galičiaus Rusus ir Totorius Trainačiui, kurs, nupustyjęs Pagirius ir vakarinę Mozuriją, ketino paremti Prusus, po vada Divonio prieš vokiečius besikaujančius; bet kad tas vadas krito pas Kovalevą, tad Trainatis kreipėsi prieš Lenkiją, kur Boleslavas Gėdingasis Lietuvius atkovė at-

gal. Lietuvių viengenčiai ir talkininkai—Jatviai—tapė tąmet (1264) Lenkų išnaikinti. Tai buvo labai drąsi gentė, ir nesidavė atversti į krikščionystę. „Lenkija, kuri Jatvius laikė už savo pavaldinius, stengdamasi juos apkrikštyti, kadą-gi popiežius Aleksandras IV buvo todėl kunigus ir vyskupą paskyręs, nemokėjo kiteip čion įkasti kryžių, kaip ant kruvinų kapinių.... Spėkos Jatvių buvo jų tikėjime, ir kad chronikos mums rašo, jog giesmėse gyventi pasitikėdami su juoksmu gyvatos prastodavo, su visu tame neperdedą". Lenkų kariumenė susirinko pas Zavichostą po vada Boleslavo Gėdingojo. Ant rubežiaus šalies laukė Lenkų Jatviai, po vada Kamačio, patyrusio karžygio ir kilto šalyje vyro. 23 d. birželio 1264 m. abi armiji susidurė ir kovėsi per keletą adynų. Kamačiui kritus, Jatviai nebteko drąsos. Visi dingo—visi! Likučiai Jatvių —seniai ir vaikai — išbėgo į Lietuvą ir ten apsisėdo tarpe sągentainių. Boleslavas, anot Dlugošiaus, net vardą Jatvių ištrynė iš omenies tautų. Pusta šalis ir didelė daugybė gyvulių, kurių auginimu Jatviai užsiiminėjo, atiteko pergalėtojams. Ko nebuvo baigę mušti, Lenkai ilgai dar krikštydino arba galabydino.

Trainatis, sugrįžęs namon, užsiėmė sutvarkinimu naminių reikalų, ir sako tai buvęs laikas priespaudos, persekiojimų, žudynių; aišku, kad Trainatis persekiojo priešgynas lietuvystės, parėmėjus krikščionybės, už ką jį Rusų metrašėjai tolygina su Herodu Jeruzolimos ir Neronu Romos. Namie tvarką patikrinęs, jis vėl kreipėsi prieš Mozuriją, kur pylyje Orzymov visus vyrus iškirto. Kad vakare didis kunigaikštis ten ėjo į pirtį, pasiųsti slaptakoviai Trainatį užmušė (1265 m.); sako, tai buvę Mindovės tarnai, kurie apie mirtį Trainačio veikiai patys pranešė pabėgusiam Valstininkui. Trainatis paliko tiktai dukterį, ištėkėjusią už Boleslavo, Mozurų kunigaikščio Čerske, iš kurios gimė Ziemovitas Plocko ir Traidenis Čersko kunigaikščiai.

Tuomi tarpu buvo jau bejieškąs atkeršto už savo tėvo numarinimą, sunus Mindovės — *Valstininkas* arba *Vaišėlka*.

Tas opus ir sragus kunigaikštis (gimė 1223 m.) buvo jau susirusinęs ir su visu užsidegimu atsidavęs krikščionybei. Dar prie tėvo gyvos galvos, Valstininkas vardan tėvo valdymieravo Novogrodke ir Juodojoje Rusijoje, kur jis gana smagiai persekinėjo priešgynas Mindovės polytikos. Laikuose nepasekmių Mindovės, 1258 m. Valstininkas sudermę padarė su Danyla Romanovyčiu, turėjo savo skrytį pavesti Romanui Danylovyčiui ir atsižadėti karaliaus Rusijos titulo. Cholme jį atvertė į stačiatikystę savais pamokymais Gregoras, abatas Poloniškis, ir Valstininkas iš persitikrinimo pastojo labai uoliu krikščioniu, net įstojo į kliošorių ir svajojo apie askėtišką gyvenimą kliošoriuose kaluo Athos. Bet sugrįžęs į tėvynę, jis apsigyveno kliošoriuje elke Lauros (nuo ko — Lauryševas) ant Niamuno kranto [1]) ir, nežiurint ant pabarimų tėvo, beveik vienatinai užsiėmė pildymu religiškų apeigų [2]). Mindovei mirus, Valstininkas bėgo į Leščių kliošorių, artymais Pinsko ir čion gyveno pasislėpęs iki užkoneveikimui Tautivilo. Kada Trainatis ir stabmeldiškoji Lietuva paėmė viršų, Valstininkas ėjo ginti įtekmę krikščionybės ir rusicizmo. 1265 m. nuvilkęs

---

1) Abatu kliošoriaus buvo Elizeas, apie kurį Kojalovyčius rašo, kad tai buvęs Žemaitis, sunus kunigaikščio Trainačio, kurs ėsąs turėjęs urėdą prie Mindovės dvaro; tapęs gi krikščioniu, jis pastojo pustelninku. Čion jį užtiko tulas minykas Bazilionis, ir tad abudu įsteigė didelį kliošorių— Laurą, ir surinko aplink savę daug zokoninkų. Čion tai abatas Elizeas priėmė atkakusį Valstininką, kurs vienok gyveno atskiroje grintelėje. Elizeas mirė iš rankos vieno mokytinio bei tarno, kurs buvo išėjęs iš proto.

2) Batyj (†1256 m.) pasiuntęs buvo ant Rusijos vadą Kuremsą su daugybe Totorių. Danyla su pagelba Lietuvių per 3 metus šiaip-teip gynėsi; bet 1259 m. į vietą Kuramso atkako Burundai, kurs privertė Danylą nugriauti gintuves (Luck, Kremienec, Lvov, Vladimir ir k.) ir net traukti prieš Lenkiją bei Lietuvą, ėsančią sudermėje su Danyla. Pustyjęs Rusiją, Lenkiją ir Lietuvą, Burundai grįžo atgal pas Volgą. Lietuviai, po vada Valstininko, pradėjo keršyti Danylai, kam Rusai drauge su Totoriais buvo pustyję jų žemes, užmušė Danylos sunų Romaną, kurs buvojo Lietuvoje, ir užgulė ant Rusijos. Tai vis atlikęs, Valstininkas vėl sugrįžo į kliošorių. Tarpe tų atsitikimų Danyla numirė 1264 m. savo sostapylėje Cholmuose.

zokoninkišką apdarą, Valstininkas su pagelba Pinsko kunigaikščių, traukė prieš Novogrodką ir įėmė tąjį be priešgynybės; prieg tam, kada Trainatis tapė slaptakovių nudėtas, jis pakvietė *Švarną* Danylavyčių, vyrą savos sesers, ir pavedė jam Lietuvos sostą. Tas Švarna užėmė Lietuvos skrytis su Rusų kariumene, ir idant Lietuvius prie savęs pamasinti, rėmė pasikėlėlius Prusuose ir pats įsiveržęs į Kelmiją, Pagezaniją ir Pamežaniją, išnaikino daugelį vokiškų sodybų. Bet sugrįžęs iš tos kelionės, veikiai Švarna pasimirė Lietuvoje, ir palaidotas tapė šale savo tėvo Danylos Cholmuose. Todėl dabar pats Valstininkas tapė Kernavoje apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu, ir tas tuojau ėmėsi smaugti lietuviškąjį gaivalą: ant kartuvių liejosi kraujas užmušėjų Mindovės, užgrobėjų jo turtų, šalininkų pagonystės. Daugelis Lietuvių turėjo bėgti iš tėvynės, tarpe kurių buvo teip gi Daumantas, kurs su 300 lietuviškų šeimynų išsidangino į Plėskavą ir ten vėliaus pagarsėjo [1]). Tokiu budu senoji Lietuvių aristokratija tapė sutraiškyta ir pilningai palaužta. Tiktai Žemaičių ir Poloc-

---

1) Daumantas, sunus Gerimančio, nepotis Šventarogio, atvykęs į Pleskavą priėmė stačiatikystę, ir liaudis jį aprinko savo kniaziu. Daumantas tad atkeršyjo savo nedraugams tėvynėje: įsiveržęs į už-Dauguvį, nugryaujo pavietą, tur-but, Dusetų, valdomą Gerdenio, sunaus Daviliaus, suokalbininko ant Mindovės gyvasties, ir paėmęs išsivedė pačią Gerdenio su vaikais, seserį Daumanto, kurią apkrikštydino po vardu Eupraksija. Vienas-gi iš paimtų sunų Gerdenio tapo Tverių vyskupu po vardu Andrius. Kitose kelionėse Daumantas užmušė liet. kunigaikštį Gaitartą (Hoitort ar Hogort). Vėl 1267 m. užpuolė ant šalies Gerdenio, kurs krito kovoje su užpuolikais. Daumantas Pleskavoje turėjęs esąs teip-gi lietuviškus bajorus prie savęs, ir ten atsižymėjęs rupesčiais apie gerovę Pleskavėnų ir gerais darbais: aplenkė miestą murais, buvo duosnus dėl vargšų, daug kariavo prieš vokiečius; kad 1299 m. mirė, užsikrėtęs marų liga bešelpdamas vargšus, tapė tarpan stačiatikių šventųjų priskaitytas. Jo kardą, kaipo palladium savo tėviškės, Pleskavėnai prijuosdavo per ilgą laiką naujai aprinktiems kniaziams; ant kardo buvęs parašas: „Czesti mojei neotdam jesi nikomu". Apsivedęs buvo su Marija, dukterimi Rusijos did. kniaziaus Dimitro, iš kurios užgimė Dovydas, vėliaus paskilbęs kaipo Gartino storasta.

ko kunigaikščiams tapė palikta sauvaldystė, pagal vietinius reikalus.

Potam Valstininkas susinešė su Sviatoslavu Jaroslavyčiumi Novgorode, kurs apsiėmė į Lietuvą prisiųsti platintojus stačiatikystos, ypač iš Pleskavos kaipo geriaus apsipratusius su kalba ir papročiais Lietuvių. Teip gi Švarnos įpėdiniams Volynijoje pasiuntė talkinę kariumenę prieš Boleslavą Gedingąjį, kuri 1266 m. dalyvavo kovoje ir pralošoje pas Pientą. Magystrui gi Vidžemio Konradui v. Medem, kuris iš pradžių buvo prašęs ginkluotos pagelbos dėl apveikimo priešgynų namie, pasiuntė visus suimtus krikščionius, buvusius Lietuvoje: kunigus, komturus ir ricierius. Bet vokiečiai gavo patėmyti, kad Valstininkas katalikų nemėgsta, ir todėl vadas kryžeivių Kuldigoje neužilgo po tam užpuolė ant Žemaičių pylies Gresenės, aplaupė ir nudegino, o kryžeiviai Valstininką apšaukė tikru apostata. Nestebėtina yra už tatai, kad Valstininkas nėnetramdė Lietuvių vienytiesi su Prusais. Lietuviški plėšikai nupustyjo Mozuriją. Pabėgėliams iš Prusų nuo jungo kryžeivių 1266 m. Valstininkas Lietuvoje davė prieglaudą ir sodybas.

Nors Valstininkas geruoju gyveno su Vosyliumi, kniaziu Volynijos, tačiaus nesutiko su Levu, kniaziu Galičiaus, kurs Lietuvai skaugėjo rusiškų žemių, o rasi ir pretensijas turėjo prie Lietuvos sosto kaipo brolis mirusiojo Švarnos. Teip-gi pikta jam buvo, kam Valstininkas davė prieglaudą Lietuvoje per Lenkus ir Rusus sutremtiems Jatviams. Kad Valstininkas su savo armija artinosi prie Bugo, Levas, persigandęs, prašė dėdės Vosyliaus tarpininkystos. Tad į kliošторių šv. Danieliaus Vrovske susivažiavo Valstininkas, Poloniškis abatas Gregoras (buvęsis mokytojas Valstininko) ir Vosylius, ir sądermė tapo nutarta; bet kad ant tos Levas turėjo prisiekti, tai ant Vosyliaus prašymo, kitas susivažiavimas tapo paskirtas Vladimire, kur pributi teip-gi Levas prižadėjo, nors nenoroms. Svečiams suvažiavus, vokietys Markoldas, buvęs dumčius karaliaus Danylos, užsikvietė juos pas savę ant puotos, ant

krikštynų savo kudikio. Pasibaigus česnei, įsigėręs Levas atkako į kliošorių šv. Mikolo, kur turėjo gaspadą Valstininkas, ir refektoriuje pakvietė Valstininką ant įsigėrimo vyno, kur tarnai Levo apsiautė didį kunigaikštį, o pats Levas su kardu jam galvą perkirto, 1267 m. Tad Lietuvos didikus ir sargybą liepė ant gaspadų suimti, vienus iškirto, kitus pasodino į kalėjimą, o turtus išgrobstė. Lavoną minykai su iškilme palaidojo cerkvėje kliošoriaus šv. Mikolo, 17 d. balandžio.

Veikiai po tam Levas su savo kariumene įsiveržė į rusiškai lietuviškas žemes ir ten apsišaukdino didžiu Lietuvos kunigaikščiu. Bet Lietuviai, susirinkę Kernavoje, žmogžudos nenorėjo, ir pasiuntė kariumenę ant kairiojo kranto Niamuno atkovimui Levo, kurio viltis vėjai išgaudė.

Dar 1264 m. popiežius Urbonas IV buvo prisuokęs Ottokarą II, Čekų karalių, kad gelbėtų katalikus Lietuvoje, ir kad 1267 m. karalius išsirengė į kryžiaus kelionę, popiežius Klemensas IV ragino jį traukti prieš Lietuvą, besibrolaujančią su Galindais, Jatviais ir Totoriais, ir užimti žemes pagonų dėl savęs. Vokiečių zokonas apie tokias dovanas išgirdęs nusigando, ir todėl pasiuntęs paslus į Pragą derinosi, idant karalius patikrintų zokonui užimtas jau, ar nors pamišusias šalis, už ką jie gelbėsę karaliui apgalėti Galindiją, Jatvius ir Lietuvą. Popiežius patvirtino traktatą, ir suteikė karaliui tiesą Lietuvoje iš savo dėkos karunuodinti naują karalių ir į-statyti jį valdymieriu visos viešpatystės! Olomuniaus vyskupas Bruno turėjo palydėti karalių ir atgaivinti Lietuvoje katalikišką bažnyčią, kuri turėsianti pasilikti po jurisdikcija Olomuniaus bažnyčios. Tiktai dovanos kryžeiviams Lietuvoje turėjo pasilikti prie kryžeivių zokono. Tad nedaug ką butų Ottokaras Lietuvoje laimėti galėjęs!

Tuomi tarpu Lietuva išslydo iš rankų Rusų, ir lietuviškasis gaivalas visur paėmė viršų: Lietuviai Kernavoje apšaukė didžiu kunigaikščiu *Šventarogą*, senelį 96 metų, valdžiusį tykiai Užvilijiškę Lietuvą, ir su Čekų karaliumi neįsileido į jokias tarybas. Šventarogas mylėjo savo seną religiją ir prie

įtekmės Vilnelės į Viliją įsteigė naują Romovę[1]). Ottokaras-gi nieko daugiaus neįstengė padaryti, kaip tik pastatė keletą pylių kryžeiviams, nes, sako, žiema 1268-69 m. buvusi speiguota, o dideli sniegai ant pavasario buvę priežastimi didelių potvynių, teip jog prieš Lietuvą nieko negalima buvę pradėti. Tačiaus Lietuviai tą vasarą, drauge su Jatviais, įsten-

---

1) Vilniuje, kurs tuomet jau turėjo savo tvirtynę ir tur-but savo valdymierą, tapo - anot A. H. Kirkoro - 1294 m. pastatytas aukuras ant garbės Perkuno, užkurta negestanti ugnis, ir čion apsigyveno Kryvių Kryvaitis. Pas Vilnelės įbėgą į Nėrį buvo aprinkta vieta dėl deginimo lavonų kunigaikščių ir šaunesniųjų bajorų Kadą-gi Šventarogas pirmas ten suplendėjo, todėl ir ta vieta tapo Šventarogo slėniu pavadinta. 1341 m. Gedimino lavonas čion tapo sudegintas, o pelenai ir neperdegę kaulai tapo palaidoti pylekalnyje, kurį vadina kapais Gedimino. 1377 m. teip-gi Olgerdas, sako, tapęs sudegintas ant krosnies Šventarogo slėnyje, nors kiti tvirtina jį palaidotą tapus cerkvėje „Prečistoi Bogorodicy". Paskutinis kunigaikštis, kurs čion tapo stabmeldišku budu sudegintas, tai—Keistutis, 1382 m. —Vietoje Perkuno aukuro Jagėla, 1387 m., pastatydino katalikišką bažnyčią vardan šv. Stanislovo; nuo to sykio katalikiški Lietuvos valdymierai laidojami buvo katedroje šv. Stanislavo: 1390 m. Kazimieras Karigėla Olgerdaitis; 1392 m. Aleksandras Vygundas; 1418 m. Vytauto žmona Ona Sviatoslavaitė; 1430 m. Vytautas, ant kurio grabo buvo pastatyta didelė karės vėliava, kur jis pats buvo pažanklintas raitas ant žirgo, tačiaus ugnis 1530 m. suėdė tą palikimą; Vytauto aukure vėliaus tapo palaidoti Zygmantas Keistutaitis, d. kunigaikštis Švytrigėla, Mikolas Zygmantaitis. Potam laidota karališkoje koplyčioj šv. Kazimierą ir ainius iš Jagėlos namų. Starovolskis užrašęs yra parašą ant Vytauto virškapio šitokį:

Bona Sphortia, Regina Poloniae etc.
Inclyto Principi, Alexandro Vitoldo, Magno Duci
Lithuaniae, de patria sua optime merito
et rerum gestarum gloria per universum orbem claro,
Dum viveret, lapidem hunc paravit.
Valerianus demum Episcopus Vilnensis Benefactori Templi huius, monumentum hoc
altari eius apposuit, ossaque eius, ante
non pro dignitate servata, in eo
conclusuit. Anno domini
M D L XXIII.

gė nupustyti Kujavus, ir daugelį suiminių bei gyvulių namon parsivaryti. Šventarogas atkėlęs stabmeldžių religiją, pats gyveno Naujapylėje; kad 1270 m. pasimirė, tapo sudegintas su iškilme Šventarogo slėnyje.

Tuomi tarpu pasisilpnino vėl valdžios vienybė Lietuvoje, kraštas vėl išsidalino ant smulkesnių valstijų. Polocke ir Vytebske įsiviešpatavo lietuviškas kunigaikštis *Girdenis*, kurio valstijoje buvo gana daug smulkesnių lietuviškų valdymierų, jam paklusnių (Gotartas, Liumba, Liugaila ir k.). Aplink 1289 m. Lietuvoje randame *Burkivydį*, kurs sudermėje su Volynijos kunigaikščiu Mstislavu Danylavyčiumi tamjam pavedė savo miestą Vilkaviškį. Toje sudermėj dalyvaujantis, Žemaičių kunigaikštis *Butegeidis* tuomlaik vedė karę su Vidžemio zokonu ir magystras jį skaitė už savistovų karaliuką (rex); išgirsime dar apie keletą kitų, kurie lyg ant savo rankos kares yra vedę. Tai gi įtekmė didžio kunigaikščio Novogrodke turėjo pažymiai susimažinti.

Čion viešpatavo kunigaikštis *Traidenis* (1270-1282), mylintis stabmeldystę ir lietuvišką tautą, ir todėl per visą gyvenimą turėjo smarkias imtynes su svetimtaučiais už lietuvystę: su Rusais, Vokiečiais ir Lenkais.

Kaip žinome, kniaziai Galičiaus ir Volynijos turėjo pretensijas prie Lietuvos sosto, ir todėl nestebėtina, kad nuo pat pradžių Lietuvių kariumenė vaikė Levo ištikimus bajorus ant dešinio kranto Bugo, kurie pasislėpė į Drohičyną; bet 1270 m. Lietuviai miestą įėmę iškirto visus, kurie ginklą pakelti sugebėjo. Levas pats iškako pas chaną Totorių Mangu-Timurą pagelbos prašyti. Bet vos pavasariop 1275 m. atvyko didelę Totorių kariumenę vedinas Jarunas, su kuriuomi drauge ėjo Romanas, kniazius Briansko, Gliebas Smolenskiškis ir kitų daug. Levas su broliu Mstislavu ir Pinsko kunigaikščiais traukė per Turovą į Lucką, kur susivienyjo su Jarunu. Iš čion patraukė visi tiesiok prieš Novogrodką. Bet tarp susitelkusių kniazių įvyko nesutikimai. Vis gi Jarunas mėgino paimti Novgorodką. Drutvietės įgultinė smarkiai gynėsi, ir viskas pasi-

baigė paėmimu vieno iš prymiesčių. Susivaidyję kniaziai ėmė traukti namon su savo kareiviais. Dabar Totoriai ėjo į kairęją pusę Dniepro ir nugrynyjo pačių Rusų žemes (Levo, Mstislavo, Vladimiro—savų talkininkų!). Levas, apleistas talkininkų, teip gi grįžo į savo šalį, nors dar per visą vasarą siuntinėjo lupikų gaujas ant lietuviškosios Rusijos. Rusų metraščiai su dideliu pasipiktinimu mini tą Totorių kelionę ant Lietuvos, o ypatingai jų grįžimą: pakeliui jie nieko nesugriovę nepaliko, kas į jų rankas patekęs isėjo dar su gyvastva, tapo iki nuogam išvilktas. Kada 1276 m. daugelis sągentainių atsikraustė Lietuvon, ir Gilyginis, sunus Gėrimanto, juos pasodino Slonime ir apigardose[1]), Vladimiras, kniazius Volynijos, su Levu, pasiuntė plėšikus dėl apgrobimo ateivių. Teip-gi Pagiriuose Prusai buvo apsigyvenę ir įsteigė ten miestą Pružanų. Sirputis ištraukė ant atkeršto, ir daug blėdies pridarė bei grobių laimėjo aplinkėse Kamienco. Tad Vladimiro kareiviai užgulė miestą Turutis, į pietus nuo Novgorodko, įėmė ir aplinkinius kaimus nupustyjo. Po tų atsitikimų, sako, įvyko sątaika tarp skersakiaujančių kunigaikščių Bet Levas su Vladimiru nepasiliovė siundę Totorius ant Lietuvų, ir tad chanas Nogai pasiuntė vadą Mamajų su tytveika kareivių nubausti Lietuvius 1277 m. Totoriams apgulus Novgorodką, Rusai, aplenkę Vilkaviškį, artinosi prie Gartino. Jurgis, sunus Levo, su tulu Ciunu, artymais Gartino, apsinakvojo su avangarda. Bartininkai[2]) apie tai išgirdę nuo tulo bėguno, užgulė ant jų, daugy-

---

1) Norbutas (IV. p. 266-267) tvirtina, kad aplinkėse Slonimo apsigyvenę esą pabėgėliai Šalaujai, ir dar jo laike Slonimo paviete buvę kaimai: Zasiec, Norcevičiai, Pagiriai ir Sinčyčiai, tarp Lidos ir Slonimo, nuo pirmos 8 nuo antro 6 mylias atstu, grovystoje Zlzięcoliaus, kur gyventojai, tarp Rusų gyvendami, užlaikę buvo savo kalbą, papročius, aptaisą, žymes gymio ir tt.

2) Tai buvo išeiviai iš Bartnijos Prusuose; jų ainiai dar Norbuto laikuose (IV. p. 271) buvę Lidos paviete, storastystoje Borcie; jie neėjo į lažas ir, apart mokėjimo mažutės čįžės, neturėjo kitų pareigų. Prie Zygmantų jie tarnavo lietuviškoje artilerijoje, todėl liet. artileristus vadino Bartininkais (Bortie). Trakų paviete buvo jų mažesnė sodyba, kaimas Bortele, netoli Varenos.

bę iškirto, daug bajorų apkalino ir pats vadas Ciunas, sužeistas, rogėse tapo į Gartiną parveždintas. Mstislavas, sužinojęs pralošą Jurgio, vis-gi atėjo pas Gartiną, apdrutintą; pas bromus pasisekė jiems įimti murytą bokštą, ap·odintą Prusais, kurie gynė prieigą prie miesto; pasibaigė viskas tuomi, kad Rusiuai atsitraukė, išsiderėję sugrąžinimą suiminių, paimtų kovoje su kniaziu Jurgiu. Totoriai dar mažiaus laimėję pas Novgorodką, grįžo atgal ir pustyjo pa-Dniepres. Tai buvo žiemą, pradžioje 1278 m. Tur-but su Rusais tapo sątaika vėliaus nutarta, jeigu 1280 m. Lietuvių kariumenė gelbėjo Levui užpulti ant Leško Juodojo, Lenkijos kunigaikščio; tačiaus pralośa pas kaimą Goslice privertė Lietuvius greitai sugrįžti į savo kraštą. Teip pat 1282 m., prašant Vladimirui Lietuviai ėjo Levui į pagelbą prieš Boleslavą Mozurijos, bet pavasario tvanams užėjus, ans pasiuntė juos pustyti skrytis Leško Lenkijoje. Matyt iš to, kad su Vladimiru Volynijos Lietuva buvo gerame sutikime, nors Slonime valdymieravęs iš jo dėkos tulas kniazius Vasilko.

Traidenis teip pat turėjo ginti gentes Lietuvių, susiduriančias su Lietuva, nuo kryžeivių, nors jo pastangos, pasekmingos kelionės ir pergalingi mušiai neišgelbėjo anas nuo pajungimo. — Kardininkams rupėjo pavergti Žemgalius, kurių tarpe magystras Konradas v. Medem dar prieš 1266 m. buvo įsteigęs Mintaujos pylį; iš čion jie pustyjo aplinkinę šalį. 1271 m. magystras Otto v. Rodenštein išrengė didesnę kelionę, bet Žemgaliai ėmėsi smurčiai ir vokiečius, po pralošos, suvyjo į minėtąją pylį. Tuomi tarpu Lietuviai, atėjus žiemai išrengę buvo kelionę į salą Oezel; nupustyję Vyką, jurių ledu jie pasiekė salą ir nupustyję grįžo su grobiu namon, susitaisę į keturkampį; rogėse iš visų keturių pusių važiavo kareiviai, gerai apsiginklavę. Magystras buvo susirinkęs talką ant tų Lietuvių, prie kurios prisidėjo: Tėrbatos vyskupas Friderikis, Lealius vyskupas Hermann ir Sygfridas, gubernatorius Danų Rėvaliuje. Parėjo į mušį ant užšalusių jurių pas Karušę ar Karkus. Lietuviai paskerdė magystrą Ottoną v. Rodenšteiną,

Tėrbatos vyskupą ir Sygfrydą, Lealiaus vyskupą sužeidė; krito 52 kardininkai, 600 ricierių ir daug žmonių. Lietuvių teipgi kritę į 1.600, bet pergalėję vokiečius (rasi po vada Gėrimanto) laimingai parkako namon su visu grobiu. 1274 m. kryžeiviai sutarė sątaiką, anot Dlugošiaus, ir did. kunigaikštis prižadėjęs neremti Prusų ir lupikams nepavelyti grobti žemėse kryžeivių, o zokonas atsisakė nuo savo tiesų ant žemių ir lobių, užrašytų jam per Mindaugą, ir nuo visų donacijų. Chronikos vokiečių užtyli šitą svarbią sudermę, ant kurios vokiečiai pristojo pabugę gresinčiojo užgulimo Totorių. Perėjus Totorių pavojui, ir Lietuvai vajojant prieš Levą Galičiškį, kryžeiviai vėl ėmė Žemgalius versti į krikščionybę ir spausti, kad mokėtų duonį. Negana to. Magystras Ernest v. Ratzeburg pavelyjo ricieriams užjoti ir ant Lietuvos. Lietuviai-gi buvo susirengę ant grobių į Vidžemį už spaudimą Žemgalių atsikeršydami ir už laužymą sądermės. Abeji susitiko, ir ištikus į mušį Lietuviai pergalėjo vokiečius, kurių tarpe krito narsus ricierius Saxe, iš gimimo Lietuvys, perėjęs į katalikystę. Tad vėl vasarą 1275 m. Lietuviai iškako į Padauguvį dėl grobimų, bet nelimo, nes namon grįžtant vokiečiai iškirto 600 užpuolėjų.—Prusija daug kentėjo: neteko ⅗ savo gyventojų bėgyje 50-metinių imtynių: marai, badas, skerdynės vokiečių tam buvo kaltos. Tarpe pačių zokoninkų tamsumas buvo negirdėtas: jauniems juk ricieriams uždrausta buvo ką nors mokintiesi; nereikėjo mokėti nė skaityti nė rašyti; visas dorybės mokslas rėmėsi ant mokėjimo Pater noster, Ave Maria ir Credo! O vienok jie tikėjo, kad tik vokiečių apšvietimas ir vokiečių gyvenimas verti teėsą žmogaus! 1275 m. kryžeiviai galutinai parveikė skrytį Nuodrėviją, kada magystras Konradas v. Thierberg įėmė gintuvę Kamsvikas: vyriškiai dingo kovose, o moters ir vaikai—nuo bado. Vos dalis Nuodrėvių su šeimynomis ir turtais išsigelbėjo į Lietuvą ir rado priėmimą sodybose, neseniai nupustytose aplinkėse Gartino. 1276 m. kryžeiviai ant vietos senos Ragainytės įsteigė pylį Ragainę arba Ragnitą skrytyje Šalaujų; aplinkiniai gyventojai bėgo

tai į Žemaitiją tai į lietuviškąję Rusiją (sodybos jų apliukėse Slonimo). 1277 m. Konradas v. Thierberg jr. galutinai nuengė Pagezaniją, ir daugelis Pagezanų atsikraustė į apyrubes Gartino. Pagezanija per suvirš šimtą metų pasiliko pustyne! Skumantas, surinkęs 4.000 liuosnorių iš Lietuvos ir Žemaitijos, rods pustyjo Kulmiją ir Pamežaniją žiemos mete 1277-78 m., nerasdamas ten jokios atspirties. 1278 m. rytinėje Žemaitijoje, ant Lietuvių žemės, Vokiečiai po magystro priežiura ėmė statyti Dauguvpylę dėl nugąsdinimo gyventojų ir dėl stabdymo liet. grobikų nuo perėjimo per Dauguvą. Rudeniop atvyko Traidenis su kariumene ir mėgino su pagelba pajudinamų keturių bokštų prisiartinti prie sienų pylies; bėgyje keturių sąvaičių nieko nelaimėjęs, sudegino savo mašinas ir sugrįžo namon su kariumene. Lietuviai, mat, dar nepratę buvo apgulimo pylių darbuose. Tat pavasariop 1279 m. Vokiečiai išrengė didelę kelionę į Lietuvą dėl pasiplėšimo: prisidėjo Danų valdymieras Rėvaliuje Elert Hoberg su kariumene, atkako kryžininkai, suvaryti buvo ginkluoti žmonės iš Kuršo, Žemigalos ir visos Latvijos. Žmonės, išgirdę apie kelionę, nešinosi su turtais į girias ir pusčias. Kad atėjo gandas, jog ateina su kariumene juos pasitikti pats Traidenis, vokiečiai sustojo ir rengėsi grįžti atgal, o Kurai, Žemgaliai ir Latviai persigandę, išbėgiojo. Vokiečiai, Lietuvos raitelių vejami, persikėlė per Dauguvą. Teip pat Lietuviai persidangino per upę ir apgulė drutvietę Aiskrauklę (Ašeraden). Tad vokiečiai užsimanė ant Lietuvių užgulti. Įvyko 9 d. kovo 1279 m. kraugožus mušis. Lietuviai paėmė vėliavą zokono, nu lurę jos nešėją Joną Tyzenhauzen: magystras Ernestas ir 71 kardininkų telkšojo kraujuose; Elertas, norintis atgal laimėti vėliavą, tapo mirtinai sužeistas. Nedaugelis vokiečių gyvais likę pasmuko iš tos pralošos. Veikiai po tam kryžeiviai sutarė su Traideniu sątaiką ant 4 metų Tėrvetėje. Iš tos sątaikos vis gi pasinaudojo vokiečiai: Traideniui neremiant Sudaujų, kryžeiviai Sudaviją galutinai nupustyjo; teip gi Kurše ir Žemgaliuose galutinai vokiečiai įsiviešpatavo, o Rygos pirklyba su Žemaitija ir Ru-

sija pakilo. Rygos archivyskupas Jonas kalbino didį kunigaikštį per paslus, kad jis, kaip Mndaugas, priimtų katalikystę, bet Lietuvos valdymieras atsakė, kad nerandąs atsitikimuose pamasinimo ant to: juk Žemgaliai, priimdami naują tikybą, manė pagerinsį savo buvį, o tapo nuvergti; jis iš savo dėkos nėsąs pasirengęs priimti pančius kryžeivių zokono! — Vokiečiai, nugriovę Zantyr, palei Nagatą 1280 m. įsteigė gintuvę Marienburgo. — Žemgalių valdymieras Nemėžis (Nemeise), įžeistas užgavimu į žandą per kryžeivius, pametė krikščionybę, vedė su jais kares Kurše, galiaus pabego į Lietuvą, kur įgyjo valsčius (tur-but Nemiežos valsčių paviete Vilniaus). Čion tas mitras drąsunas susirinkęs liuosnorius iš Lietuvių ir Žemaičių, parsitraukęs šalininkus iš Žemigalos, vedė į Prusiją, rudeniop 1282 m., ir įsigrudo į apielinkes Christburgo, kur viską nupustyjęs laimingai sugrįžo į Lietuvą. Tokiu budu suiro sądora, Tėrvetėjė nutartoji. Prasidėjo abipusiniai užpuldinėjimai, kurių svaresnis buvo tas: Dar tą pačią žiemą per užšalusią Dauguvą perėję, Lietuviai nupustyjo archivyskupo skrytis aplinkėje Aiskrauklės ir grįžo su grobiu atgal. Kryžeiviai vyjosi; Lietuviai girioje apsikirto aplinkui. Tad vokiečiai nulipę nuo arklių, varu paėmė užsikirtimą; tarp Lietuvių krito kiltas Šoraitis (Schoriat) ir 60 žmonių, kiti pasmuko šalin. Prusuose vėl, kryžeiviai nupustyję Sudaviją, sugavo girioje burį žmonių; vadas paklausė vyresniųjų savo, ką daryti su jais? Liepė kaip galvijų bandą varyti į Samiją. Tarpe varomų tulas Gedetė ragino saviškius gintis, ir štai nuo eskortos atėmę ginklus, nelaimingi Sudaujai atsivalnina, pakeliui paima maistą ir lobius ir atkanka į Lietuvą. Tas Gedetė vėliaus, kaip kad padarė Skumantas, pagrįžo į Prusus.

Teip-gi su Lenkais turėjo Lietuviai nemažai susikirtimų. Dar 1273 m., kviečiami Krokavos vyskupo Povilo, jie plačiai nupustyjo Liublino žemę ir daug suiminių išsivedė į Lietuvą. Lenkų kunigaikščiams savo tarpe besivaidyjant, 1277 m. vėl Lietuviai nusiaubė žemes Lenčycos, Dobriniaus ir apyrubes Brasčių Kujavuose: apie 40.000 žmonių išdovyjo, vienus iš-

mušdami, kitus į nevalę išsivesdami. Kad Lietuviai buvo Totorius atmušę nuo savo šalies, 1278 m. Sirputis su savųjų gauja užpuolė ant Lenkijos, vedinas teip-gi Jatvius, kurie savo tėviškėje nupuolę, regimai, turėjo naujokynes Lietuvoje[1]). Sirputis per keletą dienų apiplėšęs apyrubes Liublino, sugrįžo namon. 1280 m. Lietuviai ėjo Levui į pagelbą prieš Lešką Juodąjį, nors po nenulimusio mušio pas Goslice Lietuviai turėjo skubintiesi namon; teip pat 1282 m. jie plėšė Lenkiją, Rusams pakvietus. Rudeniop tąmet Traidenis išrengė su didele armija kelionę į Liublino žemę, pakviestas per Krokavos vyskupą Povilą prieš Lėšką Juodąjį. Grįžtant namon, tur-but aplinkėse Vasilkovo, Lenkai Lietuvius užpuolė, ir sakosi juos išvaikę, patys nė vieno kareivio neprapuldydami.... Tur-but tai tik Lenkų pasigyrimas! Kaip ten nebuk, tačiaus nežiurint į Lietuvių pustyjimus Lenkijos ir Mozurijos, Lenkų kunigaikščiai apėmė tą dalį Jatvių žemės, kurios seniaus nebuvo apveikę Volynijos kunigaikščiai, ir Jatviai čion galutinai dingo 1281 m.

Čion dar pridėti reikėtų, kad anot Norbuto, Šventarogui mirus 1270 m., jo sunus, smarkus kareivis Gėrimantas viešpatavęs, kurs įsteigęs ėsąs miestą Gervatų, ir Žirgą bei Vaiką priėmęs esąs už Lietuvos ženklą. Mirdamas 1275 m., jis palikęs 3 sunus Daumantą Pskovišką, Gilyginį ir Trabų. Ans buvęs kunigaikščiu Lietuvos ir Rusijos, o šits—užvilijiškės Lietuvos ir Žemaitijos. Vokietijoje apie 1275 m. atsiradęs tulas Lietuvos vyskupas Jonas, kurs skelbęs kryžeivystę prieš Lietuvius ir raginęs krikščionius kariauti prieš Lietuvą. Gilyginis miręs 1278 m. ir palikęs sunų — Romundą, kurs tą patį metą miręs ir palikęs penketą sunų: Norimantą, Daumantą, Holšą, Giedrį ir Traidenį, nors anot Kojalavyčiaus jis nėra visai vaikų palikęs. Norimantas įgyjęs esąs savastis Žemaitijoje, Daumantas Utenoje, Holša užvilijiškėje Lietuvoje (kur įsteigęs

1) Yra dar šiądien liet. šeimynos, kilusios iš Jatvių. 1259 m. karėje Danylos su Jatviais, *Jundila* buvo Jatvių paslu suderinant sątaiką.

esąs miestą Alšėnų), Giedris gavęs savastį po dešinei pusei Vilijos ir apsiiinkęs Giedraičius už savo buveinę, o Traideniui tekę Pagiriai ir kunigaikštystė Dainavos. Trabus miręs 1280 m., ir palikęs atmintį išdarbystos Trabuose, Ašmenės paviete; vaikų-gi nepalikęs. Norimantas buvęs vangus ir prisiėmęs dumą ponų prie savęs: nuo to laiko buvę vieši urėdai — senatoriški — maršalkas, arklininkas ir tt., ir ponams jis esąs šiaip daug privilijų suteikęs. Utenos Daumantas buvęs vedęs seserį pačios Norimanto—abidvi buvusios dukromis Vidžemio pono Flandros. Daumantienei mirus, Norimanto pati pasilikus jos vietoje; už tat Norimantas apgulęs pylį Utenos ir Daumantas pabėgęs nakčia į Pleskavą pas giminaitį Daumantą ir su tojo pagelba vėliaus paglemžęs esąs Polocką. Norimantas miręs 1282 m.

Traidenis vedęs buvęs 1279 m. Oną, dukrą Ziemovito iš Mozurijos (užmušto Jašove per Švarną 1262 m.) ir Anastazijos kunigaikščiutės Rusijos. Jo duktė Zofija ištekėjo už Ziemovito sunaus Boleslavo į Mozurija, ir gimė jiems Traidenis Mozuriškis. Tačiaus gentysta nesulaikė jo nuo grobimų Lenkijos, kurią dar 1282 m. nusiaubęs laimingai namon sugrįžo, kur veikiai rado sau galą iš rankų brolio Daumanto, kurs buvo Polòcką užgrėbęs: tasai pasiuntė 6 slaptakavius, kurie Traidenį, iš pirties grįžtantį, apnikę vėzdais nugalabyjo. Patsai-gi Daumantas ketino pasiglemžti Lietuvos sostą, bet kelią jam užkirto Vytenis, ir sunus Traidenio Rymantas-Vosylius po krikštu, kurs kliošторių apleidęs su Rusų bajorais prisidėjo prie Vitenio (jis buvęs klioštoriuje Lauros, kaip kad seniaus Valstininkas!) Ištiko su Daumantu į mušį pas tulą ažerą, ir Rymantas pats esąs užmušęs ten Daumantą, po kam Polockas vėl patekęs Lietuviams. Kadą-gi Holšos sunus Augemantas ir Giedrio sunus Ginvila arba Gendvilas buvo dar mažamečiais, o Rymantas kaipo minykas nesimatė gabus esąs viešpatystę valdyti, tai jis atsisakęs nuo pretensijų ant sosto, sugrįžęs į kliošторių, o valdžią pavedęs senam Liutavarui ir jo

sunui Vyteniui [1]). Bet Daumanto sunus Pelus (Pelussa, Pelu- ša, Pielassa) gyvenęs pas savo dėdę Użgiriuose pakėlė maištą, ir atkakęs pas Garteną susivienyjo su Girdyla iš Šalaujos (Scalovitu), gudriu ir veidmainingu ponu, su Skamantu ir ki- tais; bet nesisekant jų reikalams, jie visi pabėgę į Prusus, kur kryżeiviai juos maloningai visus priėmę esą: mat kryżeiviams jie sugadųs buti galėjo kaipo įrankiai dėl paglemżimo ar bent nusilpninimo Lietuvos.

Perbėgę ant greitųjų atsitikimus Lietuvoje 13-me šimt- metyje ir pamatę, kad nuolatinių imtynių laike apšvietimas Lietuvių tautos nedaug pakilti tegalėjo, dabar bent trumpai turime żvilgterti į gyvenimą musų susiedų—Lenkų ir Rusų tame laikmetyje. Jų istoriją turime laikyti vienval omenyje, nėsa veikiai likimas musų tautą labai su jais suartino; prieg tam smagu yra palyginti atsitikimus svetur, idant aiškesnis taptų kulturiškas priešinys musų pačių tėvynės.

Lenkijoje, po daugelio karių, prie Boleslavo V żymiai geryn ėjo żmonių buvis. Karalius Boleslavas V Gėdingasis „pakėlė iš griuvėsių miestus ir suteikė jiems valnystas, idant żmonės, nupuldinti per tiek pragaiščių, galėtų pasikelti. Kro- kava stojosi svarbiausiu karaliaus paminklu, nėsa jis atstaty- dino ją pagal gerai padarytą plianą, teip jog grażesnė išėjo negu buvo pirma buvusi. Nuolatinis użsiėmimas remesninkų atstatymu miestų suteikė progą įsteigimui ciekų, ir teip atsi- rado miesčionių luoma, kokios pirma nebuvo buvę. Kaip ka- ralius dideliuose miestuose, teip pat šlėkta kaimuose użsiimi- nėjo jų atstatymu, o savitarpiniai reikalai, prie tokių użsiėmi- mų atsirandantiejie, įkurė gaivius prekymečius ir pirklybą, o

---

1) Cia skaitytojas patėmys, jog tie patys atsitikimai Lietuvos istorijoj yra paantrinami, nors ne po vienais metais. Du Daumantu, ir dvi jų pačios paglemżtos, lyginai kaip aplinkybės jų nuteriojimo, du tokiu pat zokonin- ku, liudyja apie chronikorių prasimanymą. Tai yra tik atkartojimas legen- dos apie Valstininką, padėtos po kitais metais. Numanytinai Liutavaras ir jo sunus Vytenis, vyresnis prie dvaro Traidenio, paėmė valdżią anam numi- rus, be prisidėjimo pramanytos ypatos Rymanto.

drauge su tuomi plėtojosi ir kerėjosi mokslai. Dėl mokslų pakėlimo tapo įstatytos mokslainės ir toms Lenkų tauta pasidėkavoja už savo pirmus istorikus: Bogufalą (Boguchvalą) ir Kadlubką" (Goehring). Pagarsėjo teip-gi Baško, Mierzva, Martinas Strzębskis, Vitellio.

Patriarchališkoji valdžia rods baigėsi prasidedant atskiroms luomoms. Pirmiausiai į tokią luomą susiorganizavojo kunigija, kuri programą savo autonomijos, išreikštą 1210 m., įgyvendino privilegijomis tarp 1230 ir 1260 m. Vokiečių valsčiai, reti dar pirmoje pusėje 13-to šimtmečio (ypatingai Silėzijoje arba Šląske), organizuojasi tarp 1240-1260 m. po visą šalį tokiame skaitliuje, jog stojasi atskira luoma viešpatystėje. Pavalniausiai gaišta patriarchališkoji valdžia akyvaizdoje ricierystės, nes autonomiška organizacija žemionių galutinai teužsibaigia prasidėjus 14-tam šimtmečiui (M. Bobrzynski).

Rusija 13-me šimtmetyje kentėjo daug bėdų. Attilai, anai „dievo rykštei", dabar atsirado įpėdinis, Mongolas Temudžin, kurs savę Džingis-chanu šaukė. Tasai užėmė Aziją iki Kaspijos marei. 1223 m. jo kariumenė aplenkė Kaukazo kalnynus ir užpuolė ant Polovcų, kurie tapo suminti lyg šiaudai. Dalis jų pabėgo į Kijevą ir ten paplatino tokią baimę, kad Rusų kniaziai susivienyjo savo tarpe ir su Polovcais, — bet ant kranto Kalkos upės visi tapo baisiai sumušti. Potam Totoriai smarkiai nuengę šalį iki Dniepro upei, sugrįžo atgal. Bet tarp Rusų vienybės nebuvo, jie varinėjo ginčus ir kares vedė ir savo spėkas naikino. Galiaus Totoriai sugrįžo; pamušę Bulgarus ties Volga, įsiveržė į Rezaniaus kniazystę, ir viską degindami bei rubavodami suardė Moskvos miestą, teip-gi Vladimirą, kurį begyniodamas Juras pats krito ir jo visa kariumenė. Batyj traukė prieš Novgorodą, bet jo nepasiekęs pasisuko į pietus, paėmė Kozielską. Baimė atsigarsėjo net tarpe gyventojų Švedijos ir Fryzijos, kuriems nesiunčiant laivų dėl parvežimo silkių, gaudomų Baltijos pakraščiuose, šitos buvo baisiai atpigę ant vietos.—1239 m. Batyj atnaujino savo pustyjimus, traukdamas skersai pietinę Rusiją. Puolė Černygo-

vas, potam Kijeva stojosi kruva griuvėsių. Kaip kokia perkunija Totoriai užplaukė ant Lenkijos, Vengrijos, Chorvatijos, Serbijos, Bulgarijos, Valakijos ir Moravijos. Sugrįžęs pas Volgą, Batyj įsteigė puikų miestą Sarai, buveinę „Auksinės Ordos", iš kur visa rytinė Europa ir didelė dalis Azijos buvo valdomos. Rods toji imperija po valdžia Kubla-chano 1294m. suiro į skeveldras, tačiaus Kipčako chanalas pateko per ištisu du šimtmečiu ir valdė Rusiją. Totoriai kovon jojo raiti, valgė arklieną, gėrė kumysą, šeimyna gyveno šalošiuose ar ant vežimų. Religijoje jie išpažino buddhizmą, su priemaiša garbinimo ugnies Persijoje, tačiaus buvo labai apikantrųs tikėjime. Vėliaus jie priėmė muhamedonizmą. Jų tyranija buvo putni, arrogantiška, tiksli dėl Rusijos. Plačias žemes jie pavertė į pustynes. Susiedijos gyventojus jie vienval laikė baimėje. Jeigu kas atsisakė mokėti jų tiksliai užkrautas mokestis, jie keršyjo ateisę patįs susirinkti duoklę. Šiaip jie mažai tesimaišė į administraciją; už tai jie paliko atskiras kniazystes, o ir patį didį kniazių. Vienok jie laikė nežinioje, kam bus pripažintas tas urėdas, iš ko kilo pavydumas tarpe kniazių ir savitarpinė neapikanta, o didelės dovanos dėl chanų. Kad chano paslas atvyko pas kniazių, tas turėjo sabalų skuras patiesti po jo žirgo kojų, klupščias išklausyti įsakymus chano, paduoti žinių nešėjui puoduką kumelpienio, ir nulaižyti nuo žirgo karčių lašus, jeigu užtikšdavo. Pasipriešinimą skaudžiai baudė torturomis, net mirtimi. Toks despotizmas pateko ilgai. Retai kas drįso stačiai dalykams prisižiurinėti. Pirmu tarp tokių buvo Aleksandras Nėviškis. 1236 m. jis dar 17 metų teturėdamas, tapo kniaziu Novgorodo. Jis sumušė Švedus ir Suomius (Finus) pakrantėse Nėvos, kada tie reikalavo, idant Novgorodas, metęs Graikų ritualą, kreiptųsi prie vakarų bažnyčios. 1242m. jis atėmė atgal nuo kardininkų paimtą Pleskavą, išvyjo zokoninkus iš šalies, ir galiaus ant Peipaus ažero laimėjo didelę pergalę. Trečią pergalę Aleksandras laimėjo ant Lietuvių. Bet prieš Totorius jis lenkėsi; pats apsilankė Serajuje ir Azijoje pas patį chaną, ir tapo paskirtas didžiu kniaziu Kijavos

ir Vladimiro. Novgorodėnai priešinosi mokėti rinkliavas Totoriams, ir nesykį sunku buvo juos nuraminti. Vėliaus Totoriai patys rinkliavų nerinko, bet išrandavojo pirkliams iš tolimos Chyvos, kurie vėl samdėsi Baskakus sau į pagelbą. Nevienur žmonės išvijo tuos baskakus, arba juos užmušinėjo, ir Aleksandras vėl keliavo į Serajų numalšinti chaną, kas jam rods ir pasisekė. Grįždamas namon jis mirė, tur-but nuo nuodų. Į 400 metų vėliaus jis tapo nubogintas į Petrapylę, kur Petras Didis pastatė kliošto rių ant jo pagarbės. Nuo Aleksandro laiko Vladimiras ėmė eiti menkyn, o keltiesi Moskva, kurią pastatydinęs buvo Vladimiras Monomachas. Tojo sunus Danyla pasiskyrė ją sau už sostapylę; miesto progresas dydėjo prie kniaziaus Juro, lyginai kaip ir rubežiai jo valstijos. Juras ilgai gyveno pas Totorius, apsivedė su seserimi chano Uzbeko, ir įgijo titulą didžio kniaziaus, ko dėlei kilo karė su Mikolu Tvėriškiu, o ir vėlaus vedama buvo tarp jųdviejų įpėdinių. Bet Moskvos įtekmė augo ir augo, ypačiai valdant ją Juro broliui ir įpėdiniui Ivanui Kalytai.

„Nors Mongolų jungas buvo pažeminantis dėl paveiktų Slovėnų, vienok negalima sakyti, kad anie turėjo didelę įtekmę ant šalies. Jie nebandė paversti žmones į Totorius. Jie pasitenkino nusižeminimu kniazių, duokle, kurią mokėjo, ir militarišku kontingensu, kurį turėjo statyti, kad buvo reikalaujama. Be tų reikalavimų, didi kniaziai turėjo įgyti *jarlyką* (du akyvu specimenu jarlykų yra paduotu 3-me tome „Transakcijų Rytinės Sekcijos Maskolijos Archajologiškos draugystės) arba firmaną, pirma negu jie galėjo apimti sostą, ir jiems nevale buvo pradėti jokią karę be pavelenės savo viršvaldonų. Daugelis rusišku kniazių apsivedė su Mongolų moterimis, ir nekurie iš anų Murzų arba kniazių, susigiminiavo su Rusijos bajorais. Tokiu budu Moskviškė didžiunija iš dalies suorientalėjo (susimongolino); ir męs rasime, kad nemažesnė ypata už Borisą Godunovą, vieną iš prakilniausiųjų didikų dvaro Ivano IV, kurs paskui pats tapo aprinktas caru, buvo mongoliško gimimo. Rusų drapana tapo labiaus aušrietiška, ką parodo

ilgas palaidinis *kaftonas*, arba drapana, kurią Petras Didis teip rupestingai naikino. Bet p. Rambaud, savo akyvoje Maskolijos istorijoje (Paris, 1878, p. 143), labai teisingai patėmyjo, kad Rusai jau buvo priėmę daug savo orientališkumo iš Byzantiškųjų šaltinių. Męs žinome iš raštų Gibbon'o, kaip pilningai barbarišku savo žibume ir vergiškume dvaras Konstantinopolio buvo pastojęs, ir į tą šaltinį daugelis Moskviškų paprcčių turi buti suvesta—kaip šalinimas (sekliuzija) moterių, kur dalis namo, kur jos perleidinėjo savo dienas, vadinosi vardu prisavintu nuo Graikų—terem (teremnon). Butų sunku pasakyti, ar nužeminantis paprotys mušimo galvos į žemę (čelobitije), ateinant į caro akyveizdą, buvo mongolišku ar byzantišku; tą panaikino Petras Didis, ir net pats žodis, kuris literališkai ženklina mušimą su kakta, o kuris buvo įsivyravęs maskoliškoj kalboj paprastai prasmėje peticijos, tapo uždraustas per Katariną II" (Morfill).

Dynastija Liutavaro. Liutavaras ir vytenis (1283-1293).

Apie kiltį naujos dynastijos, kuri pažymėtinu budu paplatino Lietuvos rubežius teip jog Lietuvos viešpatystė įgijo didelę garbę Europoje, męs mažai teturime žinių. Anot padavimų metraščio Bychovco toji šeimyna paeina nuo Žemaitijos kunigaikščių iš Eirogalos[1]). *Liutavaras* buvęs numylėtiniu Did.

1) Senovės gadynėje, sako sakmė, tuli žmogėdžiai iš šiaurės ir rytų antpuolinėjo lietuviškas žemes. Kožnas jų žingsnis buvo baisiausiu naikinimu: ėmė žmones į nevalę ir nusivarę pas šiaurės ažerą ėdė. Kaulus jie ten krovė į dideles kauges savo dievams ant garbės. Stai pakilo didžiavyris, sunus Elionio arba Iglionio, vardu Geluonis (Gellon), ir ėmė kariauti su žmogėdžiais, sumušė juos ir galiaus suvisu išnaikino. Tas Geluonis buvęs sunumi tulo lietuviško dievo, o jo motina—vaidylutė, ir pastojęs vyriausiu vadu lietuviškų genčių. Jo ainiai buvę laikomi didelėje garbėje, ir gyvenę pajuriuose. Bet kada Skandinavai apėmė Žemaitiją, ainiai Geluonio dingo mušiuose ant jurių ir ant žemės; užsiliko tik vienas iš jų šeimynos, iš vaikų pusiau dievų, kunigaikštis Yminas, dar kudikystėje išvežtas pas Dregviečius (Dregovyčius), draugingus Lietuvai. Jisai augo Ygmenės

kunigaikščio Traidenio, ir pas jį dvare tarnavęs už kambarninką, o galiaus už maršalką. Traideniui tapus iš pasalų nugalabytam, Liutavaras įgyjęs esąs sostą didžio Lietuvos kunigaikščio 1282 m. Apie Liutavaro darbus ikšiam laikui mažai težinome. Vienok iš jo šeimynosLietuva susilaukė dvylikos didžių kunigaikščių, kurių pastariejie valdė teip-gi Lenkiją, ir kada po 289 metų jo šeimynos vyriškoji šaka išmirė, tai moteriškoji šaka dar per šimtmetį glamonėjo paveldėtą skeptrą.

1283 m. Vytenis sunus Liutavaro (gimęs 1232 m.) turbut kviečiamas Povilo, Krokavos vyskupo, surinkęs kariumenę, iš nejučių įsiveržė į Sandomieriaus kunigaikštystę, apkalino 6.000 šlėktų ir jų turtus paglemžė. Krokavos vaivada Žegota ir Sandomieriaus vaivada Janušas vyjosi Lietuvius ir užtiko juos tabaraujant vietoje Równe. Lietuviams mušis nenusisekė: grobis tapo atimtas, o kareiviai, kurie nekrito nuo ginklų, patekę į pusčias, mirė badu. Vytenis pamatė, kad reikalas gali vykti gerai, turint parinktą kariumenę, nes ne žmonių skaitlingumas, bet jų drąsa ir sumanumas paima viršų.

Kryžeivių zokonas, palei Mindovės pažadus, ėmė dabar reikalauti Lietuvos dėl savęs, ir 1283 m. Konradas v. Thierberg išsirengė į karišką kelionę, persikėlė per užšalusį Niamuną, nudegino Bissenės papylę (netolymais Dubysos įtakos), bet nelaimė: grįžtant namon įlužo ledas ant upės ir dingo dalis žmogžudų su visu grobiu. Niamunas keršyjo už savus dievus!

---

mieste, kur teip-gi jo ainiai gyveno, viešpataudami ant aplinkinės šalies. XII-me amžiuje po užkariavimų Įgorio, nepotis Ymino — Glapiminas — vėl persikėlė į Lietuvą. Tas turėjo sunų, vardu Sutinka, anuką Dorminimantą, kurio lobiai gulėjo Žemaitijoje. Liutavaras, jurių karžygys, sunus jo, atstatydino senovinę Eirogalą 1262 m. ir vėliaus paskirtas tapo ant valdymiero Polocko (1265-1281 m.).

Čion yra akyvas paminėjimas žmogėdžių iš šiaurės ir rytų pusės, teip-gi kaugė kaulų pas didelį ažerą. Sako, Krime netoli nuo chanų sostapylės, Bakčisarai, Akermane anot vietinių padavimų, rasdavę dideles kauges žmonių kaulų, požeminiuose urvuose. Buvę ten pilni katilai kaulų. Baronas DeTott minįs apie tatai (Kraševskis).

Prusuose Vokiečiams dar tik Keršiškių kampas Sudavijoje nebuvo pasidavęs, kurį narsiai gynė Skurdas; bet kada ir tą šalį vokiečiai apgrobė, Skurdas su savais žmonėmis ir turtais 1284 m. persikėlė į Lietuvą, kur Lidos paviete prie augštutinės Dzitvos gyventinai įsikurė. Už tatai kryžeiviai išrengė kelionę į Lietuvą. Po smarkios skerdynės Konradas v. Thierberg įėmė Gartiną, ir pustyjo šalį iki vietų, kur buvo apsigyvenę nelaimingi pabėgėliai iš Bartnijos. Čion vadu užpuolėjų buvo mums žinomas jau Sudaujų ponas Skumantas, dabar perkrikštas ištikimas vokiečiams, kurio myrį jie veikiai apgedėjo.—Bartininkai, po vada Nuno ir Dirskaus, iš naujų sodybų drauge su Lietuviais buvo tuomsyk begrobią Lenkiją; kad grįždami rado savo namus suardytus ir šeimynas užgrobtas, jie puolėsi zokono prašyti, kad pavelytų sugrįžti jiems į senąję tėvynę. Vokiečiams ant to sutinkant (nors buvo ir priešininkų), Bartininkai išsikraustė, bet nepoilgam su pagelba Pagezaniečių rengė maištą, tikėdamiesi ant pagelbos tulo kunigaikščio (princeps Ruyanorum). Kad vokiečiai apie tai nujuto, vadus pagavę nukoneveikė, ir maištas neįvyko. Tad dėl nuramdymo arzių Pagezaniečių zokonas įsteigė pylį Holland ir ten apgyvendino ateivius iš Holandijos.—Apie 1285 m. Šalaujų kunigaikštis Girdyla pavedė Lietuviams pas Ankaimį 100 vokiečių, kurie jam buvo patikėti. Zokonas atsilygino: Peliuza, sunus Daumanto, užmušusio savo brolį Traidenį, pabėgęs į Prusus apsikrikštyjo ir tykojo atkeršto. Vienam Lietuvos didikui svodbą dukters bekeliant, Karaliaučiaus komturas Albrechtas v. Meissen suteikė Peliuzai Konradą Teufelį ir Martiną Goliną su žmogžudų gauja[1]) ant užpuolimo. Klas-

1) Kryžeiviai, apėmę Samiją, iš tenykščių vitingų surengė miliciją, tai Dusburgo *latrunculi*, vokiškai Struteriais vadinami, kurius kryžeiviai siuntinėjo ant šnipinėjimų arba panaudodavo dėl užpuolimų iš nejučių. Šiuomlaik garsėjo keturi žmogžudos: vokiečiai Konradas Velnias (Teufel), Tamas Stobemehl, sudaujietis Kudaras ir pagezanietis Nakaimis.

Šitie „latrukai", lengvai apsišarvavę, ant bingių žirgų netikėtai užpuolę, pustyjo, kas pakliuk, tai vėl paupiuose tykojo laivų su našta, arba suoknsius javus ant laukų padegdavo!

ta pasisekė: arti 70 lietuviškų ponų krito, o kitus vokiečiai su visais jų lobiais išsivedė į Karaliaučių.

1286-87 m. Vytenis su nemaža kariumene nusiaubė Dobriniaus žemę, miestą nudegino ir 9.000 žmonių į nevalę išsivedė. 1888 m. Žemgaliams pasiuntė kariumenę į pagelbą; rods grįžtančius Lietuvius vokiečiai pasivyjo, bet ištikus į mušį, krito pats magistras Vilken v.Schierborch su 35 ritteriais,nors Lietuvių vadas teip-gi savo galvą paguldė.

Kryžeiviai buvo pasiglemžę tris Žemaitijos pavietus: Šiaulių, Karšavos ir Tvėrių, ir dabar rengėsi užgulti ant narsaus Buttegeidės; to dėlei jie atstatė Ragainę ir Tilžės pylį. Tad Vytenis 1289 m. su 8.000 raitelių užjojo ant Samijos, ten javus degino ir šalį grobė per 2 sąvaiti; bet grįžtant namon, pasivyjo Konradas v. Thierberg su vokiečiais, ir daugelis,sako, liet. kareivių nepamatė savos tėvynės.

Tame laike kryžeivių zokonas neteko savo drutvietės Palaistinoje—Akkon arba Ptolemais, apie kurią jis juk nedaug ir tesirupino. „Bet idant žodis į žodį išpildyti savo prisieką, jog kovos dėl išvadavimo Jeruzolimos, ritteriai liuobėjo pas savo pylis įtaisyti tam tikrus klaikius daržus, kurių liekanos dar ilgai išsilaikė pas Graudenę, Rysenburgą ir kitose vietose. Tas vietas dabar vadino Jeruzolima, ir kada jie įsigėrę sau buvo smagųs, ten suvarydavo savo bernus, potam kovos lošoje išvydavo juos laukan, ir tad girdavosi, nešvankijai juokavodami iš savo apžadų, buk jie įėmę ėsą Jeruzolimą" (Kotzebue)!

Žinoma, imtynės su Lietuviais traukėsi toliaus. Kryžeiviai grobimu vadino antpuolius Lietuvių, o savas keliones (Heidenfahrten)—kova dievui ant garbės! Pradžioje 1290 m. kryžeiviai nuramdė Žemgalius galutinai: vienus išpjovė, kitus apkrikštyjo, o likuciai išsidangino į Lietuvą. Tad vokiečiai vėl tykojo užgrėbti Žemaičius, ypačiai pamušti garsų kunigaikštį Buttegeidį. Landmeisteris Meinhard v. Querfurt su 500 raitelių ir su 2.000 pėstininkų apgulė Kolainius, pirmą Lietuvių drutvietę palei Niamuną, kurioje Surminas gynėsi

su vos 120 vyrų. Jau Lietuviai butų visi ten dingę, jeigu su grobiu grįžtanti iš aplinkės vokiečių raiteliai, kurie midaus prisilakę krykštavo, nebutų nugąsdinę apgulėjų, kurie, manydami Lietuvius atkankant dėl atkirtimo, sulipę į valtis leidosi bėgti. Tad Surminas su vos 12 kareivių dar nesužeistų gavo progą ištrukti. Susigėdę, vokiečiai vėliaus sugrįžo ir suardė pylį. Surminas atsikeršyjo vokiečiams: sykį Ragainės komturui grįžtant namon iš grobimų, jaunikaitis, nuduodantis lenkę-merginą, privyliojo komturą prie Niamuno krašto, kur jį tad Surminas užklupo ir nugalavo. Lietuviai tad iš Ankaimio net iki Ragainei pustyjo šalį. — Kitąsyk vokiečiai iš pasalų pastojo kelią Ješbučiui pas Narevą, begrįžtančiam su grobiu iš Mozurijos: vyliugis Ješbutis pats buvo davęs magystrui žinią, kur turi laukti; tad vokiečiai Lietuvius išgalabyjo, grobį atėmė, o suimtus krikščionis paleido.—Apie 1291 m. did. Lietuvos kunigaikštis pastatydino ant Lietuvos rubežiaus drutvietę Junigėdę, kurios steigimą ir pasilaikymą vokiečiai daug syk, nors veltui, sutramdyti stengėsi.

Dusburgas dar užmena, kad 1291 m. „Liutavaras karalius (rex), tąmet pasiuntė savo sunų Vytenį su didele kariumene į Lenkiją, į ž-mę Brasčių". Lenkija buvo tuomet suirusi naminėmis karėmis, ir todėl Vladas Lokietek, Kujavų, ir Kazimieras, Lenčycos kunigaikštis, pasikvietė zokoną į pagelbą. Vienok Vytenis suvienytą krikščionių kariumenę sumušė, ir tik nedaugelis sužeistų nprietelių tepaspruko. 1292 m. Vytenis per šeštines vėl užpuolė ant Lenčycos, nudegino bažnyčią su 400 ten pasislėpusių Lenkų ir daugybę suiminių (po 20 ant vieno Lietuvio) varėsi namon. Kazimieras gi, bevajodamas, krito pas Trojanovą ir, apart vieno kareivio išsigelbėjusio, kariumenė tai krito nuo kardo Lietuvių, tai prigėrė Bzuros upėje.

Lietuviams Lenkijoje besiimant, vokiečiai mėgino Lietuvių pylis paimti, nors be didelės pasekmės; nudeginę prymiesčius, turėjo kiutinti namon: sunku mat buvo išmaitinti kariumenę, ir visur giriose tykojo ant jų ginkluoti gyventojai. Prieg

tam 1293 m. Liutavaras savo vietą pavedė savam sunui Vyteniui, kurs mokėjo sudrutinti Lietuvą ant tiek, kad įstengė atkarti begulančius ant jos iš visų pusių priešininkus.

Vytenio valdymo laikas (1293-1315 m.) pripildytas yra žinių apie vienvalines Lietuvių kares su kryžeiviais ir apie užjojimus ant Lenkijos. Matomai įvykę buvo didokos atmainos Lietuvoje, jeigu dabar liet. kunigaikštis turi gerai sutvarkintas, dideles ir gerai išmankintas armijas, su kuriomis jis atlieka ilgas ir tolimas keliones, ir nesiganėdina apgrobimu antpultų žemių, bet apgula miestus, šturmu ima drutvietes, įsitaiso taranus dėl sienų trankymo ir pasidaro tabarus kelionėse. Jau į kardus ir vilyčias, ažuot rimbų ir lazdų, svilksnių ir jėčių, kibo Lietuviai. Pati kova tautoje išdirbo naujas spėkas, kada ėmė atsispirti žmonių tytveikos, gręsiant jų tikėjimui ir tautystei. Lietuvos rubežius dabar gina ne be vien puščios, palios ir ažerai, bet eilės drutviečių ir miestų (Gartinas, Novogrodkas, o vakaruose: Junigėda, Pista, Kiemelis, Ankaimis, Puteba, Bissenė, Šrainetė ar Sienoreitė, Bebravardė, Sistidena, Mederagė, Putenikai, Gedimino pylis), kurie įstengė su pasekme atmuš i neprietelius. Gyventojai visos žemės turėjo eiti ant sargybos į pylis paeiliui, ant mėnesio ar ilgiaus, palei did. kunigaikščio paliepimą, ir mokėjo gintiesi netik drąsiai, bet ir su išmanymu karės dalykų; kryžeiviai dabar retkarčiais beįstengia paimti Lietuvių miestus ar pylis, ir tai per klastas ar vylių, kaip kad 1301, 1304 ir 1307 m. Ankaimis ir Putenikai jiems pateko per vyliugystes komandantų Lietuvių—Draikio, Svirtylos ir Spudžio.

Žinomas daigtas, netiktai Lietuviai traukė į karę, bet teip gi šauliai Rusų, kurie buvo po valdžia Lietuvos. Teip 1293 m. Vytenis ištraukė į Prusiją, vedinas daugybę Lietuvių ir Rusų; teip pat buvo jo kelionėse 1308 ir 1311 m. 1297 m. Vytenis įvesdino naminę tvarką Rusijoje ir rubežius nutarė su susiedijos kniaziais žemėje Drėgviečių, beje pietuose kunigaikštystės Novgorodko, iki Jasioldai ir Pinskiškiams, ir palei augštutinį Niamuną.

1294 m. Rygos archivyskupas meldė Lietuvių pašelpos ir sutarė sądorą su Vyteniu prieš zokoną. Vytenis 1296 m. pustyjo valsčius zokono anąpus Dauguvos. 1298 m. Vytenis įėmė pylį Karthus pasalumu, ir po tam pas Treidenę (Turaidą?) išskerdė kryžiokų kariumenę. Potam Lietuviai apgulė pylį Neuermuehlę, kur kalėjo archivyskupas Jonas. Didis mistras Gotfrydas v. Hohenlohė iš Prusų pasiuntė kardininkams pagelbą, ir vokiečiams pasisekė apgulikus sumušti. Tad jau vokiečiai rubavojo Rygą ir tulus parubežinius Lietuvos valsčius. 1305 m. Lietuviai vėl traukė Vidžiamio kunigijai į talką, bet per Rygėnų vylių pas Rygos murus, kardininkai Lietuvius baisiai išteriojo. Tačiaus vėliaus Lietuviai vokiečiams atsimokėjo mušyje pas Dubenės upę. 1310 m. Gvaželutis, sunus Vytenio, pustyjo šalį anapus Dauguvos, o 1311 m. pats Vytenis aplankė Vidžemį ir apgulė pylį Rop.

Vytenio laike kryžeivių „karės su Lietuva buvo amžinu šian ir ten tąsymusi, skerdynės pamainais, kurių kožna turėjo savą mierį, bet jokio bendro siekio, kurioms vos drąsa, pagieža, upas atskirų ypatų, ar netyčus susidėjimas kelių, padavė planą. Kožnas ritteris buvo šalininku, kožna šalininkyste sκaitėsi už ritterišką darbą. Iš nejučių antpuldinėjo ar įiminėjo mažas pylaites, pavedė jas liepsnoms, grobį kareiviams ant pasiplėšimo; tykojo ar užmušinėjo vienas kitą su dievo ar velnio pagelba; iš abiejų pusių, rodos, tik kožno kareivio mirtis buvo karės tukstanteriopu mieriu. Išlaikė ar įlužo upės ledas tinkamame laike, ar pabėgo koks vyliugis pas zokoną, tai jau dievo pirštas aną palytėjo, o šitam parodė kelią. O jeigu pagonams pavyko antpuolys, ir krikščionys matė su pasibaisėjimu—kaip Štrasburgo miestelyje—šventus bažnyčios indus sudergiant, tai buvo nuodėmes baudžiantis dievo leidimas, ir per dievotą, nusisekusią pagieżą buvo išperkamas dangaus susimylėjimas. Istorija aplenkia tokias atskiras žmogžudystas" (Kotzebue). Grobis visados buvo pirmutiniu pagundymu, o abazinės česnys—priimnesnės už klioštorinius badavimus! Todėl kryžeivių poetas Suchenwirth dainuoja:

Was in tet we, daz tet uns wol!	(Kas jiems skauda, tas mums miela!
Das lant waz leute und gutes vol;	Šalis buvo žmoninga ir turtų pilna;
Da mit so het wir unsern lust	todėl turėjome džiaugsmą,
Den christen gwin, den haiden flust,	krikščionim pelną, pagonam skriaudą,
Als man noch legt auf chrieges wag;	kada karėms buvome atsidavę;
Die zeit waz lustig und der tag!	laikas ėjo linksmai, ir dienos!)

Tokios dievo karės, kruvini arzeliavimaisi su Lietuviais, traukėsi toliaus, kada 1304 m. nuo Rheino upės pribuvo gaujos kryžininkų; 1305 m. Gartinas laimingai atmušė kryžeivių antpuolimą; 1307 m. kryžininkai, lekuojanti pagonų kraujo, po vada ercoko Bavarijos, įėmę ėsą Veliuoną; 1308 m. 5.000 raitų Žemaičių po vada Mansto ir Sudargo pustyjo Samiją per 6 sąvaites; 1311 m. Vytenis pustyjo Samiją ir Natangiją; vokiečiams atsidurus pas Gartiną, 1312 m. Vytenis nuengė Varmiją teip-gi nudegino Heilsbergą, ir tarp suiminių varėsi namon 1.400 merginų. Bartnijoje padalino grobį; sidabrinę monstranciją Vytenis sviedė po kojų, apspjaudė, sugautiems krikščionims sakydamas: ana-va jusų silpnas dievas! Tačiaus veikiai kryžeiviai ties Voplaukiu apsiautė Lietuvius, didumą jų išpjovė, ir pats Vytenis vos-ne-vos pasmuko iš jų nagų, pats sužeistas tapęs. Suimtos mergos gelbėjo kovoje pagriebusios ginklus nuo užmuštųjų. Zokonas iš dėkingumo už pergalę įsteigė Toruniuje mergų kliośtorų ir gausiai jį apdovanojo. 1314 m. H. v. Plotzkė pustijo Medininkų pavietą, ir griovėsi į pylį Sikedytę ar Surdytę, bet netekęs daug garsių kareivių ir vadų, turėjo traukti atgal; rods šalį nupustyjo ugnim ir kardu.—1313 m. kryžeiviai pastatė pylį Christmemel ir su didele iškilme kunigai į naują bažnyčią įgabeno skrynę relikvijų. Lietuviai stebėjosi, pirmu kartu pamatę statant per Niamuną tiltą iš laivų. Vėtros-gi sunaikino Elbingos laivus, kurie vežė maistą ir medegą dėl budavonių. Pastaru Vytenio darbu buvo apgulimas Christmemelio 1315 m. — Lietuviai šturmavojo Christmemelį su dviem didelėm karės mašinom, apsiautę pylį iš visų pusių pripildė grabes, neveizint į kruvų kruvas vilyčių, su degančiais daigtais, tur-but norėdami padegti vidų

pylies, paputus patamačniam vėjui; bet po 17 dienų atsitraukė, kada pajuto visą kryžeivių galybę ateinant ant atkirtimo.

Zokone mainikaujanties hochmeisteriams, karė su Lietuviais pasiliko, kokia buvusi. Įnirtimas besiteriojančių partijų pamainais išvėmė per rubežių gaujas razbaininkų ir galvatrukčių. Visur—grobimas, grįžimas su krykštavimais, kartais per besivejantį neprietelių paverstas į bėgštą ar pergalę,—tai yra istorija anų kelionių, patenkančių keletą dienų ar sąvaičių. Pralėša Lietuvių, anot Kotzebue, buvo tik tuomlaikinė, o Prusų patenkanti: Lietuviai kaipo medinčiai ir žvejai labiaus negu žemdirbiai, bėgdami į pylis ar gires, gelbėjo gyvastį, ir veikiai atsistatinėjo savo grinteles. Prusai-gi, priversti remtiesi ant žemdarbystos, su namais ir daržinėmis, dingusiomis liepsnose, neteko savo vilčių, ir tik per daug metų tegalėjo atitaisyti, ką Lietuviai nupustyjo bėgyje sąvaičių ar mėnesių. Nusiminę, be drąsos jie stropiai naikino pėdsakus audros, kuri kasdien keršyjo pasiantrinti. Bet čion Kotzebue užmiršta, kad dėl kryžeivių gelbėjimo dabar visa Europa rinko pinigus; o kas gelbėjo Lietuviams? Lietuva, pati viena, turėjo savo krutinę statyti prieš visą krikščionišką Europos šaldriją!

Hochmeisteris Zygfrydas v. Feuchtvangen Prusijoj su kapitula ir didžiunija, 1310 m., išleido įstatymus dėl luomų — privilijuotų, zokono, didžiunų ir ukėsų miestuose. Kokios tiesos buvo burams skirtos, beje pavergtiems Prusams, įtėmyti galime nors iš keletos įstatymų, ir teip: trečias uždraudžia vokiečiams su savo šeimyna šnekėti lietuviškai, net šliubų neduodavo Prusams, jeigu jie nemokėjo vokiškai; ketvirtas — uždraudžia vokiškuose miestuose, prymiesčiuose ir kaimuose Prusus prileisti prie magistraturos arba kokių nors urėdų; šeštas-gi — pavelyja ponui, kad pabėgusiam kalpui, kur aną nesurastų, su yla ausį pervertų, ir teip jį, kaip šunį už virvės, namon vestusi. Tokios tai dvasės buvo tie katalikų įstatymai! Idant Lietuviai tuos įstatymus geriaus pažintų, męs čion padarysime trumpą ištrauką iš veikalo Kotzebuės:

„Żydai, kerėtojai ir vaidylučiai, kaipo lygiai pavojingi, turi trauktis iš šalies"! „Bażnyčia, spaviedė ir vokiškoji kalba turi antmestos buti prusiškiems šeimynykščiams"! „Nieks neturi girę iškirsti, malkų pardavimui, jei bent jis norėtų żemę išdirbti". „Kożnas turi tiesą savo vaidus pavesti tarpininkų sudui". „Bylose, kur abi pusi prisisiulo ant prisiegos, skundėjui turi tekti pirmystė". „Našlių ir našlaičių globėjai, po pragaiščia savo garbės, turi duoti ištisą surašą jiems pavestų lobių".

Kiti įstatymai buvo policėjiški, palytinti: metinę algą tarnų, apsiėjimą su jais, šventimą nedėldienių ir švenčių, česnis, tiesas pirmpirkimo, aludarius ir tt. Pataikunai, elgėtos neturi buti apkenčiami — nż baudpinigius reikia ginklus pirkti — kasmet rubeżius apżiurėti-loša kubais iš pinigų uždrausta—nedėldieniais ir šventdieniais jokios pirklybos nedaryti—jokių dażytų audinių neparduoti—joks darżininkas netur laikytis daugiau kaip dvejatą arklių. Tėmytinas įstatymas: „Susituokimams tarnų nereikia daryti tramdymų, apart rugpjutyje, šienapjutyje, renkant vynvuoges ir skinant apvynių spurgas".

„Niekam nevale pustą żemę apdirbinėti be pavelenės savininko; niekas neturi globti pabėgusius burus ar šeimyninkus; niekas neturi savo skolininko ašvienius użstatinėti; kożnas remeslininkas turi ant savo išdirbinio prispausti tulą żenklą. Kożnas šaltyšius turi rinkti klebono dešimtinę, turėti 4 ubus żemės, uż tai erżilą ir pakinktus laikyti dėl tarnystos zokono, ant savo maisto keliauti pas ponus, vis tai po pralošą valnybės ir urėdo. — Nuo 3 mėnesių iki 3 metų, pasiuntiniai vyskupų turi visur rasti pagelbėjimą". Iš tų įstatymų matome, kas pirma Prusuose valė ar nevalė buvo.

„Jokis Prusas neturi buti renkamas ant vyriausybės urėdų"! „Nė vienas Prusas neturi ukėsišką maistą turėti, vien tik atsiduoti żemdarbystai' ! Teip tai Prusai buvo prislėgti ant savo żemės! neżiurint į jų krikštą, ir į popieżių išsitarimus, neantkrauti ant perkrikštų neapkečiamų naštų!

„Pabėgusį !.erną ponas gali su vinia prikalti per vieną

ausį. Tačiaus per savo poną be priežasties pavarytas bernas (tur-but ligonis ar senis) negalėjo daugiaus nieko reikalauti, kaip rasi savo neužmokėtą algą". O tos nelikus, kas jį gynė nuo bado mirties?

Tie įstatymai turėjo 3-syk viešai perskatomi buti, ir Prusams 3-syk per metus primenama buvo jų nevalė! Ar dyvas, jeigu nelaimingi žmonės dabar mėgino į taurę svečiams nuodų įpilti? iš to kilo įstatymas: kas į svečią užgeria pilną taurę, turi girkštelti nuo antrosios, kurią paduoda svečiui, po gresme mirties". Biedna tauta, kuri savo dorybes svetmylystos turėjo pamainyti ant piktadarystos!

Nors kiltiems avanturninkams atviros buvo durys į zokono lobius ir urėdus, tačiaus pralošos kovose atsiliepti turėjo— nes hochmeisteris buvo priverstas 1312m. 61 paprastų vokiečių apvilkti baltąje skraiste, dėl trukumo įgultinės zokono pylyse.

„Zygfrydas v. Feuchtwangen mirė. Naminiai vaidai pakėlė jį ant hochmeisterių sosto, gudrumas užlaikė jį ant jo. Zokonui rasi jo atmintis galėjo pasilikti verta. Nes jis perkėlė sėdenę, o su ja drutumą valdžios į Prusus; įgyjo žemes, vistiek kaip; užlaikė, padaugino zokono guodą, vistiek kokiu budu. Susiediškos viešpatystės nekentė, paniekino jį, nes jis buvo jas apgavęs; pavaldiniai negalėjo jį laiminti, nes jis buvo juos iščiurbęs; Prusai turėjo jį prakeikti, nes jis buvo anus nužeminęs iki vergučių".

Visatinai viešpatavo nerėdas toje gadynėje. Prie to prisidėjo dar rytų plėga—pavietrė, kuri paplatino baimę ir fanatizmą tarp gyventojų ne tik musų šalies, bet ir Vokietijoje. „Deginimai žydų visuose miestuose palei Rheiną", sako senas chronikos rašytojas, „įvyko, kadą-gi buvo įtikima, jog žydai užnešė tą pestilenciją". „Broliai rykštės" vaikščiojo miestas nuo miesto, apsiginklavę su rykštėmis ir botagais, ir plakė savę akyvaizdoje visuomenės. Visur krikščionys laukė pabaigos svieto!.... Apšvieta ir pirklyba susicentravojo miestuose, kur gildijos įsikurė dėl apgynimo gyvasties ir turto. Paleng-

va bagotesniejie gildijų sąnariai pastojo aristokratais, ir nepriiminėjo į savo tarpą biednesnių remeslininkų, iš ko kilo keletas „rankdarbių kompanijų". Prasidėjo imtynės tarp senų ir naujų gildijų. Dešimtis sąnarių darbininkiškos gildijos tapo sudeginti Magdeburge 1301 m., ir po vainos tarp audėjų kompanijos bei oligarchijos Koelne, 1371 m., 33 susidrauginę audėjai tapo nugaluoti ir į 2.000 jų vaikų bei moterių išbanityti. Tokios buitys aiškiai liudyja draugijos linkmę ant dalinimųsi į kastas arba luomas.

Šventapelkio broliai buvo tuomi tarpu vokiečių zokoną visaip apdovanoję: Samboras buvo atidavęs salą Bern, šalį Mėvę arba Vanzekę, su daugeliu lobių. Vratislavas ir Ratiboras dovanojo savo paveldimus, patys apsivilkdami baltas zokono skraistes! Sunus Šventapelkio tapo suarzinti valdybų dėlei: Vratislavas padavė Gedaną markgrovui Brandenburgijos; Mestvinas prašė jo, kad pripažintų paveldimą jo šalių dėl mylimos pačios ir brolevaikių! Vratislavui mirus, Mestvinas, neįstengdamas prašalinti Brandeburgijos margrovą, pasikvietė į pagelbą Boleslavą, Kališiaus kunigaikštį, ir užėmė Gedaną. Galiaus Mestvinas 1283 m. susitaikė su zokonu ir veikiai duosnesnis jam pastojo už savo pranokėjus; ciesoriusgi Rudolphas patvirtino jo donacijas. Ko zokonas šiaip neįgyjo, tą jis pirko už pinigus, o popiežius ubagavo dėl jo po visą Europą! Vyskupas Vladislavo atsižadėjo savų tiesų naujose zokono valdynėse, ir čion veikiai gintuvė Mėvė ant kairiojo Vistulos kranto išdygo dėl jų apgynimo!

Mozurų kunigaikštis Boleslavas slapta susiderino su Vyteniu, pavesdamas tamjam Visnos pylį, kurią rods Meinhardas išardė, bet Lietuviai vėl ją atstatydino, kada Natangai ir Samiai pakėlę maištą įėmė Barteušteino pylį ir vokiečius aplinkėse naikino. Vadu savo Samiškiai apsirinko Naudiką, nuo kurio tėvo zokonas buvo atėmęs lobius ir valnybę; bet tasai nenauda ir bailys, nuėjęs į Karaliaučių, išdavė savo brolius ir už tokį „viernumą" gavo tėvo urėdus ir lobius atgal! Tose imtynėse krito, po vada Golino, keturi tikri žmogžudos—Teu-

fel, Stobemehl, Kudaras ir Nakaimis, užtikti girioje, kada grįžo iš plėšimų. Kaporių (Kopern) šile, netolymais Karaliaučiaus, zokonas pastatydinęs augštą paminklą, ant viršunės kurio buvo keturios barzdotos, šelmuotos galvos, — tai „keturių brolių statuva"(Vier Brueder Saeule)! Navatna, kad žmogžudas zokonas pagarbino net statuva!

Istorija rods pamini ir gerus darbus kryžeivių,—beje supylimą damų nuo pustyjimų Elbingos, Nogatos ir Vistulos, per ką šalis didžiojo ir mažojo Verderio—seniaus lieknai su penketu vargingų kaimų —dabar pastojo vaisingiausioji Prusuose. Tai buvo darbas Meinhardo v. Querfurt, kurs burus apgyvendino ant naujos žemės. Nuo Pamarių ercoko Visimiro Elbinga tuomet įgyjo muito valnybę.

Daug prisklausę apie vokiečių zokono darbus, dabar pažiurėkime į naminį gyvenimą tos brolijos. Tegul už mus šneka jų istorikas Kotzebue:

„Yra žinoma, kaip retai anuose laikuose dangiškoji duktė—religija Europoje apsireiškė; mažiausiai ji galėjo bendrauti su žiauria gauja, kuri po jos skydu tik kraują pralieti tenorėjo; todėl—ją pamėgdžiodamas—jos vietą įėmė peklos kudikis—prietaringumas, ir iš kraujo maudynių kruvinus begrįžtančius ritterius apkabino savo šaltu polypo glėbiu. Tai turėjo didelės pakutos malšinti nirštantį dievą, tai navatni čystatos bandymai atrodyti visišką išsižadėjimą žmonijos. Nekurie be paliovos dėvėjo ant nuogo kuno šarvus ar sunkius retėžius.

„Brolis Bertholdas, naujas Xenokratas, neišsitikėdamas savam pašaukimui ant čystatos, miegojo visą metą nuogas šalymais gražiausios nuogos mergos, be skriaudos josios nekaltumo, kaip ji pati prisiegavo, nežiurint į ano neaptariamą vyriškumą. Todėl chronika vadina jį drutesniu už Simsoną, pamaldesniu už Dovydą, išmintingesniu už Salamoną. Gal-but jis turėjo dėkavoti, kaip tulas dorunas, už šitą nepavydėtiną garbę vangiam savo kraujui.

„Brolis Hermanas Sarrazin, kurio dievobaimingumas yra

labai giriamas, buvo pasirinkęs šventąję mergę už savo širdies damą, ir nieko neatsakė, kas jos vardan buvo nuo jo prašoma. Balsas gi žmoniškumo jam nebuvo žinomas. Vieną kartą jis ištraukė kardą, idant paimtą ritterį be pagailos nukirsti, kam jis negalėjo užsimokėti atsipirkimo pinigus. Iš netyčių suiminys vaitodamas ištarė: Ak! Marijos dėlei pasigailėk manęs!—Tatai išgelbėjo jam gyvastį ir valnybę.

„Kad tokiose dievotose svajonėse šėtonui negalėjo buti viens tiek, galima buvo tikėtis. Savo klastas jis darė visokeriopu budu, jis koneveikė, žandus daužydamas, brolį Albertą v. Meissen; vaidinosi broliui Wolframui per ištisą metą daugeriopuose pavidaluose; ketino brolį Kunzą, buvusį žmogžudą, nustumti į bedugnę, net disputavojo kaipo bakkalaureus prie jo mirtino patalo, mėgindamas jam įšnekėti žydiškumą. Vienok tėmytina yra, kad iš dugno imant zokonas neturėjo tikresnio persergėtojo už velnią, kurs, dėl navatno pasekmių neįžiurėjimo, visuomet buvo gatavas tatai koroti, ką jis kaipo peklos kunigaikštis, butų turėjęs apmokėti. Jis įkando vienam vilyčių šauliui į užkulnį, kam šaldras, eidamas į patalą, nebuvo žegnojęsi gan plačiai ir ilgai.—Hansas v. Gilberstedt, saksonas, kaipo svieto žmogus atsidavęs nešvankiam goslumui, sunkioje ligoje priėmė šv. sakramentą, ir padrutintas krito į glėbį savo jaunos, gražios ligonių sergėtojos. Veikiai šėtonas drauge su lova iškėlė jį augštai į orą; ten karodamas susimetavojęs nuodėmninkas apsižadėjo įstoti į vokiečių zokoną, ir matyk, jis švelniai pliumptelėjo i pelkę, iš kurios išsigelbėjęs jis išpildė savo apžadą.

„Jeigu čion ar ten pagimėlis iš moters krito po smugiais vylionių, už trumpą smaguriavimą pakutavodamas amžinaje prapulčia, už tatai trivalni įtikintiejie buvo stebuklingai apdovanojami. Medinis krucifiksas, sukrutintas dievota malda, apglabojo ritterį Glisbergį, ir laimino komturą Stangę ženklu kryžiaus. Konradui v. Thueringen, skaisčiam nuodėmninkui, įstojant į zokoną, dvasė šventoji antru atvėju lošė žinomą sekminių regyklą, bet ažuot dovanos svetimas kalbas kalbėti, su-

teikė jam dovaną toli didesnę naudą atnešančią, beje pažinti ant pirmos pažvalgos kožną gosluną.—Broliui Hermanui šventoji mergė tankiai suteikdavo garbę intymiškai apsilankydama ir pasiskųsdama, kam ritterių priestalinės pašnekos vien sukasi apie kunigaikščius ir karalius, o ne apie šventuosius. Ant laimės rodos ji nebuvo žinojusi, ką mums viena chronika praneša: kad teip gi kunigaikščiai ir karaliai veikiai turėjo apsileisti žirgais ir gražiomis mergomis; šiaip ji vargiai brolį Hermaną butų kvietusi ant česnies prie savo sunaus stalo. Jojo ir Glisbergio dušios matomai kilo linkon dangaus, lyginai kaip brolio Gundramo, pavidale dviejų karvelių.

„Vienas vyras iš Meissen,užgrėbtojas dirvos,kovojo per ištisą metą prieš pagonus, todėl, ant Kristaus paties maldavimo, tapo tik ant teip ilgo į liepsnas šveistainės įmestas, iki dirva tapo atgal sugrąžinta; jam net pavelyta buvo apleisti savo kapą, idant praneštų stebuklą savam sunui.

„Galybei ar malonei dangaus nevisados išsitikėdami, hochmeisteriai nesiliovė užbėginėti ydoms įstatymais, kuriuos galima butų privelyti tuloms auklėjimo įrėdnėms. Konradas v. Feuchtwangen prašalino užlaidas nuo lovų, „idant galima butų lovas matyti". Teip-gi kunigų celles jis uždarinėjo tiktai grotomis, idant anų apgyventojai butų matomi kožnai žingeidžiai akei ir tokiu budu nors bent apsaugotais pasiliktų nuo slaptų nusikaltimų.

„Bet lovos ir cellės nebuvo dar širdymis. Čion slėpėsi piktadarystos, čion griaužė vėžys išdydumo, apie ką vienas garbus senukas pasakoja iš tikros širdies: velnias buvęs tarpan kviečių pasėjęs kukalius—lepumą, goslumą, puikę, gėravimą. Vaitai ir komturai vaikščiojo, lyginai kaip karaliai ir kunigaikščiai, trimitams trimituojant prieš juos, apsikarstę sunkiais aukso lenciugais. O vargingas kaimietis negalėjo vešėti, ir visoje šalyje nebuvo *nė vienos* geros mokslainės.

„Kunigai nesielgė geriaus, pamokslininkavo pagal liuoną, retai temokėjo šalies kalbą, mažai tesirupino apie dušias,velyk gėravo su ritteriais. Viename klioštoriuje netolymais Kelmių

ažero vienas monakas buvo savo laiką naudingiaus perleidęs, jis buvo išmokinęs varną kalbėti. Apie tai abatas išgirdo su dievotu įnirtimu, palaikė tatai už velnio išmislą, liepė varną užmušti; ir monakas — netekęs savo vienintelio palinksminimo ant žemės, nudurė abatą. Zokono broliams šituomi savo darbu jis nepadavė jokios paveizdos, nes jie gana jau tankiai buvo savo dušias apsunkinę brolžudystėmis.

„Teip gyveno Prusijoje ir Vidžemyje kunigai, šiaip žmonės, ritteriai, bernai, maitino savo dvasę teikomis, savo kuną prakaitu pajungtųjų žmonių. Net pavalnos vadžios rankose hochmeisterio slėgė jų išdydžius sprandus, ir todėl jau išrenkant Gottfrydą v. Hohenlohę tapo išleistas įstatymas, kurio dėka buvo galima neklausyti perdėtinio zokono, jeigu jis, 3-syk kviečiamas, nestotų prieš kapitulą. Tokiu budu kožnas busintis hochmeisteris buvo priverstas įlaidumu pirštiesi prie draugingumo savų urėdininkų". — Bet grįžkime atgal prie Lietuvių.

Parėjus valdžion naujai dynastijai, ne visi Lietuviai velyjo jai pasiduoti. Vadu nekantantųjų buvo Peliuza, sunus Traidenio, nuo kurio paveldėtinį sostą, sako, paveržė Liutavaras. Dar 1286 m. tas kunigaikštis bėgo pas kryžeivius ir bėgyje daugelio metų su zokoninkų pagelba jis bandė atgauti sostą didžių kunigaikščių. Nepripažindamas Vytenio valdžios, jis apsišaukdino didžiu Lietuvos kunigaikščiu ir vienval antpuldinėjo parubežius savos tėvynės; laike vieno iš tokių antpuolių jam pasisekė pagauti ir numarinti į 70 lietuviškų didikų (regulos), kada tiejie buvo bekelią svodbą. Susivuostęs su tulais prakilniunais, jis nesykį prikalbino lietuviškus vadus ir komendantus pylių prie vyliaus, teip jog jie be kovos kryžeiviams paduodavo pavestas jų sargybai drutvietes; tarpan tokių vyliugių priguli Draikys, Spudys ir Švitryla (ar Švirtyla). Tiktai apie 1320 m. Peliuza, drauge su vyriausiais savo šalininkais (Draikiu, Svidryla), pateko į rankas Gedimino ir, anam liepiant, tapo nukoneveiktas. Kiek žinoma yra, Peliuzos šalį laikė Žemaitija. Kryžeiviams tai labai patiko, ir todėl dėl

lengvesnio Žemaitijos paplėšimo jie pastatė pagal Niamuną pylis Tilžėje ir Ragainėje. Kada Ragainės komturas, Liudvikas v. Liebenzell, lietuviškai mokąs, smagus kryžeivių vadas, įsigrudo gilyn į Žemaitiją 1294 m., nesunku jam buvo suardyti žemaitiškąję Romovę ties išteka Dubysos, artymais Bissenos pylies gulinčią. Vokiečiai jau buvo nupustyję Nalšėnų kunigaikštystę: pavietus Pagraudenės ir Vaiguvos (Veiken), ir tad paniamuniškė Žemaitija, beveik iki Vilijai, o gilyn Lemotiškis pavietas (Upytos), augštyn Dubysos upę, — pripažino vokiečių valdžią jau 1294 m. Liebenzell užėmė dar tulas pylis, tarp jų Kiemelį. Vyresninkai Žemaitijos prisuokė žmones derintiesi su kryžeiviais, mokėti jiems duonį, atvirai pakelti maištą prieš Vytenį, ir niekinti Prusų pamišimą prieš zokoną!Turint tokią atspirtį nesunku buvo kryžeiviams nupustyti aplinkes Gartino 1296 m., nors antroji tenlink jų kelionė, po vada H. Zuckšverto, neusisekė tą patį metą. Per 5 metus Žemaičiai mokėjo duonį Liebenzelliui; galiaus Stangys iš Pašventės ir Kailius ėmė kelti maištą, ir tur-but per anų pakalbinimus Vytenis Žemaičius atgavo atgal ir atnaujino savo pylis Junigėdą, Bissenę, Kalnėnus ir k. Tačiaus Vytenis, kuolaik buvo gyvas, neįstengė Žemaičius prisuokti — anot vokiškųjų metrašėjų—nė prašymais nė grasinimais, į bendrą karionę prieš kryžeivius.

Zygfrydas v. Feuchtvangen perkėlė hochmeisterių sėdenę iš Venecijos ir Marburgo į Marienburgą; todėl landmeisterio urėdas Prusuose pasiliovė, o į jo vietą užstojo did-komturis. Pirmu tokiu did-komturiu buvo Heinrikis v. Plotzke.—Zygfrydui valdant, tik sykį Natangai susiburė, kam vaitas su dideliu kietumu javų pylevas rinko: jie užmušė rinkėjus, iškepino vaitą tarp dviejų ugnių ir, žinoma, už tai patys pasiliko išmušti.

Tarpe pagelbininkų Vytenio, o vėliaus Gedimino, randame lietuvišką kunigaikšti *Dovydą*, kurs buvo storasta Gartine, žmogų drąsų, gėbsnų ir išmanantį karės dalykus. Tai buvo sunus Daumanto kunigaikščio Pleskavos. Jog jis buvo di-

delėje paguodonėje, aišku yra iš to, kad vėliaus Gediminas išleido už moterį jam vieną iš savų seserų. Jam buvo pavesta Gartino drutvietė, ans raktas į Lietuvą iš pusės Mozurų ir vokiškųjų kryžeivių, ir Dovydas neretai buvo vadu lietuviškos kariumenės. 1314 m. jis pirmąsyk atsižymėjo, kada kryžeiviai apnikę buvo Novogrodką: vokiečiai, iš nejučių atėję, nudegino miestą ir ėmė šturmuoti pylį. Čion krito smurtus pamežanietis Divonis. Dovydas atkako ant išvadavimo: paėmęs kryžeivių tabarą, išmušė sargybą ir išsivedė arklius, paiminas teip-gi valgių išteklių. Kryžeiviai, priversti at-itraukti ir grįždami namon, neberado įtaisytų per juos paprastai tam tikrose stovenėse sukrovų maisto, nes jas buvo Dovydas išnaikinęs, armija-gi kryžeivių, badą kęsdama, iškriko ir beveik visa dingo lietuviškose germėse nuo bado ir trukumų. 1318 m. su nedidele kariumene drąsiai įsismerkė į Prusiją, išėjęs iš Gartino. 1322–1323 m. Dovydas traukė į pagelbą Pleskavėnams, kurie su Vidžemio zokonu buvo susirėmę: mat nežiurint į sątaiką su Pleskava, zokoninkai skriaudė Pleskavėnus iš Estijos pusės: jie sumušė ant Peipaus ažero Pleskavos pirklius „svečius" ir nuvaikė Pleskavos medinčius, pirkliavusius žvėrių kailiais ant Narvos. Pleskavėnams maldaujant, Dovydas iš Gartino atėjo jiems į pagelbą, ir vedinas savo kariumenę bei Pleskavėnų, jis įsigriovė į Estiją, pustyjo šalį iki Rėvaliui, ir išsigabeno didelį grobį bei daugiaus kaip 4.000 suiminių. Kad pradžioje ateinančiojo meto druta vokiečių kariumenė apgulė Pleskavą, miestui į pagelbą vėl pribuvo Dovydas iš Gartino, sumušė zokoninkus, sudegino jų patiektas apgulimui mašinas ir išgujo juos į anąpus upės Velykaja; tos pergalės dėlei kardininkai turėjo susiderinti su Pleskavėnais. Galiaus 1324 [1]) ir 1326 m. męs randame Dovydą vadovaujant kelionėse Lietuvių

---

1) „1324 m. Tres fratres et 600 viri de Natangia allodium seu praedium David, castellani de Gartha, hostiliter sunt ingressi, et funditus comburentes, praeter occisos homines, 100 equos cum multo pecore alio deduxerunt" (Dusburg, III. c. 342). Ar tatai neženklintų, kad Dovydas buvo gavęs į lėną nuo didžio Lietuvos kunigaikščio Dovydiškę ar Dovydiškius?

į Mozuriją ir Brandenburgiją; laike pastarosios kelionės, Gartino storastą vyliugiškai užmušė mozuras Andrius Gost, kurs pritykojo aną girdant upėje arklį, ir po tam pabėgo, nors smarkiai vejamas.

Ant Lenkų žemių Vytenis 8-syk užjojęs buvo, ir jau 1292 m. pustyjo jų šalį net iki Lenčycai. 1300 m. 6.000 Lietuvių užgulė ant Dobriniaus žemės, kur šalininkai Lokietko buvo patalpinę savo turtus; 1305 m. atsidurė pas Kališių, kurį apgulė; 1306 m. Lietuviai traukė į did-Lenkiją, nudegino aplinkes Kališiaus ir Stavišyno; teip pat 1307 m. Lietuviai nuengė šalis Kališiaus ir Sieradziaus, gulinčias gilumoje ir vakariniame parubežyje Lenkijos.

Vyteniui viešpataujant, Polockas galutinai atiteko Lietuvai. Tą kunigaikštystę, nuo kurios tai daugiaus tai mažiaus žemių ir valsčių prigulėjo, jau buvo Mingaila paimušęs. Laikuose Mindaugo, kada Tautivilas ten pamišo prieš didį kunigaikštį, Mindaugas dovanojo Polocką Rygos archivyskupui, nors potam pavelyjo ik gyvam Tautivilui ten viešpatauti; o kada tąjį Trainatis užmušė, matomai Rygos archivyskupas savo tiesų negalėjo palaikyti, nėsa ten įsiviešpatavo liet. kunigaikštis Girdenis ir valdė tą šalį kaipo savistovus valdymieras. Bet Girdenis ar vienas iš jo ainių, priėmęs krikštą, pasidavė po viršvaldyba Rygos archivyskupo; vėliaus Vidžemio zokoninkams su archivyskupu susiėdus, kardininkai tapo ponais Polocko, bet pamatę, kad šalis iš jų rankų išslys, už pamokėjimą miestą ir kunigaikštystę Polocko jie perleido Vyteniui, ir tasai 1307 m. pasodino ten valdymierauti savo brolį Vainių, kurs priėmė stačiatikystę. Sunus to Vainiaus, kunigaikštis Liubka, krito 1341 m. kovoje prieš Novgorodėnus ir po tam Polockas, tur-but mirus pačiam Vainiui, atiteko valdyti Andriui, vyresniamjam Olgerdo sunui, aplink 1343 m.

Laikas Vytenio viešpatavimo atsižymėjo vienvalinėmis karėmis, tik 1297, 1300-1303 ir 1308 m. buvo metais taikos. 1303 m. 8 dieną rugpjučio Lietuvą ir Prusiją aplankė žemės drebėjimas, kurs sujudino trobas ir žemę, teip jog vos ant ko-

jų galima buvę pastovėti. 1311–1313 m. buvo labai lytingi. Vidżemis, Lietuva, Rusija, Lenkija, Mozurai, Prusai neturėjo javų ant duonos. Żvaigżdės uodeguotos rodėsi ant dangaus, o ant żemės kilo badas, ligos, marai. Vargšai, sako, net numirėlius valgę, teip-gi pamušinėję vaikus, arba valgę stipeną visokių gyvulių. Ant żmonių nelaimės net silkės 1313 m. apleido Prusų ir Kuršo pajurius.

1315 m. Vytenis buvo apgulęs kryżeivių pylį Christmemel palei Niamuną, į kurią jis griovėsi su pagelba dviejų mašinų ir daugelio šaulių per 17 dienų; bet nepasisekus pylį įimti, didis kunigaikštis sugrįżo namon, kur veikiai pabaigė savo gyvenimą, perkunijos, sako, użmuštas budamas spalių mėnesyj 1315 m. Prie Vytenio atgijo drutybė ir drąsa Lietuvių tautos, nors Prusija ir Latvija prażudė savo valnybę ir nė paskiaus jos nebatgavo.... Pats Lietuvos valdymieras buvo geru kareiviu ir išmintingu valdonu savo plačios żemės. Vytenio laikuose prie Lietuvos priklausė, kaip minėjome, apart lietuviškų żemių, tep-gi tulos żemės rusiškos. Jau pradżioje 13-to šimtmečio prie Lietuvos prigulėjo Juodoji Rusija su miestais Novogrodkas, Zditovas, Gartinas, Slonimas ir Vilkaviškis, kuri šalis iki pusei 14-to šimtmečio vadinosi dar żeme Krivičių; ją użėmė Ringaudas. Neżiurint į svyravimą dalykų prie Mindovės ir jo įpėdinių, Krivičių żemė pasiliko savastyje didżių Lietuvos kunigaikščių; Vytenio ir Gedimino laikuose valdė ją Dovydas, Gartino storasta, vėliaus-gi Gediminas pavedė ją saviem sunam: Mantvydui ir Karijočiui. Polocko żemė, kaip jau minėjome, tapo per Vytenį nupirkta 1307 m. Regis, Vyteniui valdant, Lietuvai teko kunigaikštystės Turovo ir Pinsko. Pastaru Pinsko kunigaikščiu buvo iš giminės Sviatopolko Iziaslavyčiaus — Jurgis Vladimiravyčius, kurs mirė 1292 m.; tur-but valdymieraujant jo sunui Dimitrui, Lietuva įgyjo Pinsko ir Turovo kunigaikštystes. Gediminas Pinską pavedė savam sunui Norimantui, o Danyla Dimitrevyčius aplink 1340 m. turėjo valdyboje Ostrogo miestą Volynijoje. Taigi Lietuva, użimdama daugiaus kaip 5.000 keturkampių my-

lių žemės, turėjo nemažą svarbą turėti; vidaus pavietai nuo seniai neparegėjo pas savę neprietelių, apart bado ir marų pabaigoje Vytenio viešpatavimo. Iš to galima numanyti, kaip Lietuva turėjo buti laiminga ir kaip joje kilti turėjo apšvieta žmonių su liuonu gyvenimo, todėl gi pirklyba ir dailos turėjo žydėti.

Viešpatavimas Gedimino (1315-1340).

Gediminas, brolis Vytenio, didis kaipo kareivis ir garbus kaipo įstatymdavėjas, padėjo drutą pamatą lietuviškajai viešpatystei. Laikas viešpatavimo Gedimino yra labai akyvas.

Šiaurės link savo viešpatystės Gediminas įgyjo talkininkus tarpe vokiškųjų Baltijoje gyventojų, ir per tųjų tarpininkystę jam teko susinešti netik su Vokietijos miestais, bet ir su popiežiumi. O tai buvo teip: Vokiečiai, galutinai užėmę Latvių žemę pabaigoje 13-to šimtmečio, ėmė savo tarpe nesutikti ir net kariauti. Mat Vidžemyje buvo ypatingas dalykų surėdymas: miestas Ryga, prigulėdamas prie Hanzos miestų draugystės, skaitė savę neprigulinčiu nuo kardininkų zokono; o zokonas, matydamas tame kilpas dėl savo mierių, rupinosi Rygą suvaldyti ir, įgyjęs tam tikras privilijas nuo ciesoriaus Rudolpho (1274 m.), jis užsimetė valdymierauti Rygoje; įkurė savo rezidenciją mieste, pastatė keliose vietose apginklinius bokštus, užlaikė drutą įgultinę, siaurindamas miesto tiesas ėmė savintiesi malunus, žuklavimą ir tt. Arkivyskupas ir magistratas Rygos priešinosi tokiam zokono elgimuisi, nesutikmė ėjo didyn, ir 1297 m. prasidėjo savytarpinės imtynės. Susibarę su zokonu dėl tiesos statymo tilto per Dauguvą, miesčionys užpuolė ant pylies zokono Rygoje, išgriovė ją, kaip ir kitus kardininkų pastatytus apsigynimui bokštus, po tam jie suardė zokono malunus ir žuklavimo įtaisus, o pagautus mieste ritterius ar sumušė ar į kalėjimą įmetė. Kad Vidžemio magistras Bruno ėmė rinkti kariumenę dėl apmalšymo miesto, miesčionys šaukėsi Lietuvius į pagelbą. Tad 1298 m. į talką pribuvęs Vytenis, drauge su miesčionių pagelba, įėmė zokono pylį

Karkus ir išardė, o zokoninkus smarkiai sumušęs pas Treidenę ir nupustyjęs anų šalį, su dideliu grobiu sugrįžo į Lietuvą. Vėliaus rods zokonui pasisekė sumušti pas Neumuehlę Rygėnus ir Lietuvius, jie apkalino arkivyskupą ir, įėmę jo pylį Rygoje, jie pagrobė turtus ir lobius, ir ant savasties arkivyskupo bei miesto antdėjo sunkią kontribuciją. 1300 m. tarp arkivyskupo ir zokono tapo sutarta sądora: zokonas pavedė savo pylį Rygoje miestui, o miesčionys turėjo išsižadėti sudermės su Lietuviais ir tosios nebatnaujinti. Bet kas iš to? veikiai vėl zokonas tai su Ryga ėmėsi per ilgus metus, tai bylinėjosi: arkivyskupas ir magistratas Rygos vienval skundus siuntinėjo pas popiežių ant zokono, kur, tarp skriaudų jiems daromų per zokoną, jie kaltino zokono godumą kaipo kliutį dėl atvertimo Lietuvių į krikščionybę; jie nurodė, kad užmačios zokono atstumė šalin Mindovę nuo krikščionybės, kad elgimasi zokono palaiko Lietuviuose neapkantą dėl krikščionybės ir tokiu budu naikina dorišką pamatą krikščionybės. Zokonas-gi ant tų skundų atsiliepė: Lietuviai laikąsi stabmeldystės todėl, kad zokono misijonierišką veiklumą tramdo intrigos Rygos magistrato, kurs nesigėdįs su stabmeldžiais suderybas daryti su skriauda dėl zokono. Popiežiaus kurija, teip priešingiems viens kitam skundams ateinant, po įtekme visokeriopų padilginimų, svarstėsi nusprendime ginčų: kartais kardininkus išrado teisiais ir aštriai barė Rygos arkivyskupus, tai vėl peikė elgimąsi zokono ir liepė atmainyti savo pasielgimą; o 1309 m. popiežius net interdiktu užleido zokoną ir tik po 3 metų interdiktą atšaukė, kada Avignono dvaras apturėjęs buvo nuo zokono gausias dovanas Per ilgą laiką Lietuvos kunigaikščiai nedalyvauja tuose vaiduose, rasi Vytenis nusiramino tuomi, kad jam zokonas Polocką ir tojo šalį pardavė, prieg tam Vyteniui ir Gediminui prisiėjo kariauti su Prusijos kryžeiviais. Žemaitija, iš didokos dalies patekusi kryžeiviams, daug priespaudos kentėjo: žmones vienval varinėjo prie darbų statant pylis ar tiesiant kelius; rinko duonį ir kitokias sunkias mokestis; savastis niekum nebuvo patikrinta; dorybė mo-

terių ir mergų vienval trempiama buvo. Valsčiuose gulėjo įgultinės, ir kožnas namas turėjo maitinti po keletą kryžeivių; nestebėtina, jei tuomet daugelis žemaičių išsikraustė į Lietuvą. Teip tad 1316 m. kryžeivių zokonas valdymieravo Žemaitijoje, ir prieg tam Levas bei Andrius, „iš dievo mylistos valdymierai visos Rusijos" [1]), bei Vladimiras, kunigaikštis Volynijos, traukė su kariauna pro Garteną į Pa-kaunę, idant susitelkti su kryžeiviais. Rods tuomi laiku Kaunas vokiečiams pasidavė ir Goštautas pateko į nevalę, iš kurios Gediminas veikiai jį išpirko už 30.000 auksinių pinigų; bet už tatai Rusai tapo sulaikyti, ir Dovydas buvo ponu Pinskiškės. 1317 m. vokiečiai atliko 3 keliones į Žemaitiją, pavietan Vaiguvos, Pagraudenės (kur Sudargą nupustyjo) ir valsčiun Talsen. 1318 m. vokiečiai stengėsi paimti Junigėdą ir Bissenę. Tik 1319 m. Lietuviai įsigrudo po vada Dovydo į Natangiją, nors nedaug ką telaimėjo dėlei pavasario potvynių; už tai pas Žeimį Gediminas sumušė didį maršalką Heinriką iš Plocko, o vėliaus kryžeivius kovoje pergalėjo Medininkų girioje pas Beržulės ažerą, kur d. maršalkas Heinrikis krito su visa savo kariumene [2]). Tad kryžeiviai priversti buvo bėgti iš Žemaitijos, vyliugiai, vadovau-

---

1) Yra pėdsakas, kad Lietuvos kunigaikštis apie 1316 m. buvo priglaudęs prie savų valdynių, atimtą nuo Haličiaus — Volynijos kniazių, Berestjės (Brasčių) skrytį su dalimi buvusios Jatvių žemės (vėliaus teip vadinamą Podlasiją, beje Pagirėnus).

2) Dusburgas (III. c. 338) rašo, kad tarpe suiminių buvo Samijos vaitas Gerhard Rudė ar Rudis, kurį Lietuviai šarvotą pasodinę ant arklio sudegino kaipo auką dievams. Tą atsitikimą akyvai aprašo Mikalojus iš Jerosino, gyvenęs XIV amž. Prusuose. Štai kaip sudegino Gerhardą Rudę:

drier manne wapin an
si im zu male taten
und uf ein ros in saten (=pasodino)
gebundin an vir pfele
nach irer sitten wele
und trugin holzes dran
so vil, daz si noch ros und man
gesen darinne kundin

janti zokonui: Pelus, Draikys ir Svirtyla, tapo pagauti ir, Gediminui liepiant, nublokšti, ir 1320 m. tapo nutartos suderybos ant 2 metų. Veikiai, 1322 m. Gedimino įtekmė ant Vidžemio reikalų atsinaujino, kada Rygos magistratas, skųsdamasi ant priespaudos zokono, prašė Lietuvos valdymiero nesiderybauti su zokonu, be dalyvumo sądermėje archivyskupo ir magistrato, drauge pranešdamas, buk popiežius jau pripažinęs esąs archivyskupą ir miestą neprigulmingais nuo zokono valdymierais. Iš tikrųjų-gi buvo visai kiteip: Avignone buvo perkratomi per popiežių Joną XXII ilgmetiniai vaidai zokono su Rygos archivyskupu, ir popiežius, po įtekme iškalbingo Vidžemio magystro, Karolio von Trier, pripažino neteisiais visus skundus zokono priešgynų. Archivyskupui ir Rygos miesčionims reikėjo pertikrinti su dokumentais krikščionybę vakarų, kad pasielgimas zokono yra vienintėle kliutimi dėl platinimosi evangelijos tarp Lietuvių; atnaujinęs susinešimus su Gediminu, magistratas tikėjosi gausįs reikalingus dokumentus. Gediminas iš savo pusės velyjo brolautiesi su Ryga,

und darnach intzundin
in dem holze ein vuer
groz und ungehuer
und vorbrantin in der glut
den gotis irwelten rittir gut.
Damite wart irbotin
ein opfer iren goten
von den heidin um den sic.

Johann von Posilge (Pašilė) aprašinėja kitą tolygią auką: „In derselben cziit uf den sontag czu vastnacht (28 d. vasario 1389 m.) was der erbar here, her Marquart von Raschow, kompthur czur Mymmel, mit etlichen herrin, der nicht vil was und ouch der lute, die mit ym worin, gereyset ken Samaythen. Und sy woren gewarnit von eyme vorreter und sameltin sich und lyssen sie wol ynczin; und do sie weder uswoldin, do was der snee gross und slugen vier herren tot und LXVI man, und nomen den komptur in syme harnisch, und bunden yn uf sin pferd und sperreten das an die bowme, und machtin eyn fur (ugnį) al uomme, und heyligten yn iren goten czu erin und dor czu IIII ander pfert und XXX brunnyen šarvų)".

tikėdamasi turėsįs talkininkus tarp nedraugingos zokonui kunigijos ir miestuose Vidžemio, per ką jis lengviaus priverstų zokoną susiderinti su Lietuva; prieg tam jam rupėjo iš vakarų gauti naujokus į Lietuvą ir tokiu budu čion įkurti pradžią vakarų kulturos. Tokių abipusių priežasčių dėlei tarp Gedimino ir magistrato Rygos prasidėjo draugiškas diplomatiškas susirašinėjimas. Išeiga to buvo ta, kad Rygos miesčionys vakarinėje Europoje pagarsino 4 gromatas vasarą 1323 m. Tos gromatos, rašytos vardan Gedimino, buvo adresuotos: popiežiui, Dominikonų zokonui, zokonui Minoritų, ir ketvirtoji miestams: Lubekai, Rostokui, Štralsundui, Greifsvaldei, Štetynui, ir gyventojams Gotlando salos. Gromatoje į popiežių Gediminas ketina priimti krikštą, ir jis iktuolaik susilaikęs ėsąs nuo tokio apskelbimo tiktai dėlto, kad zokonas kryžeivių jam trukdęs susižinojimą su popiežiumi, perimdamas ant kelio jo paslus ir arzindamas jo žmones neteisiais ir žiauriais darbais. Gromatose, adresuotose zokonams Dominikonų ir Pranciškonų, Gediminas prašė prisiųsti į Lietuvą pamokslininkus ir kunigus, mokančius lietuviškai, dėl platinimo krikščionybės jo žemėje; jis žadėjo dėl pamokslininkų statyti bažnyčias, aut paveizdos jau ėsančių Vilniuje ir Novgorodke trijų bažnyčių dėl brolijų Dominikonų ir Pranciškonų; ir todėl jis atsišaukiąs į šitus zokonus, kad jis nenorįs įleisti į savo valstiją godžių ir žiaurių kunigų, kokius pasiunčia kryžeiviai. Galiaus gromatoje į Pabaltmarinius miestus Gediminas siulė jų gyventojams valną pirklybą Lietuvos rubežiuose ir, ketindamas priimti krikščionybę, jis kvietė į Lietuvą naujokus visokių luomų: ritterius, remesninkus ir žemdirbius, žadėdamas patikrinti jiems tiesas, suteikti plačias privilijas ir žemę ant savasties.

Šitos gromatos Gedimino tapo išsiuntinėtos, kur reikiant, per Rygos magistratą, kurs galvojosi, vardan savo miesto, už jų tikrumą; gromatą į Avignoną popiežiui nuvežė tulas Rygos minykas; jis pranešė, kad Lietuvių paslą, kurs vežė gromatą, ant kelio kryžiokai sulaikė ir įmetė į kalėjimą, nors gromata

pateko į Rygą ir magistratas ją pasiuntė, kam reikint. Rygos arkivyskupas patvirtino minyko liudyjimą. Teip pagarsintos Gedimino gromatos padarė didelę įspaudą vakaruose Europos. Popiežius per tam tikrą pasiuntinį pranešė linksmą žinią Prancuzijos karaliui—butent jog Lietuvių tauta ketina apsikrikštyti; po tam jis parašė gromatą magystrui kryžeivių, kur, pranešdamas apie žadus Gedimino, liepė pasiliauti kariavus prieš Lietuvą. Gediminui-gi popiežius pranešė apie malonų priėmimą jo gromatos ir kad veikiai taps išsiųsti legatai, kurie paskubins atvertimą Lietuvos į krikščionybę. Nelaukdami popiežiaus legatų pribunant, Vidžemio dvasiški valdymierai pasiskubino susitaikyti su Gediminu. Toje sutaikmėje, įvykusioje spalių mėn. 1323 m., dalyvavo arkivyskupas Rygos, vyskupai Oezelio, Tėrbatos ir Rėvalio, magystratas Rygos miesto ir daniškas viršininkas Rėvalio miesto. Noroms-nenoroms pristoti prie sutaikmės turėjo teip gi Vidžemio zokonas, prisidingėdamas priešintiesi popiežiaus paliepimui ir visatinai nuomonei gyventojų. Padėjimas zokono tokiu budu buvo gana sunkus: skundus ir apkaltinimus Rygos arkivyskupo ir magistrato dabar patvirtino su išgalėmis gromatos Gedimino. Iš pradžios zokono valdymierai pakvaito ir nežinojo, ką ir kaip bedaryti: tai mėgino įkalbinėti netikrumą apskelbtų gromatų, tai teisinosi popiežiui, buk jie netrukdę Gediminui su juomi susižinoti, tai su pagelba prusiškųjų vyskupų mėgino sutrukdyti suteikas su Lietuva, nors po tam išsiuntė pilnavalninkus dėl pasirašymo po suteikų traktatu, tai galiaus savo nekaltumą jie bandė atrodyti liudyjimais provincijolo prusiškųjų Minoritų; tačiaus nė Avignone nė kitur vakaruose zokonui nieks netikėjo: saunorumas zokono, jo palinkimas ant intrigų, jo žiaurumas ir godumas dabar skaitėsi už pilningai atrodytą dalyką. Veikiai atsirado dvi naujos gromatos: vienoje iš jų Gediminas su išgalėmis atpasakojo skriaudas, kokias jam zokonas iškirto, o kitoje jis popiežiui sakėsi, kad jis seniai jau esąs įtikėjęs į dogmą šv. treybės ir į viršesnybę popiežiaus, kaipo vienintelio vietininko Kristaus ant žemės. Tomis gro-

matomis paragintas, popiežius galiaus pasiuntė legatus į Lietuvą birželyje 1324 m. Viršininkais missijos buvo: Baltramiejus, vyskupas Aletto, ir Bernardas, abatas Benediktinų klioštoriaus šv. Theofrydo iš Puy. Gavę nuo popiežiaus pamokinimus ant kelio ir pasitikėjimo gromatas į visus krikščionių valdymierus, legatai nukeliavo į Rygą rugsėjuje 22 d. 1324m.;jie patvirtino popiežiška galybe suteikas,kurias suGediminu padarę buvo dvasiški ir svietiški valdymierai Vidžemio ir kopiją tų suteikų įteikė magystrui prusiškųjų kryžeivių, pagrasindami amžinu interdiktu tiems, kurie nepildys visų nutarimų traktato; po tam, jie pasiuntė pasiuntinius pas Gediminą, norėdami užmegzti su juomi tiesiok susinešimus ir susitarti kaslink įvedimo Lietuvon krikščionybės.

Pasiuntiniai legatų nukako į Vilnių 3-ą d., o grįžo iš ten atgal į Rygą 25 d. lapkričio 1324 m. Akyvas pranešimas apie pašnekas tų pasiuntinių su Gediminu, surašytas to minyko, kurs buvo į Avignoną nuboginęs gromatą Gedimino ir dabar buvo svaresniu sąnariu pasiuntinystos, yra užsilikęs pilnai; jis su išgalėmis paaiškina tikrąję prasmę Gedimino gromatų ir gana aiškiai parodo tą dalį pašalinių jose prieaugų, kurios visam dalykui suteikė pobudį susinešimų neva dėl atvertimo Lietuvių į krikščionybę.

Iš pranešimų pasiuntinystos pasirodo, kad visos gromatos iš tikro buvo rašytos vardan Gedimino, bet pagarsinimas velyjimo apsikrikštyti buvo įspriaustas be žinios didžio kunigaikščio. Vilniuje tuomet buvo du katalikišku klioštoriu: Domininkonų ir Pranciškonų ir abudu zokonu ėjo lenktyn ir pasivydėjo kaslink įtekmės prie dvaro didžio kunigaikščio, kurs, reikint susinešti su vakarų susiedais, kreipdavosi prie minykų šitų klioštorių, ir naudojosi jų patarnavimu kaipo sekretorių dėl parašymo gromatų lotyniškoje kalboje; įtalpą gromatų jis diktavojo lietuviškai, o perguldytojas, minykas Ginnikin, jų įtalpą paduodavo vokiškai sekretoriams, o tie palei ano žodžius supiešdavo gromatas lotyniškoje kalboje.

Atėjus pirmai draugingai gromatai nuo Rygos magystra-

to, Gediminas pavedė atsakymus parašyti Pranciškonams Bertholdui ir Heinrikiui, kuriudviejų tarnysta jis tuomlaik naudojosi. Tur-but pagal jų patarmę gromatos tapo parašytos netiktai į Rygą, bet teip-gi popiežiui, minykų zokonams ir Pabaltmario miestams; rašant tas gromatas sekretoriai, tur-but kuždenant Rygos pasiuntiniams, atmainė prasmę gromatų: naudodamiesi iš tulų paguodonės išsitarimų Gedimino dėl popiežiaus, pažadėjimo pilningos apikantos dėl visų krikščionių, ir žymių privilijų dėl kviečiamų į Lietuvą naujokų, sekretoriai tiems išsitarimams pridavė tokią prasmę, buk Gediminas pavedė jiems prašyti popiežiaus, kad jį priimtų į sterbles katalikų bažnyčios; tokia mystifikacija tuomlaik negalėjo buti atidengta net Rygoje atiduodant gromatas magystratui, kadągi paslas Gedimino, gal-but per prigatavytas iš anksto intrigas, tapo sulaikytas ant kelio ir pasiliko nevalėje kryžiokų, kuomet įteiktos anam gromatos tapo nežinomu keliu perduotos, kam reikint. Antrąpus neaiškus gandas apie kokią tai klastą tekste gromatų, regis, veikiai pasiekė ausis Gedimino; nors bent žinoma yra, kad galop 1323 m. jis išvarė iš savo dvaro Pranciškonus ir ėmė kreiptiesi su reikalu prie Dominikonų minyko Nikalojaus [1]).

---

1) „Frater Hinricus et frater Bertoldus responderunt: quod rex habuerat bonum propositum, sed, proh dolor, supervenientibus aliis, totaliter esset mutatus et aversus, qui quidem per integrum annum in concilio suo non fuerunt, sed solum frater Nicolaus, de quo habebant suspicionem ejus mali et aversionem propositi boni.... Interim... rex misit post fratrem Nicolaum et post missam.... venit nuntius regis et vocavit fratres Bortoldum et Hinricum ad praesentiam regis". (Napersky, Russko-Livonskije akty, p. 45). Tur-but netekus išsitikėjimo Minoritams Vilniuje pabaigoje 1323 m., perdėtiniai jų zokono Prusuose išdavė augščiaus minėtą liudyjimą dėl gero kryžeiviams. Pranešimas pasiuntinystos teip toliaus aprašo išgales išjieškojimų Vilniuje kaslink sudarkymo gromatos, rašytos popiežiui: „Postea, die subsequente,.... invenimus advocatum regis cum consiliariis ipsius, praesentibus Majoribus fratribus et Minoribus, et idem advocatus regis quaesivit a Minoribus, a quo illae litterae, domino apostolico directae, primum habuerunt processum? Respondit frater Hinricus,

Bet kada lapkrityje 1324 m. pasiuntiniai legatų atvyko į Vilnių, tai mystifikacija išėjo į aikštę. Viešoje audiencijoje pasiuntiniai išdėjo didžiam kunigaikščiui visą bėgį susikalbėjimų su popiežiumi, ir pasakę apie mierį atvažiavimo legatų į Rygą paklausė, ar jis dar tebketina priimti krikštą? Tuomet Gediminas, iš savo pusės pasiklausė, ar pasiuntiniai žino įtalpą jo gromatos popiežiui rašytos? ir prašė, kad jie paantrintų jos įtalpą. Išgirdęs, buk jis esąs prižadėjęs apsikrikštyti, Gediminas atsiliepė: „Aš to neliepiau rašyti; bet jeigu brolis Bertholtas teip parašė, tegul atsakymas puola ant jo galvos. Jeigu kuomet nors aš paketinau apsikrikštyti, tai tegul manę pats velnias krikštyja! Aš iš tiesų sakiau, kaip parašyta gromatoje, kad aš guodosiu popiežių kaip tėvą, bet aš tai todėl sakiau, kad popiežius yra senesnis už manę; visus senius: ir popiežių, ir Rygos arkivyskupą, ir kitus, aš guodoju kaip tėvus; vienmečius savo aš myliu kaip brolius, o tuos, kurie jaunesni yra už manę, aš gatavas mylėti kaip suuus. Aš iš tiesų sakiau, kad pavelysiu krikščionims melstiesi pagal įprotį jų tikėjimo, Rusinams pagal jų įprotį ir Lenkams posavam; mesgi patys melsimėsi prie Dievo pagal musų įprotį. Męs juk visi garbiname vieną Dievą"! Potam didis kunigaikštis, anot pranešimo pasiuntinystos, ėmė peikti krikščionis, parodydamas kvailus darbus zokono. Ant rytojaus did. kunigaikščio

---

quod ipse scripsisset litteras, cum quibus rex nuntium suum proprium misit ad civitatem.... Tunc quaesivit a fratre Bertoldo, si ipse scripsisset litteras, quod rex vellet baptizari. Respondit, quod scripsisset ultimas litteras, quae fuerunt missae per consules Rigenses, et in eis nihil scripsit, nisi ex ore regis: quod vellet esse filius obedientiae, et venire ad gremium sanctae matris ecclesiae et recipere Christianos, et fidem Christi... ampliare.... Et sic respondit advocatus: ergo recognoscis, quod non jussit te scribere de baptizmo? Tunc ipse Bertoldus et frater Nicolaus de ordine Majorum responderunt et nos omnes: quod esse filius obedientiae et venire ad gremium sanctae matris ecclesiae, aliud non esset, nisi baptismus. Tunc respondit advocatus et frater Nicolaus, quod ipse Bertoldus esset, qui regi fecerat talem confusionem". (Napersky, ibid. p. 47).

tijunas, pasiuntinių akyvaizdoje, tyrinėjo, kas iš pranciškonų susuko jo gromatą ir pasiuntinių paklausė, ar jie nori patvirtinti sątarmę, sudarytą Gedimino su miestais ir dvasiškais valdymierais Priebaltijos krašto? Pasiuntiniai atsiliepė, kad jie neturį ganėtinos pilnavalės duoti ganėdinantį atsakymą ant to klausimo, ir patarė Gediminui siųsti savus paslus į Rygą pas legatus. Patarmė tapo priimta ir pasiuntiniai legatų sugrįžo į Rygą, lydimi kilto lietuviško bajoro, kurs viešai pasakė akyvaizdoje daugelio kunigų ir šiaip žmonių: „kad gromatose, rašytose vardan Gedimino, niekados su jo žinia nebuvo sakyta apie ketinimą apsikrikštyti; „kad tokių ketinimų jis niekados nėra siuntinėjęs nė popiežiui, nė pamariniams miestams; bet kad, atžagariai, didis kunigaikštis visuomet troško, ir dabar trokšta pasilikti viernu tai religijai, į kurią tikėjo ir kurioje pasimirė jo proseniai". Tą apskelbimą patvirtino pasiuntiniai legatų, kurie važinėjo į Vilnių dėl sušnekos su Gediminu. Tokiu budu popiežiaus legatai persitikrino, kad jie buvo auka dabar išsireiškusios mystifikacijos; padėjimas, į kurį jie buvo įklimpę, dėl jų išrodė labai nesmagiu, ir todėl jie su skuba iškeliavo iš Rygos, nepalikę jokių paliepimų kaslink prietikių su Lietuva. Jau 7 d. gruodžio 1324 m. jie iškeliavo namon.

Nors popiežius nepasiekė savo mierių susinešime su Gediminu, tačiaus išlyga tų susinešimų buvo labai vigadi kaip Gediminui, teip miesčionims Rygos: sudermė, jų tarpe 1323m. sudarytoji, buvo patvirtinta legatų vardan popiežiaus ir kryžeiviams buvo įsakyta akylai taikintiesi prie nutarimų. Iškeliavus legatams, ir Gediminas ir kiti dalyvauninkai sudermės, laikė ją už veiklingą; tiktai kryžiokai nepripažino jos už rišančią, tvirtindami, kad nutarimai sudermės nėra pildytini dėl atsisakymo didžio kunigaikščio apsikrikštyti, ir todėl jie atnaujino karę: jie ėmė grobti, užmušinėti ir į nevalę vilkti gyventojus parubežinių Lietuvos skryčių; pradžioje 1325 m. jie nupustyjo parubežius Polocko žemes, periminėjo ir į kalėjimą kišo paslus, siunčiamus Gedimino į Rygą, ir vieną iš jų

(Sedegailą) pakorė. Tokius darbus zokono Gediminas prikaišiojo savo Vidžemiškiems talkininkams, ir grasino iš savo pusės teip pat nebžiurėti sudermės, o imtiesi už pustyjimų Vidžemio. Dėlei šitų išmėtinėjimų ir pagrasinimų, Rygos arkivyskupas, balandyje 1325 m., viešai atmetė nuo bažnyčios Vidžemio zokoną ir aplinkraštyje paaiškino priežastis: išskaitęs netikusius darbus Vidžemio ritterių seniaus, arkivyskupas sako, kad zokonas, tramdydamas sudermę, visų sudarytą su Gediminu ir patvirtintą per popiežių, akyse Gedimino sumažino popiežiaus autoritetą, suarzino jį prieš krikščionis visatinai ir tokiu budu atkreipė jį šalin nuo ketinimo apsikrikštyti; apart to, kryžeiviai spaudžia ir įžeidžia vyskupus, kurie rupinosi atversti Lietuvius į krikščionybę ir šventai užlaikė sudermę, patvirtintą per popiežiaus legatus.

Tokiu budu Vidžemyje iš naujo pakilo savytarpinė-karė tarp zokono iš vienos pusės, o vyskupų ir miestų, kurie rėmėsi ant sudermės su Gediminu, iš kitos; toji karė nenusisekė zokonui: 1328 m. Rygėnai šturmu įėmė ir suardė per kryžeivius pastatytą gintuvę Dunamuendėje, o kad, ateinantį metą, dikta kryžeivių kariumenė gręsė Rygai, tai magystratas pasiuntė paslus pas Gediminą, siulydamas keturias drutvietes, prigulinčias miestui Padauguvyje, jeigu jis gelbės galutinai zokoną išnaikinti. Gediminas su didele kariauna persikėlė per Dauguvą ir baisiai nupustyjo zokono valdynes: Rygėnai-gi per visą laiką kelionės jo armijai suteikė maistą ir keliavedžius. Toji kelionė iš tiesų privertė zokoną ant pažymaus nusileidimo: kovo mėn. 1330 m. Vidžemio magystras Eberhard von Munheim susiderino su arkivyskupu ir miestu Rygos. Zokonas pripažino jų pilną nepriegulmybę, atsisakė statyti drutvietes rybose Rygos ir savo lėšomis apsižadėjo atstatyti visas dirbtuves ir trobas, kurias kryžeiviai buvo nugriovę laike ilgmetinės karės su miestu. Matomai spėkos Vidžemio zokono išseko kovoje, galybė jo tapo apsilpninta, ir atsvaras jo valdžiai, palaikomas per Gediminą ypatose dvasiškų valdymierų ir miestų Vidžemio, atėmė jam ateitėje galę kiek–nors

kenkti did. Lietuvos kunigaikštystei. Ir iš tiesų, bėgyje pastaro dešimtmečio valdant Gediminui, mes negirdime apie svarbesnes keliones Vidžemiškių ritterių į Lietuvos žemes.

Prie Gedimino Lietuva įgyjo didelį plotą Rusijos žemių. Teip toje dalyje Polocko žemės, kuri prigulėjo prie Minsko, prie Gedimino kunigaikštavo tulas kunigaikštis Vosylius, tačiaus po valdžia did. Lietuvos kunigaikščio, ir jo vardą randame tarpe pasiuntinių Gedimino į Novgorodą 1326m. Bet kada Minsko kunigaikščiai pasidavė Lietuvai, nėra tikros žinios.

Kunigaikštystę Vytesbės Gediminas įgyjo taikos keliu; sunus jo Olgerdas apsivedė 1318 m. su Marija Jaroslavaite vieninintėle paveldėtoja pastaro Vytesbės kniaziaus — Jaroslavo Vasyljevyčiaus, ir, mirus 1320 m. uošviui, paveldėjo tojo kunigaikštystę. Marija Vilniuje pasimirė 1346 m.

Per sutuoktuves sunaus Liubarto su Buša, paveldėtine vieno iš Volynijos kunigaikščių, Gediminas įgyjo tiesas ant Volynijos, nors iš jų pasinaudoti tegalėjo aplink 1340 m., kada išmirė šeimyna Galičiškių ir Vladimieriškių kunigaikščių.

Vėlesni padavimai Lietuvių priskaitė Gediminui užkariavimą Volynijos ir Kijevos žemės, bet tame turbut daug teisybės nėra [1])—nes Olgerdas Kijevą paėmė 1362 m., kur jis pa-

---

1) Apie Kijevos nepriklusnumą nuo Gedimino tame laike, yra tula abejonė. Rusų lietopisėse po 1331 m. paminėtas atsitikimas su Novgorodo vladyka Vosyliumi, kurį kelionėje iš Volynijos pas Cernygovą pasivijo Kijevos kniazius Fedoras su totorišku baskaku ir apiplėšė, — neganėtinai paaiškina dalyką. Aišku lyg yra, kad tasai Fedoras norėjo įtikti Gediminui, persekiodamas Novgorodo vladyką, kurs juk ir nevažiavo į Lietuvą, idant nepatekti į rankas jam nedraugingo Gedimino. Prieg tam Rusų lietopisės sako, kad 1325 m. „atkako iš Lietuvos į Novgorodą paslai: brolis didžio kunigaikščio Gedimino Vainius, Polocko, ir Vosylius, Minsko kniazius, ir Fedoras Sviatoslavyčius". Ar tas Fedoras nėra ta pati ypata su Kijevos kniaziu Fedoru? Tai galėjo buti vienas iš sunų Sviatoslavo Gliebovyčiaus, iš Smolensko šeimynos, kurs netekęs Možaisko skryties išvyjo iš Briansko savo brolėną Vosylių 1309 m., ten apsisėdo, ir veikiai tapo užmuštas. Juk tuomet Kijevos kniazius buvo tokiame padėjime, jog turėjo lenktiesi tai prieš Uzbeką, tai prieš Gediminą, iki Kijeva netapo galutinai per Olgerdą atkariauta nuo Totorių.

sodino sunų savo, Vladimierą. Teisybė gi yra, kad Gediminas kariavo su Volynijos kunigaikščiais, kurie 1316 m. sątaroje buvo apsižadėję ginti žemes zokono nuo antpuolių per jeib kokius neprietelius (et ab hostili quolibet invasore). Todėl Gediminui kariaujant prieš kryžeivius, antpuolę buvo ant lietuviškų žemių palei Viliją ir aplink Novgorodką Levas ir Andrius, apie ką anksčiaus minėjome, ir Levas, kunigaikstis Lucko, buvo užėmęs Brasčius (Brestą) ir Drohičyną. Mat jiems rupėjo atimti nuo Lietuvos Pagirėnų kraštą, beje pietinę dalį buvusios Jetvingų žemės su miestais: Brest, Drohičyn, Mielnik, Bielsk, ir tt., už kurią šalį jau ginčus vedęs buvo Levas Danylavyčius su Traideniu, pasimirus Švarnui Danylavyčiui. Bet Gediminas apie 1320 m. Rusinus išvyjo, prie Lietuvos pridėjo Pagirėnų šalį ir priglaudė prie valdynių Keistučio.

Andrius, matydamas, kad varu neįgalės, susitaikino su Gediminu, ir savo sunų Jurgį (+1337) sutuokdino su dukterimi Gedimino, o savą dukrą Bušą išleido už Gedimino sunaus Liubarto. Andrius ir Levas pasimirė 1324 m.

Tokiu budu rubežiai D. L. Kunigaikštystės prie Gedimino buvo maž-daug toki: į šiaurę susidurė su valdynėmis Vidžemio zokono pagal ribas Kuršo ir Vidžemio; po tam, pereinant per Dauguvą augščiaus Dunaburgo, rubežius ėjo išilgai pietinių ribų Pleskavos žemės iki rubežių Smolensko kunigaikštystės; į rytus rubežiavosi Lietuva su Smolensko valdynėmis ir po tam, Paduiepriu iki ištekai Prypetės—su žemėmis Sieversko ir Černygovo; į pietus rubežius ėjo į vidudienį nuo Prypetės, palytėdamas šiaurinį rubežių žemių Kijevos ir Volynijos iki vakarų Bugo; į vakarus—žemynlink Bugo ir Niamunu iki Gartinui D. L. Kunigaikštystė rubežiavosi su Lenkija ir Mozurija; galiaus, nuo Gartino Niamunu, iki ištekai tos upės, traukėsi rubežius su Prusijos kryžeiviais.

Tokiu budu apie ⅔ dalis žemės tose ribose apgyveno rusiški gyventojai ir Lietuva pastojo drutu centru jau anksti XIV-me šimtmetyje, aplink kurį turėjo kuopintiesi silpnes-

nėsės Rusų valdynės. „Teisybę sakant, ne aršiausiai išėjo toms šalims Rusijos, kurios dabar pateko Lietuvai. Jos atsivalnino nuo sunkaus Totorių jungo, o Gediminas neskriaudė Rusinų nė lobiuose, nė religijoje, nė tiesose. Priešingai, jis guodojo pravoslaviją ir leido saviems vaikams ir bajorams krikštytiesi palei Graikų įmonius" (Illustr. Narod. Istorija Rusi, Lwów, 1890). Anot autoriaus minėtos knygos, Gediminas dabar arčiaus apsipažino su rusišku mokslu ir literatura, ir į Lietuvą paėmė daug mokintų Rusinų: popų, remesninkų, artistų. Tiek daug rusiškų žemių viešpačiu budamas, Gediminas su kitų šalių valdymierais susirašinėdamas vadino savę karaliumi Lietuvos ir Rusijos (rex Litwinorum Ruthenorumque arba rex Lethowinorum et multorum Ruthenorum).

To viso neišvengtina buvo išeiga, kad Lietuva ateitėje turėjo persiimti su did. kunigaikščiais Moskvos, kuri pastojo antru centru, traukiančiu prie savęs silpnesnes Rusijos kunigaikštystes. Rods Moskvos Did. kunigaikštystė mokėjo labiaus sukoncentruoti savo spėkas, nes dauguma kittaučių Finnų padermės, gyvenančių jos ribose, pasiliko passyviška massa, be įtekmės ant polytiškos linkmės valstijos, kuri ant anų teip-gi atydos savo nekreipė: vyresnybė turėjo ant akies tiktai moskviškius mierius, kaip vakarų link prietaikmiui prie smulkesnių skryčių, teip rytų link—kovoje su auksinės ordos chanais, gresmiausiais dėl savęs susiedais. Padėjimas-gi Lietuvos buvo kitokis: lietuviškoji šalis, kuri įsteigė savo viešpatystę ir turėjo garsius valdymierus, atsižymėjo pažymia energija, turėjo savo tautiškus reikalus, kurius reikėjo ginti nuo kryžeivių; Rusai teip-gi nenorėjo nutausti, ir nesykį buvo imtynės gaivalų lietuviško su rusišku namie, viduje viešpatystės; did. Lietuvos kunigaikščiai, tankiausiai užimti imtynėmis su kryžeiviais, neįstengė be paliovos varyti savo polytiką rytuose kaslink rusiškųjų skryčių ir todėl vienval kariauti su Moskva, kuri kantriai ir po valei rinko į savo prieglobstį rusiškas šalis.

Nors Gedimino laike platus ruoštas žemių: Pleskavos,

Smolensko ir Sieversko, skyrė dar Lietuvą nuo did. kniazių Moskvos; nors tarp abiejų valstijų tuomsyk klestėjo sutarmė ir sutikimas, sudrutintas 1333 m. sutuokme Simeono Ivanovyčiaus su Aigusta (po krikštu Anastazija), dukterimi Gedimino, tačiaus jau apsireiškė lenktynės tarp abiejų valstijų už persvarą ant veikalų Novgorode ir Pleskavoje. Gediminas pirmiausiai atkreipė akį ant Pleskavos. Nesutikimuose kilusiuose tarp Pleskavos ir Novgorodo už nepriegulmingumą vienas nuo kito, Novgorodui gelbėjo did. Moskvos kunigaikščiai, o Gediminas—Pleskavėnams. 1331 m. mitropolytas Theognostas iš Vladimiro prie Kliazmos apsigyveno Vladimire Volynijos, ir pakvietė iš Novgorodo Vosylių dėl pakėlimo jo į arkivyskupus. Kad Vosylius su kiltais bajorais važiavo į Volyniją per Lietuvos žemę, Gediminas ant kelio juos sulaikė, ir tiktai tuomet leido toliaus keliauti, kada Novgorodėnai prižadėjo duoti valstiją—„udielą"—savo šalyje dėl jo sunaus—Norimanto. Tačiaus dabar Pleskavėnai ir Gediminas reikalavo nuo Theognosto, kad pakeltų į Pleskavos vyskupus išrinktą per Pleskavėnus Arsenijų, per ką Pleskava dvasiškai atsivalnyjusi butų nuo Novgorodo. Novgorodėnai protestavojo, ir Theognostas atmetė Pleskavos ir Lietuvos proteguojamą kandidatą, o įšventino Vosylių. Vosylius jau negrįžo namon per Lietuvą, kur Lietuvių kariumenė tykojo jį pagauti ant kelio, bet keliavo per Kijevą į Černygovą, kur ant jo užpuolė Kijevos kunigaikštis Theodoras su Totorių baskakais; tačiaus Novgorodėnai išpirko Vosylių, kurs dabar per Brianską sugrįžo į Novgorodą. — Dar anksčiaus (1322-1323) Pleskavėnai tapo Novgorodėnų palikti be pagelbos sunkioje valandoje, kada Vidžemio zokonas buvo ant jų antpuolęs, ir tiktai pagelba Lietuvos išgelbėjo Pleskavėnus: Gediminui gerai nulimo kelionė 1323 m. į skrytis miesto Rėvalio. 1328-1338 m. Gediminas šelpė Pleskavoje per Pleskavėnus ant kunigaikštavimo priimtą Tvėrių kunigaikštį, Aleksandrą Michailovyčių, kurs buvo išguitas iš Tvėrių ir gujamas iš Pleskavos, ant chano paliepimo, per Ivaną Kalytą; kada šitam reikalaujant, Pleskava

nenorėjo išduoti Aleksandrą, mitropolytas atskyrė miestą nuo cerkvės; tad kunigaikštis Lietuvoje rado prieglaudą, ir į pusantrus metus sugrįžo atgal į Pleskavą gelbstint Gediminui.

Tolygus susidurimas tarp Gedimino ir Ivano Kalytos įvyko Novgorode, kur abudu stengėsi padrutinti savo įtekmę. 1331 m. Novgorodėnai prižadėjo Gediminui, kad duos „udielą" jo sunui Norimantui; tuos prižadus išpildė tiktai 1333 m.: mat Ivanas Kalyta reikalavo, kad Novgorodėnai pavestų jam „užkamiškį sidabrą", o kad tie atsisakė, jis užėmė miestus Toržok ir Bieżeckij Verch; Novgorodėnai veltui mėginę suminkštinti jį prašymais, atsiminė Norimanto; jie susižinojo su šiuomi ir parsikvietė jį ant „kormlenijės", paskirdami jam į tėvonį: Ladogą, Oriechovec, Karėlių žemę ir pusę Koporjės. Norimanto pribuvimas privertė Ivaną Kalytą sumažinti reikalavimus ir susiderinti su Novgorodėnais. Tačiaus Lietuvos šitas įsikišimas į reikalus Novgorodo, neturėjo stamantrumo, kaip ir vėlesni mėginimai did. Lietuvos kunigaikščių. Norimantas gyveno daugiaus Lietuvoje negu naujoje tėvonijoje ir teip mažai tebrangino Novgorodo dalykus, kad 1338 m., kada Švedai užgulė ans žemės Didžio Novgorodo, jis netiktai neatkako ginti juos, nors daug syk kviečiamas per Novgorodėnus, bet į Lietuvą paršaukė net savo sunų Aleksandrą, iktamlaik buvojusį Oriechove.

Apart aprašytų prietikių su Rusija, Gediminas parėjo į diplomatišką susinešimą su kitais susiedais ir praplatino savo valstijos raikščius toli plačiaus, negu did. kunigaikščiai pirma jo tai buvo padarę. Dručiausią ir vigadžiausią sutarmę vakaruose Gediminas padarė su Lenkija, kuri teip-gi jau nuo seniai priversta buvo kariauti su vokiečių zokonu ir dabar reikalavo Lietuvių pagelbos. Mat kryžeiviai, užėmę 1309 m. Pamarėnus, pradėjo koneveikti Lenkiją, kuri pati buvo kelią išgrindusi dėl vokiškojo gaivalo. Lenkai skundėsi popiežiui, ir tas liepė 1321 m. kryžeiviams, kad užmokėtų 30.000 grivinų lėšų, tačiaus kryžeiviai nenusigando nė popiežiaus iškeikimo 1328 m., ir Lenkai persitikrino, kad reikės griebtiesi už

bruklio. „Praryjimas Lietuvos(per kryžeivius)grę̃sė nupuolimu Lenkijai, praryjimas Lenkijos—žadėjo universališką monarchiją zokoninkų ritterių šiaurėje. Tasai zokonas regimai turėjo tokį siekį: tvarkus namie, taupus ir laikantis stovią kariumenę, parengtą į karę su mažiausioms lėšoms, statantis miestus, iš kitur turintis viską, ko reikalavo sumonė to amžiaus; jis užsėdo, lyg parazitiškas augalas, ant kuno Lenkijos, ir nors siurbė maisto sultis iš kuno Lietuvių tautos, bet kuomi daugiaus iš to ėjo drutyn, tuomi labiaus įsigėrė į savos motinos krutis, norėdamas galiaus ją pačią suėsti"(Norbutas). Reikėjo Lenkams pagelbininkų [1]), ir Vladislavas Lokietek atkreipė savo akis į Lietuvą, kuri nekartą Lenkams per lupas pabraukė. 1325 m. jis nusiuntė paslus į Lietuvą, prašydamas sądoros su Gediminu ir rankos tojo dukters Aldonos dėl savo sunaus Kazimiero. Gediminas mielai priėmė propoziciją: abi viešpatysti prisižadėjo gelbėti viena kitai karėse prieš kryžeivius; po tam Aldona keliavo į Krokavą, lydima tukstančio meškomis—anot Kotzebuės—apsidengusių raitelių, ir, apsikrikštyjusi po vardu Onos, susituokė su Lenkijos sosto įpėdiniu Kazimieru; Aldonai į kraitį—gražiausią, kokį kuomet nors moteriškė galėjo turėti—Gediminas davė 24.000 lenkiškų suiminių, kurius Lietuviai buvo apkalinę antpuldami ant Lenkijos, o kuriems dabar tapo sugrąžinta valnybė: visi grįžo, krykštaudami iš džiaugsmo, į savo tėvynę. Ką tas Gedimino žingsnis ženklino dėl Lenkijos, tegul pasako Kotzebue: „Galingi vasalai spaudė žemesnęję šlėktą (Lenkijoj), kuri priespaudą padvigubinusi perdavė ant bepagelbingų baudžiauninkų. Miesčionija vos verta buvo to vardo. Įstatymai palaikė savo spėką tik dėlei geraširdingumo sudžių ar per saunorumą klausančiųjų. Vienatinai kunigija reikalavo nuolankaus pa-

1) „Galinga pagelba, kurią Gediminas galėjo suteikti Lokietkui prieš kryžeivius, brandenburgiškius, ciesorių, Čekus ir Totorius, buvo omenyje; teip-gi netapo pamiršta, kaip pasekmingai Boleslavui Traidenavyčiui Mozurijos galėjo paduoti ranką prieš Totorius, dėl apsilaikymo Rusijoje" (Kraševskis). Tai-gi Lenkų nemažos buvo viltys!

klusnumo ir jį turėjo; popiežiaus nutarimai skaitėsi už dangaus žodžius. Jokia pirklyba, joki pinigai, joki remeslai, nė mokslai nė dailos, nevilko šalį laukan iš barbarystės, nė gi atbukusiai tautos dvasei neįkvėpė pajutimą savos galybės. Lenkijos kareiviai buvo tik žmogžudomis, atvirame mušyje jie neatstovėjo; tik papratę gaujomis grobti, ir, kaip bailiai gėbia, prie atvangių užpuolimų atsidavinėti smarkiausiam įnirtimui. Todėl Vladislavas galėjo pasigirti savo mitriu sugabumu, kada jis tai suberbėjusiai gentei, per susinešimą su Lietuva, suteikė šviežias sultis, ir savo gaujas suvienyjo su Gedimino drąsiais kareiviais". Iš to džiaugsmo juk Lenkai įsteigė orderį Baltojo Arelio, 28 d. jaunio 1325 m.!

Dabar Gedimினas gelbsti Lenkams jų karėse su kryžeiviais ir zokono metrašėjai paženklina pilną eilę nelaimių dėl kryžeivių. Teip 1326 m. Lietuvių raiteliai (2.000), po vada Dovydo, storastos Gartino, pustyjo Brandenburgiją [1]), o 1327 m. Olgerdas įsigrudo iki Magdeburgui, ir, tabaru sustojęs pas Frankfurtą prie Udros, nupustyjo plačią skrytį aplinkui tą miestą [2]). Nepasekmė kryžeivių pasiekė čiukurą kovoje pas Plovcus, 1331 m., kur gelbstint Lietuviams, Lenkai uždavė pirmą smarkų smugį galybei kryžeivių-vokiečių. Tuomlaik Boleslavas Traidenavyčius, Mozurijos kunigaikštis, susituokė su Gedimino dukterimi, vardu Marija.

Tarpe kitų Gedimino susinešimų su svetimomis šalymis,

1) Lietuviai Brandenburgijoje įėmė miestą Bernow ir įdomiais burtais klausė dievų apie nusisekimą kelionės: „Prepositum de Bernow, hominem corpore grassum et pinguem, vinciunt, caput inter crura detorquentes, dorsum ejus gladiis aperiunt, profluvium sanguinis attendunt, de exitu belli per ipsum divinare cupientes" (Henricus de Hervord Liber de rebus memorabilioribus. Sc. R. Pr. I p. 243).

2) Kotzebue tvirtina, kad apie tą laiką (1329 m.) 70.000 Lietuvių buvę nevalioje pas kryžeivius, kurie vienok apie jų apsikrikštyjimą ir paleidimą iš nevalės nesirupino. „Galima buvo—jis rašo—daug geriaus juos panaudoti statant miestus ir pylis, ir kryžeiviai buvo užganėdinti, jeigu prie anų įšventinimo, dievas savo pasimėgimą parodė per baltus balandžius"......

randame ne daug žinių apie jo prietikius prie Auksinės Totorių Ordos. Netikėdami vėlesnėms pasakoms apie keliones Gedimino, atliktas net iki papėdei Kaukazo kalnų, mes randame tikėtinas žinias apie tai, kad imtynėse su kryžeiviais Gediminas kartais naudojosi iš pagelbos Totorių. Apart to Rusijos metraščiai užmena apie du antpuoliu Totorių ant Lietuvos, nors nežinome nė priežasties nė didumo tų susidurimų: 1324m. chanas Uzbek Lietuvai daug skriaudos padaręs ir daug nevalninkų į ordą nusigabenęs; teip-gi 1336 m. Totoriai vajoję su Lietuva. Vidžemio dokumentuose yra priminta, kad lapkrityje 1324 m. Vilniuje buvę Totorių pasiuntiniai, nors nėra žinios, su kokiu mieriu. Totoriams toli nuo Lietuvos ėsant, žinoma susidurimai su jais galėjo buti tiktai iš netyčių, nes platųs ruoštai Rusų žemės atidalino Lietuvą nuo Totorių gulyklų.

Apie veiklumą Gedimino namie ir apie įtekmę jo ant sutvarkinimo Didės Kunigaikštystės mes turime tiktai skursnias žinias. Apart patobulinimo karės dalykų, įsteigimo gintuvių, pastangų patraukti į Lietuvą naujokus iš vakarų, mes galime įtėmyti dar dvi svarbi buiti, liudyjanti apie laipsnišką plėtojimąsi naminio buvio Lietuvoje: tai—pakylimas pirmų stambesnių miestų ir tykus platinimasi krikščionybės, kuri rado pilną apkantojimą nuo Gedimino.

Apie įsteigimą miestų mes turime iš vėlesnių laikų teikas ir pasakas, anot kurių Gediminas įsteigė miestą Trakuose, kurių neprieinama vieta ant salos viduryj Galvės ažero buvo atkreipusi jo atydą, ir vėliaus kitą miestą Vilniuje, kurs tapo sostapyle Lietuvos. Gediminas paeiliui savo buveinę turėjo abiejuose miestuose, kurius padarė drutvietėmis, įkurė pylis, glamonėjo dauginimąsi jų gyventojų ir, padaręs centru dėl vyriausybės savo plačios viešpatystės, suteikė jiems žymumą kaipo pirmų viešpatystėj miestų.

Galop jo viešpatavimo sostapyle galutinai postojo Vilnius, kurs tuomi įgyjo persvarą, kad pradžioj XIV šimtmečio pastojo religišku centru dėl visos Lietuvių tautos. Vyriausias

šventnamis lietuviškų dievų, Romovė, kur gyveno Kryvė Kryvaičių, išpradžių buvo Prusų skrytyje — Nuodrėvijoje; **kada** kryžiokai užveikė tą skrytį. Kryvė Kryvaičių parsikraustė ant dešinio kranto Niamuno ir Romovė tapo perkeldinta prie įtekos Dubysos į Niamuną; bet ir tą naują šventnamį veikiai kryžeiviai antpuolė ir 1294 m. suardė jį Ragainės komturas Liudvikas von Liebenzell. Tada Romovė tapo perkelta į mažiaus pavojingą ir tolesnę nuo kryžeivių vietą: prie įtekos Vilnelės į Nėrio upę (vėlesnę Viliją) ant kalnelio Šventarogo nuo senovės buvo Lietuvių guodojamas šventnamis, kur degė negestanti ugnis, kurstoma ąžuolinėmis malkomis, ir kur degino kiltus negyvėlius. Tą šventvietę įsteigęs ėsąs Šventarogas, apie ką seniaus ėsame minėję. Čion tai atkako Kryvė Kryvaičių su kollegija savų kunigų po suardymo Paniamuniškės Romovės ir su jo čion apsigyvenimu Šventarogo šventvietė įgyjo svarbą centro tautiškos religijos. Toji aplinkybė tur-but Gediminą pagundė įsteigti miestą aplink šventnamį ir perkelti čionai savo sostapylę iš neseniai įsteigtų Trakų. Ar šeip ar teip imant, iš teikų matyti, kad įsteigimas Vilniaus ir persikėlimas ten ant gyvenimo did. kunigaikščio įvyko po sušnekos Gedimino su Kryve Kryvaičių Lizdeikiu ir po tojo pranašavimų apie garbingą ateitę miesto.

Tokiu budu suteikdamas tautiškam tikėjimui vietą viešpatystės religijos, Gediminas tačiaus pilningai apkantojo krikščionis visų sektų, koki gyveno rubežiuose jo žemės; mes ne tik ką nerandame, net metraščiuose kryžeivių, nė jokių mostelėjimų apie kokį nebuk spaudimą krikščionių, bet priešingai gromatose Gedimino ir pašnekose su besilankančiais pas jį paslais, jis aiškiai ištaria savo pastangas ne vien nespaust krikščionių, bet net pagal savo išgalę juos glamonėti. Iš pranešimo pasiuntinystos į Vilnių 1324 m. mes žinome, kad ten, Vilniuje, buvo dvi katalikų bažnyti ir prie jų klioštoriai: Dominikonų ir Minoritų, o trečias, teip-gi Minoritų, klioštorius buvo senesnėje sostapylėje didžių kunigaikščių — Novogrodke. Katalikų minykai turėjo paguodonę dvare didžio ku-

nigaikščio ir patraukiami buvo dalyvauti jo dumoje. Gediminas teip pat apkantojo ir pravoslavų cerkvę: visose Rusijos skrytyse, kurios prigulėjo prie Lietuvos, pravoslavija turėjo pilningą valnybę ir cerkvę valdė Polocko vladyka, kurs valnai susiżinodavo su mėtropolytu ir dalyvaudavo vietiniuose susirinkimuose rusiškos kunigijos. Gyvenantiejie Vilniuje Rusai turėjo savo cerkvę vardan šv. Nikalojaus, pastatytą dar Gediminui gyvam ėsant. Galiaus, Gedimino šeimyniškas gyvenimas rodo, kad jis apkantojo pravoslaviją: daugumas jo sunų buvo apsivedę su Rusų kunigaikščiutėmis, o vienas iš jų, Norimantas, priėmė krikštą po vardu Gliebo palei pravoslavų įmonį dar prie gyvos galvos savo tėvo.

Galop valdymo Gedimino, 1333 m., kryżeivių didis mistras persitikrino apie nenaudingumą mażų kelionių į Lietuvą, ir todėl latrelių użpuolimai pasiliovė [1]). Bet uż tai popieżius Benediktas XII sutelkė kryżeivystę 1336 m., kuri kreipėsi prieš pavietą Troppen, Nalšėnų kunigaikštystėje. Čion kryżeiviai su kryżininkais apgulė pylį Pullen ar Pelenę, į kurią pasislėpę buvo iš aplinkės daugybė gyventojų su savais turtais. Po ilgo apgulimo, kad kryżeiviai matė Margyrį smarkiai pylyje ginanties, jie ėmė laidyti smaluotas, degančias vilyčias ir tokiu budu padegė medines sienas pylies. Prapultį matydami Lietuviai patys išdovyjo moteris ir vaikus savo, potam kareiviai vieni kitiems galvas nukapojo, iki galiaus ir pats vadas vienas likęs dingo. Toks Lietuvių pasišventimas labai įstabino vokiečius, ir jie traukė namon, nieko nepešę. Suardymas pylies Pullen—anot Kotzebue—pasiliks kaipo paminklas drąsu

1) Tarp tokių latrelių yra minimas ypačiai *Mukis Previltė*, kurs su 19 żmonių slapstėsi pc gires ir użpuldinėjo ant Lietuvių bemedžiojančių; jis sekė paskui juos ir, kado sumigo, użmušinėjo. Żinoma, arkliai ir ginklai tapo jo grobiu (1324 m.). Kelis syk paskui tas Previltė użpuldinėjo ant Lietuvos, ir iš nejučių użguldamas, o paskui greitai atsitraukdamas, visados su laimikiu sugrįżdavo. Tankiausiai pritykodavo prie mażų pulkelių bemiegančių, ir żmones użmušęs pasiglemżdavo turtus, kokius prie jų rasdavo.

mo liet. prosenių, ir vertas yra, kad jį aprašytų plunksna kokio Tacito arba apdainuotų kanklės Homėro! — Nepoilgam Lietuvių kariumenė įsigriovusi į Prusiją, nušliaukė šalį ir sugrįžo namon su dideliu grobiu.—Seniaus jau Vokiečiai buvo apleidę Christmėmelio pylį, kaip ir Lietuviai Bissenės pylį. Užsimanė dabar vokiečiai apdrutinti salą prie Dubysos ištakos ir ėmė statyti pylį Marienverder; bet Lietuviams atėjus, susėdę į valtis greitai nuplaukė namon. Už tai 1337 m. iš Čekijos atėjo daugybės kryžininkų ir pastatydino ne tik Marienverderį, bet ir Bajerburgą artymais Veliuonos, teip-gi Friedburgą palei Niamuną. Bavarijos kunigaikštis, namon iš *tos* kryžeivystės grįždamas, paliko kryžeiviams daug karės mašinų ir keletą bombardų ar mozierių su paraku šaujamų. 1338m. Lietuviai, tikėdamiesi ant vyliaus pylyje, stengėsi Bajerburgą paimti, bet zokono maršolas II. Dussmer atėjo vokiečiams į pagelbą ir Lietuvius sumušęs pustyjo Medininkų pavietą. Juokingiausia, kad tuomet vokiečių ciesorius Liudvikas visą Lietuvą dovanojo didmistriui kryžeivių, jeigu Bajerburgą ans apsirinks už sostapylę! o kaip katalikystė ten paplis, tai bažnyčia ir visa archivyskupystė Lietuvos turėsianti vadintis Bavarija!—Žiemą 1339 m. Rheino tulas pfalzgrovas vėl surinko gaujas kryžininkų Vokietijoje, ir gruodyje atkako į Bajerburgą: mieriu buvo paėmimas Veliuonos, kuri tačiaus gerai ginama buvo. Atvyko su kariumene pats Gediminas, ir užgulė ant apdrutinto vokiečių tabaro. Kada Gediminas savuosius vedė ant užėmimo mozierių, šaujančių su paraku, kulka iš mozieriaus pataikė jam į tarpupetį, ir tad vadas mirė ant lauko garbės, susilaukęs 82 metų amžiaus. Bet gintuvės vis-gi kryžeiviai neįėmė, ir turėjo atgal namon traukti.

Teip tad didvyris Lietuvos, žmogus patogios širdies ir kiltos nuomonės, pabaigė savo gyvastį turbut pradžioje 1340 m. Paliko septynetą sunų, kurie pasidalino žemes did. kunig. Lietuvos.

Gedimino šeimyna buvo didoka.- Jis buvo vedęs 3 moteris, vieną po kitos: 1) buvo žemaitė Vida, duktė tulo Vidi-

manto iš Bartnijos, iš jos prigimė 1276 m. Mantvydas ir 1277 m. Norimantas. 2) Iš rusinės Olgos gimė Olgerdas ir Keistutis. 3) Iš Rusų kunigaikščiutės Jievos gimė 1299 m. Liubartas, 1301 m. Karijotis, ir 1306 m. Jaunutis. Liko septynetas dukterų. Iš žinių apie sutuokmę jo vaikų ir dukterų matyti, kad visi šeimyniški raiščiai buvo daromi su polytišku, tankiai tikru apsirokavimu. Išleisdamas dukteris už vyro ir sunus apipačiuodindamas, Gediminas nuolatos rupinosi ar apie padrutinimą per ženybas reikalingos dėl Lietuvos sudermės, ar apie įgyjimą tiesų per tėvonystę ant vienos ar kitos šalies, susiduriančios su jo viešpatyste.

Iš septynių dukterų Gedimino, viena, kaip jau žinome, buvo ištekėjusi už Dovydo, storastos Gartino, kunigaikščio Lietuvos, kurs atsižymėjo savo iškilmingais darbais ant karės lauko. Ištekėjimas kitos dukters Gedimino, Aldonos (po krikštu Onos), sudrutino labai svarbią dėl Lietuvos sudermę su Lenkija, per ką Lietuva įgyjo drutesnę atspirtį kovoje prieš kryžeivius. Kita duktė—Damillė—ištekėjo (rasi 1327 m.) už Vaclavo arba Vańkos, kunigaikščio Plocko, ir po krikštu gavo vardą Elzbieta (+1364 m.). Kita vėl Gedimino duktė, kurios po krikštu vardas buvo Marija, ištekėjo 1331 m. už Boleslavo Traidenavyčiaus, kunigaikščio Mozurijos iš Čersko linijos. Penkta duktė ištekėjo 1320 m. už Dimitro Michailovyčiaus, did. Rusų kunigaikščio, vadinamo „Groznyja oczi”. — Apart svarbumo sudermės su Mozurija, kuri gulėjo kampe tarpe Lietuvos ir žemių vokiškojo zokono, Marijos ištekėjimas turėjo dar kitą nors tolimesnį ženklumą: Galičiuje tuomet kniaziavo pastarasai ainys iš šeimynos Danylos Romanovyčiaus, kniazius Jurgis II Andriejevyčius. Tam kniaziui vaikų neturint, jam pasimirus, tiesa valdyti kunigaikštystes Galičiaus ir Vladimiro perėjo ant ainių Danylos moteriškoje linijoje; tokią-gi tiesą turėjo dvi kunigaikščiuti iš Danylos giminės: pusseserė Jurgio II, duktė kniaziaus Levo Jurjevyčiaus Lucke, ir tikra sesuo Jurgio II—Marija Andrejevna; pirmoji ištekėjusi buvo už Liubarto, sunaus Gedimino, ir tokiu budu

savas tiesas pavedė šeimynai Lietuvos kunigaikščių, o antroji buvo moterimi Čersko kunigaikščio—Traidenio Boleslavovyčiaus (toji pati, Marija, pasimirė 1341 m.); jos vienintėliu sunumi buvo Boleslavas Traidenavyčius, gentysta su kuriuomi —jeigu mirtų bevaikis—padrutino tiesas ant tėvonystės Galičiaus, įgytas jau iš dalies per sutuokmę Liubarto.

Sutuokmės dviejų kitų dukterų Gedimino sugentino jį su šeimyna kunigaikščių, viešpatavusių šiaur-rytinėje Rusijoje; viena iš jų, Aigusta (po krikštu Anastazija), buvo moterimi did. kniaziaus Moskvos, Simeono Ivanovyčiaus; o kita, Marija, ištekėjusi buvo 1319 m. už Tvėrių kunigaikščio Dimitro Michailovyčiaus, kurs vedė ginčus su Moskva už valdymą šiaur-rytinės Rusijos.

Tokį pat polytikišką ženklinimą turėjo sutuokmės dviejų sunų Gedimino, apie ką liudyja šaltiniuose žinios: Olgerdas dar 1318 m. apsivedė su kunigaikščiute Marija Jaroslavaite Vytebsko, ir jau 1320 m. paveldėjo Vytesbės kunigaikštystę po mirties uošvio. 1325 m., pasimirus Lucko kunigaikščiui Levui Andrejevyčiui, rytinė Volynija atiteko jo švogeriui Liubartui, sunui Gedimino.

Tokiu budu sutuokmės vaikų ir dukterų Gedimino įvesdino Lietuvos kunigaikščių šeimyną į skritulį valdančių dynastijų dviejose susiedijos viešpatystėse, sudrutino sudermes su tomis viešpatystėmis ir pažymėjo polytiškus mierius, kurių-pi turėjo linkti did. Lietuvos kunigaikštystė. Tačiaus reikalas apie Galičiaus paveldėjimą iškilo beveik vienlaik su Gedimino mirtimi, ir dėl svyravimo vyriausios valdžios Lietuvoje sunus Gedimino nepaspyrė jo su ganėtina energija.

Jaunutis (1340-1345) [1]).

Įpėdinysta sosto Lietuvoje nebuvo apsklembta nė įstatymais, nė papratimu; todėl bėgyje penkmečio, pasimirus Gediminui, viešpatystė, apie kurios sustiprėjimą vienval rupestin-

1) Slg. Antanavyčiaus „Očerki Vėlikaho Kniaž. Litovskaho", kurio veikalą panaudojau teip-gi piešiant apie Olgerdą ir Keistutį.

gas buvo Gediminas, patenka į pažymų pavojų; Lietuva stovi ant kelio pasidalinimo į smulkias skrytis, lyginai kaip seniaus kad išsiskirstė viešpatystė Vladimiro Šv. Pasididinant valdynėms, Gediminas pavedė ant valdymo sąnariams savo šeimynos atskiras skrytis, patekusias į Lietuvos rankas, ir suteikė jiems tiesas atskirų kunigaikščių, kurie rods prigulėjo nuo galvos šeimynos. Pavedant skrytį, regis, kunigaikštis tapdavo karunuotas; teip bent užsilikusi yra žinia apie Karijotį, kurs gaudamas Novgorodką tapęs 1329 m. karunuotas kaipo kunigaikštis Novgorodko. Todėl mirus Gediminui, Lietuva buvo padalinta ant 8 skryčių tarp septynių jo sunų ir brolio. Tos skrytis susidėjo iš šitų žemių: 1) Brolis Gedimino, *Vainius*, valdė kunigaikštystę Polocko; 2) dalis vyriausio iš Gediminaičių, *Mantvydo*, susidėjo iš Kernavos, gulinčios Lietuvoje, palei Viliją į šiaurią nuo Vilniaus, ir iš Slonimo Juodojoje Rusijoje; 3) *Norimantas*, buvęs „kormlenniků" Novgorodo, valdė slėniuose Prypetės kunigaikštystes Pinsko ir Turovo; 4) *Karijotis* valdė visą Juodąję Rusiją, išskyrus Slonimą, iki pakraščių upės šiaurinės Slučos; Novogrodkas ir Vilkaviškis buvo vyriausiais miestais šitos skryties; 5) *Olgerdui* pateko pačioje Lietuvoje miestas Krėva, prie kurio priklausė šalis iki Beržunės upei; anąpus Beržunės, toli į rytus, iki Ugrai tęsėsi kunigaikštystė Vytesbės, kuri teip-gi priklausėOlgerdui,kaipo kraitis jo pačios; 6) visas vakarinis ruoštas Lietuvos, nuo Žemaičių pajurio iki rubežių Volynijos: Žemaitija, Trakai, Gartinas ir Brasčiai, buvo dalyku *Keistučio;* toji skrytis traukėsi kaipo angšta ir ilga juosta nuo šiaurės pietųlink, apriesdamá visą vakarinį rubežių Lietuvos, ir buvo karišku rubežiumi su valdynėmis vokiečių zokono ir Mozurijos; 7) *Liubartas*, dar prie tėvo gyvos galvos išsidangino į žemę Volynijos, kur nuo 1325 m. jis valdė Lucko kunigaikštystę; 8) galiaus jaunesnysis iš sunų Gedimino, *Jaunutis*, regis Gediminui gyvuojant likęs be skryties, gavo tėvui mirus tas žemes, kurios tiesiok priklausė did. kunigaikščiui: sostapylę Vilnių su miestais Ašmene, Vilkmerge ir Braslavů (lietuviškuoju).—Apart minėtų

skryčių pietinėje dalyje Polocko skryties, Minsko teritorijoje, buvę dar smulkios valstijos rusiškų kunigaikšių, kurie lenkėsi valdžiai did. Liet. kunigaikščių.

Sako, kad Gediminas, dar prie gyvos galvos, buvęs paskyręs Jaunutį ant didžio kunigaikščio, ką rasi patvirtina ir žemės dalis jam patekusi. Teip Lietuvos istorikai tvirtina ir laiko Jaunutį už įpėdinį Gedimino, nors sunku suprasti, kaip paaugėję kunigaikščiai, turinti patyrimą valdyme skryčių ir dalykuose karės, prieg tam valdanti didesnius skryčius negu buvo Vilniškis, sutiko pripažinti už galvą šeimynos jaunikaitį vos suaugusį ir jaunesnį gimimu. Jeigu sunus ir guodojo tėvo palikimą ir velyjimą, tai atsitikimuose, jam valdant, nerandame nė vardo nė įtekmės Jaunučio kaipo did. kunigaikščio. Kožnas kunigaikštis veikia savaimi, pagal savo nuožvalgą, rods kartais sutikmiui su kitais giminaičiais, o kartais atskirai. Išsižiuri, lyg kad iki 1345 m. nebuvo urėdo didžio kunigaikščio, iki galiaus du gabiausiu ir kilčiausiu iš sunų Gedimino—Olgerdas ir Keistutis—susitarę nepermainė to navatno parėdko, kilusio dėl mirties tėvo, ir nenukreipė šalin pavojaus, gresinčio viešpatystei, įsteigtai per Gediminą, iš pusės kryžeivių.

Atsitikimai to laiko yra šitie:

Tuojau po Gedimino mirties, vyresnysis jo sunus Mantvydas traukė prieš vokiečių zokoną, išgujo iš Žemaitijos, ir, su dviem tuntais įsilaužęs į Prusiją, sumušė kryžeivius keliuose mušiuose ir nupustyjo žymų ruoštą jų valdynių. Magystras Ludolf Koenig sutarė su juomi sutaiką, kurios išlygos nėra žinomos, tiktai žinome, kad derybose Mantvydo su kryžeiviais dalyvavo Olgerdas ir Keistutis, o apie Jaunutį nėra minima.

Tuom laik Liubartas pradėjo ilgmetinius ginčus su Lenkijos Kazimieru už tėvoniją Galičiaus kunigaikščių. 1340 m. nuo nuodų mirė Lvove[1]) po neilgo kunigaikštavimo Bolesla-

---

1) Sako Rusinai jį nunuodinę, kam jis rengėsi juos suvienyti su Romos bažnyčia.

vas Traidenavyčius Mozuriškis. Tuojaus po jo mirties, Kazimieras užėmė Peremyšliaus žemę, vyliugiškai išpjovęs kiltesnius vyrus tos šalies, ir potam su skuba prisiartinęs prie Lvovo užėmė tą miestą. Nežinome išgalių pradinės kovos Liubarto su Lenkais; žinome tik iš vėlesnių nurodymų,kad jis paspėjo užimti Vladimirą, Kremencą ir Belzą, po tam vyliugiškai tapo per Kazimierą paimtas į nevalę ir ištruko iš jos per tarpininkystę Keistučio. Užimtus tačiaus miestus jis palaikė po savo valdžia, nors neturėjo gana spėkų atimti nuo Lenkų žemes Lvovo ir Peremyšliaus. Tur-but sąmazgyje su kova Liubarto su Kazimieru už Volyniją įvyko antpuoliai Lietuvių ant Mozurijos, išrengti regimai palei visatiną sutartį Keistučio, Olgerdo, Liubarto ir Karibučio 1340 m. ir pasekančiuose metuose. Tačiaus ir čion vardo Jaunučio netenka girdėti.

1341 m. Olgerdas vienas pats išrengė kelionę ant Možaisko, norėdamas tą miestą sugrąžinti savam talkininkui, Smolensko kunigaikščiui. Bet Lietuviams nenusisekė įimti tą miestą; jie paėmė tiktai prymiestį Tešinov, ir, nuengę Možaisko valsčių, sugrįžo į Vytesbę.

Ateinantį metą Olgerdas ėmė gan veiklų dalyvumą Rusų dalykuose. Pabaigoje 1341 m. kilo vaina tarp Pleskavos ir Vidžemio zokono; ritteriai Letgalių šalyje sugriebė 5 Pleskavos paslus ir juos užmušė; tuomet Pleskavos kunigaikštis, Aleksandras Vsevolodavyčius, ištraukė prieš vokiečius, bet jis pats kas-žin ko susivaidyjo su Pleskavėnais; pasiskubinęs su ritteriais nutarti suderybas, pametinas Pleskavą, išvažiavo į Novgorodą. Bėgyje žiemos 1341–1342 m. įvyko smulkųs susirėmimai ir antpuoliai išilgai Vidžemiškai Pleskaviškį rubežių. Tuomi tarpu ritteriai rengėsiį didelę kelionę prieš Pleskavą ir, dėl apsisergėjimo, įkurė ant rubežiaus, ant Pleskavos žemės, gintuvę Neuhausen. Pleskavėnai, jausdami pavojų, prašėsi Novgorodą į pagelbą, bet kadą-gi Pleskava vienval stengėsi atsivalnyti nuo savo metropolijos, tai Novgorodėnai nesiskubino su atsakymu ar gal nežadėjo gelbėti; tad Pleskavėnai, atsigrįžę nuo Novgorodo, kreipėsi į Vytesbę pas Olger-

dą; tas ištiesų atkako į Pleskavą drauge su Keistučiu ir pagelbine kariumene Polockėnų. Pryšakinis pulkas, pasiųstas į Vidžemio parubežį po vada Lietuvių vado Jurgio Vytautaičio, staigu susitiko su vokiečių druta spėka, kurie jau buvo įsigrudę į Pleskavos šalį; po nepasekmingo mušio, kunigaikštis Jurgis atsitraukė į Izborską ir užsidarė tame mieste, kur jį ritteriai apgulė. Tuomi tarpu Olgerdas, ėjęs paskui su vyriausia spėka Pleskavėnų ir Lietuvių, išgirdęs, kas atsitiko, liepė savai kariumenei persikeldinti atgal per upę Velykają ir laukti tolesnių atsitikimų Pleskavoje. Lietuvos kunigaikščiai pasiliko su nedidele kariumene ant kairio šono Velykos upės, tėmydami vokiečių judėjimą. Čion, laike naktinio šnipinėjimo, tapo užmuštas sunus Polocko kunigaikščio Liubka Vainaitis, neatsargiai pats vienas įjojęs į vokiečių tarpą. Izborskėnai tuomi tarpu butinai šaukėsi pagelbos, bet Olgerdas atsisakė traukti ant vadavimo miesto, kalbindamas apgultuosius vengti „kramolą" ir sutarmėje ginti miestą per keletą dienų, sakydamas, kad vokiečiai patys atsitrauks nuo apgulimo. Pleskavoje labai rugojo ant neveiklumo Lietuvių kunigaikščio, tačiaus Olgerdo nuomonė buvo teisinga: po 9 dienų apgulimo Vidžemio magystras, Burchard von Dreiloewen, nudegino prietaisus ir maisto gausą ir, su skuba apgulimą pametinas, iškeliavo į Vidžemį. Kodėl? Olgerdas mat liepęs buvo trims tuntams Lietuvių keliose vietose persikeldinti per Dauguvą, ir tiejie ėmėsi smarkiai pustyti Vidžemį; jie grįžo atgal su dideliu grobiu ir daugybe suiminių tiktai kada gavo žinią, jog magystras grįžta į Vidžemį. Išsigelbėję nuo Vokiečių, Pleskavėnai prašė Olgerdo apsikrikštyti ir pasilikti Pleskavoje už kunigaikštį; bet Olgerdas atsisakė ir velyjo jiems savo vyresnyjį sunų Vingaudą; jaunas kunigaikštis apsikrikštyjo vardu Andriaus ir Pleskavėnai pasodino jį ant sosto prie šv. Treybės Pleskavoje. Potam Olgerdas namon iškeliavo, prižadėdamas bėdoje gelbėti Pleskavėnus. Bet veikiai po tam iš Pleskavos Lietuvon išvažiavo ir kunigaikštis Andrius; Rusų metraščiai tvirtina, kad jis bėgo nuo marų, kurie aplankė Pleska-

vos skrytį pabaigoje 1342 m., bet iš tikrųjų rasi buvo kita svarbesnė priežastis: Polocke pasimirė brolis Gedimino, kunigaikštis Vainius; sunus jo, Liubka, kaip jau minėjome, pragaišo laike Pleskaviškės kelionės, o apie kitus sunus Vainiaus šaltiniai nieko nemini; todėl Olgerdas gavo progą užimti aptuštėjusį sostą kunigaikščio, ir todėl jis paršaukė sunų iš Pleskavos ir pasodino jį Polocke, iš kur Andrius per keletą metų siuntinėjo atstovus į Pleskavą. Bet 1348 m. Andriaus atstovas, Jurgis Vytautaitis, pragaišo pas Izborską mušyje su vokiečiais, ir Pleskavėnai nebnorėjo atstovų priimti ir susitelkė su Novgorodėnais.

Beveik visuose užsiėmimuose Gediminaičių Keistutis dalyvauja ir gelbsti broliams, bet užtinkame ir savišką veiklumą to kunigaikščio. 1342 m. jis savo vardan sutarė pirklybos sądorą su Anglija, kuri apsergėjo valnybę atvažiavimo Anglams į jo valdynes[1]).

Iš to, kas augščiaus tapo pasakyta, išsižiuri, lyg koźnas kunigaikštis iš Gedimino šeimynos elgėsi savistoviai ir nė vienas iš jų neturėjo titulo didžio kunigaikščio. Bet teip ilgai negalėjo buti, ypatingai kad pavojus gręsė iš pusės kryžeivių. Vokiečiai, naudodamiesi iš pasidalinimo Lietuvos, rengėsi užduoti didelį smugį Lietuvos viešpatystei. Dėl apsergėjimo kitų rubežių jie pasiskubino su susiedais susitaikinti: Teip 1343 m. jie suderybas padarė su Lenkijos Kazimieru, kurs iš savo pusės, norėdamas Lietuvą įveikti už Volyniją ir GaličiškęRusiją, pavedė kryžeiviams visas ginčų žemes: Kelmių, Michailovo, dalį Kujavijos ir ant naudos zokono atsižadėjo savo ir savo įpėdinių vardan nuo visų tiesų ant lenkiškųjų Pamarių. Dar anksčiaus, 1341 m., zokonas užbaigė savo varžynes su Danijos karaliumi Valdemaru už Estiją: zokonas nupirko tą skrytį drauge su Rėvalio miestu. Po tam kryžeiviai ėmė rengtiesi į pabaigtinę karę su Lietuva: jie atnaujino ant Lietuvos rubežiaus suardytąję per Gedeminą pylį Bajerburg ir įkurė dvi

1) Cacki—o Lit. i Polskich prawach, I. p. 60

naūji drutvieti: Jurbarką ir Marienburgą, ir pradėjo išilgui Lietuvos rubežiaus taisyti tris karei kelius, sudrutintus grioviais, tuinais ir bokštais.

Drauge su tuomi magystras išsiuntė paslus į Vokietiją kviesti prieš Lietuvą kareiviškus svečius ir samdyti tuntus žalnierių [1]). Toks pakvietimas nepasiliko be pasekmės ir, jau 1344 m. į Prusus atkako pirmas tuntas ukvatninkų po vada Vilhelmo, grovo Ulandijos, kurs drauge su kryžeiviais nupustyjo parubežinį ruoštą Lietuvos. Ant kitų metų kryžeiviai laukė daug didesnio priplaukimo kareiviškų svečių.

Matoma, kad Lietuvos kunigaikščiai turėjo iš savo pusės pasirupinti apie apsigynimą: reikėjo vienokumo veikmėje ir vadovystėje, kas negalima buvo prie padalinimo kunigaikštystės ant smulkių dalių; reikėjo atgaivinti valdžią did. kunigaikščio ir jos vyresnybei pavesti visus sąnarius Gedimino šeimynos. Tai suprasdami ir ryžosi įkunyti, palei savytarpinį susitarimą, du gabiausiu ir galingiausiu sunu Gedimino: Olgerdas ir Keistutis. Tuodu broliu prasikišo pro kitus sąnarius šeimynos polytikišku lavumu ir kariškais gabumais, o prieg tam vienas kitą labai mylėjo [2]). Palei savo ypatišką pobudį, pagal polytikiškas pastangas ir sympatijas, rods jiedu vienas kitam priešgyniavo; bet tas skirtumas netiktai ką netrukdė jų vienybės, bet dar prie jų labai išlavinto polytikiško takto, jie nelyginant vienas kitą papildė, iš draugės perstatydami visas ypatybes, reikalingas dėl valdymo Lietuvos, kokia pasiliko mirštant Gediminui. Tai-gi atnaujinimas valdžios did. kunigaikščio įvyko pradžioje 1345 m. Dėl pasiekimo savo mierio Olgerdas ir Keistutis sutarė apimti tėvo sostapylę ir

---

1) „Magister proposuit mittere legatos in Allemaniam et vocare soldatos, principes etc. contra Lituanos et Rutenos in eorum devastacionem" (Wigand von Marburg, p. 497.)

2) „Broliai Olgerdas ir Keistutis viršino kitus išauklėjimu, papročiais, statnumu, prigimta karžygiška drąsa ir daugeliu kitų kiltų ypatybių, ir todėl jie, daugiaus už kitus brolius, mylėjo vienas kitą". Stryjkowski, II p. 2.

dalį Jaunučio, kuri prie Gedimino stovėjo tiesiok po valdžia did. kunigaikščio. Priežastį vienas metraštis teip paaiškina: „Jaunutis nebuvo smurtus, o valdė sostapylę Vilnių", o kitas aiškiaus pasako, kad velyjimu buvo, idant „visi broliai paklusnųs butų dėl did. kun. Olgerdo". Pačios aplinkybės paskubino tą perversmą. Pradžioje 1345 m. į Prusiją atkako nepaprastai daug kareiviškų svečių: du karaliu—Jonas iš Čekijos ir Liudvikas iš Vengrijos, ercokai Burgundijos ir Bourbon, grovai Ulandijos, Nuerenbergo ir Švarzburgo, Moravijos ercokas Karolis Luksemburgiškis (busintis ciesorius Karolis IV) pribuvo su druta kariumene į pagelbą kryžeiviams; taigi pavasariop turėjo įvykti labai gresmi kelionė ir Lietuvos kunigaikščiai turėjo skubintiesi išsirengti ant apsigynimo. Priegtam tuomi tarpu, palei Bychovco liudyjimą, mirė našlė Gedimino, kunigaikštienė Evna, kuri gyveno Vilniuje pas Jaunutį ir tur-but tąjį gynė nuo kitų brolių savo autoritetu. Olgerdas ir Keistutis ryžosi įkunyti savo suokalbį; jiedu buvo nutarę drauge veikti vieną, iš anksto paskirtą dieną; tačiaus Olgerdas, atsargumo dėlei, neatkako ant sutartojo laiko[1] ir pavedė dalyką Keistučiui; jis tiktai iš Vytesbės atkako į Krėvą ir čion laukė žinių, kaip dalykas nusibaigs. Tuomi tarpu Keistutis nutartoje dienoje iš Trakų išėjęs vienu perėjimu pasiekė Vilnių; auštant žiemos šaltą naktį, jis užėmė sostapylę ir be priešgynybės apėmė dvi pyli, kurios miestą sergėjo. Jaunutis pusvilkis, be apvalynės išbėgo iš miesto ir pasislėpė Taurių kalnuose aplinkėje Vilniaus; čion jis nušalo kojas, tapo sulaikytas ir atgal į miestą atvesdintas; Keistutis uždarė jį po sargyba ir pasiuntė paslą į Krėvą, kad pakviestų Olgerdą ant didžio kunigaikščių; tuomi tarpu gyventojai Vilniaus ir aplinkės pasidavė iš geros valios Keistučiui; priemiesčiai ir pylys atidarė jam vartus noringai. Kad Olgerdas atkako į Vilnių, Keistutis jį pasodino ant sosto did. kunigaikščių ir

---

1) „Cum Olgerdus seu sponte tergiversaretur, seu Vitebsco tam cito adesse ad condictum diem non posset", Kojalovič, I. 282.

broliai savo tarpe padarė sudermę maž-daug tokią: visi broliai turi klausyti Olgerdo, kaipo did. kunigaikščio ir vyriausio valdymiero jų dalių; Olgerdas ir Keistutis turi užlaikyti savo tarpe sądarą ir draugybavimąsi; jeigu bendromis spėkomis taptų įgytos naujos žemės ar miestai, turi padalinti juos lygiai; galiaus Jaunučiui, kaipo atpilda už Vilnių, tapo paskirtas į dalykus Zaslavas, vienas iš buvusių Polocko priemiesčių [1]).

Per šitą sudermę užvestas parėdkas Lietuvoje neužtiko didelio priešingumo; tiktai Jaunutis ir Norimantas nebuvo kantanti, bet nerado paramos dėl protesto Lietuvoje, ir todėl mėgino ieškoti paglobos užrubežyje. Jaunutis, nelaukdamas užbaigos susišnekėjimo Keistučio su Olgerdu, paspėjo ištrukti nuo sargybos, „persiveržė per sieną", ir pabėgo į Smolenską, o iš ten į Moskvą; čion jis tapo apkrikštytas per did. kun. Simeoną po vardu Jono, tačiaus pagelbos negavo dėl atgavimo savų tiesų; jis turėjo susiderinti su broliais ir jau už dviejų metų ramiai gyveno savo Zaslavo dalyje. Teip pat nesisekė Norimantui, kurs veltui ieškojo pagelbos Ordoje;. su-itaikęs su broliais, jis kovojo po jų vėliava prieš kryžeivius ir 1348m. krito nelaimingame dėl Lietuvių mušyje pakraščiuose Stravos upės.

Gyventojai Lietuvos neturėjo reikalo palaikyti reakciją kunigaikščių, nekantantų iš virtimo dalykų. Bendrame viešpatavime Olgerdo ir Keistučio kaip Lietuviai teip Rusai buvo užganėdinti; todėl Olgerdas ir Keistutis nesibaimydami naminių vaidų, galėjo liuonai rengtiesi ant gynimo Lietuvos nuo pašalinių neprietelių.

Olgerdas (1345-1377).

Olgerdas buvo labai lavus polytikoje: jis mokėjo naudotiesi iš aplinkybių, be klaidos nulemdavo mierius savo polytiškoms pastangoms, sudermes su vigada sudarydavo ir tikru laiku išpildydavo savo polytiškus užmanymus. Labai susilai-

1) Metraštis išd. Danilovyčiaus, p. 28-29; Kojalowicz, l. s. c.

kantis ir atsargus, Olgerdas mokėjo paslaptyje užlaikyti savo polytikiškus ir kariškus planus. Rusų metraščiai, neapkantodami Olgerdo už jo susirėmimus su šiaur-rytine Rusija, vadina jį „pasalunu, bedieviu, lemeta", tačiaus teip jo pobudį nupiešia: „Tasai Olgerdas buvo labai išmanus, ir mokėjo daug kalbų, ir viršyjo urėdu ir valdžia visus; ir susilaikymą turėjo didelį, nuo visų tuštybių kreipėsi šalin, apie patiekas, lošas ir tolygius dalykus jis neapstojo, bet rupinosi apie viešpatystę savo per kiauras dienas ir naktis; ir girtybe bridyjosi: vyno, ir alaus, ir midaus, ir jeib kokio nugirdančio gėrimo negėrė, nes dideliai nekentė girtybės, ir dideliai susilaikė visam-kame; ir per tai įgyjo didelę išmintį ir sumanumą, ir drutą valę turėjo, ir tokiu pasalumu (kovarstvo) daug žemių ir šalių užvajojo, ir miestus ir viešpatystes paėmė dėl savęs, ir užlaikė valdžią didelę, ir pasidaugino jo viešpatystė daugiaus visų, daugiaus negu prie jo tėvo, negu prie jo senelio. Nes Olgerdo buvo toks papratimas, nieks nežinojo, kur-link jis ketino su kariumene eiti, arba kam jis renka kariumenės daug, nes ir pats kareiviški urėdai ir kariumenė visa nežinojo, kur eina: nė savi, nė svetimi, nė svečiai ateiviai; paslaptyje viską darė guviai, idant nepasklistų žinia į žemę, prieš kurią jis ketina kariauti; ir tokiu kytrumu jis išvogdavo daug žemių, paimdavo daug miestų ir šalis nuengdavo; netiek su spėka, kiek išminčia vajavojo. Ir jo bijojosi visi, ir viršyjo viešpatavimu ir turtingumu".

Norbutas [1]) užlaikė išrašus iš patėmyjimų vieno iš kryžiokiškų pasiuntinių, apsilankiusių pas Olgerdą Vilniuje; ten Olgerdas teip tapo aprašytas: „Kunigaikščio išžiura yra išdydi; gymis jo raudonas, pailgas, nosis atsikišusi, akys mėlynos, labai reiškios, antakiai tankųs, šviesųs, plaukai ir barzda šviesiai geltoni su pražila, kakta augšta, maumuo plikas; augumo jis yra didesnis už vidutinį, nė riebus, nė liesas, šneka balsu garsiu, skambiu ir priimniu; jis gražiai joja raitas, bet vaikš-

1) Dzieje narodu litewskiego, V. p. 236-237.

čioja pašlubuodamas dešine koja, todėl paprastai ramstosi ant lazdos ar ant tarno; vokiškai supranta puikiai ir gali liuosai kalbėti, tačiaus su mumis visados šneka per tulkus...... Kuomet didis kunigaikštis nekeliauja su kariumene, kuri paprastai traukia į keliones pradžioje kožno pavasario, tai vasarą jis perleidžia pylyje, vadinamoje Medininkais, gulinčioje į rytus nuo Vilniaus".

Kas link tautų, iš kurių susidėjo Lietuva, Olgerdas mylėjo savo žmones lygiai kaip ir Rusus; todėl Rusų raštininkai ant jo žiuri kaip ant savo kunigaikščio, kurs nė viera, nė papročiais, nė šeimyniškais raikščiais nesitolino nuo jų. Jis buvo sunumi rusinės Olgos Vsevolodaitės, ir dar jaunas budamas, 1318 m., apsivedė su Marija Jaroslaviute, Vytesbės kunigaikščiute, ir ten apsigyveno; į du metu vėliaus, pasimirus uošviui, jis jau kunigaikštavo Vytesbėje. Mirus-gi pirmai pačiai, Marijai, jis antrąsyk apsivedė 1349 m. su rusiška kunigaikščiute Julijona, dukterimi kunigaikščio Tvėrių, Aleksandro Michailovyčiaus. — Sako, kad iš 12 sunų Olgerdo dešimtis buvę apsikrikštyję, ir penketas iš jų dar prie gyvos galvos tėvo yra vadinami krikščioniškais vardais. Dvi dukters teip-gi turėjo krikščioniskus vardus ir ištekėjusios buvo už rusiškų kunigaikščių, viena Agripina už Boriso Konstantinovyčiaus Suzdalio, o kita, Alena, už kunigaikščio Vladimiro Andrejevyčiaus. Moters ir vaikai Olgerdo savo tikėjime nebuvo trukdomi: Vilniaus dvarelyje buvo priedvarinė cerkvė, kur melsdavosi šeimyna Olgerdo; prie jo dvaro gyveno popai, tarp kurių minimi yra: kunigu Marijos buvo Nestoras, o kunigu Julijonos — Dovydas, arhimandritas Kijevo-pečėriškis. Abi moteri Olgerdo buvo dievotos ir steigė cerkves: Marija pastatė cerkvę Vytesbės pylyje, o kitą mieste; padavimai jai priskaito pastatymą Petnickos cerkvės Vilniuje. Anot padavimų Julijona pastatydino akmeninę cerkvę vardan šv. Nikalojaus Vilniuje vietoj senos medinės ir gelbėjo padabinti cerkvę šv. Trejybės; ji teipgi paliko užrašus dėl Uspenskiškės cerkvės Ažerunuose (Ozerišče), kuriai pavedė duonį iš trijų valsčių.

Apie krikštą paties Olgerdo šaltiniai paduoda nesutinkančias žinias. Pagal Bychovcą ir Gustiniškį metraštį jis jau bėsąs apsikrikštyjęs 1318 m., prieš sutuokmę su Marija Jaroslaviute[1]; ką rasi patvirtintų atsakymas Olgerdo 1342 m., kada Pleskavėnai jį kvietė už kunigaikštį: „jau krikštytas esmi, ir esmi krikščioniu, antru syk krykštytiesi nenoriu," ir Stryjkauskas[2]) sako, kad jis pats ė ąs matęs abrozą Olgerdo Vytesbės pylies cerkvėje, kurią pastatė jo pati. Karamzinas gi tvirtina, pasiremdamas ant tulų šaltinių, kad Olgerdas apsikrikštyjo prieš pat savo myrį, raginamas per savo moters popą Dovydą, ir kad jo kunas tapęs palaidotas cerkvėje Dievo gimdytojos Vilniuje, kurią jis pats buvęs pastatydinęs. Kiti-gi šaltiniai nieko nežino apie jo krikštą, o Hermann de Wartberge ir Dlugošius tvirtina, kad jo lavonas tapęs sudegintas stabmeldišku budu[3]). Rasi Olgerdas tarp Rusų ir buvo krikščioniu, bet Lietuvoje jis buvo stabmeldžiu, palei polytikos reikalavimą, ką ir Kojalavyčius patvirtina[4]).

Keistučiui palikdamas apgynimą Lietuvos rubežių nuo kryžiokų ir gelbėdamas jam sunkiose ir persvaro valandose, pats Olgerdas užsiėmė prietikiais su Rusija ir stengėsi, pagal išgalėjimą, užimti kassyk daugiaus rusiškų žemių ir sudrutinti Rusijoje autoritetą d. Lietuvos kunigaikščių: jis stengiasi

1) Nežiurint į krikštą, Olgerdas—anot metraščių—dar 1345 m. aukas aukavo Saulei arba tebegarbino dangiškus skritulius (Norbutas, V. p 234)

2) II. p. 58.

3) Rasi Jagėla tai padarė dėl atsargumo, idant apturėti nuo stabmeldžių Lietuvių meilę, o reikale ir pagelbą: Olgerdo kunas girioje Kokivietėje palei Mišagalą (o ne Vilniuje, kur daug buvo krikščionių!) su didele iškilme ir grožybe tapo sudegintas drauge su brangumynais ir geriausiu arkliu. Olgerdo pati Julijona liepė palaidoti kuno liekanas per jį pastatytoje Vilniuje bažnyčioje Šv. P. Marijos.

4) Hist. Lituana, I. p. 297: Olgerdus vero, quamquam Etnico ritu publice operaretur, tamen, quod nuper in gratiam Ulianae, conjugis, Vitebsciorum ducis (filiae), Christianis sacris se initiari permisisset, Russorum ritum non aversabatur, quibus etiam templa duo Vitebsci excitaverat".

turėti įtekmę ant Pleskavos, Novgorodo ir Smolensko, įsileidžia į ilgą karę su d. Moskvos kunigaikščiais; gelbsti kovoje su jais kunigaikščiams Tvėrių, paplatina rubežius Lietuvos įgydamas Brianską, Novgorodą Sieverišką, Kijevą, Podoliją; dėl šitų valdynių jis veda pavojingą karę su Orda, ir del pasilaikymo Volynijos — ilgmetinius ginčus su Lenkija. Tokiu budu per ilgmetines ir vienvalines pastangas Olgerdas beveik padvigubino skaitlių rusiškų žemių, prigulinčių prie Lietuvos, ir augštyn pakėlė rusišką kulturą.

Namie Olgerdas pripažįsta tiesą kunigaikštavimo tiktai sąnariams kunigaikštiškos šeimynos, ir tai visi sąnariai turėjo tiesą ant kunigaikštavimo, ant dalies rusiškose žemėse — visi jie valdė savo dalyse kaipo savystovus valdymierai, nors ant savęs pripažino viršesnybę did. kunigaikščio, lenkdamiesi jam kaipo senesniamjam sąnariui šeimynos, palei dorišką šeimynišką principą. Tokio principo prisilaikė Olgerdas, ir kaip dauginosi rusiškos žemės po jo valdžia, jis davinėjo anas broliams, sunams ir brolevaikiams: Polocką, Brianską, Trubčevską, Kijevą jis paveda sunams: Andriui, Dimitrui — Karibučiui, kitam Dimitrui Trubčevskiškiam ir Vladimirui; iš Vilniaus pavarytam broliui Jaunučiui jis veikiai paskyrė naują kunigaikštystę Zaslaviškę; Podolijos žemę jis duoda į dalykus keturiems brolainiams—Karijotaičiams, Volyniją paveda broliui Liubartui ir t. t. Drauge su tuomi Olgerdui buvo nemislytinu daigtu, kad galėtų kunigaikštauti ypata neprigulinti prie kunigaikščių šeimynos; jis atmeta šalin žmonių išrinkimą kaipo šaltinį valdžios, ir tame jis visiškai skiriasi su nuomonėmis, įsivyravusiomis Lietuvių tautoje: aiški įtekmė Rusų polytikos! Jau pradžioje savo viešpatavimo Olgerdas aštriai susidurė su pažvalgomis Lietuvių ant vyresnybės, ir ten jis paaukavo savo tautos reikalus dėl principų, paimtų iš gyvenimo Rusų. Tai atsitiko Olgerdui įsimaišius į Vidžemio reikalus. Kad 1343 m. Danija perdavė Estiją zokonui, Estai, kuriems seniai buvo įkirėjusi svetimtaučių valdžia, laike perėjimo jų šalies iš vienų rankų į kitas pakėlė smarkų

maištą, kurs veikiai apėmė visą Estiją ir salą Oezel; maištas pasiplatino teipgi Letgalių šalyje, kur Lyvai ir Latviai sukilo teipgi prieš ponus ir kunigiją; bėgyje keletos dienų tapė užmušta į 18,000 kunigų, ponų ir vokiškų bei daniškų naujokų; tiktai nedaugeliui pasisekė pasmukti į pylis ar miestą Rėvalio po apginklu Danų garnizono. Apvalę žemę nuo svetimtaučių, maištininkai iš savo tarpo išrinko savo kunigaikščius. Vienas toks kunigaikštis tapo aprinktas Oezelyje ir ėmėsi statyti drutvietes dėl apgynimo savo šalies; kitas, vedinas didelę kariumenę, apgulė Rėvalį; trečias pastojo vadu sumišusių Latvių. Su dideliu vargu, su pagelba prusiškųjų kryžiokų, Vidžemio magystras Burchard von Dreiloewen įstengė numalšinti maištą Estijoje ir pamušti artimas salas; tuomi tarpu 1345 m. į Vidžemį įsiveržė druta Lietuvių kariumenė po vada Olgerdo. Lietuviai įėmė drutą parubežinę gintuvę Tėrvietę, sudegino Mintaują, Neumuehl ir prymiesčius Rygos, ir, baisiai pustydami šalį, kreipėsi į šiaurę nuo Rygos į skrytį Sėgevoldo. Čion į Olgerdo abazą atkako kunigaikštis, Latvių aprinktas, ir pasisakė gatavas ėsąs gelbėti Lietuviams apveikime visos šalies. — „O ką jųs padarysite su magystru?" paklausė Olgerdas. — „Męs pasiryžome ant visados išguiti jį ir visus vokiečius", atsiliepė Latvys. — „Ne tau, žmogeli, kunigaikštauti šitoje šalyje!" suriko Olgerdas; jis liepė suimti lengvatikį Latvį ir nukirsdinti jam galvą pasieniuose pylies Sėgevoldo; potam, surinkęs turtingą grobį, sugrįžo namon, palikinas Latvius ant laimės lėmimo!.... [1]) Tokiu budu Olgerdas, persigėręs Rusų nuomonėmis, negalėjo įžiurėti, kaip

1) „Inde transivit ad districtum Segewold, ubi occurrit regi Littoviae quidam Livo de senioribus, dicens, se a neophitis et communi populo regem constitutum; si suo consilio uti vellet, totam terram subjugaret. Interrogavit autem rex: quid faciendum esset cum magistro Livoniae? Respondit, quod eum cum omnibus Allemanis expellere vellent. Dixit autem rex: „Rustice, tu non eris hic rex"! Et jussit eum in campo ante castrum Segewolde decollari". Hermann de Wartberge, Chronicon Livoniae(Script. ser Prussic., II, p. 70—72).

galėtų kunigaikštauti žmogus, kurs norėjo nustumti šalin val dymierą, įstatymišką pagal nuomonę Olgerdo, nors jam ir ne prietelingą, ir nuo savęs šalin pastumėjo žmonių spėką, kuri velyjo pasiduoti jo vadovystai ir pripažinti ant savęs jo virš valdystą, ir podraug pažymiai jam gelbėti imtynėse su galin giausiu nedraugu Lietuvos!

Buvo dar ir kitas atsitikimas susirėmimo Olgerdo su Lie tuvių tautišku gaivalu, iš priežasties užmušimo Vilniuje 1: minykų Pranciškonų; ir čion Olgerdas ant Lietuvių tužo i: apsiėjo su jais sragiai, net žiauriai [1]); toks Olgerdo nedraugiš kumas dėl Lietuvių tautos turėjęs butų sukeldinti drutą reak ciją, arba nors apsunkinti panaudojimą lietuviškų spėkų dė kovos su užrubežiu; vienok-gi reakcija viešpataujant Olgerdu neįsigavo, ir męs nerandame nė pėdsako pykesties ant Rusų gyvenusių d.d. kunigaikštystėje, tur-but dėlto, kad Lietuviai turėjo savą valdymierą ypatoje Keistučio, kurs Lietuvoje rėmė

1) Olgerdas liepęs nukirsti galvas 500 Vilniaus pilionių, („tulą augš tai stovintį pagonišką kunigą; paskui 6 gardo dumčius, dvidešimts kelis urėdninkus ir tarnus pylies valdžios, trisdešimtis gardiečių, kaip Lietuvių teip ir Gudų, visus kaip darytojus sumišimo, kankinimo ir zokonų išnieki- nimo—nutarta: prakilnesniems galvas nukirsti, kitus pakarti. Pylyje ėsan- čius kareivius permainyta ir paskirta naujus vadus sargybai; kitus iš gardo ištremta" [grovas Kyburgo]), kam 1368 m., jam kariaujant su Moskva, sudegino Pranciškonų kliošturių, 7 zokoninkus sukapojo, o kitus 7 prikal- tus prie kryžiaus paleido ant Nėrio (Vilijos), sakydami: „nuo saulėlydžio atėjote, į vakarus ir grįžkite, už tai kad mųs dievus sutepėte". Potam Ol- gerdas užlraudė daryti kokią nors apmaudą krikščionims, o veikiai Petras Goštautas pastatė dėl Pranciškonų kitą kliošturių palei Vingrą. – Olgerdas 1347 m. liepė nukirsti (kaip rusiški metraščiai pasakojo) galvas 3 naujai apsikrikštyjusiems (Kuliui, Mliui ir Nižylai), nėva už priėmimą krikščio- nybės. Bet čia priežasčia jų nužudymo turėjo buti greičiaus suokalbis ant Olgerdo gyvasties už tikėjimišką jo apikantą.

1374 m. Totoriai po vada Temir-Rėzos, apniko Vilnių ir iškirto 36 Pranciškonus su jų globėju Petru Goštautu, kurs buvo tapęs vyskupu(?) Liet. missijos. Bet veikiai iš Mozurijos vėl Pranciškonai pribuvo į Vilnių, ir net Lidoje vienlaik apsisėdo.

autoritetą did. kunigaikščio, o podraug ramdė ano nedraugiškumą dėl lietuvystės.

Kaip tiktai valdžia did. kunigaikščio tapo atnaujinta, Olgerdas ir Keistutis rengėsi atkarti gręsiančią Lietuvai kryžeivių kelionę. Kryžeiviai su savo kariškais svečiais pradžioje 1345 m. įsiveržė į Lietuvos šalį ir apgulė vieną iš parubežinių gintuvių. Tuomi tarpu lietuviški kunigaikščiai, surinkę visas savo spėkas, iškeliavo jų pasitikti; eile apgavingų manevrų ir pasiuntimu netikrų žinių jiems pasisekė pertikrinti magystrą, buk jie ketiną įsigriauti į Prusijos skrytį Samiją. Kariškai kryžeivių dumai suėjus, tapo nuspręsta pamesti apgulimą gintuvės ir traukti į Samiją ant susitikimo su Lietuviais. Bet jiems ten persikeliant, lietuviški kunigaikščiai permainė linkmę savos kelionės, greitai nukako į Vidžemį ir smarkiai nupustyjo tą skrytį; magystras iš keršto mėgino atsigerbti ant Lietuvių skryties susiedaujančios su Samija, bet ir čia jam nevyko: jo mieris tapo iš anksto permatytas, gyventojai išsislapstė į miškus ir kryžeiviai per 10 dienų veltui valakojosi po pustą šalį, nesutikę nė vieno stabmeldžio; potam užėjus atadrėkiui, jie turėjo grįžti atgal į Prusiją. Teip tai gresmi kryžeivių kelionė pasibaigė pilninga nepasekme; dalyvavę kelionėje: karaliai Čekų ir Vengrų, kiti prakilnųs svečiai, lyginai kaip valdymieraujančios ypatos zokono kaltino magystro lengvatikystą ir net pažvelgė jį vyliuje: kaltino netik už nepasisekimą kelionės, bet ir už nelaimę, ištikusią Vidžemį. Todėl nežiurint į jo daugmetinius užpelnus, magystras Ludolph Koenig tapo prašalintas nuo urėdo, pripažintas už sumaišytprotį ir uždarytas pylyje Engelsberg, kur veikiai ir numirė; į jo vietą aprinko naują magystrą Heinrikį Dusemerį. Kryžeiviams buvo tuomi skurdžiaus, kad jų kelionė, rengiama per keletą metų nenusisekė, ažuot ką butų turėjusi suardyti Lietuvos savistovumą; žinoma kalčia ne tiek tvylojo klaidose magystro, kiek naujoje spėkoje, kokią įgyjo Lietuva įvykus perversmui. Naujasis magystras gerai numanė ženklinimą to perversmo ir todėl permainė metodą vedime karės su Lietuva. Nesitikėda-

mi greito užbaigimo kovos, kryžeiviai dabar liaujasi atlikti žmoningas keliones, bet tikisi per vienvalinę, smulkią, partizantišką karę, po valei išsemti spėkas did. kunigaikštystės ir užimti jos territoriją sklypais. Palei tokį veiklumą, Heinrikis Dusemer ir jo įpėdiniai įkuria pilną eilę gintuvių išilg Lietuvos rubežiaus, stengdamiesi kožną naują drutvietę pagal išsigalėjimą gilyn įstumti į Lietuvos šalį; tarp 1345-1377 m. jie atnaujino ar naujai pastatė šitas gintuves: Bajerburg, Marienburg, Dievogalą (Gottesverder), Neuhaus, Vindenburg, Grobinė, Durbė, Dunaburg, Johannisburg, Luenneburg, Rastenburg, Vinterburg, Rungenbrust, Vartenberg. Ant šitų drutviečių atsiremdami, kryžeiviai vienval antpuldinėja artimesnes Lietuvos skrytis ir valsčius, stengiasi nugrynyti juos visiškai, išnaikinti sodžius, bandas ir javų pjutis, užimti kuštinamąjį turtą, išsivaryti į nevalę arba išgalabyti kardu gyventojus, tikėdamiesi, jog paskui be priešgynybės paims šalį, paverstą į pustynę.

Tokio budo antpuoliai yra vienval daromi: skaitant tiktai stambesnes, kurių išgalės tapo aprašytos chronikose zokono, suskaitome į 70 kelionių į Lietuvą atliktų per prusiškus kryžeivius, ir daugiaus kaip 30 tapo atliktos iš Vidžemio pusės protarpyje laiko 1345-1377 m.; bėgyje to laiko retai užtinkame metus atilsio, kada metraščiai tyli apie keliones kryžeivių į Lietuvą, už tai kitais metais žinios apie jas yra ypačiai apsčios. Teip 1362, 1367, 1375 ir 1377 m. metraščiai pažymi nuo 4 iki 8 kelionių per metus! Paprastai spėkos zokono po vada magystro, maršalo ar generališko komandoro zokono atlikdavo nemažiaus dviejų kelionių kožnąžiem; bet jeigu į Prusiją atkakdavo ypač ai guodojami svečiai, tai ant jų garbės išrengiama buvo dar viena, pridėtinė kelionė; teip 1365 m. tokia „reysa" atlikta tapo ant garbės Vilimo von Berg, 1378 m. ant garbės Alberto ercoko Lotaringijos, ir tokių daugiaus kelionių tapo atlikta ant garbės kiltų svečių, kaip: landgrovo Ottono Hessijos, Ruprechto ercoko Bavarijos, Adolfo arkivyskupo Koelno, Leopoldo ercoko Austrijos, grovų Warwick'o,

Offart'o ir k. Apart šitų svaresnių kelionių, komandorai parubežinių Prusuose ir Vidžemyje skryčių, komendantai parubežinių pylių, vaitai (vogt) vokiškųjų miestų — prie pirmos geros progos, įsiveržđavo su mažais tuntais į Lietuvą ir pustyjo palei išgalę didesnį sklypą territorijos. Apart to, nežiurint į reguliariškas spėkas zokono, pakurstant kokiam nutruktsprandžiui ritteriui, rinkosi gaujos ukvatninkų ir didesnėmis ar mažesnėmis kruvomis traukė ant žmogžudžiavimų į Lietuvos šalį; tos gaujos nesilaikė nė visatinų planų veikimo, pabrėžtų per vyresninkus zokono, nė sądorų, kurias zokonas kartais sutardavo su Lietuva, ir be atlaidos ardė, grobstė, degino, ką kur ir kaip galėjo. Ritteriai vadino tas gaujas „vagių" ar „razbaininkų" gaujomis (latrunculi, latrones) ir zokonas neėmė ant savęs atsakymo už jų darbus, nors netramdė organizavimosi tokioms gaujoms savose valdynėse ir prie progos dar joms smagiai gelbėjo[1]).

Ar keliones (reysa) kryžeivių atliko vyriausia spėka zokono, atsakanti jo vyresninkai, ar kruvos vagilių ukvatninkų, jos visados atsiženklino vienokiu pobudžiu: tie antpuoliai visatinai nesitęsė ilgai; niekados kryžeiviai nepasiliko ilgiaus kaip 10 dienų aut Lietuvių žemės, kartais ten perleisdavo tiktai vieną naktį. Metraščiai zokono aprašo smulkias išgales šitų „reysų", tikrai pasako skaitlių dienų ir naktų, perleistų per kryžeivius ant Lietuvių žemės, ir paženklina vietas, kur jie sustojo ant nakvynės (sovalk)—po tam paprastai eina suskaita nupustytų valsčių ir suardytų sodžių ir vienkiemių. „Reizas" atlikdavo tankiausiai raiti, bet kartais, idant lengviaus

1) „Anno 1376 fratres in Livonia pedestres *more latrunculorum* congregationem de 600 fecerunt contra infideles, quorum signifer et caput fuit frater Theodoricus de Holteye, commendator in Dobelleen" (Hermann de Wartberge, p. 110).—„1364. Frater Hinricus (von Schoenningen) convocavit a longe, quos voluit, intrans deserta *more latronum*" (Wigand von Marburg, p. 548). 1367 m. Vidžemio magystras atskira sądora, vadinama „pax latrunculorum", prisižadėjo per tulą laiką neleisti ukvatninkams įsiveržti į Lietuvos šalį (Danilowicz, Skarbiec, etc. I. p. 212).

užslėpti savo antpuolį, ritteriai leidosi į kelią pėksti, sėdo į valtis ir laivus ir, persikeldami augštynlink tekmės Niamuno ir jo prietakų, iš nejučių atsidurdavo lietuviškoj skrytyje, nelaukiančioje jų ateinant. Visatinai, pasisekimas reizos labiausiai prigulėjo nuo to, kad Lietuvius užklupti nelukėtai, iš nežinių; aprašinėdami kožną kelionę, metraščiai zokono įtėmyja'tą aplinkybę („Intrarunt terram inavisatam". „Pagani fuerunt inavisati". „Invenerunt Letvinos non munitos" ir tt.). Jeigu ritteriams sekėsi pributi į kokią vietą nelukėtiems, ir rasdavo gyventojus namie, tai jie dalindavo savo kariumenę į keletą tuntų, idant vienlaik paglemžti, kiek galint, daugiaus apgyventų vietų, išskaitytų su išgalėmis topographiškuose surašuose (Wegeberichte), sudėtuose liepiant magystrui zokono [1]). Potam visi paglemžti kaimai, vienėdžiai, klojimai ir trobos tapo užkuriami, gyventojus iš dalies naikino kardu, iš dalies varėsi į nevalę. Prieg tam ant vyriausios priežasties, anot kryžeivių, karės su Lietuva, ant atvertimo stabmeldžių į krikščionybę ritteriai su visu atydos neatkreipė. Tarp daugelio suskaitų išmuštų ir į nevalę išgabentų Lietuvių, metraščiai su visu užtyli apie jų krikštyjimą. Vieną tiktai sykį Vigandas iš Marburgo, aprašydamas apgulimą Veliuonos pylies 1348 m., pasakoja kad gyventojai, pasidavę ant kapitulacijos kryžeiviams, tapo apkrikštyti, bet priegtam jis abejoja apie naudingumą tokio darbo [2]). Šiaip kryžeiviai velyjo naikinti stabmeldystę, naikindami ir į nevalę išvarydami stabmeldžius. Apart gyventojų ritteriai teip-gi varydavosi į Prusiją skaitlingas bandas jaučių ir tabunus arklių, ir labai brangino šitokį grobį; metraščiai paprastai užbaigia pasakojimą apie „reizą" suskaitymu parvarytų nevalninkų, arklių ir galvijų.

Lietuviai, nugirdę apie kryžeivių antpuolį, bėgdavo iš

---

1) Slg. Die Litauischen Wegeberichte — Script. rer. Prusic. II. p. 652-714.

2) „Quo peracto accepit viros, mulieres et infantes, quos divisit in terram suam, faciens eos baptizare in numero 1500; nec invenitur, an in fide permanebant?" Wigand von Marburg, p. 514.

kaimų su šeimynomis ir turtais į girių puščias ir pelkes; tokiame atvėjyje kryžeiviai nudegindavo tuščius kaimus, potam apsupdavo dalį miško ir, lyg medžiodami laukinius žvėris, po valiai siaurino skritulį į vidų, užmušdami visus, parėjusius jiems į kelią Lietuvius; kartais jie neužtikdavo niekeno ant tokių „ablavų", o kartais surasdavo gyventojus, pasislėpusius iš keletos kaimų ir užmušdavo pabėgėlius iki vienam be skirtumo lyties ar amžiaus; atsitikdavo ir teip, kad dalis kryžeivių, dalyvaujančių medžioklėje, patekdavo į varžas ir dingdavo nuo lietuviškų kardų [1]).

Idant turėti valną kelią dėl antpuolimų, kryžeiviai stengėsi nepavelyti Lietuviams sudrutinti rubežius savų valdynių, jie įsispyrę apgulinėjo ir stengėsi išardyti visas drutvietes ir pylis, kokias Lietuviai pasistatydavo parubežyje. Apart antpuolių ant Kauno ir Veliuonos, metrašėjai zokono paduoda žinias apie apgulimą pylių Lietuvos įvairiais laikais: Pistenos, Raigrado, Vilkmergės, Štrėbeno ir keletos kitų. Pastangos abiejų pusių ypatingai gaubėsi aplink strategišką vietą, beje Kauno miestą. Tas miestas, pastatytas prie įtekos Vilijos į Nemuną, viešpatauja ant žemutinės tekmės abiejų upių; iš pusės Prusų rubežiaus jis dangstė Trakus, Vilkmergę ir Vilnių ir žmoningesnes skrytis, traukiamas prie anų miestų; priegtam, gulėdamas kampe, kurį sudarė Prusų rubežius, kyliu įsiskverbdamas gilyn į lietuvišką žemę, jis buvo dėl Lietuvių centrališku strategišku punktu, kur jie sukuopindavo savo kariškas spėkas, kurias jie galėjo palei reikalą, su lygiu vigadumu, perkeldinti į šiaur-vakarius dėl apgynimo Žemaitijos ir į piet-vakarius dėl pridengimo tikrosios Lietuvos ir susiduriančios su ja Juodosios Rusijos. Tokį ženklinimą Kauno suprato Lietuvos kunigaikščiai ir todėl pasirupino sudrutinti tą miestą; jie aplenkė jį akmenine siena ir pastatė pylį su drutais akmeniniais bokštais. Kryžeiviai daugsyk mėgino

1) Hermann de Wartberge, p. 96, 102, 108, 109; Wigand von Marburg, p. 542, 543, 557, 559, 560.

apveikti tą miestą, iki galiaus 1362 m. magystras Vinrichis von Kniprodė ryžosi jį išardyti, kad ir kas-žin kas butų; surinkęs visas spėkas zokono, pasikvietęs į pagelbą Vidžemio ritterius ir daugybę svetimšalių svečių kryžininkų, jis per du mėnesiu laikė apgulęs Kauną palei regulas kariško mokslo tojo laiko; kryžeiviai apsiaupė pylį grioviu ir tuinais (palisada), suardė aptvarą taranais, keletą sykių ėjo ant šturmo, iki galiaus įstengė paimti griuvėsius pylies. Lietuvių įgultinė, kuri gynėsi su tėmytinu tamprumu, beveik visa žuvo laike apgulimo; prispaustas galutine bėda, valdymieras pylies Vaidatis, Keistučio sunus, liepė suardyti pakasais liekanas bokštų ir sienų, užkurė medines trobas ir su likusiais apgynėjais Kauno mėgino persimušti per abazą kryžeivių; čion jis tapo paimtas į nevalę su liekana garnizono, susidedančia tiktai iš 36 vyrų [1]). Kitąpus atvertus, toji pergalė neatnešė zokonui didelės naudos: jau kitą metą Lietuviai įsteigė, nežiurint į priešgynybę ritterių, drauge su buvusia drutviete, kitą—naują Kauną;rods kryžiokai išardė ir šitą drutvietę, bet ji tapo vėl atnaujinta ir 1376 m. ji skaitėsi teip druta gintuve, jog magystras neišdrįso ją apgulti [2]).

Imtynėse su kryžeiviais Lietuviai pasisavino nuo jų budą vedimo karės: už nupustyjimą lietuviškos territorijos ir suardymą lietuviškų pylių jie atsimokėjo pustyjimu prusiškųjų skryčių ir ardymu zokono pylių. Tačiaus Lietuvių antpuoliai buvo daug retesni: vienas, rasi du įvykdavo metų laike. Bėgyje laiko tarp 1345 iki 1377 m. metraščiai suskaito tiktai 31 kelionę Lietuvių į Prusiją ir 11 kelionių į Vidžemį; rods Lietuviai išsirengdavo su daug smarkesne spėka, negu kryžeiviai, ir anteidavo daug didesnius plotus territorijos. Skirtumas skaitlingume antpuolančių tuntų priklausė ne tiek nuo viršyjimo lietuviškų spėkų, kiek nuo gerovės sutvarkinimo abiejų

1) Hermann de Wartberge (Script. rer. Prussic, II. p. 81-82) Wigand von Marburg (ibid. p. 531-536). Die aeltere Hochmeisterchronik (ibid. III. p. 81).

2) Wigand von Marburg, p. 545-547, 559-560, 579.

šalių. Kryžeiviai Lietuvos rubežiuose patekdavo į šalį skystai apgyventą ir daugsyk per juos nupustytą; kartais per keletą dienų prisieidavo jiems eiti per girių pusčias (desertum), kur laukumynuose slapstėsi nuo jų gyventojai; žmonės, bėgdami iš retų kaimų, slapstė maistą ir ginė galvijus į girių prieglobas; tuntai kryžeivių negalėjo mist ant vietos ir turėjo vežtiesi abazus su maistu. Neretai Lietuviams pasisekdavo sunaikinti sukrovas maisto, įtaisomas per ritterius tam tikrose stovenėse ir paskirtas dėl peno armijai grįžtant atgal; tokiuose atsitikimuose kryžeiviai neretai stipdavo iš bado lietuviškuose miškuose. Tuomi tarpu abazai labai sutrukdydavo keliones, kurių pasekmė prigulėjo nuo jų greitumo —dėl abazo kožnąsyk reikėjo dirbti kelią pusčiose, kurį kožnąsyk, po perėjimo kariumenės neprietelių, Lietuviai gadino, užversdami stuobriais, perkasdami griovius ir tt. Todėl kryžeiviai velyjo įsigriauti nedideliais tuntais ir įsiveržo į Lietuvą ant trumpo laiko, idant nereikėtų daug maisto su savimi pasiimti. O Lietuviai, perėję prusišką rubežių, atsidurdavo šalyje tirštai ap gyventoje; Prusų muižėse, kaimuose ir miestuose skaitlinga armija lengvai galėjo prasimaitinti: priegtam keliones labai palengvindavo geri keliai susinešimo. Metraščiai zokono, girdami savo magystrus, paprastai primena jų nuopelnus dėl šalies tame dalyke, ir išskaito jų išvestus kelius ir pastatytus tiltus. Tai gi rasdami Prusuose vigadžias sąlygas dėl keliavimo ir pramaitinimo skaitlingesnių tuntų kariumenės, Lietuviai negalėjo kiteip daryti, kaip įsiveržti į Prusiją didesniais tuntais. Per gerą karišką surėdymą, aštrią discipliną ir reguliarišką padalinimą kariškų įnagių, kryžeiviai įstengė į trumpą laiką sutraukti pažymėtinas spėkas dėl atmušimo antpuolių; ir todėl Lietuviams buvo gana pavojinga antpulti ant jų su menkomis spėkomis [1]).

1) Herman de Wartberge (Scr. rer. Prusic., II. p. 80, 104, 108, 110); Wigand von Marburg (ibid. p. 520, 522, 549). Annales Thorunienses(ibid. III. p. 100).

Įsiveržę į prusišką territoriją, Lietuviai elgėsi teip pat kaip kryžeiviai Lietuvoje: jie degino kaimus ir priemiesčius miestų, ardė bažnyčias ir kliošторius, varėsi į nevalę gyventojus, ginėsi namon bandas jaučių ir burius arklių ir tt. Jeigu kelionė gerai nusisekdavo, tai ant rubežiaus, išeidami iš prusiškos žemės, jie sudegindavo, dėkavodami dievams, tulą dalį grobio ir vieną iš suimtų ritterių[1]). Jeigu Lietuviai savo kelionėje turėjo pažymesnes spėkas, jie užimdavo pylis kryžeivių, nudegindavo jas ir išvartydavo sienas bei bokštus. Metraščiai zokono įvairiuose laikuose pamini suardymą daugelio pylių per Lietuvius, kaip va: Mežuotnės (Mesothen), Šalvitės, Kaustryto, Šplittern (Spitrę), Johannisberg, Ekersberg, Annenburg[2]). Lietuviai nuo kryžiokų išmoko dailą apgulimo pylių ir pasekmingai tai atlikdavo; teip, laike imtynių už Kauną, kada magystras Vinrichis von Kniprodė[3]) ant griuvėsių Naujojo Kauno pastatydino gintuvę Gottesverder, kurią kryžeiviai labai stropiai sudrutino ir apveizėjo skaitlinga įgultine ir gausumu maisto,Lietuviai ją tuolyd apgulė, užvertė griovį,padirbdino 18 taranų ir pavežamų bokštų ir bėgyje penkių sąvaičių su tokia pasekme vedė apgulimo darbus, kad garnizonas priverstas buvo pylį paduoti, kuri ir tapo išardyta iš pamato[4]).

Tokią tai smulkią, be paliovos, partizantišką karę vedė

1) 1365 m. Lietuviai, nusisekus kelionei į Prusiją, „festini redeunt ad regem prope Ragnitam, leti sacrificantes diis sanguinem tauri et quendam, vocabulo Hensel Neuwenstein, in ignem proiciunt et sacrificant" (Wigand von Marburg, p. 549).

2) Hermann de Wartberge (Scr. rer. Prus'c. II. p. 77, 85); Wigand von Marburg (ibid. p. 529, 548, 549, 555); Johann Posilge (ibid. III, p. 83-84).

3) Hermann de Wartberge, p. 94; Wigand von Marburg, p. 561. Johann Posilgė ir Annalista Thoruniensis, p. 88. Die aeltere Hochmeisterchronik, p. 595.

4) Popiežius Vinrichį teip labai guodojo, jog vadino jį priešmuriu katalikystės, guodotinu tikybos platintoju, garsingu stabmeldžių naikintoju!

kryžeiviai su Lietuva bėgyje 30-metinio viešpatavimo Olgerdo; nesuskaitomi antpuoliai ir mušiai, daugiaus ar mažiaus pustyjanti ir kraugožųs, neatveda ant jokio užbaigtino rezultato ir neduoda galės permatyti, koks bus galas kovos net tokiuose atsitikimuose, kada priešininkai ryžasi susigrumti su didokomis spėkomis; teip dvi pergali kryžeivių: 1348 m. pakrantėse upės Stravos (aplinkėje Žėžmarių, Trakų pav.) ir 1370m. pas Rudavą, kurias metrašėjai zokono priskaito prie smarkių mušių, buvo tiktai stambesniais susirėmimais, kurie neturėjo nė mažiausios įtekmės ant tolesnio bėgio karės. Pirmoji, kur krito Norimantas Gediminaitis, išgirta tapo per annalistus zokono kaipo didelė pergalė, kuri kaštavusi Lietuviams į 20.000 žmonių; tuomi tarpu iš žodžių tuomlaikinio dokumento męs žinome, kad kovoje dalyvavo tiktai menkas tuntas kryžeivių, į 800 žmonių, ir kad po tos neva smarkios pergalės ritteriai neatliko jokio svarbesnio kariško žygio ir nė kiek nepadidino rubežių prigulinčios jiems skryties [1]).

Antras mušis—pas Rudavą—įvyko pasisekus kryžeiviams atkarti vieną iš lietuviškų antpuolių; jis pasibaigė susidurimu pryšakinių tuntų abiejų armijų, po kam Lietuviai, pralošę

1) Pralošas Lietuvių toje kovoje metraščiai zokono suskaito nevienaip: Annales expeditiales Prussici sprendžia ant 6.000 žmonių (Scrip. rer. Prusic., II. p. 12). Hermann de Wartberge—ant 10.000 (ibid. II. p. 76); Vigandas—į 18.000 (ibid. p. 512) ir tt. Tuometinis-gi pranešimas, išrašytas iš Karaliaučiaus archyvo, sako: „Jedoch nicht vergessende, dass in Namen des Herr 1.000 geschlagen und 20.000 verjaget sein sie ihnen mit wenigen, naehmlich 800 oder dabei" (ibid. II p. 511). — Tur-but kryžeiviai norėdami užtrinti nesmagų įspudį, kokį padarė vakaruose jų pralošis 1345 m., tyčia ženklinimą to mušio padidino; svetimi metrašėjai, remdamiesi ant gando nuo kryžeivių, priduoda jam nebutą dydį. Teip tuomlaikinis Jonas Vitoduran, rašęs savo metraštį Zueriche, pasakoja, buk mušyje palei upę Stravą dingę 40.000 Lietuvių (ibid. II. p. 741). Dlugošius skaito pralošą Lietuvių ant 22.000 (p. 1079); galiaus Rusų lietopisėse užrašyta tapo šitokia žinia: „Buvo kova Vokiečių su Lietųviais prie upės Stravos ir išmušė Lietuvių 40 000" (Novgorodskaja 4-to, p. 56; Supraslio p. 66; Nikono III. p. 186; išl. Danylovyčiaus, p. 169).

apie 1.000 žmonių kovoje, atsitraukė netvarkoje linkon savo rubežiaus, o kryžeiviai, teip-gi turėję jautrią pragaištį (kovoje krito maršolas zokono, Henning von Schindekopf, ir trįs komandorai), turėjo susilaikyti nuo vyjimosi atsitraukiančių [1]).

Galiaus, vienintelė svarbi kelionė kryžeivių gilyn į Lietuvą 1365 m. neturėjo didelės pasekmės ir gali prisiskaityti prie paprastų „reizų", tik didesnių. Tąmet kryžeiviai atsišalino nuo savo paprastos taktikos, tur-but tikėdamiesi pačioje Lietuvoje rasį paramą: jie rado talkininką vidur lietuviškos kunigaikščių šeimynos. Vienas iš sunų Keistučio—Butautis, nežinia kodėl, susinešė su kryžeiviais, sakėsi gatavas esąs apsikrikštyti ir susitelkti su zokonu; nugirdęs apie tokias tarybas, komendantas Vilniaus pylies, bajoras Dirsunas, atsižymėjęs nenumalšoma neapykanta dėl vokiečių [2]) ir atsidavimu Keistučiui, suėmė Butautį ir uždarė jį vienoj iš parubežinių pylių, iki toliaus apie jį nuspręs Keistutis; bet iki Keistutis atvyko, kitas bajoras Siurvilas, kurs tarpininkavo susinešimuose Butaučio su kryžeiviais, užpuolė ant pylies, per kytrumą paėmė ją ir atvadavo apkalintą kunigaikštį; jie tuojau dumė už prusiško rubežiaus, lydimi tiktai 15 tarnų. Komendantas Įsrutės pylies priėmė pabėgėlius su didele pagarba ir lydėjo juos pas magystrą; potam Karaliaučiuje, ėsant kiltiems iš svetimų žemių svečiams, su didele iškilme tapo atliktas įmonis krikšto ant Butaučio, kurs priėmė vardą Heinrikio, ir ant jo bendrų; potam, tur-but lukėdamas paramos nuo partijos, atsidavusios pabėgusiam kunigaikščiui, magystras apskelbė didelę kelionę į Lietuvą ir liepė armijai parupinti maisto ant vieno mėnesio. Butaučio vedama kariumenė kryžeivių įsigrudo į Žemaitiją ir nupustyjo žemes palei tekmę upių Nevėžio ir Šventosios, ir aplenkusi Vilkmergę atsidurė pas Vilnių; val-

1) Hermann de Wartberge (Scr. rer. Prussic. II. p. 96); Wigand von Marburg (ibid. p. 566-567); Johann Posilgė, Detmar ir Annalista Thoruniensis (ibid. III. p. 89). Die aeltere Hochmeisterchronik (ibid. p. 595).

2) „Quidam, dictus Dirsune, maximus persecutor Christianorum", Annalista Thoruniensis (Scr. rer. Prussic. III. p. 95)

dymieras miesto, pakviestas pas magystrą dėl sušnekos, atsisakė paducti pylį; tuomi tarpu netiktai niekas iš Lietuvių nelaikė šalį Butaučio, bet dar iš jo mažaskaičių palydovų keturi perbėgo pas Lietuvius; magystras persitikrino apie veltumą vilties, dedamos ant lietuviško kunigaikščio ir greitai atsitraukė į savo žemę, pabuvęs tiktai 13 dienų Lietuvių territorijoj [1]). Potam Butautis apleido zokono valdynes ir pastojo ant tarnystos Vokietijos ciesoriui Karoliui, kurs jam į lėną pavedė žemes su titulu ercogo; su tuomi titulu metraščiai mini jį iki 1377 m.

Nurodytosios išgalės kovos kryžeivių su Lietuva antroje pusėje XIV šimtmečio visatinai paliudyja, kad spėkos abiejų besiimančių pusių tuomlaik buvo lygios; nors pastangos zokono buvo didelės, tačiaus jis neatsiekė savo mierio ir tik palengva išsėmė spėkas paties zokono; nė skaitlingi kariški sve-

---

1) Hermann de Wartberge (Scr. rer. Prussic. II. p. 85). Wigand von Marburg (ibid. p. 550 553). Annalista Thoruniensis, Johann Posilge ir Detmar (ibid. III. p. 84). Die aeltere Hochmeisterchronik (ibid. p. 595).

Butaučio dalykas nėra vienintėlis savam bude. Chronikose randasi žinios kaip apie perbėgėlius nuo Lietuvių pas kryžeivius, teip ir atžagariai: paminėtas jau Siurvilas (po krikštu Tamošius) pasiliko Prusijoje ir tarnavo per ilgą laiką kryžeiviams kaipo keliarodis, tulkas, ir diplomatiškas agentas; tokią pat tarnystą atliko zokonui perbėgęs į Prusiją kitas Siurvilas —Hans (Scr. rer. Prussic. II. p. 550, patėm. 760) Po 1361 m chronikoje Wartbergo telpa pasakojimas apie kiltą Lietuvį, su pravarde Žyva, kurs tarnavo kryžeiviams už tulką: „Capta fuit tota familia Zywes Litvini. Idem ergo Zywa moestus, sequens suam familiam sponte, factus est ductor optimus Christianorum in Livonia" (Scr. rer. Prussic. II. p. 81). — Toki rods ne geros valios tarnai zokono prie pirmos geros progos bėgo atgal į Lietuvą, ir įstoję į eiles sątėvainių, tarnavo jiems kaipo keliarodžiai į Prusiją ir Vidžemį (Wigand von Marburg, p. 541, 570). Net atsitikdavo, kad patys ritteriai, gal-but nekęsdami disciplinos zokono, bėgo į Lietuvą ir pastojo stabmeldžiais. „1374 duo fratres de Livonia: Joannes Lanzeberg ac Fredericus de Missen, strenui viri, cum quodam ductore, nomine Billene.... profugerunt ad Letwinos, apostatae facti" (Hermann de Wartberge, p. 105). „1376 Quidam frater Ordinis—Johannes Vlowere profugit ad dictum Novum castrum, ut apostata" (ibid. p. 111) ir tt.

čiai, nė pastangos vokiškų Prusijos gyventojų praplatinti savo territoriją į rytus, nė vadysta energiškiausių ir gabiausių magystrų: Heinrikio von Dusemer ir Vinrichio von Kniprodės, neįstengė pergalėti stanaus priešgynumo Lietuvių ir parubežinė riba zokono valdynių nė ant žingsnio nepasistumė į rytus nuo Niamuno. Visą sunkumą tos kovos panešė ant savų pečių tiktai gyventojai lietuviškųjų skryčių did. kunigaikštystės - Žemaičiai ir Lietuviai; vadu tų gyventojų ir didvyriu kovos su kryžeiviais bėgyje beveik pusės šimtmečio buvo Keistutis; su padyvytina energija ir stanumu jis gina kožną vietą gresimos teritorijos, atkerta ant visų punktų vokiškas „reizas", atsimoka už jas antpuoliais ant Prusijos ir Vidžemio, gina savas pylis ir šturmuoja vokiečių drutvietes; jis vienval stovi asabiškame pavojuje ir su stebėtinu rasmu jis moka išsisukti iš sunkiausiųjų aplinkybių; dusyk jis buvo patekęs į nevalę kryžiokams ir abu sykiu pabėga su drąsumu, kurs įstabino ritterius teip, jog jie skaitė jo pabėgimus už stebuklingus[1]).

Kuomet vokiečių metraščiai perpildyti yra žiniomis apie veikalus Keistučio, Olgerdas ten retai esti minimas. Tiktai svaresniuose atsitikimuose jis atei lavo broliui į pagelbą vedi-

1) 1361 m. Keistutis tapo patykotas pas Milkunų kaimą ir paimtas į nevalę kryžeivių. Jį laikė Marienburgo pylyje per 8 mėnesius; su pagelba priduoto jam tarno, apkrikštyto Lietuvio, Alfo, jis išėjo iš pylies drapanomis ritterio apsirengęs ir, slapstydamasi giriose ir pelkėse, perplaukdamas per upes, jis paspėjo pabėgti į Mozuriją. Apie jo pabėgimą vienas metraštis sako, kad jis „mirabiliter evanu t"; kitas: „es war Wunder, dass er weg komen mochte, als waren ihm alle Pforte vorsatzt". Ateinantį metą Keistutis vėl pateko į nevalę laike muš o, bet naudodamasi iš maišaties kovos, jis dingo pirma negu mušis pasibaigė, iš abazo kryžeivių. Hermann de Wartberge (Script. rer. Prussic. II. p. 80 81. Wigand von Marburg (ibid. p. 527-530). Annalista Thoruniensis, Detmar ir Johann Posilgė(ibid. III. p. 80 81). Tęsėjas Dusburgo (ibid p. 479). Die aeltere Hochmeisterchronik (ibid. p. 593-594).

nas tuntus rusiškų žemių [1]). Kryžeiviai, žinodami naminį padalinimą spėkų did. Lietuvos kunigaikštystės, savo spėkas kreipė vienatinai prieš šalis, Lietuvių apgyventas, ir stengėsi išvengti susirėmimų su rusiškomis Lietuvos skrytymis. Atskyrus parubežinius smulkius susimušimus Vidžemio ritterių su Polockėnais ir keletą, rods labai neskaitlingų, antpuolių kryžeivių ant Gartino žemės, priklausiusios Keistučiui, męs beveik nerandame žinių apie kryžeivių susirėmimus su lietuviškąja Rusija [2]). Kuomet armijos zokono kartais toli įsigilina į lietuvišką žemę, pustyja aplinkes Vilniaus, Trakų ir tt., jų tuntai niekados neanteina ant Juodosios Rusijos, kurią tiktai siauras ruožas Gartino žemės skyrė nuo žemių zokono.

Tokiu budu spėkos lietuviškosios Rusijos buvo valnos ir Olgerdas galėjo jomis naudotiesi dėl paplatinimo savo viešpatystės prijungiant prie jos tas rusiškas žemes, kurios dar neprigulėjo prie naujai įsikurusių centrų sugauboj rusiškų žemių, ir dėl sudrutinimo savo įtekmės ant silpnesnių grupų rusiškų valdynių, gulinčių išilg rytinio rubežiaus did. kunigaikštystės. Kas link Rusijos [3]), Olgerdo pastangos susigaubia ant

1) Taip pasakodami apie mušį palei Stravos upę, metraščiai primindami apie buvimą ten Olgerdo, prideda žinią, kad ant pagelbos Lietuviams atėję buvo tuntai iš Vladimiro, Brasčių, Vytesbės, Smolensko ir Polocko (Hermann de Wartberge, p. 75; Wigand von Marburg, p. 511). Aprašydamas pralošą Lietuvių pas Rudavą, Johann Posilgė sako: (p. 90) „do war Kynstod flochtig mit den sinen, und koning Algart mit den Russen bederbten ihre Sporne gar wohl in der Flucht".

2) Apie susirėmimus tarp Vidžemio ritterių ir Polockėnų primena Hermann de Wartberge po m. 1366, 1373, 1374 ir 1375 (Script. rer. Prussic, II. p. 86, 104, 105 ir 108). Wigand von Marburg po 1364 m. užmena apie nepasekmingą kelionę magystro prieš Gartiną, o po m. 1373, 1375 ir 1377 pasakoja apie antpuolius ant žemių, kurios prie Gartino traukė: Bielsko ir Kamienco, atliktus per komandorą parubežinės prusiškos skryties Balgos, Theodoriką von Elner (ibid. p 573, 579, 582 ir 584).

3) Anuometinėje Rusijoje, Moskva vienval kilo, ypatingai prie *Ivano Kalytos*, kurs labai rupestingas buvo apie finansišką stovį valstijos. Jis užėmė territoriją kunigaikščio Tvėrių. Jis prikalbino metropolitą parsi-

keturių dalykų: 1) Jis stengiasi įgyti ir sudrutinti savo įtekmę ant Novgorodo, Pleskavos ir Smolensko; 2) jis palaiko Tvèrių kunigaikščius jų ginčuose su did. Moskvos kniaziais ir veda kares su šitais; 3) Olgerdas stengiasi prie Lietuvos prigludinti skrytis, seniaus prigulėjusias prie kunigaikštysčių Černygovo ir Kijevos, o teip gi Podolijos žemes, ir todėl veda pasekmingas kares prieš Mongolus; 4) galiaus, jis palaiko ilgmetines imtynes Liubarto su Lenkija už tėvoniją Galičiaus ir Vladimiero kunigaikščių.

Jau augščiaus buvo šnekta apie Olgerdo prietikius su Pleskava, kada jis dar kunigaikštavo Vytesbėje. Įtekmė Olgerdo ant veikalų Pleskavos per įsikunigaikštavimą ten jo sunaus Andriaus neilgai pateko. 1348 m. Pleskavėnai, nekantanti iš nebuties namie savo kniazio, kurs valdė Pleskavą per atstovus, atsisakė jo beklausyti ir atnaujino sądorą su Novgorodu. Tie atsitikimai suerzino Olgerdą: jis priminė Pleskavė-

---

kraustyti iš Vladimiro į Moskvą, jis rinko mokestis kaipo Totorių agentas ir užlaikė savo įtekmę Serajuje su rusišku auksu—iki mirė 1340 m. Jo įpėdinis *Simeonas Išdydusis* atvedė į pavojų tėvo įgyjimus per savo arroganciją ir štyvumą, o po tam *Ivanas II*, kuriam valdant įgyjo didelę galybę metropolitas Aleksis ir daug prisidėjo prie išaugštinimo Moskvos. *Dimitras Doniškis*, sunus Ivano II (1362 - 1389), turėjo ilgus vaidus su kitais kunigaikščiais; jis teip-gi mokėjo duonį Auksinei Ordai, nors su išlyga, kad Totoriai tiksliai nesimaišys. Pašauktas į Serajų, jis nepaklausė. Kad 1374 m. viename miestelyje Totorių vietininkai tapo įžeisti, tai chanas Mamai išsiuntė kariumenę dėl pabaudimo, bet tąjai tapus išvaikytai, jis didelę armiją išrengė prieš Dimitrą. Metropolitas daug gelbėjo Dimitrui atsišaukdamas į kunigaikščius, kurie visi stojo į kruvą, apart Olego Riazaniškio. Rusai turėjo į 150.000 kareivių, ir perėję per Doną, rado Totorius kovos tvarkoje Kulikovo laukuose. Ištikus į mušį, Rusai jau linko bėgti, kada Vladimiras Smurtusis iš paslėptynės išpuolęs privertė Totorius bėgštan leistiesi. Lietuviai mušyje teip-gi dalyvavo. Pergalė buvo pilninga. Bet išsiskirsčius Rusų kunigaikščiams, 1382 m Totoriai vėl įpuolę, pasiekė net Moskvą, kuri tapo sudeginta. Tai buvo paskutinis didelis Totorių antpuolis. Mamajaus įpėdinis buvo Tochtamišius, kurį porą sykių sukovė Tamerlanas ir pasilpnino. Tačiaus tojo įpėdiniai mokėjo užlaikyti savo įtekmę Rusijoje.

nams suteiktą pagelbą prieš vokiečius ir barė juos už nedėkingumą: „Daugelis mano žmonių dingo ir arklių jusų valsčiuje" pasakė jis Pleskavėnams, ir liepė sulaikyti visus pirklius Pleskavos, kurie pirkliavo Lietuvoje; tą pat padarė ir Polocke Andrius; turtai tų Pleskaviškių svečių tapo konfiskuoti ir juos pačius paleido tiktai užmokant didelį išsipirkimą; potam, 1350 m. Andrius iš Polocko užpuolė iš nejučių ant Pleskavos skryties ir nušliaukė parubežinį Voronačiškį valsčių. Nedraugingumas Lietuvos dėl Pleskavos traukėsi per ilgoką laiką. 1354 ir 1355 m. Pleskavėnai po vada kunigaikščio Ostafijaus vajojo Polocko žemę. 1357 m. rodos įvyko sudermė ir į Pleskavą tapo priimtas ant kunigaikštavimo tulas kunigaikštis Vosylius Budvainis, tur-but kaipo vietininkas Andriaus, bet metus praleidus Pleskavėnai vėl vajojo Polocką su kunigaikščiu Ostafijumi. Matomai Pleskavoje ėmėsi dvi partiji: novgorodiškė ir lietuviškoji, kurios paeiliui viršyjo viena kitą. Toks padėjimas traukėsi valdant Olgerdui ir tiktai mete jo mirties (1377) Andrius paėmė viršų ant priešgynų: jis Pleskavoje įsikunigaikštavo, nors ne be tarpininkystos Vidžemio magystro[1]), kurs velyjo, kad Andrius nepripažintų valdžios Jagėlos, ir todėl gelbėjo jam susidrutinti Pleskavoje.

Tolygųs prietikiai buvo tarp Lietuvos ir Novgorodo, kur dar prie Gedimino susidarė partija, kuri su pagelba Lietuvos ketino atstovėti didyn einančią ant Novgorodo įtekmę did. Moskvos kniazių; bet 1339 m. įtekmė Moskvos gavo viršų: Novgorodėnai turėjo susideriuti su kniaziu Simeonu, kuriam žadėjo mokėti 1.000 rublių iš Novotoržko skryties ir „juodąją rinkliavą iš visos žemės Novgorodo". 1346 m. Novgorodo vyskupas Vosylius važinėjo į Moskvą „kviesti didį kniazių". Simeonas Ivanovyčius priėmęs užkvietimą, atkako į Novgorodą, atsisėdo ant sosto ir, po 3 sąvaičių pasikieminėjimo nuvažiavo namon, palikinas Novgorode atstovus. Lietuvos įtekmė dingo, ir lietuviškoji partija tur-but buvo

1) Wigand von Marburg (Script. rer. Prussic. III. p. 173).

skriaudžiama ir nubarama, ir todėl Olgerdas atnaujino karę prieš Novgorodą. Išvažiavus Simeonui, į Novgorodo skrytis įtraukė Olgerdas su broliais ir abaze prie ištekos Pšagos į Šelonę jis apskelbė karę: „Aš noriu su jumis muštiesi, jis sakė gromatoje, ir jeigu man Dievas padės, noriu gintisi; koliojo manę jusų posadninkas Ostafij Dvorianincov, pavadino manę šunimi". Lietuviai nupustyjo Novgorodo žemes iki Šelonei ir Lugai, paėmė atpirktį nuo Porchovo ir Opokos. Rods Novgorodėnai su kariumene išėjo į Lugą, bet namon sugrįžo be mušio; susirinkime viečės apkaltino posadninką Dvorianincevą už iššaukimą karės su Lietuva ir viečėje jį užmušė. Lietuvių partija gavo viršų ir susinešė su Olgerdu, kurs tuojau prasišalino iš territorijos. Kitą metą Novgorodėnai susiderino su Olgerdu, nors ant kokių sąlygų, nežinoma. Tai-gi Novgorode vėl įtekmė Lietuvos atsinaujino daug ar maž.

Geriaus Olgerdui sekėsi su Smolensku. Toji kunigaikštystė, pabaigoje XII amž. tapusi nepriegulminga, buvo valdoma šeimynos Rostislavo Mstislavyčiaus; sulyginant su kitomis žemėmis, Smolensko geographiškos sąlygos nebuvo vigadžios. Neperdidelė savo plotu kunigaikštystė buvo apsiausta iš visų pusių žemėmis didesnėmis ir galingesnėmis: valdynėmis Rostovo — Suzdalio, Černygovo, Polocko ir Novgorodo. Kunigaikštystė niekur nesusidurė su kittaučiais, kurius engdama butų galėjusi susidrutinti. Prieg tam dar pasilpnino kunigaikštystę daugybė „udielų" dėl sąnarių pasidauginusios kunigaikščių šeimynos. Todėl 13 ir 14-tam amž., kada kunigaikštystės Vladimiro ir potam Moskvos—iš vienos pusės, o Lietuvos ir Polocko — iš kitos, susidrutinusios stengėsi surinkti rusiškas žemes, Smolensko kunigaikštystė neturėjo spėkų dėl atsilaikymo nuo spaudimo iš dviejų pusių, ir todėl gelbsti savo savistovumą per sądorą ir pagelbą vieno ar kito iš susiedų, nors per tatai ėmė prigulėti nuo tuomlaikinio gelbėtojo. Moskvos kniazius Juras Danylovyčius atėmė nuo Smolenskėnų Možaisko skrytį. Tad Smolenskėnai susiartino su Lietuvos kunigaikščiais. Gediminas jau buvo jų tarpininku, o Olgerdas vienval

stengiasi buti užtarytoju Smolensko ir nuo jo kunigaikščių reikalauja paramos visuose susidurimuose savo su Moskva. Dar 1341 m. Olgerdas atliko kelionę dėl sugrąžinimo Smolensko kniaziui Ivanui Aleksandrovyčiui Možaisko, kurį buvo atkirtęs nuo Smolensko dar Juras Danylovyčius Moskviškis. Iš savo pusės, 1348 m. Smolensko kariumenė ėjo į pagelbą Lietuviams prieš kryžeivius ir dalyvavo kovoje pas upę Stravą. 1352 m. Olgerdas vėl Smolenskui gerai patarnavo: did. kniazius Simeonas Ivanovyčius surinkęs didelę armiją traukė į Smolenską, bet ant rubežiaus Smolensko valdynių, pas Vyšegradą prie Protvos, jį susitiko Lietuvos pasiuntiniai; kokios buvo tarybos, nežinia; tik paslams Lietuvos išvažiavus, Simeonas sulygo sądorą su Smolenskėnais, kurių paslai pasitiko jį ant kranto Ugros. Olgerdas ant Smolensko žiurėjo kaipo ant valstijos, jam priklausančios. Kunigaikščiui Ivanui Aleksandrovyčiui tai netiko, ir 1355 m. su Olgerdu jis susipyko; tasai, neva dėl apgynimo Smolensko valdynių nuo Moskvos, įguldė lietuvišką garnizoną Rževe, kurs gulėjo ant rubežiaus Smolensko valdynių su valdynėmis Moskvos ir Tvėrių, regimai dėl apsunkinimo susinešimų kunigaikščio Smolensko su Moskva ir Tvėriais. Tur-but Ivanas Aleksandrovyčius tam priešinosi, nes tąmet rudenį Olgerdas vajojo Smolenską ir paėmė į nevalę jo brolėną, kunigaikštį Vosylių. 1357 m. Tvėrių ir Možaisko tuntas išvijo iš Rževo lietuvišką garnizoną, tur-but prašant Smolenskėnams, kurie ateinantį metą ištraukė kariauti prieš Lietuvą už atėmimą miesto Bielčos. Bet Olgerdas įsigrudo į kunigaikštystę Smolensko, įėmė Mstislavo ir Bielčos miestus ir prigludino prie Lietuvos; tuomlaik Andrius Olgerdaitis Polockiškis apgulė Ržėvą, įėmė tą miestą ir pasodino ten savo atstovus. Tas miestas tapo stropiai sudrutintas ir 1359 m. pats Olgerdas atvažiavo pažiurėti Ržęvo. Iš Rževo Andrius Polockiškis ėmė spausti Smolenskėnus iš šiaur-ryčių ir atiminėti netolymus nuo Rževo prymiesčius (Chorvacz ir Rodnia), o Olgerdas, jau užvaldęs Brianską ir Sieverskinę šalį, gresė Smolensko skryčiai išilg pietinio ir vakarinio rubežiaus.

Todėl nėra ko stebėtis, jeigu įpėdinis Ivano, Sviatoslav Ivanovyčius (1358-1386) visiškai priguli nuo did. Lietuvos kunigaikščio. 1368, 1370 ir 1372 m. su visa savo kariumene jis po prievarta lydėjo Olgerdą tojo kelionėse prieš Moskvą ir siuntė Smolenskėnų tuntus, reikalui atėjus, į pagelbą Lietuvai prieš kryžeivius. Už prasižengimą Olgerdas skaudžiai baudžia. Teip kada 1374 m. Ivanas Vasyljevyčius, vienas iš „udielnųjų" kunigaikščių Smolensko, prisidėjo prie did. kniaziaus Moskvos kelionėje ant Tvėrių, Olgerdas tuojau įsiveržė į Smolensko teritoriją, kam jie ėjo vajoti kunigaikštį Michailą, nupustyjo Smolensko skrytį, ardė prymiesčius ir į nevalę išsivarė daug gyventojų. Moskvai nesisekė Lietuvius atkirsti nuo įtekmės ant Smolensko: 1368 m. jie apvajojo dalį Smolensko skryties, o 1375 m. tuntas, pasiųstas per Dimitrą Ivanovyčių, apgulė Rževą, nudegino pamiestę, bet neįėmė miesto. Tokiu budu Smolenskas priklausė nuo did. Lietuvos kunigaikščio, ir artinosi laikas dėl puolimo savistovumo to rusiško „udielo".

Kad Smolenskas linko prie Lietuvos, nemažai prisidėjo teip-gi pramonės sąlygos, ypač artimi nuo senovės susinešimai Smolenskiškių Kryvičių su Vytesbiškiais ir Polockiškiais ir vienas bendras pirklybos kelias nuo augštutinio Dniepro ir vakarinė Dauguva į vokiškus ir variagų miestus. O tasai kelias su visais Padauguvių Kryvičiais jau buvo po valdžia Lietuvos kunigaikščių.

Tokis likimas veikiai teko kunigaikštystei Briansko. Brianskas, miestas Viatičių žemės, drauge su ta žeme pabaigoje XI amž. pateko į dalykus Černygovo kunigaikštystei; pusėje XIII amž. dėl susmulkėjimo Sieveriškių valstijų, dėl ardymo Mongolų ir nepasekmingos karės Černygovo ir Sieveriškių kniazių už Kijevą ir Galičių, ženklumas pietinių ir rytinių valstijų Černygovo kunigaikštystės puola; vietą senų miestų: Černygovo ir Novgorodo Sieveriškio, įima viršydami buvusiejie prymiesčiai: Murom ir po tam Riazań, kurie pastoja centrais naujai kilusių, savistovių ir drutų kunigaikštysčių; likusioje skrytyje Černygovo kunigaikštystės viršyti ima šiaurinis

prymiestis — Brianskas, prie kurio linksta visa Sieveriškė žemė, lyginai kaip pirmiaus Viatičių žemė kad linko prie Černygovo. Kunigaikštavęs Brianske trečiam ketvirtdalyje XIII šimtmečio, kunigaikštis Romanas Michailovyčius buvo pripažintas už galvą šeimynoje Sviatoslavyčių; tasai kunigaikštis su pasekme atkovė antpuolius Mindovės ir jo ainių ant savo skryties, bandė užvaldyti Smolensko kunigaikštystę, giminiavosi su galingais tuomet Romanovyčiais Galičiaus—Volynijos ir Ordoje skaitėsi už perstatytoją Sieveriškių žemių. Nuo to laiko Briansko ženklumas atkreipė atydą metrašėjų, kurie pamini svaresnius atsitikimus tos kunigaikštystės. Tačiaus namie vienval ėjo kova tai tarp pajieškotojų kunigaikštiško sosto, kartais net su chanų pagelba, tai tarp kunigaikščių ir draugijos. 1310 m. už Brianską ginčus veda Sviatoslavas Gliebovyčius su brolevaikiu Vosyliumi; Sviatoslavas krito kovoje. 1339-41 m. ginčuose kunigaikščio Gliebo Sviatoslavyčiaus su Briansko draugija (obščina), Gliebas tapo užmuštas viečėje. Po tam Brianske tęsėsi vaidai, kurių išgalės nėra žinomos, o iš kurių pasinaudojo Olgerdas dėl pamušimo Briansko ir jo territorijos 1355 m. Puolus Brianskui, daug „udielnų" kunigaikščių Sieverskiškės žemės tur-but iš geros valios pasidavė po valdžia Olgerdo ir todėl daugelis perstatytojų kunigaikštiškos Černygovo šeimynos: kunigaikščiai Novosilskiai, Odojevskiai, Vorotinskiai, Bielevskiai ir tt. toliaus kunigaikštauja savuose „udieluose" po viršvaldyba did. Lietuvos kunigaikščių. Skrytis, tekusias į dalykus Olgerdui, tasai padalino ant 3-jų dalių ir pavedė sąnariams savo šeimynos: Dimitrui Olgerdaičiui vyresniamjam teko Černygovas ir Trubčevskas; antras Dimitras-Kaributis Olgerdaitis jaunesnysis gavo Brianską ir Novgorodą Sieverišką; galiaus brolevaikis Olgerdo — Patrikius Norimantaitis minimas kaipo kunigaikštis Starodubo Sieveriškio [1]).

1) Dimitras Olgerdaitis vyresnysis, laike kelionės ant Sieverskiškių Dimitro Ivanovyčiaus Doniškio 1379 m., perdavė anam Trubčevską, ir persikeldino į Moskvą. Dimitras Kaributis valdė Brianską ir Novgorodą Sieverišką iki 1393 m., kada Vytautas atėmė nuo jo valstiją.

Pastangose surinkti rusiškas žemes po savo valdžia, Olgerdas susitiko su tokiomis pat pastangomis did. Moskvos kniazių; todėl susirėmimas tarp abiejų buvo neišvengtinas, nors iš pradžių neįsileisdami į atvirą kovą stengėsi tiktai sudrutinti savo autoritetą rusiškose ginčo skrytyse. Teip buvo valdant Simeonui; ir Ivanui Ivanovyčiams. Moskvos valdymierai vengė atvirą kovą: nė lenktynės prietikiuose su Pleskava ir Novgorodu, nė kelionė Olgerdo ant Možaisko, nė jo užstojimas už Smolensko kunigaikštį, nė bėgštas Jaunučio į Moskvą, net-gi nė užėmimas Briansko—nebuvo ganėtina priežasčia dėl pertraukimo draugiškų, regimai, prietikių tarp Moskvos ir Lietuvos; teip-gi į kovą neįtraukė nė nauja, rustesnė aplinkybė, atsitikusi 1349 m.: Olgerdas išsiuntė į Ordą pasiuntinius, pas chaną Čanibek'ą, dėl sutarimo su toje sądoros; palei žinias, atėjusias iki did. kniaziui Simeonui, toji sądora turėjo išeiti ant nenaudos did. kniaziui Moskvos; idant papriešinti lietuviškiems paslams, Simeonas Ivanovyčius pasiuntė į Ordą savus paslus, kurie susilpnino Ordoje Lietuvių propozicijas; paslai perstatė chanui, kad Olgerdas nesykį vajojęs yra jo „ulus" ir nuengė juos, kad dabar nori nuengti teip gi chano ulų—did. Moskvos kunigaikštystę, o potam, sudrutėjęs, bus priešingas chanui". Čanibekas tapo pertikrintas šitais atrodymais, ir chanas baisiai įtužęs liepė suimti Lietuvių paslus: Karijotį Gediminaitį, Simeoną kunigaikštį Svyslotiškį, kokį tai kunigaikštį Michailą[1]) ir bajorą Aikšą ir perdavė juos did. kniaziui Simeonui. Nenusisekimas paslams Ordoje privertė Olgerdą atnaujinti draugybas su Moskva. 1350 m. Olgerdas per pasiuntinius prašė Simeono sątaikos ir valnybės dėl brolių. Simeonas Ivanovyčius propoziciją priėmė ir apkalintiejie lietuviški kunigaikščiai tapo už pinigus paleisti; prieg tam sątaika ant daug metų tapo sutarta ir padrutinta dvigubu susituokimu: duktė kunigaikščio Konstantino Rostoviškio

---

1) Tarpe tuometinių lietuviškų kunigaikščių vardą Michailo turėjo: vienas iš sunų Jaunučio ir vyresnysis sunus Andriaus Olgerdaičio Polockiškio.

išvartota pasiliko už Liubarto Gediminaičio, o Olgerdas apsivedė su kunigaikščiute Julijona Aleksandraite Tvėriške. Nuo tosyk tarp abiejų valstijų prasidėjo taikos laikas, tiktai po 18 metų pertrauktas, valdant Dimitrui Ivanovyčiui, dėl susirėmimų Olgerdo iš priežasties vaidų, kilusių Tvėrių kunigaikštystėje.

Dar 1357 m. Tvėriuose susivaidyjo: Kašino kunigaikštis Vosylius Michailovyčius su brolėnu Vsevolodu Aleksandravyčiumi Cholmiškiu; už pirmą stojo did. Moskvos kniazius, o antras jieškojo pagelbos pas laigoną Olgerdą. Pasiremdamas ant chano jarlyko, gauto per Simeoną Ivanovyčių, Vosylius buvo atėmęs valsčių nuo Vsevolodo, bet 1360 m. Lietuva atėjo su kariumene į Tvėrių valsčius ir Vosylius turėjo grąžinti atgal valstiją brolevaikiui. 1366 m. ginčas Tvėriuose kilo su nauja syla: tas pats Vosylius Michailovyčius pradėjo vaidus su Vsevolodo broliu — Michailu Aleksandrovyčiumi, kunigaikščiu Mikulino, kaip už kunigaikštystę Tvėrių, teip ir už Gorodeco valstiją, pavestą Michailui testamentu vieno iš jo giminaičių. 1367 m. Vosylius su Moskvos pagelba ardė ir engė valsčius priešininko ir apgulė Tvėrius; tuomi tarpu Michailas, su pagelba Olgerdo, su kariumene ištraukė ant Kašino. Po tam kunigaikščiai sutarė sudėjimą ginklų ir pradžioje kitų metų nutarė užbaigti ginčą teismu. Ant sudo juos pakvietė tretininkiško („paliubauno") į Moskvą Dimitras Ivanovyčius ir mitropolytas Aleksiej. Bet trečią dieną po atvažiavimo Michailas ir jį lydintiejie bajorai tapo suimti ir uždaryti. Dimitras Ivanovyčius privertė Tvėrių kunigaikštį atsisakyti nuo Gorodeco ir, liepęs kryžių pabučiuoti, paleido namon tiktai dėl atvažiavimo į Moskvą Ordos caraičių. Potam mirė Vosylius Michailovyčius ir kunigaikštystė Tvėrių teko be ginčo į dalykus Michailo; bijodamas sudrutėjimo įartinto kunigaikščio, Dimitras pasiuntė drutą kariumenę prieš Tvėrius ir Michailas Aleksandravyčius turėjo keliauti į Lietuvą prašydamas pagelbos. Lapkrityje 1368 m. Olgerdas su druta kariumene atėjo į ribas did. Moskvos kunigaikštystės, su juomi, apart

Keistučio ir kitų liet. kunigaikščių, buvo Michailas Tvėriškis ir tuntas Smolenskėnų; Lietuviai ir jų talkininkai pustyjo parubežinius valsčius, traukdami gilyn į šalį. Toji kelionė, pagal papratimą Olgerdo, atsitiko nelukėtai ir rado Moskovėnus nepasirengusius. Dimitras Ivanovyčius pasiuntė paslus, kad valsčiuose rinktusi jo armija. Olgerdas tuomi tarpu, sutikęs tulus tuntus pakelyje, mušiuose apveikė, ir krito udielni kunigaikščiai Simas Krapyva Starodubiškis bei Konstantinas Obolenskis; po tam ant kranto upės Trostnios Olgerdas į plentą sumušė sargybos tuntą, kurio vadai Dimitras Minin ir Hyacyntas Šuba dingo mušyje. Dabar Olgerdas greitai traukė linkon Moskvos. Dimitras Ivanovyčius, nudeginęs pamiestę, užsidarė Kremliuje ir prašėsi sątaikos. Kadą gi Moskvoje tą vasarą viešpatavo marai, Olgerdas su Dimitru ant kalno Poklonnaja nutarė suderybas, ir Olgerdas tris dienas pabuvęs pas Moskvą ir sutruškinęs džidą į jos sieną, atsitraukė, tik Lietuviai smarkiai nupustyjo Moskvos skrytį. Dimitras Ivanovyčius sugrąžino Michailui Gorodec'ą ir atsisakė remti jo brolevaikį Jeremiją Konstantinovyčių. Bet atsigaivelėjęs 1370 m. atnaujino karę su Tvėriais: Dimitras pustyjo Tvėrių skrytį, įėmęs suardė miestus: Mikulin ir Zubcov ir didelį grobį išsigabeno į Moskvą. Į talką Tvėriams vėl Olgerdas pribuvo, ir drauge su Michailu Tvėriškiu ir Sviatoslavu Smolenskiškiu be pasekmės laikė per 3 dienas apgulę Volok Lamskij, po tam traukė Moskvon, kurią galiaus apgulė 6 d. gruodžio. Tad Dimitras vėl sulygo ant sudėjimo ginklų per pusę metų, ir Olgerdas atsitraukė. Michailas Aleksandrovyčius tuom laik keliavo į Ordą ir ten gavo jarlyką ant Vladimiro kunigaikštystės; išgirdęs apie tai Dimitras Ivanovyčius teip gi ten link keliavo ir dovanomis papirko chaną, jo pačias ir dumčius, ir dėl savęs gavo naują jarlyką ant kunigaikštystės Vladimiro. Tad Tvėrių kunigaikštis vėl prašėsi pagelbon Lietuvius. 1372 m. Lietuvių kariumenė, vedama Keistučio, Vytauto, Andriaus Polockiškio ir kitų liet. kunigaikščių, atėjo Michailui gelbėti. Talkininkai suardė Perejaslavlių ir Kašiną ir tie miestai už-

mokėjo atpirktį; Kašino kunigaikštis turėjo nusilenkti Michailui; po tam Michailas paėmė miestus: Mologa, Uglič, Bieżeckij Verch, Dimitrovsk, Kistma ir Toržok, kame skaudžiai sumušė Novgorodėnus. Dimitras Ivanovyčius, pabaigęs karę su Riazaniumi, traukė prieš Tvėrius. Talkininkai sutiko Moskvos kariumenę pas Liubutską. Čion Dimitras įsidavė į perkalbas ir sutarė sudėjimą ginklų: Michailas Dimitrui grąžino užimtus miestus, skundus gi Tvėrių kunigaikščio turėjo nulemti teismas chano. Tokiu budu Lietuvos įtekmė nebuvo patenkanti, nors Tvėrių puolimą nustumė tolyn ant kokio šimtmečio. Pastaras susirėmimas Michailo Aleksandrovyčiaus su Moskva 1374-5 m. pasibaigė jo pralošą, jis ėmė prigulėti nuo did. Moskvos kniaziaus, pripažindamas savę ano „jaunesniu broliu" ir turėjo atsižadėti broliautiesi su Olgerdu ir Lietuvos kunigaikščiais.

Tokiu budu viešpataujant Olgerdui ginčuose Lietuvos su Moskva, Novgorode ir Pleskavoje persvaras linko daugiaus ant naudos Moskvos, Tvėriuose Moskva pilnai pergalėjo, Smolenske-gi Lietuvos įtekmė viršų turėjo, o Brianskas ir Sieverskinė žemė visiškai pasidavė Olgerdui ir prisigludino prie jo valdynių.

Lengviaus Olgerdui ėjosi apvaldyti valdynes pietinių Rusų. Žemės Kijevos ir Podolijos tuomet priklausė dar chanams Auksinės Ordos, bet nuo pusės XIV amž. prasidėjo Auksinėje Ordoje naminis silpnėjimas. Atsiradus daugeliui kandidatų ant chanų sosto, Ordoje nuolatos netvarka viešpatavo; teip 1357–1362 m. šeši chanai: Čanibek, Berdibek, Kulpa, Nevrus, Chadyr ir Temi–Chodži greitai ir varu vienas kitą pamaino; kartais keli chanai savo tarpe kares veda už vyriausybę; teip 1362 m. Orda pasidalino tarp dviejų vaiduolių: Abdul ir Miurid. Nomadiškos tautos, pamuštos seniaus per Cingis–chaną ir jo įpėdinius, stengiasi atsivalnyti nuo jų vyresnybės; tarpe pačių Mongolų valdymieraujančios šeimynos susivaidyja, geidauja pirmybės ir tyko chanų valdžios. Vassališki vėl valdymierai skryčių ir „temnikai" stengiasi įkurti

smulkias chanijas iš skutų viešpatystės Aukso Ordos. Viduryje XIV amž. randasi nepriegulmingi Totorių kunigaikščiai įvairiuose uluose: pakrantėse Aralo ir Jaiko, Kamiškėje Bulgarijoje, žemėje Mardvos ir tt. Tai-gi tas pats turėjo įvykti ir vakariniuose tolimuose uluose, žėmėse Podolijos ir Kijevos.

Kunigaikštystė Kijevos po Batyjo užgriuvimo rods pasiliko iki pusei XIV amž. po valdžia rusiškų kunigaikščių, bet jiems reikėjo ant valdymo gauti jarlykus iš Ordos; tokius jarlykus gaudavo ir Sviatoslavyčiai Černygovo ir Vsevolodovyčiai Vladimiro-Zalieskio (Užgirinio). Pirma jau buvo minėta, kad 1331 m. Kijevoje valdymieravo kunigaikštis Theodoras, po viršvaldyba totoriško baskako.

Kitokiame prietikyje prie Ordos stovėjo žemė Podolijos. Toji šalis, apgyventa per gentes Ugličių ir Tivercų arba Tyriečių, nepriklausė prie did. kunigaikštystės Kijevos. Tiktai nuo pusės XII amž., kada sudrutėjo Galičiaus kunigaikščiai, dalis Pa-Dniestrių, po vardu Ponizijė, pateko po anų valdžia (tarp Sereto ir Ušicos). 1226 m. Mstislavas Udaloi, pavedęs Haličių Andriui vengrui, atitraukė šalin tą Ponizją kaipo valstiją dėl savęs. 1240 m. Bakotą paėmė bajoras Dobroslavas, ten įsiviešpatavo ir visą Poniziją patraukė prie savęs. Bet didesnėji dalis Pa-Dniestrių — nuo įtekos Ušicos į Dniestrą iki ištekai Dniestro į marę —ne priklausė nė Galičiaus, nė kitų valstijų kunigaikščiams. Danylas Romanovyčius atkreipė atydą ant Ponizijės; jis išvijo Dobroslavą, ėmėsi su Rostislavu Michailovyčiu ir su Bolochoviškiais kunigaikščiais, bet ten valstiją įrengti pamaišė Mongolų antėjimas. Gyventojai Bolochoviškės žemės, miestai gulinti palei Tetervą, valsčiai miestų Vzviaglės, Gorodko ir Siemocės, Bieloberežcos ir Černiatincos—iš geros valios pasidavė Mongolams. Mongolams teipgi priklausė Pobožjė, beje valnoji dalis Ponizijės, gulinti tekmėje pietinio Bugo. Bet ir ta dalis Ponizijės, kuri seniaus priklausė prie Galičiaus, dabar pasidavė Totoriams: tulas Miliejus buvo valdymieru Bakotoje ant lygių tiesų su Ordos baskakais. Rods 1255 m. Levas Danylovyčius pagavo Miliejų į

nevalę, bet Danylas jį paleido prižadant paklusnumą; tačiaus Mongolams atėjus, Miliejus vėl Totoriams padavė Bakotą. Tokiu budu chanų valdžia susidrutino Ponizijėje, kuri padarė platų ulusą, žinomą nuo XIV amž. po vardu Podolija. Apėmę šalį, Mongolai ant gyventojų antdėjo duonį, kurią, nėsant kunigaikščių, rinko valdymierai valsčių—atamanai; tie-gi duonį įteikdavo iš Ordos atvažiuojantiems dėl rinkliavų baskakams. Tuomlaik miestai ten tep-gi buvo be apginklų, be akmeninių ar medinių sienų, tur-but toks buvo Ordos paliepimas: Kamenec, Kalius, Mikulin, Ušica, Bakota, kurie miestai vėliaus minimi po valdžia Lietuvių; Bakotoje buvo tulas senoviškas kliošorius. Vyriausybė šalies buvo rankose Ordos temnikų, kurie tur-but nomadavo stepuose Podolijos, į pietus nuo upių Jagorlyk, Siniucha ir Tiasmin, nes tiktai nuo čia į pietus randasi vardai kaimų, upių ir tt. totoriški; valdžia šitų temnikų buvo paveldėtina, kaip galima manyti iš Bychovco, kurs juos vadina „otčiči i diediči Podolskoi zemli" [1]) Stryjkovskis, į 200 metų vėliaus keliavęs po Pa-Dunojų, užtiko Dobrudžoje ir aplinkėje Silistrijos Totorių žemdirbius, kurių daugumas kalbėję slovėniškai; jie savo gyvenimo ypatybes aiškino tuomi, kad jų pratėviai ilgai gyvenę ėsą Podolijoje, iš kur juos Lietuviai išguję į Dobrudžą [2]). Vieną iš chanų, pergalėtų per Olgerdą, vadino Dimitru — iš ko manoma, kad rasi jis buvo apsikrikštyjęs.

Tur-but pusėje XIV-to amž. Podolijos Orda, dėl apsilpnėjimo Auksinės Ordos, atsiskyrė, ir totoriški valdymierai Podolijos pastoję nepriegulmingais, ir todėl Olgerdas, išguidamas juos, bent pirmame laike nesusidurė su Auksine Orda. Ilgai dar prieš pamušimą Podolijos Olgerdas turėjo susinešimus su totoriškais tos šalies valdymierais, nes kuomet 1349 m. jam nepasisekė susitelkti su Auksine Orda, kaip augščiaus minėjome, męs girdime, kad tame pačiame laike, kariaudamas

1) Lietop. Bychovca, p. 19; lietopis išd. Danyl. p. 50.
2) Stryjkowski, II p. 7.

prieš Lenkiją už Volyniją, jis naudojosi pagelba Totorių. Tie tai Olgerdo totoriški talkininkai turėjo buti valdymierais Podolijos uluso, kuriems turėjo rupėti išeiga karės Lietuvos su Lenkija už tėvoniją Galičiaus valstijos, ir todėl jie tur-but gelbėjo Olgerdui, su juomi susitelkę. Iš tiesų jau 1351 m. randame žinią, kad Olgerdas susitelkė su Totoriais, pavedė jų valdžion Podoliją, kurią Lenkų karalius skaitė už savo valdynę, ir drauge su jais ėjo pustyti užimtas jau per Kazimierą rusiškas Galičiaus žemes: Lvovo, Belzo ir Cholmo [1]). Ateinantįjį metą Totoriai vėl, kviečiant Olgerdui, nupustijo Liublino žemę. Dar Karijočiui gyvam esant(+1358 m.), jo sunus Jurgis, Aleksandras, Konstantas ir Theodoras įsigyveno Smotryčiuje, Bakotoje, Kamieniece, 1351 m. 1356 m. Kazimieras turėjo siųsti paslus pas totoriškus valdymierus ir nulenkti juos dovanomis, idant atitraukti juos nuo talkos su Lietuva; gromatoje į magystrą kryžeivių jis tvirtina, kad ant jo pasiulymų pristojo 7 Totorių kunigaikščiai ir žadėjo jam pagelbą prieš Lietuvą. Tur-but toks Totorių nestovumas davė Olgerdui priežastį dėl karės, ir Podolija tapo priglausta prie Lietuvos. Labai mažai išgalių teyra žinoma iš šitos karės: žinome tiktai, kad 1362 m. Olgerdas sukrušo tris Totorių kunigaikščius — Kutlubugą, Chadži-bėją [2]) ir Dimitrą, pakrantėse upės Sinija

1) Bullėje popiežiaus Klemenso VI (14 kovo 1351 m.) pasakyta: „rex infidelium Ruthenorum terras, in quibus possunt constitui septem episcopatus cum suo metropolitano, suae potestati subjecit, et Tatari, facta confederatione cum Lithuanis, dictas terras continue invadunt" (Theineri —Monumenta Polon. I. p. 531). — Kromeris (De origine et rebus gestis Polonorum, p. 209) sako: „Tatari quoque per idem tempus, ab Olgerdo evocati, Russiam inferiorem, quae Podolia dicitur, quae et ipsa in Casimiri regis ditione jam erat, depopulati sunt". —Išgales kelionės 1351 m. paduoda Dlugošius (p. 1092).

2) Vardas Chadžibej gal-but nurodo ant jam prigulėjusios vietos Podolijoje: vietoje šiądyksztės Odesos iki galui XVIII amž. buvo apdrutinta Totorių priestotė Chadžibej; — iš ten dar 1415 m. Jagėla siuntė javus į Konstantinopolį, apgultą Turkų (Cromer. op. cit. p. 279). 1382 m. Kutlubuga buvo „valdymieru Krimiškės skrynes", kaip matome iš jarlyko Tochtamyšiaus.

Vody (šiądien Siniucha įpuolanti į Bugą). Liekanos sumuštos per jį Ordos išsidangino iš dalies į Krimą, iš dalies į Dobrudžą, o Podolija perėjo į rankas Lietuvių. Toji šalis anuolaik apėmė didelį plotą: visa kairėji pusė basseino Dniestro, nuo įtakos į jį upės Seretics iki marei; visas basseinas pietinio Bugo ir žemutinė dalis vandentraukos Dniepro po tiesiai pusei tos upės, nuo įtekmos į jį upės Rosės iki marei.

„Ir žiurėk kas žin kokią dieną prie Juodųjų marių artinasi vėl neregėti svečiai, kurių gimtinė buvo toli šiaurėje prie kitos kokios marės. Graikų istorikas Xenophontas rašo, kad sykį 10.000 graikiškų kareivių, iš vidurinės Azijos atkopdami į savo gimtinę, vienval besigindami nuo neprietelių, galiaus laimingai pasiekė Juodųjų marių kraštą, ir jurę nuo tolo išvydę, pilni džiaugsmo vienu balsu sušuko: „Thalassa, Thalassa"! Jurė dėl jų buvo pagelbos ženklu, kadą-gi per ją kelias dėl jų buvo svabadnas į Graikiją. Su kitokiais jausmais atsigarsėjo šauksmas: „jurė, jurė!" iš lietuviškų kareivių burnos, kada jie pirmą sykį iš tolo išvydo Juodosios jurės vilniuojančius vandenius. Lepnus pergalėjimo ir džiaugsmo jausmas pripildė jų krutinę. Lietuvos galybė tada buvo išsiplatinus nuo jurės iki jurei" (Is Latw.—Leišu wehsturės).

Podoliją apveikus, kunigaikštystė Kijevos turėjo pasiduoti po valdžia Lietuvos, kuri dabar apsiaupė Kijevos žemę iš visų pusių. Kijeva tur-but tapo paimta be kovos; Olgerdas pastumė šalin nuo vietos kunigaikštavusį Ordos pavaldinį, kunigaikštį Theodorą, ir pavedė Kijevą savam sunui Vladimierui. Plačią Podolijos skrytį jis pavedė į dalykus keturiems brolevaikiams, sunams Karijočio, apie kuriuos lietopisės sako, kad jie „susidraugino su atamanais" ir tuojau ėmėsi apginklnodinti šalį dėl apgynimo jos nuo Totorių ir statyti gintuves aplink svarbesnes sodybas, kaip Smotryč, Bakota ir Kamenec.

Tokiu budu Podolija ir Kijevos skrytis pateko Lietuvai. Chanai Auksinės Ordos, užimti naminiais maištais, nesipriešino tiems atsitikimams, tačiaus vis gi skaitė atpuolusias jau

žemes prie savų ulusų ir, prie pirmos progos, buvo pagatavi atnaujinti ginčus už juos su Lietuva. Vieną tokį bandymą Olgerdas atkirto dar 1373 m., bet galutinai ginčas tapo užbaigtas su nauda Lietuvos tiktai per Vytautą pradžioje XV šimtmečio.

Toli ilgesnes ir smarkesnes imtynes Lietuviai turėjo už apvaldymą Volynijos; čion Lietuva susitiko su drutu priešgina ypatoje Lenkų [1]) karaliaus Kazimiero III, kurs stengėsi pamušti visas žemes, prigulėjusias kitą kart Galičiaus kunigaikštystei, ant pamato dynastiškų rokundų, palei kurias tėvonijos Galičiaus reikalavo kunigaikščiai Mozurijos, o kurias jie pavedė savam viešpačiui, Lenkų karaliui. Nepotis Danylos Romanovyčiaus, Juras I Levavyčius, pradžioje 14-to šimtmečio, ant tiesų paveldėjimo, suvienyjo savose rankose kunigaikštystes Galičiaus ir Volynijos. Neužilgo po tam toji kunigaikštystė ėmė mokėti duonį Totoriams. Prieg tam Lenkai buvo

1) Akyva yra patėmyti, kokiame padėjime buvo tuomet Lenkija. Kad Kazimieras paėmė valdžią į savo rankas, tai nerėdas buvo didelis namie. „Tiesos, kokias sau šlėkta buvo prisisavinusi, visur išspaudė kruvinas plėmas. Čion šlėkta stovėjo su ginklu prieš troną, ten kovėsi tarpe savęs, kitur ant paveizdos šlėktos Vokietijos, apgulė vieškelius ir apiplėšinėjo ar užmušinėjo keleivius, o kitur vėl užpuolinėjo neapgintus miestus ir atiminėjo nuo jų tikslius išsipirkimus; žodžiu sakant—nebuvo atvangos nė asabos, nė turto, nes visur viešpatavo tikslas" (Goehring, I. 159).... „Nuo įvesdinimo krikščionybės žmonių padėjimas pateko į beveik negirdėtą nevalę. Kunigija, idant įgyti prietelystę galingos šlėktos, mokino chlopus, kurie dar tuomet daug valnystų turėjo, jog pagal įsakymus dievo jie patys drauge su namu ir kiemu, net su duš a ir kunu priguli prie savo ponų ir taps įmesti į pragarą, jeigu kame nors jie priešinsis valiai savų ponų. Tas mokinimas, kurs šian ir ten Lenkijoje užsilaikė net iki šiądien, turėjo savo pasekmes, nėsa šlėkta mokėjo iš to naudotiesi. Žemė, rankose chlopų ėsanti, nuo amžių prigulėjo ponams, bet ir tai ką chlopas savo paties įrankiais pasigamino, kaip tai: namus, daržines, o net drapanas, šlėkta laikė už savo turtą. Pagal papratimus tą viską paveldėdavo vyresnysis sunus, bet ant to reikėdavo pavelenės pono, nes tasai galėjo ką kitą padaryti valdytoju chlopų turto. Iš savo lobių chlopas nieko negalėjo parduoti, nevale jam teip-gi buvo apleisti tėviškę ir išsidanginti kur kitur; negalėjo apsi-

atėmę Liublino miestą. Juras mirdamas 1316 m., paliko Galiciją ir Lodomiriją (su miestu Vladimiru) vyresniamjam sunui Andriui, o Lucko skrytį—jaunesniamjam Levui. Karė kilo su Lietuva, kada Gediminas atėmė Brasčius su dalimi Jatvių žemės (Pagirius); vėliaus kniaziai gyveno taikoje su Lietuva, Lenkija ir Prusijos zokonu. Andriaus duktė—Marija ištekėjo už Mozurijos kunigaikščio Traidenio Boleslavovyčiaus, o duktė Levo—už Liubarto Gediminaičio. Kadą-gi 1324 m. abudu kniaziai mirė, tai Levo dalis matomai pateko dukrai, ištekėjusiai už Liubarto (beje Lucko skrytis), o kitas šalis Galičiaus ir Volynijos žemių paveldėjo Andriaus sunus Juras II, dar mažametis, kurs buvo po globa didžiunų (barones). Su Juru 1337 m. išmirė gentkartė Danylos Romanovyčiaus, ir didžiunai pakvietė ant sosto Mozurijos kunigaikštį Boleslavą Traidenavyčių (sunų Marijos). Tasai apėmęs sostą mylėjo Vokiečius, Lenkus ir Čekus, niekino rusišką cerkvę, antdėjo augštas mokestis, ir žagė dukteris ir pačias bajorų. Tad bajorai

vesti be pavelenės pono, o turėjo pačiuotiesi, kada jam ponas liepė; negalėjo teip-gi pasirinkti pačią pagal savo pamylėjimą, bet turėjo už pačią imti tą, kurią jam ponas priskyrė ir tą priimdamas turėjo ponui nešti dovanas: vištas, kiaušius, javus ir tt. Mergina be pavelenės pono negalėjo atiduoti rankos savo numylėtiniui, bet turėjo ją atiduoti tam, kurį jos ponas paskyrė už vyrą; buvo priversta buti ponui ant paslugų net tokių, kurių reikalauja patieka" (Goehring, I. 160-61). Vienok jau toje gadynėje „Krokuva, o ypačiai karališkas dvaras stojosi sodyba daildarių; Italija, Vokietija ir Prancuzija suteikė jų labai daug. Skonis ir mylėjimas dailų, ko pirma to Lenkų žmonės neturėjo, tapo suteikiami tautai ir tobulino jos jausmus ir papročius, bet drauge budino eikvojimą ir valnybę papratimų, kame Kazimieras savo naminiame gyvenime pats pirma ėjo su paveizda. Nemažiaus karalius padarė dėl mokslų, kurių pirm to vos pėdsaką galima buvo tėmyti Lenkijoj, ypatingai kad kunigijai žmones tamsinant ir šalyje vienval vainoms verdant, mokslai negalėjo savo šaknis giliaus įleisti ir išsikėrėti. Kazimieras įsteigė daugybę mokslainių didesniuose miestuose, atsižyminčiuose mokslumu, ypačiai įsteigė universitetą kaime Bavole palei Krokuvą (1364 m.), kuris 1400 m. per Vladislavą Jagėlą tapo perkeltas į sostapylę ir iki laikų Zygmanto III, tai-gi iki priešingai įtekmei jezuvitų, švietė šviesybe" (Goehring, I. 162).

uždavė Boleslavui apipenų 1340 m., ir pakilo klausimas apie paveldėjimą žemių Galičiaus ir Volynijos. Artimiausiu pretendentu, bent ant Volynijos, buvo Liubartas, savininkas Lucko skryties; bet rado guvų priešgyną ypatoje Lenkų karaliaus Kazimiero didžio. Priekabes darė teip-gi Vengrijos karalius, kurs buvo apsivedęs su Elzbieta seserimi Kazimiero. Lenkai, netekę Pabaltmarių ir Silėzijos, ypatingai atkreipė akį ant piet-vakarinės Rusijos. Pirmas perijodas Lietuvių karės su Lenkija, kaip jau sakyta, užsibaigė sudėjimu ginklų ant 2 metų, tur-but 1347 m., tarp Olgerdo ir visų liet. kunigaikščių iš vienos pusės, o tarp karaliaus Kazimiero ir Mozurijos kunigaikščių: Ziemovito ir Kazimiero—iš kitos. Sąlygos to ginklų sudėjimo nurodo, kad imtynėse už Galičiaus tėvoniją tame pirmame kovos perijode, Lietuvos buvo viršus: čion Kazimierui neužginčyjamai pripažintas tapo valdymas, tiktai Lvovo žemės; žemės-gi: Vladimiro, Lucko, Belzo, Cholmo ir Berestjės pasiliko valdžioje lietuv. kunigaikščių, kurie rods prižadėjo nestatydinti jose naujų pylių ir gintuvių; Kremenec su skrytimi pasiliko iki nutekant suteikos laikui valdžioje Jurgio Norimantaičio, kurs turėjo tą ginčo skrytį laikyti „nuo lietuv. kunigaikščių ir nuo karaliaus". Iš tos suteikos dar matytis, kad abi besiginčyjančios pusės baimyjosi dar įsimaišymo į ginčus dviejų kitų pajieškotojų tiesų ant tėvonijos Galičiaus; pajieškotojais tais buvo: iš vienos pusės karalius Vengrijos, atsiminęs, kad pusantro šimto metų atgal du Vengrų karalaičiu: Kolomanas ir Andrius kunigaikštavo per tulą laiką Galičiuje; iš kitos—chanai Auksinės Ordos, kurie Galičių skaitė prie jiems nusilenkiančių žemių; prisibijodamos sutarimo — Lenkų su Vengrais ir Lietuvių su Totoriais, į sąlygas sątaraujančios pusės įdėjo, keistą matomai, punktą: Lietuviams vale gelbėti chanui ir jo temnikams, kilus jų karei su Lenkija, apart tų kelionių totoriškų, kurios eitų ant „Rusijos, paklusnios karaliui", ir atžagariai, karalius gali gelbėti Vengrams kilus karei jų su Lietuva, apart jeigu karalius Vengrijos „eitų ant Rusijos, paklusnios Lietuvai".

Nubėgus suteikos rakui, 1349 m. Kazimieras atnaujino karę su Lietuva; tas antras perijodas karės traukėsi iki 1356 m., bet karė baigėsi be ypatingo rezultato vieniems ar kitiems. „Čion dėl savęs turėjo did. Lietuvos kunigaikštis prilankumą liaudies, kuri daugiaus linko prie Lietuvos negu prie Lenkų, kurie stengėsi atvertinėti žmones rytinio išpažinimo ir perdirbinėjo cerkves ant bažnyčių, ko Lietuviams valdymieraujant nebuvo. Net rusiškas metropolitas, rašo Karamzin, daugiaus valnasčių turėdamas po lietuviška valdžia, tajai labiaus prielankus buvo, nes be tramdymų valdė savo kunigiją" (Kraševskis). Iš pradžių pažymios Kazimiero spėkos ir greitumas jo pereigų suteikė jam didoką pasekmę; jis užėmė ne tiktai kunigaikštystes Cholmo ir Belzo, bet ir visą Volyniją su miestais Vladimiru ir Lucku ir net Berestje, kuri priklausė Lietuvai dar prie Gedimino. Pasipriešino Lenkams tiktai vienas miestas Cholm, kiti-gi miestai, tur-but budami neapdrutintais pasidavė Kazimierui be kovos. Apvaldęs Volyniją, Lenkų karalius siulė Liubartui ganėdintie-i viena kunigaikštyste Lucko, kaipo lėnu lenkiškos karunos, visuose gi kituose miestuose Volynijos jis pasodino savo storastas ir atstovus ir prisiekdino sau rusiškus kunigaikščius smulkių valstijų, prigulėjusių nuo Liubarto. Bet lietuv. kunigaikščiai, užklupti iš nejučių pradžioje, neatsitraukė nuo kovos dėl pradinės nepasekmė-. 1350 m., naudodamiesi iš naminių maištų Lenkijoje dėl vaidų karaliaus su kunigija, Liubartas ir Keistutis išvyjo Lenkų garnizonus iš Volynijos ir jos anneksų, suardė pylis, kurias Kazimieras buvo bestatęs ir, tuomi nesiganėdindami, perėjo ant užpuolimų ir nupustijo žemę Lvovo ir keletą tikrai lenkiškų skryčių: Sandomieriaus, Radomo ir Lukų. Kazimieras, netekęs ką buvo įgijęs, turėjo iš naujo pradėti užkariavimą Volynijos; todėl jis pasirupino įgyti pašalinę pagelbą: Gegužyj 1351 m. bullė popiežiaus Klemenso VI liepė Lenkų vyskupams apskelbti kryžeivišką kelionę prieš Lietuvą; potam antra bulle popiežius paskyrė Kazimierui ant pašalpos dėl karės su stabmeldžiais dešimtą dalį bažnytinių įėmimų. Tame

pačiame laike Kazimieras susiderina su Liudviku, karaliumi Vengrų, kas link tėvonijos Galičiaus. Vengrų karalius atsižadėjo savo pretensijų ant rusiškų žemių ant naudos Kazimierui, su ta vienok sąlyga, kad jis pasiliko sau ir savo įpėdiniams tiesą atsipirkti tas žemes nuo įpėdinių Kazimiero už 100.000 auksinių; o jeigu Kazimieras mirtų, nepalikinas sunų, tai Liudvikas Vengriškis turėjo į tėvonį gauti abi karalysti: Lenkiją ir Rusiją. Tokiu budu apsergėjęs sau, vienaip ar kiteip tėvoniją Galičiaus, karalius Vengrijos turėjo gelbėti Kazimierui, idant tėvoniją paglemžti iš po valdžios Lietuvių, ir dalyvavo ano kelionėje į Volyniją. Iš savo pusės Olgerdas susiderino su totoriškais valdymierais Podolijos. Tokiu budu karė pastojo daug didesnė ir prasitęsė dar ant 5 metų. Iš pradžių pasekmė vėl nulimo Lenkų karaliui: Vengrai sumušė Totorius, ir susidėję su Lenkais, užemė Volyniją; Keistutis pateko į nevalę talkininkų, iš kurios jis berods veikiai pasprudo; Liubartas, apgultas Lucke, su vargu ištruko nuo to kio pat likimo. Bet veikiai dalykai kiteip pakrypo: Vengrų kariumenė sugrįžo namon, o broliams į pagelbą atėjo Olgerdas. Lietuviai po vada Olgerdo, Keistučio ir Liubarto ir su Totorių pagelba keletą sykių antpuolę pustyjo Lenkiją ir Mozuriją, išgrudo vėl laukan lenkiškus garnizonus iš Volynijos ir pamėgino apimti Galičiaus žemę: 1354 m. Liubartui pasisekė paimti Galičiaus miestą, bet negalėdamas jį atlaikyti, jis sugriovė pylį, apgrobė pirklius ir atsitraukė į Volyniją. Nuo 1356 iki 1366 m. nebtenkame žinių apie kariškas kelionės kaip vienų teip kitų; tur-but tarp Olgerdo ir Kazimiero įvyko vėl suteika, nors nieko apie tai nerandame šaltiniuose; apie tokį susiderinimą Lietuvos su Lenkija tame laike liudyja mums užsilikusi atskira sątartis Keistučio, vardan Olgerdo ir kitų lietuv. kunigaikščių, su Mozurija, kur tikrai paženklinta riba tos šalies su Gartino skrytimi. Iš tolesnių buičių matytis, kad tame laiko protarpyje valdynės abiejų valstijų pasiliko tokiame padėjime, kokiame buvo pirm karės: Liubar-

tas valdė Lucką, Vladimirą ir Cholmą; Jurgis Norimantaitis —Belzą, o Keistutis—Berestję.

1366 m. Kazimieras pradėjo trečią karę dėl užvajojimo Volynijos. Įsigrudus jam į Belzo žemę, Jurgis Norimantaitis neturėjo gana spėkų dėl apgynimo tos skryties, prisiekė Kazimierui viernumą ir nuo jo apturėjo į lėną Belzą ir Cholmą. Po tam Lenkų kariumenė apėmė Vladimirą, Lucką ir Oleską. Olgerdas priverstas buvo pristoti ant suteikos prie šitokių išlygų: žemės Belzo ir Cholmo pasiliko valdžioje Jurgio Norimantaičio, ikgyvastiniame lėne nuo Lenkijos; Vladimirą ir Kremencą teip-gi kaipo lenkišką lėną gavo atsižymėjęsis atsidavimu Kazimierui kunigaikštis Aleksandras Karijotaitis; į visas pylis minėtų žemių, nežiurint į jų lėnišką valdymą, karalius pasodino savo garnizonus ir paskyrė lenkiškus storastas; Liubartas pasiliko bevaldąs savo tėvonišką Lucko skrytį, prie kurios tapo priskirtos tulos aprubės, pirma lenkusiosios Vladimirui; galiaus Lenkų karalius atsižadėjo visokių pretensijų ant Berestjės žemės ir pripažino ją neatimtina savastimi Keistučio. Bet toks nusprendimas dalykų nebuvo ganėdinantis, ir todėl karė vėl tuojau užsidegė: jau 1368 m. Keistutis pustyjo Mozuriją ir sudegino miestą Pultuską, o 1370 m. Liubartas, Keistutis ir Jurgis Norimantaitis, naudodamiesi iš bekaralės mirus Kazimierui, apgulė Vladimirą; valdymieras tos kunigaikštystės—Aleksandras Karijotaitis, buvo tuomet Krokavoje, o lenkiškas storasta, Petras Turskis, atidavė pylį be kovos lietuviškiems kunigaikščiams, kurie tuojaus iki pamatų suardė akmenines sienas, pastatydintas liepiant Kazimierui; karė po tam traukėsi per keletą metų ir Lietuviai pustyjo žemes: Liublino, Sandomieriaus ir Krokavos. Galiaus, paskutiniame mete viešpatavimo Olgerdo tapo užbaigtas tas ilgmetinis varžymasi už Volyniją: 1377 m. įpėdinis Kazimiero, karalius Liudvikas, atliko kelionę į Volyniją su skaitlinga Vengrų ir Lenkų kariumene. Lenkai paėmė Cholmą ir, susivienyję su Vengrais, apgulė Belzą. Tam apgulimui ilgai besitęsiant, Keistutis patarpininkavo ir sądora tapo nutarta tarp

Olgerdo ir Liudviko. Žemės: Berestjės, Vladimiro ir Lucko tapo pripažintos prigulinčiomis Lietuvai, o žemės Cholmo ir Belzo atiteko Lenkijai; Belzo žemę turėjo valdyti ikgyvas ant lėno tiesos Jurgis Norimantaitis. Iš tiesų, tiktai 1388 m., jam pasimirus, kunigaikštystė Belzo tapo atiduota į lėną kunigaikščiams Mozurijos, kurie ją valdė iki 1462 m.

Toji sądcra, patvirtinanti Volyniją dėl Lietuvos, buvo pastaru darbu Olgerdo suvienyjime rusiškų vakarinių žemių ir podraug paskutiniu atsitikimu jo viešpatavimo. Dar tą patį 1377 m. mirė did. Lietuvos kunigaikštis, plačiai išskėtęs ribas savos viešpatystės: nuo Baltijos iki Juodajai marei — vienon pusėn; nuo Ugros, Okos ir ištekmos Seimo į vakarinį Bugą — kiton. Ant teip didelio ploto, tarp skaitlingų žemių, Lietuviai įėmė tiktai ne per didelį kampą, tačiaus Lietuvių tauta buvo ta varpstė, aplink kurią rinkosi laipsniškai visos pietuose ir vakaruose rusiškos žemės. Žinoma, nuo laikų Olgerdo Rusai perėjo Lietuvius skaitlingume savo gentės ir plotuose žemės, ir nėra dyvų, kad ant to pasiremdami maskolių raštininkai mėgina žmonėms įkalbėti, buk did. Lietuvos kunigaikštystė tai buvusi didėji kunigaikštystė vakarinės Rusijos!!! Ką besakysi apie maskolius, kad net patys Lenkai išduoda šitokį nutarimą: „Keliais užkariavimų subudavojo lietuviški kunigaikščiai viešpatystę persveriančiai rusišką, kurios gyventojai išpažino graikišką religiją. Vyskupystės graikiškų apeigų: Polocko, Smolensko, Turovo, Lucko ir tt. klausė metropolitų Kijeviškių, kurie nuo 1308 m. residavojo Moskvoje. Pamatu draugijos surėdymo valstijoje lietuviškai rusiškoje buvo nevalė. Didis kunigaikštis buvo savininku valstijos ir turėjo neaprubežiuotą valdžią Po savo viršesnybe laikė kunigaikščius „udielnus" (dzielnicowych),ant kurių perliedino visą savo valdžią ar jos dalį. Bajorai gaudavo nuo kunigaikščio žemę ant lėno tiesos su išlyga pildymo kariškos tarnystos ir mokėjimo rinkliavų; neturėjo galės atidavinėti valdynes, negalėjo be pavelenės vyresnės valdžios apsipačiuoti, išleisti dukteris už vyro ir tt. Bagotesniejie bajorai dalindavo vėl žemes ant viso-

keriopų išlygų biednesniemsiems vajokams. Ant dugno buvo žmonija tarnaujanti ir žemdarbi, pagrimzdusi nevalioje. Gyventojai rusiški buvo Lietuvių viešpatystėje gaivalu civilizuojančiu, augštesniu; kalbą jų kalbėjo dvaras (Olgerdo) ir luomos mokytesnės. Lietuviai pasidavė įtėkmei gyventojų pamuštų, priimdami jų religiją ir papročius. Tačiaus su kultura rusiškoje Lietuvoje pagoniškoje ėmėsi lotyniškoji, platinama per zokoną kryžeivių ir Lenkiją".

Olgerdas, mirdamas, paliko ne tiktai Lietuvą ant čiukuro galybės[1]), bet teip gi didelę šeimyną. Iš pirmos pačios — Marijos Jaroslavaitės (+1346 m.) Olgerdo prakilnesniais sunais buvo: *Andrius*, kunigaikštis Polocko, ir *Dimitras*, kunigaikštis Briansko (+1399), kuriuodu mušyje ant laukų Kulikovo laimėjo pergalę dėl Rusų, gelbėdami atsikratyti nuo To-

---

1) Tačiaus Kraševskis štai ką rašo apie teip didelį pasiplatinimą Lietuvos rubežių: „Yra tai paprastai ženklu puolimo, kada, tikėdama į savo pajiegas kokia-nors tauta pradeda plačiai užiminėti kaimynus, ir be mieros paplatina savo valdžią, lėšomis jos pačios. Paprastai toks patvirtinimas įvyksta prieš valandą subyrėjimo ir nupuolimo. Teip Romos viešpatystė, teip dideli pamušiai Totorių subyrėjo į dulkes. Teip-gi Lietuvai toks ligustas išsiplėtojimas burė greitą pražutį. Niekuomet atskiros tautos dručiai suvienyti nesiduoda trumpame laike; reikia vienos milžiniškos gyvatos, vienos stanios minties, idant, ką ginklas sukuopino ir suartino, susivienytų kalba, tikėjimu, papročiais, š rdymis į tikrai vieną tautą. Kiteip pamušiai varu sukuopinti, kada netenka kumščios ir minties, kuri juos į kruvą sulipdė, kada įvairųs gaivalai susideda, subįra į sudėtines dalis. Smulki viešpatystė su dručiai iš irbta vienlydžia tautyste, yra drutesne už Romos milžiną, kurs nejaučia savų sąnarių, nes jam tapo jie prilipinti, o neturėjo laiko prie jo priaugti. Matome iš istorijos, kad daug syk toki užėmimai buvo pirmu ženklu nupuolimo. Teip tad ir čion darosi. Rusija, Totoriai, provincijos pasidavusios ir niekuomi su Lietuva nesurištos apart tuomlaikinio privertimo; kurias sutautinti neleido nė amžius nė aplinkybės; nuolatos gręsia atsidrėskimu. Labai klystu, kas tą gadynę jau neprigimto ir nereikalingo materijališko suaugimo tiktai, skaitytų už gadynę didžiausiojo Lietuvos galingumo. Žmogus kaip tauta, ir tauta kaip žmogus, tiek tiktai teturi maisto ryti, kiek gali sužlėbčioti; o perviršis maisto pavirsta jiems į ligą ir nuodus,— o kartais į mirtį".

torių; teip gi *Konstantas* (Čartoryskis?, +1393), *Vladimiras*, kn. Kijevos, po tam Kopyliaus, ir *Theodoras*, kn. Ratno. Iš antrosios-gi pačios—Julijonos Tvėriškės (+1392 m.) —gimė: *Jagėla* (1350 m.), *Skirgėla* (1352-1396), *Dimitras-Kaributis* (+1404 m.), *Lengvenis-Simanas*, *Karigėla* (+1390), *Vygandas* (+1392 m.) ir *Švytrigėla* (1356-1452).

Olgerdas turėjo teip gi daugelį dukterų: 1) *Theodora*, ištekėjusi už Sviatoslavo Titaičio, kunigaikščio Karačevo ir Zvenigorodo, 2) N. N., ištekėjusi už Novosilsko kunigaikščio Ivano Juraičio; 3) *Agrippina*, ištekėjusi 1354 m. už Boriso Konstantinaičio, kunigaikščio Suzdalės; 4) *Kenna* (+1368), pati Pamario kunigaikščio Kazimiero; 5) *Elena*, ištekėjusi 1371 m. už Vladimiro Andriejaičio, kunigaikščio Borovsko ir Sierpuchovo, mirė 1437 m. Moskvoje; 6) *Marija*, išleista 1379 m. už Vaidylos, Lidos storastos, o paskui už Dovydo Dimitraičio, kunigaikščio Gorodecko; ir 7) *Aleksandra*, 1388 m. ištekėjusi už Mozurijos kunigaikščio Ziemovito, pasimire 1434 m. Pirmutinės 4 dukters tur-but gimė iš pirmutinės Olgerdo pačios, o kitos 3 iš antrosios.

Jagėla (1377–1381).

Merdintis Olgerdas prašė Keistučio pasodinti ant sosto didžių Lietuvos kunigaikščių—Jagėlą. Rods seniausiu iš Gedimino šeimynos buvo dabar Keistutis; bet karžygis, pasiduodamas valiai Olgerdo, atidavė Jagėlai Vilnių su viršenybe šalies. Olgerdas nepaskyrė ant sosto vyriausiąjį savo sunų Andrių, Polocko kniazių, bet Jagėlą, vyriausiąjį sunų iš antros moterystės, regimai po įtekme pačios Julijonos, kuri pasirupino savo numylėtinį pasodinti ant Lietuvos sosto. Keistutis tokiu budu pavedė Jagėlai valdžią žemių Vilniaus, Vytebsko, Minsko, Novogrodko ir Mstislavo, o pats ganėdinosi Žemaitija, Trakų kunigaikštyste ir Pagirių šalimi.

Kaip jau žinome, meilė tarp Olgerdo ir Keistučio buvo didelė. Nestebėtina todėl, jeigu tėvai savo vienmislumą troško perlieti ant savo mylimų sunų—Jagėlos ir Vytauto. Vytautas

augo po globa motinos, karštos tevynainės Byrutės. Paaugėjęs medžiojo, mokėsi jodinėti ant arklių ir mankėsi ginklų vartonėje. Jagėla su Vytautu labai gražiai sutiko.

Valdymas Jagėlos prasidėjo nesutikimu su vyresniuoju broliu Andriumi Polockiškiu, kurs nenorėdamas apsileisti jaunesniu Jagėla, dabar Keistučio remiamu, buvo susinešęs su Vidžemio kardnešiais, kurie jau 1377 m. sugriovė parubežinę gintuvę Drįsą, ir dabar pasitraukė į Pleskavą, kur jis dar kūdikystėje buvo kniaziavęs ir kur jį teip gi dabar priėmė už kniazių. Po tam jis pasidavė po globa Moskvos kniaziaus Dimitro Ivanovyčiaus, ir drauge su tojo vadais kariavo prieš Sieveriškę šalį 1379 m. Moskvitėnai tad atėmė nuo Lietuvos tulus miestus, tarp jų Starodubą ir Trubčevską; Dimitras Olgerdaitis, kunigaikštis Briansko, iš Trubčevsko su pačia, vaikais ir bajorais, iškako į Moskvą, kur tapo mielai priimtas; jis apturėjo Perejaslavlio skrytį. 1380 m. Andrius ir Dimitras Olgerdaičiai su garbe dalyvavo Kulikovo mušyje, kuomet Jagėla buvo talkininku Mamajaus, ir bailiai grįžo iš kelionės namon, kada išgirdo apie Totorių pralošą [1]). Idant nubausti

1) Kada Dimitras Ivanovyčius traukė į pa-Donę prieš Mamajų, kelionėje prisidėjo su savo tuntais du Olgerdaičiu, Andrius Polockiškis, kurs tuomet kniaziavo Pleskavoje, ir Dimitras Brianskiškis. Abudu, susipykę su Jagėla, buvo pastoję talkininkais didžiam Moskvos kniaziui. Dimitras Doniškis pradžiugo iš pribuvimo dviejų Olgerdaičių, „ypatingai dėlto, kad jie garsėjo savo kariškais patyrimais, o teip-gi galėjo naudingais buti ištikus karei su jų broliu Jagėla". Mamajus traukė iš palengvo, nes vis laukė atvykstant Olego Riazaniškio ir Lietuvos valdymiero Jagėlos, kurs jau stovėjo ant Upos upės pas Odojevą. Kad kilo klausimas, ar keldintiesi per Doną ar laukti Totorių šitoj pusėj, ypatingai broliai Olgerdaičiai pertikrino, kad reikia persikelti, o ne palikti savo užpakalyje Lietuvą ir Riazaniškius, ir Dimitras Ivanovyčius elgėsi sutikmiui su nuomone Olgerdaičių. Kad 8 d. rugsėjo 1380 m. įvyko mušis ant Kulikovo plynių, tai Olgerdaičiai buvo vadais dešiniojo sparno Dimitro armijos, ir kada Rusų didėji vėliava tapo per Totorius paimta, o vidurys Rusų armijos ėmė bėgti, tai Andrius Olgerdaitis ant tiesiojo sparno apgalėjo Totorius, o Dimitras Olgerdaitis, stovėjęs su rezervą užpakalyje didžiojo pulko, pridengė šoną, kada

Andrių, Jagėla atėmė nuo jo Polocko skrytį ir tąję pavedė savam broliui Skirgėlai. Bet kada tasai atkako į Polocką, valstiečiai, ažuot pasodinti ant sosto, užsodino ant kumelpalaikės ir keikdami išvyjo iš miesto. Tad Jagėla nubaudimui maištininkų pasiuntė kariumenę po vada Skirgėlos. Tačiaus dar apgulimo laike atėjo žinia apie Keistučio įsiviešpatavimą Vilniuje, ir kariumenė, pametina Skirgėlą, perėjo ant pusės Keistučio.

Nors Jagėla pateko ant Lietuvos sosto tiktai iš dėkos Keistučio, kurs guodojo atmintį Olgerdo, tačiaus jaunam valdymierui, kurs nesuprato lietuviškos polytikos nė-gi Keistučio pasišventimo dėl jo, dėdė ėmė nusibosti. Nežiurint į savo senatvę, Keistutis pasiliko vis toks-pat, kaip seniaus, smurtus ir krutus kareivis už Lietuvos nepriklusnumą nuo vokiečių zokono, ir dalyvavo valdyme visos viešpatystės; todėl jis tankiai važinėdavo iš Trakų į Vilnišką sostapylę. Brolevaikis matė, kad dėdei gyvam ėsant, kurį teip labai mylėjo Lietuvių tauta, jam prisieina lošti antraeilinę rollę. Tarp Vilniaus bajorų teip-gi atsirado žmonės, kurie dėl savo naudos stengėsi sukurstyti nekantantumą ir neišsitikėjimą Jagėlos ir nuolatos jam kuždeno į ausį užėmimą Keistučio žemių. Tarpe jų ypatingai žinomas yra Vaidyla, kurs, kilęs iš žemos luomos, susilaukė pakylėjimo dvare Olgerdo, o dabar susigentino su pačiu

---

atsitraukė atgal kairysis sparnas, ir tokiu budu Toterių vyriausioji spėka nespėjo sųnetvarkinti Rusų didyjį pulką.—Tuomi tarpu Jagėla 8 d. rugsėjo tiktai vienos dienos atstume stovėjo nuo vietos mušio. Kada išgirdo apie pergalę Moskviškio Dimitro Ivanovyčiaus, jis teip greitai atgal pasitraukė, lyg kad vejamas butų buvęs; mat jį apgavo Olegas Riazaniškis, duodamas netikras žinias kaslink Dimitro Moskviškio. „Niekados Lietuva nesimokino nuo Riazaniškių,—sakė Jagėla,—kodėl aš dabar patekau į tokią nesumonę!" (D. Ilovaiskij, Istorija Rosiji, t. II., persk. 3).

Jegėlai netekus viršesnybės ant Rusijos, net metropolitas Rusų persikėlė iš Kijevos, priklausančios Lietuvai, į Moskvą. Teip tai doriškai ir polytiškai pašvinkęs buvo Jegėla, kurs tuomi labiaus pavydėti ėmė Keistučiui garbės, smurtumo ir pasisekimo....

didžiu kunigaikščiu, apsivesdamas su Jagėlos seserimi Marija (1379 m.). Keistučiui tos sutuoktuvės labai nepatiko, ir jis nesykį guodėsi ant gentystos su žemioniu. Suktas-gi Vaidyla, naudodamasi iš Jagėlos prilankumo, ėmė jį kurstyti prieš dėdę. Teip pat matomai elgėsi ir motina Jagėlos, našlaujanti didi kunigaikštienė Julijona. Iš tokių prietikių tarp dėdės ir brolevaikio neužtruko pasinaudoti kaimynas, nepamalšomas Lietuvos nedraugas, vokiečių zokonas.

Karė Lietuvos su zokonu traukėsi beveik be paliovos; kuomet Keistutis su smagumu pakėlė sunkenybę tos karės, Jagėla vangiai rėmė savo dėdę. Keistutis 1378 m. sudegino kryževių tvirtynę Ekersburg; aplink sekmines 1379 m. jis išardė drutą Klaipėdos pylį, už ką įnirtę kryžeiviai visą Pagirių šalį perdėm baisiai nuengė. Galiaus rodės visur užžibės pasisekimas, nes 1379 m. tarp Lietuvių bei kryžeivių įvykusi buvo Trakuose 10-metinė rods keista sątaika, abipusiai tik parubežinės (ir tai krikščioniškos) dalys žemių tetapo apsaugotos nuo antpuolimų! Šitą sątaiką darė Jagėla drauge su Keistučiu. Tuojau po tam zokonas pradėjo iš pasalų kurstyti Jagėlą prieš dėdę. Teip magystras Helfenštein neva kaipo draugas pranešė Julijonai apie užmanymus Keistučio, kurs neva ketinąs atimti nuo brolevaikio visas jo valdynes. Tarp Jagėlos ir zokono prasidėjo slapti susišnekėjimai, kurių įrankiu buvo minėtasai Vaidyla; galų gale Jagėla sušnekėjo paslaptą sudermę su zokonu; ta sudermė neapglėbė žemių Keistučio. Idant sudrutinti tą traktatą ypatišku pasimatymu didžio kunigaikščio su iškilminga zokono pasiuntinyste, 1380 m. tapo sutartas pasikalbėjimas Dovydiškėje [1]) po priedanga bendros

---

1) Stai žodžiai tos vyliugiškos sudermės: Jagėla žadėjo žokonui Vidžemyje ir Prusuose pilningą taiką, atvangumą šalių ir žmonių. Jeigu zokonas eitų su kariumene ant Keistučio arba ant kurio-nebuk iš jo vaikų skryties, dėl naikinimo, o Jagėla ten atkaktų su sava kariumene; tatai netramdys šitos sudermės. Bet Jagėla turi vengti kovos su zokonu ir nedaryti jam blėdies. Kryžeivių suiminius turi tuojau paleisti be jokio išpirkimo. Jeigu zokono kariumenės, nupustyjusios Keistučio skrytis (mat jau

medžionės, su puotomis ir pasilinksminimais. Tarpe kiltų palydovų Jagėlos buvo jo artimas draugas, jaunas Vytautas (g. 1344 m.), kurs vos 20 metų susilaukęs buvo vedęs Mariją (ar Eupraksiją), rusišką kunigaikščiutę, valdė Gartino apygardes ir neretai kariavo drauge su Keistučiu, savo tėvu. Tarp Jagėlos ir Vytauto meilės ryšiams klestint, galima buvo laukti, kad jiedu, nelikus tėvų, eis jų pėdomis. Bet čionai sudermė tarp Jagėlos ir zokono teip slaptai buvo sudaryta, jog Vytautas linksminosi, nieko neprijausdamas. Pasekmės sudermės veikiai apsireiškė smarkesniais užpuoliais zokono ant Keistučio skryties ir baisiausiais nupustyjimais Keistučio žemių, ypatingai Žemaitijos, į kurią kryžeiviai išsirengė su nauju, šaujamu ginklu. Jagėlos vangumas ir zokono drovėjimasi skriausti ano žemes, keistai išrodė senam karžygiui. 1380 m. kryžeiviai įėmė Naujapylę, o kardininkai apiplėšė Medininkų apigardas. Visi-gi Keistučio užgulimai ant zokono nesisekė, lyg kad kas-nors iš anksto vokiečiams padavinėjo žinias apie jo mierius. Keistutis apgulė Bajerburgo pylį, ir pareikalavo pagelbos nuo brolevaikio. Jagėla pats neatėjo, bet pasiuntė savo brolį Kaributį su mažu tuntu. Apgulimas prasitęsė; zokono kariumenė paspėjo ateiti į pagelbą garnizonui, ir privertė Keistutį atsitraukti. Dabar, kada Keistutis jau pykestavo ant savo brolevaikio, zokonas pasiskubino pilstelti aliejaus į ugnį. Vienas iš komandorų, Kuno v. Lybenštein, Keistučio kumas (nes laikė jo dukterį Danutę prie krikšto, ištekant jai už Mozurijos kunigaikščio Janušo, 1380 m.), po priedanga draugiškumo ir gentystos pranešė Trakų kunigaikščiui apie

toki dalykai buvo iš kalno nužiurėti!), užgultų, nežinodamos apie tai, ant šalies Jagėlos, o padarytų joje blėdį ar paimtų ką į nevalę; tatai sudermės netramdys, bet suiminiai turi buti paleisti be išpirkimo. Idant-gi toks susitarimas pasiliktų paslaptyj, šalys tik dėl akių derinsis neva dėl išpirkimo suimtųjų" (1 d. birželio 1380 m.). — Tokia sudermė vieniems tik kryžeiviams naudinga tebuvo iš visų pusių. Jagėla nuduodamas, kad talkininkauja Keistučiui, ketino atiduoti į anų rankas didvyrį, kurs vienas pats gynė Lietuvą nuo zokono, pavojingiausiojo nepriteliaus!

veidmainingumą Jagėlos ir apie jo slaptą sutartį su zokonu. Vytautas netikėjo tam, ir stengėsi apginti savo draugą nuo tokio apkaltinimo. Bet Keistutis pasiryžo veikti. Didesnė dalis kariumenės didžio kunigaikščio Jagėlos tuomet nebuvo namie: po vada Skirgėlos ji buvo apgulusi Polocką, kurį gynė Andrius „Kuprotas". Tad naudodamasi iš to progos, Keistutis nelukėtai užpuolė ant Vilniaus ir apkalino Jagėlą su jo motina, Vaidylą su pačia ir daugelį kitų, rugpjutyje 1381 m. Didžio kunigaikščio yždnamyje, tarp kitų dokumentų, jis užtiko teip gi tekstą slaptos sutarmės Jagėlos su zokonu. Apkaltinimas pasirodė teisingu beėsąs. Vytautas negalėjo toliaus teisinti savo draugą; tačiaus pasistengė viską padaryti, idant suminkštinti savo tėvą. Keistutis maldaujant Vytautui, pasielgė žmoniškai su brolevaikiu: kada Jagėla prižadėjo dėdės klausyti, Keistutis paleido iš po sargybos brolevaikį su jo motina, ir net pavedė jam kunigaikštystę Vytėsbės ir Krėvos, beje žemes, kurias buvo valdęs jo tėvas Olgerdas prieš įsiviešpatavimą Vilniuje. Dar gi išgama Vaidyla iškliuvo nuo mirties. Keistutis nesutepė savo karžygiško vardo, ir pats apėmė didžių kunigaikščių sostą Vilniuje.

Keistutis (1381–1382).

Ant kiek Olgerdas buvo nutautęs nuo Lietnvių, ant tiek Keistutis (g. 1297 m.) buvo vienval surištas su Lietuva tikraja ir atsidavęs jos reikalams. Visą savo gyvenimą jis perleido ant rubežiaus lietuviškų žemių, atkirsdamas su neišsekančia energija bėgyje pusės šimtmečio kassyk didesnį spendimąsi vokiečių į jo tėvynę. Keistutyje kryžeiviai užtiko nepergalimą kliutį dėl savo užmačių užvajonių, ir kovoje su juomi išblaškė spėkas ir pralošė laiką didžiausio išsiplėtojimo galybės zokono.

Kuomet Rusų lietopisės savo atydą vienval atkreipia ant Olgerdo ir tik grybżteli Keistutį, vokiečių metraščiai pažinojo šitąjį daug daugiaus negu Olgerdą; chronikos jų perpildytos žiniomis apie Keistutį, apie kurio keliones paduoda smul-

kias išgales: pasakoja jo ypatiškus prietikius prie urėdininkų zokono, priveda jo pašnekas ir tt. Kotzebue savo „Aeltere Geschichte Preussens" (II. p. 197) priveda aprašymą išžiuros Keistučio, pasemtą iš tulo vokiško šaltinio: „Keistutis buvo augalotas, liesas, ugninės akys degė išblyškusiame gymyje, mažai plaukų apdengė jo galvą, žila barzda —krutinę. Smulkios buvo jo lupos, bet kožnas žodis turtingas smagumu. Kada jisai grasino, papampdavo jam gįslos ant kaktos. Jo visas pavidalas buvo baimę įkvepiantis".

Ne stebėtina, kad Lietuvoje ir Žemaitijoje Keistutis, kaipo nenuilstantis vajokas už šalies nepriklausymą, turėjo autoritetą ir populiariškumą be galo didelį. Prieg tam su gyventojais savo šalies jis surištas buvo ir papratimų ir šeimynos ryšiais. Moteris Keistučio, Byrutė, kurios vardas užsiliko žmonių atmintyje ir perėjo į tautos dainas ir teikas, buvo dukterimi kilto Žemaičio Vidimanto; ji, anot padavimų, iki ištekant pildė Palangoje urėdą vaidylutės prie negestančios ugnies, degančios ant garbės lietuviškiems dievams. Pats Keistutis iki gyvas pasiliko viernas tėvų religijai; jis buvo pastaras liet. kunigaikštis, kurs tapo palaidotas stabmeldišku budu. Kada pabaigoje jo gyvenimo, kilo vaidas su brolėnu Jagėla, Žemaičiai laikė jo pusę tikėdami, kad jis neatsimes nuo tautiškos tikybos [1]). Keletą syk krikščioniški valdymierai bandė Keistutį atversti į krikščionybę, siulydami jam vigadnias polytikiškas išlygas; du syk Keistutis įsileido į pašnekas iš tos dėkos; bet abu sykiu jis regimai toms pakalboms pridavė tiktai ženklinimą diplomatiškos stratagėmos, ištikrųjų nė pamislyjęs apie krikštą. Pirmą syk į tokias pašnekas Keistutis įsidavė su Lenkų karaliumi Kazimieru. 1349 m. tasai su druta kariumene užėmė Volyniją ir gresė Berestjės skryčiai Keistu-

1) Žemaičiai atsiliepė paslams Jagėlos: „Si Jagel velit ritum originis retincre, in omnibus velint ei obedire; sin vero Christianus fieri, velint Kynstut in regem suum sublimari". — Et Samaitae simul transeunt cum Kynstut in numero 9000 virorum". Wigand von Marburg (Scriptor. rer. Prussic. II. p. 619).

čio; tarpe jų prasidėjo pašnekos, prieg kam Keistutis buvo priverstas paketinti apsikrikštyti. Apie tatai Kazimieras pasiskubino pranešti popiežiui Klemensui II. Popiežius tuojau pagatavyjo tris bulles: ant vardo Kazimiero, Keistučio ir Gniezno arkivyskupo; jis dėkavojo Lenkų karaliui už jo misijonierišką veiklumą, sveikino Keistutį už jo ketinimą įstoti į sterbles krikščionių bažnyčios ir žadėjo jį pakelti į Lietuvos ir Rusijos karalius tuojaus po priėmimo krikšto ir liepė arkivyskupui nusiųsti misijonierius ir kunigus į Lietuvą. Tokiu budu karė linko ant taikaus užsibaigimo su vigada kaip dėl krikščioniškos propagandos teip ir dėl Lenkijos, nėsa Kazimieras tikėjosi, jog Keistutis, gavęs karališką karuną, atsimes nuo Olgerdo ir, tokiu budu, padalins ir pasilpnins Lietuvos viešpatystę. Tuomi tarpu, tebsirašinėjant su popiežiumi Lenkų karalius, nelaukdamas galutinės išeigos dalykų, paleido kariumenę ir pats sugrįžo namon. To tiktai Keistutis ir laukė, jis tuojau pertraukė sušnekas ir, drauge su Liubartu, ištumė laukan Lenkų garnizonus iš pylių žemių Volynijos, Cholmo ir Belzo, įsiveržė į žemę Lvovo ir nupustyjo Lenkų parubežines skrytis: Sandomieriaus, Radomiaus ir Luko; žinoma apie krikštą Keistučio dabar nebuvo nė šnektos ir net, kada laike šitos karės Liubartas pateko į nevalę Lenkų, ir Keistutis priverstas buvo prisiega patvirtinti sąlygas paduoto jam ginklų sudėjimo, tai jis tą prisiegą atliko, akyvaizdoje karalių Lenkijos ir Vengrijos, palei stabmeldžių budą ant drebančio kuno paskersto tekio[1]).

---

1) Heinrich Truchsess von Diessenhofen, chronikorius, Decratalium doctor, canonicus Konstancijoje ir kapelionas popiežiaus Jono XXII, parašė chroniką tarp 1342–62 m., kurią išleido C. Hofler prie „Beitraege zur Geschichte Boehmens. Herausgegeben vom Vereine fuer Gesch. d. Deutschen in Boehmen. Abtheilung I Quellensammlung. Anhang zu Band II. Prag und Leipzig 1865. 4-o; ten tai randame teip parašyta:

„Item predicto (13) 51 anno in die assumptionis S. Mariae rex Ludewicus Ungariae una cum rege Krachofiae et cum suis armatis contra regem Litoviae progressi fuerunt; sed rex Litoviae cum ipsis convenit, quod fidem Christi susciperet cum suis et in suo regno permaneret in pace. Et

Devynetą metų vėliaus męs vėl išgirstame apie sušnekas atvertimo Keistučio į krikščionybę. 1355 m. popiežius Inocentas VI atnaujino dalyką apie krikštyjimą Lietuvos: jis pasiuntė gromatas Vengrijos karaliui Liudvikui, ercogams Vladislavui Opoliškiam ir Ziemovitui Mozuriškiam, kviesdamas juos dalyvauti ir tarpininkauti darbe atvertimo Lietuvių, ir pranešdamas jiems, kad jis tame reikale tiesiok susinešęs ėsąs su Olgerdu ir jo broliais. Bėgyje tolesnių trijų metų męs nežinome apie vykimą tų sušnekų, bet 1358 m. vėl gandą ran-

---

facta est haec promissio per regem cum tali juramento: accepit enim bovem et in praesentia regis Ungariae et suorum fecit bovi duas venas incidi in collo, et, si sanguis ferventer exiret, bonum esse indicium futurorum; et largiter fuit sanguis effusus. Tum rex Litoviae bovem fecit decollari et inter bovis caput et corpus progrediens juravit, sic sibi contingi, si promissa non servaret.... Haec miles mihi retulit, qui predictis praesens fuit, nominatus de Sternegge".

Chronika, parašyta per Joannes Monachus, o 1884 m. išleista Leipzige per M. Florianus po titulu Chronicon Dubuicense veikale: Historiae Hungaricae Fontes Domestici, vol-III; dalį jos, kuri palyti keliones prieš Lietuvą ir Rusiją, perdrukavojo A Lewicki w Kwartalniku Historycznym 2 r. 1889 str. 205-213, po antrašu Kilka przyczynków do dziejów Kazimierza wielkiego I. Z kroniki zapomnianej. Ten tai randame štai ką:

„Et in festo assumpcionis beate virginis venit Kestutus ad tentorium regis Hungarie, videntibus cunctis fedus superius exaratum iuramento Lithwanico isto modo confirmavit, quod fecit adducere unum bovem rubei coloris et ligari super duas stipites et arripiens cultrum Lithwanicum, proiecit in bovem et tetigit ipsum in vena mediana et statim sanguis emanavit largissime, de quo sanguine ipse et omnes Lithwani manus et facies perunxerunt, clamantes Lithwanice: „Rogachina roznenachy gospanany", quod interpretatur: Deus animas, cornutum respice, iuramentum per nos promissum hodie persolutum. Et his dictis caput bovis amputavit et in tantum a collo separavit, quod ipse Kestutus et alii Lithwani ibidem existentes per illam divisionem colli et capitis ipsius bovis tribus vicibus transierunt". (Skaitlinė 3 buvo šventa, urėdiška).

Iš čion bene matyt, kad Lietuvių valdymieras, kaip kad Graikų ir Romėnų, turėjo ypatybes kunigo, ir atlikdavo aukas vardan savo valstijos. Tokį pat paveikslą duoda galingas Lengewinis, kurs su pagelba mentės kaulo atspėjo, kas buvo pasidarę jo name (Alnp. v 3018—3054 ir Myth. L. Mon. str. 116).

dame šaltiniuose; tąmet tulas ritteris Plauen, kuriam kryžeiviai išmėtinėjo atsimetimą nuo savo zokono, pribuvo į dvarą ciesoriaus Karolio IV kaipo lietuviškas agentas; jis tikrino ciesoriui apie gatavumą liet. kunigaikščių priimti krikštą per jo tarpininkystę; tas žinias patvirtino Keistutis, pats pribuvęs į ciesoriaus dvarą Nuernberge. Ciesorius, „permier lengvai įtikintis" anot zokono metraščio, tuojau išrengė į Lietuvą iškilmingą pasiuntinystę po vada Ernesto, arkivyskupo Pragos; pasiuntiniai pabuvojo Lietuvoje ir sugrįžo su žinia, kad kitąmet liet. kunigaikščiai pribus į Vroclavą dėl apsikrikštyjimo. Paskirtame laike ciesorius laukė jų minėtame mieste, bet kunigaikščiai neatvažiavo; jie prisiuntė ciesoriui gromatą, kurioje gvildeno išlygas savo apsikrikštyjimo; jie reikalavo, kad ciesorius lieptų pirm to zokonui, idant sugrąžintų Lietuvai visas skrytis, gulinčias tarp Mozurijos, ištekos Priegliaus, marės ir Dauguvos, t. e. geidavo sugrąžinimo beveik visų žemių, pavergtų per kryžeivius: rytinės Prusijos, Kuršo ir pažymios dalies Vidžemio. Apart to jie reikalavo, kad zokonas perkeltas taptų į stepus, kurie skyrė Rusiją nuo Auksinės Ordos, idant jis ten iš tiesų galėtų ginti krikščionis nuo netikių, ir idant kryžeiviai iš viršaus pripažintų tiesą valdymo liet. kunigaikščiams visose rusiškose skrytyse. Žinoma, tie reikalavimai ne tapo išpildyti. Ciesorius pasakė Lietuvių paslams, jog jis neturįs tiesos atiminėti nuo zokono žemes, kurias ans valdo ant tiesų užkariavimo; tada Lietuviai apskėlbė vardan savo did. kunigaikščio, „kad krikščionims matomai rupi ne jų viera, kaip nuduodami garsina, bet pelnas, ir kad todėl Lietuviai velyja pasilikti stabmeldžiais". Ant to pasibaigė sušnekos ir ciesorius su skuba išvažiavo iš Vroclavo. „Lietuviški kunigaikščiai dar sykį apgavo ciesorių ir zokoną — užtėmyja vokiškas istorikas—idant laimėti laiką, reikalingą dėl atsilsio".

Pastarą mėginimą atversti Keistutį ir jo brolius darė popiežius Gregoras XI 1373 m. užsimanęs įsteigti Raudonoje Rusijoje archivyskupystę Galičiuje ir 3 vyskupystes (Peremyšliuje, Vladimieriuje ir Chelme); bet jo gromata į liet. kuni-

gaikščius pasiliko, matomai, be atsakymo iš šitų pusės.

Pasilikdamas viernu stabmeldžių tikybai, Keistutis tuomi nemažiaus, vienval susidurdamas su vakarų svietu, pasisavino daug gyvenimo papročių, apsiėjimų ir pažvalgų iš nuomonių vakarinių ritterių. Kryžeiviai, su kuriais Keistutis buvo vienval nedraugais, pripažįsta jame ypatybes paveikslingo krikščioniško ritterio; viena iš seniausių chronikų zokono [1]) paduoda tokią charakteristiką šito kunigaikščio: „Keistutis buvo karės vyras ir teisus. Kada jis ketindavo antpulti ant Prusijos, jis iš kalno tai pranešdavo maršolui zokono ir po tam iš tikro atkakdavo. Teip-gi jeigu su magystru sutardavo sądorą, jis dručiai ją pildydavo. Jeigu jis katrą brolį zokono pažino kaipo smurtų ir drąsų, tą jis mylėjo ir labai guodojo". Tokias pat ypatybes pripažino Keistučiui ir Lenkai. Dlugošius, kurs visatinai nekenčia Gediminaičių, tačiaus jį šiteip aprašo: „Keistutis, nors stabmeldis, yra vyras rimtas; tarp visų Gedimino sunų jis buvo protingesnis ir pagabesnis, ir, kas jam ypatingą garbę suteikia, jis buvo apšviestas, žmoniškas ir šnekoje tikras" [2]). Budamas retu išskyrium tarp grubių viduramžinių papročių, tasai ricierius — stabmeldis viršyjo daugelį tuomlaikinių ricierių krikščionių žmoniškumu, žmogmylysta, švelnumu, pasibridinimu žiaurių darbų. Tas ypatybes patvirtina daugybės buičių, paduotų vokiečių chronikose; teip jis iš visų savo pajiegų stengiasi išgelbėti nuo mirties per Lietuvius nulemtą ant sudeginimo ant stirto, o jų apkalintą Joną Surbach, komendantą Ekersburgo pylies, kurs pagarsėjęs buvo žiauriu apsiėjimu su Lietuviais [3]). Po tam, jodamas per lauką mušio, jis labai pustyjasi pamatęs lavonus, sudarkytus pergalėtojų. Nežiurint į išdydžią sužinę savo vertės, Keistutis nužeminančiai prašo maršalo zokono, norėdamas išgelbėti nuo mirties lietuvišką garnizoną, apgultą pylyje Dzie-

1) Die aeltere Hochmeisterchronik (Script. rer. Prussic. III. p. 593—594).

2) Długosz, X. p. 66.

3) Wigand von Marburg (Script. rer. Prussic. II. p. 596).

vegaloje (Gottesverder), kurią kryžeiviai paspėjo padegti [1]). Vokiečių ritteriai, bekovodami su Keistučiu, su juomi lyg ant lenktynių eina, kas ritteriškame rimtume viršys, ir neretai jie pasimato apveiktais beėsą tose imtynėse; visatinai, tarp abiejų pusių esti prietikiai pilni pajieškotino ritteriško mandagumo; štai keletas paveizdų. 1352 m. Patirgis, Keistučio sunus, Smolensko kunigaikštis apgulė vokiečių pylį Labguvą (Labiau); šturmas tapo atmuštas ir kryžeiviai, atstumę Lituvius prie upės Deimės, privertė juos gelbėtis perplaukimu; pats kunigaikštis, patekęs į gelmę upės, pradėjo skęsti; tad komendantas Ragainės pylies, Henning von Schindekopf, šoko jam į pagelbą; jis ištraukė pasinardinusį kunigaikštį ant kranto, ir, nepalaikydamas nevalėje, paleido namon; tai vis buvo padaryta dėl prisimeilinimo Keistučiui [2]). 1362 m., apgulus kryžeiviams Kauną, Keistutis atėjo atvaduoti pylį, bet neįstengė jai duoti rimtos pagelbos. Jis troško pasimatyti su magystru, ir ėmė jam priminti, kad užpuolimas ant Kauno atliktas tapo ne ricierišku budu, nedavus žinios Keistučiui; tada magystras velyjo, kad kunigaikštis pats valnas įeitų į pylį, jeigu jis nori vadovauti garnizonui [3]).

1) Ten pat p. 562 „Rex cum magna turba venit, cupiens a Marschalko precibus obtinere, ut saltim caperet populum, tantis flammis circumdatum".

2) Patirgis buvo pirmgymiu Keistučio sunumi (g. 1339 m.); tur-but jis gimė iš pirmos Keistučio pačios.

3) Štai žodžiai tų sušnekų, surašyti chronikoje Wigando (p. 534—536):

„Kynstud dixit magistro: Si ego essem in domo, nunquam eam obtineres cum omnibus tuis.

Cui magister respondit: Quare equitasti de domo, cum nos videres.

Et respondit: Quia mei non habebant caput; ideo mansi apud eos.

Et ait magister: Si tibi opus fuerit, accipe de tuis quotquot vis et ascende liber domum. Speramus enim in Domino, quod non poteritis eam protegere nec retinere.

Et Kynstud ait: Quomodo potero ascendere, cum campus sit circumseptus et circumfossatus.

Cui magister: Promitte mihi, quod velis mecum bellare, volo planare

1366 m. tarp Keistučio ir zokono maršolo buvo sutarta matytiesi Įsrutės mieste; Keistutis iškeliavo ant to pasimatymo ir jau įėjo į Prusijos ribas. Tuomi tarpu kryžeiviai pasodinę buvo drutą tuntą pylyje Tamavos, gulinčioje tarp Įsrutės ir Lietuvos rubežiaus, kas tur-but ženkliuo sudarkymą sąlygų dėl bepavojingumo pasimatymo. Į stotę Keistučio, netolymais jau Įsrutės, iš netyčių įbėgo tauris, sužeistas vilyčia; tada kunigaikštis, patyręs ir jautrus partizanas, tarė į aplink jį ėsančius: „toje šalyje, iš kur atbėgo tauris, be abejonės yra apginkluoti žmonės"; tuojau visas tuntas Keistučio, susėdęs ant arklių, nujojo linkon Tamavos ir čion iš nejučių užtiko kryžeivių pasalunus; ritteriai, pietus valgę pylyje, vos paspėjo pakelti retėžių tiltą, bet kareiviai, buvę iš lauko apdrutinimų, tapo sumušti per Lietuvius ir visi arkliai tunto tapo paimti. Iš Tamavos Keistutis stačiai keliavo į Įsrutę ant pasiregėjimo, kur jį pasitiko su iškilme; umai vienas iš komandorų patėmyjo, kad kunigaikštis ir jo palydo'vai sėdi raiti ant arklių, kurie priklausė prie jų pačių tunto ir riktelėjo iš padyvo: „to tik aš nesitikėjau!" Ant to Keistutis atsiliepė su pamekle: „ką daryt, dabar toki laikai užstojo ir toki papročiai!" [1])

1377 m. Wigand von Marburg apipasakoja susirupinęs bėgį kelionės kryžeivių į Lietuvą; — jis nenoroms turi pripažinti, kad laike tos kelionės kryžeiviai sudarkė kasliuk Keis-

et septa deponere. Čion kunigaikštis nutilo, ir atsigręžęs į atvykusius iš Kauno: Rusiną Mikolą, kurs turėjo pilną vilyčių įdėtuvę, Gelgudą ir Gynetą, lietuviškus bajorus, liepė kalbėti. Šitie tarė magystrui: Nežiurint į priespaudą ir sunkų apgulimą, turime dar vilyčių, ir tų mums nepritruks. Jose ganėtina viltis apsigynimo.

Nec respondit ad haec rex, et magister: si non habet rex amplius verba nobiscum loqui, transeat ad custodiam suorum".

Tasai pasimatymas, kuriame dalyvavo pasiųsti iš Kauno Mykolas, Gelgudas ir Gynetas, regimai netiek turėjo ant akies pašneką su magystru, kiek atsižinojimą nuo apgultųjų apie pylies padėjimą. Magystras buvo tiktai prieregiu susitikimo jų su Keistučiu ir tur-but tiktai ant tokios sąlygos tą susitikimą tebuvo privelyjęs.

1) Ten pat, p. 557.

tučio regulas ritteriškos garbės, kuomet liet. kunigaikštis elgėsi neapkaltinamu budu. Tuomet, kryžeiviai, dideliu priplaukimu į Prusiją kareiviškų svečių—kryžininkų, surinko drutą tuntą raitelių ir atliko kelionę giliai-giliai į Lietuvą. Į keturias dienas greitais perėjimais jie aplenkė Trakus ir prisiartino prie Vilniaus. Tuomi tarpu Keistutis išėjęs iš Trakų ėmė grasinti užpakaliui jų kariumenės. Tokiame padėjime abi pusi nori užbaigti dalyką taika; su tuomi mieriu ir įvyko pasimatymas Keistučio su zokono maršolu; jie sutarė sudėjimą ginklų ir Keistutis džiaugsmingas vaišino savo šalošiuje maršolą ir pažįstamus ritterius; tuomi tarpu pryšakinis tuntas kryžeivių pasiekė Vilnių ir užėmė priemiesčius to miesto. „Toks pasielgimas pasirodė stabmeldžiams begarbiu", prisipažįsta pats zokono metrašėjas. Maršolas pasiskubino išsiteisinti, nežinia ir atnaujino sudėjimą ginklų, o Keistutis ženklan draugybos suteikė kryžeiviams duonos ir midaus; bet ateinančią dieną draugiški prietikiai vėl tapo sužagti; kryžeiviai, nežiurint į prižadus, nudegino ir apgrobė vieną iš Vilniaus priemiesčių. Tai labai apsmutnino maršolą, kurs žiuojo, kad Lietuviai atsikeršys už perlaužymą sutarties; iš tiesų Keistutis sustabdė statymą maisto, o Vytautas sunaikino visus magazynus ant grįžkelės vokiečiams, teip jog, perbadėjusios liekanos jų kariumenės vos prisigavo iki savų rubežių [1].

Rods budavo ir toki atsitikimai, kada kryžeiviai neatsilikdavo užpakalyje Keistučio sužinėje ritteriškos pareigos. Teip 1380 m., kada Jagėla slapta buvo susitelkęs su zokonu, idant atimti žemę ir valdžią nuo nukaršusio Keistučio, tai Osterodės komandoras, Augustinas von Liebenštein, laikė sau už pareigą pranešti seneliui apie įvykusį suokalbį.

Teip tai apibrėžia tuometiniai šaltiniai pobudį Keistučio. Matomai jis skyrėsi nuo Olgerdo; tačiaus prie juodviejų meilės ir sutarimo, jiedu galėjo su pasekme daugint ir didint savo viešpatystę ir Lietuvą, kurį darbą pradėjęs buvo savo galinga ranka Gediminas.——

1) Ten pat, p. 589—590

Dabar Keistutis pats tapęs did. Lietuvos kunigaikščiu, nepadėjo ginklo iš rankų, nusenusių gynime tėvynės, bet vedė Lietuvių tautą prieš kryżeivius. Jis pirmas tarp Lietuvių ėmė vartoti kanuoles, šaujančias su paraku, ir mokino kareivius vartoti neprietelių ginklą. Osterodės pylis paimta tapo; vienas iš sunų Keistučio nuselino iki Marienburgo. Pats Keistutis 1382 m. apgulė Jurbarką palei Niamuną. Bet radosi svarbios priežastys, kurios privertė Keistutį taikintiesi su kryżeiviais, kurie buvo nupustyję Żemaitiją: Keistutis prašė sudėjimo ginklų, išmainymo suiminių ir primokėjo 4.000 grivinų sidabro.

Jagėla, per savo motiną Julijoną, iš Krėvos ėmė vėl susirašinėti su zokonu ir prašyti pagelbos atgavimui to viso, ką jos sunus prastojęs buvo. Skirgėla susitaręs su broliu, nukako į Prusus ir, Jagėlai żadant bėgyje keturių metų apsikrikštyti, kryżeiviai netik reikalautą pagelbą pażadėjo, bet teip-gi żadėjo nedaryti jokių sutarimų su Keistučiu ir jo šalininkais [1]).

Dimitras-Kaributis, prikalbintas savo brolio Jagėlos, pakėlė maištą Rusijoje, idant Jagėlą sugrąžinti į Vilnių, įėmė tulas gintuves ir net pasidavė po apginklu didżio Moskvos kniaziaus! Keistutis, palikinas Vytautą Lietuvoje, ištraukė į rytinę Rusiją—prieš Novgorodą Sieveriškį—nubausti netikusį brolevaikį. Prieš patį iškeliavimą Keistutis pakardino Jagėlos tarną Vaidylą, ilgai laikytą kalėjime, kaipo vaidytoją jo su Jagėla. Tuomi tarpu Vilniuje tuli neprilankus Keistučiui gyventojai sudarė suokalbį paduoti miestą Jagėlai: iš nejučių jie użpuolė ant pylies, iškirto įgultinę Keistučio ir sumušė Vytautą po murais Vilniaus. Jagėla, kaip koks pergalėtojas, iš Vištyčio parbrazdėjęs, įtraukė į miestą. Vytautas be armijos pasislėpė Trakuose, bet ir iš čion turėjo bėgti į Garti-

1) Commandores quidam Cruciferorum inducias faciant cum Jagellone et Skirgellone fratribus, cum Kiejstuto vero et filiis ac factione ejus, nihil se negotii habituros interim promittunt (Index Cromerio 1382 m. No 376).

ną, kur, tėvui davęs žinią, rinko kariumenę. Tuomi tarpu kryžeiviai iš Vidžemio ir Prusijos traukė Jagėlai į talką: jie sugriovė pylį Eirogalos. Jagėla su kryžeiviais apgulė Trakus ir paėmė. Keistutis, namon grįždamas, rado Vilnių ir Trakus jau rankose neprietelių, ir meldė pagelbos nuo švogerio Janušo Mozurijos; tačiaus guvus mozuras naudojosi iš silpnumo Lietuvos tuomlaik, pustyjo Pagirėnų kraštą ir užėmė dvi aprubi su Drohičinu ir Mielnikais. Žemaičiai baimydamiesi Jagėlos už jo krikščioniškas aspiracijas, nuoširdžiai stojo už Keistutį, kurs drauge su Vytautu jau rengėsi į mušį pas Trakus. Tačiaus pasalus Jagėla pasiuntė Skirgailą pas Vytautą, prašydamas susitaikymo ir siulydamas Keistučiui Žematiją; podraug Skirgėla prašė tėvo su sunumi, kad pributų į abazą dėl susišnekėjimo, prižadėdamas vardan Jagėlos dėl abiejų neužkabinimą ir valnybę. Vytautas sutiko ir pasitikėdamas ant savo draugystės su Jagėla, prikalbino tėvą pasimatyti su Jagėla. Keistutis, lyg nelaimės stumiamas, drąsiai pribuvo į abazą Jagėlos, — tačiaus tuojau tapo suimtas drauge su savo sunumi Vytautu, ir abudu tapo Vilniuje kaip suiminiai pasodinti į kalėjimą. Kariumenė Keistučio, apgauta per Jagėlą, išsisklaidė. Nedėkingas Jagėla be pagailėjimo apkalė savą dėdę, pražilusį karėse, į geležinius retėžius, ir nuveždinęs įmetė į gilų, drėgną, požeminį urvą kalėjimo Krėvoje [1]); potam į

1) „Ant plačios bemiškės ir akmenuotos lygumos, prie įtakos upelio Slėktiankos į upytę Krėvutę, kuri priklauso prie sistemos dešinių prietakų Niamuno, randasi griuvėsiai senos Krėvos pylies su artimu biednu žydmiesčiu. (Šiądien Ašmenės pav., Vilniaus rėd.). Sienos pylies, pastatydintos iš akmens ir raudonų plytų, sudaro nereguliarišką keturkampį; jos buvo 20 uolakčių augštos ir 150 žingsnių ilgos, ir apriestos plačiu grioviu, prisipildančiu vandenymis iš Slėktiankos ir Krėvutės. Vartai su pakeliamu tiltu vedė į pylį, viduryje kurios buvo nedidelis prudelis, pasidaręs iš čion išsimušančių šaltinių. Siauriniame kampe kyšojo keturkampis bokštas, padalintas ant keturių gyvenimų, kur buvo įtaisytos grinčios; dar iki šiai dienai matosi jų gothiški langai. Apačioje jų buvo dar po grindų gyvenimas, apkrautas dideliais akmenimis, so mažutėliu langeliu iš viršaus. Į šitą angštą ir prismirdusią požeminę tamsynę tapo įmestas nukaršęsis Lietuvos didvyris" (Ilovaiskij).

penktą naktį Jagėla pasiuntė savo „kamisorius", žmogžudas: Prokšą, žibintojį Lisicą, Kučuką, ir tulą kryžeivį, brolį magystro, kurie pasmaugė Lietuvos didvyrį, 15 d. rugpjučio 1382 m., auksine virvute jo paties ferezijos, o jo tarną Gregorą Omulyčių, kurs stengėsi apginti savo viešpatį, smugiu į galvą apsvaiginę numetė nuo bokšto žemėn. Nuduodamas nekaltą, Jagėla parvežδino lavoną Keistučio į Vilnių, su iškilme sudegindino [1]) ir paplatino žinią, buk Keistutis pats pasismaugęs ėsąs!! Pati Keistučio, o motina Vytauto, Byrutė, Jagėlai liepiant, tapo nuskandyta [2])! Vytautui parodė Jagėla pasigailėjimą: leido jam, Vilniaus, o po tam Krėvos urve laukti, kas bus jam lemta..... Ar stebėtina, kad Vytauto širdį paėmė neapikanta ir kad jis karščiuoti pradėjo įsirgęs?

Šitie buvo Keistučio sunųs: 1) *Patirgas* — mirė jaunas; 2) *Vaidatis*, kurs gynė Kauną 1362 m. ir tuomet pateko į kryžeivių nevalę; 3) *Butautis* (Butavas) — Heinrikis, kurs pasprudo pas kryžeivius ir juos užvedė ant Lietuvos 1365 m., o paskui per ilgą laiką (1369-1381) gyveno pas Vokietijos ciesorių Karolį IV; 4) *Vytautas*—Vygandas—Aleksandras,

---

1) Vokiečių Wigando chronika prideda, kad malkynei baigianties degti žemė įpuolė ant pusantro žmogaus gilyn ir likučius nesudegusius prarijo. Ar tai prigulėjo prie stabmeldystės įmonių, nežinia; gal kasdavo kapą po stirtu, o kada paskutiniai stiebai perdegė, viskas drauge sukrisdavo į gilumą? Arba gal but pamaldus minykas, dėlei didelio pasibjaurėjimo ir nekęsties Keistučio, prasimanė tą įrankį, patarnavusį praryjimui pelenų?

2) Teip rašo vokiečių chronikos. Lenkai-gi tvirtina, kad tuojau po mirimui Keistučio, Byrutė sugrįžo atgal į Palangą ir ten šventame elke, prie aukuro Praurimės pildė savo pirmutinius apžadus kaipo vaidylutė prie negestančios ugnies, iki 1416 m. nepasimirė. Liaudis ją padievino ir Palangos kalnelį, ant kurio tapo palaidota, praminė rakštu šventos Byrutės. Dar 16-me šimtmetyje tą vietą lankė piligrimai, bet jau katalikų kunigas priiminėjo maldas ir aukas, kurias liaudis, vardan paskutinės stabmeldžių vaidylutės, pas jos kapą dėjo.

Bet regis tikresne yra žinia, kad Byrutė tapo prigirdyta (žr. Stadnicki'o Olgerd i Kiejstut, š. 201—202; Prochaskos Codex epistolaris Vitoldi, š. 1026).

iš pradzių Žemaitijos ir Podolijos kunigaikštis, o nuo 1392—1430 m. didis Lietuvos kunigaikštis; 5) *Tautvilas*—Konradas, (+1390), Naujapylės kunigaikštis; 6) *Zygmantas* arba *Sigitas*, iš pradžių Trakų kunigaikštis, o vėliaus 1432-1440 m. didis Lietuvos kunigaikštis. Trįs vyresniejie buvo gimę iš kitos motinos, negu trįs jaunesniejie, neabejotinai sunųs Byrutės.

Byrutė pagimdė kelias dukteris, iš jų žinomos yra tiktai trįs: 1) *Miklausė*—Marijona, ištekėjusi 1375 m. už Ivano Michailovyčiaus, Tvėrių kunigaikščio, pasimirė 30 d. spalių 1405 m.; 2) *Danutė*—Ona, ištekėjusi 1380 m. už Mozurijos kunigaikščio Janušo, mirė 1429 m.; 3) *Ringaila*—Elzbieta, ištekėjusi 1392 m. už Mozurijos kunigaikščio Heinrikio; jam tuojau mirus, ji ištekėjo už Moldavijos karevedžio Aleksandro, o 1434 m. tapo nužudyta.

Heraldikai dar mini kelias Keistučio dukteris: *Kača*, pati Kormulto; *Milussa*, [1] pati Žadeikio; kita Keistučio duktė iš Lietuvos tapo paglemžta per vokiečių ritterį Gautier de Stadion ir mirė zokoninke Moguncijoje. Sako dar vyrais dukterų Keistučio buvę: kniazius Drucko Levas, ir Žudemantas, Eišiškių tėvonis.

Tokiu tad budu Lietuva neteko didžiausiojo savo karžygio, žmogaus iš visų pusių didžio, kurio meilė tėvynės, kariškas talentas ir kiltos dorybės buvo puošę visą jo ilgą gyvenimą. Amžina garbė jo atminčiai! Lyg antras Hannibalius, prisiekęs neapikantą dėl nprietelių tėvynės, gaivino ją iki pastarai valandai savo gyvasties.

Jegėla (1382—1392).

Netikęs žmogžuda *Jagėla* (1382—1392), antrusyk ant sosto did. Lietuvos kunigaikščių atsisėdęs, keršyjo Keistučio šalininkams: Butrimas (Byrutės brolėnas) ir Vidimantas (Byrutės dėdė) tapo pasmeigti ant baslio, kiti nukirsdinti, o sergantį Vytautą iš Vilniaus perveždino į kalėjimą Krėvan, kur

---

1) Bene bus tai—*Milušė?*

jo tėvas, keliomis dienomis pirma, tapo nugalabintas. Ligos dėlei tapo pavelyta jo pačiai Onai kasdien jį lankyti. Kad Vytautas nugirdo apie tėvo tragišką mirtį, baimė jį apėmė, kad su juomi tas pats neatsitiktų, nors Jagėla, baimydamasi Lietuvius nuo savęs suvis atšaldyti, skelbė nekaltu esąs Keistučio mirties. Bet nuduotas skausmas Jagėlos ir iškilmingumas laidotuvių Keistučio negalėjo apgauti Vytautą, kurs dabar krimtosi, kam per dideliu pasitikėjimu pats išstatė tėvą ant vyliaus ir nelemtos mirties. Persirengęs apdaru Elenos, sluginės savo žmonos Onos, Smolensko kunigaikščiutės, nakčia jis nusileido pintinėje nuo pylies sienų ir pripuolęs arklius, pasiųstus per Vilkaviškio tivuną, tamsumoje sugėbėjo išbėgti; teip pat iš Krėvos paleista tapo kunigaikštienė Ona su savo dukterimi Zofija.

Kada Elena krito kaipo auka savo pasišventimo[1]), Vytautas per Vilkaviškį ir Brasčius važiavo į Plocką pas savo švogerį, Mozurijos kunigaikštį Janušą. Tas ne tik nežadėjo Vytautui pagelbos, bet atsisakė grąžinti Pagirėnus, išplėštus nuo Keistučio. Iš čion Vytautas ir su Jagėla derinosi ir žadėjo ano klausyti, jeigu ans grąžins jam tėvonišką Žemaitiją; tačiaus Jagėla atidavė Žemaitiją iki Dubysai kryžeiviams kaipo užmokesnį už jų pagelbą, o Trakus pavedė Skirgėlai. Teip dalykams virtus, Vytautui prisiėjo pagelbos ieškoti Marienburge pas aršiausius Lietuvos neprietelius kryžeivius!

Padėjimui Jagėlos sustiprėjus rytuose — antsigrudusį Auksinės Ordos chaną Tochtamišių suspaudė did. Moskvos kniazius, ir metropolitas atgal sugrįžo į Kyjevą, — kryžeiviai manė sustabdysę Jagėlos drutėjimą, remdami Vytautą prieš

1) „Toji dori moteriškė, pati Gregoro Omulyčiaus, tarno Keistučio, kurį išgelbėjusi nuo mirties, po sužeidimo ir numetimo žemyn nuo bokšto, slapstė gyvenime savo ponios: galiaus, kada užmanė gelbėti Vytautą, per pašventimą savęs ant tikros pragaišties, išsiuntė iš Krėvos vyrą su maža dukrele pas jo motiną, gyvenančią kur-ten netoli Trakų, ir atliko darbą tikrai karžygišką. Ji teisingai užsipelnė vardą antros motinos Vytauto".... (Norbutas).

Jagėlą. Gavę pusę Žemaitijos dovanai, jie dabar tarėsi priversę Jagėlą apsikrikštyti ir laimėsę įtekmę Lietuvoje, baidydami Jagėlą Vytautu. Bet Jagėla nesutiko ant reikalavimo kryžeivių.

Štai kokią gromatą Jagėla pasiuntė didmistriui zokono, Konradui Zoellner Rotenšteinui, iš Vilniaus, in Epiphania domini 1383 m.: „Iš meilės draugingumo dėl Jusų, noringai užganėdintume Jusų prašymui Vytauto ir Tautvilo dėlei, jeigu tai butų galima. Bet neturime jau ant jų pasitikėjimo, ir turime atkreipti Jusų atydą ant to, kaip galėjote tuos pabėgėlius priimti ir pavelyti jiems apsilikti pas Jus? Mums išrodo netikusiu dalyku ėsą—gyvatę dėtiesi už ančio. Sudermę su Mozurijos kunigaikščiu galėtumėme sutarti iš draugingumo dėl Jusų iki ateinančių Velykų, arba jeigu to reikalautumėte, net ant ištisų metų, bet su sąlyga, kad musų Vilniškiems atimti pirkiniai taptų sngrąžinti, o jie patys paleisti. Kad užstaton paėmėte Viznos miestą, mums suvisu nėra prikla; tik, mums rodosi, netinka ir nepadoru, kam gelbite musų neprietelius ir priešgynas, su skriauda ir blėdimi musų; juk Jusų Mylista gerai žinote, kaip musų tarpe iš abiejų pusių nutarta ir nuspręsta, kad niekas iš musų neturi vienas kitam kenkti ir priešintiesi, bet atbulai—viens kitą remti prieš visus. Kaslink Žemaitijos, kurią stengiatės patraukti prie savęs, prašome Jusų draugingumo, idant nesistengtumėte jokiu budu ją laimėti, nes visa Žemaitija mums ir broliui musų Skirgėlai pasidavė, o męs ir teip jau panešame daug nesmagumų nuo musų žmonių ir Lietuvos".

Nepristojęs ant ginklų sudėjimo, Jagėla ištraukė prieš Janušą, kunigaikštį Mozurijos, 1383 m., idant atgauti žemes, prigulėjusias Keistučiui; apgulė Drohičyną, kurį smurtai gynė mozuras Sašyn, ir su pagelba vyliaus paėmė. Veikiai potam paėmė teip-gi pylis Suražiaus, Mielnikų ir Kamienieco. Pagirių kraštas sugrįžo į Jagėlos rankas. Dabar kryžeiviai stengėsi sueiti ant pašnekos su Jagėla, ir nutarta buvo vieta ant Dubysos, bet iš abiejų pusių augo nepasitikėjimas, ir su-

sitikimas neįvyko: matomai Jagėla, piktas už priėmimą Vytauto, paskaitė traktatą su kryžeiviais sulaužytu ėsant; ir pats zokonas liepos mėn. 1383 m. pranešė Jagėlai, kad taika su juomi užsibaigusi yra dėl šitų priežasčių: 1. Kad Jagėla ir Skirgėla, nors prižadėję, neatvyko dienoje, paskirtoje dėl derinimosi. 2. Kad Jagėla per išdydumą nenorėjo prisiartinti prie didmistrio trijų mylių atstume budamas. 3. Kad palaikė suiminius ir pardavė juos Rusijon, nors jam suiminių buvo daugiaus išduota negu už 1.200 kapų grašių, už ką zokonui vos 21 žmonių po 4 kapas grašių tepavaluinta. 4. Kad Jagėla stengiasi prie savęs patraukti Žemaitiją. nors ją atidavė zokonui. 5. Kad kariavo su Mozurijos kunigaikščiu, kuomi zokoną pastatė blogoj šviesoj akyse Vengrijos karaliaus, kuomet pagal sudermę, be prisidėjimo zokono jis neturėjo tiesos pradėti karę. 6. Kad nenorėjo duoti atsakymą nusiųstam pas jį Ragainės komandoruī. 7. Kad potam nusiųstą maršalką nenorėjo prisileisti. 8. Kad po sątaikos sušnekėjimo, Jagėla gavęs gromatą nuo didmistrio, pats iš savo pusės nedavė jokio atsakymo. — Visam kame, rodos, duodasi matyti įtekminga ranka Vytauto.

Tad 1383 m. Vytautas, gavęs kryžeivių pagelbą, apgulė Trakus ir greitai įėmė. Bet kryžeiviams ne Vytauto galybė rupėjo, ir todėl jų pagelba buvo silpna: jie norėjo tik pabauginti Jagėlą. Žinoma Vytautas tapo veikiai išvytas iš Lietuvos. Pamatę, jog Jagėla nesibaido, galiaus kryžeiviai subruzdo nuo Vytauto išgauti kuodaugiausiai pažadų, jeigu jam limtų ateitėje. Tėpliavos miestelyje, 21 d. spalių 1383 m., Vytautas buvo priverstas apsikrikštyti, po vardu Vygando. Ir tada kryžeiviai nesiskubino su pagelba Vytautui: davė jam tik menką pylį, Naują Marienburgą, kur priėmė krikštą teip gi jauniausias Vytauto brolis, po vardu Zygmanto. Tuomi tarpu Vytauto parėmėjai Lietuvoje žadėjo padėti kryžeiviams, jeigu tiejie antpultų. Vytautas su mažomis spėkomis antpuolė ant Vendziogalos, kas žinoma neatnešė ypatingos naudos. Tad pats didmistris, Konradas Zoellner, drauge su Vytautu išsiren-

gė su didele kariumene. Kauną paėmę ir sugriovę, ėmė statyti pylį Nauji Kvidėnai, kurią žadėjo pavesti Vytautui po sąlyga, kad jis pasiliks lėnniku kryžeivių. Bet Jagėla su Skirgėla smarkiai sumušė kryžiokus pas Vilkiškę. Tai privertė kryžeivius reikalauti nuo Vytauto pažadų, kad Keistučio žemė taps lėnu kryžeivių, vasarą 1384 m. [1]). Nors Vytautas pristojo ant tokio reikalavimo, tačiaus jis slapta derinosi su Jagėla, kurs matydamas, kad Vytautas jam darosi pavojingu Žemaitijoje ir Lietuvoje, siulė jam šalis lietuviškoje Rusijoje su miestais Drohičin, Mielnik, Bielsk, Suraž, Kamienieck, Vilkaviškiu, Gartenu ir Brasčiais, Trakus tada tiktai, jeigu Vytautas atims nuo brolio Andriaus Polocką. Vytautas sutiko pamesti kryžeivius. Vasarą 1384 m. Vytautas ištraukia iš Naujo Marienbur-

---

1) Naruš. T. VII. pasargos n. 118 X. IV: „Pagarsiname visiems, kurie pažvelgs ant to rašto, arba išgirs apie jį, arba jį skaitys, kad Trakų kutigaikštis Vytautas, Keistučio sunus, iš Lietuvos ištrukęs gavosi į Mozuriją, iš kur pas mus turėdamas įtikėjimą pasislėpė, kurį męs priėmėme ir pas mus apsiliko. Po tulam laikui sugraudeno mus nelaimės jojo, kada mums perstatė, jog per savo brolėnus Jagėlą ir Skirgėlą į kalėjimą buvo įmestas, skryties apiplėštas, o giminaičiai jo per anuos tapo užmušinėti. Todėl pasikliaudamas dievu ir musų pagelba, jis prašėsi, kad apšviestumėme jį krikščionišku tikėjimu. Matydami ant jo dievo mylistą, su savo brolija pasišnekėję, užsimanėme jį apkrikštyti ir davėme jam vardą Vygando. Potam jis prašė mųs ir meldė, kad pagelbėtumėme jam atgauti savo skrytį, kurią žadėjo ant toliaus valdyti ant lėno tiesų nuo musų. Tai męs jam prižadėjeme ir šituomi raštu galvojamėsi; idant savo tėvoniją atgautų, męs iš visų pajiegų pasistengsime, gindami jį ir sergėdami nuo jeib kokio gvolto ir talkininkaudami prieš neprietelius krikščioniško tikėjimo. Minėtasai-gi kunigaikštis, jo įpėdiniai ir skrytys apsiima mums tarnauti ir talkininkauti prieš visus neprietelius krikščioniškojo tikėjimo ir neprietelius zokono. Pirmiausiai nusprendžiame sutinkant ant to kunigaikščiui Vygandui, kad męs ir zokonas musų apturėsime jo lėnišką tėvoniją, jeigu minėtasai kunigaikštis arba jo ainiai išmirs be įpėdinių. O jeigu minėtasai kunigaikštis arba jo ainiai išmirtų be įpėdinių vyriškos lyties, palikdami tiktai dukterį, lėnas turi mums priklausyti, kurį saugoti ir laikyti apveizdoje męs privalome, o susišnekėję su musų brolija parinkti jai kiltą, lygų jos luomai žmogų už vyrą. Jeigu toji numirtų be ainių, zokonas apims lėną, o vyras

go, nudeginęs jį; užpuola ant Jurbarko ir iškerta ten kariumenę, ir aplenkęs didokas spėkas kryžeivių Naujuose Kvidėnuose, galiaus susivienyja su Jagėla. Veikiai Vytautas su Jagėla ir Švytrigėla apgulė Naujus Kvidėnus, pa-Kaunėje, ir umai paėmė, ir toliaus kariaudamas, Lietuvos rubežių į vakarų pusę paplatino ant daugiaus negu 100 □ mylių. Vytautas, tur-but dėl prisigerinimo Jagėlai, tad priėmė rusų krikštą po vardu Alėksandro. Laimei gerai lemiant, kryžeiviai buriais bėgo iš Lietuvos, arba pateko į nevalę. Teip tai vykosi 1384 m. Vytautas gavo dalį pažadėtų žemių, nors dar negavo Trakų, kur gyveno Skirgėla, o Polocką vargas buvo atgauti, kada Andrių palaikė Moskva.

Lenkija, naikinama nepritelių, karaliaujant svetimžemiui Liudvikui (1370-82), kurs negyveno Lenkijoje, o net susižinodavo su kryžeiviais ir kitais neprieteliais, o kurs, norėdamas sostą patikrinti savo ainiams, lielinosi prie šlėktos ir suteikė jai privilijas Košycuose 1374 m., kuomi dar labiaus Lenkiją susilpnino [1]), turėjo pasijieškoti talkininkų, ir ar stebėtina, kad kreipėsi prie tuomet galingos viešpatystės, kokia Lietuva buvo? Liudvikui mirus, Jadvyga greitai į Lenkiją nesiskubino važiuoti, šlėkta savo žvėriškiems geiduliams ga-

negali prie jo jokių tiesų užsimanyti. Iš ypatingos-gi mylistos pavelinome kunigaikščiui Zygmantui, minėtojo kunigaikščio Vygando broliui, teip-gi jo tėvonims ir ainiams, jeigu priimtų krikščionišką tikėjimą, o kunigaikštis Vygandas pasimirtų be ainių (nuo ko tegul dievas apsaugoja!), tiesas paveldėjimo ant lėno su pavaldinysta ir talkininkavimu zokonui, kaip yra duota kunigaikščiui Vygantui ir jo ainiams ir tt.—Toji sudermė tapo sušnekėta 9 d. birželio, 1384 m. ir toji laiminga dėl zokono dėstis tapo popiežiui Urbonui VI pranešta.

1) Jau ir seniaus Lenkų šlėkta palengva atsivalnino nuo visokių viešpatystės pareigų ir mokesčių; o dabar karalius sutiko išgelbėti ją nuo visų mokesčių, palikdamas tik menką karališkąją, vadinamą łanowe (po du grašiu nuo kožnos dirvos žemės); o kariškas pareigas nuo dabar ji tenešė po prievarta tiktai neprieteliams įsigriovus į šalį; o kelionėse už rubežiaus turėjo lydėti tiktai patį karalių ir gauti už tai atlyginimą. Teip tai tapo aprubežiuota karaliaus valdžia tomis šlėktiškomis privilegijomis.

nėdino, kaip įmanydama, ir jeigu ne Damoklio kardas butų kybojęs virš Lenkijos, nebutų skubinęsi išrinkti karaliaus. Dabar už tai Jadvyga turėjo kuomi veikiausiai kakti į Lenkiją, ir 15 d. spalių 1384 m. tapo karunuota. Jaunoji karalienė, dar 7 metų amžiaus budama, buvo susižiedavusi su Vilhelmu, kunigaikščiu Austrijos, ir vaikai tapo formališkai bažnyčioje sutuokdinti 1378 m. Kada dabar Jadvyga pastojo karaliene Lenkijos, Vilhelmas atvažiavo į Krokuvą ir kaipo vyras apsigyveno su ja karališkame palociuje. Krokuvos miestas tą dieną pagarbino, išleisdamas iš nevalios apkalintinius, ir įrašė tą atsitikimą į aktus, kaip liudyja Šainocha ir Bobrzynskis. Per vėlai apsižiurėjo Lenkų magnatai, ir Dobieslavas iš Kurozvęko, kaštelionas Krokuviškis, išplėšė Vilhelmą iš apglėbio Jadvygos, ir po 14 dienų sugyvenimo vyte išvyjo iš karališkojo paliociaus. Jadvygą, įsiutusi nuo skausmo, su kirviu rankoje mėgino gautiesi pas savą vyrą, bet ją apmalšino Dimitras Goraiskis. Tokiu budu Jadvyga puolė auka augštesnio mierio, prie kurio ją rengė svietiški ir dvasiški magnatai.

Lietuva vienval gręsė Lenkijai pietvakarinėje Rusijoje. Karalius Liudvikas rods Raudonąją Rusiją priglaudė prie Vengrijos, bet tai nepatiko Lenkams. Tas nekantantumas dar pasididino, kada mirus Liudvikui tojo įstatyti starastos ėmė Raudonąją Rusiją pardavinėti Liubartui, netik parubežinius kaimus, bet ir įžymius miestus (Kremeniec, Peremyšl, Sniatyn ir k.). Kilus gi keblumui dėl paveldėjimo Lenkijos sosto, Jagėla apgalėjo Janušą Mozuriškį, nesiganėdino savo pergale, bet 1384 m. įsiveržė į Maž-Lenkiją ir smagiai ją nuengė, siekdamas net iki Vislicai, gulinčiai į keletą mylių nuo Krokuvos.

Todėl tai nestebėtina, kad Maž-Lenkijos ponams labai parupo ištekėdinimas Jadvygos už Jagėlos, nuo kurio Lenkija laukė sau išganymo: padidins, girdi, polytišką galybę ir paplatins rubežius Lenkijos! Rods, buvo teip-gi priešininkai, kurie velyjo velyk drąsųjį Vytautą negu išlepintą Julijonos, minkštapautį Jagėlą turėti karaliumi; tačiaus tiesiok dėl Ja-

gėlos menko budo diduma magnatų stojo už jį, tikėdamiesi padidinti savo privilijas. Vytautas-gi pats velyjo atsikratyti nuo Jagėlos, kas galimu pastoti galėjo, tam apsivedant su Jadvyga: jug Jagėla svajojo sutverti sau galingą sostą Rusijoje! Ir be abejonės Jagėla, naikintojas savos tėvynės, nemokantis nė skaityti raštą, nė pats rašyti, buvo atsakantesniu bindza ant karališko sosto negu Vytautas, kurs be abejonės nebutų tarnavęs paputnumui paleistuvingos šlėktos.

Jagėla pavasarį 1385 m., išsiuntė brolį Skirgėlą, Alšėnų kunigaikštį Augemantą ir Borysą, Suzdalės kniazių, piršti jį Jadvygai: Jagėla žadėjo apsikrikštyti su visa Lietuva ir užmokėti sumas, reikalaujamas Austrijos Leopoldo (200.000 auksinų!) už sutramdymą moterystės Rakusų Vilhelmo. Lenkams ir Elzbietai, motinai Jadvygos, sutinkant, Jagėla Krėvoje išdavė ant rašto savo pažadus, 14 d. rugpjuties 1385 m.: prižadėjo katalikiškai apsikrikštysiąs „cum omnibus fratribus suis nondum baptisatis (t. y. kurie dar nebuvo romiškais katalikais), proximis, nobilibus, terrigenis maioribus et minimis, in suis terris existentibus", atgriebsęs atgal, ką Lenkija buvo pralaimėjusi, ir prigludinsęs ant visados Lietuvą bei Rusiją prie Lenkijos (terras quas Lithvanie et Russie corone regni Polonie perpetuo *applicare*); šitie prižadėjimai yra pamatu teip vadinamos lietuviškai lenkiškos unijos!

Jadvyga galėjo verkti, kiek tilpo, be vilties; jos škrupulus ir prisidingėjimus malšino pralotai, kurie už bigamiją (nes Jadvyga antrą susituokimą laikė už kekšystę — facinus quoque adulterii exhorrens, Dlugošius, lib. X p. 105) žadėjo jai dangaus karalystę dėl atvertimo į krikščionybę pagonų; nužurdojimą Keistučio jai aiškino tuomi, kad vokiečių chronikose apie žmogžudystę nieko nėsą pasakyta; net Elzbietą, motiną Jadvygos, magnatai prikalbino, ir toji sutiko ant Jadvygos susituokimo su Jagėla. Magnatai prašė Jadvygos, kad gelbėtų tėvynę, įkalbinėdami, kad ji paskilbs Europoje kaipo apaštalė ir pagniaužtoja „laukinių" Lietuvių, ir kad Jagėla

nėsąs toks bridkus ant išžiuros ir apsiėjime, kaip kad žmonės šneka.

Jadvyga, sako, pasiuntė savo ištikimą žmogų, Zavišą Olesnickį, pamatyti, koks Jagėla yra. Jagėla priėmė pasiuntinį labai meiliai, ir, žinodamas, kam jis buvo siųstas, užsikviete jį į pirtį, kur galėtų pamatyti jo kuno ypatybes. Sugrįžęs į Krokuvą, Zaviša nuramino Jadvygą, išgirdamas Jagėlos išžiurą, pobudį ir apsiėjimą.

Galų gale nelaimingoji šiaudinė našlė, nors su neapikanta širdyje, turėjo tapti žmona jau sentelėjusio Jagėlos, kurs Krokuvoje apsikrikštyjo po vardu Vladislavo 15 vasario 1386 m.; 18 d. vasario buvo iškilmingos sutuoktuvės Jagėlos su Jadvyga, ir galiaus, 4 d. kovo, įvyko karunavojimas Jagėlos su karuna Lenkijos.

Tokiu budu Jagėlos užmačios įvyko, o Vytautas dar Krėvoje 1385 m. buvo pažadėjęs savo lėniškumą dėl Lenkijos, atmesdamas tokiu budu zokoną; tatai vienok neužbėgo už akių Lietuvos savistovumui ir galybei ateityje, jeigu valdonai Lietuvos butų buvę darbštųs. Vytautas Krokuvos katedroje, užlaikydamas Aleksandro vardą, priėmė katalikų tikėjimą, su mislia patraukti lenkų didponius į savo pusę, nors Jagėla velyjęs buvo jam pasilikti pravoslavu.

Bobrzynskis sako, kad pakvietimas Jagėlos ant sosto išgelbėjo Lenkiją nuo prapulties, kurią rengė jai kryžeiviai, kad iškėlė Lenkiją į galybę, aplink kurią ėmė suktiesi polytika visų susiediškųjų valstijų. Teip pat Šainocha tvirtina, kad Lenkijos magnatai butų apsiėję be karunavojimo ir karaliaus, jeigu ne — pavojus nuo kryžeivių gręsintis ir baimė Lietuvos, jeigu ne noras gauti nuo Lietuvių be kovos gražius plotus Volynijos, Padolijos ir Ukrainos, ir kad tas viskas rasi vertu buvo, kad pasodinta ant Lenkijos sosto laimingą Lietuvos stulbį!

Pirm karunavojimo Jagėla turėjo Lenkams užmokėti už jų nuovargį ir klapatą, suteikiant jam—pagal jo silpną protą —didelę garbę: jis išdavė dėl šlėktos nauja-korčyniškes pri-

vilijas, kurios buvo didesnės negu duotosios Košycuose. Užtikrinant urėdus dėl dvariokų, uždraudžiant svetimžemiams sargybą pylių, kelias Lietuvos kunigaikščiui tapo užkirstas apsodinime Lenkijos savais žmonėmis. Ponai Mažlenkijos, godųs dovanų, bet kytri, kaip žalčiai, vedė prasčioką už nosies.... Morališką vertybę tos šlėktos Šainocha nupiešia sakydamas, kad godumas kyšių, šykštumas ir parsidavimas, daug prisidėjo prie aprinkimo Jagėlos ant Lenkijos sosto!!

Kryžeiviai įsigrudo per Niamuną, o laivai atkako su maistu iki Nevėžiui. Vokiečiams norint per Viliją persikelti, Skirgėla pastojo kelią, bet tapo sumuštas ir turėjo atsitraukti. Potam vokiečiai padalino savo kariumenę, pats mistras pustyjo Medininkų apigardą, potam Ašmenės, per ištisas tris sąvaites. Išgirdę, kad Jagėla, Skirgėla ir Vytautas atkako į Pa-Viliją ir sergsti upės kraštus, vokiečiai patraukė prie kito savo tunto pas Viliją, bet pas Vissevaldę negalėdami per upę pereiti, kadą gi ten Lietuvių drutas tuntas stovėjo, vokiečiai gavo progą persikelti pas Rumšiškę, kur jiems brastas parodė lietuviški vyliugiai Tamas ir Jonas Siurvilai, kurie gyveno Trakų kunigaikštystėje ir draugavosi su vokiečiais. Perėję per upę, vokiečiai atkako pas savo laivus į Pa-Kaunę ir sugrįžo namon į Prusiją.

Veikiai potam Jagėlos brolis Andrius, norėdamas atgauti savas valdynes ir kaipo vyresnis brolis ketinantis užimti vyriausią Lietuvos valdžią, susiderino su vokiečių zokonu, pavesdamas tamjam savo skrytis Vidžemyje; tikėdamasi tiekdaug laimėti dėl savęs, jis įsismerkė į Lietuvą, užemė Poloc-ką, ir ugnia bei kardu nunaikino 18 pavietų ir išvedė 3.000 žmonių į nevalę. Skirgėla, Kaributis ir Simanas Lengvenis pas Viechrą sumušė susibendrinusį su Andriumi Sviatoslavą, kunigaikštį Smolensko; Sviatoslavas krito mušyje, o jo sunus pateko į nevalę. Vėliaus Vytautas su Skirgėla atmušė nuo kryžeivių Polocką, o kunigaikštį Andrių pagavę, patupdė į kalėjimą Chdzinske, kęur ans trejus metus išsėdėjo.

Kada Lietuvoje audra aptyko, Jagėla sugrįžo į Vilnių su Jadvyga, su ponais ir vyskupais Lenkų, o Hieronimas iš Pra-

gos sumušinėjo stabus lietuviškų dievų, šventąją ugnį užgesino, šventvietes griovė. Į Vilnių sukvietė didelį „apaštališką” susirinkimą, kur tai geruoju kalbino žmones, tai Lietuvius dovanomis vyliojo prie krikšto. Visus Lietuvius tengymius, net tuos, kurie jau buvo krikščionimis pagal rytų įmonius, vertė priimti katalikystę; du bajoru pasipriešinusiu nubaudė mirtimi. Draudė Lietuviams abiejų lyčių ristiesi į šeimynas su Rusinais graikiškos religijos; maišytoms gi šeimynoms po gresme plėgų liepė vienybę palei lotyniškąjį įmonį. Bajorams, priimantiems katalikystę, užtikrino: tiesą tiksliai tvarkintiesi dvaruose, teip-gi ištekėdinti dukteris ir gimines[1]); kožname nuovade ir žemėje Lietuvos įsteigė sudžias[2]); atvalnino bajorus nuo rinkliavų, apart statymo pylių ir kareiviško tarnavimo[3]). Galiaus prideda: „O kožnas, kurs, priėmęs šventą katalikišką tikėjimą, nuo jo peiktinu budu atsitrauktų arba jį priimti priešintų-si, jokiu budu neturi iš šitų tiesų naudotiesi”! Idant katalikystei padėti pamatą Lietuvoje, įkurė septynetą parapijų ir Vilniaus vyskupystę[4]). Pirmu čion vyskupu tapo paskirtas pranciškonas Andrius Vasilionis. Atvertimą ant lotyniškų įmonių Rusinų graikiško tikėjimo, apart maišytų šeimynų, paliko laikui ir bažnytinei propagandai. Per Jagėlos storonę Klepariuje Krokuvoje apsisėdo zokonas Benediktinų, kurie atlikdami religiškus įmonius vartojo sloveniską kalbą

1) „proųt et caeterae mulieres viduae in aliis terris regni norstri maritantur”.

2) „more et iure conformitus aliorum iudicum terrarum et districtuum, iudiciis regni nostri Poloniae praesidentium”.

3) „ut iuribus similibus utantur et fruantur, quibus et caeteri nobiles in terris aliis regni nostri Poloniae potiuntur, ne vi leantur in iuribus dispares, quos eidem coronae subiectos” (gal-but subiectio?) fecit unum” (Ediktas 20 d. vasario 1387 m.).

4) Apart Vilniuje, pirmos parapijos tapo įkurtos —Vilkmergėje, Meišagaloje, Nemenčine, Medininkuose, Krėvoje, Balčiuose, Ainavoje, su bažnyčiomis. Dėl užlaikymo bažnyčių ir kunigų Jagėla atskyrė daugelį kaimų su jų įėmimais ir šiaip davinėjo gausias dovanas. Tartai kunigijos tapo paliuosuoti nuo mokesčių ir pareigų. Daugumas pirmutinių kunigų Lietuvoje buvo kilę iš Lenkijos, ir tik iš dalies jie imami buvo iš vokiečių.

ir kurių užduote buvo platinimas Rusijoje unijos su Romos bažnyčia. Rusinus prisiekdino, kad jie niekados neturėsę kitokio viešpaties, kaip tiktai kataliką, kaip vėliaus Rusinai pripažino Bazilėjos conciliūme[1]). Miestai, kurie priėmė krikštą, apturėjo tiesą sauvaldystės, beje tiesas Magdeburgo, kurios Lenkijoje jau seniaus buvo įvesdintos vokiečių naujokynėse.

Biedni gi žmonės už apsikrikštyjimą gavo baltas trinytes sermėgas. Nekurie ėjo krikštytiesi po dusyk, idant gauti dvi sermėgi. Krikštydami sustatydavo į eiles vyriškius ir moteris atskirai, kunigai krapydavo eiles „šventintu" vandeniu ir kožnai eilei duodavo vieną bendrą vardą krikšto. Po tam beveik per ištisus metus Jagėla su Lenkų kunigais važinėjosi po šalį, pats pamokslus sakydamas, ir apkrikštydino žmonių į 30.000. Vilniuje ant griuvėsių dievnamio Perkuno pastatė bažnyčią šv. Stanislavo[2]), tą pat padarė ir daugybėje kitų miestų ir

1) „immo praesentibus fatemur nos ante tempora iurasse et ita velle observare, nunquam habere dominum nec obedire, nisi esset verus catholicus et fidei ecclesiae Romanae".

2) Neįžiuromo šventumo tasai šventasis pirmusyk atsibastė į Lietuvą.... Kad Boleslavas II Drąsusis 1077 m. įėmė Kijevą, ten su Lenkų kareiviais jis kieminėjosi per penkerius metus apglėbyje gražių Rusinių. Kad kareiviai sugrįžo namon, į Lenkiją, norėdami pasiviešėti savuose kaimuose ir namuose, iš didesnės dalies rado savas pačias apsiginklavusias, kurios su apsiginklavusiais junkiniais ir tarnais nenorėjo jų įsileisti. Kilo kova moterių prieš jų vyrus visose dalyse žemės ir perėjo į naminę karę! Karalius numalšino tą navatną šeimynų karę: Krokuvoje tukstančiai rado sau galą per nutroškinimą ar pakorimą. Ginkluoti tuntai karaliaus smerkėsi į namus paslydusių moterių ir „atiminėjo nuo jų vaikus, pagamintus nėsant namie vyrams, pamesdami juos miškuose ant suėdimo vilkams ir meškoms"; apart to apskelbė karališką paliepimą, kad „viešose vietose, kiteip kaip su šunyčiais prie krutų, joms nevale buvo pasirodyti". Veikiai visatinė neapikanta karaliaus palengvino susitaikymą ir savitarpinį atleidimą papildytų abipusiai nuodėmių.

„Boleslavas persekiodamas teip sragiai pavydžius vyrus ir neviernas pačias, pajuto teip-gi nutartą neviernumą savo paties žmonos, nes laike, kada pats apglėbyje gražių Rusinių Kijevoje svetmoteriavo, žmona teip-gi buvo abejutė. Tai jį maitojo, ir staigi skaugė pakilo jo širdyje. Gal butų nežinojęs, prieš ką skaugė jame atsiliepia, jeigu Krokuvos vyskupas Stanislavas Szczepanovskis nebutų ant savęs patraukęs nužiurėjimą per

miestelių—jeib tiktai buti karaliumi Lenkijos!.... 1387 m. įsteigia vyskupystę Vilniaus, o Jadvyga 1397 m. įkuria Pragoje dėl Lietuvių, einančių į kunigus, kollegiją, ir nuo popiežiaus Bonifaco IX įgyja privyliją, mokinti theologiją akademijoje Krokuvos[1]). Tai-gi užvesdindami bažnytinę katalikiš-

tai, kad jis per daug uoliai užstavinėjo moteris ir karalių netiktai vienvaliniais prašymais vertė, bet net po bažnytiniu prakeiksmu spyrė, kad pasiliautų moteris persekiojęs. Sxaugus karalius tad pradėjo tyrinėjimą, ir tas jį atvedė ant pilno persitikrinimo, kad vyskupas, kurs jau pirmiau karališkos kelionės turėjo valną prieigą prie kambarių karalienės, karaliui ėsant šalin celibatą paleido į užmarštį. Įpykintas karalius ryžosi suimti ir nukoroti vyskupą; tasai-gi kad savę ir savo garbę apginti, metė ant karaliaus bažnytinį prakeikimą. Tam atsitikus, papykys karaliaus nežinojo jau rubežių. Surinkęs burį ginkluočių, Boleslavas įpuolė į vyskupo namą, kad ten jį suimti, o kad vyskupas Stanislavas tuomlaik buvo bažnyčioje, karalius nuėjo jo ieškodamas. Tad prie įeigos į bažnyčią stovėjo kryžius, kurį pamatę karaliaus palydovai, puolė ant kelių ir atsisakė karaliui išpildyti jo prisakymus. Per tatai dar labiaus sujušintas karalius, įsiveržė į bažnyčią ir padarė daugiaus, negu reikalavo nuo savo tarnų,-nes užmušė vyskupą ant laiptų altoriaus"! (Goehring). Tai įvyko 8 d. gegužio 1079 m. Boleslavas galiaus dumė iš savo žemės. Įvyko pamišimai. „Šlėkta valdė sauvaliai ir savinosi sau tiesas ant žemesnių luomų, o kunigija dar labiaus negu pirma su išlydumu apsieidinėjo: ji mat prisidėjo prie numetimo smarkininko nuo sosto ir todėl jai rodėsi, kad valdžia šalies jai tepriklauso. Kožnas minykas, gyvenantis iš almužnos, kožnas kunigpalaikis kaime, skaitė savę už karalių Lenkijos, jeigu dar ne už daugiau ką. Reikalavo mokesčių nuo miesčionies ir kaimiečio, ir lindo į moterystės ir šeimynos prietikius" (Goehring).

1) Akyva, kad įsteigimą Akademijos Krokuvoje paamžino savo tepliorišku darbu Lietuvys Jokubas Vęžykas. Tai buvo garsus savo laike teplioriųs. „Gimė jisai Lietuvoje stabmeldžiu, kuriuose metuose—nežinia. Priėmęs krikštą, visai Lietuvai krikštyjantės, apturėjęs per krikštą vardą Jokubo (gal ir pavardę tuomet tokią prisiėmė, nes lietuviškai, žinoma, kitoniškai vadintis turėjo), apsigyveno Lenkijoje. Budamas dar stabmeldžiu Lietuvoje, buvo jisai garsus tarp savųjų kaipo teplioriųs. Apsigyvenęs Lenkijoje buvo jis kelis metus karaliaus Jagėlos tepliorium. Triųsas atėmė jam regėjimą metuose 1392. Neužilgo tur-but ir mirė. Ir veikalų jo liko — Krokuvos katedroj ėsatiejie paveikslai — vienas, reiškiantis Lietuvos krikštą, kitas—Krokuvos akademijos įsteigimą. Yra padavimas, buk paveikslas Motinos Sv. mieste Sokal, Galicijoj, ėsąs jo darbas; tai pirmas musų teplioriųs, lygiai pirmas ir Lietuvoje. Garbė jo atminčiai!" (Lietuvių Laikraštis, No. 8, š. 90. 1905).

ką valdžią, Lenkai nepamiršo sutverti gaivalą, kuris nuo jų prigulėdamas, reikalui prisiėjus, drauge su jais veiktų priešais kunigaikščius. Mažlenkijos-gi ponus Jagėla apdovanojo milžiniškais lobiais Rusijoje. Į jų dvarus Raudonojoje Rusijoje, Volynijoje ir Padolijoje pradėjo traukti iš Lenkijos naujokai buriais. Tokia kolionizacija turėjo ant akies doriškai suderinti rusiškas žemes su lotyniškaja civilizacija! Žinoma, kad neapsiėjo be to, idant nebutų atsiradę malkontentai tarpe lietuviškai rusiškų kunigaikščių. Šainocha dar priduria, kad Jagėla laike savo keletmėnesinio subuvimo su Lenkais atmainė žemę, kalbą, draugijos gyvenimą, vierą....., kad iš burnų lenkiškos kunigijos balsiaus skambėjo lenkiškoji kalba...., kad Lietuvos bajorai, girdamiesi naujomis katalikų privilijomis, manė, prisiartinę esą prie valnybės lenkiškosios šlėktos!....

Aplinkybės parodė, kad Jagėla tuomi tarpu negalėjo išpildyti Lenkams savo svarbiausiojo prižadėjimo — suvienyti Lietuvos viešpatystę su Lenkija. Po pergalės pas Viechrą rods Jagėlai išreiškė savo guodonę smulkesniejie Lietuvos kunigaikščiai, bet vienyjimas su Lenkija butų galėjęs sukeldinti maištą įžeistų giminaičių. Iš Gedimino šeimynos šitie buvo dabar įžymesniejie kunigaikščiai: Fedoras Liubartaitis, valdąs Vladimirą Volynijoje, Vladimiras Olgerdaitis, sėdintis Kijevoje, Aleksandras Norimantaitis — Pinsko skrityje, broliai Karijotaičiai Padolijoje, Vytautas Brasčių, Gartino ir Lucko žemėje, Dimitras Kaributis Novgorode Sieverskiškame, Mykolas Jaunutaitis Zaslavo skrytyje, Vygandas — Kernavoje; Simas Lengvenis Olgerdaitis tuomet kniaziavo Novgorode Didžiamjame ir tt. Apart to Volynijoje ir Pagirėnuose buvo dar daug smulkių kunigaikščių rusiškų, kaip kniaziai Belzo, Pinsko, Slucko, Ostrogo ir tt.

Nuo rudens 1386 m. Vytautas gyveno Gartine ir vedė administraciją su talentu, keldamas pirklystę ir žemdarbystę. Jis nebuvo jau tuomi išsitikinčiu, atvangiu, nepatyrusiu jaunikaičiu, kokiu pasirodė kariaujant Jagėlai su Keistučiu.

Mokslainė patyrimų ir suktumų išauklėjo jo protą ir sudrutino jo pobudį. Valdžios godus, sumanus, energiškas ir nenuilstantis atsiekime savo mierių, nepraleidus ir blaivus—štai kokiu jis pasirodo tolesniame savo veiklume. Jis dabar nesideda su malkontentais, nė su zokonu, kurs prigundė popiežių Urboną VI stoti prieš uniją Lenkijos su Lietuva, kuri tik 1388 m. tetapo popiežiaus p tvirtinta. Vytautas ketino be kovos Lietuvoje įsiviešpatauti, bet Jagėla jam netikėjo ir neišpildė visų savo prižadėjimų. Ažuot to, Jagėla liepė jam su kariumene traukti į Raudonąją Rusiją. Vengrijoje, mat, tuomi tarpu kilo naminė revoliucija: valdymieraujanti karalienė Elzbieta tapo užmušta, lyginai kaip jos numylėtinis Mikalojus Gara. Karalaitė-gi Marija sėdėjo kalėjime per 10 mėnesių, iki galiaus jos vyras Sigismuntas tapo pakeltas ant Vengrijos karalių sosto. Tą tad laiką Jadvyga panaudojo Lenkams sugrąžinti Galiciją iš Vengrų rankų. Kada Jagėla užsiėmęs buvo krikštyjimu Lietuvos, Jadvyga nukako į Raudonąją Rusiją: tuli miestai tuojau jai pasidavė ir Vengrų garnizonai grįžo namon; tiktai Galičiuje tulas Benediktas smarkiai gynėsi, iki Vytautas, iš Lietuvos atkakęs, nepriverte jo atiduoti miestą. Kada tokiu budu Vytautas užbaigė darbą suvienyjimo Raudonosios Rusijos su Lenkija, Jagėla Lenkų magnatams atidavinėjo rusiškas žemes; tarpe didesnių laimėtojų buvo Jasko Tarnovskis, Spytek Melštynskis, Gnievošius iš Dalevic, Petras Kmita, Dobieslavas ir jo sunus Kreslavas Kurozvenkai, Dimitras Gorajus ir k. Tai vis buvo magnatai, kurie atlošė žymią rollę, užimant Jagėlai sostą Lenkijos. Net Ziemovitas Mozuriškis, apsivedęsis su Jagėlos seserimi Aleksandra, gavo į kraitį Belzo miestą su jo aprube.

Kada Vytautas, apgynėjas lietuvystės, turėjo kakintiesi Baltąja Rusija ir Lucku, parėjo naujas pažeminimas jo idėalų. Jau 1382 m. Jagėla buvo Trakus pavedęs Skirgėlai, o 1387 m. jam atidavė Polocką ir daug valsčių Lietuvoje bei Rusijoje, ir paskyrė paslaptomis už Lietuvos valdoną, priduodamas jam už vaivadą lenką Mikalojų Moskorzevskį, kaipo kokį kontro-

lierių. Skirgėla, rods buvo smurtus ir drąsus, bet karštas ir žiaurus, atsidavęs girtybei, ir po įtekme svaiginančių gėrimų neretai įsileisdavo į muštynes. Kartais draugai jo česnių ir gėrynių tapdavo sužeisti per nusigėrusį kunigaikštį. Skirgėla didžiavosi žinąs gerai vaistus, ir neretai, išsipagiriojęs, pats gydydavo tuos, kuriuos buvo pažeidęs. Vytautas apmaudyjosi ant Skirgėlos už Trakus, o dar labiaus kada Skirgėla tapo pastatytas Lenkų karaliaus atstovu, beje Lietuvos valdonu. Vytautui begalvojant planus dėl ateities, tuomi laiku (1387) vyresnysis sunus didžio Moskvos kniaziaus Dimitro Ivanovyčiaus Vosylius, kurs buvo pabėgęs iš Ordos, apsilankė pas Vytautą Lucke, kur ir susižadėjo su Vytauto dukterimi Zofija, be žinios Jagėlos. Jagėla dar labiaus įžeidė Vytautą, atimdamas nuo jo Lucko skrytį, drausdamas nuo susinešimų su Prusija ir Moskva, pastatydamas šnipukus, persekiodamas jo draugus ir gimines ir tt. Negana to. Jagėla sątaraudamasis su Zygmantu Luksemburgiškiu, o nenorėdamas Vytautą palikti artymais Lietuvos laike savo nebuties, kvietė jį į Budziejovicus ant sueigos, bet Vytautas atsisakė, ir kada dabar Jagėla derinosi pats su kryžeiviais, Vytautas sutramdė tarybas, užimdamas kryžeivių pylį Vizną. Lyg ant juoko 1389 m. Liubline Jagėla privertė Vytautą prisiekti draugiškumą Skirgėlai. Tasai-gi Jagėlą vienval siundė prieš Vytautą, kurio paslą Kurčą dėl išaiškinimo dalykų pasiųstą Jagėla įtrenkė į kalėjimą. Padėjimas Vytauto, apspiesto šnipukais, pasidarė pavojingu, ir todėl jis ketino Skirgėlą varu pavaryti nuo valdymo Lietuvos. Tuomi tarpu Jagėla pavedė Lietuvos valdžią Lenkui Jonui iš Olesnicos—Dębno, kurs dabar per du metu čion viešpatavo Jagėlos vardan. Užtai-gi Vytautas, surinkęs sądraugus savo Žemaitijoje, Gartine ir Pagiriuose stengėsi atsiimti Lietuvą, ir mėgino paglemžti Vilniaus pylį su pegelba ginkluotų kareivių, pasislėpusių vežimuose, neva vežančiuose valgomus daigtus. Bet toks apgaulys nenusisekė; suokalbis Vytauto su tulais vilniečiais tapo suprastas, ir jo šalininkai pateko į kalėjimą. Kas buvo bedaryt? Idant išvengti keršto priešgynos,

Vytautas, palikęs drutas įgultines savose drutvietėse (Gartine, Brasčiuose, Kamienece ir tt.). su šeimyna ir šalininkais ieškojo globos Mozurijoje pas Ziemovitą, Skirgėlos priešą, bet tojo tarpininkystė ant niekų nuėjo: Jagėla, įtikintis į savo galybę, nenorėjo jam nieko duoti. Tad Vytautas sausyje 1390 m. kreipėsi prie zokono, žadėdamas išpildyti senas sutarmes ir atlygînti senas skolas. Pačią Oną, brolį Sigitą (Zygmantą), seserį Ringailą ir 100 lietuviškų bajorų jis užstatė laiduosna, jog išpildys, ką žada. Žemaitija apšaukė jį 26 gegužio 1390m, savo karaliumi, po sąlyga valnos pirklybos ant kryžeivių rubežiaus, ir tikėdama, jog Vytautas išgelbės tėvų tikybą nuo prapulties. Apart to, Vytautas susiderino su Dimitru, didžiu Moskvos kniaziu, už kurio sunaus Vosyliaus išleido savo dukterį Zofiją. Stodamas atvirai į karę prieš Jagėlą, Vytautas viešai apkaltino karalių visuose jo nusidėjimuose su tokiu skausmu ir su tokia teisybe, jog turėjo patraukti žmones prie savęs Išgąsdintas kįlančios audros, Jagėla su kariumene atkako į Lietuvą užimti buvusias Vytauto žemes.

Tame laike į Prusus buvo susirinkusi tytveika užrubežinių piligrimų-vajokų; prie magystro tad Vytautas pristojo su Žemaičiais, ir drauge 1390 m. užgulė ant Vilniaus, kur žemutinę pylį gynė drąsus Karigėla, Jagėlos brolis, augštutinę gynė Lenkai po vada Klemenso Moskorzevskio. Mušyje pas žemutinę pylį krito Karigėla ir Tautivilas, brolis Vytauto, ir pylis tapo nudeginta. Tačiaus augštutinės pylies įimti neįstengdami, kryžeiviai, šalčiams prasidedant, atsitrauke po 5 sąvaičių apgulimo. Kada kryžeiviai antru atvėju (1392), po vada Konrado Vallenrodo, nupustyjo Paniamunes, Jagėla iš Lenkų žemės įpuolė j kryžeivių šalį. Nors Vallenrodas ir neturėjo didelio pasisekimo Lietuvoje, tačiaus Vytautas ėjo drutyn per paramą savo draugo, Moskvos kniaziaus, užėmė Keistučio žemes (Merkinę ir Gartiną), ir galėjo užimti visą Lietuvą. Jonas iš Olesnicos-Dębno jau nebežinojo, ką turįs bedaryti pamišusiame krašte. Tad Jagėla, patariant Skirgėlai, susizgribo Vytautui skriaudas pamokėti ir atiduoti valdžią visos Lietu-

vos: jis pasiuntė Mozurijos kunigaikštį Heinrikį, pusbrolį Janušo ir Ziemovito, kurs dar vaiku budamas paskirtas tapo ant Plocko vyskupo, pas Vytautą, kurs tuomet gyveno pylyje Rittersverder, ties Kaunu, siulydamas Trakus ir sostą did. Lietuvos kunigaikščių kaipo lėną nuo Lenkijos. Čion keletą sąvaičių viešėdamas, įsimylėjo į seserį Vytauto—Ringailą ir su ja susituokė. Vytautas sutiko ant to, ir vasarą 1392 m. jis iš naujo pametinas kryžeivius, traukė iš Prusų į Lietuvą, pakeliui suardydamas vokiečių pylis Rittersverder, Neugarthen ir Methenburg. Rods pas kryžeivius pasiliko dar jo brolis Zygmantas, bet Vytautas žinojo, kad kryžeiviai polytikos dėlei jam skriaudos nedarys. Viskas pasibaigė ant laikymo Zygmanto per 6 metus. Dar rugpjutyje 1392 m. Ostrove, paviete Lidos, tapo patvirtintas dokumentais[1]) naujas Vytauto prietikis prie

1) Apie derybas Ostrove mažai-kas yra žinoma. Likę yra tik 3 dokumentai. Viename, 5 dieną rugpjuties 1392 m. išduotame, sakosi Vytautas „dux Lytwanie dominus Trocensis, Lucensis etc.", kad jo *brolis ir viešpats*, karalius Vladislavas atimtąję tėvoniją jam sugrąžino ir apdovanojo naujomis valdynėmis. Todėl, *pagal ano velyjimą*, Vytautas prižada niekados neapleisti Lenkų karalienę Jadvygą, Lenkų karalystę ir karuną, ginti ir sergėti nuo visų nepriotelių ir prieš nepriotelius kovoti. Savo apmaudą jis atleidžia šalininkams karaliaus ir paverčia į meilę.—Kiti du dokumentai tapo išrašyti per Vytauto žmoną „Anna ducissa Lithuanie domina Trocensis, Luczensis etc,", kur jijė galvoja-si už savo vyrą, kad jis laikys savo pažadėjimus, duotus Jagėlai ir Jadvygai.

Akyva, kad Vytautas ir jo žmona tuose dokumentuose nesivadina magnus dux ir magna ducissa. Dlugošius sako, kad karalius „Jaschkone de Oleschnicza ex capitaneatu Lithuanico amoto, Withawdo duci illius demandat regimen et non solum sortem illi paternam et castra adempta restituit, sed et universorum castrcrum Lithuaniae et Russiae, et administrationem plenariam terrarum praedictarum suae tradidit ditioni, obligante se duce Withawdo tam iureiurando quam publicis literis, terras praefatas pro rego et regno Poloniae fideliter tenere et reges atque regnum Poloniae nunquam deserere in prosperis et adversis", nes karalius žinojęs, jog niekas kitas neatitaisys nupustyjimus ir skriaudas, ir todėl jis įstatęs Vytautą kaipo „rector terrae Lithuaniae". Urėdą-gi didžio kunigaikščio, anot Dlugošiaus, Jagėla tik 1399 m. teperdavęs Vytautui:

Jagėlos, ir Vilniuje Vytautas tapo apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu, po to, kaip jis —anot Lenkų šnekos—viešai buvo prižadėjęs viernumą karališkaijai porai, neapleikęs Lenkijos ir šelpsiąs ją savo kariumene. Vytautas likosi apgalėtoju, ir jokio dėkingumo dėl karaliaus nejautė. Praeitės atsitikimai išnaikino visus broliškus jausmus Vytauto, kurs dabar, galingas ir smagus, apsigyveno numylėtos Lietuvos padangėse. Aleksandras Vygandas buvo jau miręs birželyje 1392 m. (bene nuo nuodų?). Skirgėla priverstas atiduoti Trakus, rods, ketino priešintiesi iškėlimui Vytauto, bet dar gruodyje 1392 m. Jagėla sutaikė, ir Skirgėla pripažino Vytautą valdymieru Lietuvos, o tasai pažadėjo pasodinti aną Kyjevoje ir duoti pylis Kamienco ir Stožko su skrytimis. Rods Kyjevos prisiėjo Skirgėlai laukti per du metu, kurį laiką jis perleido prie šono Jagėlos; dar pradžioje 1395 m. jis svečiavosi Krokavoje ir bėgyje tik to meto tepasisekė sujungtoms spėkoms Vytauto ir Skirgailos atimti Kyjevą nuo Vladimiro Olgerdaičio. Neilgai vienok Kyjevoje Skirgėla teviešpatavo, nes mirė jau sausyje 1396 m., sako nuo apipenų; tad ir Rusija pagrįžo prie Vytauto. Tik kryžeiviai atsigerbė Vytautui už dvigubą suvedžiojimą, nunuodindami Karaliaučiuje jo suuus—Joną ir Jurgį, kurie buvo užstatyti laiduosna zokonui: apipenėjo juos kryžeivis [1]) Andrius Sonnenberg, 1392 m.

„Alexander alias Withowdus Lithuaniae magnus dux, cui eodem anno (1399) per Wladislaum Poloniae regem magnus ducatus Lithuaniae donatus et ad vitae tempora precario concessus fuerat".

Matomai Jagėla vis savę laikė už valdymierą, jeigu 1395 m. lietuvišką šalį, Padoliją padovanojo kaipo atskirą kunigaikštystę Lenkui Spytekui iš Melštyno, Vytauto nesiklausęs. Teip pat Jadvyga, 4 d. lapkričio 1393 m., patvirtina kunigaikščiui Feodorui tėvoniją Ostrog, Volynijoje, kaipo atlyginimą už jo viernumą. 23 d. gegužio 1393 m. Vladislavas suteikė kunigaikščiui Feodorui (dux Wlodimiriensis) žemę Sieverėnų, palei Desną anąpus Dniepro gulinčią, „ad suae regalis beneplacitum voluntatis". Ir pats Vytautas per trejus metus tesivadino tiktai dux Lithuaniae, vos nuo 1395 m. retkarčiais vartojo titulą didžio kunigaikščio.

1) Rasi tas bandžiulis buvo papirktas per tuos, kuriems įpėdiniai Vytauto butų buvę krislu akyse?!...

Reikalai apšvietimo Prusijoje, bégyje 14-to šimtmečio.

Senas hochmeisteris Luder v. Braunšveig (1331—1335), kurs išdavė dėl zokono įstatymus, apdraudžiančius girtybavimą, paprakumą ir tt. ir kurs pats rašęs eiles, darė *mažai ką* dėl mokslainių didesniuose miestuose; vienok jis buvo liepęs su burais apsieiti teisingai bei maloningai.

Tiktai Varmijoje tapo įrengtas Heilsberge tam tikras konviktas dėl 12 biednų jaunikaičių, kilties Prusų. „Et ibi tunc temporis facit sanctissimus et dedit statutum et Mandatum Ecclesiae Varmiensi, quod ord narius duodecim Pruthenos juvenes deberet educare in suo castro Heilsberg, sub suo stipendio eos providere et promovere et de subsequentibus curam desuper habere, ut populus habeat aliquos clericos in fide informatos. Et idem dominus Streiffrock (miręsis 1373 m.) mandatum praedictum in sua reversione de facto complevit, in rei indicium castrum Heilsberg exponens, fundavit scholas in fossa vel in cellario coquinae, ubi adhuc apparent ostia et fenestrae, fideliter continuans diebus vitae suae". Teip šneka Plastvig gyvatose vyskupų Varmijos, pag. 49, pridėtose prie Treter'io gyvatų tųjų-gi vyskupų.

Prusuose, paskui karališkaisiais vadinamuose, Kelmės arba Chelmno mieste 1387 m. įsteigta tapo akademija per Konradą Zoellnerį v. Ratenštein, magystrą kryžeivių zokono. Patvirtino tą kryžeivių akademiją popiežius Urbonas VI bulle, 9 d. vasario 1387 m. Gėnuoje duota, pripažindamas miestą Chelmno pritinkiausiu dėl tokios įrėdnės, kaipo turintį įmanomą klimatą ir gausą reikalingų gyvenimui daigtų. Mieriu tos įrėdnės turėjo buti įkerėdinimas tikėjimo, apšvieta žmonių ir mylėjimas tesingumo. Popiežius pagiria tikėjimišką užsidegimą vokiškųjų zokoninkų ir apreiškia tėvišką meilę, kuria jis degąs, dėl gerovės miesto Chelmno ir aplinkės. Tai-gi dėl garbės ir guodonės viešpaties dievo ir dėl padauginimo vieros, jis apaštališka galybe įstato ir nutaria, kad aname mieste butų

studium generale ant paveizdos Bononiškio, o tai ant amžinų laikų, su fakultetais theologišku, teisdarišku, kaip ukėsiškų teip bažnytinių provų, mediciniškų, ir kitų skirsnių. Suteikia kaip mokytojams teip ir mokintiniams tas pačias tiesas ir liecybas, kokias turėjo Bononiškė akademija, prieg tam privilija *promovere* magistrus ir daktarus po prieżiura Chelmniškio prabaščiaus arba jo vietininko, kurs užžiuro ekzameną. Tai-gi, kurie Chelmniškame universitete, kvotimą išlaikę, gaus valnybę mokinimo, įgyja drauge valnybę mokinimo ir skaitymo netiktai Chelmno mieste, bet kożname kitame universitete, pagal patikmę.—Vienok nežiurint į pavelenę popieżiaus įsteigimas akademijos Chelmne su visu neįvyko.

Vinrichis v. Kniprodė, magystras vokiečių zokono (1351 –1382), kvietė mokytus vyrus, ypačiai juristus iš Vokietijos ir Italijos į Marijenburgą, kurie čion turėjo mokinti vokiečių zokono vyčius. Bet apšvietimas tų zokoninkų turėjo buti tiktai paviršutiniškas ir neilgam patenkantis; apšvieta turi buti pasodinta širdyse per mokslainę, o į zokoną įstodavo jau senyvi ar nors suaugėję vyrai, be jokio moksliško prirengimo. Tas pats Vinrikis dėl żmonių mokslainių visai nieko nėra padaręs. Už tai tarp żmonių Vidżemyje platinasi zokonas šv. Brigitos [1]), ir visur randasi tokios ypatos, kaip šventoji Dara-

---

1) „Męs norime dievotumą Vidżemiškės ritterystės apeiti ir tiktai keletą żodżių pasakyti apie šved-šką šventąją, kuri labai panėši į šv. Daratą ir kuri ant Vidżemio turėjusi yra nemenką įtekmę. Ji vadinosi Brigita, buvo duktere švediško pono, Birgerio Brahės, po trumpo moteriavimo atsiskyrė nuo vyro ir potam vedė gyvenimą, kuris daug suteikia analogijų su gyvata šv. Daratos, tiktai laikytas augštesnėje sphėroje. Dar prie gyvo kuno ji darė daug stebuklų ir, kadą-gi jos giminė galėjo ir norėjo ant to daug pinigų išduoti, veikiai po numirimo 23 d. jaunio 1391 m. patalpinta tarp šventųjų per popieżių Bonifacijų IX (Slg. Gadebusch II. 16). Ji buvo įsteigusi zokoną Brigitos pagal regulą šv. Augustino dėl dievočių abiejų lyčių. 1407 m. įsteigė ir apdovanojo trįs turtingi kupčiai iš Rėvalio, kurie ant to paskyrė visą savo lobį, kliošturių Brigitos Marijenthaliuje palei aną miestą, kurį tai kliošturių statydino per 29 metus Zokoninkai bei zokoninkės ten vieni nuo kitų buvo perskirti *tiktai* (Russow 19. a.) viena siena!" (O. v. Rutenberg, II, p. 148—149).

ta [1]), kuomet tarp ritterių jau platinasi Wicleffo ir Husso mokslas ar skirtvierė teip labai, jog 1402 m. Gedanoje viena eretikė tapo sudeginta, „kuri buvo daug žmonių atvedusi į suklydimą vieroje", ir 1425 m. vyskupas Ermelando rašė į arkivyskupą Gniezno gromatą, pilną sunkių dusavimų ir karčių skundų eretikystės dėlei ir dėlei pasididinančio paniekinimo bažnyčios bei kunigų luomos. Augštoji kunigija rubavojo ir lėbavo. Žemutinė kunigija į tokį nuožmumą pagrimzdo, kad ji, pagal nutarmę landmeisterio Šungel'io, ant lygios pėdos stovėjusi su arkliaberniais ir tokį pat apsiėjimą turėjo.

---

1) „.....Anuose laikuose užtinkame ligųstai perarzintą religijišką svajotoją, kurią Voigt (V. 665—681) įvesdina į Prusijos istoriją po vardu šventos Daratos (Dorothejos). Ji buvo duktere prasto uktverio kaime Mantavos pilei Nogatę ir tapo išauklėta uršiai religiškos motinos, kuri didelę svarbą dėjo ypatingai ant *paviršutiniškumo* dievmaldystės. Anksti jau mergaitėje matyti buvo pėdsakas religijiškai svaitulingos linkmės, kuri glamonėjama visokiais atsitikimais, veikiai atvedė ant dydinčio nutautimo nuo žmonių ir ant paliegaus kankinimosi, kur ji ypatingai povyziuje kryžiaus stengėsi pasikorinti ant sienos, teip-gi pilstė ant savęs verdančius taukus, sopas degino degančia geležimi ir tt. Kad ji tiktai ką subrendė į mergą, t. e. kad ji buvo amžiuje, kur niekšumas ir noras kokią rollę lošti po įvairiausių formų, judina teip daug moteriškų širdžių, tuomet traukė per aną šalį besiplakantiejie broliai (flagellantai) ir pasiutimas keliauti ant šventės jubilėjinio meto į Romą buvo apėmęs gyventojus Prusijos. Šitai galutinai nulėmė jos visą gyvenimą. Rods ji ištekėjo pagal velyjimą savo tėvų už remeslininko ir susilaukė iš tos moterystės devyneto vaikų, bet apleido savo vyrą ir namą, idant vaikytiesi paskui phantomų savo dievotumo. Vėliaus ji neteko savo aštuonetos sunų per pavietrę ir atidavė vienintėliai gyva likusią dukterį į kliošturių. Nuo tada jos fanatizmas kilo iki pagavimo dvasės ir besužiningumo, iki darbų pasiučiausio smarkavimo prieš savę pačią, kuriuos antrąpus, kaip visas žinias apie šitą šventąją, kadą-gi jos iš tyrai katalikiškų šaltinių plaukia, reikia priimti tiktai su dideliu atsargumu. Męs papasakosime tiktai pabaigą jos gyvenimo trumpai. 1393 m. jai prašant tapo pastatyta prie Joninės bažnyčios Marijenverdere su visu angšta trobelė, kurios įeigą Darata, pati viduje pasilikdama, liepė užmuryti, teip, kad tiktai mažutytė plyšė pasiliko, per kurią ji mažumytį valgio ir gėrimo ir kasdien sakramentą priiminėjo. Apie hochmeisterį Vallenrodą, kuris nesiteikęs į daug padyvytąją nė žodžio pratarti, ji mokėjo (čion ga-

Vytautas (1392–1430).

Vytautas, lygus Gediminui ir Olgerdui savo išminčia ir garbe, mušiuose narsus kaip Keistutis, budamas pastaru didžiu Lietuvos valdymieru, užsipelnęs yra vardą tėvo savos tėvynės, kurs gynė ją nuo galutinės prapulties. Jisai buvo tikru Lietuviu ir tikru Lietuvos didvyriu. Sągadyniečiai Vytautą sulygino su Aleksandru didžiu dėlei jo išminties ir garbės. Lietuvos padėjimas tame tarpe buvo apverktinas; Vytautas rado Lietuvą suubagėjusią ir nupustytą. Produktus Lietuvių žemdirbystos vakariniai kaimynai išvyliodavo už pinigus ar už smulkius jų išdarbius. Kunigaikščio valdžia neturėjo aprubežiavimų: jis galėjo elgtiesi su savo pavaldiniais, kaip jam patiko. Žmonės neturėjo jokių įrėdnių dėl gynimo savo reikalų. Šeimynose ir namie viešpatavo patriarchališkas absoliutizmas. Moteriškės padėjimas buvo pažemintas, ji buvo vyro valioje. Lietuviai rado pasaldinimą savo kartybių česnyse laike švenčių; garbino dievaičius aukas dėdami elkuose. Po karės degino dievams ⅓ dalį įgyto grobio, kartais žmones ir gyvulius. Pagal greitumą gyvulių kraujo tekėjimo sprendė apie dievų

---

lima matyti jos niekšystą arba įtekmę jos spaviednninko) papasakoti aršiausius dalykus ir pranašavo jam artimą mirimą. Jaunio mėn. 1394 m. Darata mirė savo uždare, jos lavonas su didele iškilme tapo palaidotas katedroje Marijenverderio, ir žinoma prie jos kapo darėsi visoki stebuklai: ligoniai įgyjo nuo *saldaus kvapo jos lavono* pilningą sveikatą, nebyliai dovaną kalbos, luoši ir raiši vartonę savo kojų, akli savo regėjimą, juk ir numirėliai gyvybę per jos stebuklingą pajiegą. Kunigija Prusų, ypatingai nuodėmklausiai Daratos ir teip-gi hochmeisteris v. Jungingen, įpėdinis Valenrodo, rupinosi labai, kad popiežius Daratą tarp šventųjų paskaitytų, ir dėlto rašydino jos gyvenimo bėgį, kuris raštas dabar (rods labai neištikimu) vyriausiu šaltiniu yra dėl jos gyvatos. Formališkas už šventą pripažinimas neįvyko, kadą-gi (Voigt, V, 680) „visuomet trųko reikalingų pinigų, kuriuos reikėjo aikvoti *tokiuose dalykuose* popiežiaus dvare. Dievota-gi kentėtoji, kaip Voigt vadina tą (ar labiaus niekšę ar labiaus paliegią) svajotoją, Prusijoje, Kurše ir Vidžemyje, ypatingai kol dar tie dalykai buvo nauji ir madoje, ėsanti radusi visatiną guodonę" (Rutenberg, II, p. 10—12).

prilankumą. Burtai visur žydėjo, kas matoma iš puotų šermeninių ir visokiose šventėse. Nors Vytautas pats suaugęs buvo su tautos tradicijomis, tačiaus jo genijaus akis, jo talentas ir budo drutumas mokėjo žiurėti ant plataus svieto akymis kilto vyro ir patyrusio polytiko. Tasai kunigaikštis geležies valės ir kiltos dvasės buvo smulkaus kuno ir turėjo švelnų išveizdį veido. Kaip draugų, teip priešgynų jis užtektinai atrado Lietuvoje; anuos gerbė ir apdovanojo, o šituos skaudžiai bet teisingai baudė. Geležinė valdžia Vytauto netiko visokiems ainiams Gedimino namų; žmonės gi įgyję per krikštą privilegijas buvo spėka, ant kurios Vytautas galėjo drąsiai pasiremti. Jagėla per Jadvygą sustabdė karę tarp Vytauto ir Skirgėlos; Skirgėla pripažino Vytautui didę Lietuvos kunigaikštystę, ir gavo žemes Volynijos, su pažadu gausęs Kyjevą. Kada Vytautas apveikė 1394 m. maištą pakėlusius kunigaikščius—Podolijos Fedorą Karijotaitį, o Ukrainos Vladimirą Olgerdaitį, Jagėla godėjo tų žemių dėl Lenkijos, ir po ilgų vaišių tos žemės tapo padalintos tarp Vytauto, Lenkijos ir Jagėlos. Kad pavasaryj 1395 m. Vytautas užkariavo Kyjevą, jis pagal savo pažadėjimą atidavė Skirgėlai. Bet kad veikiai Skirgėla staigu pasimirė (sako nuo nuodų), Kyjeva perėjo į Vytauto rankas, ir jis pasodino ten savo atstovą. Švytrigėlą už nepaklusnumą Vytautas išvijo iš Vytesbės, o Kaributį—iš Novgorodko(1392 ir 1394). Kad Smolensko kunigaikščiai Jurgis ir Gliebas nenorėjo nusilenkti, Vytautas apėmė Smolenską ir prie Lietuvos priglaudė 1395 m. Jagėlos broliai noroms-nenoroms, turėjo Vytauto klausyti, kurs rods gresmus buvo, tačiaus teisingas. Vytautas stengė-i Lietuvos galybę sulyginti su Lenkija, idant theoretiška Jagėlos viršeninkystė ant lietuviškų ir rusiškų žemių neužkenktų Lietuvai. Vytautas todėl stengėsi neprietelingą zokoną, kurs tankiai užpuldinėjo ant Lietuvos, nulenkti, ir 1395 m. įvyko sątaika; teip-gi su Lenkija jis mokėjo suteikti, ir apramino Lenkijos antagonizmą su zokonu. Teip viską aprupinęs aplinkui savę, Vytautas atkreipė akį ant Rusijos, spaudžiamos laukinių Totorių, ir 1396 m. ėmė Ukrainoj reng-

tiesi į karę su Totoriais. Kryžeiviai bijojo, kad Vytautui įsiviešpatavus rytuose, Lietuva netaptų per daug galinga; o Vytautas tikėjosi vėliaus atsiimti nuo kryžeivių, ką buvo prapuldęs. Vytautui reikalinga buvo ilgesnė sątaika su kryžeiviais, bet tiejie nesiskubino, norėdami daugiaus nuo Vytauto ką išderėti.

Kad Vytautas dabar buvo pastojęs vienu iš galingų viešpačių Europos, tuomi tarpu (1397 m.) aplankė jį vienas iš vokiškųjų zokoninkų, beje grovas Konradas v. Kyburg, vyresninkas zokono špitolių, siųstas į Lietuvą su kokia tai missija pas didį kunigaikštį. Jis paliko mums žingeidų dienraštį savo kelionės ir buvojimo Vilniuje; nors originalas to dienraščio nėra žinomas, tačiaus męs susilaukėme perguldymo jo į lietuviškąję kalbą pagal rankių rankraščių istoriko musų Norbuto [1]), ir štai jo įtalpa:

Vokiečių paslai ant žėglinių laivų Niamunu nuplaukė į Kauną, tapo meiliai priimti perdėtinio Kauno pylies, gudo Ivano Fedorovyčiaus, ir per trejatą dienų čion laukė, iki pasiųstas žygunas nepranešė didžiam kunigaikščiui ir negavo nuo jo paliepimų. Sienos Kauno pylies, pastatytos iš akmens, tuomi laiku nešiojo pėdsakus ardymų nuo apgulančių vokiečių ir buvo kanuolėmis apsodintos. Pylies sargyba susideda iš 4 tukstančių Lietuvių ir Žemaičių. Tačiaus paslams nebuvo pavelyta iš arto apžiurėti pylį ir patalpino juos papylėje. Per savo langus paslas galėjo matyti ant dešiniojo Vilijos kranto abazą raitelių, susidedančių iš keletos eskadronų, kurie buvo įvairiai apsirėdę ir apsiginklavę: sunkioji kavalerija buvo apdengta geležimi ant paveizdos lenkiškosios, o lengvoji apsišarvojusi tiktai „pagaliais", beje raguotinėmis, ir sėdėjo ant labai menkų žirgų. Buvo dar vienas eskadronas iš pasenėjusių vyrų, su ilgomis barzdomis, su tamsiomis skraistėmis, su nusismailinančiais kapturais, kurie iš tolo išrodė lyg butų bro-

---

1) „Grovo Kyburgo kelionė Lietuvona 1397 m." Lietuviškai išguldė J. Basanavyčius, 1900 m.

liai Minoritai, tik kitokio dažo kiteliai ir kelinės skyrė juos nuo Pranciškonų. Tulas kniazius Juras (rasi Pinskiškis ar Belziškis) tą dieną lavino šitą kavaleriją.

22 d. birželio paslai, lydimi lietuviško urėdninko, taurino Ottokaro Ostykio, kalbančio gerai lenkiškai, raiti ant žirgų atvyko į sostapylę Vilnių. Pas miesto bromą sutiko juos karės ir miesto urėdninkai, po vada atstovo Mantvydo. Zokoninkai Pranciškonai pirma visoko užsikvietė vokiečius užvažiuoti į jų klioštorių, ir pasimelsti bažnyčioje Mergės Marijos „ant smelties". Pas bromą Vilniaus žemutinės pylies pasveikino juos dvarionys didžio kunigaikščio su duona, druska ir kupka alaus ant auksinės tacos; po tam paslai įėjo pasimelsti į katedros bažnyčią, kur kunigai susitiko juos su kodylu ir šv. vandeniu. Patalpino juos ant kranto Vilijos mediniame, bet gerai apdrutintame pasiuntinių dvare, kur jie turėjo visokį liuoną, smagų atsilsį po kelionei, ir visatinai jiems labai patiko meilus priėmimas ir svetmylysta Lietuvių. Tarnai vokiškai suprato, todėl tulkius nebuvo reikalingas, ir veikiai apsirgo. Tarnai pakvietė vaistytoją, regimai—kaimietį; „jis apžiurėjo ligonį ir, ne klausdamas, o nė ištaręs pats žodį, iš krepšio, kurį turėjo didelį ant plataus diržo per pečius kabantį, išėmė tulą žolę, audekliniam mazgelyj surištą, ir liepė paduoti vandens; paskui mažą puodelį iš to pačio krepšio išsitraukęs, išvirino gerai, išspaudė, sumaišė su tvirtu midumi ir davė stiklą karštai išgerti. Ant rytojaus ligonis atsikėlė sveikas, drugio nustojo, apščiai valgė ir gėrė, kaip ir papratęs kad buvo". Tuomsyk didžio kunigakščio nebuvo sostapylėje, ir todėl paslams likę buvo gana laiko įtėmyti vyresnes ypatas ir įvairumą gyventojų Vilniaus. Ypatingai grovas Kyburgo išgiria pirmą katalikišką Lietuvos vyskupą, Andrių Vasilionį, kuris paslus priėmė savam name ir pavaišino juos pietais. Tai buvo smagus, augalotas, gražios išžiuros senelis, mandagaus apsiėjimo, šnekantis gerai lotyniškai ir vokiškai. Jis tvirtino, jog Lietuva ėsanti viena iš uoliausių krikščioniškų šalių kaslink paklusnumo apaštališkam sostui; stabmeldystė buvusi pamatu

lietuviškos tautystos, o dabar Lietuva ėsanti „ant kelio išsitautinimo, nors tasai kelias neėsąs teip erškėčiuotas, kaip buvo dėl Prusų".

Tą pačią dieną vakare paslai prašėsi vyskupo pavelenės apžiurėti katedros bažnyčią; vyskupas davė už vadovą kunigą-žilį, sąnarį kapitulos, gimusį Vokietijoje. Trobėsys, kaip jau žinome, buvo pastatytas ant vietos stabmeldžių šventvietės, kurios sienos buvo pasilikę nepalytėtos, išskyrus priešakinę, beje altorinę dalį. Dėlei labai didelio platumo šito trobėsio, kurs stabmeldystos laikuose nebuvo uždengtas iš augšto, vidurys jo, perdirbant į bažnyčią, tapo perdalintas trimis eilėmis massyviškų stiebų arba piliorių, ant kurių, per lubas pertrauktų, rėmėsi abipusiai nuošliodnas stogas. Kampuose stuksojo keturi bokšteliai, ir dar trįs ant paties kraiko. Iš šonų bažnyčios buvo įtaisytos, pertvarais atidalintos vietos, koplytėlės, ir visokios priedirbos su atskirais altoriais; o didysis altorius stovėjo ten, kur pirmai kurenosi negestanti ugnis Perkuno. Papuošimas bažnyčios neatsižymėjo daildariškumu; bet visur blizgėjo nulieti iš brangių metalų kandelabrai ir visoki stovinti ar kabanti žibintuvai. Apitamsa šitoje bažnyčioje ir monotoniškas giedojimas psalmų darė melancholišką įspudį. Umai priedirboje šv. Jono prašvito nuo užžibintų ant jo altoriaus žvakių ir aplink jį kimšosi žmonės, iki šiam laik veik neužtėmyti milžiniškame trobėsyje. Čion kunigas ėmė laikyti mišparus, ir jo balsą veikiai pamainė giesmininkų choras, kurį po tam užglušino muzika, tirškinama ant viršutinės galerijos. Trubos, trimytos, bugnai, milžiniški katilai išdavė smarkius balsus; jie iš palengvo ėjo silpnyn ir pagalios susiliejo su gražiu vyrišku giedojimu „Gloria Patri et Filio". Matomai, toks budas dievmaldystos buvo taikinamas ant to, kad padaryti įspudį ant jausmų žmonių, kurie neseniai buvo pametę stabmeldystę, ir iš tikrųjų, prie pirmų garsų šito giedojimo, žmonės krito ant žemės. O kada užgiedojo „Magnificat", atsiliepė keturi varpai, kabanti priešakiniuose languose bažnyčios.

Kyburgas po tam aprašo naktinę puotą, parengtą ant garbės paslų per atstovą Mantvydą, jo vasarinėje buveinėje, Lukiškių priemiestyje. Puota prasidėjo nuo muzikos ir dainavimų, ir laikoma buvo erdvioje grinčioje, apšviestoj vaškinėmis žvakėmis, už didelio apskritaus stalo. Kiekvienas sėdėjo, kaip norėjo, kadą-gi rate buvo visi lygųs.

Anot Kyburgo, kaip mieste, teip ir priemiesčiuose buvę seniaus stabmeldžių šventvietės, kartais akmeninės, pašvęstos visokiems dievams; o dabar ant jų vietos iš didesnės dalies pastatydintos krikščionių bažnyčios. Tarp kitų Antakalnio prymiestyje buvo šventas elkas, pašvęstas visiems dievams, ir medinė šventvietė. Už šito prymiesčio buvo didelė giria, kurioj išmėtyti buvo žvėrinčiai Vilniaus bajorų ir jų namai dėl medžionės laiko, aplenkti tuinu.

Kadą gi dienoj šv. Jono Krikštytojo Lietuviai iš senovės amžių tur šventę kainą ir Gudams, vadinamą Rasa, o pas Gudus Kupala, tai paslai vakare, lydimi savo palydovo, Ottokaro, užsėdę ant žirgų išjojo į užmiestę į susiedijos tarpkalnes ir klonius, kur toji tautos šventė buvo keliama. Čion jie pamatė daugybę šalošių, šėtrų ir bekurenamų ugnių; šnektos žmonių, dainavimai, šokiai, garsas muzikališkų instrumentų, gėrimai, linksmumas čion viešpatavo. Toliaus tarp kalnynų viename labai dailiame klonyje liepsnojo didelis malkų laužas, aplink kurį tai vaikštinėjo tai sėdėjo ant velėnos, uždengtos kaurais, žmonės augštesnės luomos, vyrai atskyrium nuo moterių. Nekurie valgė prie žemų stalų, kiti klausėsi dainavimo senių; tarnai su vaškiniais duliais žibino. Ant dviejų tolesnių kalnelių pamainais lošė trukšminga muzika, o aplinkui ant kalniukų degė smalinės bačkos ir dervėtos malkos.

Kyburgas labai giria padėjimą miesto; jis labai gerai yra apdrutintas, o kalnai, tarpkalniai ir gilios daubos suteikia progą laimingo užpuolimo ant apgulančiųjų nepritelių; giriose lengvu pasislėpti gyventojams prymiesčių atsitikus užpuolimui. Vokietys patvirtina, kad ne sapnas apie geležinį vilką suteikė Gediminui manstį įsteigti čion savo sostapylę, bet vi-

gadumas vietos ir beėsą jau čion sodžiai su Perkuno šventvie-te. Tuos sodžius jis pavertė į miestą, paskirdamas Rusinams tulą jo dalį, Vokiečius ir Leakus teip gi patalpindamas atskyrium nuo Lietuvių. Visų miesto gyventojų skaitlius dabar siekė iki 25.000, o garnizonas iki 6.000. Savo pasargose apie vyriausias tautas šalies, beje Lietuvius ir Rusus, Kyburgas giria labiaus Lietuvius, kurius jis rašo ėsant augalotais, tam-siaplaukiais, padoriais ir labai pagabiais karės dalykuose; Rusinai gi, anot jo, yra žemesnio stuomens, rudaplaukiai, ir šiaip nesympathiški. Rusų moters negražios ir priegtam darko savę bjauriais galvos apdarais; o Lietuvaitės ir pačios gražios, ir galvas dengia su puike; kaimų gi merginos vaikščioja su palaidais, gražiais ir dailiai sušukuotais plaukais. Bet už tai Lietuvaitės yra laisvesnio budo, o Rusinės yra aukštai laiko-mos; Lietuviai darbštųs, bet tundus naminiame apsiėjime, mėgsta tvirtus gėrimus bei puotas, todėl menkiaus turtingi už Rusus. Dvaruose Lietuviškų kunigaikščių ir jų diplomatijoje vartojosi rusiškoji kalba, ir raštai jų kanceliarijose vedami bu-vo rusiškai. Skaityti ir rašyti jaunumenė paprastai mokėsi kliostorinėse Rusų mokslainėse. Daugelis mokintų Rusinų lai-kuose Totoriškojo pajungimo iš rytinės pusės Dniepro paspru-ko į Lietuvą ir atsinešė čion savo mokslą. Apie tą įsiviešpata-vimą rusiško rašto Lietuvoje vyskupas Andrius šnekėjo Ky-burgui su dideliu apgailistavimu, ypatingai kad lietuviškas raštas likosi be panaudonės ir, stabmeldystai pražuvus, tapo su visu užmirštas. Lietuviškoji kalba „tyrai ir nesudarkyta užsilaikė lupose liaudies, neminint kelių dialektiškų atmainų, per tolymesnes gentes įvykdintų. Todėlei ji yra amžinai du-ruojanti ir iki gyvens lietuviška tauta".

Vytautą zokono pasias perstato kaipo labai darbštų ir išmintingą viešpatį. Į trumpą laiką savo viešpatavimo jis pa-spėjo atvesti viską į pilningą tvarką, suardytą pergyventose naminėse imtynėse, ir papildė ištuštėjusį iždą. Jis pats važinė-ja po provincijas, prižiuri ukę valstijos dvarų, aplanko vas-sališkus kunigaikščius ir tokiu budu surenka didelius lobius.

O kada nesivažinėja po valsčius, tai gyvena ar Naujuose Trakuose, kur turi puikią iš akmens pylį ant salos ažero, ar Senuose Trakuse mediniame dvare. Vilniuje Vytautas retai svečiuojasi, ir tada gyvena gražiame, nors ne dideliame, mediniame name ant Vilijos krašto. Nėsant ganėtinai vietos susitalpinimui dvaras paprastai laikosi karišku abazu. Jis ne mėgsta nė medžionės, nė trukšmingų puotų; gėrime ir valgyme jis dideliai prisilaiko mieros, apsiėjime yra labai susilaikantis ir net šaltas, mažai juokiasi, visokias žinias ar geras ar blogas išklauso su vienokiu veidu; bet dėl savo žmonių yra labai prieinamas. Didi kunigaikštienė Ona tankiai drauge su vyru keliauja po savo žemę ir šiaip turi ant jo didelę įtekmę.

Kada Vytautas atkako į Vilnių, jis priėmė zokono paslus su didele iškilme, su paprastomis dvaro ceremonijomis. Pas įeigą į dvarą užtiko puikiai apsirėdžiusius tarnus ir kruvą pakajinių dvaronių. Duris audijencijinės svetainės sergėjo aštuonetas milžiniškų sargų su ilgais usais ir nuskustais smakrais, su berdišiais iš sidabro ar iš poliruoto plieno, ant galvų jie turėjo į mastą augštas, juodas kailines kepures, apvyniotas spirališkai auksiniais retėžiais, kurių galai, pilni pakabėlių, jiems ant pečių karojo; po smakru tos kepurės užsegamos buvo su auksiniais žvyniais. Didis kunigaikštis sėdėjo ant trono, t. e. ant turtingai padabintų krėslų; iš abiejų jo pusių stovėjo po du pažiu, visai baltai aprengtu; toliaus ant kedžių sėdėjo jo didžiunai ir raštininkai. Toji vieša audijencija apsirubežiavo abipusiniais sveikinimo nusilenkimais ir padavimu gromatos nuo didžio magystro ir užklausimu apie jo sveikatą. Po tam prasidėjo privatiškos audijencijos diplomatiškoje kanceliarijoje, erdvoje grinčioje, kurios sienos buvo išmuštos puikiais rytiečių kaurais. Didelis stalas buvo teip gi uždengtas brangiu kauru, kurs buvo auksu ir sidabru austas; ant jo stovėjo aukso kryžius, o prieš tą didžio kunigaikščio mitra, kardas ir tulas aukso skėptras. Ties stalu ant sienos buvo paveikslas Marijos Mergės, nuliedintas iš aukso ir sidabro; prieš jį žibėjo krištolinė lempa, kabanti nuo lubų ant aukso retėžiuko.

Prie įėjimo durių stovėjo pažius, sergstintis klepsydrą, kurs, kożną kartą ją apversdamas, użgavo su lazdute į stiklinį varpą. Ant galvos didis kunigaikštis buvo użsidėjęs skrybėlę, panėšinčią į ispanišką sombrero; jis pats buvo apsivilkęs geltoną šilkinį kamzolių, użsegiotą iki kaklui auksiniais guzikais ant auksinių narplių. Kelinias turėjo rużavas totoriškas, o ant kojų dėvėjo raudonus skuriniu čebatus su aukso pentinais. Iš po auksu adytos juostos kyšojo rankena deigino, brangiais akmenymis išsodinta; ant kamzoliaus viršaus turėjo tamsiai mėlyną, lietuviškai kirptą, bet trumpoką sermėgą. Vytautas gan gerai šnekėjo vokiškai, tik kartais stvėrėsi lotyniškos kalbos, tarytum norėdamas parodyti savo mokslingumą. Mat jo mokytojumi yra buvęs Hanno v. Windenheim, apkalintas zokono ricierius. Nors gerokai nutukęs, vienok didis kunigaikštis rodėsi ne visai sveiku esąs; šiaip jo veidas buvo giedrus, jaunuolėtas. Jo akių meilumas prie jo patraukia širdį kożno żmogaus; tą ypatybę sako jis paveldėjęs nuo savos motinos.

30 d. birżelio Kyburgas su savaisiais iškako iš Vilnaus, ir Niamunu per Kauną sugrįżo į Ragainę 12 d. liepos 1397 m. Nors grovas Kyburgo savam dienraštyje nesako nieko apie mierį savos pasiuntinystos, bet neabejotinai zokonas rupinosi Vytautą sukurstyti prieš Jagėlą ir tokiu budu patramdyti jungimąsi Lietuvos su Lenkija. Aplinkybės veikiai tame darbe prigelbėjo vokiečiams.

Obuoliu nesuteikos tarp Vytauto ir Lenkų karališkos poros pasidarė klausimas dėl pasidalinimo Padolijos. Rods Vytautas buvo dalį tos żemės atidavęs Jagėlai, kurs ten ir pasodino savo atstovu Krokuvos vaivadą Spytką iš Melštyno; bet tasai neużilgo pateko į priklusnumą nuo Vytauto, ir iš tiesų buvo lietuvišku, o ne lenkišku lėuniku. Lenkų didżiunija użtai širdo. Anot jų, Padolija prigulėjo Rusijai Galičiaus ir Volynijos, tai gi buvo valdyne Lenkų karunos, kadą gi nuo gadynės Kazimiero Didżio Galicija ir dalis Volynijos tapo priglaustos prie Lenkijos. Magnatai tokią nuomonę įdavė Jadvygai, kaipo įpėdinei Kazimiero Didżio ir Liudviko Vengriš-

kio, ir štai Jadvyga pareikalavo nuo Vytauto, idant jis, bevaldantis Padoliją kaipo lėną Lenkų karunos, mokėtų jai tam tikrą metinę duoklę.

Toks pareikalavimas smarkiai paarzino Vytautą, kursai manė esąs tokiu neprigulmingu viešpačiu Lietuvos ir Rusijos, kokiais buvo jo garsųs pirmtakunai Gediminas ir Olgerdas. Jis sutelkė į Vilnių rusiškus ir lietuviškus bajorus ir užklausė jų, ar jie laiko savę už pavaldinius Lenkų karunos, kuriai jie turėtų mokėti duonį? Ant to tautiškas seimas vienbalsiai atsakė: „Jokiu budu męs neėsame padonais: męs visuomet buvome valni, musų pratėviai niekados Lenkams duoklės nemokėjo ir męs teip pat nemokėsime, o pasiliksime prie savo senos valnybės". Tuo pačiu laiku didis Lietuvos kunigaikštis užkvietė magystrą vokiečių zokono Konradą v. Jungingen susivažiuoti su juomi ant salos upėje Dubysos. 12d. spalių 1398m. įvyko tas susirinkimas su didele iškilme. Čion tapo sutarta atskirai nuo Lenkijos sudermė tarp Lietuvos ir zokono, kur Vytautas ant rašto pavedė zokonui Žemaitiją, vildamasi, jog su laiku atgaus atgal tą kraštą; priegtam sutiko ant Pleskavos pasidavimo zokonui, o zokonas iš savo pusės prižadėjo gelbėti Vytautui užkariaujant Novgorodą Didįjį. Didis magystras iškėlė iškilmingą puotą, kurios laike lietuviški ir rusiški bajorai begerdami apšaukė Vytautą Lietuvos ir Rusijos karaliumi. Potam Vytautas su žmona iškako į Garteną, kur vos pats nepražuvo gaisre: bezdžionės krykštavimas išgelbėjo, pažadindamas bemiegančius. Bet už tai daug turtų Vytautui suplėškėjo. Palei minėtąją Salinę slaptą sątarmę Lietuva, Lenkija ir vokiečių zokonas dabar gyveno keistoje sątaikoje.

Žinia apie šitą sątaiką Lietuvos su Prusija buvo skaudžiu smugiu dėl Jadvygos. Apsivylusi polytiškuose užmanymuose ir nerasdama laimės savo šeimyniškame sugyvenime su Jagėla, ji ješkojo patiekos pamaldume. Apmaudyjo dar ją labai išmėtinėjimai nevaisingumo, nes jau dvylika metų sukako nuo ištekėjimo už Jagėlos, o vaikų—įpėdinių sosto—nebuvo. Galiaus žybterėjo viltis. Iš džiaugsmo Jagėla net patį popiežių

užsikvietė į kumus gimsiančiam kudikiui, ir rengė dideles iškilmes. Bet birželyje 1399 m. Jadvyga pagimdė — dukterį, kuri vos trejatą sąvaičių tegyvavo; o veikiai po tam pasimirė ir pati Jadvyga. Idant vyrą sudrutinti ant Lenkijos sosto, ji mirdama liepė jam apsivesti su Ona, dukterimi grovo Cilly o nepote Kazimiero Didžio; kuomi vėl susidrutintų Jagėlos tiesos ant Lenkijos sosto. Jagėla vėliaus išpildė Jadvygos velyjimą.

Dabar ant galo Vytautas gavo valnas rankas susiimti su Totoriais, ir jau vasarą 1397 m., naudodamasi iš nesutikimų Ordoj, jis pastatydino pas žemutinį Dnieprą drutas pylis ir parveždino į Vilnių daug suimtų Totorių, kurie paskui palei Vakos upę apsigyveno. Galop 1398 m. atvyko pas Vytautą pagelbos prašytu chanas Baltos ir Auksinės Ordos, Tochtamišius išguitas per chaną didžiosios ordos Timur-Kutlujį. Vytautas pažadėjo ir rengėsi į karę.

Vytautas užsimanė sunaudoti išvytąjį chaną dėlto, kad palenkti po savo įtekme pačią Auksinę Ordą, ir su tosios pagelba paplatinti rubežius savos viešpatystės lėšomis kaimynų, ypačiai Šiaurinės ir Rytinės Rusijos. To dėlei reikėjo pirma sugrąžinti valdžią bėgunui, ir, kada iš Ordos atkako paslaį į Lietuvą, reikalaudami išdavimo Tochtamišiaus, Vytautas atsakė: „Aš einu ant Kutlujo".

Tame užpuolime „krikščionių" ant „pagonų" žadėjo padėti nieko nesusiprantantiejie—Moskva ir Lenkija. Bet Moskva veikiai atsitraukė dėl nesutikimų Novgorodo ir Pleskavos, o Lenkiją sulaikė tur-but Jadvyga, nepasitikėdama Vytautui. Vasarą 1399 m. Vytautas sujungęs savo, Tochtamišiaus kariumenes ir nedaugelį susirinkusių [1]) ant apšauktos

1) Kariumenėje Vytauto buvo į 50 jam nusilenkiančių smulkių kunigaikščių; buvo ir lenkiškų ponų su savo tuntais; tarp jų ypatingai atsižymi Spytkas iš Melštyno, valdantis dalį Podolijos ant tiesų lietuviško vasaliaus. Vokiečių zokonas prisiuntė keletą šimtų geležimis apkaltų riciorių. Kariumenė turėjo teip-gi kanuoles, paraku šaujamas. Kareivių buvę iš viso į 70.000.

per popiežių Bonifacą IX prieš Totorius krucijatos, ištraukė prieš mongolus, perėjo per Dnieprą aplinkėse Kijevos ir sustojo pas upę Vorsklą, kur veikiai atvyko su savo orda chanas Timur-Kutlujis. Laukdamas į pagelbą chano Edigos, Timur-Kutlujis dėl laimėjimo laiko užmezgė su Vytautu sušnekas, nepavydėjo prižadėjimų[1]), iki po 5 dienų nepribuvo Ediga. Apgautas Vytautas turėjo dabar imtiesi su susidrutinusiu priešgyna. Vytautas tapo skaudžiai susmogtas: apie 70 lietuviškų ir rusiškų kunigaikščių čion krito. Paėmę nuo Kyjevos 3.000 rublių atsipirkimą, ir nupustyję Volyniją iki Luckui Totoriai grįžo atgal.

---

1) „Kam tu eini ant manęs, kada aš neužgulęs esmi ant tavo žemių?" —liepė Kutlujis paklausti. „Dievas įdavė man valdžią ant viso svieto; mokėk man duonį ir buk mano sunumi"—išdydžiai atsakė Vytautas. Chanas žadėjo mokėti duonį; tik ant vieno reikalavimo jis nesutiko: kad ant totoriškų pinigų butų dedamas vardas ir pečėtis Vytauto. Iš tos priežasties Totorius prašėsi trijų dienų laiko ant apsimislyjimo, o tuomi tarpu užpylė didį kunigaikštį dovanomis ir užiminėjo jį pasiuntiniais. Bet štai atkako Ediga su naujomis spėkomis. Jis paprašė Vytautą išeiti ant upės kranto dėl pasimatymo akis į akį. „Drąsus kunigaikšti,—jis tarė,—jeigu Timur Kutlujis nori buti tavo sunumi, nėsa jis yra jaunesnis už tavę, tai iš eilės, tu buk mano sunumi; aš senesnis už tavę; todėl mokėk man duonį ir liepk spausti mano pečvietę ant lietuviškų pinigų". Įerzintas tokiu apšaipymu Vytautas liepė kariumenei pamesti tabarą, apriestą vežimais su geležies retėžiais, potam pereiti per Vorsklą ir pradėti mušį. Guvus Spytkas Melštynskis mėgino persergėti didį kunigaikštį ir velijo sudermę sutarti, matant didesnę Totorių galybę, kurių skaitlius sako siekęs iki 200 000. Bet jaunumenė, išgirdusi jo patarmę, ėmė rugoti. Ypatingai karščiavo lenkiškas ponas Povilas Ščukovskis. „Jeigu tau gaila palikti gražią pačią ir tavo didelius turtus,—sušuko jis,—tai bent neatkalbinėk tų, kurie nesibijo numirti ant lauko kovos". „Siądien aš krisiu garbingai mirdamas, o tu kaip koks bailys pabėgsi nuo nepriettelių"—buk ant to atsiliepęs Spytkas.

Mušis prasidėjo 12 d. rugpjučio po pietų. Pakilo baisios dulkės, ir nematyt buvo pasijudinimai Totorių· Barbarai apsiautė krikščionis, atmušė jų žirgus ir privertė muštiesi pėkstiem. Kanuolės mažai teužkenkė lengvai Totorių raitelijai, kuri tai pasisklaidė, tai susiglaudė, palei kovos bėgį. Vienok Vytautas buvo prispaudęs stovintį prieš jį Edigą. Bet Timur Kut-

Nelaimė pas Vorsklą supainiojo Vytauto viltis ir pamažino jo galybę Lietuvoj ir Rusijoj. Moskva džiaugės iš Lietuvos nelaimės. Jadvygai mirus, rods Jagėla apsiliko Lenkijoje, todėl unija užsiliko, o ir zokonas, kantantas gavęs Žemaitiją, nepermainė savo draugingos polytikos. Po nelaimės pas Vorsklą Vytautui prisiėjo vėl atsiremti ant Lenkijos; jis tarpininkavo ginčuose zokono su Lenkija, bet neišvengė pažeminančio guodonės išreiškimo Jagėlai, kas Vytautui labai kartu buvo. Jau užminę ėsame, kad Jagėla 1399 m. turėjo Vytautui iš savo pusės pavesti magnum ducatum Lietuvos; tačiaus Jagėla naudojosi iš nelaimės Vytauto pas Vorsklą, ir štai 18 d. sausio 1401 m. Vilniuje tapo nauji Lietuvos prietikiai prie Lenkijos sudaryti. Turime du dokumentu tos dienos. Viename iš jų Vytautas, „dux Littuaniae", sako, kad tuomet, kada Lenkai buvo priėmę Vladislavą už savo karalių, jis ant rašto buvo prižadėjęs karaliui, karunai ir valstijai Lenkų, niekados jų neapleisti, bet juos gelbėti palei išgalėjimą ir ginti nuo nepritelių. Bet kadą-gi (demum quia) Vladislavas „in partem suae solicitudinis assumpsit supremumque principatum terrarum suarum Littwanie et ceterorum dominiorum suorum ducatus de manu sua nobis dedit et contulit ad tempora vite nostre", tai Vytautas atnaujinąs senesnįjį ant rašto prižadėjimą ir prižadąs karaliui, karunai ir valstijai Lenkų patenkančią pagelbą (stabilem assistentiam). Toliaus jis pažada, kad jam mirus, principatus supremus Lietuvos ir

lujis užėjo iš užpakalio krikščionių kariumenės ir laimėjo pergalę. Pirmas ėmė bėgti Tochtamišius su savais Totoriais; o paskui jį veikiai sekė Vytautas su savais bajorais ir broliu Sigismuntu. Užėjusi naktis gelbėjo jiems bėgti. Daugelis lietuviškų ir rusiškų kunigaikščių ir didikų krito ant mušiavietės arba pateko į nevalę. Tarp kritusių buvo du Olgerdaičiu—Andrius Polockiškis ir Dimitras Kaributis Brianskiškis, toliaus Gliebas Sviatoslavyčius Smolenskiškis ir k. Spytkas Melštynskis liko ant vietos, o gyrunas ponas Ščukovskis iš tiesų išsigelbėjo bėgštu. Visas tabaras su išteklium ir kanuolėmis pateko į grobį nepritelianıs. Totoriai vyjosi bėgančius iki Kijevai.

kitos Dominia karaliaus, su visa tėvonija Vytauto, „ad ipsum dominum Wladislaum regem et eius successores et ad coronam ac ad regnum Polonie debent reverti, adiungi plenarie et redire", atskyrus tulus lobius, kuriuos Vytautas paskiria savam broliui Zygmantui, už ką vienok Zygmantas, kaip kiti lietuviški kunigaikščiai, turės karaliui ir valstijai Lenkų buti pavaldiniais. Vytauto pati, Ona, jam mirus, turi apginama buti jos lobiuose, paskirtuose į kraitį, ir tiktai jai mirus tie lobiai teturi grįžti karaliui ir karunai Lenkijos. — Antrame dokumente Lietuvos didžiunai sakosi, kad Jagėlai tapus Lenkų karaliumi, jie buvę pažadėję karaliui ir valstijai Lenkų ir dabar vėl prižadą, jog gelbės, niekados jų neapleis ir kaip jiems teip sau ant naudos veiks, ką ir Lenkai iš savo pusės turį daryti. O dabar, kadą-gi karalius Vladislavas Vytautui „duci Lithuaniae ipsum in partem sue solicitudinis assumens supremum principatum" etc. ik gyvam atidavęs yra, jie prie karaliaus tuomi vierniaus kabėsę ir prižada, kad supremus principatus ir kiti lobiai, mirus Vytautui, anot pastarojo aprašų, atkris karaliui ir karunai. Toliaus jie sako, kad jie su ainiais ir įpėdiniais savo, kada Vytautas pasimirs, kabės prie karaliaus Vladislavo, karunos ir valstijos Lenkų, bus paklusnus ir tarnaus jiems, ir kad nejieškos sau kitų viešpačių. Bet jeigu Vladislavas mirtų be ainių, tai iš savo pusės be žinios ir patarmės Vytauto ir Lietuvių neturį rinkti sau karalių, nes su Lenkais jie norį patenkančiai susigludinti ir laikyti amžiną neatšauktiną uniją.

Teip tad ant rašto tapo unija panaujinta, ir Vytautas turėjo pats, ir pirmu kartu jo lietuviški bei rusiški kunigaikščiai, nusižeminti prieš Jagėlos sostą, idant išvengti karę su Lenkais dabar, kada pralošа Lietuvių pas Vorsklą nusilpninusi buvo Lietuvos spėkas. Toks aktas mindžioja idėją Lietuvių savistovumo, ir dėl Vytauto tai buvo iš tiesų kartinis obuolys. Kas gi naudos Lietuvai buvo iš to, kad Lenkai veikiai iš savo pusės dokumente, išleistame Radomiuje, galvojosi, jog Vytautas viešpataus Lietuvoje iki pabaigai savo gyvatos, ir kad, Ja-

gėlai mirus, nesirinks karaliaus be žinios ir patarmės Lietuvių?! Tokie tai vaisiai darbštumo buvo minkštapročio Jagėlos, kurs ne Lenkijos reikalavo kaipo kraičio dėl Lietuvos, bet atbulai—Lietuvą nešė į kraitį Lenkijai! Tfu!

1401 m. Žemaičiai paleidę buvo šitokį į Romos ciesorių ir kitus kunigaikščius skundą ant vokiškųjų kryžeivių: „Klausikitės, klausykitės, o kunigaikščiai, svietiški ir dvasiški, šaukimo prispaustųjų, maloningai priimkite meldimą pavargėlių! Męs ėsame iš prigimimo žmonės valni, o zokonas nuo mųsų liuosybę plėšia. Jis nesirupina apie nupelnymą dušių mųsų viešpačiui, bet trokšta vienatinai mųsų žemės ir mųsų turtų. Kožnas tapęs pavargėliu ir alkanu nusidėjiman puola: męs turime ubagauti, vogti ir laupyti dėl išlaikymo savo raudulingo gyvenimo. Ar-gi gal jie (kryžeiviai) vadintiesi broliais? Kaip jie gali nudalinti krikštą? Kas nori kitus mazgoti, tas pats turi buti vaiskus. Rods Prusai tapo apkrikštyti, bet jie tikėjimą ne geriaus pažįsta kaip pirma. Kada „broliai" ant svetimos žemės antjoja, jie siunčia Prusus pirm savęs, idant lietų žmonių kraują. O tie ir netingi, degina bažnyčias, namus, aršiaus kaip Turkai, ir kuomi jie baisiaus pasielgia, tuomi didesnį nuopelną jie laimi akyse kryžeivių. Lenkėmės todėl nuo krikšto, nenorėdami panėšėti į Prusus.... Pamažu mus spaudė nelaimė, ir kasdien dauginosi. Visus javus, vaisius ir bičių avilius išplėšė mums kryžeiviai; liuosus iš prigimimo sprandus mųsų pripratino į darbus naktimis; nevaliojamais darbais apsunkino mųsų bernus, pavaldinius, artojus ir duoklininkus; atėmė nuo mųsų medžionę ir žvejybą, uždraudė pirkliavimą su kaimynų žemėmis.... Bjauriausias dalykas, jog kasmets po prievarta vaikus mųsų ima užstaton be jokio žmogiško pasigailėjimo, gėdino mųsų pačias akyse mųsų, ar išplėšė mums iš rankų, nepasiganėdindami dviem šimtais užstatytų vaikų ir išvežtų mergelių... Meldžiami klausykitėsi! klausykitėsi jųs, kurie teisybę mylite! Mums pritinkiaus butų dejuoti, negu kalbėti. Mųsų didžiunus suraišiotus jie nutempė kalėjiman į Prusus, kitus su visomis šeimynomis ant laužų sudegino, kam

jie neleido savo vaikučius išplėšti; mųsų seseris ir jaunas dukreles varu iš-ivarė, ir—baisu kalbėti—tie, kurie kryžių nešioja ant savo aptaiso, jas gėdino, mums matant su karčiu skausmu, tai yra teisybė, kurią visados galime atrodyti. Ana, Kirkutis, turtingas bajoras mųsų šalies, turėjo labai gražią dukterį, kurią paglėmžė tie patys kryžeiviai. Negalėjo iškęsti jaunos merginos brolis tokio apšmeižimo, perdurė ant vietos kryžeivišką minyką, kurs gėdino jo seserį. Kiltą bajorą, vardu Visginis, drauge su pačia ir vaikais išsivarė į Prusus ir tenai visus išžudė. Bajorui Svalkiui sudegino dvarą ir kaimą, o gyventojus išmušinėjo, vos pats pasmukti teįstengė. Kitą bajorą, Sungailą, nukirto, o jo žmones į verguvę išsigabeno. — Klausykitės, jųs krikščioniškiejie ponai, jau mums neliko kitos vilties kaip numirti kankinių mirtimi, nes jie trokšta pasotinti savo kraulakumą, mirkydami savus kardus mųsų kraujuje. Jie tyčia vilkina krikštyjimą, jokių bažnyčių mųsų šalyje nepastatė, jokių kunigų męs ilgai nematėme. Vieni tik šulnus karaliai, Vytautas su Jagėla, nekuriuos apšvietė tikėjime. Susimilkite ant mųsų! męs prašome krikšto. Bet teikitės atsiminti, jog męs žmonės ėsame, o ne besumoniški gyvuliai, kuriuos galima dovanoti, pirkti ir pardavinėti; ėsame tvariniai viešpaties ant jo paveikslo ir pavidalo, sutverti valnybėje vaikų dievo, ir joje amžinai trokštame pasilikti. To dėlei šaukiamėsi prie šventojo tėvo (popiežiaus), idant su pagelba lenkiškųjų kunigų priimtų mus į sterbles bažnyčios, nes iš visos dušios trokštame buti krikščionimis, pakrikštytais vandeniu malonės, o ne krauju išnaikinimo". (Norbutas, VI. p. 34-37).

Tiek vargų kentėdami, per Vytautą apleisti Žemaičiai vienval kėlė maištus prieš zokoną: 1402 m. jie sudegino Klaipėdos miestą, suardė Dievogalą (Gottesverder). 1404 m. Vytautas liepė Sungailai ir Mantvydui išduoti Žemaitiją kryžeiviams. Bet 1405 m. Žemaičiai užmušė savo komturą M. Helfenbach'ą, suardė pylį Friedberg ir Dubyshain, už ką kryžeiviai ir Vytauto armija įsiveržė į Žemaitiją. 1406 m. Žemaičiai priversti buvo duoti laidus vokiečiams, jeigu tųjų valdžia bus

tėviška. Valdymieras Žemaitijos Sternbergis gyveno Dubyshaine ir dalino javus bei druską artojams, kitiems žemes apleistas dalino. Žemaičiai ant Vytauto rugojo ir laikė jį už savo pardavėją, ypačiai kada ans pabėgusias 250 šeimynų norėjo perkeldinti atgal į Žemaitiją. Nors Vytautas ir stengėsi geruoju sugyventi su zokonu ir kartais gelbėjo tamjam nuramdyti Žemaičius, vienok jis laukė tiktai geros progos, iki galės atsiimti atgal tą nuo tėvų paveldėtą kraštą.

Dabar Vytautas mislinėjo atgerbti mirtį savų sunų ir apie atgavimą Žemaitijos nuo kryžeivių. Tarp Lenkų bei zokono ėjo derybos kas link sątaikos, kas negeistina buvo Vytautui, nes Lietuvai rasi butų prisiėję išsižadėti Žemaitijos. Vytautas tad ėmęs apskundė žokoną Vokietijai, kam ans išnaudojęs Žemaitiją su nenauda Lietuvos ir naujai įkurtos krikščionystės, kam erzina stabmeldžius neteisingai reikalaudamas išduoti pabėgusius į Lietuvą Žemaičius. Nors zokonas skundėsi visur ant Vytauto, net popiežiui, vis-gi tykojo prie savęs patraukti kunigaikštį; o tas vėl nesiskubino su piktumais, nes norėjo pabausti Lenkiją savo ryšiu su kryžeiviais. Teip Vytautas laikė Lenkiją ir zokoną ant savo vadelių per keletą metų po Vilniaus unijos. Bet neužmirš› nė Lietuvos naminių reikalų. 1403 m. jis užmezgė pirklybą su Ryga, Polocku, Krokuva, ir dėl Vilniaus atsidarė platesnis kulturiškas kelias. Pesekminga karė su Riazaniu privertė Moskvos viešpatystę draugintiesi prie Lietuvos. Galiaus viduvasaryje 1403 m. per Vytauto rupestį popiežius savo bulle uždraudė kryžeiviams vesti karę su Lietuviais; tad Vytautas stengėsi užlaikyti sątaiką su zokonu, ir laikė tokiu budu Lenkiją ant vadelių. 1404 m. Vytautas parupino Racią̄že susivažiavimą kryžeivių, Lenkų ir Lietuvių, kur Jagėla ir Vytautas patvirtino Salyn'o sulygimą su zokonu, įvykusį 1398 m. Įvyko čion teip-gi sątaika zokono su Lenkija. Racią̄že rods ant pažiuros zokonas apveikė Lietuvą ir Lenkiją, tačiaus tos dvi šalys pažinusios savo bendrą priešą ėmė abipusiai nusileisti vardan idėjos parbloškimo zokono. Tik Žemaitijai likta buvo pasilikti naguose

kryžeivių! Bet už tai atgijo pirklyba su zokono žemėmis, o per Rygą ir Polocką su Novgorodu. Tame laike (1405 m.) Vytautas įsteigė Trakuose kli-štorių Benediktinų; nors jam nerupėjo tikėjimo dalykai, tačiaus jis stengėsi nupurtinti Lietuvą nuo senos tikybos, tikėdamasi augštesnio pakylimo šviesos su krikščionytės pagelba. Navatnas buvo mat Lietuvos padėjimas: vakarinė bažnyčia bruko Lietuvai lenkiškas ir vokiškas įtekmes, rytinė-gi, ateinanti iš Rusijos, galėjo Lietuvius surusinti. Nė viena nė kita nesutiko su Vytauto savistovumo idėalu, ir jis svajojo sutverti bažnytinę uniją savo viešpatystėje. Abidvi bažnyti Vytautas apkantojo, bet reikalavo, kad jos nekliudytų jo plianų. Rusų metropolitą jis užlaikė Kyjevoje dėl apsaugojimo Rusijos nuo įtekmės svetimos viešpatystės, bet-gi jį mylėdamas reikalavo, kad kovoje su Moskva ans laikytų jo šalį. Susidraugavęs su Lenkija ir su Totoriais, jis atvangiau galėjo imtiesi su Moskva, kuri labai pyko, kam Vytautas išvijo iš Smolensko kniazių Jurą 1404 m. 1406 m. jis nuo Pleskavos paėmė Koložą; tad Moskvos did. kniazius pagriebė nuo Lietuvos Viazmą ir Sierpeiską; bet Vytautas vėl aprimo, idant nesuarzinti Rusų, gyvenančių Lietuvoje[1]). Kad 1407 m. Vytautui užėmus Odojevą, prigulintį Moskvai, vėl neatėjo iki karei su Moskva, Švytrigėla nebiškentė: užmezgė tarybas su zokonu, su Totoriais, ir galiaus pabėgo į Moskvą, kur Moskvos did. kniaz'us jį širdingai priėmęs velyjo toliaus jam kariauti su Vytautu. Dabar Vytautas įpykęs su didele kariumene ištraukė pri-š Moskvą, bet palei upę Ugrą tapo sutarta sątaika ant ilgesnio laiko su Vosyliumi Dimitrovyčiumi. Švytrigėla, Edigai užgulus ant Moskvos, grįžo namon į Lietuvą, bet neišsižadėjo savo neapikantos dėl Lietuvos ir suokalbiavo su kryžeiviais; todėl Vytautas suėmęs jį 1409m. įmesdino į Kremienco kalėjimą, kur subuvo 9 metus.

---

1) Tuomlaik kunigaikštis Aleksandras Neliuba, sunus Jono Olšanskio, nepotis Augemanto, su daugeliu ponų perėjo ant tarnystos pas Vosylių, kurs Neliubai pavedė Perejaslavlių ant valdymo.

Besitriusdamas Rusijoje, Vytautas nepamiršo vakarų. Lietuva ir Lenkija rengėsi susiremti su kryžeivių zokonu. Stengdamasi užmigdyti zokoną, Vytautas pamažu rinko spėkas Lietuvoje ir Lenkijoje. 1407 m. mirė Konradas von Jungingen, kurs kaipo žmogus minkštas ir žmogus romos buvo bijojęs susikirsti su Lietuva bei Lenkija; dabar didmistriu pastojo karės partijos rėmėjas Ulrich von Jungingen. 1408 m. Lietuvoje buvo lytų dėlei didelis neužauglius; už tai Jagėla iš Kujavų žemės siuntė 20 valčių su javais Lietuvon. Zokonas ketindamas brangiai Lietuvoje javus parduoti tai vis užgrėbė, neva skųsdamasi, kad ant laivų buvę paslėpti ginklai ir kad Vytautas remiąs maištus Žemaitijoje. Karė Lenkų su kryžeiviais (1408—1409) pakilo susiginčyjus už Drezdenko (Driesen). Vytautas iš tikrųjų kurstė Žemaičius, davinėjo jiems pagelbą.

Žemaičiai ėmė mišti, iš naujo protestavojo prieš kryžeivius ir rašė tarp kitko: „Rods męs turime vyskupą, pralotus, kunigus ir tolygių žmonių nemažai, kurie atima nuo mųs vilną ir pieną, siurbia mųsų kraują, nugraužia mėsą iki kaului; bet su visu nesuteikia krikščioniško mokslo”. Maištininkai pas Palangą vokiečius sumušė. Apsiginklavo Raseinių pavietas. Kryžeiviai skundėsi, buk lietuviškas maršalkas Rumbaudis gelbstįs maištininkams.

Galiaus Vytautas už juos atvirai stojo ir liepos mėnesyje su kariumene užsidarė Kaune. Rudeniop užėmė Žemaitiją ir Friedenburgą (ant vietos senos Veliuonos), ir apskelbė karę drauge su Lenkija. Po smulkių abipusinių antpuolimų,—čion Lietuviai, po vada Zygmanto Karibučio, įpuolę į Prusiją, nulaupė aplinkes Dzialdovos, Tamnavos ir Norkytų—pradžioje 1410 m. zokonas parengė Vengrijos Kėzmarke susivažiavimą Vytauto su Zygmantu Liuksemburgiškiu, kurs Vytautui siulė karališką karuną, jeib tik tasai negelbėtų Lenkams [1]); tačiaus

---

1) Jagėlai suvienyjus Lietuvą su Lenkija užeiname pirmą pamislenę apie užgrėbimą Lenkijos per susiedus. Prieš vainą su kryžiokais įvyko tulos slaptos gana konferencijos tarp kryžiokų mistro ir ciesoriaus Zyg-

Vytautui rupėjo tėvynės nauda ir jis toliaus rengėsi į karę. Bet Lenkams nesisekė, ir jie prašėsi sudėjimo ginklų iki šv. Jonui. Zokonas, neprisirengęs į karę, pristojo. Dabar zokonas skundė Vytautą prieš visą Europą, tikėdamasi gausįs iš ten pagelbą: Vytautas kaląs plianus pagoniškai barbariškus prieš visą krikščioniją! Vytautas-gi legitimavosi iš savo krikščionystės, pridėdamas prie savo dokumento savą ir Vilniaus vyskupo ženklą. Sudėjimui ginklų pasibaigus, Vytautas buvo vadu karėje ir Lenkams patarėju. Jis surengė plianą dėl karės. Skersai Vyslą, pas Červinską, per žiemą po priežiura mechaniko Jaroslavo dirbdino tiltą, plukojantį ant valčių. Ant galo susirinko Vytauto kariumenė pas Narevą, ir po šv. Jono susijungė ten su Lenkais. Armijos Vytauto ir Jagėlos, kuriose buvo apart Lenkų ir Lietuvių, teip-gi Rusai, Žemaičiai, Totoriai, Čechai ir Moravai, skubinai traukė į rytinius Prusus; suvienyta armija perėjo minėtu tiltu per Vyslą 30 birželio, 1 ir 2 d. liepos 1410 m. Lietuva ir Rusija turėjo 50.000 kareivių ir 30.000 Totoriškų raitelių, o Lenkų kariumenė susidėjo iš 60.000 (tarp jų buvę Čechų į 20.000). Galiaus armija dasiyrė iki kaimų Logdan ir Faulen (Ulnava), netolymais Grunvaldo ir Tannenbergo, ir sustojo slėnyje prie girios, tarpe ažerų: Dambravo iš kairėsės pusės, Luven (Lauben) iš tiesėsės. Pastatė šėtrą dėl Jagėlos laikyti dievmaldystei. Pridėti dar reikia, kad iš aukšto dėl Jagėlos buvo parengti arkliai, idant mušiui nenusisekus, galėtų greitai pabėgti namon tas pamaldus bailys! Lenkai laukė, kad kryžeiviai pradėtų mušį. Tačiaus Vytautas rengė armiją į mušį, statinėjo tuntus, davinėjo paliepimus pirm mušio. Imtynės prasidėjo ant 3 dziegoriaus

---

manto. Mėginta net užmegsti prietikius su visai dar tuomet barbariška Moskva. Ėjosi apie bendrą užpuolimą Lenkijos ir Lietuvos ir žinoma apie padalinimą, jeigu apgalėtų. Tačiaus Vytauto stingrumas ir jo sudermės su Totoriais apsergėjo šalį nuo Moskvos. Ciesorius Zygmantas, silpnas ir bailus, ganėdinosi intrigomis ir pakampiniu gelbėjimu kryžiokų. Pergalė Vytauto pas Grunvaldą išmušė susiedams mintį iš galvos apie padalinimą Lenkijos! (T. Siemiradzki, p. 22-23).

po pietų. Dešinys Lietuvių sparnas turėjo pirmiausiai sutikti neprietelių. 83.000 vokiečių, nuo kalnelio nusileisdami žemyn, antsigrudo ant Lietuvių; pastumė juos linkon ažero Luven, ir pasisekė jiems persilaužti per vidurį kolumnos ir padalinti į dvi dali. Kairėji Lietuvių dalis ant vietos krito, antroji bėgo, idant duoti vietą beilsintiems iktuolaik Lenkams. Lenkai, po vada Zyndramo Moskorovskio, susiėmė su vokiečiais, jau nemažai apsilpnintais per Lietuvius. Laimė linko tai į vieną pusę, tai į kitą; jau Lenkų sparnas buvo artymais prapulties, jau į rankas kryžeivių pateko didėji valstijos vėliava ir vokiečiai jau linksmųs pragydo „Der Christ ist erstanden", kaip umai ant mušiavietės atsirado trečias sparnas — armija pasamdytų Totorių po vada sultono Saladino. Prasidėjo imtynės iš naujo ant „žut ar but". Galiaus kovą nulėmė Lietuviai, pirm to per vokiečius išvaikyti ir prispausti prie ažero Luven; jie drauge su Totoriais parėmė Lenkus ir drauge su jais pergalėjo vokiečius. Ir Smolenskiečiai po vada drąsaus Lietuvio Jurgio Simanavyčiaus Lengvenio užsipelnę ėsą didelę garbę. Maža dalis vokiečių pabėgo; 50 000 krito ant vietos, tarpe jų teip-gi Ulrich von Jungingen, ant lauko pas Grunvaldą; 21 vėliavų ir 15.000 suiminių pateko į nevalę drauge su abazu, vos 8.000 tepasmuko.

Saulei leidžianties Jagėla raitas išjojo ant kalnelio mušiavietėje, kur jį pasitiko didvyris tos dienos — Vytautas. Per visą laiką mušio Vytautas krutus buvo tarp Lietuvių ir Lenkų kariumenės, visur buvo pirmu, tuntams armijos paskirstė vietas ir eilę, kieravydamas visus pakrypimus kovos.... Tai buvo 15 d. liepos 1410 m. Nuo to laiko zokonas kryžeivių pasiliovė buvęs baisiu, o akyse Europos garbę įgyjo Lenkija!! teip, kad tai padrąsino Lenkus platinti savo galybę net pačioje Lietuvoje!

Jagėla, pats sau paliktas, nors dar kryžeivius pergalėjo pas Koronovą, tačiaus neįstengė paimti kryžeivių sostapylę, Marienburgą, ir nusialsinęs imtynėmis, su kryžeiviais (Heinrikiu v. Plauen) sutarė taiką 1411 m. Toruniuje. Žemaičiai,

žinoma, liko prie Lietuvos. Dobrinė teko Lenkijai, zokonas turėjo apmokėti 90.000 markių sidabru dėl išpirkimo suimimių. Su tuomi baigėsi keliavimas kryžininkų į Prusiją ir pačioje kryžeivių valstijoje kilo naminės nesutartys, išdilo naminė stiprybė. Su tąja pergale, Lietuviai ant ilgo laiko buvo apstabdę srovę vokiečių tautybos, besisprendžiančios į rytus.

Aišku yra, kad tiktai Vytauto strategiškas sumanumas ir narsumas Lietuvių armijos, kuri pradėjo ir užbaigė mušį pas Grunvaldą, išgelbėjo Lenkiją nuo amžinos pragaišties, kurią dėl jos buvo parengę kryžeiviai. Tai-gi Lenkai, įsmigę į klampynę, kurią rengė dėl Lietuvių, negalėjo išsiristi iš jos be pagelbos tų pačių Lietuvių. Tačiaus Lenkai nepripažino prigulinčios Lietuviams garbės, nors nauda iš to mušio tiktai jiems atiteko, nes Lietuva pasilaikė Žemaitiją, kuri jau nebuvo rankose nė vokiečių nė Lenkų. Ar gi Vytautas galėjo tuomi pasitenkinti? Nėra stebėtina, kad padirbėjęs dėl nedėkingų susiedų, grįžo į Lietuvą su skausmu širdyje.

Neturėdami lietuviškų pečių už savęs, Lenkai nusigando ir mislinėjo, kaip butų galima pigiu kaštu susibroliauti su Lietuviais. Lenkai matė, kad Vytautą lydėjo visur laimė, ir karalius Sigismundas bei vokiečių zokonas nekartą įkalbinėjo jam atsiskirti nuo Lenkų. Rods Vytautas laiks nuo laiko savistoviai elgiasi, tačiaus nuo Lenkų skirtiesi jis neužsimano. Kada Lenkai ant jo gula, idant jis su zokonu suderybų nedarytų, o dar atnaujintų pažadus viernumo, Vytautas, rods apmaudingas už neįtikėjimą jam, tatai padaro, „idant užkimšti snukius apipliauškų ir nesutikimo sėtojų"[1]. Dabar vėl Jagėla kvietė Vytautą, kad Lenkus nuglostytų prižadais viernumo, o Lietuvos žymesnius bajorus vyliojo blizgančiais žibučiais, beje šlėktiškais herbais. Sutelkė suvažiavimą beveik visos Lenkiškos šlėktos su saujale lietuviškų bajorų į Horodlo, kur 2 d. spalių 1413 m. įvyko teip vad. *Horodliškė unija*. Apie tą uni-

---

1) „Volentes ora obloquencium et discordias inter fratres seminancium obstruere".

ją turime 3 dokumentus: vieną surašė Jagėla su Vytautu, kitą—Lietuvos bajorai, o trečią—Lenkai. Mieriu unijos buvo: Lietuvius sugludinti ir subrolinti su Lenkais, o katalikiškam tikėjimui suteikti viešpatavimą Lietuvoje. Nuo to laiko Lietuva turėjo turėti seimą ir senatą, urėdus vaivadų, kaštelionų ir k. „kaip kad yra Lenkijoje". Uredai-gi turėjo pasilikti vien rankose katalikų!! Vytauto parinkti Lietuviai gauna „dėl pažymėjimo jų titulo, vardo ir luomos" lenkiškus herbus [1]). Vis-gi lietuviški didikai netapo dar atvalninti nuo statymo pylių, tiesimo vieškelių ir mokėjimo mokesčių. Dėl bendrų reikalų apšnekėjimo Lietuviai ir Lenkai turėjo susieiti į kruvą Liubline ar Parčove ar kitur. Bet iš to viso naudotiesi tegali Lietuviai-katalikai, ir jie tik tegali seime ir senate dalyvauti, nes „skirtumas tikėjime tankiai įteikia skirtumą nuomonės ir tiktai vientikiams tepriguli atvirumas patarmių, kurios turi liktiesi paslaptyje". Lenkiškus herbus įgyjo tiktai 47 šeimynos; iš ko aišku, kad vos tiek šeimynų didžiunų tebuvo katalikais Lietuvoje tuomet. Lietuvos žemės ir pagal šitą uniją pasilieka prijungtos ant amžių prie Lenkijos; nes Jagėla sako, kad jis apsikrikštydamas ir Lenkų karuną priimdamas 1386 m. jau liet. žemes karalystei Lenkų „appropriavimus, incorporavimus, coniunximus, univimus, adiunximus, confederavimus", tą patį jis dabar darąs iš naujo, „iterum de novo incorporamus, invisceramus, appropriamus, coniungimus, adiungimus, confoederamus et perpetue annectimus", nors Vytautas garsėjo kaipo did. Lietuvos kunigaikštis ir buvo galingu viešpačiu pastojęs! Rods dabar Lietuvoje Vytautas yra viešpačiu, monarchu; jis pats paskiria bajorus, kurie turi gauti lenkiškus herbus; todėl jis ir raštuose Jagėlos nebvadina, kaip kad seniaus darydavo: musų brolis ir viešpats. Rods ir Lietuvos padėjimas atsimainė: apart patikrinimų amžinos

---

1) Teip Vilniaus vaivada Monivydas prisiėmė lenkišką herbą Lelyvos, Trakų vaivada Jaunis — herbą Zadoros, Vilniaus kaštelionas Mingaila — herbą Kavyčiaus ir tt.

unijos, męs randame abipusį prižadėjimą — nevesti karių iš savo dėkos, bet sutarime; Lietuviai Lenkų neprietelius laikysę už savus neprietelius. Kas svarbu čion yra, tai tas, kad nė viename iš tų trijų dokumentų nerandame žinomo sutarimo, kad Lietuva, Vytautui mirus, su visomis savo žemėmis atiteks karunai Lenkijos; ale čion jau yra leidžiama, kad Vytautui mirus galės Lietuvoje viešpatauti kitas, ypatingas didis kunigaikštis. „Teip-gi męs pridedame", rašo savo dokumente monarchai, „kad kunigaikščiai ir bajorai Lietuvos, mirus Vytautui, dabarnykščiam did. kunigaikščiui, nieko neims ir nerinks už didį kunigaikštį ir viešpatį Lietuvos, kaip tiktai tą, kurį karalius Lenkijos ir jo įpėdinis su patarme lenkiškų ir lietuviškų pralotų ir kunigaikščių išrinks, pakvies ir įstatys. Teip pat pralotai, didikai ir šlėkta Lenkijos, jeigu be vaikų numirtų karalius, nesirinks jokio karaliaus ir viešpačio be žinios ir patarmės Vytauto ir didikų bei bajorų Lietuvos". Tai buvo menka koncessija dėl Lietuvių: rods mirus Vytautui galėjo Lietuva gauti atskirą didį kunigaikštį, bet tai prigulėjo nuo nusprendimo karaliaus, ir Lenkų! Lietuviai pagal šitą uniją nebuvo lygus Lenkams: tik Lietuviai prižada Lenkijos neprietelius laikyti savais neprieteliais, ko Lenkai Lietuviams neprisižada; atėjus progai Lenkai patys renka sau karalių, tik su žinia ir patarme Lietuvių; o didį kunigaikštį paskiria karalius, pagal patarmę lenkiškų ir lietuviškų didikų; todėl išpuola, kad Lietuva pasilieka tėvonija karaliaus, o didis kunigaikštis ano atstovu! Todėl Lietuvos bajorai Horodle neišreiškė jokio džiaugsmo iš viešai jiems suteiktos garbės — prigludinimo jų prie herbų lenkiškosios šlėktos, ir priėmė herbus lyg nusiminę. Ir kokia čia jiems garbė buvo, kada juos Lenkai laikė už savo pavaldinius?! Už tai džiaugsmingi Lenkai išdavė pagražiutą raštą, kur apart kitų žadėjimų meilės ir protekcijos pasakyta: „Ką męs paveldėjome nuo pratėvių, tai su meile suteikiame broliams musų —Lietuviams. Tegul-gi ir jie meile ir brolyste vienyjasi su mumis, ir kaip bendrumu tikėjimo, teip vienodumu tiesų ir privilegijų su mumis susilygina. Prižada-

me neapleisti jokiose bėdose, kaip Lietuviai iš savo pusės dėl musų padaryti kad prisižadėjo". Lenkų istorikai stengiasi įkalbėti, kad tie dokumentai dėl abiejų pusių ėsą buvę svarbiu aktu[1]). Tačiaus Przyborovskis paaiškina, kuomi tas dalykas atsiduoda. Tie trukšmingi dokumentai, anot jo, vienintėliai istorijoje, pastatė dabar Lenkiją ant teip augšto laipsnio galybėš, jog nebreikėjo jai prisidingėti vokiečių! ... Lenkija tiesiok išbrido iš šitos kelintamžinės kovos kaipo pergalėtoja! Todėl aišku yra, kodėl Lenkai tokios unijos vienval reikalavo. Bet anot Lietuvių padumos svarba susivažiavimo turi tokią išžiurą: 1) bajorai Lietuvos nė prašė nė velijo dėl savęs herbų lenkiškosios šlėktos; 2) dokumentai bajorų ir šlėktos parodo nelygius jausmus abiejų pusių; 3) skaitlius 47 bajorų yra per mažas, idant jų nutarimus laikyti už įstatymą dėl visų; 4) Horodle veikliais buvo bajorai-katalikai, o Lietuvoje gyveno juk bajorai visokių tikėjimų, Żemaitija gi buvo dar pagoniška. Kadą gi Lietuvoje visi tikėjimai buvo lygiai guodojami, tai toji unija negalėjo turėti didelio svarumo, nors persvarą suteikė katalikams.

Kryžiokai apskelbė Lietuvai ir Lenkijai naują karę 1414 m., ypatingai kėsindamiesi užimti Żemaitiją. Vytauto kariumenė įsigriovė į Prusiją; zokonas gynėsi silpnumo dėlei vos

1) J. K. Kochanovskis sako, kad Horodlo Lietuvių unija su Lenkija, skirdamasi nuo pirmutinių unijų, *theoretiškai* sulygino kaslink polytiško bei tiesų padėjimo Lietuvą, kuri užėmė antrą vietą, su Lenkija, o jos bajorus su Lenkijos bajorais. „Horodlo aktas liuosuoja Lietuvius nuo vergijos ir duoda jiems tiesas, ėsančias Lenkijoje; sulygina katalikišką bažnyčią Lietuvoje kaslink tiesų su lenkiškaja bažnyčia; duoda lietuviškiems bajorams katalikiško tikėjimo tiesas ir prerogatyvas lenkiškosios šlėktos; užveda Lietuvoje lenkišką organizaciją ir hierarchiją viešpatystės urėdų, ir galiaus įvykdina bendrus Lenkijai ir Lietuvai parlamentariškus susivažiavimus Liubline ar Parčove. Tokiu budu Lietuva įgavo tiesišką autonomiją ir savistovumą.... Keistučio sunus nelenkino Horodle Lietuvą, bet civilizavojc" (Witold, w. ks. lit. Studyum historyczne. Lwów, 1900 r.). — Tai paprasta Lenkų papliauška..... Kur mųsų tautos nužiaminimas, ten Lenkų.... civilizacija!

pylyse, vedė partizantišką kovą, naikino visur maistą, teip jog sunku buvo jo priešams kariauti. Per popiežiaus Jono XXIII įtekmę toji „badmetinė karė" tapo ant 2 metų sulaikyta, bet veltui Konstancijos synodas pastangas dėjo, sutaikinti kerštaujančias puses. Vytautas darė viską, kad tik Konstancijoje užkristų ant zokono nusprendimas, morališkai tąjį gniaužiantis ir phyziškai nusilpninantis svieto akyse; todėl jis išsiuntė į Konstanciją atverstą į katalikystę Žemaičių kuopą, iš 60 žmonių susidedančią, idant jie iškeiktų ten kryžeivių rėdymą Žemaitijoje. Morališkas apveikimas įvyko: popiežius pripažino lietuviškas žemes už krikščioniškas, išnaikino 1415 m. senesnes popiežių duotas privilegijas, kurios leido zokonui platinti ten savo valdymą ir apdovanojo kryžeivius žemėmis, atimtomis nuo „stabmeldžių". Bet kryžeiviai, kuriems per tarpininkystę Zygmanto pavyko pailginti sątaiką su Lietuva ir Lenkija dar ant metų, užmanė diskredituoti Jagėlą su Vytautu štai kaip: jie ėmė skelbti po Europą, buk civilizacijai gresiąs pavojus; ant žydinčių laukų ir turtingų miestų žada užgriuti gaujos nesulaikomų laukinių rytų pusės žmonių ir paversti viską į nieką, po vada naujo Tamerlano, kurs beširdyste ir kraulakumu pereina viską, kas tik buvo girdėta apie „dievo botagą". Šituomi saracėnu ir barbaru, žadančiu net Rheino upėje savo arklį pagirdyti, buvo niekas kitas kaip Vytautas, „kurpiaus sunus", ir jo brolis Jagėla. Pamario zokoninkas Jonas Falkenbergis buvo tą viską aprašęs atskiroje net brošuroje. Bet Konstancijos susirinkimas nepripažino apšmeižos, ir patį autorių nusudyjo į kalėjimą.—Po tam kįlančią iš naujo audrą, Vengrų Sigismundas apmalšino lyg laikui tik todėl, kad Vytautui reikalinga buvo laisvė jo darbams Pleskavoje, o ir Švytrigėla, pabėgęs iš kalėjimo, bruzdino vėl sumišimus Lietuvoje. Nors 1418 m. ir įvyko susivažiavimas visų pusių Veliuonoje ir nors tarpininkavo popiežiaus legatas, vienok sulygos neįvyko ir karė ketino atsinaujinti. Tatai buvo neparanku Vengrams, kuriems gręsė pavojus iš Čechų pusės, ypatoje pasekėjų Husso, ir Sigismundas rupinosi sutaikinti, pasisiuly-

damas išduoti savo nusprendimą. Pavedimas nusprendimo ginčo Sigismundui Liuksemburgiškiam, kurs nuo 1410 m. buvo vokiškuoju ciesoriumi, teip pat į suteikas nesuvesdino. Kada ciesorius išdavė Vroclaviuje (1420 m.) nuosprendinį, neprilankų dėl Lietuvos ir Lenkijos —mat nusudyjo, kad visos žemės, kryžeivių užimtos paskutiniuose metuose, pasiliktų prie jų tiktai už 25.000 dukatų, — Lenkai suirzo ir išmetė iš urėdo prilankų Vytautui Lenkijos kanclerį, Poznaniaus vyskupą Vaitiekų Jastrzembiecą, kam jis sutiko ant šitojo sudo. Įnirtęs Vytautas teip-gi atmetė Sigismundo nusprendimą, ir susidrauginęs su Danijos karaliumi bei Moskvos kunigaikščiu, nusprendė užbaigti ginčus su zokonu su pagelba ginklų. Tad karė užsižiebė iš naujo, ypatingai kada Vytautas į Čechiją Hussytams į pagelbą išsiuntė Zygmantą Kaributį, ciosorius Sigismundas, baisiai bijodamas Vytauto galybės, vertė vokiečių zokoną prie kovos su Lietuva ir Lenkija, po priedanga gynimo Vroclaviškio nusprendimo. Armijos Vytauto ir Jagėlos 1422 m. užpuolė ant Prusijos, ir kryžeiviai tapo veikiai visiškai nusilpninti. Sigismundo nauja tarpininkystė tapo atmesta šalin. Galiaus karė pasibaigė amžinaje sądora pas Melno ažerą, rudenį 1422 m., kur kryžeiviai ant visados atsižadėjo nuo savų pretensijų ant Žemaitijos, o Lenkija turėjo gauti Niešavą, Orlovą, Neuendorf ir Mužynevą, nors tulos žemės likosi prie zokono.

Žemaitija, pirmutinė apgynime gimtinės šalies nuo kryžeivių, dar tebebuvo pagoniška. Jagėla ir Vytautas kako tenai platinti krikščionybę 1413 m. Paskutinė Romovė Antkaimyje ties Nevėžiu (tarp Kėdainių ir Dotnavos) tapo sugriauta, žmonės krikštydinosi, ir nepoilgam tapo įsteigta vyskupystė Medininkuose arba Varniuose. 1414 m. numirė paskutinis Kryvių Kryvaitis— Gintautas. Kiek Lietuvių ir žemaičių tuomet priėmė krikštą, nėra tikros žinios (sako žemaičių apsikrikštyję 30.000), nors Petras Kamaracenskis, rašęs apie Lietuvą 1418m., paduoda skaitlių atverstų pagonų ant 5.635.000(?) Medininkų vyskupystėje tapo įsteigtos 9 parapijos: Eirogalo-

je, Kražiuose, Medininkuose, Raseiniuose, Vidukléje, Veliuonoje, Kaltinénuose, Tetroje, Luokėje. Žemaitijos gi starasta paskirtas tapo Kinsgaila (Kiezgaillo). Kaip augščiaus minėjome, į Konstancijos synodą kako 60 Žemaičių, po vada Jurgio Dodigaudo, Jurgio Bolimino Nadybavyčiaus ir lenko Mik. Sepinskio, ir ten prašė, kad kryžeiviams butų uždrausta antpuldinėti Žemaitiją, išreikšdami nusilenkimą katalikų bažnyčiai. Išmeldė ten pavelenę įsteigti katedrą ir įšventinti vyskupą. 1417 m. antri pasiuntiniai iš Žemaitijos išmeldė nuo synodo paleidimą tulų kalinių iš nevalės kryžeivių ir neprigulmę Žemaičių vyskupystės nuo Rygos archidiacezijos. Pirmu Žemaičių vyskupu buvo vilnietis vokietys Motiejus, mokąs gerai lietuvišką kalbą; pirmais kanauninkais—buvo jų 6—paskirti tapo Lenkai, kurie podraug su vyskupu įgyjo gerokus lobius. Savo bulle, 1421 m., popiežius Martinas V priėmė Žemaičius viešai į sterbles katalikystės. Tačiaus žmonės nekantanti buvo iš savo atvertimo ir 1418 m. pakėlė maištą: išgujo kunigus, apiplėšė bažnyčias. Vytautas už tatai 60 vadovų Žemaičių mirtinai nubaudė. Bet kadą gi bajorai neprigulėjo prie to sumišimo, o dar vyresnybei gelbėjo jį apmalšinti, tai žmonės Raseinių, Medininkų, Knietavos ir kitų pavietų ėmė deginti dvarus, plėšti bajorus ir galabyti. Maištininkai aplink Klaipėdą nuo vokiečių pagriebė daug arklių, ir Liepojaus miestelį nudegino. Ir vėl Vytautas mirtimi nubaudė sugautus vadovus žmonių, ir tvarka sugrįžo atgal.

Tokiu budu pasirodo, kad Vytautas buvo draugu vakarų „kulturos". Nestebėtina, jeigu Pleskavos lietopisė už tatai vadina jį „pagonu, kurs atsimetęs buvo nuo graikiškos bažnyčios, nepriteliumi teisybės ir laužytoju prisaikos". Apart Žemaičių vyskupystės, Vytautas įsteigė katalikišką vyskupystę Vladimire Volynijoje ir spendėsi įkurti atskirą katalikišką archidiaceziją dėl Lietuvos. Už tokią uolybę popiežiai jį gerbė savo mylistomis ir paskyrė generališku vikaru Pleskavos bei Novgorodo! Vytautas, įgydamas valdžią, užtiko jau linkmę priešingą rusiškajai bažnyčiai, ir jis tą linkmę

sudrutino. Juk Horodlo unija atsižymina pas maginimu katalikystės neabejotinu budu. Vytautas juk Lenkams pavedęs buvo savo pylių sargybą. Jo artymiausioje aplinkėje sukinėjosi paprastai Lietuviai, Lenkai, kartais vokiečiai, ir rods Rusinai, jeigu jie buvo katalikais. Jo raštininkais buvo Lenkai: Pietrašius, Konrad, Cebulka, N. Čechovski, Bart. iš Górkos, Nik. Maldrzyk, Lutko iš Brzezie, Domarat iš Stadkovo ir vokietys Jonas Lichtenvald. Vytautas neprileido schismatiškų Rusų nė prie pylių sargybos, nė prie urėdų! Rods giminaičiai —nors stačiatikiai—buvo veiklus valdžios dalykuose, bet tik todėl, kad buvo giminaičiai. Iš to viso neišpuola, buk Vytautas Rusus butų spaudęs kaipo tautą, ne—jam tik netiko jų tikėjimas. Labai gerai Vytauto istorišką veikimą nupiešia jo dokumentas (1430 m.), pavelyjantis įsteigti Bielsko miestą in terra Drohiciensi, kur įsteigtojui tulam Andriui jis prisako apgyvendinti ten katalikiškus Lenkus ir vokiečius, nors podraug nedaryti skriaudos nuo seniai aplinkui gyvenantiems Rusams [1]). Regimai jis troško, kad po jo valdžia butų tiktai viena bažnyčia, ne iš dėkos sąžinės, bet dėlei viešpatystės labo, ir tam siekiui turėjo patarnauti bažnytinė unija, per kurią jo visi pavaldiniai galėtų įgyti lygybę tiesų, beje Rusai susilygintu su katalikiškais bajorais, kurie per Horodlo uniją buvo įgyję naujas tiesas. Jau 1406 m., mirus mėtropolitui Kiprianui, kurs buvo suvienyjęs rytinę ir vakarinę rusišką cerkvę, ant Vytauto užmačios tapo išrinktas ypatiškas lietuviškai-rusiškas mėtropolitas Theodosius, idant Kyjevoje gyventų: jis norėjo, kad jo pavaldiniai Rusai turėtų savo bažnyčios galvą, ir atsivalnytų nuo mėtropolito, kurs Kyjeviškiu vadinosi, bet Moskvoje gyveno. Kada Konstancijoje konsiliumas susitelkė, nuo kurio lukėjo reformų dėl visos krikščionijos, Vytautas privedė rytinę bažnyčią iki schizmai: Novogrodko synode 1415 m. jis pervesdino prieš Moskvos mėtropolitą Pho-

1) „Ruthenis antiquis ibidem et circumquaque residentibus in eorum metis et gadibus in nullo penitus dampnum vel preiudicium faciendo".

tių savą mėtropolitą ypatoje Gregoro Zemblako, o Jagėla prašė Konstancijos konciliumo, idant abidvi bažnyči suvienytų. Gaila, kad tik pradžioje 1418 m. Zemblakas su savais vyskupais tenukako į Konstanciją, ir dalykas netapo įvykdintas, nes veikiai konciliumas tapo užbaigtas, o ir Zemblakas pasimirė (1419 m.). Tad reikėjo laukti naujo konciliumo, kurs rods įvyko Florencijoje 1439 m. ir tą reikalą užbaigė, bet Vytautas vaisių savo darbo neprigyveno. Tuomi-gi tarpu viskas pasiliko, kaip pirma buvo buvę: Horodl škė unija pasiliko nepilna, ir rusiški schizmatikai teip-gi aulinkui pasiliko atmesti nuo lietuviškų privilegijų, urėdų ir senato. Nestebėtina užtai, kad Moskva nuolatos bruzdino Lietuvoje kovą su pagelba mėtropolito Photiaus. Vytautas, ėmęs abejoti apie savo įtekmę rytuose, ryžosi ten ją vėl sudrutinti su pagelba ginklų. Kaip jo užpuolimas ant Pleskavos (1426 m.), nuo kurio paėmė 1.000 rublių atsipirkimo, teip ir užpuolimas ant Novgorodo (1428 m.), kurs turėjo jam užmokėti 13.000 rublių sidabro palei Rygiškę vogą (=½ milijono rublių, dabartiniais pinigais skaitant), pertikrino Vytautą, kad Lietuvos galybė nepaliovė spindėjusi Rusijoj, o šitie užpuolimai dar pakylėjo jo ženklumą rytuose.

Akyva yra privilegija, kurią Vytautas davęs yra Žydams. Žinoma yra, kad Vytautas žydams apsigyvenusiems Trakuose palei Niamuną, suteikęs yra privelegiją 24 d. birželio 1388 m. Tai buvo Karaimai, kurius Vytautas laike savų karionių buvo užtikęs Krime. Karaimai laikosi bibliško švento rašto (Mikra) įsikabinę, jie atmeta šalin Talmudą ir tojo išguldinėjimus. Karaimai teip yra įknibę į savo švento rašto įsakymus, kad jie šabato dienoje netik nieko neveikia, bet nė šviesos neužžibina nė ugnies nesukuria, ir tuomi skiriasi nuo rabiniškųjų žydų. Karaimai iš rytų buvo atkakę į Slovėnų žemę, potam pateko į Lietuvą, ir tiktai čion teišsilaikė. Rabiniečiai gi žydai viduamžiuose ir reformacijos gadynėje susikraustė į Lenkiją, o teip-gi į Lietuvą. Gali buti, kad Karaimai kilę yra iš Chazarų, kurie 8-ame amžiuje gyvendami palei Juodasias

mares perėjo vieni į žydų vierą, kiti gi į muamedonų. Rusams apsikrikštyjus 988 m. į byzantyniškę vierą, anų vadovai turėjo bėgti vieni į Hispaniją, kiti į Krimą, iš kur ainiai jų galėjo patekti teip-gi į Lietuvą. Po mirimo Sviatopolko prasidėjo gainiojimai žydų pietinėje Rusijoj, nes cerkvė tolerancijos nepažįsta. Lietuvoje-gi kunigaikščiai apikantojo religijas, ir Vytautas davė žydams Trakuose 1388 m. minėtąją privilėgiją. Prie Vytauto galvos buvo Lietuvoje žydų kahalai: šiądykšteje Vilniaus rėdyboje—Trakuose, šiądykštėje Gartino rėdyboje—kahalai Brasčiuose, Gartine, ir Volinijoje—kahalai Vladimire ir Lucke. Šaltiniu dėl Vytauto privilėgijos buvo statutas Speyeriškio vyskupo iš 1084 m. Tasai statutas, jau 1264 m. per Boleslavą Kališiuje priimtas dėl Lenkijos, tapo perkeistas per vokiškus ciesorius Heinrikį IV ir Fridrikį II (1238 m.), o paplatintas per hercogą Fridrikį Austrijoje (1244 m.), Kazimieras didis 1334 m. suteikė žydams privilegijas Lenkijoje ir apgynė juos nuo užmačių ponijos ir Vytautas tuos įstatymus priėmė dėl savo žydiškųjų naujokynių. Tos privilėgijos meta akyvą šviesą ant Lietuvos feodalizmo 14 šimtmetyje. Ponija ir valnoji kliasa, prie kurios priguli teip-gi žydai, nėra pavesti jurisdikcijai valstiečių sudžios, vaito, bet augštesniųjų urėdininkų didžio kunigaikščio. Civyliškos bylos pavestos yra autonomiškam žydų kahalui. Patėmyti reikia, kad už nugalabyjimą ar pažeidimą žydo ar žydės, už antpuolimą ant synagogos, buvo paskirta bauda mirties ir konfiskacijos lobių. Už sužeidimą žydo, piktadėjas turėjo sužeistamjam atlyginti tokia pat suma, koki buvo paskirta už sužeidimą pono. §13-14 statuto pastato synagogas ir kapines žydų po ypatingu apgynimu didžio kunigaikščio ir storastų. „Už transportavojimą lavonų pro akčyžnamį žydai nemoka jokios duoklės". Vytautas skaudžiai uždraudžia žydus skųsti už rituališką žmogžudystą, ir tokis apskundimas Lietuvoje už kraują vos kuomet nors yra įvykęs. Toji privilėgija, sujieškota per Beršadskį, buvo parašyta rusiškai. Privilėgija aiškiai parodo, kad Lietuva tuomet buvo vieta religiškos apikantos. Žydai užsiiminėjo pirklyba.

Lietuva turėjo dar rytuose galingą neprietelių Totorius, kuriuos Vytautas ketino išvyti iš Europos ir pats pastoti valdymieru jų šalių. Nors tatai neįvyko, vienok ginkluota ranka ar sątaikos vėliaus prietikiais Vytautas sulaikė Totorius nuo antpuolimų ant Lietuvos ir Lenkijos. Tamerlanas gilumoje Azijos viešpatavo ant ordų Totorių ir vienas iš jam padonų chanų, Tochtamišius, pasikėlė prieš jį, bet tapęs sumuštas pabėgo į Lietuvą. Vytautas priėmė jį, ir pats su kariumene ištraukė prieš Totorius, kurius sumušė ant pustų laukų palei Dono upę 1397 m. Nuo to laiko prasideda įtekmė Lietuvos ant ordų auksinės ir krimiškės. Rods Vytautas pasiliko smarkiai sumuštas per Edigą pas Vorsklą 1399 m., kaip jau augščiaus matėme, bet toliaus jis laimingai vėl kariavo. Vienas iš sunų Tochtamišiaus, Vytauto iškeltas ant chano, užvedė kovą su savo priešais, įtraukdamas tokiu budu Lietuvą į kovą su Totoriais, kurie atsimokėdami Vytautui už tai, po vada Edigos, apiplėšė Kyjevą, 1416 m. Nors Vytautas į laiką sustabdė juos, bet tasai atsitikimas privertė jį su didesne atyda žiurėti į rytų dalykus.—Chanas Kipčako ordos, Saladinas, kurs pats ėmė dalyvumą kovoje pas Grunvaldą, ir dar 1414 m. siuntė talkininkus Vytautui, pasimirė, palikinas tris sunus: Keremberden, Betsabula arba Tochtamišius, ir Geremferden. Vyresnysis, Keremberden, apėmęs valdžią, susipyko su broliais, kurie pabėgo į Lietuvą, ir antpuldinėjo ant rusiškų žemių. Jis ir Edigai gelbėjo nupustyti Kyjevą. Tad Vytautas ryžosi numesti jį nuo chanato, ir Vilniuje Betsabulai uždėjo ant galvos chanų karuną. Tad pasiuntė jį su kariumene užimti Serajų. Keremberdenas pabėgo į pustynes, ir ten surinkęs talkininkus, iš nejučių užpuolė ant Serajaus, kur pagavęs chaną Betsabulą, tamjam nukirsdino galvą. Tad Vytautas pakėlė į chanus jauniausiąjį — Geremferdeną — su didele iškilme Vilniuje, ir naują chaną, su kariumene, po vada Mikalojaus Radivilo, lietuv. maršalko, pasiuntė nukoroti piktadėją ir brolžudą. Keremberdenas bėgo iš Serajaus su turtais linkon Kazaniaus, bet Lietuviai jį pasivijię nubaudė mirtimi. Tokiu bu-

da, galop 1418 m., revoliucija ordoje pasibaigė pasekmingai. Turtai, išplėšti nuo Rusų, atiteko Vytautui. Galop 1419 m. Ediga, chanas krimiškių arba perekopiškių Totorių, matydamas Vytauto didelę galybę, užsimanė su juomi susiderinti ir pasiuntė paslus su didelėmis dovanomis(3 verbliudai ir 27 žirgai, apsunkinti brangumynais), prašydamas, kad Vytautas patvirtintų jį ant Krimo chanato. „Garsingas kunigaikšti,—rašė jisai, — abudu mudu susilaukėme žilos senatvės; paveskime taikai liekanas musų gyvatos; kraujas, kurį mudu praliejome mušiuose, jau išdžiuvo, barnio žodžius, kuriais vienas kitą apipylėme, išvaikė vėjai; ugnis karės apvalė musų širdis nuo papykio, o tasai ir pats užgeso su laiku". Vytautas sutiko ant sudermės su chanu, ir Ediga pasidavė po globa didžio Lietuvos kunigaikščio. — Mirus Geremferdenui, ir kilus vėl maištams Kipčako ordoje, Totoriai kreipėsi prie Vytauto, kad jiems duotų chaną; tasai 1428 m. paskyrė ant chano Devlet-Hadži [1]), kurs nemeilyjo iš Lietuvos keliauti, nes prie jos buvo

1) Tasai Devlet Hadži Gerėjas yra labai akyva ypata musų istorijoj. Laike pirmosios Tochtamišiaus emigracijos, su juomi drauge į Lietuvą atkako gimінaitis carevyčius, paeinantis tiesiok nuo Džingis-chano, ir vadinosi Devlet. Jis apsigyveno aplinkėse Trakų ant žemės, dovanotos jam per Vytautą, apsivedė su dukterimi turtingo Murzos ir gavo į kraitį Carevo kaimą, teip pat Trakų paviete. Iš tos tad šeimynos gimė Devlet apie 1397 m. Tėvas ištraukė 1399 m. su pačia ir sunumi prieš Timur-Kutluką, ir po mušio pas Vorsklą nebgrįžo į Lietuvą, nes drauge su Tochtamišiumi tapo užmušti per Abuseidą, įpėdinį Timur-Kutluko. Iš tos skerdynės, tarnas Devleto, kaimietis Lietuvys iš Carevo, pabėgo su jaunu sunumi savo pono, ir po keletos metų jam pasisekė sugrįžti į Lietuvą su tulais liet. Totoriais. Tuomet jaunas carevyčius turėjo apie 10 metų amžiaus; jo dėdė Assan valdė tad Carovą ir augino carevyčių pagal prisakymus musulmonų religijos. Į keletą metų vėliaus Assan keliavo aplankyti karstą Mahometo ir drauge vežėsi jauną carevyčių. Kelionė užtruko 6 ar 7 metus, ir vaikinas sugrįžo namon, gerai prasilavinęs religijos moksle. Kad Assan mirė ir jam paliko savo lobius, carevyčius pardavė lobius susiedui Totoriui Šabuniui, o pats vėl keliavo į Aziją aplankyti šventas vietas; pagarsėjo ten dievotumu ir paveikslingu gyvenimu, ir todėl įgyjo vardą Hadži („palaimintas"). Devlet-Hadži potam tarnavo prie didžio kunigaikščio Vytauto ir įgyjo toje malonę.

prisirišęs, kaip prie gimtinės žemės, ir Vilniuje aprėdęs chanišku purpuru, išsiuntė į Kipčaką. Chanas išsivežė savo tėvo tarną, seną Lietuvį Gerėją, kurs jam buvo gyvastį išgelbėjęs, o kurį chanas guodojo kaipo savo tėvą. Bet vos jam užėmus sostą Batijo, kilo vėl nesutikimai tarpe Totorių, radosi trįs uzurpatoriai valdžios; ištikus naminei karei sostapylė Serajus tapo suardyta, ir Devlet-Hadži, neįveikdamas savo priešgynų, sugrįžo į Lietuvą, kur Gerėjas pasimirė. Tad chanas Devlet-Hadži Gerėjo pavardę priėmė kaipo priedą prie pavardės savo šeimynos, ir toji pavardė pasiliko prie šeimynos Devleto ir jo įpėdinių. — Reikia dar pridėti, kad Vytautas, įgyjęs sądaroje su Ediga Krimo valstiją, pietuose steigė pylis, apdrutino Kanevos miestelį, toliaus įsteigė Čerkasus ir Kremenčugą, ir ant Tavanės salos įtaisė muitnamį. Pakraštyje Mėlynmarių įsteigė gintuvę, kur vėliaus stovėjo Oczakov. Uostą Hadžibei įsteigė ten, kur šiądien yra Odessa. Netolymais šios dienos Akermano, jis įsteigė drutą pylį ir gintuvę Tjagin (vėliaus vadinamą Benderiais). Teip-gi tyruose arba stepuose jis įsteigė daug stiprių pylių. Tokiu budu Lietuva sulaikė Totorius nuo antpuldinėjimų ant vakarinės Europos. Lietuvos viršvaldyba ant Krimo Totorių pateko iki 1475 m., kada Turkai privertė chaną pasiduoti sultonui.

Viešpatavimas Vytauto, ilgai nesutrukdomas jokių priešų, tuomi laiku tapo truputį sutramdytas Švytrigėlos, kurs jau apie dešimtį metų sėdėjo uždarytas Volynijos pylyje Kremence. Komendantas pylies, vokietys Konradas Frankenbergis, apsieidinėjo su kaliniu žmoniškai ir nedraudė svečiams jį atlankyti. Dėl parubežinių imtynių tuomet su Totoriais, tuntai kariumenės neretai traukė pro to miesto šalį. Iš tos progos pasinaudojo Švytrigėlos šalininkas Danyla arba Daška, sunus Ostrogiškio kniaziaus Fedoro, kad prisiartinti su žymia spėka. Du iš jam ištikimų vyrų—Dimitras ir Ilja, didžiojo ketvergo dienoj 1418 m. atvyko į Kremencą, skųsdamiesi, bukTotor iai atėmę nuo jų kelionėje visą turtą ir todėl jie nebturį iš-ko grįžti namon; Frankenbergis tad priėmė juodu į savo garnizo-

ną. Velykų naktį Daška Ostrogiškis ir jo suokalbininkas Aleksandras Nosis, vienas iš Pinsko kunigaikščių, su savo tuntu tyliai prijojo prie pylies bromo. Tad Dimitras ir Ilja atidarė bromą ir nuleido pakeliamą tiltą. Suokalbininkai įsiveržę į pylį išmušė sargybą ir išvalnyjo kalinį. Konradas Frankenbergis, išgirdęs trukšmą, atbėgo su kardu rankoje, stojo į muštynę ir krito negyvas. Švytrigėla su savo išgelbėtojais išdumė į Lucką, kur buvo Vytauto dvaras, pilnas visokių lobių. Potam jis atsitolino į Moldaviją, o iš čion į Vengriją pas karalių Sigismundą, kurs ėmėsi tarpininkauti tarp brolių. Jagėla tuojau susitaikino su Švytrigėla (nors tasai telkėsi su vokiečių zokonu prieš Lietuvą), ir pagelbėjo susiderinti su Vytautu, jam pavedė skrytis Briansko ir Novgorodo Sieverskiškio, kur ans tykiai gyveno iki Vytautui numirštant. Matomai kniaziai Ostrogiškis ir Pinskiškis, išvalnyjusiejie Švytrigėlą iš kalėjimo, buvo priešgynomis Vytautui įvesdinant vienvaldystę ir platinant katalikystę vakarinėj Rusijoj.

Pabaigoje pirmo ketvirtdalio XV-to šimtmečio Vytautas pasiekęs buvo čiukurą savo galingumo ir garbės. Jo viešpatystė tęsėsi nuo Baltiškų jurių iki Juodųjų marių ir nuo vakarinio Bugo iki Okai; o įtekmė jo siekė net toliaus ant Rusijos šiaurinės ir rytinės. Didis Moskvos kniazius savame testamente pavedė jo globai ir apgynimui savo jauną sunų; o mirus Vosyliui Dimitrevyčiui, kniaziai Riazaniaus ir Tvėrių pateko į tulą priklusnumą Vytautui. Pirmą karę, 1396 m., vedant su Gliebo, Smolensko kniaziaus, priešgyna Olegu, Riazaniaus kniaziu, Vytautas „išliejo Riazaniaus kraują kaip vandenį". Antroje karėje, 1401 m., Simanas Lengvenis (Olgerdo sunus) sumušė Riazaniškius pas Lubotsko pylį prie Okos upės. Tada jau Smolenskas galutinai pateko po Lietuvos valdžia. Pleskava ir Novgorodas tame laike patyrė svarumą Vytauto ginklų, ir pinigais turėjo pirktiesi taiką nuo jo. „Pietinės skrytys: Volynija, Ukraina, Padolija atsiilsėjo po jo rėda. Išilgui upių Dniepro ir Bugo lietuviška kariumenė laikė sargybą pylyse; Totoriai jos bijojo ir prie pylių nesiartino, ir karavanai pirk-

lių iš Azijos atvangiai ėjo su pardaviniais gilyn į Lietuvą ir Lenkiją, veždami abiejose žemėse turtus Azijos. Vytautas dėl pirklybos pasmaginimo liepė pilti kelius ir daryti tiltus ant plačių upių, pats be atsilsio nuolatai važinėjo po visą kraštą, tvarkos ir įstatymų pildymo visur žiurėdamas. Tuomet galingas ponas nedrįso pagal savo užmačią spausti varguolius, nes didis kunigaikštis maloningai klausydavo skundų pavargusių žmonių ir sragiai bausdavo nusidėjusius"(K. Skirmuntt). Padoliją, kaip pamename, buvo užkariavęs Olgerdas, ir ten viešpatavo jo brolevaikiai Aleksandras, Konstantinas ir Jurgis Karijotaičiai. Tiems išmirus, Padolija grįžo prie Lietuvos, nors Kremieniec pasiliko Lenkų karaliaus rankose. Bet ir tą dalį Jagėla Vytautui pavedė į lėną. Kad Vytautas traukdamas pas Vorsklą, pasiskolino nuo karaliaus 20.000 raudonųjų auksinų, ir pusę Padolijos (Kamieniec, Smotryč, Skala, Červonygrod ir Bokota) užstatė karaliui Lenkijos, tasai pasodino ten Spytką iš Melštyno. Spytkui mušyje pas Vorsklą dingus, Vytautas skolą atmokėjo, Padoliją atsiėmė atgal ir valdė ją per savo atstovus, nors pažadėjo, kad mirdamas paliks Padoliją Zofijai Žodževyčiutei, ėsančiai po globa Lenkijos.—Totoriai Krimo ir Pajuodmarių laikė guodonėje ir baimėje Vytauto vardą. Apie tatai liudyja burgundiškas ricierius Guillebert de Lannoy užrašuose apie savo kelionę į saulėtekio šalis. 1421 m. kaipo pasiuntinys Anglijos karaliaus Heinrikio V, Lannoy aplankė viešpatystę Vytauto. Jis užtiko didį kunigaikštį ir jo moterį Kremienco mieste, su skaitlingais palydovais, tarp kurių buvo kunigaikščiai ir jų pačios, bajorai ir totoriški didikai, o teipgi paslai nuo Pleskavos ir didžiojo Novgorodo. Vytautas gausiai apdovanojo svečią, davė jam raštus ir keliarodžius, kadą gi Lannoy toliaus keliavo per Valachiją, Turkiją ir Byzantiją į Syriją ir Aigyptą. Karės ir maištai, viešpatavusiejie tuomet ant Balkanų pussalio, privertė jį iš Valachijos važiuoti aplink Juodasias mares ant Kaffos, ir čion jis turėjo progą, susidurdamas su Totoriais, persitikrinti apie guodonę, kokioj laikomas buvo tarp jų vardas Vytauto.

Čechai Vytautui net savo karuną siulė, būdami karėje su Sigismundu. Tai buvo laike Hussitų karės, ir akyva yra pažvelgti į Lietuvių prietikius prie Čechų.

Krutėjimas, kilęs Čechijoje dėl dalykų profesoriaus universiteto Pragos, Jono Husso, turėjo ant akies bažnytinę reformą ir kovą su germanizmu. Abu lenksmu hussitizmo—bažnytinis ir tautiškas, rado Lenkijoje dėl savęs prilankumą. Lenkai teip pat, kaip Čechai, neapkentė vokiečių; ir nemažiaus turėjo priežasčių dėl kovojimo su bažnyčia. Lenkų kunigija tuomlaik buvo pasiekusi čiukurą savo galybės. Morališkai pakilo, girdamasi apkrikštyjimu Lietuvos ir Žemaitijos; teip-gi pagriebė polytikos vadovystą, Jagėlai ėsant pavalnam ir neapšviestam. Karališkas sekretorius, klebonas bažnyčios šv. Floriono Krokuvoje, Zbignievas Olesnickis, kurs, kaipo kareivis, kovoje pas Grunvaldą, išgelbėjęs buvo gyvastvą karaliui, elgėsi kaip jam tiko dvare karaliaus ir sudrutino įtekmę bažnytinės hierarchijos ant bėgio polytiškų reikalų. Persvaras kunigijos arzino ambiciją svietiškųjų ponų, įartino materiališkus reikalus ponijos. Skaudus buvo dėl šlėktijos pamainymas dešimtinės valnos ant priverstinos, tąsymas svietiškų ypatų prieš kunigijos teismus, apellacija į Romą ir tt. Priešgermaniškas ir priešbažnytinis lenksmas tulų šlėktiškos draugijos sluogsnių susitiko su tula linkme Čechijoje, kurią ir teip jungė su Lenkija tuli dvasiški prietikiai. Pragos universitetas sutraukdavo pas savę minias jaunuomenės: ten buvo lėšomis karalienės Jadvygos įsteigta atskira kollegija dėl Lietuvių, o vėliaus kollegija Lenkų, pasiliekanti po priegloba Husso. Čechai iš savo pusės buvo kovoję tuntuose Jagėlos prieš kryžeivius, arba atvykdavo į Lenkiją dėl agitavojimo. Kovoje pas Grunvaldą dalyvavęs yra garsusis Jonas Žyska, Hussas su Jagėla susirašinėjo, Hieronimas iš Pragos pats Lenkijoje ir Lietuvoje platino mokslą Wikleffo. Tokių prietikių dėlei Lenkijoje išsidirbo partija Hussitų, kurios vadais buvo ponai Spytek iš Melštyno, Abraomas iš Zbąšyno, Derslavas iš Rytvenų ir kiti. Hussitai reikalavo religiškos reformos, kaip: valnybės pamok-

slininkauti, komunijos dviejuose pavidaluose, ir viešo baudimo mirtinų nusikaltimų; bet pirma visoko geidė atmainymo polytikiškai socijališkų prietikių per pažeminimą įtekmės bažnytinės hierarchijos. Norėdami pervesti savo programą, šalininkai Hussitų uoliai rėmė pastangas Čechų kaslink sątaringos unijos su Lenkija i Lietuva.

Nugalabijus Hussą, Čechijoje kilo revoliucija, kurios laike pasimirė karalius Vaclavas (1419 m.). Tojo brolio, ciesoriaus Sigismundo, vyriausiojo kaltininko mirties Husso, Čechai nenorėjo pripažiuti už karalių ir pasirįžo pakviesti ant sosto Vladislavą Jagėlą. Paslai meldė Jagėlos, kad gelbėtų nuo „apokalyptiško žalčio" ir siulė jam šv. Vaclavo karuną. Karalius, po įtekme kunigijos, atsakė Čechų paslams, kad dėlei besiplatinančios jų žemėje erezijos Hussitų ir dėl naminių maišačių negalįs karunos priimti. Vienlaik archivyskupas Gniezno, Mikalojus Trąba, sušaukė synodą į Kališių, kur sutarė persekioti eretikus ir atiduoti juos į rankas bažnytinių teismų. Vytautas įįžosi palaikyti Hussitus, tikėdamas suteikti Lietuvai per susidrauginimą su Čechais teip didelę galybę, jog visi kaimynai jos nusigąstų. Prieg tam pats norėdamas įkurti tautišką bažnyčią dėl liet.-rusiškų žemių, jis užsidegė tikru sąjausmu dėl pastangų Hussitų. Be to viso, unija su Čechais, kurių kultura daug augštesnė buvo negu Lenkų, galėjo Lietuvą suartinti su ugnaviete tuometinės kulturos. Veikiai po Sigismunto apgalėjimo pas Vyszehradą, atkeliauja pas jį Čechų paslai, kurius Vytautas priėmė su dideliu iškilmingumu, ką išgirdę Lenkai gązdino Vytautą tuomi, kad Jagėlai mirus jie neprileisę Lietuvių prie karaliaus rinkimo, ir sužieduodino Jagėlos dukterį Jadvygą su Brandenburgijos margrovu, butent Hohenzollernams suteikdami progą tapti kandidatais ant Lenkijos sosto. Bet Vytautas nenusigando. Tėmydamas kliudymus Lenkijos, Sigismunto ir popiežiaus, kuriam buvo pranešti „iškrypusio iš tikrojo kelio" Vytauto plianai, jis apsivalė nuo erezijos pažvelgimų išsiųsdamas į Čechiją kaipo savo vietininką brolevaikį savo, Zygmantą Kaributaitį, o Jagėlai įkal-

binėjo, kad Čechų „Wikleffitus" versdamas prie sątaikos su bažnyčia jis užsipelnąs pagyrimą, o ne papeiką. 1421 m. susivažiavime Lubline polytika Vytauto apgalėjo: Čechų paslams buvo velyta susitaikinti su bažnyčia ir pažadėta, kad Jagėla ar Vytautas atsisės ant Čechų sosto; nusprendimas Lubline vienlaik tapo praneštas Vengrijos Sigismuntui. Bet atsitiko netikėtas dalykas: Zbignievas Oleśnickis, Vytauto priešgyna, kurs po Vaitiekaus Jastrzębiec'o apėmęs buvo vyskupystę Krokuvos (1423 m) ir pastojęs buvo galva valdymieraujančios partijos, pasiryžo sukoneveikti raiščius čechiškųjų Hussitų su Lenkija ir Lietuva. Jis grįždamas į Lenkiją atvežė stebėtiną Sigismunto propoziciją, kurs ažuot reikalautos nuo jo abdikacijos siulė Jagėlai draugybas, podraug ir ranką savo brolienės Ofk'os, našlės Čechų karaliaus, žadėdamas jai Šląsko dalį, atmuštą seniaus nuo Lenkų, ir 100.000 dukatų kraičio. Tas projektas, Olesnickio pakištas Sigismuntui, labai patiko Lenkijoje, ir Lenkai nebnorėjo girdėti apie uniją su Čechais. Kad žiemą 1421 m. Jagėla atkako į Lietuvą pamedžioti, Vytautas išmušė iš galvos karaliui Olesnickio išmislus ir įkalbėjo jam apsivesti su gražia Sonka, dukra Kyjevos kunigaikščio Ivano Augemantaičio. Vytautas, trokšdamas unijos su Čechais, patarė tiemsiems 1421 m., kad Hussitai su pagelba theologiško disputo (kas tuomet buvo priimta) numestų nuo savęs erezijos apkaltinimus. Hussitai sutiko, bet popiežius Martinas V nesutiko ant tokio kompromisso su erezija. Tad Vytautas teisindamasi, kad nori Čechus sugrąžinti bažnyčiai, ir nežiurėdamas ant kliučių, popiežiaus ir Sigismunto daromų, pavasaryj 1422 m. išsiuntė Zygmantą Kaributaitį su 5.000 kareivių ant pagelbos Hussitams, kas gerokai nugązdino Vengrų Sigismuntą. Tasai, negalėdamas atitraukti Vytautą nuo Čechų, o padrąsintas nepasisekimu kunigaikščio Zygmanto suvienyti Čechus, užmesgė prieš Lietuvą ir Lenkiją koaliciją iš Austrijos, Bavarijos ir Šląsko kunigaikščių, prie ko stengėsi patraukti ir kryžeivių zokoną. Gal butų įvykusi didelė karė, jeigu Lenkijos kancleris Olesnickis nebutų prašalinęs ją,pada-

rydamas sandorą Lenkijos su Vengrų Sigismuntu · Kėzmarko susivažiavime ciesoriaus, Jagėlos ir Vytauto. Tad Vytautas nebįstengė priešintis ir tapo apgalėtas savo polytikoje: paliepė kariumenei grįžti iš Čechijos, o Lenkai net pasiulė Sigismuntui pagelbą prieš Hussitus! Už tatai Vytautas apsižadėjo nuo dabar vesti savo polytiką atskyrium nuo Lenkijos polytikos. Lyg ant tos pameklės, popiežius dėkavojo Vytautui už apleidimą Cechų reikalo!

Taip gi po įtekme Olesnickio Jagėla išdavė Vieliuniuje ėdiktą (1424 m.), kuriuomi liepė Lenkams, ėsantiems Čechijoje, grįžti namon į tėvynę, o nužiurėtus erezijoje pavedė po bažnytine jurisdikcija! Kada Zygmantas Kaributis ant savo rankos apsiėmė ekspediciją į Čechiją, tad Jagėla ir Vytautas išsižadėjo bendrumo su juomi, ir tuomi pavedė Hussitus ant grobio ciesoriui. Rods laike maišto Švytrigėlos susidėjo Jagėla su atlauža Hussitų, Taboritais vadinamų, kurie rėmė Zygmantą Keistutaitį, bet neatsinaujino unija Čechų su Lenkija ir Lietuva jam begyvenant, dėlei pasipriešinimo kunigų hierarchijos!....

Kada vėliaus Kazimieras, prašant Hussitams, tapo nusiųstas į Čechiją, kunigų partija, kuri valdė Lenkiją, neparėmė karalaičio; už tatai Hussitai antjodavo ant bažnytinių lobių. Tad viešpataujanti partija sudarė konfederaciją Korčyne (1438 m.) ir pradėjo karę namie prieš Hussitų partiją. Spytek iš Melštyno krito kovoje pas Grotnikus, Abraomas iš Zbąšyno, sumuštas per tuntus Poznaniaus vyskupo, pasimirė iš susikrimtimo, ir partija Hussitų, netekusi vadovų, sudilo.

Kada 1424 m. Jagėlai prigimė sunus, Lenkų šlėkta už pripažinimą kudikiui tėvonystės ant Lenkijos sosto, reikalavo, kad jos tiesos taptų paplatintos, ir surašę dokumentą, susivažiavime Lęčycoje 1426 m., padavė Jagėlai dėl pasirašymo. Bet Jagėla prisidingėjo galutinai aprubežiuoti karališkąją valdžią ir sugrąžino dokomentą be savo parašo. Įsiapmaudyjusi šlėkta kardais sukapojo dokumentą. Tuomlaik Lenkai teip-gi pradėjo kolionizuotiesi Lietuvoje ir reikalauti, idant kolionizuotos

žemės taptų suvienytos su Lenkija. Tad jau Lietuvos didikams ėmė aišku buti, kad ant Lenkijos sosto patekus kam svetimam, o ne Lietuviui ir tai dar smarkiam, šlėkta galutinai pavers Lietuvius į nevalninkus. Susiedai vokiečiai velijo tuomet pakelti garbę Lietuvos ir sugrąžinti Lietuvai karališkąjį titulą, kurio nieks labiaus už Vytautą nebuvo užsipelnęs.

„Vytauto protas buvo stingrus, už amžių ir sveikatą drutesnis, todėl jame lengvai tilpo gyriaus įspaudos, kurios atšviežino senus užmanymus. Kryžeiviai buvo apsilpninti, žentas Vosylius Dimitrovyčius nebgyvas buvo, sunus jo namie apsiauptas pavojais, nuo gentainiškų kunigaikščių ir Kazaniaus Totorių, Pleskava ir Novgorodas buvo padonystoje, orda Kipčako buvo netekusi ženklumo, arba jos susmulkinti ulusai laukė sau valdymierų iš Lietuvos; žodžiu sakant, visa šiaurinė Europa, rodos, laukė karaliaus ant Lietuvos sosto, idant jam tarnautų. Tokios tur-but buvo mintys didžio Vytauto, karšinčioje senatvėje" (Norbutas).

Sigismuntas pritarė Vytautui, turėdamas ant akių kitokį mierį. Turkai buvo pradėję platintiesi, gręsdami visai krikščionybei. Jau didelė dalis Balkanų pussalio buvo per juos užimta, atskyrus menką gabalėlį Rytų ciesorystės ir Konstantinopolio; pavojuje stovėjo Vengrija, Austrija ir pati Vokietija; juk pats Sigismuntas tapo susmogtas pas Nikopolį 1396 m. Už tai jis dabar rupinosi suvienyti visus vidurio ir rytų Europos valdininkus į didę kryžiaus karę prieš Turkus. Visų akys kreipėsi prie Vytauto, kurs turėtų buti vadovu tos kryžiaus karės, nežiurint į savo žilą amžių (85 metų), dėlei savo smurtumo ir gudrumo. Dėlto tai sutarta buvo susivažiuoti daugybei valdymierų Vytauto viešpatystėje, į Lucko miestą, kur Vytautas užprašęs buvo teip-gi Jagėlą, be kurio žinios nenorėjo žengti teip didelių žingsnių.

Vytautas Lucke priėmė svečius su iškilme, žiemą 1429 m. Iš tikro nė pirm to nė po tam iki Napoleono I gadynei nebuvo tokio didelio susivažiavimo karunuočių — nuo Rusų kunigaikščių ir Totorių chano, kryžeivių ir Byzantijos legatų pra-

dedant, o baigiant ant paties ciesoriaus Sigismunto. Suvažiavo į 15 000 svečių ir viešėjo per 7 sąvaites!

Dėl svečių maisto Vytautas kasdien naikino: 700 jaučių, 1.400 avinų, 100 taurų, ir 700 bačkų visokių gėrimų. O svečių vaišinimas per 6 sąvaites kaštavo nemažiaus kaip pusantro milijono auksinių.

Šitame suvažiavime turėjo buti nuspręstas kryžeivių ginčas, ginčai dėl Raudonosios Rusijos ir Moldavijos tarp Lenkijos ir Vengrijos, reikalas gynimo rytinės viešpatystės nuo Turkų, o ant galo ir Hussitų reikalai. Viskas šitas buvo ideališku siekiu susivažiavimo Lucke, turinčiu pertikrinti susirinkusius svečius apie Vytauto galybę, su kuriuomi ciesorius šventė savo sątaiką, o kursai monarchai geidžiant ėmė ant savęs rollę sudžios ginčuose Lenkijos su Sigismuntu ir Zokonu. Kada lydintiejie Jagėlą ponai pasipriešino šitam, atmesdami Vytauto įtekmę ant Lenkijos dalykų, Sigismuntas dalintojas iš Dievo mylistos karališkų insignijų, aukauja Lietuvos kunigaikščiui karališką titulą, prižadėdamas atsiųsti jam karuną, kurią reikėjo pagal tradiciją priimti iš jo ir popiežiaus rankų. Vytautas neturėdamas sunų, o norėdamas palikti savo įpėdiniu gabų brolį Zygmantą, geidė jam per šitą sątaiką su susiedais palengvinti pirmus valdymo žingsnius.

Lucke vienok dalykai kaslink karunavojimo Vytauto netapo galutinai užbaigti, Lenkai protestavojo ir apleido miestą, nors Jagėla sutiko ir abudu monarchu persiskyrė gerokame sutikime. Dabar prigulėjo viskas nuo Vytauto, ar priimti karuną ar ne. Bet veikiai dalykai kitaip pakrypo. Mat į keletą dienų po tam Jagėla pasiuntė per Mężyką ir maršalką Domaratą gromatą karaliui Sigismuntui, kurs tąją pakeliui Łańcute aplink 6 dieną vasario apturėjo, kur jis rašė, kad dalyke karunavojimo, senatoriams perstatant, jis dabar kiteip manąs, jis dabar matąs, kad tasai karunavojimas nieko labo neatnešęs abiem šalim, kad jis abipusėms suderyboms priešingas ėsąs, kad Lietuviai, išdydaudami šita nauja garbe ir urėdu, galėtų išdrįsti (possent assumere audaciam), mirus Vytautui apsirink-

ti karalių iš savo dėkos, nesiklausę Lenkų, kas tiesok tebėsantiems prižadėjimams priešinasi, Vytautas vėl daug tėvoniškų žemių karaliaus turįs po savo globa, kurias jis nenorėtų paveržti, bet kurios, anam apsikarunavojant, galėtų dingti dėl jo ir dėl karunos Lenkijos; todėl jis prašąs Sigismunto, kad atsižadėtų nuo savo užmanymo.

Toji gromata, kurią karalius Sigismuntas tuojaus prisiuntė Vytautui, buvo pradžia ir priežasčia viso tolesnio nelabumo. Be tos gromatos, nežinia, ar Vytautas butų užsimanęs karunuotiesi ar ne. Tatai pats Vytautas savose gromatose atkartoja daug sykių, o pirmą syk gromatoje 17 d. vasario, kur jis sako: „Nuorašą tos gromatos, kurią mums prisiuntė romiškas karalius, mes liepėme perskaityti akyvaizdoje musų dumos. Iš jos mes patiriame, kad tai, ką Lucke akyvaizdoje romiškojo karaliaus priėmei su pritarimu ir maloniai, nugis tam karaliui kiteip perstatai. Teip gi tame nuoraše mes radome, kaip labai mus tame rašte pažemini, užgėdini ir mus nelyginant nevalnais padarai, mus, musų žemes ir musų lietuviškus didikus, kurie tatai galvoja ir skaudžiai atjaučia, ypatingai dėl šitos vietos tavo gromatoje, kad, jeigu mes apsikarunuotumėme, bajorai, šituomi urėdu ir garbe išdydaudami, galėtų išdrįsti, mums numirus, iš savo dėkos be dalyvumo lenkiškų magnatų apsirinkti karalių, kas tiesiok abipusėms suderyboms priešinga ėsą. Pažiurėk Tamistos Šviesybė ir gerai apsvarstyk, ar tie, kurie tatai tau patarę yra, gerai patarę yra arba kiek tokia patarmė verta buvo. Ar-gi tai reikalinga buvo, tatai pranešti romiškam karaliui arba jam tuomi įgristi, ar pritiko tau dalyką, kame akyvaizdoje to romiško karaliaus pirmiaus buvai sutikęs, nugis jam kitaip perstatyti? Juk butų geriaus buvę, kreiptiesi prie musų su tokia gromata ir mus su tolygiu raštu pirmiaus užklausti negu romiškąjį karalių, apie tai su mumis iš kruvos apšnekėti ir susitaikinti; ką tad butumėme Tamistos Šviesybė ir mes išradę geru ir garbingu, sutikime su musų ir tavo magnatais padaryti, o ne tokiu budu mus, musų kunigaikščius ir bajorus pažeminti ir aptéršti".

Šitas skundas Vytatauto pasiantrina jo vėlesnėse gromatose kassyk aštresniu budu, ir jis pasako tiesiok, kad vienatinai apteršimas jo prieš visą svietą privertęs jį ėsąs rupintiesi apie karališkąją karuną. „Mes niekados negeidėme karunuodintiesi", jis rašo vėliaus Lenkų didikams, „juk jums nėra nežinoma, kaip mes Kėzmarke, kur romiškas karalius mums pasiulė karunavojimą, jokiu budu ant to nesutikome. Teip pat andai Lucke, kada tas pats romiškas karalius mums tokį karunavojimą pasiulė, mes jam nieko nenorėjome atsakyti be patarmės ir sutikimo pono Lenkijos karaliaus. Ir nors tuomet tasai su dideliu pasimėgimu ir malone sutiko ant karunavojimo, mes tačiaus dar nebuvome nusprendę, tąjį karunavojimą įvykdinti. Bet kada jis buvo iš Lucko iškeliavęs ir mus pradėjo teršti pirma prieš romiškąjį karalių per savo paslus, ir panėšiu budu prieš romišką sostą tulus artikulus prieš mus pakėlė ir šiaip kitur mus savo raštuose išdergė, tad tiktai mes ėmėme svarstyti ir su savais pavaldiniais sątarautiesi, kaip mes galėtume išvengti gėdą ir nelaisvę, kuria karalius Lenkijos mėgino apsunkinti ir varžyti mus ir musų žemes". Juk iš tiesų geri Lietuvos prietikiai su Lenkija prigulėjo nuo geros valios abiejų pusių, nuo išsitikėjimo monarchų vienas kitam, o atsišaukimas ant savo tiesų tuojau tą viską papainiojo. Tai-gi Jagėla savo netaktiškumu įžeidė garbę Vytauto ir Lietuvių tautos, ir nestebėtina yra, kad Lietuvos didikams įkyrėjo Horodliškė unija, ir jie ėmė reikalauti savistovumo Lietuvos. Už tatai juk dabar ir ginčas kilo. „Lenkai paisėjo", rašo anos gadynės vienas kryžeivis, „kad karunavojimo reikale Lietuvių bei Rusų žemė tapo prigludinta prie Lenkų karalystės ir kad turėtų buti į Lenkiją įkunyta, jeigu didis kunigaikštis numirtų, ir kad niekados nuo Lenkijos neturėtų atsiskirti. Lietuvos ponai ir Rusai paisėjo, kad jie visuomet ėsą buvę valnais ponais, kad jie didį kunigaikštį laiko už savo viešpatį, ir jeigu tas numirtų, jie sau kitą išsirinktų ir tąjį laikys už savo viešpatį, kad žemė niekados prie Lenkų neprigulėjo, kad jie prie savos valnybės pasiliks ir nuo jos niekados neatsisakys. To dalyko dė-

lei abidvi pusi buvo labai įtužusios". Lietuviai ir teip per ilgai tylėję buvo ant visko, ką Jagėla jiems antmetė, ir todėl dabar gera proga pasipynė išreikšti savo prigimtas tiesas, savo savistovumą. Pats Vytautas matomai iki tam laikui nesirupinęs buvo apie Lietuvos savistovumą ir neprigulėjimą nuo Lenkijos, nes dar 1 d. balandžio 1428 m. savo žmonai Julijonai užrašydamas tulus lobius Novgorodko ir Trakų pavietuose, tai gi Lietuvoje, štai ką jis įrašė į dokumentą: „kad Julijona niekados neturi atsisakyti nuo paklusnumo šviesiausiam Lenkijos karaliui, kurs tuomlaik viešpataus, ir karunai Lenkijos, bet turi jų viernai klausyti, toliaus kad, jai numirus, visi tie lobiai ir tėvonija turi be skriaudos atgal tekti Lenkijos karunai ir tajai prigulėti". Todėl aišku yra, kad galop savo gyvatos Vytautas, rasi verčiamas Lietuvos didikų, pradėjo bodėtiesi unija su Lenkais, kuri iš dalies jo paties darbu buvo. Nuo to laiko, kaip Jagėla pasiuntė aną nelemtą gromatą Sigismuntui, nesutikimas tarp abiejų pusių ėjo didyn, Vytautas savose gromatose kas kart labiaus unksčia ant Jagėlos, o maloningumą išpilia ant karaliaus Sigismunto ir ant vokiečių zokono. Jis pasirįžo karunuodintiesi, „ar tai kam nors patiks ar ne". Jo pavaldiniai dabar turėjo jam sudėti naują prisieką ir sudrutinti Lietuvos parubežines pylis ir gyniavas. Ne daug reikėjo, kad, Hussitams užklupus ant Čenstochovo kliošioriaus, abiejų žemių armijos butų susirėmusios. Jagėla dabar mėgino įpykintą bendrą numalšinti, jis melavo, buk ne jam liepiant pa-kancleris surašęs įžeidžiantį raštą, jis Vytautui siulė savą karuną arba derybaudamas su Hussitais ir vokiečių zokonu tikėjosi Vytautą suarzinsęs su jo draugais ar net jį įbaidysęs. Veltui popiežius, Lenkų papirktas, mėgino Vytautą suminkštinti. Bet Vytautas nepasidavė. Laikas karunavojimo tapo paskirtas pirma ant 8, galiaus ant 29 d. rugsėjo 1430 m. Ant tos iškilmės pakvietė Vytautas, apart Mozurijos kunigaikščių ir hochmeisterio, didį Moskvos kunigaikštį, kniazius Tverių, Riazaniaus, Odojevo ir daug kitų smulkesnių rusiškų kunigaikščių, Moldavijos vaivadą; teip-gi atkako paslai To-

torių, ciesoriaus Konstantinopoliškio ir metropolitas Photius, kurį Vytautas buvo andai iš urėdo išmetęs. Navatna, kad Vytautas, nežiurint į arzaliavimus, nesiliauja susirašinėjęs su karaliumi ir Lenkais; matomai atskyrimas Lietuvos nuo Lenkijos galų gale jam nerupėjo. Juk kada naujos suderybos tarp Lenkų ir zokono turėjo įvykti, jis labai prašė hochmeisterio, idant jo paties ir jo didikų pečvietė butinai ten pridėta taptų, lyg kad jis skaitė savę dar už sąnarį vienos viešpatystės!

Rods kiteip manė tie, kurie jam siulė karunavojimąsi. Prisiartinant laikui karunavojimosi, Lenkai apstojo savo vakarinį rubežių ir ketino su ginklais neperleisti karunavojimo paslus. Vytautas pats ėmė abejoti apie įstatymiškumą karunacijos, įvyksiančios iš rankų romiško karaliaus, kurs patsai nebuvo karunuotu ciesoriumi, ir be bažnytinio patėpliojimo, kurį popiežius buvo užgynęs. Idant tokias mintis iš Vytauto galvos išvaikyti, Sigismuntas dar prieš iškilmingąją karunavojimo pasiuntinystę pasiuntė mokytą Viennos profesorių Baptistą Čigalą. Šitą tad profesorių su jo draugkeleiviu Sig. Roth sugavo ant rubežiaus betykantis Jonas Čarnkovskis, sumušė, ir kas svarbiausia, atėmė popieras, kokias su savimi vežėsi. Tad jau vyriausioji delegacija nebeturėjo drąsos eiti per lenkiškąjį rubežių. Tarp popierų, atimtų nuo Čigalos, Lenkams pateko du svarbiu dokumentu: raštas karunavojimo ir instrukcija dėl paslų karunavojimui. Projekte karunavojimosi rašto Sigismuntas sako, kad jis pakeliąs ne tiktai patį Vytautą, bet teip-gi jo įpėdinius ir tėvonius į „amžinus" karalius, šalį ir kunigaikštystę Lietuvos visame didume — į karalystę, ir podraug jis nutaria, kad kaip Vytautas iki šiam laik yra buvęs valnu kunigaikščiu, tegul jis teip-gi ateitėje, bekaraliaudamas, ir teip pat jo įpėdiniai, esti valnais karaliais, nė jo, nė šventos ciesorystės, nė keno kito vasalais. Tai-gi čion aiškus yra suardymas lietuviškai lenkiškosios unijos. Instrukcijoje paslams Sigismuntas įsako, kad apkarunavoję Vytautą ir jo žmoną, vardan romiško karaliaus, Vengrijos ir Čechijos, jie pasiulytų amžiną sądorą tarp naujos karalystės Lietuvos,

ir Prusijos, Vidžiamio, ciesorystės, karalysčių Vengrijos ir Čechijos, kur, jeigu krikščionis, susiedaujantis su vienu iš sądorininkų, kėsintųsi vieną iš jų užpulti arba neteisiai spausti, tad jie visi ir jų ainiai, vienas kito ne tik neturėtų apleisti, bet vienas kitam su bendromis spėkomis turi traukti į talką ir, kaip trįs karalystės — romiškoji, vengriškoji ir čechiškoji yra sujungtos ypatoje Sigismunto, teip jie visi turėtų savą susivienyjimą. Toks plianas žinoma permaino visą konstelliaciją rytų, ir kaip instrukcijoje pasakyta, turėjo suvienyti visas šalis tarp Baltiškųjų jurių, Juodųjų marių ir Tarpžeminės marės į amžiną susivienyjimą. Tad Lenkų karalystė, apspista neprietelių iš visų pusių, buvo lyg žvėris patekęs į spąstus, ir butų jau anuomet išdalinta tapusi tarpe susiedų, jeigu tasai plianas butų įvykęs.

Bet Sigismuntas abejojo, ar Vytautas priims tokį projektą ar ne, ir todėl jis instrukcijoje paslams įteikė įsakymą, ką jie turi daryti, jeigu Vytautas nepristotų ant jo. Ir iš tiesų galime abejoti, ar Vytautas, nukaršęs senelis, butų norėjęs pradėti naują, audrų pilną gyvenimą, ypatingai kad priėmimas projektų Sigismunto butų pagaminęs didelę karę rytuose. Negana to. Pats projekto patekimas į Lenkų rankas buvo priežastami susitaikymo Vytauto su Jagėla. Aplink 1 d. rugpjuties 1430 m. tapęs buvo Čigala perimtas su projektu; jau 16 d. rugpjuties lankėsi pas Vytautą numylėtinis Jagėlos, Andrzeiko, vardan karaliaus nuožemiai prašydamas, tegul Vytautas tuomi tarpu atideda karunavojimąsi ir tegul pirma susitinka ypatiškai su karaliumi: karalius norįs jam savą karuną pavesti ir globą ant savų vaikų. Tai buvo pradžia derybų, kurios iš tiesų atvedė ant susitikimo abiejų monarchų. Dabar Vytautas pasiuntė drauge su Andrzeiko pas karalių savą sekretorių Liutką iš Brzezies, nors kaip jis pats sako, „teip pat su nuolankiais ir draugiškais žodžiais", bet ir su žinia, kad jis neatidės dienos karunavojimosi ir todėl negalės su karaliumi susieiti. Bet jau 8 d. rugsėjo buvo nauji Jagėlos pasiuntiniai pas Vytautą, kurie vėl vardan karaliaus ir teip gi Lenkų

klupsti globojo, tegul tik jis atidedąs karunavojimą ir susieinąs su karaliumi parubežėje: karalius viską dėl jo padarysęs, dėl jo garbės ir jo naudos, lyginai kaip dėl savęs, nes ans nieko teip labai netrokštąs kaip su Vytautu gyventi senoje prietelystėje ir broliškoje meilėje. Vytautas vėl atsakė, kad jis negalįs atidėlioti dieną karunavojimosi, bet jau vienu žingsniu prie karaliaus pasviro, sakydamas, kad jis rods su karaliumi norįs susieiti, tik jis norįs galiaus žinoti, „kam ir ko"? Tad pasiuntiniai pasakė, kaip derybos turėtų vedamos buti: karalius norįs jam karuną „malonėti", jeigu jis aną priimtų pats dėl savęs „iki savam gyvenimui", bet jam numirus „tegul vėl pareitų, kaip kad pirma yra buvę". Tokį projektą regimai Vytautas pagyrė, nes jis pasiuntė pas karalių Nik. Maldrzyką pranešti, kad, jam negalint apleisti vietą, kur jis švęs karunavojimą, karalius atvyktų į Vilnių. To gana buvo. Jagėla, nieko toliau nelaukdamas, traukė į Lietuvą, nepasiprašęs nė pavelyjimo gromatos, nežiurint į prieštaravimą senatorių. Vytautas priėmė jį su didele pagarbe, liepė saviems kunigaikščiams ir bajorams iš toli pasitikti, pakeliui gausiai ganėdino jo reikalavimams; ir kada karalius 10 d. spalių atkako į Pavilnę, Vytautas raitas iškako už mylios jį pasitikti, drauge su savo pačia ir visais savo karunavojimo svečiais, ir tad abudu seniu glamonėjosi apsikabinę. Nuo tos valandos Vytauto mintys atsimainė: tur-but Jagėla parodė jam popieras, atimtas nuo Čigalos. Kas link menkniekių greitai parėjo į sutikimą, bet karunavojimą nebegalima buvo mesti į šalį. Tur-but Vytautas sutiko ant to, kad karunavojimas tik ypatai Vytauto teteks, o šiaip prietikiai Lietuvos prie Lenkijos neatsimainys. Tokią atmainą Vytauto minčių išreiškia gromata, rašyta 13 d. spalių karaliui Sigismuntui, kur ans išmėtinėja net tamjam, kam ant paskirtos dienos neprisiuntė karunų, nors Vytautas turėjo žinoti, kad tame dalyke Lenkai kalti buvo. Apsikarunuoti jis apsikarunuosęs, bet dabar dalykai teip stovį, kad jis esąs pareikalavęs nuo Lenkijos didikų jų pritarimo. Todėl Sigismuntas, be didelių klapatų, galįs karunas siųsti, jeigu

dar norįs, tik ne su teip daugeliu palydovų, ambasadorių ir kunigaikščių, bet mažiaus įžiuromu budu (secreciori modo) su nedaugeliu paslų. Nors jis galėtų karunas siųsti ir per Lenkiją, vienok atvangesnis ėsąs kelias per Prusiją. Veikiai potam Jagėla gavo žinią, kad Sigismuntas pasirįžo su ginkluota ranka pervesdinti paslus su karunomis per Lenkiją į Prusiją; tuojau, 15 d. spalių, Vytautas rašo antrą gromatą Sigismuntui ir prašo, kad to nedarytų, nes jis bėgančiuose reikaluose ėsąs kiteip ir draugingiaus susišnekėjęs su savo brangiausiu broliu, Lenkijos karaliumi. Todėl jis netik kad varu tegul savo paslus nepervesdinąs, bet dabar tegul su visu nė nesiunčiąs jų pirma, negu Vytautas vėl duosęs žinią. Tuomi tarpu busę lenkiški didikai prisiuntę pritarimą karunavojimui, po kam jis pasitikįs su savo broliu, karaliumi Lenkijos, pareiti į gerą sutarimą, ir tuomet Sigismunto paslai galėsę per Lenkiją keliauti su atvanga. Aišku iš to rašymo yra, kad Vytautas jau su Jagėla buvo susitaręs kas link karunavojimo, ir įstabu gana, kad Vytautas tuomet mandagiai, bet nieko netrunkant atsisveikino su svečiais, atkakusiais ant karunavojimo. Vytautui nebuvo lemta nešioti karuną, nes jis umai įsirgo — sako tula votis atsivėrė tarpmentėje (karbunkula?)—ir į dvi sąvaites mirė 27 d. spalių 1430 m. Trakų pylyje, kur jis iš Vilniaus buvo nuvykęs. Jis tapo palaidotas Vilniuje, šv. Stanislavo bažnyčioje, šale kunigaikštienės Onos. Teip tad 86 mete amžiaus užgeso tas Lietuvos didvyris ant rankų brolio savo Jagėlos, kurs drauge su Olesnickiu be paliovos iki pastarai valandai sedėjo prie jo patalo [1]). Jagėla pats ir Lenkų istorikas Dlugošius tvirtina, kad, jausdamas prisiartinantį galą, Vytautas, akyvaizdoje savo pačios ir savų didikų, pripažinęs, jog jis ėsąs įgyjęs visas savo žemes ir urėdą did. kunigaikščio

1) Staigus įsirgimas, mirtis ant rankų Jagėlos ir Olesnickio, pažadina nepasitikėjimą, ir noroms nenoroms Lietuviams prisimena sklepas Krėvoje 15 d. rugpjučio 1382 m. ir palocius Trakuose 27 d. spalių 1430 m...... Teip rašo vienas lietuviškas istorikas.

nuo Jagėlos, ir kad jis todėl viską palikęs ant Jagėlos rankų. Ar teip buvo iš tiesų ar ne, męs šiądien nežinome, reikėtų rasti ištikimesnius liudytojus negu Lenkai ir jų veltvylingas karalius.

Iš mirties Vytauto Lenkai linksmųs buvo, nes su jo numirimu tikėjosi, kad mąstis separatizmo podraug pasiliko palaidota; juk Lenkija—anot Lenkų—tapo Vytauto įpėdiniu, ir naudojosi iš vaisių keletdešimtmetinio triuso žmogaus, kuriam po šitai dienai šiaur-rytinėje Europos pusėje nebuvo lygaus galingume..... Bet Lietuviai, ilgai dar po mirties Vytauto rinkosi didžius kunigaikščius, ir tuomi protestavojo prieš Lenkų užmačias.

Vytautas ne vien dėl savo tėvynės buvo daug padirbėjęs, bet ir dėl visos Europos: jis subaudė Totorius rytuose, o kryžeivių zokoną vakaruose, per ką vėlesnė reforma bažnyčios pastojo galimu daigtu. Nė vienas iš jo pranokėjų nepaliko Lietuvos teip pralobintos, plačios ir atvangios nuo rytų pusės, ir nė vienas iš jo įpėdinių nemokėjo tėvynę palaikyti ant tokios augštumos. Vytautas turėjo už pačias kunigaikščiutes Rusijos—Mariją Praksėdą, Oną (kuri Vilniuje įsteigė bažnyčią šv. Onos) ir Julijoną.

Vytautas buvo nedidelio augalotumo, bet gražaus stuomens ir veido, barzdos ir usų nenešiojo. Budą turėjo gaivų, buvo energiškas ir karštas, darbštus, mylėjo iškilmes. Paprastai gyvendavo Trakuose, dvaras-gi jo buvo didelis ir puikus; jis labai mėgo mokintus žmones ir duosningai juos apdovanodavo. Graži kalba jam labai patikdavo, bet gražių žodžių tuščiai ištartų arba ištartų blogame reikale nemėgdavo, ir kada sykį prieš jį kiti gyrė iškalbumą vieno magnato, jis atsiliepė: „velyčiau ne teip švelniai kalbėti, bet teisybę". Mokėjo kalbas slovėniškas, vokišką ir lotynišką, rašė rusiškai ir vokiškai, bet meilausiai ir tankiausiai jis šnekėjo lietuviškai, ir savo prigimtą kalbą augščiaus statė už svetimas. Krašto rėdai atsidavęs, visuomet buvo krutus ir laikėsi priežodžio: „Tas laiką visados gaišina, kas jo lukuriuoja". Jis mažai mėgo medžioti,

nekentė perżengiančių normą puotų, nors nuo vaišių ir česnių, sujungtų su linksmumais, neatsisakydavo. Kaip tikras kilties vyras ir diplomatas, jis mėgo šachus lošti. Laikė żmones išmanius moksluose ir technikoje, partrauktus iš użrubeżio, kuriems liepė šalies jaunuomenę mokinti. Vienval važinėdamas po šalį, viską pats prižiurėjo: bėda tam buvo, kas nepildė to, kas jam pavesta buvo. Viešpatystė buvo didelė, ir traukėsi nuo Baltijos jurių iki Juodmariui, nuo Bugo iki rubežių Permijos (šiądien tą plotą apima šitos rėdybos: Jekaterinoslavo, Chersoniaus, Podolijos, Volynijos, Kyjevos, Černygovo, Mogylevo, Minsko, Smolensko, Vytebsko, Pskovo, Novgorodo, Vilniaus, Grodno, Kauno, aplinkės Bielostoko, Suvalkų).

Nelikus per karalienę Boną pastatydintojo paminklo ant Vytauto kapo, paminklas tapo atnaujintas grovo Eustacho Tiškevyčiaus 1853 m.

Švytrigėla (1430—1432).

Vytautas nepaliko tikusio įpėdinio, kurs butų mokėjęs sunaudoti vaisius jo ilgmetinio triuso. Kandidatais tapo pripažinti Olgerdo sunus — Švytrigėla, ir Keistučio sunus Zygmantas—abudu kataliku. Lietuvos ponai senate Vilniuje linko prie Zygmanto Karibučio, pagarsėjusio drąsumu Čechijoje; bet kuomet tasai, budamas kunigaikščiu Starodubo ir Sievierako, dar nespėjo żengti żingsnio, jau Jagėla su Lenkais užkėlė ant Lietuvos sosto — Švytrigėlą, neramų ir smarkų żmogų, żiaurų ir narsų kunigaikštį, su raiba praeite, girtuoklį. Jį rėmė Rusai, ir jis mėgo Rusus savo aplinkėje. Lietuviamsgi jis mažiaus patiko. Ir Švytrigėla, priimdamas urėdą did. kunigaikščio, prižadėjo lenktiesi Lenkijos karaliui ir jo įpėdiniams, neardyti vienyjimo Lietuvos su Lenkija, użlaikyti Horodliškę uniją 1413 m., galiaus Lenkams atiduoti Podoliją su Kamieniecu, Smotryčiumi, Skala ir tt., jeigu teip użgirs neużilgo susirinksiantis seimas abiejų tautų.

Bet Švytrigėla nemalonėjo viršesnybės Jagėlos nė Lenkų, ir veikiai użmezgė derybas su ciesoriumi Sigismuntu ir su

kryżeiviais, pranešdamas podraug, kad Jagėla ketinąs kryżeivius išguiti iš Prusų. Į tą tarpą susitarę Lenkų ponai—Povilas, vyskupas Kamienieco, Grigas Kierdejus, broliai Bučackiai ir k. — użgulę ant Kamienieco iš nejučių, apkalino tenykštį storastą Daugirdą, ir użėmė Podolijos miestus vardan Lenkų karaliaus. Jagėla, marams viešpataujant Lenkijoje, ilgiaus użtruko Lietuvoje, ir Vilniuje teip susibarė su Švytrigėla, jog tasai karalių beveik kuo ne uż barzdos papešė. Lenkų dvariokai paleido paskalą, bnk Švytrigėla karalių apkalinęs laikąs Vilniuje, ir skundėsi net popieżiui. Lenkai, susibėgę į Vartą, tarėsi tuojau po naujų metų traukti prieš Lietuvą. Jagėla-gi pażadėjo Podolijos miestus išduoti Lietuviams, apmalšino Lenkus ir pats į Lenkiją neużkabintas sugrįżo, paglemżęs 1000 rublių sidabru iš Lietuvos yżdo. Lenkai-gi paslus, siųstus į Podoliją dėl jos atėmimo, apkalė retėżiais ir įmetė į kalinį, o ant seimo Sandomieriuje 1431 m. reikalavo, idant karalius apskelbtų Švytrigėlą uż maištininką ir nepritelių „oiczyznos”.

Švytrigelai tuomi tarpu nepasisekė paimti Smotryčiaus pylį. Jagėla norėjo taikos, ir sutarmė įvyko; Lietuviai paleido Lenkų suiminius (tur-but Podolijoje), o Podolija teko Švytrigėlai į lėną. Bet Lenkai, matydami, kad Rusai remia Švytrigėlą, użsimanė atimti nuo Lietuvos Lucko pylį ir pietinę dalį Volynijos; priegtam reikalavo, kad Švytrigėla važiuotų į Krokuvą priimti investiturą ant did. kunigaikštystės Lietuvos ir Rusijos; ant to Švytrigėla trumpai atsakė: „Nė Lucko neduosiu, nė gi użtruksiu Podoliją atimti. Jusų investituros nereikalauju, nes aš turiu didę Lietuvos kunigaikštystę pagal tiesas tėvonystės, o ne iš keno nors mylistos”.

Lenkams besirengiant į karę prieš Lietuvą, chanas Totorių Aidar įsigrudo į lietuvišką Rusiją, ir pustyjo aplinkes Mščensko. Švytrigėla neturėjo laiko nubausti antpuolėjus, ir todėl su chanu susitaikino. Su kryżeivių zokonu teip-gi sądora tapo sutarta, 19 d. birżelio 1431 m., Christmėmelyje, kur abi pusi żadėjo gelbėti viena kitą, kilus karei, laimikiais da-

lintiesi pusiau, ir sądorų nedarysianti viena pusė be žinios kitos. Už tą sądorą Jagėla darė išmėtinėjimus Švytrigėlai per savo paslą Joną Liutką iš Brzezies; Švytrigėla paslui sudavė į ausį ir įmesdino jį į kalėjimą. Tad kilo karė.

Jau 10 d. liepos Jagėla atsidurė pas Horodlo, ir iš čion prašė ciesoriaus Sigismunto, kad siųstų talkininkus, kryžeivių zokonui siulė amžiną sątaiką, jeigu neįsileis į tą karę ir bus tarpininku, ir synodo Bazilėjoje prašė, idant nepavelytų tramdyti taiką. Nieks negelbėjo: kryžeiviai Prusuose ir Vidžemyje rengėsi į karę.

Viename susirėmime, Grigas Kierdejus pergalėjo kunigaikštį Senkų, sunų Romano, ir ant vietos nudėjo. Traukiant toliaus ant Volynijos, pylys Vladimiro ir Zbaražiaus tapo šturmu įimtos. Aplinkės Lucko, apgyventos Rusinų, tapo nupustytos baisiausiu budu. 30 d. liepos Lenkų kariumenė vertėsi per Styrą, kurio kitoj pusėje stovėjo Švytrigėla su Rusinais. Švytrigėla Lucko miestą uždegdinęs, pats pabėgo, suimti-gi tapo Vilniaus storasta Goštautas, ir liet. maršalkas Rumbaudis. Vienok Lucko drutą pylį gynė užsispyręs Jurša, kareivis patyręs dar prie Vytauto laikų. Čion Švytrigėla atsiuntė Olešką ir Vosylių, rusiškus kniazius, irDodigaudį dėl derybų taikos, bet Lenkai nesutiko. Rusinai tuomi tarpu įėmė karaliaus pylį Ratno ir plėšė Chelmiškę žemę; bet už tatai vadai Švytrigėlos, Vosylius ir Balabanas, tapo sumušti pas Ivanių (Dubno), kur sergėjo didelį rankių ginklų. Galiaus 6 dieną rugsėjo įvyko pertraukos karės; sutarta, kad seimas abiejų tautų Parčove per blovieščių kitų metų nutars amžiną sątaiką tarp abiejų tautų. Lenkams sugrįžus namon, įpykinti Rusinai Lucko paviete katalikus, ypač Lenkus, ganabyjo ir jų bažnyčias sunaikino.

Tuomsyk teip-gi kryžeiviai buvo įpuolę į Lenkiją, ir į trumpą laiką sunaikino 24 miestus ir miestelius, o 3.000 kaimų pavertė į plėnį. Moldavijos hospodarius Aleksandras, gelbėdamas Švytrigėlai, nupustyjo pavietus Sniatyniaus,Galičiaus ir Kamienieco, bet galiaus per Bučackius tapo išstumtas į už-

Dniestrę. Ir Vidžemio kryžeiviai pas Naklo tapo sumušti, ir jų maršalkas T. Kroė pateko į nevalę. Pertraukai karės įvykus, kryžeiviai teip gi grįžo namon, ir rupinosi, kad tik Švytrigėla jų neapleistų ir nepaliktų vienų-vienus dėl atsikeršyjimo Lenkams. Veikiai suiminiai liet. Volynijoje ir kryžeivių sugrįžo namon iš nevalės, apart Rumbaudžio ir Vidžemio maršalko.

Kryžeiviai vėl atkėlė klausimą apie karunavojimą didžio kunigaikščio ant karaliaus, ir pats Sigismuntas žadėjo su karuna pributi į Prusiją. Žinoma, Lenkai visaip mėgino vylioti Švytrigėlą, jeib tik atitraukti nuo kryžeivių: tai žadėjo jam Lenkijos karuną po Jagėlos mirties, tai kryžeivių žemes pasidalinant, dalį jų Lietuvai atiduoti, o jeigu nesisektų didį kunigaikštį patraukti prie savęs, tai žadėjo nuo jo atsikratyti, nors nuodais ar kiteip. Tačiaus Švytrigėla netikėjo Lenkams ir matė, kaip jie nori Lietuvą paversti į Lenkijos provinciją, ir todėl nekentė Lenkų iš gilumos širdies. Todėl jis artinosi prie kryžeivių kaipo nedraugų Lenkijos. Lenkai-gi vienval grasino atkeršysę kryžeiviams, kurie dabar prašė Švytrigėlos, idant apsaugotų juos nuo karės ir išglobtų paleidimą Vidžemio maršalko iš nevalės. Tuomi tarpu Lenkai rinkosi į seimą Parčove ir rengė pasalybes dėl Švytrigėlos, Lietuvių ir kryžeivių atstovų, Moldavų gi nenorėjo su visu prisileisti; tad Švytrigėla su Lietuviais ir kryžeiviais ten nevažiavo, ir seimas tapo pertrauktas. Pats Švytrigėla rašė zokono didmistriui: „Kada karalius Vladislavas laiko nevalėje mano maršalką Rumbaudį ir ant mano žodžio nenori paleisti, o tik ant pasigalvojimo manų pavaldinių, kaip-gi jam galima pasitikėti dalyke, kur einasi apie atvangumą mano ypatos, jeigu jis teip mažame dalyke neišsitiki". Teip pat susivažiavimas delegatų Lucke neįvyko, Lenkams nenorint prileisti kryžeivių ir Moldavų prie sątaravimųsi. Lenkai Podolijoje ėmė traukti kariumenę į kruvą, o Prusuose perėję per Vyslą nudegino Senąjį Torunių, kuomet Jagėla vienval klabino Švytrigėlą, idant pamestų draugavęsi su kryžeiviais. Š:tas-gi parengė susivažiavi-

mą —savo atstovo Gedigaudo, Vilniškio vaivados, plenipotentų kryžeivių, ir Bagužio, plenipotento Moldavijos vaivados Elijo. Jis teip-gi sątaravosi su vienu iš Mozurijos kunigaikščių. Į tą tarpą Vilniuje kunigaikščiai Odojevo prisiekė jam paklusnumą. Po tam pats Švytrigėla Christmėmelyje atnaujino su kryžeiviais sądorą pereitų metų, ir unija tapo nutarta 15 d. gegužio 1432 m., ant kurios abipusiai pasirašė ponai, bajorai, vadai ir miestai. Švytrigėla norėjo prie tos unijos pritraukti Rygos archivyskupą ir Tėrbatos vyskupą, bet tam priešinosi Vidžemio landmeisteris. Jagėla, išgirdęs apie tą traktatą, protestavojo, ir sutarta tapo ant šv. Mikolo susivažiuoti pas Torunių galvoms trijų viešpatysčių. Lenkai-gi vėl ėmė rengtiesi į karę prieš kryžeivius, bet Švytrigėlai subaudus nutilo. Iš tiesų Švytrigėla per daug broliavosi dabar su kryžeiviais; jo dumčiumi buvo guvus Heinrikis Holt, ir nuo jo neatsitraukė agentas Reibenitz, vaitas iš Bratjan: abudu valdė Švytrigėlą, kurs turtus Vytauto surinktus arba pats praleido arba leidė savo žmonai pralėbauti.

Tuomi tarpu seserėnas, jaunasai Ziemovitas iš Mozurijos, atkakęs į Vilnių, pranešė, kad Lenkai neilgai apkantos Lietuvos uniją su kryžeiviais, kad jie parubežines pylis drutina ir ten įgultines daugina. Švytrigėla ješkojo pagelbos pas ciesorių Sigismuntą ir pas did. kniazių Vosylių Vosylevyčių, bet nuo abiejų negavo daugiaus nieko, kaip vien žadėjimus. Delegatai trijų viešpatysčių 10 d. rugpjučio 1432 m. susivažiavo pas Torunių, ant salos Vysloje Ostroviec, ir ten tapo pailgintas ginklų sudėjimas ant nepaskirto laiko, o pretensijas visų pusių žadėta apšneketi vėliaus, kitam susivažiavime, liet. Brasčiuose. Bet Jagėla, pagal savo papratimą, padažė alyvos šakutę į nuodus: Lenkai jau buvo surengę suokalbį prieš Švytrigėlą; į tą suokalbį įtraukė kunigaikštį Simą Lengvenį ir Aleksį Vladimyrovyčių, kunigaikštį Kyjevos, teip gi Novogrodko vaivadą Petrašką Mentigirdavyčių ir Vilniaus storastą Gožtautą. Lietuvos senatorius ne sunku buvo prisivylioti, nes jie, atitolinti nuo dvaro ar neturėdami pasitikėjimo, ne-

mylėjo savo valdymiero. Jagėla pasiulė Lietuvos sostą Zygmantui, sunui Keistučio, broliui Vytauto, kurs nekentė vokiečių, o dabar, atkakęs į Lietuvą, prisikalbino kunigaikščius Alšėniškius ir rinko kariumenę beveik po akių Švytrigėlos. Tasai česnis mylintis viešpats pokyliavo su pačia ir visu dvaru Ašmenėje, kur turėjo didelį palocių. Zygmantas, suokalbininkus vedinas, nakčia 17 d. rugpjučio 1432 m. iš Alšėnų ištraukęs, teip laviai užgulė ant Ašmenės palociaus, jog viską, kas ten buvo, paglemžė: kancelariją, regalias, pačią did kunigaikščio, turtus, visą dvarą. Vos pats Švytrigėla su Mantvydu, vaivada Vilniaus ir vadu gvardijos, iš Totorių susidedančios, su 14 arklių paspėjo pasmukti ir nukako į Polocką. Tad Zygmantas ėme valdyti Lietuvos viešpatystę: Lietuviai su džiaugsmu priėmė Zygmantą.

Švytrigėla, nors trumpai viešpatavo, rupinosi vis-gi ir apie naminius šalies reikalus, ypačiai didino rinkliavas nuo rusiškų pirklybos miestų; su užrubežiu palaikė pirklybos susinešimus per privilegiruotus svetimžemius: su Silėzija, su Gedana ir k. Novgorodėnams ir Pleskavėnams suteikė liet. kunigaikščius. Ypatingai Švytrigėlai rupėjo, kad pirkliai iš svetur galėtų atvangiai važinėtiesi netik po Lietuvą, bet ir Lenkijoje bei Mozurijoje.

Zygmantas I Keistutaitis (1432—1440).

Zygmantui apėmus Lietuvos valdžią, veikiai Jagėla išsiuntė į Garteną 7 kamisorius, kur turėjo nuvykti ir zokono paslai dėl žadėtų suderybų: mat velytina buvo vokiečius atitraukti nuo rėmimo Švytrigėlos. Zygmantas, už pakėlimą jo į did. kunigaikščius, ir liet. senatoriai padarė dabar 15 d. spalių su Lenkais tokią sutartį: Zygmantas, gavęs Lietuvą iš rankų Jagėlos, prižada nuolankumą karaliui ir Lenkijai, ir jam mirus Lietuva sugrįš karaliui ar jo įpėdiniams, apart Trakų, tėvonijos Keistučio, kurią valdys jo sunus Mikolas kaipo lėną nuo Lenkų karaliaus; Podolija prigulės prie Lenkijos; teip pat Volynija, su pavietais: Lucko, Olesko, Vladimiro, Lopaty-

niaus, Horodlo ir tt. bus karaliaus turtu, bet pasiliks po Zygmanto valdžia, iki gyvas bus. Gelbės Lenkams prieš kryžeivius; prižada nejieškoti karališkos karunos be pavelenės Lenkų karaliaus.... Teip tad toli parėjo Lietuvos nusižeminimas prieš Lenkiją! Prisiekus Zygmantui ant tokio akto, Krokuvos vyskupas Zbignievas Olesnickis įteikė jam insignijas did. kunigaikščių. Idant prie Zygmanto privilioti teip-gi Rusus, 15 d. spalių Jagėla ten pat Gartine išdavė aktą, kuriuomi dovanodino kniaziams, bajorams ir ricieriams Rusų herbus ir privilėgijas lenkiškosios šlėktos („predictos principes nobiles et boiaros Ruthenorum eisdem graciis et libertatibus privilegiis et commodis gaudere et utifrui volumus, quibus principes nobiles et boiari Lithvanie pociuntur et fruuntur; quodque similiter arma seu nobilitatis clenodia deferre possunt et eis uti, quemadmodum Lithvani, qui ipsa arma a nobilibus regni Poloniae acceperunt et in presenciarum ipsis utuntur atque gaudent" etc.). Į tą tarpą atėjo teip-gi bullė popiežiaus, atvalnyjanti žmones nuo prisiegos, duotos Švytrigėlai, o liepianti, kad prisiektų Zygmantui: mat tą bullę Jagėla jau iš anksto parupinęs buvo.

Po tam visi susirinkusiejie keliavo į Vilnių, ir ten Zygmantas tapo pakeltas į did. kunigaikščius, uždedant Gedimino mitrą jam ant galvos 26 d. spalių 1432 m. Lietuvos didikai ant visko tylėjo, vos tik vienas Jurgis Butrimas stengėsi atkalbinti Lietuvius nuo nusižeminimo Lenkams; jis turėjo didelius lobius Žemaitijoje ir per keliones buvo įgyjęs geroką apšvietimą, tačiaus nieks jo neklausė!

Už Švytrigėlą stovėjo Rusai, ir jis lyg did. kunigaikštis viešpatavo Polocke, Smolenske bei Vytebske; teip gi Novgorodas ir Pleskava buvo ant jo pusės; Vidžemio kardininkai žadėjo jam pagelbą dėl sugrąžinimo jo ant Lietuvos sosto. Už tai karė vėl per keletą metų traukėsi broležudiška tarp namų Olgerdo ir Keistučio. Švytrigėlos šalininkai laimingai kovėsi prieš Lenkus Volynijoje: kunigaikštis Fedko Ostrogskis su Totoriais ir Moldavais pustyjo Podoliją ir pas kaimą Koperš-

tyn Lenkus gana smagiai sukirto. Tačiaus Lietuvoje nesisekė: Švytrigėla, traukdamas prieš Vilnių, ilgai sugaišo pas Ašmenę, kur 8 d. gegužio Lietuviai, po vada jauno Mikolo, o Lenkai po vada Mščugo· iš Skrzynnos paguldė 10.000 šalininkų Švytrigėlos; į nevalę pateko keletas kniazių (Jurgis Lengvenis Novgorodo, T. Adinčius ir k.) ir daugybė liet. bajorų (Daugirdas Dodigaudaitis, Vilniaus vaivada Mantvydas, liet. maršalkas Rumbaudis ir k.). Tabaras, padargos, išteklius — viskas pateko į rankas pergalėtojų. Trakuose potam Zygmantas nukirsdino Mantvydą ir Rumbaudį, o kitus torturavojo ir apkaldinęs retėžiais įmetė į kalėjimą.

1433 metas atsižymėjo nelaimėmis. Balandžio mėnesyje Cyssė Rutenbergis pustyjo Žemaitiją ir 3.000 suiminių išsivarė į nevalę į Vidžemį. Vokiečių zokonas Prusuose išmėtinėjo Zygmantui smarkavimą, kam jis netik nekaltus savo pavaldinius naikina, bet engia ir skandina suimtus kelionėje paslus Švytrigėlos pas karalių. Žemaičiai kardininkams atsikeršyjo, nugrynydami keletą valsčių Kurše. Synodas Bazilėjoje stengėsi besikaujančias šalis sutaikinti, bet veltui. Lenkai rengėsi į karę prieš vokiečių zokoną. Švytrigėlos spėkos buvo menkos, todėl jis laukė pagelbos nuo Totorių, vokiečių bei Mozurų. Podolijoje Fedko Ostrogskis, T. Kaributis ir Pinsko kunigaikštis Aleksis Nosis pustyjo šalį, Totoriai gi į nevalę paėmė T. Bučackį, kurį vėliaus kardininkai išmainė ant savo maršalko, teblaikomo Krokavoje. Viduvasaryje Švytrigėla su kardininkais ir Tvėrių kniaziaus žmonėmis įsigriovė į Lietuvą, per Ašmenę atkako iki Lidai, kurią nudegino; nė aplinkėse Gartino neužtikę Zygmanto, kurs dabar slapstėsi, patraukė į pa-Vilnę, įėmė Senuosius Trakus, nudegino Merkinę, ir per Varėną atėjo į Eišiškę. Krėvos pylį įėmė, daug žmonių iškirto, kitus į nevalę išsivarė. Pas Kapočius Lietuviai, po vada Petro Mantigirdavyčiaus, tapo sumušti per kunigaikštį Mikolą Olelkavyčių. Po tam paimtas tapo Zaslavas ir Minskas. Kardininkai, prisiplėšę lobių, grįžo namon, o Švytrigėla — į Lukomlę, kur jo pati gyveno ir susilaukusi sunaus nepoilgam

numirė. Cion atkako pasiuntiniai Jagėlos, ir artymais Jasieniec'o tapo nutartas sudėjimas ginklų ant 3 mėnesių. Vienok Zygmantas sulaužė tas pertraukas, bet nesisekus Mstislavą paimti, sugrįžo namon nieko nepešęs. Švytrigėla iš už-Dnieprės atvykęs į Vytebską, smarkiai baudė neištikimuosius: kunigaikštį Mikolą Alšėn'škį, maiše užrištą, įgrudo aketyn į Dauguvą, o brolį Julijonos Vytautienės, Simą Alšėniškį, nustumė nuo stataus pylies kalno strimagalviais ant ledo žemyn. Užmezgė tarybas su Jurgiu Dimytrovyčiumi, kurs Moskvoje Vosylių su motina Zofija Vytaučiute apjakinęs laikė kalėjime. Podolijoje Fedkui kaimus deginant, T. Kaributis truputį žmoniškiaus elgėsi Volynijoje, ir už tai Švytrigėla tąjį suimdino; tad Lenkų šlėkta išvalnino jį iš Švytrigėlos rankų, ir ans tuojau nusilenkė karaliui bei Lenkijai, už ką pasiliko prie Nesviežiaus kunigaikštystės. Prusų zokonas galiaus sutarė Lenčycoje sątaiką ant 12 metų su Lenkija, ir atsisakė nuo draugybų su Švytrigėla.

Į tą tarpą, pradžioje 1434 m., numirė Jagėla Galicijoje, 86 metus senas, ans minkštpautis Lenkų karalius, kurs pakniso šaknis Lietuvos gyvybės ir savistovumo. Jau ganėtinai męs matėme Jagėlos pasielgimus, todėl nedaug kas mums lieka pridėti prie jo charakteristikos. Zbignievas Olesnickis drėbė karaliui teisybę į akis pabaigoje jo gyvenimo sakydamas: Karalius perleidžia naktis goslumuose, apleidžia dievmaldystą, kliošztorius įstumia į vargą savo aplankais, per nemieruotą eikvojimą jo dvariokų. Apšaipydamas įstatymus savų pranokėjų ir savo paties, jis tyčia falšavoja monėtą; našlės ir našlaičiai nerasdavo pas jį jokio išklausymo, ir jeigu anų skundai kartais pasiekdavo jo ausis, jis pasilikdavo kurčias. Ir be patikrinimų kalčios, nuo nelaimingų jo godumas atiminėjo lobius. O Kotzebue teip sako: Lemetuojanti istorijos rašėjai įmelavę yra jam pobudį; jis gi neturėjo jokio. Gamta rods buvo suteikusi jam gudrumą, o laimė—galybę, vienok jis nemokėjo suvienyti vieną su kita; bailiai jis naudojosi iš galybės, o iš gudrumo—ne kunigaikštiškai. Jo smul-

kmeniška dvasė, niekados nepermatanti visumos, į dalis dėstė visus valstijos reikalus; tankiai jis griovė murą, idant sulopyti tvorą. Maloniai jis gyrėsi su Lietuvių atvertimu į katalikystę, bet jo paties atsivertimas nesirėmė ant dievoto persitikrinimo. Hussitams ir astrologams jis buvo prilankus ir meilingas. Prietarai jame viešpatavo. Savo namo jis niekados neapleido, bent 3-syk neapsidairęs atgal. Kada kunigas kylėjo hostiją augštyn, jisai nuo žemės pakėlęs šapą pusiau laužė. Godėjimas gero vardo (visados liudyjantis nevertumą tojo) darė jį duosniu, ypačiai kunigams ir svetimžemiams. Mažiausią dovaną jis priiminėjo, jokių prašymų visiškai jis neatmetinėjo, nes jis bijojosi nors menkiausio nedraugo. Medžionėmis jis buvo užgrudinęs savo kuną, ir sveikatoje tąjį išlaikė mieringumu iki retai pasiekiamam amžiui 86 metų. Toks tai buvo Lietuvos ardytojas, kurį istorija nepaliaus keikusi, iki Lietuvių tauta gyva bus. Lenkai jį priskaitė tarp šventųjų, Lietuvių-gi tarpe jis yra aršiausiu pardaviku ir judošiumi. Tegul prasmenga jo vardas ir darbai ant amžių amžių!

Dabar Švytrigėla suvienyjo savo spėkas prieš Zygmantą: prisidėjo Totoriai, kniazius Novgorodo, Maskviškiai, Jaroslavas iš Tvėrių ir šiaip Rusai, galiaus Vidžemio kardininkai (apie 20.000 kareivių). Švytrigėla pavedė vadovystą Zygmantui Kaributaičiui (Olgerdo sunaus sunui), pagarsėjusiam Hussitų karėse Čechijoje, kuriam ciesorius Sigismuntas dabar slapta pasiulęs buvo Lietuvos sostą.

Lietuviai dručiai laikėsi prie did. kun'gaikščio Zygmanto, liaudies draugo, kurs mokėjo suvaldyti ponų svavalę, ir su džiaugsmu rinkosi ginti tėvynę bei tautybą nuo neprietelių, kurie vedami aristokratų ėjo už ponų lietas, ir stengėsi seną Lietuvių valnybę nugalabyti. Suėjo didelis Lietuvių skaitlius, ir Lenkų pribuvo 8.000 kareivių po vada Jokubo iš Kobylanų. Vada Lietuvių tapo pavesta Mikolui, sunui did. kunigaikščio Zygmanto. 1435 m. 1 d. rugsėjo abi spėki susidurė Aukmergės arba Vilkmergės aplinkėse ties Šventaje upe. Mikolas perėjo per upę, ir Lietuviai laimėjo pilningą pergalę.

Abipusiai, sako, čion kritę į 50 000 žmonių! Vadas Zygmantas Kaributaitis, pats sužeistas, pateko į Lietuvių nevalę; tarp kritusių mušyje randame Mikolą Kaributį, Simą ir Jaroslavą Lengvenius, M. Balabaną, Jaroslavą Tvėrių ir k. Dėl vokiečių tas mušis buvo antru Grunvaldu: kraujuose patilško F. Kersdorf, Ditrikis Kroė, O. Brakel'is, A. Lodė, Firks, R. Rutenbergis, J. Wrangelis ir k. prakilniunai, ir į 20.000 kareivių. Visa manta priešgynų teko Lietuviams. Švytrigėla pabėgo nuo karės lauko į pietų šalį. Dėl atminties Mikolas Zygmantaitis pastatydino bažnyčią ant mušiavietės ir ten, sako, išdygęs ėsąs Pabaisko miestelis.

Religiškos nuomonės teip-gi turėjo nemažą įtekmę ant reikalų Švytrigėlos. Jau žinome, kad Rusijoje buvo dvi cerkvi. Švytrigėla labiaus rėmė rusiškąją tikybą, ypačiai kad jo pati Zofija Borisaitė iš Tvėrių buvo didelė fanatikė. Po apgulimo Lucko, lotyniškasis vyskupas turėjo pasitraukti į Lenkiją, o katalikų kunigai buvo mušami, domininkonai-gi ant Lucko murų tapo nukankinti. Tad Švytrigėla galėjo remtiesi tiktai ant Rusų. Kyjevos metropolitu ir galva lietuviškai rusiškos cerkvės buvo tulas Gerasimas. Švytrigėla vienok turėjo kliautiesi kryžeiviais teip-gi, ir susiartino su popiežiumi, kuriam perstatė Petrą ant Žemaičių vyskupystės. Gerasimas turėjo parašyti gromatą, buk jis norįs suvienyjimo rusiškos cerkvės su Roma. Popiežius už tatai prašė Zygmanto, kad paleistų iš nevalės pačią Švytrigėlos, ir mėgino įsikišti ant sutaikymo Zygmanto su Švytrigėla. Kada Zofija pasimirė, įtekmė rusiškų popų puolė prie dvaro Švytrigėlos, ir Gerasimas buvo užsitraukęs neužsitikėjimą. Už tai Švytrigėla liepė tąjį, Smolenske bunant, suimti ir pasodinti į kalėjimą Vytebsko pylyje, kovo mėn. 1435 m., neva už susinešimus su Zygmantu, ir ten 26 d. liepos jį gyvą sudegino ant didoko akmens palei Dauguvą. Nestebėtina yra, jeigu dabar Rusai atšalo dėl Švytrigėlos ir apšaukė jį neprieteliumi cerkvės. Ta aplinkybė nemažai, rasi, prisidėjo prie jo pralošos pas Vilkmergę. Švytrigėlai puolus, Rusai nebekėlė maištų jojo dėlei.

Veikiai Zygmantui pasidavė Smolenskas, Vytebskas-gi ir Polockas išlaikė apgulimą, ir nepasidavė iki kitam metui; šiaip Baltgudija jau pirma buvo jo pusę belaikanti. Žemaičiai įsigrudo į Kuršą, sudegino Durbę ir kitus miestelius. Švytrigėla tapo išvytas iš Mažrusijos ne ilgai trukus. Rods jo vadas Nemyra ir Kyjevos vaivada Gyrša buvo įėmę Starodubą ir ten apkalinę 170 Lietuvių. Zygmantiškiai paleido paskalą apie Švytrigėlos mirimą ir todėl lengvai užėmė Mščenską, bet kada melas išsiaiškino, Grigas Protasovas vėl atėmė atgal Mščenską dėl labo Švytrigėlos, kurs dabar Volynijoj (Krzemieniuje ir Lucke) paskyrė ant valdymiero Ivašką Mantvydavyčių. Kad vasaros mete teip-gi Elijas, Moldavijos vaivada, pasidavė ant lėno Lenkijai, Lietuva palengva užėmė Ukrainą, apart Kyjevos. Švytrigėla persikėlė į Lucką, sutarė su Lenkų karaliūmi karės pertraukas, ir apleistas nuo talkininkų likosi beviešpataująs ant menkos dalies Volynijos, iki galiaus 1436 m. susitaikė su Lenkų karaliumi. Tačiaus Zygmantas to susitaikymo nepripažino ir pasiuntė dvi kariauni; vienok Kyjevą smurčiai gynė Gyrša ir atmušė Lietuvius, o Lucko Lietuviai teip gi neįėmė per įsikišimą Lenkų karaliaus. Lenkai pavedė dabar Švytrigėlai Krušvicą dėl buveinės. Seimui Sieradziuje susirinkus, Švytrigėla prašė, kad jį prileistų prie amžinos taikos Kujavų Brasčiuose sutartos, ir kad karalius duotų jam dalį; su ta vilčia jis karaliui pavedė Kyjevą ir Lucką. Seimas pasiuntė paslus pas Zygmantą į Gartiną. Zygmantas nenorėjo su Švytrigėla taikintiesi, bet už tai paantrino savo nuolankumą Lenkijai: jam mirus, sunus jo Mikolas turėsįs gauti vien Trakų kunigaikštystę, o Lietuva grįš atgal Lenkų karaliui. Iš džiaugsmo Lenkai žadėjo jam iki gyvam duoti Lucką. Švytrigėla nesimatė atvangiu beėsąs Lenkijoje, ir umai išsinešdino tur-but į Moldaviją. 1438 m. Švytrigėla vėl atkako į Peremišlių, Raudonojoje Rusijoje, bet patėmyjęs, kaip jo žingsnius sergėjo Zygmanto šnipukai, vėl tylomis iš Lenkijos pasitraukė. Kada Zygmantas tapo užmuštas, šalininkai parkvietė Švytrigėlą į Lucką, kur jis išvalnyjo daug ponų iš kalėjimo; bet

kadą-gi senatvės dėlei nesuskubo apimti Vilnių, tai sosto Lietuvos did. kunigaikščių negavo. Vienok nuo 1448 m. užbaigė savo amžių laimingai, guodojamas brolevaikių Vladislavo ir Kazimiero, turėjo titulą did. kunigaikščio Rusijos ir kitų žemių, davinėjo privilegijas bajorams, turėjo savo dvarą Lucke su daugeliu dvariokų. Gyveno ištekliuje ir šiaip guodonėje žmonių. Mirė 1452 m., nebsikišdamas į viešus reikalus.

Po pralošos pas Vilkmergę, kryžeivių zokonas sutarė su Lietuva ir Lenkija sądorą gruodžio mėn. 1435 m. Kujavų Braščiuose. Čion kryžeiviai apsižadėjo apleisti nelimusį Švytrigėlą ir neremti prieš Lenkiją jokio iš didžių Lietuvos kunigaikščių. Žemaitija ir liet. Sudavija pasiliko prie Lietuvos, žemės gi Pamarių, Kelmijos ir Michalovo—prie zokono. Pirklyba ir kelionė žmonėms po Lenkiją, Lietuvą ir Prusus buvo valna. Pabėgėliai nuo ponų ar vagys turėjo buti atgal grąžinami. Polytiški išeiviai galėjo namon grįžti be baimės baudų. Muito rinkliavos, „pfundzoll", tapo atkeltos nuo pirklių. Jeigu katra-nors pusė sulaužytų tą sudermę ir pradėtų karę, pavaldiniai jos neturi klausyti nė-gi kištiesi.

Zygmantas buvo uršus valdymieras dėl ponų. Jis gimė 1348 m.; kaipo laidas išbuvo pas kryžeivius nevalioje 1389—1398 m. Apsivedęs buvo su Zofija Punigailiute, o tai mirus, su Oroka, duktere Janušo Mozurijos, motina Mykolo. Potam jis tykiai sėdėjo savo kunigaikštystėje Starodubo. Žemo augumo, rudaplaukis, mylėjo gėrimus ir goslybas, buvo paniurus ir negražus; mažai kalbėjo, buvo piktas ir vaidus mėgo; nekentė ponų nė jų sueigų; šykštuoklis ir godus turtų; kaipo valdymieras ypačiai baudė skaudžiai ponus, didikus, ir jų turtus, kartais neteisiai, atiminėjo. Aristokratai baisiai skundėsi ant priespaudos. Jau Mindaugas buvo sulamdęs lepnią ir nepaklusnią didžiuniją Lietuvių, ir nuo to laiko did. kunigaikščiai gynė žmones nuo priespaudos ponų, ir tame buvo jų spėkos didelis pamatas. Vienyjimasi su Lenkija pakylėjo Lietuvos didžiuniją vėl augštyn ir paplatino lenkiškąją išdykumo dvasę. Zygmantas tuomi dručiaus laikėsi prieš ponijos stengi-

mus, jis ėmė žingsnius daryti dėl įsteigimo žemionims valnybės ir savistovumo ukės dalykuose, norėdamas patikrinti ukę su žeme dėl žemdirbių kaimiečių. Kilo baisus trukšmas tarpe aristokratų: Zygmantas, šukavo jie, nori išnaikinti augštesnęją luomą! Zygmanto neįsitikėjimas nuodyjo jam romą, vienval vaidinosi jam naminiai suokalbiai ir užrubežiniai nepriteliai. Nors pamaldus ir gausiai apdovanojantis kunigus, jis tikėjo į prietarus ir kerėjimus, raganių bei astrologų apie viską teiravosi. Ypačiai nekentė didžiunų ir bajorų. Nuteriojęs bagočius, lobius jų atidavinėjo arklininkams ar šunininkams savo dvaro. Gyveno apvienėjęs Trakų pylyje, ir, apart ištikimų ypatų, šiaip žmonių neprisileido. Jei kur pamatė du žmoniu šnabždantiesi, tuojau kvosdino juos skyrimai, apie ką jie kalbėjo, ir jeigu išpažinimai jų nesutiko, mirtinai juos baudė. Skandinimas, korimas, nukirsdinimas, mėtymas į duobę tarpan žvėrių, — tai buvo jam paprasta loša. Pastaruose metuose savo viešpatavimo ypatingai persekiojo didikus. Kunigaikštį Jurgį Lengvenį pasodino bokšte Trakų pylies, o jo kunigaikštystę paėmė ant yždo. Kunigaikštį Slucko Aleksandrą Ivanovyčių liepė suimdinti Kopyliuje ir pasodinti į Krėvos pylį, o jo pačią su dviem sunam patupdė Utenos kalėjime. Sako, jis nešiojęsi su užmanymu išpjaudinti visus didikus ir bajorus. Dvarponiai žuvo kaipo polytiški nusižengėliai, jų lobiai teko yždui. Augšti urėdininkai netekdavo urėdų arba ir gyvasties. Dvaras Zygmanto susidėjo iš kazokų, „Sieverukų", ir guvesniejie iš jų gėrėjosi urėdais dvaro, kurius seniaus tik didikai teturėdavo. Užaugintas po katalikų kunigų įtekme, Zygmantas augštino katalikus ir, nors nepersekiojo stačiatikybos, tai Rusų aristokratija vis-gi jam neišsitikėjo bent tikybos reikaluose. Akyva yra dar štai kas: Lenkų senatas įsteigė tribunolą šv. Inkvizicijos, po pirmsėdysta domininkono Mikalojaus iš Lenčycos; jam pavestos tapo teip gi Lietuvos provincijos, 1436 m. Jo pareiga buvo surasti gadintojus religijos, eretikus, atskalunus, o suradus—bausti!

1440 m. tapo užšauktas didelis seimas dėl įvesdinimo

naujų reformų, idant pagerinti buvį ukininkų ir sutvarkyti kitus viešpatystės reikalus. Ponai nėrėsi iš kailio! Kilo tad didelis didikų suokalbis ant Zygmanto gyvastvos, ypačiai Rusų aristokratai ir susirusinę Lietuviai prisidėjo prie to suokalbio: Vilniaus vaivada Daugirdas, Trakų vaivada Leliušis ir kunigaikščiai Jonas bei Aleksandras Čartoryskiai. Suokalbininkų mierius išpildyti pasiėmė Rusų kniazius Aleksandras Čartoryskis, kurs į talką prisikalbino priedvarinį arklininką Skobeiką iš Kyjevos. Nedėldienyje, 20 d. kovo, iš ryto suokalbininkai į Trakų pylį įveždino, paslėpę šieno vežimuose, aplink 900 kareivių. Perkaršęs Zygmantas, neišeidamas iš savo bustynės, klausė dievmaldystos, laikomos šalutinėje pylies koplyčioje. Sunus jo Mykolas iš pylies buvo iškakęs su dvarionymis į miestą, į katedrinę bažnyčią. Zygmantas vienval prie savęs laikydavo mylimą prijaukintą mešką, kuri budavo jam viernu sargu; kada meška išeidavo ant kiemo ir potam grįždavo į savo bustynę, tai paprastai su letena krapštinėjo duris. Pamatę, kad meška tuo laiku vaikštinėjo po kiemą, kunigaikštis Čartoryskis ir Skobeika, pamėgdžiodami jos krapštymą, apgavo Zygmantą, ir ans atidarė duris — suokalbininkams. Tuojau tiejei įsiveržė į vidų, ir ėmė didį kunigaikš į barti už jo pasielgimus su bajorais; galiaus Zygmantas užgautas per Skobeiką su geležiniu pagaikščiu, krito kaipo kareivis, nė nemėginęs pabėgti ar pargloboti slaptažudas, bet liepdamas jiems pasiduoti ir jo klausyti. Vienas tik pagelbininkas jam buvo valandoje mirties, tulas tarnas Slavko, bet ir tasai tapo užmuštas, per langą nuo bokšto išmetant. Dar slaptžudos norėjo Zygmanto lavoną, ant rogių užmetę, į ažerą įgrusti, bet palikini ant ledo turėjo pabėgti. Lavonas tapo nubogintas į Vilnių, ir šale Vytauto palaidotas.

Teip pabaigė gyvenimą Zygmantas, ir jo norai baigėsi pagerinti buvį Lietuvos žmonių. Jeigu butų jo reformos įvykusios, Lietuviai butų likę apsergėtais nuo baudžiavų naštos, jau per ponus įvesdinamų, ypačiai kada 1439 m. įvyko bažnytinė unija Florencijoje ir kada Rusų bajorija buvo susilygi-

nusi tiesose su šlėkta lotyniškosios vieros. Ponai, žinoma, džiaugėsi iš Zygmanto mirties, bet liaudis biaurėjosi, apraudojo jį ir ilgai dar dainose savo garbavojo nelemtą žmogžudystą, papildytą ant liaudies tėvo. Tur-but tos dainos yra visos jau dingusios iš žmonių omenies. Dabar-gi tuojau Boleslavas, Mozurijos kunigaikštis prisisavino žemes Drohičino, Mielniko, ir Bielsko, ant ko Lietuvos ponai nė krust nekrustelėjo. Tiek, mat, jiems Lietuvos labas terupėjo!

Andrius Kazimieras Jagėliunas (1440—1492).

Nelikus Zygmanto, Lietuvos ponai turėjo baimę, kad dabar Lenkai paims valstiją-į savo rankas, ir todėl senatas, nieko nelaukdamas, apskelbė, aprinkimas didžio kunigaikščio jam priklausąs. Ir iš tiesų, Vladislavas, Lenkų ir Vengrų karalius, išsiuntė savo brolį Andrių Kazimierą į Lietuvą kaipo savo vietininką, idant šalį valdytų jo vardan su pagelba dumos, susidedančios iš Lenkų ir Lietuvių. Tokia naujiena Lietuviams nepatiko. Norbutas, laikantis augštutinę Vilniaus pylį, drauge su Žemaičiais laikė šalį Mikolo, sunaus Zygmanto, kurs pas Aukmergę pelnęs yra nemirtiną paminėjimą, — bet tas buvo užaugęs tarp Rusų, dalyje turėjo Starodubą, ir ponai prisidingėjo, bau jis nesekė pėdomis savo tėvo! Suokalbininkų draugai ir Rusų aristokratija rėmė Švytrigėlą, kurs tuomsyk apsigyvenęs buvo Lucke. Trečia partija rėmė Aleksandrą Simanavyčių, kunigaikštį Slucko. Jagėlos sunų Lietuviai nenorėjo, sakydami, kad išeidamas į Lenkiją, Jagėla atsimetė nuo Lietuvos ir savo gimtinę prapuldė, josios lobius ir žemes gludindamas prie Lenkijos, o Lietuvai varu antmesdamas lenkiškus senatorius ir valdymierus. Lietuvai nieko nelaimėjus nuo unijos su Lenkija, reikią dabar turėti savistovų didį kunigaikštį, idant apsaugoti tėvynę nuo pagrimzdimo į priklusnumą nuo užsienio! Bet Jonas Goštautas, Smolensko atstovas, kurs valandoje mirimo Zygmanto buvo bekeliaująs į didįjį seimą, susitaręs su Juru Simanavyčiumi, kunigaikščiu

Alšėnų ir kitais[1]), butinai bruko Jagėlos antrąjį, 13-metį sunų Andrių Kazimierą (kurį Lenkai paprastai Kazimieru vadina), ir galiaus tasai pasiliko aprinktu ir jam administratyviška duma priskirta. Lenkai, apie ta' išgirdę, nenorėjo Kazimierą išleisti, ir tas iškeliavo į Lietuvą be pritarimo lenkiškosios dumos, palyd'mas Lietuvių. Palei Svysločiaus upę Mikolo paslai pasitiko Kazimierą ir prašė, palikti kunigaikštį tėvonijoje ir nubausti užmušėjus jo tėvo. Galiaus Kazimieras, visur labinamas, atsidurė Gedimino palociuje. Lenkai priešinosi pakėlimui Kazimiero ant sosto didžių Lietuvos kunigaikščių. Lietuviai tačiaus karunavojo jį, 3 d. birželio, su Gedimino mitra, ir nepoilgam pietinės Rusijos kunigaikščiai, kaip Sanguškai ir kiti, atkako į Vilnių ir nusilenkė prieš didį kunigaikštį. Bet lenkų karaliui tai labai nepatiko: jis nepripažino broliui urėdo ir ketino Lietuvą padalinti tarp Švytrigėlos, Mikolo ir Kazimiero, teip kad visos tos kunigaikštystės stovėtų lėniškame prietikyje prie Lenkijos; tačiaus tos Lenkų užmačios neišsipildė. Kazimiero dumai rupėjo dabar užimti pylis, ėsančias rankose pretendentų. Pylys Mikolo viena po kitos pasidavinėjo, tiktai Naujuose Trakuose ilgai laikėsi M. Galyginis, iki varu ne tapo priverstas atsitraukti, o Senuose Trakuose užsidaręs Jonas Čartoryskis derinosi, kad jam patikrintas taptų atvangumas jo ypatos, ką Lenkai kad padarė, jis atidavė pylį su turtais Vytauto ir Zygmanto. Sudas-gi už nužudymą did. kunigaikščio jo nebaudė; tik žmonės buvo ant jo užpuolę ir, sako, jo turtus išgrobstę, nors ypatą jo apgynė Lenkai. Vilniaus vaivada Daugirdas vertė kalčią ant Trakų vaivados Leliušio, kuriam vos urėdas tapo atimtas. Aleksandras Čartoryskis, kurs jau senei tylomis buvo pabėgęs į Moskvą, tapo apsudytas ant išgujimo ir jo lobius paėmė yždas. Teip tad žmogžudos pasiliko ne kaip nubausti, tur-but todėl, kad pati duma didžio kunigaikščio buvo įmaišyta. Kazimieras ėmė dabar mokintiesi lietuviškos ir rus'škos kalbų, ir Jonas

1) K. a. Kinsgaila, Žemaitijos storasta, Mikalojumi Nemyravyčiumi, Vilniaus storasta, Nikalojumi Radivilu, liet. maršalka, ir tt.

Goštautas tapo jam ištikimiausia bei artymiausia ypata.

Kunigaikštis Mikolas, nepasitenkindamas teismo ištarme, ėmė keršyti. Nasuta, kurs Drohičiną su pylimi buvo atidavęs Mozurijos kunigaikščiui Boleslavui, ėmė ten rengti partiją, priešingą Lietuvos valdžiai. Boleslavas grasino kare. Tad duma Kazimiero apskelbė Mikolą ir jo šalininkus ėsant išguitiniais, o jų lobius paėmė ant yždo. Jonas Goštautas, su kariumene, ištraukė į Pagirių šalį ir veikiai užėmė Drohičiną, Bielską, Suražių, Mielniką ir kitas vietas. Nasuta su kunigaikščiu Mikolu išsinešino į Mozuriją. Tuomi tarpu Žemaitijos storastai M. Kinsgailai ėsant Vilniuje, šalininkai Mikolo pakėlė maištą tarpe Žemaičių ir aprinko už valdymierą Daumantą. Tad didis kunigaikštis Kazimieras su Goštautu ir kariumene atkako į Kauną. Žemaičių tuntai susirinko ant kranto Nevėžio. Goštautas, dabar Vilniaus vaivada, užmanė be praliejimo kraujo Žemaičius patraukti prie Kazimiero ir dėl tarybų su maištininkų vadu Daumantu pasiuntė tojo giminaitį Kantautą. Žemaičiai sutiko ir meldė atleidimo už pamišimą. Kantautas tapo Žemaitijos storasta, ir šalis prisiekė paklusnumą Kazimierui. Po trejų metų Kantautas atsisakė nuo urėdo, ir tad vėl Kinsgaila pasiliko storasta. Veikiai po tam Novgorodas panaujino sądorą su Liėtuva ir žadėjo mokėti mokestis dėl urėdininkų did. kunigaikščio, kurie miestuose tikrino tvarką ir teisė bylas. Teip pat Pleskava atsiuntė dovanas ir žadėjo Lietuvai draugingumą. Lietuviai iš kalėjimų paleido kryžeivius, kurie nuo paskutinės karės ten tebesikankino. Tuomi tarpu Smolenske kilo maištas, maršalką Petrikį žmonės prigirdė Dniepre, o atstovas And. Sakevyčius su šeimyna pasitraukė iš miesto. Bajorai kako į Vilnių ir prašė mylistos dėl miesto. Smolenskėnai pasikvietė į pagelbą Jurgį Lengvenį, kunigaikštį Mstislavo, kurs grįžtančius bajorus pagavęs nukirsdino, o jų turtais apdovanojo savo šalininkus. Negana to. Jis dar prisisavino Polocką ir Vytebską. Kazimierui su kariumene ateinant, Lengvenis tylomis su šeimyna pabėgo į Novgorodą didįjį, Sakevyčius tapo sugrąžįtas į Smolenską kaipo atstovas

Lietuvos, ir Rusija pripažino viršenybę Kazimiero (tarp kitų Boris Aleksandravyčius, kunigaikštis Tvėrių ir tėvonis Kašino). Pats Lengvenis perglobojęs Kazimierą gavo atgal Mstislavą, ir po tam ilgai dar tarnavo Novgorodo respublikai kaipo vadas kariumenės. Teip-gi Mikolas nepasiliko užmirštas: liet. duma atidavė jam künigaikštystę Starodubo, su Briansku ir Bielsku Pagiriuose, Kaidanova Minsko, ir Klecku Novgorodo vaivadijose. Iš Kaidanovos Mikolas ėmė susinešinėti su Suchtomis, 5 broliais, tur-but totoriškais perkrikštais, o kunigaikščiais Vološinskiškiais, ir su jais sudarė suokalbį dėl užmušimo Kazimiero. Tamjam rengiantės medžioti Merkinės pusčiose, Suchtos su 500 arklių tykojo pagauti didį kunigaikštį ir iškirsti visus Lietuvos ponus, susirinkusius ant medžioklės. Suokalbininkų pėdsakas tapo užtiktas, didis kunigaikštis Kazimieras užsidarė su ponais Senuose Trakuose, ir kareiviai ant arklių leidosi vytis bėgančius suokalbininkus. Tarp Ašmenės ir Krėvos, po smarkaus mušio, visi 5 Suchtos tapo paimti gyvais į nevalę su keletu savų šalininkų, ir Trakuose nugalabyti, o lobiai jų yždan paimti, 1442 m.

Kyjevą Lietuviai 1443 m. pavedė kunigaikščiui Aleksandrui Olelkui Kopyliškiam į lėną, nors ir čion Lenkai skverbėsi ir bent mirus Aleksandrui (+1455 m.) reikalavo, kad Kyjeva taptų atiduota Lenkijai. Švytrigėla apsigyveno ramiai Lucke ir ten nubaigė savo senatvę. O Mikolas slapstėsi Mozurijoje pas uošvį ir drutino pylis Pagiriuose. Kazimieras su kariumene jau buvo Drohičine; bet Mozurijos kunigaikštis Boleslavas, nors Lenkų kareivijos gelbimas, susiderino su Kazimieru, atsižadėdamas nuo Pagirių su Drohičinu. Mikolas tad nukako į Ukrainą ir su pagelba Moskvitėnų iš nejučių paėmė Kyjevą, kur vienok neilgai trivojo, nes Jonui Goštautui su kariumene ateinant, ans pabėgo į Moskvą. Kada dabar Lietuva atsisakė nuo gelbėjimo Novgorodėnų karėje su Vidžemio kryžeiviais, Moskvos didis kniazius Vosylius Vosylevyčius, kurstomas Mikolo, tikėjosi įgyti tuomi didesnę įtekmę šiaurinėje Rusijoje, ir pasiuntė kariumenę dėl pustyjimo aplinkių Viaz-

mos. Pradžioje 1445 m. liet. hetmonas Stanislavas Kiška su šulna kariumene ištraukė į Už-dnieprį, ir pats Kazimieras nepoilgam su kita kariumene atkako į Smolenską. Radę Moskvitėnus su grobiu iš valsčių Kozielsko, Kalugos, Možaisko, Viazmos ir Verėjos sugrįžus namon, Lietuviai ėmė siaubti žemėse Moskvos. Tad Moskvitėnai, su 15.000 kareivių, atėjo gintis, ir pas Suchodrovo kaimą St. Kiškos kareiviai susikirto su anais. Moskvitėnai, iš visų pusių apsiaupti, su visu tapo sumušti ir jų vyriausi vadai krito ant mušiavietės; daugybė kiltų vyrų pateko į nevalę. Teip tai Moskva nedaug globos galėjo suteikti Mikolui ir tas nemitęs keliavo po svetimas šalis. 1447 m. jis Kališiuje perprašinėjo Kazimierą, bet kad tas jam dalies nepaskyrė, Mikolas nukako į Silėziją, kur, pristojęs prie plėšikų, antjodinėjo ant kaimų Lenkijos. Iš čion jis bruzdino po Lietuvą, bet nepagautas pabėgo į Prusus; norint atsidurti jam Žemaitijoje su 7 žmonių, kryžeiviai užpuolę sužeidė jį ir jo žmones; bet paleistas jis vėl slapstėsi pylyse kunigaikščių Olesnickių Silezijoje. Po tam traukė į Vengriją, iš čion—į Moldaviją; 1448 m. per paslus jis vėl mėgino perprašyti Kazimierą, bet tasai, ažuot susimylėjimo, meldė vaivados, idant jo neprietelių išvarytų iš savo žemės. Bet Vosylius, did. kniazius Moskvos, protegavojo Mikolą; tačiaus ir tas 1449 m. sądoroje turėjo atsižadėti protekcijos. Mikolas atsidurė pas Kipčako totorius; su jais pustyjo Podoliją (1448 m.), vėliaus Sievierskinę kunigaikštystę (1449 m.). Pabuvojęs ir tarp Nogajiškių totorių, vėl persikėlė į Moskvą ir ten viešėjo dvare did. kniazienės Zofijos Vytaučiutės. Bet tai buvo laikas naminių judinių: totoriai nudegino Moskvą 1451 m., potam-gi karė su Dimitru Šemiaka. Mikolas slapstėsi kliostoriuose, ir kad sykį 1452 m., ėmė komuniją iš zokoninko rankų, jis gavo apipenų, ir veikiai mirė; teip gi zokoninkas nusinuodino. Ar nuodai buvo duoti liepiant Moskvos did. kniaziui (Dlugošius) ar iš papirkimo Lietuvių (Kromer), kas dabar gali atminti? Tai buvo paskutinis smugis namams Keistučio! Lietuvoje už tai rugojo ant Kazimiero, ant maguatų ir ant Moskvos kniazio.

Gal magnatai, bijodami,idant kardinolas Olesnickis neperglobotų Kazimierą, pasirupino išmelsti Šėmiakos per Aleksandrą Cartoryskį, kad tokiu budu anam gyvastį užbaigtų?!

Išsibaigus Keistučio namui, kurs gynęs buvo ne vien Lietuvą, bet ir pačią Lenkiją nuo vokiečių ir sulaikė vokiečių tautos bei galybės pasiplatinimą rytų pusėn, ainių Olgerdo dar buvo gana likę, bet tie susirusino, atsitolino nuo savo tautybos ir tokiu budu neteko tiesų ant paveldėjimo sosto. Ta tiesa perėjo visiškai ant kilties Jagėlos, šaukiamos „Jagėliunais". Jagėla su Jadvyga neturėjo vaikų, teip pat nė su Ona, nė su trečia pačia, tiktai su Zofija (iš Galšėnų giminės) 1424 m. jis susilaukė sunaus Vladislavo, ir vėliaus kito sunaus Andriaus Kazimiero. Mirus Jagėlai, visai sulenkėjęsis Vladislavas tapo karaliumi Lenkų, vėliaus ir Vengrų; Kazimieras-gi, kaip matėme, likosi pakeltas į did. Lietuvos kunigaikščius, ir tokiu budu Jagėlos kilties valdžia pasiplatino po vidurinę ir rytinę Europą. Vladislavas III krito po Varna prieš Turkus besikaudamas 1444 m. Kazimierui dabar prisiėjo tapti teip-gi karaliumi Lenkijos.

Bet lietuviškai rusiškoji viešpatystė, kurią Jagėla buvo prisižadėjęs suvienyti su Lenkija, *de facto* dar neprastojo savo skirtingumo. Didi Lietuvos kunigaikščiai, nors su žinia karaliaus įgydavo savo urėdą, valdymieraudavo savistoviai: iš savo dėkos, net su Lenkija, darydavo sądoras arba traktatus; nepavelyjo siaurinti teritorijas lietuviškai rusiškosios viešpatystės. Lenkai vienval reikalavo galutino susivienyjimo, nesuskaitomuose seimuose panaujino tą mislį bei apsvarstinėjo, kaip laimėti Volyniją bei Podoliją, tačiaus Lietuvos ponai raukėsi ir spardėsi. Kazimieras, žinodamas, kad Lenkų ponai siulojo jam Lenkijos sostą vienatinai dėl palaikymo unijos, nesiskubino priimti propoziciją ir tikėjosi dėl Lietuvos išsiderėsęs Volyniją su Podolija. Tiktai kada Lenkai, susivažiavę į Piotrkovą, pagrasino pasikviesę ant sosto susigentinusį su Kazimiero namu Boleslavą, Mozurijos kunigaikštį, o nedraugą Lietuvos (už Pagirių ir Vengravos žemes), Kazimieras rį-

žosi keliauti į Krokuvą ant karunavojimosi, kurs teįvyko 25 d. birželio 1447 m. Stebėtina yra, kad čion Lenkų magnatai neiškaulyjo nuo jo ypatingų pažadų!

Veikiai, vasarą 1447 m., įvyko abiejų tautų seimas Liubline, kur Lietuviai atskirai abazavo palei Bistricą. Čion Lietuvos ponai pastatė savo reikalavimus: 1) iš unijos, tarp Jagėlos ir Vytauto sutartos, išmesti reikią žodžius: įkunyjimas, amžinas suvienyjimas, nes Lietuva neatsižada savo savistovumo; 2) tegul Podolijos žemė, pylys su pavietais: Olesko, Vietlica, Lopatin ir Horodlo, pasilieka prie Lietuvos—nes tai vis, Vytautui mirus, tapo neteisiai išplėšta nuo Lietuvos; ir 3) Volynija turi buti Lietuvos žeme, o ne Lenkijos, nes Lietuva tą žemę apgynė nuo Rusų, Totorių ir Lenkų, ir tik Jagėla netikusiu budu pavedė ją Lenkijai. Lenkai, neturėdami geresnių paramų, spyrėsi ant to, kad abiem šalim turint vieną valdymierą nėsą reikalo dalintiesi, ir kad panaikinti išpuolą titulą did. Lietuvos kunigaikštystės; Rusija gi ir Žemaitija tegul businčios provincijomis Lenkijos! Žinoma, ant teip nelemto sunaikinimo Lietuvos dar musų ponai tuomet nepristojo ir, kas savo, reikalavo. Lenkai viską rėmė ant netikusio išgamos Jagėlos vėlimų, ir reikalavo, kad teismas tuos ginčus nuspręstų. Abi šali persiskyrė piktume, ir tik Kazimierui įsikišus, neparėjo iki pilningam atsiskyrimui. Teip-pat vos-ne-vos Kazimierui pasisekė apmalšinti Lietuvius, įnirtusius ant Lenkų, liet. seime, Novogrodke 1448 m. laikytame. Kad Lenkai Piotrkovo seime, 1450 m., reikalavo, idant karalius prisaika patvirtintų magnatų privilegijas, pridėdami kaipo sąlygą, kad Volynija bei Podolija tektų Lenkijai, Kazimieras neprisiekė, ir todėl Lenkijoje kilo didelė netvarka. Idant išgvildenti klausimą, kam turi Volynija ir Podolija prigulėti, tapo paskirtas bendras abiejų tautų seimas Parčove, rudeniop 1451 m. Lenkų ponams grasinant, įvyko tik suvažiavimas kamisorių, po 12 iš kožnos pusės. Lietuvių vardan kalbėjo Vilniaus vyskupas Motiejus, paantrindamas reikalavimus, perstatytus Liublino seime. Lenkams ant jų nesutinkant, Lietuviai žadėjo

grąžinti Lenkams priimtuosius lenkiškus herbus ir pasilikti prie savo senoviškų pečviečių, bet galiaus visas dalykas tapo atidėtas ant kito bendro seimo, businčio Parčove. Ar ne yra aišku, kad Lietuviai nenorėjo unijos su Lenkais? Už tai-gi Lenkai, atsikeršindami, ketino Lietuvių senatorius išpjauti, idant tik Lietuvą galėtų paimti į savo rankas.

Lenkai išgirdę, kad Švytrigėla neužilgo mirs, subėgo ant seimo į Opatovo, ir taravosi užgrėbti Lucką... Tam tikslui pasiuntė paslus pas Kazimierą, o Mikalojų iš Pankovo su šlėkta—į Lucką, idant tiejei bajorus prikalbintų pavesti Lucką Lenkijai. Merdintis jau Švytrigėla pasišaukė vietinį storastą Nemyrą ir ponus, ir prisaikino, kad jam mirus tik Lietuvai Lucką jie tepaduos. Veikiai čion atvyko Lietuvos ponai: Jurgis, kunigaikštis Pinsko, Radivilas, Ostykis ir Jurša (tur-but pagal nutarimą Vilniškio seimo), paimti ir apsodyti pylį savais žmonėmis. Kad Švytrigėla 10 d. vasario 1452 m. numirė, Lietuviai po Lenkų nosia užėmė pylį ir ten įsodino savo įgultinę. Mažlenkijos ponai, po vada Krokuvos vaivados Tęčynskio, rods tužo ir siuto, bet nieko tatai negelbėjo.

Kad 1452 m. Lenkai suvažiavo į seimą Sieradziuje, Lietuva pasiuntė paslus: Andrių Davainių ir Miką Mintautą, kurie reikalavo Volynijos dėl Lietuvos, ir išmėtinėjo, kam Lucko storastą Nemyrą Lenkai kalbina, idant jiems pylį paduotų; paslai sakė: Lietuva nori matyti susivienyjimą su Lenkija ėsant valnu ir lygių su lygiais susibrolavimu, o ne padonyste ir pasidavimu; Lietuviai velyją greičiaus numirti negu nešti šešėlį padonystos; ir jeigu Lenkams tos sąlygos netinka, tai Lietuviai pasijieškosę kitų talkininkų. Lenkai raukėsi, teisinosi, tai vėl reikalavo, idant karalius ginčus užbaigtų savo nusprendimu. Bet Kazimieras nesiskubino, mat tikėjosi, kad laikas prigesins geidulius. Lietuvoje-gi tuomi tarpu viešpatavo per visą vasarą pavietrė.

Vasarą 1453 m. vėl buvo šauktas bendras abiejų tautų seimas į Parczovą. Lietuvių ponai bijojosi ten važiuoti dėl lenkiškų grasinimų, ir tiktai komitetą ten pasiuntė su senais

savo reikalavimais. Lenkai gyrėsi Lietuvius ėsą apgynę nuo kryžeivių, ir todėl jiems Luckas prigulįs kaipo atlyginimas! Negana to. Mozurijos kunigaikščiai reikalavo Goniądzo ir Tykocino, atimtų, drauge su Pagiriais. Ten pat kryžeivių paslai prašė, idant karalius neremtų besiburiančių luomų prieš zokoną. Veikiai potam įvyko seimas Piotrkove, kur Lenkai reikalavo, idant karalius patvirtintų prisaika privilegijas ponijos. Kazimieras tiko tai padaryti kaipo karalius Lenkijos, bet ne kaip supremus dux Lithuaniae. Lenkai tad pasidalino į du trobėsiu: senatorių ir šlėktos, stengėsi Lietuvius prašalinti ar atitolinti nuo karaliaus, ir geidavo, kad Lietuva valdoma butų per karaliaus atstovą. Tad karalius sudėjo prisaiką palei budą pirmesnių karalių, ir tokiu budu Lenkai aptyko su kitais savo reikalavimais, tikėdami viską ant savo pastatysę vėliaus.

Apsivedęs su Elzbieta, dukterimi ciesoriaus Alberto, Kazimieras ėmė į globą prusiškas luomas, už tai karė su kryžeiviais stovėjo už akių. Lietuviai Brasčių seime 1454 m., gražiai pakalbinti Kazimiero, netik žadėjo liuosnorių tuntus išrengti į prusiškąję karę, bet ir tramdymui Vidžemio kryžeiviams susivienyti per Žemaitiją su prusiškiais; apie Volyniją ir Podoliją nieks neatsiliėpė, nė apie kitas Lenkų užmačias. Tad Lenkų seime Lęčycoje Kazimieras apskelbė diplomą inkorporacijos Prusų į Lenkų karalystę. Tik 1463 m. Vilniaus seime Lietuviai atnaujino savo pretensijas prie Podolijos ir Volynijos žemių, ir net rėikalavo žemės Belzo; po ilgų ginčų su paslais Lenkų dalykas pasiliko atidėtas iki bendram tautų seimui. Tuomi tarpu Braslave, kur storastavo Mikolas Čartoryskis, liuosnoriai iš Raudonosios Rusijos, traukdami Kafai į pagelbą prieš Turkus, pakėlė jeibį ir, nudeginę keletą namų, ištruko; Čartoryskis pasivyjęs pas Bugą beveik visą jų tuntą už tatai iškirto. Dėlei to atsitikimo Lenkų ir Lietuvių tarpe įtužimas ėjo didyn. Nestebėtina, kad 1464 m. susivažiavimas kamisorių abiejų tautų Lomazuose nieko galutinai nenusprendė.

Finansams Lietuvos suklypus, begelbstint Lenkiją pru-

siškoje karėje, 1468 m. sušauktas tapo seimas į Gartiną. Seimas pasiuntė did. kunigaikštystės raštininką, Jokubą, pas Ivaną Vosylevyčių, su išmetinėjimais, kam Riazaniškiai plėšikai antpuldinėjo Ukrainą. Bet seimas veikiai persitraukė, pasirodžius ant dangaus didelei kometai: žmonės mat išsigando, nes laukė pabaigos svieto!—1473 m. Vilniaus seime Kažimieras, išeikvojęs pinigus ant prusiškės karės ir besodindamas karalaitį Vladislavą ant Čechų sosto, užmanė papildyti yždą versdamas ponus mokestis mokėti; ponai viską suvertė ant žemininkų, kurie turėjo dėti po 6 plačius Pragos grašius nuo 2 valakų ariamos žemės. Bet metams ėsant nevaisingiems ir gyvuliams iškritus, rinkliava ėjo labai palengva.—1479 m. Vilniaus seime ponai reikalavo geresnio apveizėjimo pylių Rusijoje, ir velyjo, kad atstovu Lietuvoje paliktų sunų Joną Olbrachtą, bet Kazimieras ant to netiko, jam rupėjo vien tik yždo papildymas.

Žmonių padėjimas Lietuvoje turėjo buti skaudžiai vargingas, jeigu 1483m. tulas Leičys pakėlė maištą; rods tas maištas turėjo buti silpnas, nes chronikos apie jį nemini. Žinome apie jį tiktai iš dokumento 1483 m., kuriuomi Kazimieras suteikė tulam Rimoidui žemę Trakų paviete palei Merkinę „už nuramdymą chlopų Merkinės valsčiaus, reikalaujančių valnybės, ir už sugavimą maištininkų vadovo, vardū Leičys". Apie tą maištą praneša Jaroševyčius.

Paskutinis seimas prie Kazimiero tapo laikytas Vilniuje 1492 m. Čion Kazimieras padavė redakciją liet. kriminališko statuto patvirtinimui ponams, kurie tą priėmė su plojimu rankų. Toliaus Kazimierui rupėjo gauti pinigų, tai dėl karės su Vengrais, tai į kraitį dukterei Onai, ištekančiai į Pamarius už kunigaikščio Boguslavo, bet ponams labiau rupėjo apsisaugoti nuo Ivano Rusijoje. Mat Kazimieras per metropolitą Juozapą buvo pagarsinęs pravoslavams, kad laikytusi vienybės su Romos bažnyčia, pagal nutarimą Florencijos synodo, o po tam ir Kijevos, dar metropolytaujant Mikolui, 1476 m. Už tai tužo Moskvos metropolytas ir did. kniazius, ypačiai

kad lietuviški perėjunai į Moskvą skundėsi ant religiškos neapikantos Lietuvoje. Seimuojantiejie ponai reikalavo ar karės su Moskva ar bent smagaus nubaudimo rusiškų perėjunų ir maištininkų. Atstovas Utenos, Kločka, tapo pasiųstas į Moskvą; bet nieko nepešė, nes Ivanas pats buvo į karę linkęs, ir per savo paslą Beklemiševą Vilniuje reikalavo, kad jam sugrąžinti butų Chlepen ir Rogačevas su kitomis vietomis Černygovo, kurių kniaziai perėjo ant Moskvos pusės. Bet tas paslas jau sugrįžo į Moskvą su žinia apie Kazimiero numirimą.

Jau minėjome, kad Kazimieras buvo parengęs redakciją liet. kriminališko statuto. Žemišką privilegiją jis anksčiaus suteikė Rusų šlėktai, ir įstatymus surašydino į knygą, vadinamą *Sudebnik*, 1457 m. Po įtekme savo dumos, ypačiai Jono Goštauto, 1444 m. jis nukreipė akį ant reikalų lietuviškųjų miestų, pradedančių keltiesi, ir pavedė jiems anuomlaik labai branginamas Magdeburgo tiesas. Tokias „magdeburgijas" įgyjo: Vilnius, Trakai, Polockas, Vytebskas, Smolenskas, Kyjeva, Žytomierius, Sluckas, Minskas, Novgorodkas, Brasčiai, Drohičinas ir Kaunas. Ypačiai žydams Trakuose toji mylista tapo suteikta 1441 m. dėl jų biednumo, kaip matome iš dokumento: „Quomodo considerantes egestatem nostrorum Judaeorum in Troki et damna, quibus his temporibus sunt pressi, volentes eorum conditionem facere meliorem et ut de eorum huius modi inopia valeant relevari, jus theutonicum Magdeburgense—ipsis dedimus". Ar Trakuose dabar vieni Karaimai gyveno, ar jau ir Rabinitai buvo, sunku įspėti.

Pastojęs Lenkų karaliumi, Kazimieras stengėsi pakylėti karališką valdžią, ir rado pagelbininką — humanizme, beje dvasiškame atsigimime. Humanizmas ardė theologiškąją pažvalgą ant svieto ir siekių gyvenimo. Polytišku idėalu humanisto, auklėto Romos tiesose, buvo valstija iš-lauk neprigulminga, o namie galinga. Humanizmas priešinosi pasidavimui valstijos po bažnyčios įtekme, o karaliaus—po valstija. Toks atsigimimas tuomet platinosi Lenkijoje ir Lietuvoje per kelio-

nes į vakarų žemes, per gyvenančius šalyje svetimžemiečius ir per pasklydimą rankraščių. Jonas Ostrorog, mokinęsi Erfurto universitete, sugrįžęs namon, triusėsi karaliaus kanceliarijoje; jis parašė *Monumentum pro reipublicae ordinatione congestum*. Karalius Lenkų—anot Ostrorogo—nepripažįsta ant savęs niekeno viršesnybės, apart dievo; tai gi ažuot naujam popiežiui žadėti paklusnumą, karalius tesės savo pareigoms, kada jį tiktai pasveikins ir podraug primins, idant valdytų bažnyčią su teisumu. Netinka teip-gi karaliui rašinėti pas popiežių su pakara ir nusižeminimu. Karaliaus urėdui priklauso guodonė ir garbė; jo įsakymus turi visi ukėsai tuojau pildyti. Neviežlyvi darbai, atlikti butyje karaliaus, turi buti baudžiami grivinomis. Kunigija turi gelbėti valstijai; nereikia piktintiesi, jeigu karalius lieptų bažnytinius indus sutirpdinti dėl viešų reikalų. Reikia prašalinti visokias mokestis dėl naudos popiežiaus, nėsa Lenkijai reikia pinigų dėl kovos su antpuolėjais ir dėl užlaikymo naminės tvarkos. Teip-gi uždrausti reikia garsinimą jubilėjinių bullių, mokestis kunigams už palydėjimus mirėlių, šliubus ir tt. Vyskupus turi aprinkti karalius. Dėl sumažinimo dykaduonių skaitliaus reikia susiaurinti steigimą miestuose kliošторių, uždrausti įstoti į juos svetimžemiečiams, sutrumpinti pamokslų sakymus vokiškoje kalboje. Toliaus Ostrorogas velyja uždrausti miesčionims apelliavojimą į Magdeburgą, panaikinti įvairumus tiesų, visus gyventojus palei jų luomą apginkluodinti ir tt. — Kazimierą apspito humanistai, ir pasisekė jam atsivalnyti nuo persvaro kunigų hierarchijos, kada nežiurint į Romos pasipriešinimą jis po prievarta pakėlė Gruščynskį į vyskupus Krokuvos. Humanistų įtekmė yra žymi ant Kazimiero ir Lietuvos valdyme, ypačiai prašalinant kunigaikščius nuo tėvoniško valdymo skryčių.

Akyvi yra Lietuvos prietikiai prie Totorių. Valstija Totorių, vadinama Auksine Orda arba Kipčaku, išsibarstė ant keletos chanatų: Kazaniaus, Astrachaniaus ir Krimo. Orda Krimo, pagal gintuvę Perekop, vadinama buvo Perekopiške.

Krimo Totoriai apsirinko savo chanu Devlet-Hadži-Gi-

rėją, nuo 1432 m. Lidoje storastaujantį vaikvaikį senos chanų giminės, ir, jiems prašant, Kazimieras 1446 m. Vilniuje tąjį į chanus pakėlė, o Mikalojus Radivilas su lietuviška kariumene palydėjo jį į Krimą. Tas chanas, draugas Lietuvos, mokėjo neramias ordas užlaikyti tvarkoje, ir nestebėtina yra, kad jam chanaujant, žydėjo pirklyba, pramonė ir žemdirbystė Tauridoje.

Pylys—Kremenčugas, Upskas, Herbedejov-rog, Misurin —sergėjo brastas per Dnieprą; Očakovas, Hadži-bei (šiądien Odessa) buvo uostais ir gynevomis nuo pusės Mėlynųjų jurių; tiltai Vytauto per Bugą lengvino naminius susinešimus; Tiagin (vėliaus Bendoriai) ir kitos gynevos palei žemutinį Dniestrą sergėjo atvangumą Podolijos.

Vos Kazimieras pastojo Lenkų karaliumi, jau 1447 m. pavelyjo T. Bučackiui, Kamienieco storastai, apsodinti Podolijos pylis Lenkų įgultinėmis, neva kam Lietuviai silpnai tesergstį tenykštes šalis! Lenkai, mat, progos jieškojo dėl lengvaus išnaudojimo. Tad Kipčako chanas Seid-Achmetas 1448 m. pustyjo Podoliją, 1449 m. Sieverių kniazystę, 1450 m. Raudonąją Rusiją, 1452 m. vėl Podoliją, iki galiaus čion su pagelba Hadži-Girėjo chanas su devyneta savų sunų tapo paimtas į nevalę ir nubugdintas į Kauno pylį, kur ir pasimirė. Žiemą 1453 m. atsikeršydamos Kipčako gaujos vėl pustyjo Volyniją, kur pačių tiktai suiminių išsivarė 9.000 į už-Dnieprę! Teip tai Lenkai sargiaus už Lietuvius gynė rubežius šalies!....

1461 m. Perekopiškis chanas, Hadži-Girėjas, kaipo tėvonis Kipčako arba Batyjo viešpatystės, atsižadėjo nuo vyriausios valdžios ant visos Rusijos. Jis nepersekiojo nė Genuėnų, gyvenusių jo šalyje, kurie viešpatavo Kafos mieste, bet dar gynė juos nuo Turkų. Teip pat Lietuvą jis sergėjo nuo antpuolių Kipčako Totorių. Popiežius stengėsi jį įtraukti į kryžkarę prieš Turkų sultoną Mahometą II, bet Hadži-Girėjas tada tiktai žadėjo traukti, jeigu Kazimieras trauks, o tas gana turėjo darbo su kryžeiviais. Hadži-Girėjas mirė 1466 m., susi-

laukęs 70 metų amžiaus. Jo pastangomis buvo tarp Totorių užvesti žemdirbystą, remeslus, mokslą. Jis buvo susilaukęs 8 vaikų, tačiaus tiems nespėjo suteikti prigulintį apšvietimą; du iš jų, Nur-Devlet ir Aidar augo tarpe Lietuvos Totorių. Veikiai Nur-Devlet gavo viršų ant kitų brolių, ir 1467 m. Kazimieras patvirtino jį Vilniuje kaipo vyriausią chaną. Galiaus vienok Mengli-Girėjas brolius suėmė Sudage ir Mankupe, ir su pagelba Genuėnų, tarp kurių buvo mokinęsi, užėmė chanystą; 1469 m. Kazimierui jis žadėjo, už tulą metinį pamokėjimą, ginti didę kunigaikštystę nuo Kipčako Totorių. Kad Nur-Devlet ir Aidar pabėgo į Lietuvą iš nevalės, Kazimieras jų neišdavė; todėl Mengli-Girėjas ėmė siuntinėti lupikus, ir išmėtinėjo Kazimierui, kam jo brolių neišduodąs.

1469 m. Kazaniaus Totoriai su Padnieprės kazokais grąsė pietinei šalei, pasidalinę į 3 tuntus. Vienas, po vada Mamuko, nupustyjo Volynijos pavietus Vladimiro, Kremieniaus, Kuzmos, Čudovo ir Žitomieriaus, ir išsivesdino 10.000 suiminių į nevalę (vėliaus juos užtiko Kazaniuje pergalingas Moskvos vadas Ivanas Runo). Lietuvių gi kariumenė bijojo su plėšikais susikirsti! Kitas barbarų tuntas kreipėsi prieš Trembovlių, nors nedaug ten suiminių telaimėjo. Trečias, po vada sunaus Mamuko, per Podoliją įsiveržė į Valachiją, kur Valachai juos sumušė ir vadą paėmė į nevalę. Mamukui per paslus reikalaujant, kad sunų jo atiduotų, vaivada Steponas liepė carevyčių gyvą sučvertavoti, paslus-gi pasmaigė ant baslių, ir tik vieną su nupjauta nosimi pasiuntė namon, chanui parnešti dalį sunaus kuno!!

1474 m. tarp Totorių kilus badui, Aidar ketino juos vesti į Lietuvą ant pasimaitinimo. Kyjevos vaivada Martinas Goštautas reikalavo pagelbos nuo Kazimiero, bet tas nepaisė nieko; vienas tad Goštautas turėjo prieš Totorius stoti, kurių 7.000 raitelių įsiveržė į Podoliją ir nugrynyjo aplinkes Kamieniec, Galičiaus, Glinianų, Dunajovo, Golaguros, Zbaražiaus, ir daugybę nevalninkų išsivarė. Tai įvyko dėka Kazimiero nerangumui, ir teisingas buvo žmonių skundimasi. Sa-

ko, tuomsyk Totorius antvedęs buvęs Leonas Glinskis.

1475 m. Aidar, kariaujantis prieš Mengli-Girėją, prikalbino sultoną Turkų užimti Krimą, ir tojo vezyras Achmet-paša atkakęs su laivyne įėmė Kafą arba Thėodosiją, emporiją Genuėnų. Laimėję Krimą, Turkai kreipėsi prieš Steponą, vaivadą Moldavijos ir Valachijos. Tad Kazimieras, beveik po prievarta, pavelyjo Jasienskiui, Belzo storastai, ištraukti į Podoliją, ir Turkai sugrįžo į anąpus Dunojaus. Veikiai potam, 1484 m, sultonas Bajazet užėmė Moldavijos pakraščius Mėlynųjų jurių su gintuvėmis: Kilija ir Bialogrod (Akerman), per ką atėmė nuo Lenkijos svarbų pirklybos kelią ir pozicijas dėl apsigynimo.

1480 m. Mengli-Girėjas išvyjo iš Krimo chaną Zani-Beką ir savus brolius Nur-Devletą bei Aidarą, kuriuodu Lietuvon nusidavė. Tad Mòskvos did. kniazius juos pas savę pavyliojęs, suėmė ir.... Mengli-Girėjas susitelkė su Ivanu Vosylevyčiu prieš Lietuvą bei Kipčako ordą. Paslus chano Achmeto Ivanas nugalabindino. Achmetas, susitelkęs su Kazimieru, rengėsi į karę su Moskva, ir galiaus su Kipčako Totoriais atkako pas Oką, kuomet Lietuviai turėjo susirinkti pas Ugrą. Tuomi tarpu Nur-Devlet, su rusišku kniaziu Nozdrevatyj, apniko chano Sarajų. Achmetas skubinosi namon, bet čion jį apleido.kareiviai, ir Lietuviai teip-gi į laiką nepasirodė.... Auksinės tad ordos neliko, o Moskvos kailis buvo sveikas. Kazimieras mėgino Mengli-Girėją patraukti prie savęs, ypač kada Totoriai vienval grobstė šalį. Bet Mengli-Girėjas 1482 m. užėmė Kyjevą ir tenykštį vaivadą Joną Chodkevyčių su visa šeimyna paėmė į nevalę. Grobis buvo neapskaitomas. Cerkvių indus chanas pasiuntė kaipo dovaną Ivanui į Moskvą, kurs dabar gromatoje dėkavojo chanui už aplankymą sostapylės šv. Vladimiro! Kada Totoriai Krimo, kurstomi Moskvos, nesiliovė pustyję Podolijos, 1489 m. Kazimieras pasiuntė savo sunų Joną Olbrachtą su kariumene; tas pasivyjęs vieną grįžtantį plėšikų tuntą pas Koperštyną arba Nove-Koniecpole, iškirto į 15.000 Totorių. Teip pat dingo ir antrasai Toto-

rių tuntas, kurs jau buvo abažą Jono Olbrachto užėmęs. 1490 m. Totoriai suardė uostinį miestą Hadži-bei, ir vėliaus artymais pastatė Očakovo pylį. Teip pat už-volg'škiai Totoriai pustyjo Volyniją, kur juos su vargu išblaškė Lucko storasta, Simas kunigaikštis Alšėniškis. Teip tad gintuvės Vytauto pastatytos iro ir gaišo. Dabar Podolijos niekas gerai negynė, ypačiai Lenkams seimuose per smurtą reikalaujant nuo karaliaus, idant jis Podoliją ir Volyniją atėmęs nuo Lietuvos priglaustų prie Lenkijos, kam Lietuviai priešinosi. Tai-gi iš tokių ginčų ir naudojosi gresmųs susiedai — Totoriai bei didi Moskvos kuniaziai!.... Tai buvo vaisius Lietuvių unijos su Lenkija.

Reikia dar kelis žodžius pasakyti apie Lietuvos Totorius, kurie nuo Olgerdo laikų tai iš savo valios kėlėsi į Lietuvą, tai į nevalę patekę apsigyveno pas mus ant ukės. Neturėdami savo moterių, jie vedė musiškes, po sąlyga, kad tiktai po vieną turės moterį, o vaikai jų augo religijoje tėvų. Tie totoriai buvo atskira milicija ir dalimi gvardijos d'd. Lietuvos kunigaikščių. Ypačiai Vytautas mokėjo įskiepyti jiems europejišką civilizaciją. Prie Kazimiero jų sodybos pasidaugino palei Bugą ir žemutinį Dnieprą, teip gi Lietuvoje ir Volynijoje. Dar šiądien randame pėdsakus Totorių daugelyje Lietuvos pavietų, ypačiai Brasčių, Kobriniaus, Novogrodko, Lidos, Trakų, Užgiriuose, Kauno, Vilniaus ir Ašmenės. Zygmantas III ėme po prievarta Totorius versti į katalikystę.

1455 m. mirė Krokuvos vyskupas Zbignievas Olesnick's, žmogus labai guvus, uoliai kovojęs už katalikystę ir lenkystę žemėse lietuviškai rus'škose; bet visokiomis priekabėmis prie savo valdymiero (primenančiomis istoriją Thomo Beketo ir Heinrikio Plantagenet'o), jis nemažai prisidėjo prie pragaištingo Lenkijai apsilpninimo karališkosios galybės. Olesnickis mirė tame laike, kada Lenkija iš naujo susiremžė su Vokieč'ų zokonu.

Prie Kazimiero vaidai su vokiečių zokonu Prusuose pasibaigė. Miestai, per zokoną neretai skriaudžiami, ėmė keltis

galvas prieš priespaudą ir 1440 m. Elbingoje sutarė didelę bendrovę, prie kurios prisidėjo daug ponų, kurie nekentė zokono,—tai buvo teip vad. „driežų susivienyjimas". Pamarių ir Prusų miesčionys apskelbė karę zokonui ir vienlaik per pasiuntinius prisisiulė Kazimierui. Ponams sutinkant, karalius priėmė propoziciją ir kilo karė tarp Lenkijos bei zokono 1454 m., kuri traukėsi per 12 metų Lenkai pasiliko sumušti pas Choinicus, kur 5.000 Lietuvių kariavo po vada Olechnos Sudimanto, kurs drauge su Jurgiu Vollu išgelbėjo Kazimierui gyvastį. Dėl lenkiškų ponų patraukimo karalius priverstas buvo šlėktai duoti naujas privilegijas — Niešaviškį statutą (1454 m.). Bet netvarka traukėsi toliaus. Nakieliškis kaštelionas, Vlodko iš Domabožo, antpuldinėjo ant pirklybos laivų, rubavojo žemionis, plėšė bažnytinius lobius. Pačioje Lenkijoje karės laike įvyko vagystės ir plėšimai, teip, kad Krokuvos magistratas priverstas buvo pakardinti du kanauninku Krokuvos kapitulos už vagišiavimą — Turskį ir Gnojenskį! Didelių mušių karėje neįvyko, bet už tatai buvo didelė daugybė kovelių, apgulimai pylių ir miestų. Prusijos miestai daug gelbėjo karėje prieš zokoną. ypačiai atsižymėjo Gedana, kuri su savu laivynu neleido Vidžemio zokonui siųsti pagelbą. Lenkai sako, kad Lietuviai nedaug dalyvais tebuvę toj karėj, bet tai nėra teisybė.

Po pralošos pas Choinicus, Lietuva pasiuntė Lenkams 5.000 raitelių ir 3.000 Totorių po vada Jono Chodkevyčiaus, Vytebsko atstovo, ir 80.000 raudonųjų auksinų. Be to, dar 1455 m. įėmė Klaipėdą ir nudegino. Rods magnatai nenorėjo dėl Lenkų bulves iš ugnies keptas išgauti, ypačiai Jonas Goštautas nekentė, kam Lietuva tapo įtraukta į prusiškąją karę, jam rupėjo atgauti nuo Lenkų Volyniją ir Podoliją. Olechna Sudimantas, sugrįžęs iš kryžeivių nevalės, į kurią pateko gelbėdamas Kazimierą pas Choinicus, teip pat Jurgis kunigaikštis Ostrogiškis, parėmė Goštauto pastangas. Jie tad susitarę, 1456 m., pasiuntė Mikalojų Nemyrą į Lęčycą pas karalių, reikalaudami, kad jis grįžtų į Lietuvą ir atgautų Podoliją bei

olynniją. Kazimieras nedavė jokio atsakymo, todėl Li tuvoje nkosi tuntai dėl paglemžimo pyl ų Podolijos ir Volynijos, am Lenkai stengėsi už akių užbėgti, prisaikindami storastas it viernumo Lenkijai ir jos karaliui. Lietuviai gi rengėsi ar. a gauti tas provincijas arba apsirinkti kitą didį kunigaikštį, sunaikinti uniją. Bet karaliaus pusę laikė Trakų vaivada lantvydas ir daugelis kitų lietuviškų magnatų, kaip Vilniaus yskupas Mikalojus Dzierżgavyčius. Nestebėtina bus, kad ka. aliui pribuvus į Vilnių, oppozicija nėišdrį o pasipriešinti m ir net žadėjo pagelbą dėl prusiškės karės; žinoma senas ložtautas tužo, bet karalius jau daug ant jo nepaisė. Lietu. iai reikalavo, kad Lenkai patys savo karės panėštų lėšas, 1459 m. jų paslai Piotrkovo seime geidavo dėl Lietuvos ykocino bei Vengravo su jų žemėmis kaipo atlyginimo už arės lėšas, teip gi grąžinimo Podolijos ir Volynijos. Ka. alius liepė paslams nutilti. Veikiai potam mirė pats Vilniaus aivada Jonas Goštautas, ir tokiu budu pasibaigė tos kliutys.... legana to. Mirus Goštautui, neužilgo sugrįžo į Lietuvą iš. uitinis Aleksandras Čartoryskis, užmušėjas d. kunigaikščio žygmanto, kurs nuo 1456 m. buvo begyvenąs Pleskavoje kai. po vadas respublikos armijos. 1460 m. ant seimo liet. Bras. iuose Lietuviai panaujino klausimą apie atsirubežiavimą su Lenkija, bet Kazimieras atidėjo dalyką ant toliaus, liepdamas rien rinkti subsidijas Lenkams dėl prusiškos karės!! Kada 1461 m. Vilniaus seimas reikalavo, kad Kazimieras, negalė. damas vienval gyventi Lietuvoje, paskirtų savo at-tovu kuni. gaikštį Simaną Olelkavyčių, kurs bent sutvarkintų naminius reikalus, karalius reikalavimą atmetė, įsakė naują rekrutavo. jimą dėl prusiškės karės, ir seimą pertraukęs iškako į Len. kiją. 1462 m. Lietuvių ir Tutorių tuntai, po vada Alberto Górskio, Prusuose nesykį apsidengė garbe savo narsumu. Mušyje pas Žarnovicus atsižymėjo Jasienskis, čion krito 2000 vokiečių drauge su savo vadu Pr. v. Runeck, 600 tapė paimta į nevalę „Narsiausiai buvo kovęsi lietuviški Tutoriai, tie patys, kurie teipgi smurtųjį Šombergį tą metą atgal atmušo,

kada jis buvo pasidrasinęs Nešavoje pagauti pačią karalienę. Grobiu apsisunkinę, karališkiai su džiaugsmu įtraukė į Gedaną." (Kotzebue). Teip gi per Žemaitiją Lietuviai nepavelyjo zokonui siuntinėti savo kariumenę iš Vidžemio į Prusiją; teip sykį jie nukovė 700 vokiškų jotininkų, traukiančių iš Vidžiamio, pas Palangą, vasaryj 1465 m.

Galiaus zokono spėkos išsekė. „Prasidedant karei Prusija skaitė 21.000 kaimų, dabar tiktai dar 3.000, o ir tie patys buvo tušti. Daugelis miestų gulėjo pelenuose, laukai dirvonais, 119 bažnyčių griuvėsiuose, kitos apipustėjusios. Užmuštiejie Lenkai netapė suskaityti, bet 85.000 samdininkų paplukė kraujuose už karalių. Zokono kariumenė, savo didžiausiame drutume, išnešė 71.000 vyrų, dabar tiktai dar 1.700. Tukstančiai paaukautų burų nė netapė skaityti. Iš 15.000 apmokamų Gedanos kareivių likę buvo dar 161. Beveik 2.000 miesčion'ų ar burų iš pamiestės buvo savų šeimynų apverkiami. Elbingos samdininkai, 5 800 iš viso, buvo sutirpę iki 700. Kiti miestai ir kaimai skaitė 90.000 užmuštų. Vienok dėl pavietrės, kaip dėl bado, dar daugelis pasiliko dėl paskerdimo, ir nesuskaitomi tukstančiai bėgo per smilkstautį rubežių. Visų namų gyvuliai buvo pragaišę; meškos, vilkai buvo baisiai pasiplatinę. Veik vieną milijoną dukatų karalius sueikvojo; zokonas daugiaus kaip 700.000. Gedanėnai išmokėjo daugiaus kaip 700 000 markių; jų mažiaus galingi talkininkai iš draugės apie 1½ milijono." (Kotzebue). Toruniuս išmokėjo 200.000, o Elbinga 100 000 grivinų sidabro. Rods miestų nė vieno nesuardė, bet nė vienas teipgi nepasiliko be įgrobimo, o daugelis jų beturėjo po keletą triobėsių, stuksančių tarp kapinių pelenų ir degėsių. Kazimieras papirko vadą neapmokėtos nepietelių kariumenės, Ulrikį Červonką, kurs ir padavė Lenkams sostapylę Malborgą. Tarpininkaujant popiežiui, tapė suderėta (antroji) sądora Toruniuje, 1466 m. Kryžeiviai atidavė Lenkijai Pamarius su Kulmijos žeme ir pavedė dalį vakarinių Prusų su Malborgu ir Varmija. Zokonui beliko rytinė Prusija su Karaliaučiumi, į kur tapo zokono sėde-

nė perkelta iš Marienburgo; bet teipgi rytinė Prusija pripažino ant savęs viršesnybę Lenkų karaliaus. Kryžeivių didmistris, į 6 sąvaites po elekcijos, ypatiškai turėjó nusilenkti karaliui, neteko tiesos iš savo dėkos daryti su kuomi nors sutarybas, nė gi karę vesti. Lenkai pripažįsta, kad „Toruniaus sądoroje Lenkija šventė naują triumphą unijos, rinko vaisius pergalėjimų pas Grunvaldą ir palei Šventąją!" Sulamdymas kryžeivių pastatė Lenkiją į glitą pirmeilinių Europos viešpatysčių, įpatingai akyvaizdoje nupuolimo Byzantiškės ciesorystės, kurią pamušo Turkai (1453 m), ir nusilpnėjimo Vokietijos, pagrimzdusios į anarchiją.

Iš tos tad karės pasinaudojo vieni Lenkai. Lietuviai teisingai iš to piktinosi: jie velyjo, kad bent Klaipėda ir prusiškoji Lietuva nors iki žemutiniam Niamunui, tekusios butų Lietuvai; kiti vėl gailistavo, kam Lietuva nepaėmė bent Volynijos ir Podolijos atgal, Lenkams bekariaujant Prusijoje. Kazimieras, kurs jautė ant savo galvos degant vyliugio kepurę, sugrįžo iš karės, per 2 mėnesiu stengėsi Lietuvoje malšinti sukiršusius ponus, ir sutvarkinti naminę administraciją. Vienok šiaip ar teip imant, Lietuva turi morališką užpelną puolime kryžeivių, ir tą pasiganėdinimą musų rasi geriausiai ištarės yra d-ras Sauerveinas šiais dievotais žodžiais: „Jeí nebutų Gediminaičiai anuos krikščionystės aptamsintojus (kryžiokus) į plentą sumušę, nebutų protestantai galėję Vokietijoj išsilaikyti, o krikščionystė butų bjauresnė už pagonų tikėjimą musų laiko. Štai Liuteriui užgimus, p. dievs jau rupino, kad popiežiaus drutasis ramtis—kryžiokai—patrenktas tapo per lietuvišku kunigaikščius. Jei kryžiokai šį mušį butų laimėję, tai tuomet vien pasaulė butų dėl jų drebėti turėjusi. O ką butų darę bieduiejie protestantai Vokietijoje? Jie butų kryžiokams tik viens kąsnis buvę ir musų brangioji viera butu buvusi ant galo. Protestonai galėtų tą dieną bažnytiškai švęsti, kurioje anie kryžeiviai nuo Vytauto sumušti tapo, nes juos tiktai dievo didžioji išmintis pašalino, jeib męs šiądien galėtumėme po jo čysta valia žinoti". Teip, teíp, neseniai apsikrikštyję Lietu-

viai krikščionybę išvadavo nuo aršių naminių neprietel'ų!

Kazimieras neišsigalėjo rubežius apginti nuo rytų pusės teip gerai, kaip tą nuo vakarų buvo padaręs: jis pražudė įtekmę šiaurinėje Rusijoje, kur po Lietuvos globa juk nuo senai beėsanti Didis Novgorodas, Pleskava (su kuria tapo atnaujinta sądora gruodyje 1447 m), ir Tvėriai, rinkliavą jai mokėjo ir pripažino jos viršesnybę. Rods dar 1445 m. Kazimieras priėmė nuolankumą nuo kniazių Odojevo ir Novosielsko, kurie kasmet mokėjo jam duonį („poletnoje"), o 1447 m. padalino tą šalį tarp jaunesnių brolių, o vyresnįjį Theodorą Lvavyčių, kurs sėdėjo Vorotyniec'e, pakėlė į savo atstovus Kozielske. Rytinė Rusija, sutrupinta ant „udielų", vienval valdoma buvo per chanus Kipčako. Kniaziai Vladimiro (palei Kliazmą), Tvėrių, Suzdaliaus, Moskvos ir tt. turėjo lenktiesi valdymieriams Totorių ir mokėjo jiems duonį. Susibėgant laimingoms aplinkybėms, didelį ženklumą su laiku įgyjo Rurikevyčiai Moskvoje. Ivanas I Kalyta, kurs nuo chano išmeldė urėdą didžio kniazio (1328 m.), sugėbėjo su pagelba Auksinės Ordos paplatinti rubežius savos valstijos ir valdymierus susiediškųjų „udielų" paveikti. Įpėdiniai jo pasmilo susiimti su pačia Orda, susilpusia per atsitraukimą nuo jos Kazaniaus, Astrachaniaus ir Krimo. Vienok Lietuva vis dar atsvėrė Moskvą.

Kada Vosylius Vosylevyčius nesiliovė rėmęs kunigaikštį Mikolą, Lietuva rengėsi ant Moskvos sosto pasodinti Joną Andriejevyčių, kniazių Možaisko 1448 m. Aplinkybės buvo labai pagabios, nes Lietuvai lenkėsi daug „udielnų" kniazių, Novgorodas ir Pleskava. Persigandęs Vosylius, per Kyjevos metropolitą Jonašą, ir per paslus, pasiulė Kazimierui amžiną sątaiką, 1449 m , kuriam ant to pristojant Lietuva pralošė savo įtekmę ant rytinės Rusijos. Anot tos sątaikos štai koki buvo rubežiai tarp abiejų viešpatysčių: šiaur-rytinė linija rubežiaus, nuo kampo Pleskavos žemių iki kampui Smolensko žemių, pusiau perkerta pirma ažerą Orlince, eina link ažero Plotuica, ant Krasnyj Borek, link Baranios upelio, link Be-

leikių šaltinio, iš Beleikių ant Ponikliaus, iš Ponikliaus link Sizkos šaltinio, iš Berčos ant Mocho, iš Mocho link Osuchos; valsčiai, anąpus tos linijos, jeigu nuo seniaus prigulėjo did. kunigaikščiui Keistučiui, pasilieka prie Lietuvos. Sieveriaus rubežiai pasilieka, kaip juos paskyrę buvo Olgerdas ir Jagėla. Atidalinimas Smolensko nuo Moskvos buvo toks, kaip Vytautas paskyrė, ten pasodindamas kniazių Gliebą. Tvėrių kniaziai lenksis Lietuvai, nors Kazimieras nepersekios tų, kurie lenkiasi Moskvos kniaziui. Meščėra pasilieka prie Moskvos, Novgorodas ir Pleskava lenksis did. kniaziui Vosyliui; neužkabinant vis-gi sądorų su Lietuva, nė gi mokesčių į lietuviškąjį yždą nuo seniai mokamų. Su Vidžemiu sądoros netaps tramdomos. Nesutikimuose tegul sudyja tretininkiškas teismas pagal regulas, įvesdintas Vytauto. Podraug Boris Aleksandravyčius, did. Tvėrių kniazius, suderėjo sątaiką su Kazimieru, ir tasai sugrąžino anam atimtąjį Rževo miestą ir žemę. (Veikiai Ržev tapo valna respublika po protekcija Lietuvos ir Moskvos). Pirklyba bus valna viešpatystėse sądoraujančių ir persidanginimas bus ponams pavelytas, nors slapta įvyktų.

Ivanas III Vosylevyčius (1492-1505), susiderinęs su Perekopiškiu chanu, panaikino Auksinę Ordą ir dėl Moskoviškės valstijos patikrino nepriegulmystę (1480 m.)[1]. Ant mote-

1) „Aplink pustrečio šimtmečio slogino Rusiją barbarų jungas, ir negalėjo nepalikti gilių pėdsakų papročiuose, viešpatystės tvarkoje ir visatinai draugiškume rusiškosios žemės, ypatingai jos rytinėje arba Moskvos pusėje. Savo spaudimu jis nemažai prisidėjo prie jos suvienyjimo, nes vertė žmones su sužine ir be sužinės veržtiesi į vieną centrą ir susigaubti aplink tąjį dėlei atnaujinimo savo pilningos saubutybės ir nepriklusnumo, kaip tatsi paprastai esti pas tautas istoriškas, apdovanotas jausmu savigelbos ir palinkimu ant viešpatavimo. Bet atnaujindama savo polytišką galingumą, rusiškoji tauta laikuose ilgos ir sunkios kovos nenoromis prisisavino daugelį barbariškų dėmių nuo savų buvusių užkariautųjų. Tai juk nebuvo ispaniški Maurai, palikusiejie paveldėti saviems buvusiems krikščioniškiems pavaldiniams gana augštai išplėtotą arabišką civilizaciją, tai buvo azijatiški valkatos, visame nepalytėtinume užlaikiusiejie savo puslaukinį padėjimą. Žiaurųs kvotimai ir knutas, uždoras moterių, grubus pasiel-

rystės su Zofija, broldukra ciesoriaus Konstantino Palajologo, jis rėmė savo pretensijas ant tojo territorijos; priėmė už Moskvos žemženklį — dvigalvį Byzantijos arelį ir priėmė titulą viešpaties visos Rusijos (Hosudar' vsieja Rusii). Novgorodas palengva išslydo iš po Lietuvos įtekmės, ir pateko po Moskva. Jau 1456 m. jis susiderino su did. kniaziu, kurs žadėjo nekušinti valnasčių, tiesų ir urėdų respublikos. 1470 m. Novgorodėnai atnaujino sądorą su Kazimieru, kurs dabar pasiuntė kniaziauti kaipo savo atstovą Mikolą Aleksandravyčių, kniazių Kopyliškį, paeinantį nuo Vladimiro Olgerdaičio; žmonės jį priėmė su pokyliais ir linksmybėmis. Bet Mikolas nemokėjo įgyti prigulinčios guodonės tarpe Novgorodėnų, ir jau 1471 m. apleido miestą, liepęs apiplėšti Russą ir kitas vietas Lietuvos linkon. Mieste įgyjo įtekmę Morta, našlė Boreckienė, kuri nekentė Moskvos persvaro, o pati ketino valdymierauti Novgorede. Moskvos did. kniazius Ivanas buvo gabesnis už Kazimierą, ir todėl Novgorodas veikiai anam nusilenkti turėjo ir priėmė ano atstovą. Tokiu budu Lietuvos įtekmė dingo šiaurinėje Rusijoje. Kazimieras rupinosi užsiundyti Totorius ant Ivano, ir pasiuntė Kirėjų, pabėgusį iš Moskvos Totorių, pas Auksinės Ordos chaną Achmetą. Tasai, tikėdamasi ant Kazimiero pagelbos, 1472 m. ištraukė prieš Moskvą, bet Kazimierui jį suvyliojus, nieko nelaimėjo apart pralošos.

1470 m. Pleskavėnai troško atsirubežiuoti su Lietuva, tačiaus Bereznicoje ne viskas tapo užbaigta. 1471 m. Kazimieras žadėjo Pleskavą ginti nuo Moskvos užmačių, bet ir tai buvo vos saldus žadėjimai. 1473 m. Moskvitėnai apiplėšė liet. miestą Lubutską. Lubutskėnai, po vada Simo kniazio Odojeviškio, įpuolę į Moskvos šalį kovoje neteko vado, nors pergalingi namon sugrįžo. Tuomi ir prasidėjo anos ilgmetinės

---

gimas augštesniųjų su žemesniaisiais, nevalninkiškas atsinešimas žemesniųjų prie augštesniųjų ir tolygios dėmės, susidrutinusios tarp Rusų nuo to laiko, yra neabejotinomis dėmėmis Totorių įtekmės. Daugelis pėdsakų šitos įtekmės užsiliko tautos kalboje ir tulose viešpatystės įrėdnėse" (Ilovaiskij).

imtynės tarp Lietuvos ir Moskvos už Sieverinę ir Baltąję Rusiją, ir karės nupustyjo ir nueugė tas vešlias šalis. Rods šį sykį taika įvyko, nes skriauda atsvėrė skriaudą.

1478 m. Novgorodas puolė ir pripažino už savo poną did. Moskvos kniazių. Lietuva sudrebėjo, ir rengėsi į karę su Moskva. Reikėjo Kazimierui atnaujinti suderybas su chanu Achmetu, bet ans tik suderybas sutarė su Ivanu Vosylevyčiu, palikinas Novgorodą jo likimui...., ir pats iš Lietuvos į Lenkiją išvažiavo. Viluiaus seimas vienok nenumalšino Lietuvių, mat liet. Rusija bijojo jungo Moskvos. Kazimieras ramdė Lietuvius, ir tik priverstas rengėsi telktiesi su Vidžemio kryžeiviais, su Možaisko kniaziu Ivanu Andriejevyčiu, su Pleskavėnais, su Perekopo chanu Mengli-Girėju ir kitomis Totorių ordomis.

Bet Vidžemio kryžeiviams skriaudžiant Pleskavėnus, Kazimieras tylėjo; tad Pleskava prašė pagelbos nuo Moskvos. Lietuva nesikišo į karę, ir Kazimieras ganėdinosi diplomatiškais susinešimais jau tai del pašnabždų tulo magiko Makaro, „Velniu" vadinamo, jau tai dėl amžinos taikos su Moskva! Gundomi Ivano, Mikolas Olelkavyčius, kniazius Kopyliškis ir Thėodoras Bielskis reikalavo dėl savęs nuo Kazimiero kunigaikštystės Kyjevos [1]), o kniazius Alšėniškis — Viazemsko

1) Pirmu kniaziu Kijevos iš Gedimino šeimynos buvo Vladimiras Olgerdaitis (1362—1392), kurs ten palaikė mitropolytą Kiprianą, Vytautas tą Vladimirą išvyjo iš Kijevos ir pasodino jį Kopyliaus skrytyje, o Kijevą atidavė Skirgėlai 1392 m., kurs ten po ketverių metų pasimirė. Potam Vytautas ten laikė savo atstovus. Pirmu tokiu atstovu buvo Jonas Augemantaitis kunigaikštis Alšėniškis. Švytrigėlai įsiviešpatavus, Kijevos vaivada buvo narsusis Jurša, ir vėliaus ten Švytrigėla pats rado prieglaudą, kada tapo iš Lietuvos išvytas Kada Andrius Kazimieras įgyjo sostą did. Lietuvos kunigaikščių, o Svytrigėlai teko Lucko-Volyniškė skrytis, tai Jonas Gštautas Kijevoje pasodino sunų Vladimiro Olgerdaičio, Kopyliškį kniazių Aleksandrą Olelką apsivedusį su anuke Vytauto, o dukra Vosyliaus Dimitrevyčiaus Moskviškio—Anastazija. Kad Vytautui mirus, rusiškoji partija ketino Aleksandrą Olelką pasodinti ant Lietuvos sosto, tai Zygmantas Keistutaitis suėmė jį kaipo pavojingą lenktynininką ir uždarė.

kniazystės. Kad tas atsisakė duoti, anie sudarė suokalbį ant Kazimiero gyvasties 1482 m. Kada suokalbis išėjo į eikštę laike Bielskio sutuoktuvių su dukra Aleksandro Čartoryskio, Bielskis pabėgo į Moskvą, o anudu Vilniaus storasta Aleksandras Sudimantas mirtinai Vilniuje nubaudė. Dėl atsargumo dabar Kazimieras laikė Smolensko kniazystėje apie 10.000 kariumenės, idant sergėtų rubežių nuo Moskvos lupikų.

Nors dar tuli kniaziai valdo savo tėvonijas, kaip Slucke, Kobryniuje, Odojeve, Novosilske, Vorotine, ir tt., bet tai tik „tarnaujantiejie kniaziai", nepavojingi dėl Lietuvos vienybės; jie priima vietas atstovų dideliuose miestuose. Pavojingi rods bebuvo skryčių kunigaikščiai, susiedaujantiejie su Moskva, nes galėjo pereiti ant Moskvos pusės su savomis žemėmis. Todėl Kazimieras nuo tokių reikalavo „prisaikintų užrašų" arba sudermių, nors ir tatai neužbėgo keletui kniazių persimesti ant Moskvos pusės. Tiktai Smolensko skrytyje nebelikę buvo senos šeimynos kniazių ir ją dručiai laikė vaivados; pats Smolensko miestas turėjo drutą garnizoną, ir buvo Lietuvos apginklu iš rytų pusės. Tai-gi Kazimierui viešpataujant, Lietuvoje susilpnėjo sistema skryčių, sistema feodalizmo.

Tvėrių kunigaikštystė lenkėsi Lietuvai nuo Olgerdo lai-

į kalėjimą su pačia ir su dviem sunais, kur persėdėjo iki Zygmantas numirė, beje penkerius metus. Po 15 metų Aleksandras Olelkos valdymieravo Kijevoje (1455 m.). ir jo sunųs Simanas ir Mikolas ketino tėvoniją pasidalinti, bet Kazimieras jiems tos tiesos nepripažino, sakydamas: „senelis jusų, kniazius Vladimiras, bėgiojo į Moskvą ir tuomi prarado savo tėvoniją Kijevą"; tačiaus Kijevą pavedė ikgyvam Simanui, o Mikolui kaipo tėvoniją paskyrė Kopylių ir Slucką. Simanas drąsiai savo skrytį gynė nuo antpuolių Toturių, iki mirė 1471 m. Po jo tiesos ant Kijevos perėjo ant jo brolio Mikolo ir sunaus Vosyliaus; bet Kazimieras paskyrė ten už vaivadą Martyną Goštautą. Nors Kijevėnai nenorėjo tąjį priimti, bet Martynas Goštautas varu užėmė miestą ir apsigyveno „Lietuviškoje pylyje" ant kalnelio Kiselevkos. Mikolas Olelkavyčius tuolaik buvo Kazimiero atstovu Novgorode, pakviestas per partiją Boreckių, ir žinoma turėjo ganėdintiesi savo Kopyliške skrytimi, nors jautėsi giliai įžeistu ėsąs už atėmimą nuo jo Kijevos. Todėl tai ir pasidarė suokalbis ant Kazimiero.

kų. Dabar gresiant Ivanui, kniazius Mikolas Borisavyčius panaujino ryšius su Lietuva. Moskva apskelbė jam karę 1483m, bet veikiai susiderino. Tvėriai galiaus puolė 1485 m. Mikolas pabėgo į Lietuvą, kur ir pasimirė. Kazimieras nieko nedarė, nors Ivanas atiminėjo valsčius nuo kniazių Krošino, kilusių nuo Vaidaičio, sunaus Keistučio, vien sau linksminosi Lietuvos pylyse ir medžiojo! Ar tad stebėtina, kad iš Lietuvos didžiunai bėgti pradėjo į Moskvą, Ivano kalbinami? Tarp 1487 —1491 m. ten išsidangino kniaziai: Odojevo, Vorotinsko, Bielovo, Peremišliaus, kurie pastoję tarnais Ivano engė savo tėviškes. Neužilgo Velikija Luki ir Rževas pasidavė po globa Ivano. Pastangos Ivano Vosylevyčiaus užgrėbti rusiškas žemes, priklausančias prie Lietuvos, pastojo programu jo įpėdinių.

Apart susilpninimo skryčių sistemos Lietuvoje, viešpataujant Kazimierui, vakarinė rusiška cerkvė galutinai atsiskyrė nuo rytinės dalyke mitropolijos. Įžymę rollę tame atsiskyrime atlošė unijotas—mitropolytas Izidorius, kurs dabar Romoje gyveno su urėdu kardinolo. Popiežiui Kalikstui III norint, ans pavedė savam mokytiniui Gregorui savas tiesas ant dalies rusiškos cerkvės, beje ant 9 eparchijų, ėsančių Lietuvoje ir Lenkijoje (Černygovo, Smolensko, Peremyšliaus, Turovo, Lucko, Vladimiro, Polocko, Cholmo ir Galičiaus); o buvęsis Konstantinopolio patriarchas Gregoras Mamma, lyginai kaip Izidorius netekęs kathedros už atsidavimą lotynininkams, įšventino Gregorą Bolgariną į metropolytus „Kijevos, Lietuvos ir visos žemutinės Rusijos" (1458 m.). Karalius Kazimieras netik nesipriešino popiežiaus nusprendimui, bet ir priėmė Gregorą į savo apgynimą. Vienok nekantantumas stačiatikių vyskupų iš šito paskyrimo metropolyto unijoto iš Romos buvo toks didelis, jog Gregoras neišdrįso apsigyventi Kijevoje, ir gyveno daugiausiai didžio kunigaikščio dvare, ir pasimirė lietuviškamjame Novgorodke (1472). Jo įpėdiniu ant Kijevos katedros, du metu vėliaus, tapo išrinktas Smolensko vyskupas Misailas; kaipo priešgyna unijos, tasai išsiprašė patvirti-

nimą savo urėdo nuo Kostantinopolio patriarcho, ir todėl be kliučių jį pripažino savo metropolytu vakarinės rusiškos eparchijos. Nuo jo tad ir prasideda nepertraukta eilė Kijevos metropolytų, atskirų nuo Moskviškių. Tie Kijevos metropolytai mažiaus priklauso nuo svietiškos valdžios, negu Moskvos metropolytai. Kazimieras ir jo artimiausiejie įpėdiniai visa eile raštų patvirtina nepriklusnumą metropolytiškojo teismo ir nepalytėtinumą cerkviškų lobių, ir beveik nesikiša į vietinius cerkviškus synodus.

Važiuodamas į Lenkiją, Kazimieras pasimirė Gartine, 7 d. biržel:o 1492 m. Stryjkovskis teip apie jį rašo: „Buvo augalotas, status, ilgo ir sauso gym:o, plikagalvis, kalboje švebeldžiavo, papročiuose prastas,medžioti žvėris ir paukščius visokius labai mėgo, todėl Lietuvoje daugiaus gyveno, teip jog kada dideles dovanas iš Lietuvos pasiuntė sunui Vladislavui, Čechų karaliui, o kunigaikštis Rybnickis jas nuo paslų atėmė, po tam išvydęs nedorą darbą, mylistos ir atleidimo nuo karaliaus Kazimiero prašėsi, tasai tiek tiktai pasakė: tegul tik šunis sugrąžina, o kitas dovanas tegul sau pasilaiko. Neišdydus, blaivus, nes vyno, alaus ir midaus negėrė, eikvus, negražus, pirtyje su vanta visados perdavosi, ant darbo, šalčio, vėjų, saulės kaitros pakantrus, o visam kame į tėvą Jagėlą panėšus. Savo moterį Elzbietą daugiaus negu paprasta mylėjo, o ji teip-gi aną. Ainių iš viso paliko 13: šešetą sunų ir septynetą dukterų".... Prie jo kilo remeslai ir pirklyba, kuri jau atiteko iš didelės dal'es žydams;`tie muitus arendavojo. Rusų rašliava ėmė augti. Pats buvo gana aį šviestas, ir rupinosi apie išauklėjimą savų vaikų: religijoje nors dievotas, bet apikantrus buvo. Jam viešpataujant, Lietuvoje prasidėjo vaivadų sušaukiami susivažiavimai provincijų, kuriuose bajorai dalyvavo, o kurie vadinosi parlamentais, kada Kazimierui ilgai Lietuvoje nėsant, reikėdavo umai apie ką-nors susitarti; teip pat forma seimavojimo per žemiškus paslus ir dvigubas trobesys atsirado ant paveizdos Lenkų seiminės organizacijos. Lietuva nebuvo galinga ir turtinga kaip prie Vytauto galvos, nors

daug žmoningesnė. Yždas nebuvo tvarkoje, ypač netekus Novgorodo, Rževo ir Velikija Luki, ir perėjus daugeliui kniazių su žemėmis po globa Moskvos. Totoriai nuvargino Podoliją ir Volyniją. Kazimieras mėgo taškyti ir mėtyti turtus, todėl jam vienval truko pinigų. Lietuvoje daugiaus gyveno negu Lenkijoje, tur-but pusčios ir mediučių ragas čion daugiaus jį ramino.

Sunais gi jo buvo: Vladislavas, Kazimieras, Jonas Olbrachtas, Aleksandras, Zygmantas ir Pridrikis. Kazimieras, kurs 1484 m. mirė 26 metus senas budamas, kaipo kandidatas ant Vengrijos sosto, tapo tarpan šventųjų[1]) paskaitytas, ir kunigija aprinko jį už Lietuvos „patroną", kurs tačiaus Lietuvą praganė! Karaliunus mokė Jonas Dlugošius (1415-1480 m.), garsus Lenkų istorikas, ir humanistas Pilypas Kallimachas Buonacorsi (+1496 m.). Visi kaimynai gręžė savo akis prie Jagėliunų, dėlei garbumo ir garsumo jų pratėvių. Čechai, mirus Jurgiui Podiebradui, už karalių pasiėmė vyresnįjį Kazimiero sunų Vladislavą, kurs vėliaus mirus Mot. Korvinui pastojo teip gi karaliumi Vengrų. Jauniausias Pridrikis tapo Krokuvos vyskupu, o potam kardinolu ir Gniezno archivyskupu.

Mirus Kazimierui, unija Lietuvos su Lenkija pasiliko sutraukyta. Lietuvos ponai, nežiurint į senesnes sušnekas, iš savo pačių dėkos pakėlė ant did. kunigaikščių sosto Aleksandrą, o Lenkai apsirinko humanistą Joną Olbrachtą karaliumi Lenkijos. Tačiaus vėlesni atsitikimai parodė, kad ilgmetinis viešpatavimas Andriaus Kazimiero, nežiurint į visokeriopas kliutis, pažymiai paakiui pastumėjo darbą tos unijos ir prirengė jos galutinį įvykimą.

---

1) Sako, kad tas šventasai nuo savo tėvo išprašęs ėsąs įstatymą uždraudžiantį—ne unitams graikiško tikėjimo, statyti naujas cerkves Vilniuje ir Vitebske, o net sugriuvusias atstatyti. Tai mat šventojo religiška apikanta.

Apšvietimo dalykai Lietuvoje XV-tame šimtmetyje.

a. LIETUVA TIKROJI.

Tuomi tarpu tapo įsteigta Akademija Krokuvoje, Lenkų žemėje, ir tapo įrengta ant paveizdos akadėmijos Pragoje per garsųjį Hijeronimą iš Pragos, parveždintą dėl to mierio į Krokuvą su keletu kitų profesorių Atidarymas akademijos įvyko tarp 1401-3 m. su didele iškilme, pribuvus tyčia ant to ir Jagėlai; čion tarp kitų ir „lesiste postacie Litwinów zwracały oczy mieszczanek krakowskich, w złotych na głowie czółkach i z rąbkiem na plecy spadającym" (Lukoš-vyčius). Toji lenkų akademija turėjo auiėdymą kunigišką, zokoninkišką. Buvo ten fakultetai theologijos, teisdarystos, medicinos, philozophijos. Nors mokslai silpnai vešėjo scholastikai viešpataujant, tačiaus daug ten krušosi ant mokymosi netik lenkų, bet ir lietuvių, „kaipo į vienatinį židinį apšvietos šiaurėje" (! Lukoševyčius). „Lietuva, šv. vierą priimanti, reikalavo daug apsakinėtojų evangelijos, kurie apart uolumo apaštalavime, turėtų teip gi aiškią pažintį liežuvio šalies. Toji pamaldi ponė (Jadvyga) rods jau buvo apdovanojusi Pragoje kollegiją dėl lietuvių, vienok to neganėjo" (Kuličkovski). Bet ir čion mokslus pabaigę, mokintiniai toliaus traukė į užrubežį, Paryžių, Vittenbergą, Prągą, akademijas Italijos ir tt. ant tolesnio mokymosi. Tarp kitų ir Kopernikas paskilbo, kada pargrįžo iš užrubežio. Garsesniejie akademikai turėjo pelningus urėdus kapitulose įvairių katedrų Lenkijos ir Lietuvos. Po globa tos Lenkų akademijos stovėjo ir pirmosios mokslainės Lietuvos po apsikrikštyjimo lietuvių. Ten mokėsi kunigai, iš ten parėjo ir mokintojai net dėl Lietuvos. „Po įvedimo Lietuvoje krikščioniškos religijos, radosi tame krašte keletas katedrų ir miestų su Magdeburgo tiesomis. Prie tų katedrų, k. a. Vilniuje, įsteigtos tapo mokslainės. Teip pat Trakuose ir kitose vietose atsirado miestinės mokslavietės. Į tas mokslaines parkvietė ant mokintojų mokintinius akademijos Krokuvos. Vilniuje buvo net per nekurį laiką 16-tame šimtmetyje mokslainė tiesų, už-

laikoma per Roizijų, Rotundą Milėcijų ir kitus" (Lukoševyčius).

Daugiausiai mokslainių tuomi laiku buvo Lenkijoje ir Prusuose. Tarp augštesniųjų mokslainių anoje gadynėje buvo mokslainės Pultuske, Poznaniuje (Liubranskio), Lvove, Elbingoje, Toruniuje, Gedanoje [1]). Mažiaus-gi buvo mokslaviečių D. K. Lietuvos. „Apart mokslainių, ėsančių prie klioštorių, bažnyčių ir katedrų, įsigauna teip-gi toje gadynėje didesniuose miestuose mokslainės, prigulinčios nuo akademijos Krokuviškės, vadinamos *akademiškomis kolionijomis*. Tai yra vidutinės mokslainės, apsodintos per Krokuviškius akademikus, kurie buvo pasiekę nors bent žemiausią akademišką laipsnį bakalauro (baccalaureatus)" (Kuliczkowski).

Kolionija Krokuviškės akademijos Pultuske yra viena iš seniausiųjų. Akademiškąją mokslainę čion regisi įsteigė vyskupas Plocko, Povilas Giżyckis, įsteigtojas kollegijato Pultuske, aplink 1449 m.

b. ŽEMAITIJA.

„Žemaičiai pirmą sykį biškelį pramoko tapę katalikais: mokslas vienok tas gana mažas tebuvo, nes per apskritą 15-tąjį amžių vos kiek-tiek pažino daigtus tikėjimo katalikų". „Žemaičių pirmaisiais mokintojais buvo kunigai Lenkai, nei žemaitiškai nei lietuviškai moką"(Valančauskas).

„Dėl klausymo rods klausė žmonės pamokslų (lenkiškųjų kunigų),bet ką krikštytiesi, nei biškelio nenorėjo; nes jiems rodėsi, 1) jog apsikrikštyję prazurgos arba nustos liuosumo ir turės verganti; 2) jog naujo tikėjimo kunigai prives juos pamesti savo kalbą, o lieps mokintiesi vokiškai ar lenkiškai; 3) jog reiks jiems išsižadėjus senų prabočių papročių, sekti pagudimus svetimų žemių; 4) jog moteriškosios negalės dėvėti baltų nometų ir skepetų, nė bedarytiesi drobe pačių austa,

1) Kad hochmeisteriaujant Prūsuose Povilui v. Russdorf (1422-1441) mokslainės Gedanoje tapo įsteigtos, tame hochmeisteris žinoma buvo labai nekaltas!

bet viską turės pirkti nuo vokiečių. Ko viso buvo datyrę verčiami į katalikų tikėjimą per kryžiokus" (Valančauskas).

Teip ir iš tikro įvyko. Jau pats Vytautas ėmė vyskupams žemaičių užrašinėti netik turtus, žemes, bet ir kaimus su žmonėmis. Kad žemaičiai 1418 m. pakėle pamišimą, baisiame įnirtime kunigus pampino, bažnyčias bjauriojo ar degino, tada Vytautas nusiuntė į Žemaitiją kariumenę, kuri apmalšė maištą. „Paskiaus did. kunigaikščiui liepiant, įrėdytas tapo sudas, katras 60 pačių smurčiųjų vadovų pakardino arba nukirsdino" (Valanč.). Už tai, kad didžiuonai buvo gelbėję kareiviams, tai, kariumenei atsitraukus, ukininkai įpykinti, skaitydami juos už nepritelius tėviškų dievų ir artojų. apie Raseinius, Varnius ir Rietavą „smurtai kibo į didžiuonus, ketindami butinai juos išnovyti.... Apstųs buriai artojų po visas puses bėgiodami, gaudė, pampino ir teriojo didžiuonus, butus jų degino, turtus godingai grobstė. Kiti nuėję į Prusus ir Kuršą suokė artojus, kad lygia dalimi išnaikinę savo vyresnybę liuosai gyventų. Išgirdęs apie tas nelaimes kunigaikštis Vytautas, greitai iš Trakų į Žemaičius atbruzdėjo, o dar smarkiaus ne kaip pirma kaltuosius įgrobęs, apent sumišimą nustabdė" (Valančauskas).

Kaip augščiaus sakyta, pirmiejie katalikų kunigai nemokėję lietuviškos kalbos, už tai jų mokinimas nekoks turėjo buti. „Vyskupai išskirdami mokslius bernelius, vienus laikė pas savę, šėrė juos, darė ir mokė daigtų kunigams reikalingų; kitus pavedę turtingiems klebonams, liepė mokinti theologijos, o kiek-tiek pramokusius..... šventė į kunigus. Ilgainiui vyskupams įkyrėjo kartu valdymierais vyskupystės ir mokintojais buti: klebonai teip gi pradėjo raukytiesi, jog turi penėti ir mokinti jaunikaičius be jokio užmokesnio; todėl vyskupas Motiejus II (lenkas iš Topolio), 1469 m. įsteigė Varniuose mokslinyčėlę, kurioje patalpino jaunikaičius ketančius kunigais buti, o jų mokintoju padarė kanakokį kunigą Mikolą. Tokia eile išsvęsti jauni kunigai maž ką patys temokėdami, nedaug tegalėjo plačios kunigaikštystės apšviesti" (Valančaus-

kas). O Medininkų vyskupystė 15-tame amžiuje turėjo jau bažnyčių 18, filiją 1, altarijų 2!!!

„Žemaičiai pradžioje penkioliktojo amžiaus į Kristų įtikėję, lyg galo to amžiaus, butinai nepametė savo stabmeldiškų arba pagoniškų papročių. Nes-gi per nenorą tapę katalikais, vos nesganduodami vyresnybės, tevaikščiojo į bažnyčią ir krikščioniškai tesielgė; o vyresnybei nematant, tuojaus kurė savotiškai ugnį šventą. Už vis pamarėje ilgai Žemaičiai stabmeldžiais tebebuvo; nes visame krašte nė vienos dar nebuvo bažnyčios. Pirmuosius toje pusėje namus dievo, 1551 m., įsteigė Žemaičių vyskupai Mosiedyje. Žemaičiai ir maž tenumanydami mokslą katalikų, kaip sako Muensteris (Cosmographia Universa Muensteri. Basileae 1559 an. De Samogitia): elgėsi padoriai, savo namiškius valgius tevalgė, vandenį tegėrė, vos kuomet-ne-kuomet alų su midumi teplempė, o vyną lyg 1559 m. nė žinote nežinojo" (Valančauskas).

Juk ir patys vadovai bažnyčios ne kas-žin kaip gražų davė paveikslą; ana vyskupas Baltrus I (iš Pultusko), pusėje 15-to amžiaus, „per savo nelabumą daugiaus žmones papiktino, ne kaip ko gero pamokė. Įpykinti žemaičiai buk ketinę jį užmušti, bet pasergėtas nuo dievobaimingų žmonių, išspruko iš vyskupystės ir daugiaus į žemaičius nebgrįžo" (Valančauskas). Teip-gi Baltrus II Svirenkavyčius, 1472-1484 m. vyskupavęs Žemaitijoje, negirtiną atmintį paliko; „senovės raštininkai pasakoja, tą vyskupą buvus dideliai linksmu, gėbėjus tankiai svečius kviesti, o vyskupystės nedaug teveizėjus" (Valančauskas). Tiktai Martynas III (?—1514m.) pirmas liepė keletui kunigų, katedros bažnyčioje kas dieną giedoti kunigiškus poterius ir giedotojams algą mokėjo pats.

c. PRUSIJA.

Įsteigimas akademijos Kelmėje visai neįvyko. Tą dalyką papainiojo beperstoginės karės zokono tai su Lietuva, tai su Lenkija, tai pagaliaus su gyventojais Prusais. Ant galo po sątaikos Toruniuje 1462 m. atverta čion tapo paprasta augš-

tesnėji mokslainė, be fakulteto. Toji mokslainė pastojo kolionija Krokuviškės akademijos viduryje 18-tojo šimtmečio. Pirmais tos mokslainės profesoriais buvo iš Utrechto pargabenti kn. Jonas Westerwaldt ir Jonas Čewerth. Kelmės miestas mokintojams augštesnėsės makslainės 1472 m. pavedė ant 30 metų palivarką Gogolin, teip-gi davė mokintojams 3 namus dėl gyvenimo, davė valę pirkti namus, daržus ir laukus ir amžinai atidavė 3 altorius parapijos bažnyčiai. Tas ir kitas miesto dovanas patvirtino vysk. Vincas Goslavskis, vadinamas Kielbasa, 1473 m. Miestas vėl 1480 m. dovanojo mokslainei palivarkus Gogolin ir Šerbernaki (Steinweg) dėl užlaikymo įrėdnės ir neapmokamų iktuolaik mokintojų, pavedė teip gi žuklavimą dalyje Vyslos, prigulinčioje miestui. Už tai profesoriai turėjo mokėti kasmet nuomo 2 grivini per 30 metų, o po tam laikui turės mokėti 4 grivinas. Tuodu dvaru atvalnintu tapo nuo baudžiavų, bet medžiojimą sau palaikė; parduoti jų teip gi nepavelyjo. Vyskupas-gi dovanojo maluną Žakių.

Toruniaus mieste gimė 19 d. vasario (pagal senovišką stilių) 1473 m. ir t-n mokėsi Mikalojus Kopernikas (jo motina buvo iš namų Watzelrode). 1491 m. užsiraše į mokintinius Krokuvos universiteto ant kalbos lotynų ir philozophijos, teip-gi tobulindamasi matematikoje ir astronomijoje. 1494 m. iš čion vyko pas savo avyną Lukošių Watzelrodę, Varmijos vyskupą 1496 m. iškeliavo į Bolognos universitetą klausytiesi kanoniškų tiesų, bet užsiiminėjo astronomija, ypačiai po vada prof. Dominiko Marijos Novaros. 1497 m. jis tapo paskirtas kanoniku Frauenburgo. 1500 m. vyko į Romą, kur laikė pranešimus apie astronomiją. Vėliaus Paduoje mokėsi medicinos mokslą. 1503 m. Ferraroje įgijo vainiką daktaro kanoniškų tiesų. 1506 m. grįžo namon, pabuvęs Krokuvoje gyveno Heilsberge, o nuo 1512 m. persikraustė į Frauenburgą. Apie jo pažvalgas rupinosi kardinolas Schonberg, astronomai Schoner ir Werner, kuriuodu net išsiuntė savo vardan Jurgį Joakimą v. Lauchen dėl persiliudyjimų ant vietos, kurs nuo 1539 m. per du metu subuvo pas Koperniką ir surašęs jo

pažvalgas jau 1540 m. Gedanoje apgarsino spaudoje. Prieš myrį (+24 d. gegužio 1543 m.) išėjo jo paties veikalas: „Nicolai Copernici Torinensis De revolutionibus orbium coelestium, Libri VI (Nuernberg, 1543)". Kopernikui męs kalti už musų pažvalgas apie saulinę sistemą, ir garsus Galilei, Kepler, Newton save laikė už mokintinius Koperniko, o savo sistemas už papildymą anojo theorijos.

d. LATVIJA.

Čion visatinas pamaldumas anos gadynės apsireiškė užmušėjystose pagonų, persekiojimuose žydų, įtikėjimuose į stebuklus ir prietarus, kankinimuose savęs ir tt. „Paprasčiausiu ir mylimiausiu įrankiu (dėl įsiveržimo į dangų), ir katrą kunigija teip gi vis labiausiai prįvelyjo, buvo dovanos ir užrašai dėl bažnyčių, kliostorių ir malonės įrėdnių, kurios tokiu budu perėjo į prasimanymą didelių turtų ir butų dar didesnius įgyjusios, jeigu laikas nuo laiko plėšimai susiedų nebutų pustyję šalį, nudeginę bažnyčias bei kliostorius. Rygos mieste visados buvo tiktai du, jau pirmojo Alberto įsteigtu zokoninkų kliostoriu; naujam žemės įgyjimui per mirusią ranką miestas priešgyniavo su energija ir pasekme. Minyškų kliostoriai yra 4 minavojami: kliostorius Marijos Magdališkės, kurį tur-but riterija buvo įsteigusi, ir į kurį teip-gi ypatingai priiminėjamos buvo ponų dukters; kliostorius giedančiųjų moterių; kliostorius Bėgunių, tam tikrų pusminyškių, kurios netureėjo jokios stragios regulos ir pas kurias galėjo ant pensijos nusiduoti netikusios dukters iš gerųjų namų miesto; ant galo kliostorius Pilkųjų Seserų, kurios užsiiminėjo mokymu jaunuomenės. Malonės įrėdnių miestas turėjo 14-tame ir 15-tame amžiuose biednųjų namą St. Juergensburge, konventą prie šv. dvasės ir du ligonbučiu. Visos tos įrėdnės stovėjo po kunigiška prieżiura ir glamonėjimu ir, rodos, kaip kliostoriai, pastojo turtingomis iš duosnumo gyvųjų, dar daugiaus per užrašus mirštančiųjų. Yra užsilikęs testamentas Bertholdo iš Koknėsės, kuris buvo paskyręs netik kožnai bažnyčiai ir kožnam

klioštoriui Rygoje pažymias sumas, bet ir kožnam zokoninkui skyrimai, kožnai minyškai skyrimai maloningą dovaną, ir kožnai biedniokų įrėdnei po legatą; kuris toliaus naują vikarijatą ir naują aukurą įsteigė ir dėl apmokėjimo pamokslininko buvo paskyręs 150 markių, kuomet jis dėl pabudavojimo miestinio muro, kuris butų jo tėviškam miestui turėjęs padidinti atvangumą, tiktai 5 markes. Tokių dovanų, įsteigimų ir legatų dėl bažnyčių ir kunigų buvo labai daug. Visai originališku išsirodo testamentas paguodoto vyro Rygoje, Konrado Fiš, kuris savo testamente, padarytame 1425 m., paliepia: už 100 markių, kurias jis ant to paskyrė, turįs buti pasamdytas geras žmogus, labiausiai tik tų kunigas, kuris dėl išganymo dušios testatoriaus paties bei jo moters turėtų keliauti prie šventojo grabo į Jeruzolimą. Šitasai Fiš, mat, norėjo triusą bei prakaitą apmokėtojo keleivio, kuris ažuot jo paties turėjo traukti į Jeruzolimą, paduoti į rokundą už savo paties dušios išganymą mielamjam dievui" (Rutenberg).

Rygos miestas pradžioje 15-to amžiaus šį bei tą darė jau dėl vigadumo ir priimnumo gyvenimo. Rinka bei keletas ulyčių 1410-1420 m. tapo išgrįstos, miestinė aptieka įrengta, miesto chirurgas apmokamas buvo, pirmas bokšte dziegorius reguliavojo laiką; skerdnamis, mėsos kromai, pirtis ir tt. tapo pabudavoti, o Buursprakė rupinosi apie vaiskumą bei sveikatnumą miesto.

„Gyventojai Rygos pažino jau 14-tame šimtmetyje, ko daugelis žmonių daugelyje šalių Europos dabar dar, rodosi nežino: kad valnesnė ir augštesnė apšvieta tik galima butų, kada mokslainę atimtum nuo priežiuros ir vados kunigijos. Kuomet viena mokslainė skerseitėje katedros stovėjo po priežiura katedrinės kapitulos, miestas jau 1390 m. buvo antrą mokslainę įsteigęs prie Petrinės bažnyčios, kurią prižiurėjo Duma miesto. To dėlei katėdrinė kapitula skundėsi popiežiui ir gavo nuo Bonifaco IX 3 d. spalių 1391 m. bullę, kuri anai suteikė tiesą patronato ant naujosios mokslainės. Vienok miestas dabar atlaikė savo tiesą ir teip-gi vėl 60 metų vėliaus,

kada po suderybų Kircholme 1452 m. mokslainė vėl turėjo buti perduota katedros kapitulai, ir tokiu budu parengė gruntą įsišaknyjimui reformacijos, kuri Rygoje rado greitą priėmimą ir skubrų praplatinimą.—Pusėtinai tolygiuose prietikiuose, kaip Ryga, buvo abudu sesermiesčiu Tėrbata ir Rėvalis: visi trįs vis-gi buvo perviršyję zokoną kardininkų ir ritteriją apšviestumu bei dorumu, nėsa zokonas dabar rekrutavojosi, kaip ir Voigt VII. 751 pripažįsta, iš blogiausių elementų vokiškosios ponijos, ir vaikai ritterių bei knechtų augo teip sau pusėtinai *be jokios apšvietos*" (Rutenberg).

„Visoje žemėje (vokiečių zokono), kurią galima prilyginti prie galingos karalystės, nėra buvę *nei vieno* gero universiteto ar geros mokslainės, o tiktai svarbesniuose miestuose menkos partikuliariškos mokslainės. Ir nors keletą sykių neilgam prieš prapuolenę šalies landtaguose buvo *su šaltu protu* sątaraujama apie tai, kaip reiktų įsteigti gerą mokslainę, tai ji vis-gi neįvyko. Daugumas Vidžemiškių luomų *visuomet* tam priešgyniavo, nėsa jos baugštėsi, kad, tam įvykus, jų vyskupijos, jų abatijos, jų kapitulos, jų vaitijos (Vogteien) ir jų dvarai turėtų nešti mesliavas ir mokestis. Dėlto tai toks geras darbas visados pakelėje pasiliko" (Russow).

„Trukumas apšvietimo kaipo neišvengtina išeiga stokos mokslainių gulėjo lyg šaltas pilkas rudens rukas pasiplatinęs virš visą zokono žemę ir kožną apšildantį bei gaivinantį saulės spindulį varė šalin, teip kad bėgyje šimtmečių nei vienas patogus dvasės žiedas negalėjo išskleisti. Kožna terioniška valdžia pagal savo esybę yra neprieteliumi mokslo ir apsišvietimo; o nieks tuomi labiaus nebuvo kaip dauggalvis siaubunas zokono valdžios. Vieną syk, 1387 m., hochmeisteris Zoellner v. Rotenštein buvo bemislyjąs, įsteigti Kelmėje universitetą, bet užmanymas veikiai rodėsi neišvestinu ir *niekados* netapo išvesdintu. Miestai šiek-tiek gelbėjosi tuomi, kad jie savo vaikus ir jaunikaičius, ant ko rods jau reikėjo didelių pinigų, siuntinėjo į Vokietiją, o kunigija parkviesdavo reikalingiausius mokintojus ir kunigus iš svetimos šalies. Šitie tad pamok-

slininkaudavo vokiškoje kalboje latviškiems ir ėstiškiems laukininkams, kurie iš visų tų pamokslų nesuprato nė žodžio. Kadą-gi paprastai aršiausiejie tiktai žmonės apleisdavo savo tėvynę, idant pabandyti savo laimę Vidžemyje, ir kadą-gi jie ten tarp blogiausios ir nożmiausios aplinkės dar daugiaus sugedo ir sulaukėjo; tai nėra ką stebėtiesi, jei Vidžemio zokoninkai ir žemesniejie kunigai anos gadynės esti aprašomi kaipo išmetos draugijos ir jei su jais apsieidavo lyginai kaip su arklidžių bernais, kuomet augštoji kunigija šilkiniuose puikės rumuose lėbavo ir griešyjo" (Rutenberg). O zokoninkai persapnavo, perb'zdinėjo, perlėbavo ir persimeldė visą savo gyvastį, ir mirė, jei gana ilgai pagyveno, be to, kad kokia širdis butų jų pasigedusi, kad kokia akis juos butų apverkusi. Tamsiausias ir svariausias debesys nežinės gulėjo virš ritterijos, virš žemiškos ponijos. „Visoje šalyje kribždėjo visoki kunigai, kurie visi aikvojo ir taškė prakaitą ir kraują nuvergtų žmonių; dėl pamokymo tųjų nebuvo niekas daroma per tukstančių tukstančius š.tų tingių pilvų. Biedniejie paklydėliai vis dar virė burtų gėrimus, kaip kad 13-tame amžiuje, meldėsi pamainais tai prie „Išganytojo" ir prie Marijos, tai vėl prie Puškotajo ir prie Laimos; jie aukavo karčiai įgytą ir sučėdytą grašį tai klioštoriui ar drąsiai besivažiojančiam ubag-zokoninikiui, tai rišo jie pinigą, kaspiną,plaukų garbaną prie šventojo ąžuolo ar liepos, ir galiaus, kad ateidavo lauktoji paskutinė valanda, užmerkdavo savo nuilsusią ir ašarotą akį baimiose ir bepatiešniose abejonėse. Tai buvo visa laimė, kurią buvo atnešęs popiežiškas karvelis, su alyvos šakute snapelyje, nelaimingoms Priebaltijos tautoms...... Prakeikimas vergybos rymojo ant visos šalies!" (Rutenberg).

e. MUSŲ SUSIEDAI 15-tame AMŽIUJE.

Pabaigoje 15-to amžiaus *Lenkijoje* šlėktija padaugino savo tiesas pamažinant tiesas miesčionių ir valsčionių. „Teip miestai pralošė tiesą siuntinėjimo į seimą savų atstovų ir užėmimo ten balsą už savę, uždrausta tapo miesčionims ir chlo-

pams pirkimas ir turėjimas žemiškų lobių, nes tiktai šlėkta nuo to syk tegalėjo turėti lobius ir tiktai šlėktai vale buvo apturėti dvasiškus bei svietiškus urėdus, ir tėip miesčionija ir valsčionys papuolė į dar sunkesnę, negu iktuolaik buvo buvę, šlėktišką baudžiavą" Goehring).

Garsųs humanistai buvo Gregoras iš Sanoko (+1477 m.), Pilypas Kallimachas Buonacorsi (+1496 m.). Jonas Ostroróg (+1501 m.) parašė *Monumentum* dėl pataisymo respublikos aplink 1464 m., kur reikalauja didesnės valdžios dėl karaliaus; nepriegulmės bažnytinių įėdnių Lenkijoje nuo Apaštališko sosto; iždo gerai apveizėto iš akčyžių, muitų ir pagalvių, kurias visi gyventojai turi mokėti; visatinos tarnystos kariumenėje; reformos teismuose; lygių įstatymų dėl visų; išmetimo kalbų lotyniškos bei vokiškos iš visuomeniškos naudonės, o įvedimo lenkiškos!..... O kur buvo Lietuvos vyrų protai tuomet?!

Rusijoje Totoriai užlaikė savo įtekmę, kada dabar Rusai neretai ėmėsi su Lietuviais. Tarp Rusų dabar nesirado gerų vadovų. Nors Moskva buvo iškilusi augštyn, bet josios didi kniaziai buvo silpni smarkauninkai, ypačiai Vosylius I, sunus Dimitro, kuris naminėje karėje akis išlupdino sunui dėdės, ir po tam pats pagautas budamas pateriojo akis. Dimitras Šėmiaka trumpai bei baisiai valdęs, tapo numestas šalin. Vosylius antrąsyk pašauktas daugelį savo giminaičių išteriojo, išnuodino. Vienok jis užkariavo keletą kunigaikštysčių, kitas jis paėmė į tėvoniją, žodžiu sakant jis pagatavyjo kelią dėl Ivano III (1462—1505 m.), kurs yra konsolidatoriumi Maskolijos; tai buvo didis valdymieras, nors netikęs žmogus. Tai buvo melagis, veidmainys, pasalus, bjaurus žmogus. Bet jis turėjo plačias nuožvalgas, kurias pasiekti jis mieryjo. Jo laikuose autokratija įsivyravo. Jis naudojosi iš nesutikimų Totorių, jis susiderino su Krimo chanu, vedė karę su Kazaniaus chanu, ir duonį nemokėjo bėgyje ilgų metų į Sarajų. Kad chanas įtužęs surinko armiją, tai Ivanas sudaręs suokalbius su aplinkiniais užėmė atvangią vietą ir jau viską žadėjo išpildyt,

ko jo ponas troško, kaip Krimo chanas, užpuolęs iš užpakalio, permainė situaciją—ir Ivanas už tai tapo apšaukiamas išvalnytoju nuo jungo Totorių!! Nuo dabar jis su svetimomis valstijomis susinešdamas, vadinosi caru, nors namie šaukėsi velykij kniaž. Už antrą pačią jis paėmė Sophiją, giminaitę Palajologų, valdančių Konstantinopolyje, pagal patarmę kardinolo Bessarion. Su Sophija atvyko vakarų įtekmė į Maskoliją pirmu sykiu: ambasadoriai iš Vokietijos, Venecijos, Popiežiaus valstijos ir k.; mokinti svetimžemiečiai tapo pakviesti apsigyventi ten; pinigai jų tapo naujai mušti; parakas buvo dirbamas ir kanuolės liejamos—tai gi žingsnis „civilizacijoje" ar geroje ar naikinančioje tapo žengtas.—Tuomi tarpu Auksinė Orda skaldėsi į skeveldras, silpo ir silpo. Rods pasidarė kaip-kur sąmaištis veislių bėgyje 200 metų, bet vargiai sakinys Napoleono teisus yra: „Nugrandyk maskolių, o atrasi Totorių"! Net Totorių sostapylė išnyko, sudeginta ir išardyta tapo, nors savo laimingose dienose buvo gražiai subudavota, turėjo puikius pirklybos trobėsius, kur pirkliai lankėsi iš Syrijos, Aigypto, Babylono. Net vieta bustynės buvo pamiršta, iki 1840 m. vienas inžinieris ėmė atkasinėjimus daryti ir atrado griuvėsius palaidotojo miesto.

Žemiška Privilegija Kazimiero Jagėliuno, 1457 m.

(Pagal T. Czackį.)

Kazimieras Jagėliunas, padidinęs Lenkiją Prusais 1454 m., norėjo paamžinti atmintį savo Lietuvos valdymo ir todėl suteikė lietuviškai tautai, o ne atskiroms ypatoms, žemišką privilegiją. Štai šąlygos tos privilegijos:

1. Patvirtintos esti visos valnastys ir tiesos. [1])

---

1) Valdžiai feodališkai įsivyravus, tiesos kareivių buvo svarbios, o tiesos kitų savasčiai valdyti buvo nėkuomi. Atidavinėjo savastį kitose šalyse ant lėniškų tiesų: *Jure beneficiario*, *Jure Feodi*, *Feudi*. Kad tik privilegijos tesuteikdavo valnastis ir liuosybę, tad nuo jų davinėtojų reikalaujamas buvo patvirtinimas valnasčių ar savasties. Pirmą kartą Horodliaus seime 1413 m. tapo suteiktos Lietuvai nekurios valnastys, nemandagiai primenant pirmykštį nevalės stovį: „Servitutis jugum quo hactenus uerant compediti et constricti de cervice ipsorum deponentes etc."

2. Dvasiški urėdai, nebus davinėjami kitiems, kaip tik Lietuviams, jeigu bus gabųs.[1])

3) Valnastis bažnyčių ginti užtikrinta.

4) Niekas nebus baudžiamas, apskundus už akių, bet tiktai per teismo nutarimą palei lenkiškus įstatymus.[2])

5. Sunus už tėvą negali buti baudžiamas, jeigu nėra dalyvautoju, ir niekam nepridera už svetimas kalčias atsakinėti.[3])

6. Valė yra kožnam išvažiuoti į užrubežį dėl lavinimosi moksluose ir įgyjimo didesnių turtų, jeib tik ne į žemę neprietelių, ir jeigu tarnysta iš lobių bus atliekama.[4])

7. Našlė iki ištekėjimui antru kartu už vyro turi pasilikti lobiuose vyro; o jeigu nuo vyro turėtų užrašytą pasogą, tad

---

1) Lietuva nesiveržė į dvasiškus mokslus, ir todėl tapo pridėta sąlyga mokslumo. Tos privilegijos Lietuviai įs kabinę laikėsi. Teip prieš uniją nenorėjo Domaševskį priimti ant Žemaitijos vyskupystės, lyginai kaip prie Zygmanto III neužleido ant Vilniaus vyskupystės Bernardo Maciejovskio.

2) Statutas Vladislavo Jagėlos 1420 m. Dėl įgyjimo to patikrinimo tur-but prisidėjo darbai Vladislavo III su Sanguškais iš Košersko. Sanguška, apskųstas už užpuolimą ant Ratno pylies, be teismo neteko Košersko. Did. Lietuvos kunigaikštis Svytrigėla teip-gi yra daręs tolygius prievartos darbus. Teip Kremieniec ir Braslavą jis atėmė nuo Fedkos kunigaikščio Nesvitiškio, kurs vos su pagelba Vlad. Jagėlos atgavo atgal ne teismu, bet varu atimtas valdynes (1434).

3) Pas Skythus buvęs tolygus paprotys, apie ką Hėrodotas mini.

4) Visos tautos, ypačiai šiaurėje, laikė už didžiausią liuosybę valnastį išvažiuoti į užrubežį. Kareivis jieškojo mokyklos, kurioje per patyrimą galėjo drąsą išaukl ėti. Pirklys jieškojo naudos ir vaisbiško mokslo. Traktatai Anglijos su Keistučiu 1342 m. be jokių sunkenybių vieni kitiems patikrina išvažiavimą Anglams ir Lietuviams, ir tiktai vienas pašportas visoje diplomatiškoje istorijoje Anglijos su Lenkija ir Lietuva tesiranda in actis M Britaniae Rymeri, nuo Edwardo IV 1464 m., dėl vieno pirklio iš Krokuvos savininko 240 karatinio rubino; nes tuomet tarp Lenkijos ir Prusų buvo karė.

jam numirus gali tą atsiimti, ir už vyro tekėti jai yra vale.[1])

8. Valė yra dukras ir giminaites išduoti už vyro, nesiklausus valdymiero.[2])

9. Nuo savininkų lobių vaikų dvaras nebus atimamas, bet atbulai, tiesa įpėdinystos su visu bus patikrinama.[3])

10. Atvalninti yra mužikai (chlopai) šlėktos ir dvasiškijos nuo pjovimo šieno, javų ir arimo lobiuose karališkų py·

---

1) Pareiga užlaikyti pačią prigulėjo pačiam, vyrui; kitame vyre gesta pirmojo vyro pareiga, ir todėl našlės tiesos. Vėliaus įėjo į papratimą ikgyvastinės (dożywocia), o Lietuvoje karšatinės (przeżycie). Tolygios sąlygos yra dėl našlių privilegijose atskiroms kniazystoms, kaip Zygmanto I dėl Kyjevos ir Volynijos vaivadjių 1506 m., dėl Vytebsko vaivadijos 1502 m. Kada prie Zygmanto I Stanislavienė Veštartavyčienė tekėjo antru kartu už vyro, idant neprastotų savo vyro lobių, turėjo gauti privilegiją nuo valdymiero, kuris šitame atvėjyje nevaldė svetimą daigtą, kadągi savo lobius Veštartavyčius, išlygdamas pačios tiesas, dovanojo karaliui.

2) Lietuvoje pirm Jagėlos viešpatavimo, susituokimai turėjo ne visai valni buti, kadą-gi 1413 m. Horodliuje išdavimą už vyro dukterų Vl. Jagėla suteikia kaipo malonę. Valdymieras kaipo augščiausias sargas tiesų valstiečių, skaitėsi už sudžią išlaikymui sąlygų susituokimo. Teip kada tėvas Ilijo kunigaikščio Ostrogiškio pažadėjo sunų sutuokdinti su Ona, dukra Vilniaus vaivados Radivilo, karalius nusiuntė jam pagraudenimą tesėti tėvo pažadėjimui. Turime pavelenę ištekėti Stanislavienei Veštartavyčienei per Zygmantą I; bet tai todėl, idant našlė neprastotų tiesų turėti lobius, dėl jos nešlystės duotus. Tarp kaimiečių imantis iš svetimo kaimo mergą už pačią turėjo mokėti mokestį, ir toji vadinosi kiaunine (šiaurėje—Cunagium). Privilegijoje Zygmanto I dėl Kyjevos kniazystos 1506 m. skaitome: „Koli naš čołowiek u kniazkoho čołowieka, albo u żiemiańskoho pojmet diewku imo wywodnania, kunica tomu, u kotoroho čołowieka pojmet diewku, a pojmet albo kniazki, albo pański, albo ziemiański, u našoho čołowieka wywodnaja kunica našomu wojewodi z našoho čołowieka diewki".

3) Ar prieš Jagėlą buvo Lietuvoje sukcessija, ar kunigaikštis buvo suteiktoju, sukcessoriumi ir savininku, nėra išaiškinta; vienok rodosi, kad despotizmas buvo neaprubežiuotas.

lių [1]). Lyginai neatlikinės angarijų ir preangarijų [2]), nė gi davinės patvadų, bet tiktai atliks pareigas budavojimo senų ir naujų pylių [3]) ir budavos tiltus [4]).

11. Anė valdymieras į savus lobius nepriiminės burus (chlopus) ponų, šlėktos ir dvasiškijos, nė gi atžagariai burus iš valdymiero lobių šlėkta ir dvasiškija priiminėti neturi.

---

1) Ta pareiga primena, kad šlėktos ir dvasiškijos lobiai parėjo iš lobių valdymiero. Todėl reikalaujamas buvo anų atvalnyjimas. Teip Vlad. Jagėla 1432 m. atvalnino Lucko žemę. Nors toji privilėgija dėl visos Lietuvos buvo aiški, vienok po visokiom užmačiom valdytojai pylių, vėliaus storastomis vadinami, užsikabinėjo. Nuo tokios tad priespaudos Aleksandras apsergėjo Vytebskėnus 1502 m., Zygmantas I tokią valnastį patikrino 1506 m. Volynijai ir Kyjevos vaivadijai.

2) *Angaria*, geriau angara, ženklinąs Persų kalboje—*servitus;* potam tas žodis ženklino pareigą perveżiojimo ginklų, rubų ir sudynų valdymiero. Buvo dveji keliai, vieškeliai arba Graikų Basilika, ir vežiojimas jais vadinasi angaria; ir šiaip keliai, kuriais vežiojimas vadinosi perangaria. Tik Vladislavas IV įsteigė krasą (pačtą). Miestai gaudavo privilėgijas nuo sunkėnybės davimo patvadų. Kyjevoje dėdavo dovanas dėl Toterių. Tas miestas davinėjo arklius svetimiems ir saviems tekunams. Tas senas miestas, paskilbęs sąkrovomis pirklybos, nuo Juodųjų iki Baltijos marių, tapo atvalnintas dviem privilėgijom. (Yra tolygios privilėgijos ir dėl kitų miestų). Nežiurint vienok į tą privilėgiją, parubežinės vaivadijos turėjo statyti ar patvadas, ar pinigus dėl jų. Braclavo vaivadijoje Jonas Volčkevyčius 1561 m. paskyrė, kad dėl užlaikymo tų patvadų, Vinnicos pavietas turėje mokėti po 3 grašius nuo dumo, o Braslavo pavietas pasiliko prie seno papročio. Kad 1504 m. Lenkijoje įvesta tapo pačtinė mokestis, tuomet ji ir ant Lietuvos pasiplatino, galiaus po unijos iš šlėktiškų lobių parubežinėse vaivadijose prapuolė.

3) Viduramžiuose visur statė daug pylių; Vokietijoje irItalijoje arba dėl savo atvangumo, arba dėl slopinimo miestų, arba dėl atvangaus apiplėšimo keliaujančių pirklių. Machiavelli veikale *Princeps* C. 20 sako, kad viešpats, kurs nesibijo savo liaudies, neturi statyti pylių. Lietuvoje, kur nė marės, nė drutvietės nesulaikė neprietelių, pylys buvo atvangia slėpyne ir patikrinimu apgynimo. Turėjo ir šiaip žmonės pylis; karališkų pylių buvo gana daug. Vėliaus šlėkta pustyjosi, kam nuolatos pylys dauginamos yra.

4) Anglija ir šiaurės tautos išreikšdavo lėniškas pareigas, anot anglosaksiškų įstatymų, trumpai šiteipos: „*Trinoda necessitas: pontis erectio, arcis constructio, et contra hostem expeditio*".

12. Didi Lietuvos kunigaikštystė niekados nebus sumažinama, bet atbulai—turi buti didinama [1]).

13. Urėdai ne taps davinėjami kaip tik apsisėdusiems Lietuvoje.

14. Šlėkta yra atvalninta nuo duoklės (dziakli) [2]) ir nuo pylevų.

15. Šlėkta lygiai valna yra nuo visokių stočių [3]), lezdų [4]) (lažų).

---

1) Toje sąlygoje matosi du tikslu: vienas—kad valdymieras prižadėtų pergalėti, ir tokių pažadų ne musų vienų šalis reikalavo. Antras tikslas buvo toks: Lenkai klabino dėl keletos vaivadijų. Rupestys Lietuvių ant tulo laiko per tą privilegiją tapo užliuliuotos. Kada Lenkai norėjo gauti tas vaivadijas, kurias galiaus seimas 1569 m. jiems priskyrė, Lietuva atsišaukinėjo ant tos privilegijos ir prisiekų vėliaus sudėtų.

2) Stryjkovskis po 1440 m., aprašydamas užmušimą Zygmanto, did. Lietuvos kunigaikščio, perstatydamas tąsą ir išpildymą suokalbio, sako „siano dziakelne z wołosti na wielkiego księcia wybierane". Po tuo vardu seniaus ėjo tik pareiga davimo šieno, vėliaus ir visokių pylevų, o net paukščių ir kiaušinių. 1508 m. Zygmantas davė privilegiją Antanui Staponui iš Vosyliškių, atvalnydamas jį nuo „dziaklos" to dėlei, kad jo žemė persimaino į tarnystą medžioklinę; tolygią privilegiją tuomet gavo Kucevyčiai. Medžioklinė tarnysta reikalavo: 1. sergėjimo pusčios, 2. idant turintiejie valną pasikirtimą, nedarytų žalos, 3. turėti akį ant žvėries, ir idant pusčioje valdymiero nieks nemedžiotų, 4. bebrų gonevos buvo po jų priežiura. Tai gi pasidauginus pareigoms, medsargis nemokėjo duoklės arba dziaklos.

3) *Statio* arba stotė—ženklino valnastį viešpataujančiam ar buvusiam ponui (fundatoriui)be užmokesties viešėti lobiuose, pro kuriuos jis važiavo. Ir Maskolijoje, jeigu ponas ne tankiai buvojo savo dvaruose, mužikai visus išleidimus pono stalo turėjo uždengti. (Pėdsakas tokių stočių pas mus užsilikęs yra: per atlaidus kunigams ant pasivaišinimo žmonės iš kaimų per bažnyčios dešimtininką pristato kiaušių, sviesto, pinigų ir tt., kas ką gali). Iš privilegijos Lucko žemei duotos per Vl. Jagėlą 1432 m. matome, kad tokio pristatymo maisto reikalavo storastos. Tokį reikalavimą karalius pripažino ėsant neteisingu, bet pridurė: „Salvo nostro et successorum nostrorum personali adventu, in quo hujusmodi stationis necessaria, solito more dare tenebuntur". Privilegija Kazimiero Jagėliuno atvalnyjo ponus nuo visokios priespaudos.

4) *Lezda*, *lesda* ar *Lenda* yra paskirta mokestis nuo maisto. Žodis bene kilęs nuo sen. vok. *lei tan* (pvd. den Dienst leisten). Tą žodį vartojo

16. Dzieckiai [1]) nebus siuntinėjami į šlėktos lobius, jeigu ar po pirmo, ar po antro pranešimo arba pakvietimo, pakviestas šlėkta stos į teismą [2]).

Lenkijoje. Karalienė Bona surašė savo įėmimų 1538 m., skaito 10 kapų lietuviškų grašių „ex Lesa in Cremenecia". Prašalindamas visokias valnastis, duotas per senesnį Prusų kunigaikštį Albertą laike jo silpnumo, sako Zygmantas III 1593 m.: „in causa Lesdeorum omnes obligationes, inscriptiones, litteras, in universumque omnia acta etc." Žinoma-gi iš aktų to didelio dalyko, kurį Zyg. Augusto paskirti kamisoriai teip veikliai sudyjo, o Zygmantas III užbaigė, kad Albertas ant visokių čįžių, muitų pakraštinių, turginių, išdavinėjo privilegijas, kurios tapo panaikintos. Dlugošius sako, kad Lenkų miestuose (15-me amž.) buvo užvesta akčyžė. Gal Lietuviai bijodami tokios rinkliavos ir tokios priespaudos, reikalavo dėl savęs tokio apsergėjimo.

1) Dzieckiai Lietuvoje—*Missi dominici* Prancuzijoje ir kitur; jie teismą teisė, nešiojo įsakymus valdymierų ir žiurėjo, kad butų išpildyti. Jau prie Vytauto buvo žinomi, iš palengvo jų urėdas sumernėjo, galiaus tie sudžios pavirto į sudo tarnus, o paslai valdymiero pateko į paniekinimą. „Vazniai" pasiliko savoj vietoje, bet ne savoj valdžioje. Kad Lenkijoje davinėjo valnastis, atvalnyjant nuo valdžios vaivadų, kaštelionų, mintorių, bebrauninkų ir medsargių, Lietuvoje apserginėjo nuo dzieckių. Ant priespaudos dzieckių lietuviškoji šlėkta išdrįso skųstiesi dar prieš Kazimierą Jagėliuną; tačiaus iki unijai jie turėjo žymesnį ženklumą. Prie Aleksandro vaivados ėmė turėti dzieckius, su visu skirtingus nuo karališkų. Karališki prie Zyg. Augusto važinėjo net sudydami. Seimuose 1554 m. ir 1558 m. Žemaitija skundėsi ant jų pasielgimo ir prašė, kad butų sudyjami per patį storastą, o ne per dzieckius. Karalius atsišaukė ant senojo papratimo. Prie Aleksandro Lietuvoje dzieckiai sergėjo teip-gi gerumą monėtos. Gornostaiskis skundėsi 1499 m., kad dzieckis jam primėtinėjo pinigėlius, svėrė monėtas ir daugelį taje priežiura spaudė. Kada prasidėjo menkinimas monėtos, primetinėjo pinigus, idant imti metolą, statinėjo mintorius, idant ant jomarkų prižiurėtų monėtas, o savas pardavinėtų.

2) Tolygios sąlygos patikrintos tapo Vytebskui 1502 m., Volynijai ir Kyjevos vaivadijai 1506 m.

17. **Dovanoti lobiai, ar raštu [1]) ir pečviete [2]) atrodyti, ar iudytojais pateisinti, turi buti palaikomi.**

---

1) Ant ko buvo rašomos privilegijos Lietuvoje? Iki gadynei Aleksandro ne vienas pergamentas buvo vartonėje. Klausimas yra, kada pradėjo vartoti popierą iš drobės? Lenkijoje gromatos ir net rankiai privilegijų ir aktai buvo nuo 1330 m. ant tokios popieros. Prie Aleksandro menkesnės privilegijos buvo rašomos ant popieros, nors retai; prie Zyg. Augusto jau tankiaus privilegijcs rašomos buvo ant popieros.

2) Pečvietės—*annuli, sigilli, bulli*—buvo nuo senovės. Lietuvoje raitelis, Lenkų pogoń vadinamas, buvo pečviete viešpataujančių kunigaikščių, o vėliaus jų šeimynos. Traktate 1366 m. tarp Olgerdo ir Keistučio bei tarp Kazimiero didžio, yra dvi liet. pečvieti: Olgerdo—Žirgas ir Vaikas, Keistučio su kardu ir skyda rankoje. Kada Jagėla suvienyjo Lietuvą su Lenkija, du herbu sudėta. Bet kada Jagėla 1386m. siunčia į Lietuvą Skirgėlą, vartoja tik Žirgą ir Vaiką. Kada sutarė sudėjimą ginklų su kryžeivių didmistriu Zoellneriu kamisoriai Lenkų 1389.m., vienas lenkiškas arelis tėra išreikštas. Sądoraujant dėl visos Lietuvos su Skirgėla 1387m., pečvietė Jagėlos esti Žirgas ir vaikas, erelis, meška ir žubrio galva. Vytautas vartojo kartais vien Žirgą ir Vaiką, kaipi sutartyje su Jagėla 1392 m., kartais svarbiuose aktuose majestotišką pečvietę, kaip sątaikoje su ciesoriumi Zygmantu 1412 m.: ant vienos pusės vien Žirgas ir Vaikas, ant kitos ypata sėdinti ant majestoto, po dešinei rankai yra dvi skydos, ant augštesnėsės kryžius, ant žemesnėsės meška; po kairei pusei teip-gi dvi skydos, ant vienos Žirgas ir Vaikas, ant kitos raguotinė, parašai iš abiejų pusių. Ona Vytautienė dviejuose patikrinimuose savo viernumo Vl. Jagėlai ir Jadvygai 1392 m. turi ant pečvietės moteriškę, laikančią skraite dvejetą vaikų. Kad Zygmantas patvirtino Lietuvos įstatymus 1438 m., karalius sėdi ant majestoto, laiko obuolį ir berlą rankoje, o septynios skydos, ant kurių išrašyti herbai vaivadijų, apsiaučia jo ypatą. Kazimieras Jagėliunas naminėse transakcijose panaudojo Žirgą ir Vaiką, o traktate su kryžeiviais 1466 m. turi ant pečvietės išrašytus arelį, Žirgą ir Vaiką, žubrio galvą ir pusę levo. Jonas Olbrachtas ir Aleksandras rišo į kruvą Lietuvos ir Lenkijos herbus, o majestotišką pečvietę Aleksandras prikabino prie statuto 1506 m., ir prie testamento savo pridėjo tiktai liet. herbą. Zygmantas I vartojo majestotišką pečvietę, o ant jos tautiškus herbus ir vaivadijų, mažesnę tik su abiejų tautų ženklais privilegijose, o gromatose—privatišką su cifra. Jo pati Bona Sforzia pridėjo viduryje savo herbą — angį su obuoliu. Zyg. Augustas vartojo pečvietę su tokiu pat ženklu. Išgesus Jagėlos padermei aprenkami karaliai pridėdavo savus herbus. Žinomi yra dantys Stepono, pėdai Zygmanto III ir dviejų jo sunų, mėnulis su kryžium mi Mikolo Višniovieckio, skyda Jono III, du kardu tėvo ir sunaus Augustų, veršiukas—paskutinio karaliaus Stasio Augusto Poniatauskio.

18. Prižada viešpats visoms dumoms, šlėktai ir valstiečiams lygų teisingumą. Užsitikrinęs viernumu, atsiduoda ant pavaldinių išsitikėjimo, dorybės ir meilės, neskupauja geradarystų, kada tauta nesigaili kraujo gynime šalies ir garbės valdymiero. Dar sykį užtikrina, kad valnastis, duotas Vlad. Jagėlos, Vytauto ir Vladislavo III, pilningai ir nepalytėtinai saugos, apsergės ir užlaikys.

Aleksandras (1492—1506. d. L. k., o Lenkų karalius nuo 1501 m.)

Aleksandras pradėjo valdyti Lietuvą, laiminamas vyskupo Vaitiekaus Tabaro Vilniaus katedroje, kur didis maršalkas Jonas Liutavaras Chreptavyčius, įteikdamas jam kardą didžių kunigaikščių, podraug su buože, žadino, idant Lietuvą valdytų, kaip Vytautas kad valdė: „Jeigu eisi pėdomis anojo, kunigaikšti, tuomet šitos kunigaikštystės tau užteks be kitų viešpatysčių ir karalysčių, bet jeigu nuo Vytauto paveizdos nusikreipsi, tad mus ir savę prapuldysi". Bet Aleksandras niekuomi nepanėšėjo į Vytautą, o buvo svyruojantis, negabus į karę, išlėpausis.

Už tai gi caras Ivanas Vosylevyčius turėjo dabar gerą progą didinti savo viešpatystę. Jis veikiai pasiuntė savo armijas vajoti lietuviškąją Rusiją, pirma pakalbinęs Mengli-Girėją, kad pustytų Lietuvą, o Valachijos vaivadą Steponą, kad užkabinėtų Lenkiją. Tad kniazius Theodoras Obolenskis nupustijo Mščenską ir Lubutską. Pabėgėliai iš Lietuvos, kniaziai Peremišliaus ir Odojevo, paėmė Masalską. Vadai V. Lapin ir A. Istoma užėmė kunigaikščio Puciatos valsčių Chlepeń ir Chodkevyčiaus valsčių Rogačevą. Iš dvarų ir pylių žmones su šeimynoms varė į nevalę Moskvon, o kaimiečiai turėjo prisiekti viernumą pravoslaviškam monarchui.

Tuomi tarpu Trakuose seimuojantiejie Lietuvos ponai ir Aleksandras, galop 1492 m., matė reikalą susigerinti su Moskva ir prašyti dukters Ivano dėl didžio Lietuvos kunigaikščio. Bet ans netiko ant to, iki su Lietuva nebus nutarta taika: tokį

bent atsakymą gavo Lietuvos paslai Moskvoje liet. maršalkas Stan. Glėbavyčius ir liet. raštininikas Jonas Vlodko. Lyg ant tų patyčių, pradžioje 1493 m. Ivanas apkalino Moskvoje ten nuo 20 metų begyvenantį Joną kniazių Lukomliškį, kam jis sudaręs ė-ąs suokalbį su Motieju Lenku ir dviem broliam, Smolensko bajoram Bagdonų ir Olechna Sielavinam. Lukomliškį ir Motieju gyvus iškepino geležinėje klėtkoje pagal Moskvos upę, žemiaus didžiojo tilto, Bagdoną Sielaviną užkapojo knutais, o Olechną, kurs perkentė plėgas, nukirsdino! Matomai Ivanas norėjo Lietuvius apjuodinti ir tokiu budu Maskolius sukurstyti, idant stengtusi ant Lietuvos griuvėsių padidinti jo galybę......

1493 m. Ivanas pasiuntė kariumenę po vada Riazaniaus kniazio Theodoro Vosylevyčiaus; Miechovsko miestas pasidavė, o Serpeiskas ir Opakovas tapo paimti ir nudeginti. Kitas Moskvitėnų tuntas, po vada kniazio Danylos Ščenios, užėmė Viazemsko kniazystę, o Dimitras ir Simas kniaziai Vorotinskiai apėmė Masalską, ir daug kitų miestų su jų žemėmis pateko Moskvitėnams.

Smolensko atstovas Jurgis Glėbavyčius prašė nuo Aleksandro pagėlbos, ir Jurgis Pocius arba Pac, Novogrodko atstovas, traukė į Smolenską. Bet Lietuvos duma, ažuot smurčiaus rengtiesi į karę, stengėsi per paslus derintiesi ir pasiuntė And. Aleksandravyčių į Moskvą, bet Ivanas tvirtino, kad žemės, užimtos neseniai, ė-ą, nuo amžių tarnavusios Rusijos monarchams, Lietuva gi jas neteisiai pasisavino. Lietuvos finansai nuo seniai buvo sugverę, nebuvo už ką pasamdyti samdininkų, ir todėl vėl keliavo į Moskvą didiejie paslai: Trakų vaivada Petras Bielys ir Žemaitijos storasta Stanislavas Goštautas, sausyje 1494 m. Sutikus abiem pusėm ant punktų sątaikos, čion įvyko žieduvės Aleksandro su Elena, dukra Ivano. Anot šitos „amžinosios sądoros" Moskva pasilaikė užimtasias žemes ir caras prisiekė, kad Smolenskas, Lubutskas, Brianskas ir kitos kunigaikštystės išilgui Dnieprą amžinai turės priguleti Lietuvai. Išeivių nė viena pusė nebepriiminės. Gin-

čus tarp Moskvos ir Lietuvos tegul svarstys abipusinė komisija (arbitracija, mat!). Pirkliams duota valnybė pirkliavimų ir kelionės. Paleido Lietuvius, paimtus į nevalę Serpeiske, Miechovske ir Opakove. Dėl padrutinimo tos sądoros Aleksandras vedė už pačią Ivano dukterį Eleną, šventai prižadėdamas nekalbint jos į katalikystę.

Susidrauginimas Lietuvos su Moskva aut tiek buvo labas, kad pirklyba pasididino tarp abiejų viešpatysčių ir su Hanzos miestais. Bet kada Rėvalyje 1494 m. sudegintas tapo tulas moskviškis žmogžuda, Ivanas, baisiai įtužęs už tai [1]), pertraukė pirklybos prietikius su Hanza ir apkalino Novgorode 49 vokiečių pirklius. Rods per Aleksandro tarpininkystę jie atgavo valnybę, bet ne savo pardavinius. Todėl Novgorodo pirklyba su užrubežiu nupuolė, ir Lietuva pralošė savo pirklybą ten su žaliais produktais.

Pavasariop 1497 m. tapo seimas Lenkų ir Lietuvių per dvi sąvaiti laikytas Parčove, ir sutarta tapo bendrą kariumenę siųsti į pietinę šalį. Ivanas persergėjo Aleksandrą, kad neužkabinėtų Valachijos. Traukdami į karę ponai norėjo žinoti, kur ir prieš ką, bet Aleksandras užtylėjo, ir pats pasiliko Podolijoje, kur liepė atstatyti Braslavo pylį, o Lidos storastą St. Kišką ir kitus pasiuntė Jonui Olbrachtui į pagelbą. Tasai įsiveržęs į Moldaviją veltui apgulinėjo Sočavą, prieg tam Lenkai tapo sumušti pas Bukoviną. Lietuviai ketino užpulti ant

---

1) Nors toks Rėvalio darbas buvo priekabe, bet priežastys buvo kitokios dėl sutramdymo pirklybos. Ivanas jau seniai pyko ant Vidžemio ricierių, kam įžeidė jo paslus, važiavusius per jų žemes į Vokietiją ir Italiją; prieg tam Ivanas susiderino su Danijos karaliumi prieš Švediją, o Hanzos susivienyjimas laikė pusę Švedijos. Vidžemio zokono landmeisteriu tuomet buvo gabus ir energiškas Valteris v. Plettenberg, kurs mokėjo namie numalšinti vaidus tarp zokono ricierių, kunigijos ir Rygos miesto. Bet veltui jis ieškojo pagelbos nuo Prusijos zokono, Vokietijos ciesoriaus ir Hanzos susivienyjimo prieš Moskvą. Įvykus Moskvo-lietuviškai karei, Vidžemio magystras sutaiką padarė su Aleksandru, ir liepė pagauti Pleskavos pirklius Tėrbatoje, 1501 m.

Valachijos, bet Lenkų karalius pasiuntė juos namon; tad grįždami užtiko Totorių plėšikus artymais Braslavo, kurius šivaikė ir išmušė.—Tą metą mirė hetmonas Petras Bielys ir tojo vieta atiteko Konstantinui kunigaikščiui Ostrogiškiui, mitriam kareiviui, stačiatikiui. Vilniaus pylies ir miesto murai tapo pataisyti. Pavasaryj 1498 m. buvo Lietuvoje badų metai, ir tuomet iš Lenkijos tapo užnešta liga—lues venerea.

Paėjus gandui, kad Turkai žada ant Lenkijos užgulti, Jonas Olbrachtas sukvietė į Krokuvą savus brolius ir ten balandyje 1499 m. tapo sutartas traktatas, kad broliai vienas kitam gelbės prieš neprietelius ir kad atskirai nė vienas nesąderaus su Turkais. Moldaviją ir Valachiją paliko po globa Vengrų karaliaus. Potam Lenkų karalius sušaukė seimą į Piotrkovą, kuriame dalyvavo Lietuvos atstovai; čion nutartas tapo projektas visiško suvienyjimo abiejų tautų. Patvirtinę Horodliškio seimo nutarimus, Lietuviai išdavė diplomą tokios įtalpos: „Nuo dabar Lenkų karalystė ir didi Lietuvos kunigaikštystė turi sudaryti vieną tautą ir vieną viešpatystę. Vėliaus turės buti bendra valdžia ir bendras monarchas, aprenkamas ant bendro abiejų tautų susivažiavimo, arba elekcijos seime, su titulu Lenkų karaliaus ir didžio Lietuvos kunigaikščio. Visi Lietuvos urėdninkai prisiegaus viernumą Lenkijos karaliui. Seimai, sušnekos, sądoros su užrubežio viešpatystėmis, ar karė, monėtos mušimas,—viskas bus bendru dėl abiejų tautų". —Besirengiant prieš Turkus, kurie gręsė Vengrijai, Moldavijai ir Valachijai, Aleksandras sušaukė seimą į Vilnių, kurs patvirtino valdonų-brolių traktatą, pagyrė planą suvienyjimo Lietuvos su Lenkija, užmanytą Piotrkovo seime; patvirtino sątaiką, neseniai sutartą su Valachijos vaivada Steponu ir jo sunumi Bagdonu. Ir galiaus sutarta tapo susidėti su Lenkija, Čechija, Vengrija ir Moldavija, karėje prieš Turkus. Aišku todėl, kad ir čion unija tiktai dėl Lenkų naudos sutverta tapo!

Dabar Aleksandras mėgino susitaikinti su Mengli-Girėju, kurs, budamas lėnniku sultono Bajazeto, atmetė paduotas

sąlygas ir ėmė reikalauti Kyjevos, Kaniovo ir kitų miestų pa-Dniepręje, nes Lietuva atėmusi juos ėsanti nuo Batyjo, o chanas juk ėsąs anojo įpėdiniu. Aišku, kad Mengli-Girėjas draugavosi su Ivanu, kurs troško tapti valdymieru visos Rusijos. Tuomi taipu djakas Theodoras Šostak, ėsantis prie Elenos dvaro, paleido gandą į Moskvą, buk Vilniuje sutarta tapę persekioti graikiškąjį tikėjimą, ir buk Smolensko vyskupas Juozapas Soltanas ketinąs visus stačiatikius atversti į Romos tikėjimą. Tuojau Ivanas susinešė su Mengli-Girėju ir su vaivada Steponu; potam prikalbino Simą kniaz'ų Možaisko ir Vosylių Šemiaką pasiduoti Moskvai po priedanga persekiojimo jų, religijos dėlei; nepoilgam prie tokio suokalbio pristojo kniaziai Masalsko ir Chociatovo, bajorai Mščensko ir Serpeisko. Tad kniaziai Možaisko ir Šemiaka viešai pristojo prie Moskvos ir, 1500 m., pakėlė maištą prieš Lietuvą. Ivanas-gi per savo paslą Teleševa apskelbė Lietuvai karę. Jau gegužio mėnesyje Ivano armija, po vada Kazaniaus chano Mechmet-Amino įsismerkė į Sieverskinę Rusiją ir užėmė Brianską, o Zacharyn'č įėmė Putivlių; iki rugpjučiui visa lietuviškoji už-Dnieprinė Rusija pasidavė Moskvai. Kita armija įsiveržė į Smolensko provinciją ir paėmė Dorogobužą; vadu čion buvo kniazius Danyla Ščenia. Teip gi Krimo chanas Mengli-Girėjas per Volyniją įsiveržė į Lenkiją ir nupustyjo Liubliną; vėliaus antrusyk atėjęs pustyjo Ležaiską, Zavichostą, Opatovą ir liet. Brasčius. Sunus Mengli-Girėjo su 15.000 Totorių aplankė Vladimirą, Lucką, liet. Brasčius ir išsivedė 50.000 suiminių! Aleksandras meldė chano, kad taikintusi, bet tas gromatą persiuntė Ivanui, sakydamas, kad niekados nesiliaus naikinęs Lietuvą ir Lenkiją.

Vadu lietuviškos armijos buvo pats didis kunigaikštis Aleksandras ir traukė linkon Beržunės upės, bet išgirdęs, kad Maskoliai gręsia Smolenskui, pasiuntė tenlink liet. hetmoną Konstantą kunigaikštį Ostrogiškį. Pas Viedrošos kaimą palei Trostną tasai susitiko su Maskoliais, kurių buvo į 40.000, o Lietuviai vos turėjo 14.000 kareivių. Rods Lietuviai smurčiai

ėmėsi kovoje, bet Ostrogiškis tapo apsiauptas ir paimtas į nevalę su daugeliu kitų vyresninkų; ant mušiavietės klaksojo 8.000! Niekados dar Moskva nebuvo tokios pergalės laimėjusi ant Lietuvos! Patekusiejie į nevalę Lietuviai, ypačiai Ostrogiškis, daug vargo iškentėjo Moskvoje, nes Ivanas juos ten laikė lyg kok'ius žmogžudas. Aleksandras-gi dabar traukė į Polocką, kur sudrutino miestą ir pylį, teip pat padarė Vytebske, Oršoje ir Smolenske. Ivanui liepiant, Novgorodėnai ir Pleskavėnai, po vada Andriaus Čeledino, sumušę Lietuvius aplinkėse Lovotos, įėmė Toropiec'ą.

Pavasariop 1501 m. Ivano sunus Dimitras „Žilka" traukė apgultu Smolenską. Aleksandras pasiuntė Žemaitijos storastą Stanislavą Bielį su Lietuviais ir samdininkais, prie kurių prisidėjo tuntas už-Volginių Totorių pas Oršą. Maskoliai apgulę laikė Smolenską, bet turėjo atsitraukti neįveikę. Lietuvių vadas už-Dniepréje nieko neveikė, už tatai Simas kniazius Možaisko veik po ano nosia kuo-ne įėmė Mstislavo miestą ir nupustyjo vešlias apielinkes. Broliai Aleksandro nestojo su kardu ginti jojo reikalus, tiktai paslus į Moskvą pasiuntė, idant sutaikinti! Tuom laik ir vaivada Steponas kalbino Mengli-Girėją ant sugadų su Aleksandru, bet tas atskirai nuo Moskvos jokiu budu nenorėjo derintiesi. Tuomi tarpu Dimitras „Žilka" vėl apgulė Smolenską, kurį gynė vos iš Moskvos nevalės sugrįžęsis Mikalojus Glėbavyčius; nesisekant miestą paimti, Dimitro vietą užėmė kniaziai Šemiakos, bet ir tiejie turėjo atsitraukti nieko neištaisę. Nukako belsti Mstislavą, bet tą laimingai apgynė Jonas kunigaikštis Solomeriškis.

Į tą tarpą Lietuvos talkininkas Šich-Achmetas su 100.000 Totorių per Rusiją atėjo į Sieverskinę šalį, paėmė Brianską, Novogrodą ir kitas pylis, iš Ukrainos išvijo Krimo Totorius ir norėjō, kad Aleksandras su juomi susivienyjęs trauktų prieš neprietelius; tačiaus tam išlėpausiui rupėjo Lenkijos karuna, o ne Lietuvos labas ir karė.....

Mat, vasaros mete buvo nuo apopleksijos pasimiręs Jo-

nas Olbrachtas, Lenkijos karalius. Reikia čion pasakyti, kad Jonas Olbrachtas buvo šlėktai suteikęs statutą Piotrkove, 1496 m., kuriuomi nuo miesčionijos atėmė tiesą pirkimo ir turėjimo žemiškų lobių; šlėkta tad savosna rankosna sukrovė šaltinį šalies turtų, ir tiesą propinacijos, t. e. darymo ir pardoso gėrimų, lyginai kaip privilegiją valno ant laivų keliavimo Vyslos upe į Gedaną; teip-gi atvalnino šlėktą nuo muitų už parvežamus iš užrubežio pirkinius. Miesčionijai kaip ir plebėjams tapo uždrausta prieiga prie augštesnių bažnytinių urėdų, kanonijų ir vyskupijų. — Šlėkta po sąloros Toruniuje pasmilo pabloginti padėjimą valsčionių (chlopų). „Dėl apdirbimo palivarkų žemės reikalavo darbininko, o tuomi buvo chlopas. Tąjį gi barbariškas Piotrokoviškis statutas šlėktai patikrino, atimdamas nuo chlopo ypatos valnybę. Iš chlopo sunų tiktai vienam tepavelyjo apleisti sodžių dėl mokslo ar remeslo; pabėgusius kumečius ponas turėjo tiesą susigaudyti. Išėmė teip-gi chlopus iš po žemiškųjų teismų, o pavedė juos jurisdikcijai pono. Chlopui nevale bestoti į sudą be assistencijos pono; žinoma nuskriaustas budamas negalėjo patraukti poną ant atsakymo už skriaudą. Dingo valniejie kumečiai, užsilaikė tiktai dar kategorija apsisėdusiųjų pagal vokiškąją tiesą”. Ar-gi stebėtina, kad ant tokių tiesų pasmilo teip-gi Lietuvos ponai, ir unija su Lenkija pradėjo buti branginame.....

Dabar Lietuvos paslai — Vilniaus vyskupas V. Tabaras, did. maršalkas J. Zabrzezinskis ir liet. taurunas Mik. Radivilas — atkako į Piotrkovą reikalaudami, kad Lenkų karuna taptų atiduota did. Lietuvos kunigaikščiui. Lenkai to tik ir norėjo, ir Aleksandras tapo aprinktas Lenkijos karaliumi 1501 m., prieg kam tapo sustatytas naujas unijos aktas: rinkimas karaliaus turi atliekamas buti ateitėje susivažiavimuose dėl elekcijos ponų lenkiškų ir lietuviškų; abi tauti prisižada savitarpinę pagelbą ginkluose, lygų dalyvavimą suderinant traktatus ir patvirtinant privilegijas, teip-gi bendrumą monėtos. Tik civyliškus ir kriminališkus įstatymus, teismus ir for-

mą bylinėjimosi, kožna tauta užlaikys po senovei, kožna kas savo. (Matomai tad Lietuva turėjo rašytus civyliškus įstatymus ir procedurą teismo). Aleksandras priegtam Mielnike (1501 m.) apgarsino aktą, kuriuomi atidavė valdžios galybę dumai senato, kurioje karalius užėmė tiktai vietą pirmsėdžio. Pavaldiniai, traktavojami per karalių terioniškai, turi tiesą atsisakyti nuo paklusnumo. Senatoriai kieravyja veiklumą storastų. gauna sargybą kleinotų karunos, atsako tiktai prieš teismą dumos savų kollegų. Ar-gi tad dyvas, kad M. Bobrzynskis šukterė: „Dėjose civilizavonės Lietuvos didesnį ženklumą negu Liublino unija turi Mielnikiškė unija (1501 m.) ir parėjimas ant sosto Aleksandro, nes tuomet susitrina iktuolaikinis atskyrumas viešpatystės Lietuvių, Lenkai pradeda Lietuvius ginti nuo Moskvos, valdžia Lietuvoje atsimaino ir Lenkai dalyvauja joje".

Kiek tame teisybės, tuojau matysime. Apsikarunavojęs Lenkų karaliumi, Aleksandras grįžo į Lietuvą. Sunus, mat, Ivano Vosylius atsigrudo linkon Dauguvos, o kniaziai Simas Bielskis, Vosylius Šemiaka ir Al. Rostovskis pustyjo aplinkes Mstislavo. Rods tiems pastojo kelią Mikolas kunigaikštis Mstislavo ir Eustachius Daškevyčius, bet 14 d. lapkričio 1501 m. tapo sumušti: Lietuvių krito į 7.000! — Kariumenę Vosyliaus sutiko Vidžiamio magystras Valteris v. Plettenberg, kurs buvo sądorą sutaręs su Aleksandru, ir pustyjo Pleskavos šalį. Kniazius Vosylius Šuiskis traukė vokiečius sulaikytu, bet artymais Izborsko, pas Syrycos kaimą, maskoliai tapo supleškinti. Vokiečiai nudegino Ostrovą. Lietuviai gi veltui apgulinėjo Opočką. Tarp vokiečių ėmus ligoms platintiesi, Plettenbergis, neįėmęs Pleskavos, grįžo namon, o Maskoliai įkandinai pustyjo Vidžemį. Šalis nupustėjo, žmonės kentėjo daug.

Tuomi tarpu Šich-Achmetas, apleistas ir suviliotas Aleksandro, pustyjo kairįjį Dniepro šoną, iki pati chano namie pakėlė maištą ir su savaisiais pabėgo į Krimą. Tad Mengli-Girėjas užpuolė ant bustynės Šich-Achmeto, sumušė tojo tuntus pavasariop 1502 m., ir nelaimingas chanas su kruva savųjų

turėjo bėgti į Nogajaus stepus. Galiaus jis sugrįžo pas Kyjevą, ir po tulų pereigų — draugas Lietuvos — tapo suimtas ir Vilniuje po sargyba laikytas iki Brasčių seimui. Tai išmintis Aleksandro!

Totoriams pustyjant Lenkiją, 1501 m. Ivanas pasiuntė sunų Dimitrą su didele kariumene prieš Smolenską, [kurį smurčiai gynė vaivada St. Kiška ir jo atstovas Sologubas. Kilus badui, maskoliai atsitraukė nuo Smolensko, bet už tai apgulė Oršą, nudegino Mstislavo popylę, teip gi prymiesčius Vytebsko ir Polocko.

1502 m. Plettenbergis su druta kariumene įsiveržė į Pleskavos žemę, apgulė Izborską, vėliaus šturmavojo Pleskavą, ir atėjus ant atkirtimo miesto kniaziams Vosyliui Šuiskiui ir Danylai Ščeniai su 90.000 maskolių, stojo su jais į kraugožią kovą pas ažerą Smolin, kur po ilgos skerdynės vokiečiai pasiliko pergalingais.

Apie Lenkų pagelbą nė negirdėt! Lenkų šlėkta juk atsisakė nuo reikalaujamų vedimui karės mokesčių ir nepaklausė net pašaukimo į visuotiną išrangą („pospolite rušenie")!

Aleksandrui pakyrėjo karė, ir jo pati Elena rašė tėvui Ivanui siulydama sątaiką su jos vyru. Po tam vyko į Moskvą Zygmantas Santai su gromatomis nuo popiežiaus Aleksandro II ir kardinolo Regnaus, prašydamas, idant Ivanas malonėtų susitaikinti su susiedais. Tad pats Aleksandras pasiuntė paslus į Moskvą, kur 16 d. kovo 1503 m. tapo sutartas sudėjimas ginklų ant 6 metų. Prie Lietuvos pasiliko su žemėmis miestai: Kyjeva, Kaniovas, Čerkasai, Žitomirius, Ovručius, Mozyrius, Polockas, Vytebskas, Mogylevas, ir 47 atimtų valsčių. Ivanasgi pasiėmė: Novgorodą, Pleskavą, Riazanių, Perejaslavlių, Putivlių, Rylską, Sieverskinį Novgorodą, Gomelį, Lubutską, Počajovą ir 100 kitų valsčių, veik visą už-Dnieprę, atskyrus Smolensko vaivadiją. Sątaikoje tarpininkavo Čechų ir Vengrų karaliaus paslas Zygmantas Herberštein'as.

Sudermę sutariant, Ivanas vėl spyrėsi ant to, kad Aleksandras neverstų jo dukters permainyti tikėjimą, kad pasta

tytų jai atskirą priedvarinę cerkvę ir duotų jai tarnus ir tarnaites stačiatikius, nors Elena nesykį tėvui rašinėjo, kad niekas jos tikėjimo nevaržo; Ivanas nudavė, lyg tam neįtikėtų.

Kad Ivanas aptyko, kalti bus šiuomsyk buvę jo naminiai prietikiai: jis užmušė savo sunų Dimitrą Žilką, susipyko su pačia Zofija, kuri pasimirė 1503 m.; priegtam jis svajojo apie religiją, savo testamentą, sudyjimą eretikų ir tt. Bet vis-gi jis Lietuvai nežadėjo amžinos taikos, iki nebus atgavęs Smolensko ir Kyjevos! Jam merdint, Kazaniuje chanas Machmet-Amin, pakėlė maištą ir į-igrudo į Maskoliją. Įpėdiniu Ivano buvo Vosylius, kurs tuojau įmesdino į kalėjimą savo brolvaikį Dimitrą, sunų nelaimingo Dimitro „Žilkos".

Negana to viso. Aleksandras sukvietė šlėktos paslus ant seimo į Piotrkovą, 1504 m., ir čion sutartas tapo įstatymas, uždraudžiantis vienyti vienose raukose du urėdu (incompatibilia). 1505 m. Radomiuje nutarimas seimo, vadinamas Nihil Novi, sako, kad karaliui nevale nuspręsti nieko naujo be bendro pritarimo (sine communi consensu) senato ir šlėktos paslų; užtvirtintas tapo statutas, kurį buvo surašęs Jonas Laskis (+1531 m.). Čion organu įstatymdavystės pastojo seimas, susidedantis, apart karaliaus, iš senato, kurs išreiškė aristokratijos gaivalą (katalikiški vyskupai, vaivados ir minystrai), ir iš paslų namo, kurs reprezentavojo šlėktos visuomenę (paslai šlėktos iš seimelių). Įstatymas Nihil Novi su laiku pastojo papėde pertraukimui seimų per liberum veto.....

Teip tai Lenkija „civilizavojo" Lietuvą!

Žinoma, puolimas Lietuvos prigulėjo nuo lietuviškų ponų, kurie pagal paveizdą lenkiškosios šlėktos kassyk daugiaus privilegijų įgydami, užmiršo savo pareigas dėl tėvynės ir patys su nenoru betraukė į karę. Gintuvės stuksojo griuvėsiuose. Krimo Totoriai pastojo gręsmųs. Mengli-Girėją, su kuriuomi per Glinskį Aleksandras traktavojo, Ivanas sugundė pustyti liet. Ukrainą: ans engė Černygovo aprubes ir butų Kyjevą nuengęs, jeigu pavasariop Dniepras nebutų patvinęs, 1493 m. Už tai Bagdonas, Čerkasų storasta, tuomlaik paėmė ir su-

griovė Očakovo pylį, kas chaną labai piktino.—1495 m. Totoriai du syk užgulė ant Volynijos; sykį juos išgujo Lucko storasta Simas, kunigaikštis Olšanskis, bet antru syk Totoriai išvaikė Lietuvius ir daug skriaudos pridirbo. — Kad 1496 m. Mengli-Girėjas ir Valachijos vaivada Steponas velyjo su Lietuva sulygti sątaiką, Lietuvos diplomatai nenorėjo, neįžiurėdami, kad taika su užrubežiu ir pelninga pirklyba visados išeina ant naudos viešpatystei. Už tai galop metų sunus Mengli -Girėjo, sultonas Jeponča, aplankė Volyniją ne be didelės blėdies del krašto.—Kovo mėn. 1497 m. Totoriai vėl įsigrudo net iki aplinkių Kremieniec'o, kur 400 žmonių paėmė į nevalę. Antrą kart Totoriai atnaujino savo antpuolį net iki Olevo ir Mozyriaus. Vieną ir kitą sykį vaikėsi su plėšikais kunigaikštis Ostrogiškis, antrą syk sumušdamas juos pas Sorokos upę, Braslavo žemėje, kur krito chano sunus Akmala su 340 Totorių. — 1501 m. Mengli-Girėjas pasiuntė 30.000 Totorių per Volyniją į Lenkiją; jie įsiveržė į Sandomieriaus vaivadiją, ir nuengę šalį sugrįžo namon.—Rudeniop 1502 m. Totoriai atėjo į šią pusę Prypeties, bet grįžtančius pasivyjo Slucko kunigaikštis Simas Jurevyčius pas Bobruiską prie Užos (kuri įpuola į Beržunę žemiaus Užytės arba Užycos kaimo) ir visus išmušė. Kitą jų tuntą pavyjo persikeldinant per Ušos upę (kuri įpuola į Prypetę), netoli Ovručiaus, Mstislavo kniazius Theodoras Ivanavyčius su Ovručiaus storasta Gregoru Glinskiu;čion Lietuviai tapo pergalėti, ir Glinskis krito.—Nors su Moskva tapo suderėta 6-metinė sątaika, Mengli-Girėjo sunus Byta-Girėjas su 6.000 žmonių, 1503 m., prisiartino prie Slucko; pats vadas abazavo pas Umalių miestelį; Totoriai gi iš čion pustyjo šalį link Klecko, kurį nudegino, ir Nesviežiaus, iki pasiekė Iskoltą, iš kur jau grįžo namon be jokios kliuties!—Pradžioje 1504 m. Totoriai vėl atkako pas Slucką, siautė aplinkėse Novogrodko, ir per Gricyniškes balas traukė link Gorodko. Tuomsyk liet. hetmonas Stan. Kiška ir kiti, perėję per Prypetę, pavyjo nelabėlius anąpus Gorodko ir skaudžiai sumušė. Aišku dabar, kad Totoriai pustyjo be didelės kliuties Volyniją

ir Podoliją, degino miestus ir kaimus Lietuvos, ir varėsi žmones į nevalę. Mikolas Glinskis, priedvarinis Lietuvos maršalkas, numylėtinis Aleksandro, rods drąsiai antpuolė ant Totorių abazo ir išvalnyjo 40.000 suiminių, 1506m., po kam veikiai pats Aleksandras pasimirė.

Tasai Mikolas Glinskis buvo kilęs nuo Leksados, iš Batyjo šeimynos, atėjusio į Lietuvą dar Vytauto laikuose. Vytautui užsitarnavęs, jis priėmė rusišką krikštą ir gavo Ukrainoje į tėvoniją Glinską bei Glinnicą, nuo ko ir ėmė rašytiesi kunigaikšč'u Glinskiu. Iš tojo magnato sunaus Levo gimė musiškis Mikolas Glinskis, kurs po tam mokinosi Vokietijoje ir tarnavo dvare ciesoriaus Maksimilijono. Sugrįžęs į Lietuvą, jis laimėjo malonę ir išsitikėjimą Aleksandro, 1499 m. tapo priedvariniu maršalku, ir teip apvaldė savo poną, jog tasai be jo nieko nedarė; ans už jį atlikinėjo darbus valdžios, ir tiešyjo monarchą polytiškuose sunkumuose. Veikiai iždą prisisavinęs, jis lobino savę ir savo giminaičius; urėdus, kam norėjo, davinėjo ar atiminėjo. Senate jis turėjo pirmą vietą, ir jo patarmės monarchas klausė. Magnatams-gi įkyrėjo sauvaldystė Glinskio. 1504 m. Glinskio pakalbintas, Aleksandras atėmė Lidos storastystą nuo Jurgio Iliničiaus be jokio prasikaltimo, o pavedė And. Drozdui, giminaičiui Glinskio. Tad Iliničius skundėsi į liet. senatą, kurs tikrino, kad Aleksandras ardo savo sutartį su tauta, laužydamas ponų privilegijas, ant kurių pats prisiekęs buvo. Senatas perstatė Aleksandrui skundą Iliničiaus, o Drozdą uždraudė įvesdinti į Lidos storastystą. Žinoma, Aleksandras įpyko ant senatorių, remiančių Iliničių, kaipo ant maištininkų, kurių vadu Glinskis nurodė ėsant Zabrzezinskį. Kad senatas nuo savo neatstojo, Aleksandras liepė Iliničių įmesti į kalėjimą už nepaklusnumą monarchui, o kitiems senatoriams apreiškė savo nemalonę ir nevale jiems buvo, be įsakymo, stoti akyvaizdon didžio kunigaikščio. Aleksandras sušaukė seimą į liet. Brasčius dėl proskripcijos nepaklusnių senatorių — Zabrzezinskio, Glėbavyčiaus ir Goštauto kur ketinta buvo, neva dėl draugiškų sutaikų, atvesti juos į

pylį pas Aleksandrą, ten apkalinti, nusudyti teismu maršalkų ir tuojau mirtinai nubausti. Kad, seimą atidarius, Aleksandras apie tai prasitarė Lenkijos kancleriui Jonui Laskiui, tasai velyjo atsisakyti nuo urėdo negu dalyvauti piktadarystoje. Tad Aleksandras pats nudavė lyg tą dalyką esąs užmiršęs, tačiaus minėtiejie tėjs senatoriai, nors dalyvavo seime, neėjo į pylį, nors ir kviečiami. Nenusisekus tam pasalumui, reikalai tapo atidėti iki seimui Radomiuje. Vienok pagieža nesnaudė: Aleksandras atėmė Trakų vaivadiją nuo Zabrzezinskio, kurią pavedė Mikalojui Radivilui, Bielsko atstovui; teipgi Kiška Glėbavyčius ir Goštautas neteko savų vietų lietuviškame senate.

Radomiuje seimas atsidarė 2 d. lapkričio 1505 m. Chanui Šich-Achmetui, apart neteisingų išmėtinėjimų, čion niekas gero netapo padaryta, nors jis buvo reikalavęs pagelbos prieš Mengli-Girėją, idant atgauti savo turtus ir valdžią. — Lietuviškiejie senatoriai, papuolusiejie į nemalonę, prašė tarpininkystės lenkiškų senatorių. Aleksandras žadėjo grąžinti jiems savo malonę, bet tiktai sugrįžęs į Lietuvą. Ir kad tuomet Vilniaus vyskupas Vaitiekus Tabaras nubarė Aleksandrą už gvoltavojimą tiesų Lietuvos, Aleksandras, sėdintis ant sosto, iš piktumo gavo paralyžių.... Tai buvo —anot žmonių pasakos—„dievo rykštė" už nuskriaudimą Šich-Achmeto ir lietuviškų senatorių. Šich-Achmetą parveždino atgal į Trakus ir ten jis turėjo pasilikti. Mengli-Girėjas per savo pasius dabar siulė Lietuvai kariaunas ant kožno pakvietimo, jeib tik chanas Šich-Achmetas negautų valnybės grįžti į savo ordą. Ir Aleksandras prižadėjo neleisti.... Kaip tai valdymierai esti nedėkingi saviems geradėjams!.....

Glinskio fakcija buvo drauginga Krimo Totoriams, o rasi buvo apmokama Mengli-Girėjo. Tuomi tarpu Krimo Totoriai, rudenį 1505 m., pasipylė per Dnieprą ir pasidalino į dvi dali: vieni po vada Machmuto, sunaus Mengli-Girėjo, nudegino Minską, nuengė aplinkę, tik pylies neįstengė paimti; potam traukė artynlink Vilniaus, pasuko link Vytebsko ir

Polocko, ir per Drucką pagrįžo į už-Dnieprę su milžinišku grobiu apsisunkinę; antroji, po vada sultonų Bytos ir Burno veltui apgulinėjo Slucką, kurio pylį gynė drąsi našlė Anastazija (nes kunigaikštis Simanas buvo jau miręs). Trečias tuntas Totorių pas Novogrodką tapo sumuštas ir išvaikytas per storastą Tryzną.

Kada 1506 m. senatoriai sątaravosi susivažiavę į Novgorodką, kaip galėtų atsikratyti nuo Glinskio, kurs regimai troško atskiros kunigaikštystės dėl savęs (rasi Kyjevos), Totoriai vėl šturmavojo Slucką ir prisiartino prie Novgorodko. Senatoriai su skuba išlakstė į Užniamunę. Tik vaivada Gožtautas apgynė Novgorodką. Už tai Totoriai nuengė aplinkes, pridirbo daug blėdies, ir į Krimą, sako, išsivesdinę į 100.000 žmonių, o kiek tapo išpjauta, niekas nežino; dar jie marus užnešė į Minską.

Didžiausia klaida buvo, kad Šich-Achmetas neturėjo valnybės; Lietuvai išpuolė davinėti, o ne atiminėti chanus nuo Auksinės Ordos, o toji butų sutrukdžiusi Krimo Totorius. Dabargi anot Aleksandro įsakymo, „Šich-Achmetas, akyvaizdoje Krimiškių paslų, pasiliko apkaltas retėžiais; tapo sūdytas, kaipo vyliugis ir apgavikas, už plėšimus ir skriaudas Lietuvos ukėsams padarytas, tuomet, kada jis buvo talkininku; už rengimą nelabų užmanymų prieš didį kunigaikštį; už ketinimą pabėgti iš Trakų ir tt. Todėl pagal senato nusprendimą pasmerktas tapo ant amžino kalėjimo Kauno pylin; žmonės-gi jojo, kaipo dalininkai piktadarystos, turėjo tokį pat likimą kitose pylyse. Tokį begėdišką nutarimą, Aleksandras patvirtinęs liepė išpildyti. Tasai nelaimingas valdymieras, vienas iš pastarųjų įpėdinių Batyjo, nužengė nuo sosto, andai gresmaus visam svietui, nutrenktas ranka vieno iš ainių Mamajaus, kurs pristojo prie Lietuvos styro lyg dėlto, kad parodyti, kaip klaidinga polytika, sykį pradėta, veda viešpatystes į neišsaugotiną prapultį, net per protarpius amžių. Ar-gi pritiko Lietuvai, suaugusiai per laimėjimus, parengtus jai per Batyją ir palaikomus per jo įpėdinius, truškinti tą aigidą sa-

vos galybės? Ar-gi reikėjo aršesnės nelaimės, kaip kad karalius Auksinės Ordos, užmirštas viso svieto, apsunkintas pančiais, užbaigtų gyvatą iš tužbos ir ilgėsio muruose drutvietės, skalaujamos vandenymis Vilijos ir Niamuno!" (Norbutas).

Kada Vladislavas Varnietis sulygino bajorus Rusijos ir Lietuvos prerogatyvose, kokias Lenkai turėjo, nežiurint į religijos skirtumą, dalykai religijos Lietuvoje linko vienybės pusėn. Didis kunigaikštis Kazimieras 1443 m. sulygino graiko-rusišką kunigiją ženklume su lotyniškaja kunigija, ir turėjo po savo valdžia didesnęją pusę visos graiko-rusiškos cerkvės; Novgorodas, Pleskava, Tvėriai, Viazma ir kitos mažesnės kniazystės su Sieveriu ir Ukraina sudėjo 4 ar 5 eparchijas; pačioje gi Lietuvoje buvo jų 10: Kyjevos, Vladimiro, Lucko, Pinsko arba Turovo, Černygovo, Minsko, Smolensko, Mogylevo, Polocko; Lenkijoje buvo 3: Lvovo, Peremišliaus, Chelmo. Bajorai eparchijose rinkdavo vladykas arba vyskupus paprastai iš monachų, o jeigu aprinkdavo svietišką popą, jis turėdavo, pametinas pačią, apsivilkti monacho rubus ir tapdavo įšventintas į vyskupus. Lietuviškos eparchijos stovėjo po globa Kyjevos metropolyto ir nesitolino nuo Romos, kaip matyt iš pasiuntinystos Soltano, vardan liet.-rusiškos kunigijos, pas popiežių Sikstą IV. O Maskolija nesilaikė su Roma, nežiurint į pastangas Kyjevos metropolyto Gregoro. Ivanas Vosylevyčius III nepavelyjo net Kyjevos metropolytą laikyti už visatiną piemenį rusiškoje cerkvėje, ir Novgorodo archivyskupą graudeno per gromatas, neįsileisti į bendriją su Gregoru. Pagalop valdymo Kazimiero ir prie Aleksandro atsirado teipgi Lietuvoje religiški fanatikai, kurie stengėsi susiaurinti prerogatyvas stačiatikių, besilaikančių su Moskva, teip labai, jog Vilniuje ir Vytebske įstatymais tapo uždrausta bestatyti naujas cerkves ar taisyti apgriuvusias. Lietuvon atkeldinti Bernardinai ėmėsi už atvertinėjimo Rusų, ką senate ir prie dvaro protegavojo vyskupas Vaitiekus Tabaras; tie minykai pasklido po visą liet. Rusiją skelbdami vienybę bažnyčios po globa popiežiaus, patys rusiški popai ir minykai, tos vienybės besi-

laikantiejie, padarė atmainas apeigose cerkvinėse, ir jeibius kėlė prieš disunitus. Nesutikimai polytikoje tarpe monarchų padidino dar neapikantą. Kunigija ėmė lįsti į reikalus polytikos. Disunitų popai rėkė, kad jų tikėjimas yra griaujamas, žmones ėmė žvarbis. Kniaz'ai ir aŭgštesni urėdninkai skundėsi dvare ir senate, rėkavo seimuose, ir negavę užganėdinimo, smerkėsi po globa Moskv škio dvaro arba tiesiok pereidinėjo su savo valdynėmis į Moskvos globą. Valdant Ivanui Vosylevyčiui, daugelis miestų ir provincijų atsiskyrė nuo Lietuvos. Aleksandras pats rods buvo apikantrus religijos dalykuose, bet nemokėjo pataisyti bėgį dalykų. Apsivedęs su Elena, jis netik nevertė jos į katalikystę, bet pavelyjo jai daryti fundacijas dėl pravoslaviškų cerkvių. Per josios pastangas archimandritas Vilniaus klioštoriaus Makaras, išmanus ir bėglus polytikas, įgyjo Kyjevos metropoliją (1495 m.). Bet jam mirus, Aleksandras 1498 m. atidavė metropoliją archivyskupui Smolensko, Juozui Soltanui, uoliam unitui, ir tam tad valdant cerkvę, skelbiamas buvo persekiojimas neunitų Lietuvoje; liet.-rusiškoji cerkvė vienybėje su Roma laikėsi iki pabaigai valdymo Aleksandro. Popiežius siuntinėjo bulles,kur išsitarė nėsant reikalo antrusyk krikštyti Rusiją; gana, kad klausys apaštališko sosto ir sutikmiui su synodu Florencijos pasiliks prie graikiškų apeigų. Aišku tad, kad šaltiniu religiškų vaidų buvo labiaus polytika negu pati religija, ir tą įnagį panaudojo ypatingai guvusis Ivanas.

Liko dar paminėti, kad Aleksandrui parėjus ant Lietuvos sosto, tapo per tulą laiką bandyta, 1495 m. išvyti žydus iš Lietuvos[1]), tarp jų teip-gi Trakų žydus, jeigu nepriims kata-

1) Sako toks projektas išėjęs nuo Elenos, kuri iš pradžių buvusi labai žydams prilanki; potam tapo apskusta žydelka, kam gydydama nuo tulos ligos padarė didę kunigaikštienę nevaisinga savo burtais. Net Moskvon tas dalykas atsidurė. Ivanas reikalavo, kad žydelka taptų sudeginta, ir Aleksandras todėl ėmęs žydų neužkęsti? Ivanas Mcskvoje tuomet žydus persekiojo, regimai tas dalykas atsigarsėjo teip-gi Lietuvoje. Iš Gartino pavieto vasarą 1506 m. visi žydai tapo suvaryti į vieną vietą, ten juos surašinėjo, ir jau turėjo jie keliauti į tolymą pustą šalį, anapus Dniepro, kaip Aleksandrui mirus, viskas pasiliko po senovei.

likystės. Beršadskis pamini, kad dveji Karaimų namai Trakuose ir Kaune vėliaus buvę apgyventi per vokiečius. Kaslink užsiėmimo žydų, tai iš Beršadskio regestų matyti, kad jie apdirbinėjo žemę, buvo remeslininkais, laikė kromus, ir pachtavojo pardosą šnapso, iš ko jie rods turtus laimėjo, bet drauge neapikantą už alinimą gyventojų.

Bet tikraja priežasčia gujimo buvo skolos, užtrauktos per Kazimierą Jagėliuną pas žydus, kurias Aleksandras su vargu galėjo apmokėti; tai-gi Aleksandrui pagrisusi buvo finansiška priegulmė nuo žydų.

Bet kad Aleksandrui prireikė pinigų dėl karės su Moskva, 1503 m. jis žydams sugrąžino tiesą gyventi miestuose, kur jie buvo gyvenę Lietuvoje prieš išvyjimą, su sąlyga, kad atsipirktų savo buvusią savastį nuo dabarnykščių savininkų; prieg tam Lietuvos žydai savo bendromis spėkomis turėjo užlaikyti laike karės tuntą kareivių, susidedantį iš 1.000 raitelių.

Žydų buvo daug atkakę bėgyje 15-to šimtmečio į Lietuvą iš vakarų, ir tie truputį augščiaus stovėjo kulturoje negu Karaimai. Prasidėjo procesas susiliejimo. Rabinitai paėmė viršų, teip jog šiądien iš lietuviškų Karaimų vos dar Trakuose ir Panevėžyje į 350 galvų ir Lucke Volynijoje į 240 galvų beliko. — 16-ame šimtmetyje jau užtinkame Talmudo akademijas ir rabinišką rašliavą musų krašte. Šiądien Karaimai yra sumaskolėję, šneka maskoliškai, ir dėvi sen-moskvišką drapaną. Bibliotekoje Karaimų Peterburge randasi keletas dokumentų apie juos: 1400 m. Trakuose padarytas sutuoktuvių kontraktas, kiti dokumentai iš 1456, 1541, 1561 m., kurie tai dokumentai parodo nepertrauktiną buvimą kolionijų Trakiškų Karaimų tarp Vilniaus ir Kauno. Vytautas buvo suteikęs privilegijas teip-gi kolionijai Gartino 18 d. jaunio 1389 m.

Sergantį Aleksandrą gydė Gniezno kanauninkas Mateušas iš Blonios, po tam alchemikas ir empyrikas Aleksandras Balinskis iš Krokuvos, kurs atsivežė savo pharmaceutišką laboratoriją, kokios dar tuomet Vilniuje nebuvo. Kancleris

Lenkijos Laskis apkalino tą šarlataną, bet Glinskis pagelbėjojam pabėgti iš Vilniaus kalėjimo. Kad sunus Mengli-Girėjo, Byta ir Burnas, įsiveržė su 50.000 Totorių į Lietuvą per Dnieprą, Aleksandras, nors sergantis, rinko ponus su kariumene Lidoje, kur pylį buvo dar Gediminas pastatydinęs tarp 1223–30 m.; ten pavedė vadovystą hetmonui St. Kiškai, kurs veikiai teip-gi įsirgo, ir liko vienas Mikolas Glinskis, kurs Totorius smarkiai sumušė 7 d. rugpjučio 1506 m. pas Klecką: krito 20.000 Totorių, keli tukstančiai pateko į nevalę, išvalnytais tapo 40.000 krikščioniškų nevalninkų, ir didelis grobis atimtas pasiliko. Grįžtančius Totorių tuntus drąsi Slucko kunigaikštienė Anastazija sumušė pas Kopylių, po tam pas Piotrovicus.

Aleksandras, vos apturėjęs žinią apie pralošas Totorių, pasimirė Vilniaus pylyje, 19 d. rugjučio 1506 m.

Zygmantas II Senis (1506–1544).

Mirus Aleksandrui, už didį kunigaikštį Lietuviai pripažino tojo jaunesnį brolį Zygmantą, kurį teip-gi Lenkai neužilgo pakėlė į Lenkijos karalius. Zygmantas tuojau atkreipė atydą ant pagailėtino stovio finansų šalies, nes iždas buvo ištuštintas per eikvujį Aleksandrą: uždėjo po 12 grašių nuo dirvos ant pavaldinių šlėktos, teip-gi uždėjo mokestis ant miesčionių ir kapitalistų, net kunigija turėjo duoti ⅛ dalį dešimtinės. Zygmantas paėmė mintas abiejų tautų į savo rankas, Lenkijos finansus tvarkino finansistas Jonas Bonar, o Lietuvos—žydas Abromas Ezofavyčius [1]). Neužilgo jis apmokėjo

1) Garsėjo tuomsyk tarp žydų Lietuvoje 3 broliai Ezofavyčiai iš Brasčių, Abromas, Mikelis ir Aizikas. Dar prieš 1495 m. Abromas turėjo urėdą Kaune kaipo „gorodničius", o tąmet Vilniuje turėjo išduoti atskaitą iš randavojamų lobių, ir tur-but ėjo į išgujimą, bet po 10 metų sugrįžo į Lietuvą, priėmė krikštą ir Aleksandras suteikė jam bajorystą ir herbą Jastrzębiec. Kad 1506 m. Abromas Ezofavičius arendavojo muitą Kaune, jau jis buvo „storasta miesto Smolensko ir vaitu Minsko". Jau tuomet turėjo Aleksandrui gerai patarnauti, jeigu ant amžinų laikų gavo Vaidunų dvarą

užvilkintą algą gvardijai, ir atgal supirko užstatytus lobius valstijos.

Savo išminčia bei gerumu Zygmantas patiko visiems, tik ne Glinskiui. Tasai negalėdamas toliaus šalyje bedaryti, kas jam patiko, atsikeršyjo Trakų vaivadai Jonui Zabrzezinskiui, kurs buvo apskundęs Glinskį už suokalbiavimą prieš vyriausybę. Glinskis turėjo savo miliciją, „Racais" vadinamą, miestus ir drutvietes, turėjo lobius ir plačias gimines, tai-gi ženklumas jo buvo didelis šalyje. Terminas teismui tapo paskirtas, bet buvo atidėstomas tyčia. Tad Glinskis pasisiulė Vosyliui su savais žmonėms ir lobiais, ir Vosylius išrengė karišką

Vilniaus paviete, Rakančių valsčiuje, su privilegijomis, kurias užtvirtino ir Zygmantas Senis.

Kaip pranokėjams, teip pat Zygmantui prisiėjo skolas užtraukti, ir vos ant sosto parėjęs, jis skėlėjo Abromui 2.000 kapų grašių. Iki ta suma bus atmokėta, Zygmantas pavedė Abromui įėmimus nuo muito ir druskos Kaune ir vaškinį muitą Smolenske (1507 m.). Turėjo buti ten geri įėmimai, jeigu Abromas į du mėnesiu atsiėmė savo 2.000 kapų ir dar dovanojo Zygmantui Gartene 500 kapų grašių, už ką Zygmantas paliko jį ant toliau globėju tų įėmimų. Podraug Zyg. paarendavojo Abromui už 900 kapų grašių, ant 3 metų, muitą Minske (1509 m.); Abromas teip-gi pasiarendavojo lietuvišką mintą, kurioje nuo 1509 m. mušė pusgrašius. Tai-gi Abromas laikė savose rankose vyriausius šaltinius įėmimų did. kunigaikščio kamaros ir mintą! Kad 1509 m. tapo suimti Albrechtas Goštautas, žemiškas payžlininkas Fedko Chrebtovičius ir lietuv. arklidininkas Martinas Chrebtavyčius, už susinešimus su Glinskiu, Zygmantas liepė Abromui Ezofavyčiui mokėti visokius išmokesčius, kurių jaunyje 1509 m. jau buvo padaryta ant 5.000 auksinų ir 809 kapų grašų. Tą skolą Zygmantas liepė Abromui atsiimti iš visokių įeigų: nuo Vilniaus gorodničiaus, iš Vilniaus kamaros, iš vaškinių pinigų, iš kamarų Braščių, Lucko ir Vladimiro; jam vale buvo partraukti vašką iš užrubež'o be mokėjimo muito ir tt. Už tai Abromas davinėjo Zygmantui 1 000 grivinų savo sidabro lietuviškoje mintoje, iš kurio jis muš pinigus, iki laikys mintą! Apie tą laiką Abromas gavo privilegiją ant Grinkavos dvaro ir ant dviejų pustų žemių Trakų paviete (1509).

Matyt Zygmantas nešiojosi su mislia pavesti Abromui raktus yždo did. kunigaikštystės kaipo gabiam administratoriui; bet kaip pavesti tokį urėdą naujam perkrikštui? Rudenį 1509 m. liet. žemišku payždininku pa-

kelionę į Lietuvą. Maskoliai traukė linkon Mstislavo. Lietuviai, po vada hetmono Kiškos, nudegino Černygovą, sumušė burlius pas Kryčevo, kur krito jų vadas M. Obrazcov. Ištraukė į lauką ir pats Zygmantas, kuriam Krimo chanas buvo pasiuntęs 8.000 kareivių į pagelbą. Vosylius, nusigandęs, siulė taikos suderėjimą. Glinskis gi, kviečiamas į karę, neėjo; už tai Zygmantas atėmė nuo jo lietuviškąję maršalkystę ir atidavė Jonui Zabrzezinskiui. Tad jau Glinskis pasidavė po Maskvos valdžia, ir iš Turovo su 700 arklių iš nejučių užklupo ant Zabrzezinskio dvaro, ėsančio ant kairiojo krantoNiamuno(ten,

skirtas tapo Bagužas Bogovitinavyčius, bet veikiai tapo atstatytas už negabumą. Tad pradžioje 1510 m Zyg. paskyrė ant to urėdo Abromą Ezofavyčių, storas'ą miesto Smolensko ir vaitą Minsko, nežiurint į ponų priešgynumą; žinoma Abromas turėjo už tai gerai pamokėti Zygmantui. Abromo pareiga dabar buvo sergėti yždą, rinkti viešus įėmimus, kaštus apmokėti, viską surašyti į knygas ir prižiurėti mušimą pinigų Veikiai Piotrkovo seimas nutarė, kad did. kun. Lietuvos ir Prusai turi drauge su Lenkija dalyvauti mokesčiuose ant visatino labo, beje taip vad. respublikos.

Abromas vienok nepertraukė susinešimų su broliais,Mikeliu ir Aiziku, kurie pasiliko žydais: pirko nuo jų aksomą, gelumbę ir dalinosi su jais pelnu, daugindamas savo ir teip didelį turtą. Galop 1510 m. Zygmantas pavelyjo jam pirkti nuo Jono Sapiegos Naujadvarį, o 1511 m. dovanojo jam namą Vilniuje ir leido nusipirkti už 100 kapų grašių dvarą Žeroslaukius Gartenos paviete, prie ko pripirko dar pustų žemių. 1514 m. Abromas vėl pirko palivarką artymais Minsko. Turėjo Abromas turėti didelius turtus, jeigu 1514 m. jis galėjo Zygmantui paskolinti 10 000 raudonųjų vengriškų auksinų, kurią skolą Zygmantas patikrino pylimi ir miestu Kauno ir Rumšiškių dvaru! 1515 m. Abromas pirko nuo Jono Sapiegos, vaivados Pagirių, Minsko vaitystą ir įgyjo privilegiją laikyti ją amžinai! Kad Zyg. negalėjo atmokėti skolos, Abromui teko Kaunas, ir jis prie savo urėdų pri-idėjo dar titulą Kauno storastos.

Kad Abromas žydus protegavojo, matyt ir iš to, kad jam prašant, Z. 1514 m. atvalnino žydus nuo pareigos statyti 1.000 arklių į karę ir suteikė jiems tiesą valnos pirklybos ir remeslų, o Mikelį Ezofavyčių paskyrė vyresniu sudžia ant visų liet žydų.... (Senior Judaeorum).

Zygmantas vienval lindo į skolą Abromui. 1517 m. važiuodamas iš Lietuvos į Lenkiją pasiskolino 2 000 kapų grašių, žadėdamas grąžinti ant velykų. Galop 1518 m. Zyg. pailgino Abromui už 1.000 kapų metinės

kur seniaus kryžeivių pylis Neu-Garthen stovėjo), ir naująjį malšalką nugalavo. Grįždamas atgal, ypač Naujapylės vaivadijoje, daug kiltų žmonių išgalabyjo ir jų turtus išplėšė. Užmanęs buvo paimti Kyjevą ir Ukrainoje bei Pagiriuose įsteigti sau kunigaikštystę po globa Moskvos! ir piršosi prie Slucko kunigaikštienės Anastazijos, kuri apie vyliugį nė girdėti nenorėjo. Vienok nepasisekė jam įimti miestus: Minską, Klecką, Ovručių, Žitomierių ir Kyjevą. Tad jis kalbino į maištą rusiškus bajorus, kurių daugelis prie jo pristojo. Iš apmaudo

mokesties arendą muitinės kamaros Brasčių. Pradžioj 1519 m. Zyg. ėmė nuo Abromo sabalų, kiaunių, bebrų ir kiaunių kailinių už 8.217 kapų, dalį sumos užmokėjo, o likusią dalį žadėjo užmokėti.

Apart lobių Lietuvoje, Abromas Ezofavyčius turėjo teip-gi Lenkijoje lobius ir storastystą Solcų (1518). Abromas 1519 m. Brasčiuose parašė savo testamentą ir paliko: 1) sunui Vosyliui (Jonui), susižadėjusiam su Jadvyga Ilinič, vaitystą Brasčių, dvarus Žoroslaukius ir Gladkovice, uamus Vilniuje ir 10 000 raudonųjų auksinų, patikrintų ant Kauno ir Rumšiškių; 2) antram sunui Konstantui užrašė Naujadvarį, dvarą Grinkavos, palivarką pas Vilnių, namus Vilniuje ir 7.000 kapų liet. grašių; 3) savo pačiai Hannai užrašė 1.000 kapų grašių, visą sidabrą ir įėmimus iš dvarų sunaus Konstanto; 4) dukrai Marinei, apart gatavo kraičio, įėmimus iš dvarų sunaus Vosyliaus; tekant už vyro, jai broliai turi išmokėti po 200 kapų grašių.

Abromas Ezofavyčius tur-but numirė galop 1519 m.; įpėdiniu jo urėde payždininko buvo Bagužas Bogovitinavyčius, antru kart paskirtas 1520 m.

Iš priežasties nusilenkimo Prusų kunigaikščio Albrechto ir dėl „atminties užpelnų pasimirusio Abromo Ezofavyčiaus, liet. payždininko, storastos Kauno ir Solcų", Zyg. 1525 m. dovanojo tėvonišką bajorystą žydui (sic!) Mikeliui Ezofavyčiui, muitininkui Brasčių, o kaipo symbolių bajorystos davė jam herbą Lelivos. Beršadskio regestuose I No 96: Intuitu gratuitorum servitiorum viri Michaelis Joseph Hebraei etc. militem et nobilem facimus instituimus et creavimus decernimusque ut ipsius Michaelis conditio inter omnes nobiles sui ordinis par, aequa et eadem esse reputetur etc.—Tąjį žydą E Orzeško perstato novelėje „Mejer Ezofowicz". Pakėlimas žydo į bajorus 16-me šimtmetyje yra vienintėle paveizda istorijoje. Bet Mikelis pasiliko žydu, ir atnaujino arendą karčemų Mogyleve ir rinklevų kamaros Minske. 1527 m. Mikelis ir Aizikas pasidalino įgytus lobius.—(J. Wolff: Żyd ministrem króla Zygmunta, 1885).

apgulė Anastaziją Sluckė, tačiaus pylies paimti neįstengė. Tad vėl kvietė-i Moskvą į pagelbą, ir Vosylius prisiuntė 20.000 kazokų, po vada liet. pabėgėlio Eust. Daškevyčiaus; Glinskis kareiviais apsodino Turovą, Mozyrių, ir antpuldinėjo Gomelį, Kryčevą, Oršą, Slucką, be pasisekimo. Nepoilgam Vosylius vėl įsigriovė į Baltgudiją, Drucko kniaziai pasidavė jam iš geros valios, lyginai kaip Mikolas, kunigaikštis Mstislavo; Bobruiskas tapo paimtas šturmu, tik Orša spyrėsi. Lietuviškoji kariumenė traukė linkon Oršos, kur Žygmantas maskolius sumušė, ir atsidurė pas Smolenską. Tuomet iš maskolių nevalės pabėgo kunigaikštis Konst. Ostrogiškis, kurs ten buvo daug vargo iškentėjęs ir galiaus Moskvai tarnavo prieš Kazaniaus Totorius. M. Firlej'us ir K. Ostrogiškis įsiveržė į žemes Moskvos, bet nedaug telaimėjo dėlei nesutikimų savo tarpe. Starodubo kniaziai ir Šemiaka sergėjo Ukrainą, Jok. Zacharevičius gynė Viazmą. D. Ščenia kreipėsi prieš Toropecą ir paėmė miestą. Hetmonas Kiška su Firleju vajojo aplinkėse Viazmos, ir neužilgo Zygmantas išstumė neprietelius iš savo žemės, nors Glinskis vis dar laikėsi savo drutvietėse Ukrainoje. Krimo Totoriai suardė Glinską. Veltui dabar Glinskio kalbinamas Vosylius kvietė Užvolgiuius ir Nogajiškius Totorius į karę prieš Lietuvą; anie ne ėjo. Prisiėjo tad taikintiesi su Zygmantu: Vosylius žadėjo nesikišti prie Kyjevos, Smolensko ir kitų liet. valdynių. Žemės, užimtos did. kniazio Ivano, tapo Moskvai patikrintos (tai-gi žemes kniazių: Šemiakų, Starodubo, Trubecko, Odojevo, Vorotino, Peremišliaus, Bielavskių ir Massalskių); teip gi Riazaniaus kniazius priklauso prie Moskvos. Turovą ir Mozyrių Vosylius pripažino už savastį Zygmanto, kurs pavelyjo Glinskiui su broliais išsinešdinti į nžrubežį. Tad Mikolas, jo broliai Dimitras ir Ivanas, keletas kitų kniazių su gauja bajorų iškeliavo iš Lietuvos į Moskvą, kur Ivanas ir Vosylius Glinskiai gavo Medinės valsčius, o Mikolas-Jaroslaviec ir Borovsk. Vienok nepoilgam daugelis išeivių sugrįžo atgal į Lietuvą, tarp jų Eust. Daškevyčius su 200 bajorų – į Drucką: mat Zygmantas atleido jiems kaltes,

prašant Ostrogiškiui. Karės suiminiai dar nuo kovos pas Viedrošą, jei gyvi, grįžo namon; tarp jų buvo Liutavaras Chreptavyčius, Gregoras Ostykis ir Gregoras Bartaševyčius. Daugumas gi nevalėje buvo numirę iš vargo.

Vilniaus seimas, ratifikavojęs sątaiką su Moskva, ėmėsi sudyti šalininkus Glinskio: Joną Goštautą, liet. payždininką ir jo brolį Mikolą, liet. arklidininką, pasodino Trakų pylin; Glinskiams uždraudė ant visados grįžti į tėvynę, o likusiejie Lietuvoje turėjo savo pavardę atmainyti ant Lichodziejskių. Lobiai tapo paimti ant yždo. Pagiriuose Raigrodas ir Goniądzas teko Mikolui Radivilui drauge su maršalko lazda.

Bendras seimas Piotrkove, vasaryje 1510 m., nutarė, kad did. Lietuvos kunigaikštystė drauge su provincijomis Rusijos ir Prusijos, teip kaip Lenkija, dėtų mokestis iš draugės, dėl labo visų tų šalių, kaip taikoje teip karėje. Teip-gi nutarė, kad dalykai butinai svietiški ir tarp svietiškų ypatų, nebutų jokiu budu patraukiami į sudus kunigijos.

Seimas liet. Brasčiuose, 1511 m., dovanojo kaltes šalininkams Glinskio, Zygmantas grąžino Goštautams ir kitiems savo mylistą, lobius ir urėdus. Čion su Mengli-Girėju tapo sutarta, kad Zygmantui reikalaujant jis statys 30.000 talkininkų, jeigu ans mokės kasmet po 15 000 raudonųjų auksinų. Gaudamas pinigus nuo Lietuvos ir Lenkijos, Krimo chanas tankiaus dabar engė Moldaviją, stovinčią po protekcija Lenkų karaliaus....

Našlė Elena, mirus vyrui, neteko polytiškos įtekmės ir užsiėmė rinkimu pinigų iš liet. valsčių, duotų jai Aleksandro ir Zygmanto. Vosylius Ivanovyčius vienval tyrinėjo, ar ją laiko garbėje ir neskriaudžia? Žinoma, nė kunigija nė didžiunai Lietuvos prie jos prisirišimo neturėjo, ir štai 1512 m. atėjo į Moskvą skundas: Elena ketinusi iš Vilniaus važiuoti į Braslavą, kaip štai Vilniaus vaivada Mik. Radivilas ir Trakų Grigas Ostykis varu išveždino į Trakus, sakydami, buk ji norinti į Moskvą iškeliauti su savo visu yždu, o iš Trakų išvežę į Birštono miestelį ir ten laiką ją nevalioje. Turtas-

gi nuo jos atėmę ir jos žmones išvaikę.... Ant Vosyliaus klausinėjimų, Zygmantas atsakė, kad jokios nevalios Elena neturinti, ir jos prašę nevažiuoti į Braslavą dėl neatvangumo parubežinių vietų. Veikiai po tam į Moskvą atėjo žinia, kad Elena nevalioje numirusi, ir tai nuo nuodų, kurią žinę ypatingai Mikolas Glinskis platino. Žinoma tokios aplinkybės prisidėjo prie padidinimo nekęsties tarp Moskvos ir Lietuvos.

Kad Totoriai ėmė siaubti Rusijoje, Vosylius patikėjo, buk Lietuva juos užsiundžiusi, ir todėl su didele kariumene 1512-13 m. traukė vajoti Smolenską. „Iki arklys mano galės eiti ir kardas kirsti, neduosiu atsilsio Lietuvai", gyrėsi Vosylius. Bet Smolenske atstovas Jurgis Salagubas gynėsi gerai, ir po dviejų mėnesių apgulimo, Vosylius, netekęs daug žmonių, turėjo atsitraukti namon; tik apirubes Smolensko nupustyjo. 1513 m. vasarą ir rudenį maskoliai vėl laikė apgulę Smolenską; tačiaus miesto neįveikė, kaip nė Polockas kniaziui Šuiskiui nepasidavė. Tad vasario mėnesį 1514 m. Vosylius susiderino prieš Lietuvą ir Lenkiją su Vokietijos ciesoriumi Maksimilijonu, kuris piktinosi, kam Jagėliunas Vladislavas karaliavo Čechijoje ir Vengrijoje, ir kam Zygmantas 1512 m. apsivedė su Barbora, seserimi grovo Jono Zapolyi, rimto Habsburgų nedraugo. Maksimilijonas iš Lubekos pasiuntė į Moskvą tuntą pėstininkų, ginklus ir keletą Italų ir Vokiečių, patyrusių drutvietes apgulinėti, o Šleinitz, agentas Glinskio, samdė kareivius Vokietijoj, Silėzijoj ir Čechijoj.

Dabar Glinskis žadėjo paimti Smolenską, tą raktą į visą Lietuvą, ir nauja karžyga tapo išrengta vasaros mete. Smolenskas gynėsi smagiai, nors į jo murus šaudė su akmėninėmis kulkomis, švinu aplietomis. Tuomi tarpu per paprakus mieste Glinskis įgyjo šalininkus, kurie ėmė reikalauti, kad miestas pasiduotų maskoliams; Salagubas, pamatęs atlėžimą gyventojų, kuriuos rėmė teip-gi ponai, rankas nuleido ir ėmė sątarautiesi su apgulėjais. Tad Danyla Ščenia su raiteliais įjojo į miestą ir prisaikino gyventojus ant viernumo did. Moskvos kniaziui, kurs veikiai apskelbė Smolensko vaivadu kniazių

Suiskį (o ne M. Glinskį, kurs to urėdo tikėjosi). Salagubas su dalimi ukėsų, tarp kurių buvo kunigaikščiai Ozereckiai, Masalskiai ir k. sugrįžo į Lietuvą, kur karalius dėl atlyginimo jiems pragaišties dovanojo valsčius aplinkėse Utenos, o Salagubui galvą nukirsdino; nors ir pats karalius buvo kaltas, kam nesiskubino su pagelba dėl apgultųjų. Dabar Vosylius įsidrąsinęs pusiuntė 70.000 kariumenės pustyjimui tolesnių pavietų, ir tad Moskvai pasidavė kunigaikštystė Mstislavo, teip gi Kryčevas ir Dubrovna.

Zygmantas vos dabar išsirengė su kariumene ir tabaravo pas Borysovo, kuomet Vosylius laukė karžygos galo Dorogobuže. Glinskis stovėjo artymais Oršos ir, perširdęs, kam ne jam teko Smolenskas, rengėsi sugrįžti į Lietuvą ir atsikeršyti Moskvai. Slapta ėmė siulytiesi Zygmantui. Paslus maskoliai peremė, ir Glinskis, suimtas, tapo atvežtas į Dorogobužą pas Vosylių, o po tam geležiniais pančiais apkaltas sėdėjo Moskvos kalėjime, iki 1527 m. tapo paleistas prašant broledukrai Elenai, ištekėjusiai už Vosyliaus, ir pagrąžintas į mylistą, teip jog did. kniazius mirdamas liepė jam buti globėju regentės Elenos. Bet ir dabar Glinskis rengė vylių; Telepniov Obolenskis apskundė jį už rengimąsi pasisavinti vyriausią valdžią drauge su Miku Voroncovu, ir Glinskis patekęs į amžiną kalėjimą, apakintas, pasimirė 1534 m.

Glinskiui patekus į kalėjimą, Vosylius liepė Bulgakovui ir Celadninui traukti pas Borysovo ir ten Zygmantą ar sumušti ar paėmus atvaryti į Moskvą. Zygmantas gi, išgirdęs apie moskvitėnų pastangas, pasiliko su 4.000 kareivių Borysove, o 25.000 po vada kunigaikščio Ostrogiškio pasiuntė sutikti neprietelius. Pas Drovą ir Bobrą maskolių tuntai tapo sumušti; tad vadai jų persikėlė per Dnieprą ir sustojo artymais Oršos. Lietuvių 16.000 raitelių nakčia perplaukė per Dnieprą, paskui Lietuvius persidangino teip gi Lenkai. Čeladninas savo armiją—80.000—sustatė į tris ilgas eiles, tikėdamasis apsiausįs Lietuvius; bet Ostrogiškis mokėjo neprietelius sugrumti, sumaišyti, teip jog teliko jiems ar mirtis ar nevalė. Krito ne-

prietelių 30.000 visadieninėje kovoje, ir didelis grobis atiteko Lietuviams. Čeladnin, Bulgakov, 37 kniaziai, 8 vaivados, 1.500 bajorų ir begalės žmonių pateko į nevalę; maistas, kanuolės ir vėlukai teip pat nepaspruko. Ant rytojaus hetmonas abu vadu ir 380 kiltų suimininų nusiuntė karaliui į Borysovą; sako Zygmantas daugelį prastų suiminių padovanojęs draugingiems monarchams, ir net popiežiui pasiuntęs 14! Ostrogiškis su triumphu įjojęs į Vilnių, paimtus vėlukus iškabinėjo šv. Stanislavo katedroje. Tik Mstislavas, Dubrovna ir Kryčevas tesugrįžo Lietuvai, nes karalius, pametinas karionę, kariumenę paleido ir pats išvažiavo į Lenkiją. Pravėpsojo gerą progą dėl atgavimo pražudytųjų žemių! Smolensko vyskupas Barsonovius atsiuntė žinią Lietuviams, kad jeigu jie dabar ateitų tuojaus, tai Smolenskas pasiduotų; bet Lietuviai vos į mėnesį laiko po mušio pas Oršą, tepasirodė pas sienas Smolensko, kur Šuiskis suokalbį sužinojęs ant muro sienų pakardino prasižengėlius su brangumynais užkabintais ant kaklo; tik vienas vyskupas likęs gyvas, tapo pasodintas klioštoriuje Kamienno.

Viduvasaryje 1515 m. tapo sutartas susivažiavimas monarchų Lietuvos, Čechijos ir Vengrijos su ciesoriumi Maksimilijonu Požogoje artymais Viennos, kur tarp kitų dalykų įvyko sutartis tarpe ciesoriaus Maksimilijono ir karaliaus Zygmanto: ciesorius žadėjo sutaikinti Lietuvą su Maskolija, ir jeigu tatai nenusisektų, tad ciesorius bent nerems Maskolijos prieš Lietuvą. Sugrįžęs į Krokuvą, Zygmantas rado sergančią karalienę Barborą, kuri nepoilgam numirė. Atkakęs į lietuv. Brasčius užsiėmė reikalais Lietuvos ir Rusijos, o teip-gi Totorių, kurie — nors gavę algas — buvo nupustyję Volyniją. Čion iš Lateraniškojo synodo pargrįžęs atkako Jonas Laskis, Gniezno archivyskupas, kaipo popiežiaus „legatus natus" dėl Lietuvos ir Lenkijos. Pradžioje 1516 m. į Vilnių tapo sušauktas seimas, kurs nenorėjo tolesnės karės su Maskolija, ir atsisakė mokėti algas samdytiems kareiviams, o naminės kareivijos teip-gi mažai tebuvo. Kada ciesoriaus Maksimilijono pas-

lai užtikrino, kad didis kniazius nenorės atsižadėti nuo užimtų šalių, Zygmantas liepė rengtiesi į karę, ar ponai nori ar nė nenori. Bet ponai jau buvo prisigėrę lenkiškos dvasės, sauvalės, ir žiurėjo tik savo ypatiškų reikalų. Atsitiko, kad bajorai Vytebsko vaivadijos iškako į Vilnių skųstiesi Zygmantui ant lupimų ir spaudimo jų vaivados Koscio; maskoliai užpuolę ir miestą ir aplinkinius kaimus pavertė į plėnį. Dėl atsikeršyjimo karalius liepė bajorams ištraukti prieš Gomelį; rods jie išėjo, bet paregėję, kad nelengva bus pylį įimti, namon sugrįžo!

Ciesoriaus Maksimilijono paslas, baronas Herberštein atkako į Vilnių 1517 m., kada Zygmantas čion laikė seimą, pagarsėjusį tuomi, kad Drohičyno žemė iš geros dėkos tapo Lenkijai pavesta. Iš Vilniaus tas mokytas diplomatas kako į Moskvą ir kalbino didį kniazių, kad traktatą su Lietuva sutartų, prilygindamas jį prie Makedonijos karaliaus Philypo, kurs savo išminčia į augštybes iškėlė savo viešpatystę, o kurią sunus Aleksandras, benorėdamas be mieros paplatinti, tik prapuldė. Tad didis kniazius pavelyjo paslams Lietuvos atkakti; bet kad tie—Jonas Ščytas ir Bagužas Bogovitinavyčius—buvo jau kelionėje, Vosylius liepė jiems sustoti Dorogomylove, nes paėjęs buvo gandas, kad Zygmantas su kariumene įsigriovęs į ribas Maskolijos. Teisybė tai buvo, bet kas tam kaltas? Vaivada Pleskavos Andrius Saburov, nuduodamas pabėgėlį, su kariumene patyka atkako pas Braslavą ir, čion gražiai gyventojų priimtas, laike jomarko apniko miestą, apiplėšė ir suiminius paglemžęs pabėgo namon, vos 18 vokiškų pirklių iš Vidžemio atvalnyjo už atsipirkimą. Tad kunigaikštis Ostrogiškis su savaisiais ir su liet. Totoriais, po vada jų maršalko Achmeto, apgulė Opočką, Pleskavos miestą, ginamą drąsiai per V. Soltykovą. Zygmantas ištraukė pats į lauką, ir pasiuntė 14.000 kareivių hetmonui į pagelbą; bet maskolių vadai, su-itelkę į Velikije Luki, sumušė pakeliui pagelbinę kariumenę ir atėmė kanuoles, todėl ir hetmonas su skuba pametė apgulimą Opočkos, palikinas keletą šturmavojimui kanuolių.

Maskoliai tuomi labiau džiaugė-i, kad tas viskas dėjosi beveik po akių Zygmanto, kurs tuomet buvo Polocke, netiek karės dėlei, kiek dėl apsvarstymo Žemaičių skundų ant kryžeivių. Zygmantas, sužinojęs gal-but Albrechto prietikius su neprieteliais, uždraudė pirklybą su Prusais ir kitus susinešimus ant viso rubežiaus, neišskiriant Mozurijos. Vienok Padauguviškės Moskvos provincijos prisidingėjo antpuolio Lietuvių, ypačiai Pleskava taisė savo murus ir naujas statė gintuves.

Dabar tik didis kniazius priėmė Lietuvos paslus į Moskvą, kurie pribuvo su didele iškilme. Maskoliai reikalavo Kyjevos, Vytebsko, Polocko, Volynijos; lobių pasimirusios did. kunigaikštienės Elenos, ir pakorimo tų senatorių, kurie jai gyvai priklinosi; Lietuviai-gi—Novgorodo, Pleskavos, Tvėrių, Viazmos, Dorogobužo, Smolensko, Putivliaus ir visos Sieverinės žemės. Heberšteinas tarpininkavo, bet Vosylius užsispyrė nepaduoti nė sprindžio žemės. Po ilgų ginčų traktavojijimas persitraukė; „važiuokime namon, tarė Ščytas, dangus nubaus pralietojus nekalto žmonių kraujo". „Ne mus!" atsiliepė Moskvos bajorai. Veikiai po tam kniazius Šuiskis traukė linkon rubežių Lietuvos; bet kunigaikštis Ostrogiškis, sudrutintas Lenkais po vada J. Sviercovskio, užstojo kelią, ir kad maskoliai ėmė atgal trauktiesi, hetmonas nupustyjęs daug valsčių, vėl atsidurė artymais Opočkos ir ten abazu sustojęs nuogino aplinkes, iki šalčiai neužėjo. Po tam grįžo į savo šalį dėl žiemavojimo.

Pavasariop 1518 m. atstovai Novgorodo ir Pleskavos ir kniaziai Šuiskiai su kariumene atkako pas Polocką, bet miestas smarkiai gynėsi. Pritrukus maisto, dalis maskolių persikėlė per Dauguvą dėl pasiplėšimo; bet čia jie susitiko su Petru Goštautu, Polocko vaivada, kurs rinko kariumenę atkirtimui Polocko, ir kurs juos sunaikino. Po tam persikėlęs per

Dauguvą užgulė ant Moskvitėnų pas Polocką[1]), pergalėjo juos ir Polockas tapo atvalnintas nuo apgulimo.

Paslai, pribuvę nuo ciesoriaus, kalbino Vosylių, kad taikytųsi su Lietuva, ir ant jų propozicijos tapo sutartas ginklų sudėjimas 5-ms metams (galiaus tik dviem metam), neva dėl sustabdymo lieti krikščionių kraują. Neužilgo po tam Zygmantas apsivedė su Bona Sphorzia, o ciesorius Maksimilijonas pasimirė. 1520 m. iš Bonos užgimė Zygmantas Augustas.

Totoriams ant pietinės šalies užgulus 1519 m., Vosylius pertraukė sudėjimą ginklų, ir jo kariumenė, po vada Mikolo Kislicos, atkako iki Molodečnos, iš kur pasitraukė į Smolenską. Kita armija—50.000 vyrų—traukė iš šiaurės po vada Smolensko kunigaikščio Vosyliaus, Šuiskių, Kurbskio ir kitų, ir atsidurė apie 12 mylių nuo Vilniaus. Lietuvių kariumenė susirinko Krėvoje. Susidurus priešakiniams tuntams, 2-syk maskoliai pergalėjo Lietuvius, kurie dabar atsitraukė linkon Logoisko. Maskoliai grįžo atgal, vejami Lietuvių, kurie bent dalį grobių atėmė. Vosylius Godunov nudegino priemiesčius Vytebsko ir Polocko. Totoriai Kazaniaus kitą dalį Lietuvos valdynių pustyjo. Tačiaus Lietuviai gerai gynėsi, ir jau viduvasaryje Maskoliai ištraukė namon, nė sklypo žemės nelaimėję.

Neužilgo Totoriai pasikėlė prieš Moskvą: Kazanius pa-

---

1) Stai kokias pasakas paplatino kunigija iš laiko tos karės: „Sykį, pulkas einantis ant pašelpos apgultam Polockui, ir susidedantis iš 2.000 Lietuvių ir kruvos Lenkų, priėjo prie užtvinusios Dauguvos. Kada vadas nežino, kaip persikelti per putojančias vilnis, netikėtai prieš kareivius atsiranda karžygys, puikiai apsirėdęs ant balto arklio, ir su žodžiais: Paskui manęs! šoka į upę ir laimingai visą pulką perkelia ant kito upės kranto. Kariumenė tame karžygyje pažino šv. Kazimierą, jos širdis užsidegė ir puolusi ant priešų juos pergali ir išvaduoja Polocką nuo apgulimo. Ant ateinančių metų laike mušio teip pat pasirodė šv. Kazimieras viršumi kariumenės ir Lietuvius mušyje drąsindamas, padarė tą, kad šie smarkiai sumušė priešą. Iš priežasties tų stebuklų popiežius Leonas X (1521 m.) parokavo jį tarpan šventųjų" (K. Skirmuntt, Lietuvos Istorija, p. 121). Bet kodėl tas šventasis neatėjo vaduotu Smolenską?!

kėlė maištą. Todėl Moskvitėnai velijo susiartinti su Lietuva, ir prašė, kad Lietuvių paslai atvyktų į Moskvą sątarautu taiką. Pagirių vaivada Jonas Leliušis nukako;bet nuo užmačiųVosyliui neatsižadant, dingo viltis sątaikos. Susirašinėjimai traukėsi per 1520-1521 m., bet Zygmantas taisė pylis, laikė žmones po ginklu, ir su Totoriais mėgino gerumu sugyventi. Galiaus įgaliotiemsiems Lietuvos—Kiškai, Bogomatčinui ir Gornostajui—pasisekė sulygti 5-metinį sudėjimą ginklų su Moskva; rubežiai turi tarp abiejų šalių eiti nuo Smolensko, kurs tuomlaik pasiliko prie Moskvos, upėmis Dniepru, Ivaša ir Mėra. Valnybė pirklybos tapo patikrinta; apie išmainymą suiminių nesutarta pasiliko, nors likimas jų buvo labai apverktinas. Rods Zygmantas palengvino likimą Moskvos suiminiams iš savo dėkos, bet ar Vosylius tai padarė Lietuvos suiminiams, nėra žinoma.

1522 m. Zygmantas sušaukė seimą į Gartiną, norėdamas atlyginti užsipelniusiems ricieriams, ypatingai kunigaikščiui Konstantui Ostrogiškiui. Kadą-gi neseniai vaivada Trakų, Petras Kiška, buvo numiręs, jis anam pasiulė krėslą senatorišką ir hetmonystę. Magnatai, urėdų godųs, šiaušėsi, kam tas urėdas tenkąs stačiatikiui, nepripažinstančiam dogmų Florencijos konciliumo?! o juk pagal Jagėlos seną įstatymą augšti urėdai tik katalikams ar unijotams tegalį pavestais buti! Zygmantas turėjo daug klapatų apmalšinti oppoziciją, ir ant toliaus žadėjo laikytiesi senų įstatymų Pats Ostrogiškis velyjo tarnauti pietinėse provincijose ir nenorėjo urėdo priimti, ir Zygmantas verstinai privertė jį priimti Vilniaus kaštelioniją, militariškai senatorišką urėdą, susirišantį su urėdu hetmono (mat tuomlaik žemiškoji did. kunigaikštystės maršalkystė perėjo į pirmo laipsnio hetmonystą arba didėsės buožės het monystą).

Nors su Maskolija dabar nebuvo karės, tačiaus parubežiuose žmonių vaidai ir imtynės nesiliovė; paslai vienos ir kitos pusės tankiai važinėjo, bet ant skundų tik skundai buvo atsakymu. Popiežiui Klemensui VII rupėjo karė prieš Turkus

suvienytomis Europos spėkomis, ir todėl jis troško suderinti Maskoliją su Lietuva bei Lenkija. Todėl paslai popiežiaus, ciesoriaus ir Lietuvos 1526 m. keliavo į Maskoliją, kur Vosylius juos priėmė Možaiske. Sudėjimas ginklų tapo pailgintas ant 6 metų. Parubežiniai vaidai netapo apmalšinti, apie suiminius Vosylius nieko girdėti nenorėjo. Smolenskas jam pasiliko. Ratifikuojant Vilniuje sątaiką, tapo pridėta sąlyga, kad parubežinius vaidus tyrinės abipusinė komisija ir tosios nusprendimai bus be apeliacijos; apart to Lietuva visus Maskolių suiminius sutraukė į Vilnių ir čion davė žmonišką užlaikymą.

Riboms šalies nėsant tikrai paskirtoms, vaidai parubežyje vienval atsinaujino. Rods komisoriai tai vieni, tai kiti atkakdavo, bet kas iš to! Sykį Maskoliai liet. komisorius į savo šalį įsivilioję apkalino! Zygmanto paslas į Moskvą,Jonas Ješmonas, prašė jų išvalnyjimo, lyginai kaip geresnio apsiėjimo su liet. suiminiais. Vosylius tvirtino, kad dauguma jų gyveną Moskvoje, be sargybos; komisoriai tapę suimti be jo žinios ir tapę su garbe paleisti; reikalavo dar, kad pirkliai ir paslai, sulaikyti Lietuvoje dėlei apkalinimo komisorių, taptų paleisti. Ješmonui sugrįžus į Vilnių, atkako paslas Vosyliaus ir skundėsi, kam Lietuva siuntinėjanti kaipo paslą per jauną žmogų, kam Severinas Norvydas (vidžemietis) plėšiąs maskolių šalis ir tt. Vėl liet. paslai keliavo į Moskvą dėl surašymo liet. suiminių, kurius Moskva ketino ant velykų 1528 m. paleisti namon. Kad tuom tarpu Moskvos paslai į Moldaviją tapo sulaikyti Minske, Vosylius lietuviškus paslus suimdino Možaiske, tačiaus dalykams iš aiškinus vėl paleido namon keliauti.

1529 m., kada Vosylius ketino neva suderėti stovią sątaiką su Lietuva, jaunas Mstislavo kunigaikštis Theodoras, pametinas savo tėvą, pabėgo į Moskvą, kuri daug vilčių regimai dėjo ant to pamėgdžiotojo Glinskių, ir Vosylius sutuokdinęs jį su seserėno dukra Anastazija, davė jam į tėvonį Jaroslavieco miestelį su valsčiais, Kremiencu, Mščuga ir Kossyra.

Tuomi tarpu Bonai rupėjo užtikrinti sunui sostą Lietuvos, ir Zygmantas rudenį 1529 m. sušaukė seimą į Vilnių, kur dėl senatvės ir nesveikatos sudėjo urėdą did. kun., prašydamas, kad jo sunus taptų pakeltas. Senatoriai sutiko, tik prašė, kad Zygmantas neatsitrauktų nuo valdžios; teip pat žemiški ir miestų paslai pristojo, kurie pirmusyk aiškiai prileisti tapė prie rinkimų did. kunigaikščio. Tad 18 d. spalių 1529 m. Zygmantas Augustas tapo apšauktas didžiu kunigaikščiu Lietuvos, Rusijos ir Prusijos ir vainikuotas mitra Gedimino. Zygmantas tuojau ir Moskvai pranešė, kad jis rods valdžią pasilaikąs, bet kad Zygmantas Augustas, pritariant luomoms, įgyjęs yra tėvoniškąjį sostą Lietuvos. Veikiai, nes 21 d. vasario 1530 m., Zygmantas Augustas Krokavoje tapo karunuotas teip-gi Lenkų karaliumi.

1531 m. Zygmantas, laimingai užbaigęs karę su Valachija ir Moldavija, pasiuntė paslus—Joną Sapiegą, Mot. Kločko ir Povilą Naručevyčių—į Moskvą dėl tarybų reikale sątaikos; bet maskoliai nenusileido, ir reikėję butų ginklu juos priversti. Yžde Lietuvos nebuvo pinigų, jau tai Bonai gobint turtų, jau tai lobius praryjant intrigoms dvaro, jau tai per netvarką administracijoje įėmimų. Nestebėtina, kad galiaus, ažuot sątaikos, paslai Lietuvos užsiganėdino prailginimu ant vienų metų, sudėjimo ginklų, Vosylius sutiko ant išmainymo suiminių, kurių skaitlius buvo daug didesnis Lietuvoje; mat daugelis Lietuvių Moskvoje išmirė, dalis vėl suiminių sudegė kalėjime 1531 m. Taip-gi keletą užimtų pavietų Vosylius pagrąžino Lietuvai.

Vosylius Ivanovyčius mirė rudenį 1533 m., ir jaunas Ivanas Vosylevyčius buvo po globa did. kunigaikštienės Elenos, iš namų Glinskiutės, o globėjais ir pirmais dumos bajorais buvo kunigaikštis Mikolas Glinskis ir kniazius Ivanas Ovčina Telepnev-Obolenskis. Zygmantas laukė naujo rėdo įsiviešpatavimo ir su juomi tikėjosi suderėsįs sątaiką, kaip Telepnevas Glinskį apkalino ir numarindino, ir pats vienas ėmė teroniškai Moskvoje viešpatauti. Bajoru du: kniazius Simas Bielskis

ir Ivanas Lackis stovėjo su armija Sierpuchove, pasirengę užgulti ant Lietuvos, kaip persigandę terionybės Telepnevo, atkako į Vilnių, pranešė apie mierius naujos valdžios, ir prisiekė ant pasilikimo Lietuvoje. Bielskiui tapo dovanoti lobiai— Žėžmariai, Stakliškės ir Kormilovo, o Lackiui sū.sunumi — Augštadvaris Trakų vaivadijoje ir Žoludek Lidos paviete. Bielskis neužilgo vienok iškako pas Krimo chaną, ir jo lobiai su laiku grįžo yždui, o Lackis tapo pratėviu namų Lackių Lietuvoje.

Vienok Telepnevas siulė Zygmantui sątaiką, bet tasai, neįtikėdamas, pareikalavo, kad visos užimtos provincijos taptų atgal atiduotos. Žinoma, iš to kilo karė. Pradėjo ją Azovo ir Krimo Totoriai, ėsanti sątaikoje su Zygmantu. Iš Lietuvių pusės, Kyjevos vaivada Andrius Nemyra 1534 m. apgulė Starodubą ir nupustyjo aplinkes,bet nuo pylies turėjo atsitraukti. Po tam Nemyra apgulė ir nudegino pylį Radogošč. Apgulus Černygovą, apgultiejie nakties gudume išvaikė musiškius, ir Nemyra sugrįžo į Kyjevą. Teip pat kunigaikščiui Alek. Višnioviecktiui nesisekė paimti Smolenską, kur pralošęs mušį turėjo atsitraukti. Tuomi tarpu Telepnev pasiuntė savo kariumenę po vada vadų: Mikolo Gorbato ir Nikitos Obolenskio. Tie nudegino Dubrovną, Drucką, Borysovą su aplinkiniais kaimais, ir atkako į Molodečną linkon Vilniaus. Iš šiaurės kniazius Boris Gorbatyj, nupustyjęs aplinkes Polocko, Vytebsko ir Braslavo, pas Molodečną susivienyjo su armija Telepnevo, kuri dabar išnešė į 150.000 kareivių ir gręsė Vilniui. Tur-but čion spėkos buvo nemenkos, kad Maskoliai pasisuko linkon Pleskavos ir kovo mėn. 1535 m. apleido Lietuvą. Trečia maskolių armija, po vada Theodoro Telepnevo, siautė aplinkėse Mogylevo, Mozyriaus, Turovo. Kadą gi šlėkta nenorėjo Zygmanto klausyti žiemos mete, tai lengva buvo maskoliams — apart deginimo ir išsivedimo suiminių — perkeldinti 300 šeimynų kaimiečių į Maskoliją. Tik Totoriai po vada Bulgako, susivienyję su E. Daškevyčiumi, Čerkasų storasta, kako į Sieverinę Rusiją ir, ten pasiautę, sugrįžo namon su

grobiu laimingai. Pabėgus tarnams Bielskio ir Lackio į Maskvą, kurie buvo apvogę savo ponus, Telepnevas pasiuntė į Lietuvą kariumenę po vada Vosyliaus Šuiskio, ir paėmė priešpylę Mstislavo. Buturlinas-gi pastatė ant Lietuvių žemės pylį prie Siebiežiaus ažero, vadinamą Ivangorod arba Naują Siebiežių. Tad 15.000 Krimo Totorių užgulė ant Maskolijos ir pustyjo šalį iki Okos upei. Lietuvių kariumenė po vada Jurgio Radivilo, sudrutinta Lenkais, į 40.000 žmonių, įsigrudo į Maskolių Ukrainą. Telepnevo armija rinkosi į kruvą pas Starodubą. Lietuviai čionlink artinosi, ir prie jų iš Kyjevos ateidamas, paėmęs Gomelį, prisidėjo Nemyra su emigrantu Bielskiu. Starodubo murus gynė smagiai Theodoras Obolenskis. Lietuviai pakasė mynas po pylimų ir sienų miesto, ir išnešdino į orą [1]). Tad Lietuviai įsiveržė į miestą; bet Obolenskis atgal išvyjo, nors galiaus netekęs daug žmonių, turėjo pasiduoti į nevalę. Paėmę miestą, Lietuviai užgulė ant tabaro Telepnevo, kurį laimėjo, ir krito čion vadas kniazius Petras Romadonovskis: daug bajorų su kariumene sudėjo ginklus, krito gi į 13.000 kareivių; tabaras visas, 72 špižinės armotos, ir dideli turtai tapo grobiu pergalėtojų. Potam Lietuviai traukė prieš drutvietę Počap, kurią maskoliai patys nudegino; potam paėmė Radogoščių po smarkaus gynimosi, kur vadas Lykov pateko į nevalę. Tad kariumenė pasidalino: Nemyra traukė prieš Černygovą, o kita dalis prieš Smolenską, artymais kurio stovėjo tabaru Šuiskis. Lietuviai nudegino prymiesčius, bet žiemai užstojus, grįžo atsilsėti į Lietuvą.

Bet Zygmantui truko pinigų užlaikyti apmokamą kariauną, ir Lenkų šlėkta Piotrkovo seime 1535 m. rudenį nenutarė nepaprastų rinkliavų. Jurgiui Radivilui apsirgus, vadovysta kariumenės atiteko Nemyrai 1536 m., kurs su 20.000 kareivių

---

1) Parakas į Lietuvą pirmiaus, o vėliaus ir į Maskoliją pateko nuo vokiškų pirklių, kurie pirkliavo su Lubeka. Kryžeiviai, pamatę, kad tokia pirklyba dėl jų yra pavojinga, uždraudė pardavinėjimą, todėl Lietuviai anksti nuo Lenkų pirkti ėmė paraką, o Maskoliai fabrikus įsitaisė gana vėlai.

apgulė naujai pastatytą pylį pas Siebiežiaus ažerą, bet pralošęs dalį kariumenės turėjo atsitraukti. Žmonės nenorėjo pinigų mokėti, šlėkta nors liepiant netraukė į karę; tad Zygmantas liepė šlėktai Lenkų mokėti po 8 grašius nuo dirvos, jeigu pati neina į karę; sutingę Lenkai rods tai priėmė, bet už tai praėjo visas metas begėdiškai nieko neveikiant. Vilniaus seime vėl ragino į karę prieš Moskvą, Lackis ir Bielskis užmanė tinkančius įrankius, bet ponai tingėjo ir velyjo taikos. Tad Zygmantas pavedė Lietuvos valdžią savam suuui ir iškako į Trakus, po tam į Krokuvą. Senatoriai dabar buvo įtužę ant maskoliškų išeivių, kam jie kalbiną karalių į karę; Bielskis pabėgo iš Vilniaus į Lenkiją ir po tam į Caregradą, o Laskį pasodino į kalėjimą. Nuo Zygmanto gi Augusto ėmė reikalauti, kad prisieka patvirtintų tiesas valnystos ir privilegijas ponams nuo seniai duotas. Telepnėvas-gi Lietuvius suvedžiojo viltimi sątaikos, kaip rašė į Jurgį Radivilą paleisdamas jo brolį, paimtą į nevalę pas Starodubą. Rods Polocko vaivada Jonas Glėbavyčius surinko diktą kariumenę savoj vaivadijoje, bet ir Telepnev taisė pylis—Starodubą, Počap, steigė naujas—Zavoloče Rževo paviete, Vieližių Toropeco, ant Lietuvos senovės žemės! Atsiuntė mažą pasiuntinystą į Vilnių, kad dėl tarybų Lietuviai siųstų paslus į Moskvą ir lieptų Glėbavyčiui ramiai užsilaikyti.

Tad sausyje 1537 m. didėji pasiuntinysta atkako į Moskvą, bet sątaika netapo nutarta, o tik prailgintas ant 5 metų tapo sudėjimas ginklų ant sąlygų taikos 1521 m., su pridėčku: kad Gomelis tenka Lietuvai, o Zavolok ir Siebiežius su jų valsčiais—Maskolijai. Suiminiai netapo išmainyti, nes maskoliai nenorėjo užmokėti už viršskaitlius suiminius.

Kad tuomi tarpu Lenkams nesisekė karė su Valachijos vaivada Petryla, Zygmantas liepė šlėktai abiejų tautų susirinkti pas Lvovą. Šlėkta skundėsi ant senatorių, kam jie norį dalinti šlėktą į žemesnę ir augštesnę; mat, jau pasirodė, kad daugelis šeimynų teip buvo subiednėję, jog neįstengė arklio į karę nusipirkti ir atėjo su lazda rankoje ant visatino išsiren-

gimo (pospolite rušenie). Juos magnatai vadino jau —šaldrais (šuja)! Kiti kaltino karalienę Boną, kam kišasi ne į savo reikalą, ypačiai paskiriant urėdninkus, kam ji savo lobiuose į seniunus (storastas) kelia svetimžemiečius, kurie varginą vietinę šlėktą. Kaltino ją už netikusį auginimą sunaus, kurį apsiautė moterimis ir šokėjais. Ypačiai šlėkta norėjo atsikratyti nuo mokesties, uždėtos ant pardaviamų galvijų, beje „pekaus mokesties", ir reikalavo panaikinti reviziją valdymo žemės aktų. Kilus tokiems vaidams, Zygmantas turėjo paleisti šlėktą namon. Visas jos kariškas darbštumas šiuomsyk pasibaigė naikinimu naminių paukščių aplinkėse Lvovo; už tai tą visatiną išsirengimą ir vadina su pasityčiojimu „vištine kare", prie kurios vienok Lietuviai neprisidėjo. Lietuviai nedalyvavo nė karėje prieš Valachiją. Atėjo pagedimas tvarkos civiliškos ir kariškos. Pamokslininkai reformos vaikščiojo po Prusus ir Vidžemį, ir po Lenkiją, vaidai religiški platinosi. Laikas buvo liudnas—Turkai galėjo išversti Lenkiją, arba reformacija. Už tai popiežius 1540 m. per nuncijų Jeronimą Cesarius prisiuntė Zygmantui Augustui šalmą ir pašventintą kardą, gundydamas jį kovoti prieš neprietelius bažnyčios. 1541 m. rubežiai tarp Lietuvos ir Vidžemio tapo atkirsti per abipusinę komisiją.

Maskolijoje Vosylius Šuiskis nugalabyjo Eleną ir Telepnevą, bet ir pats neilgai pateko. Kniazius Ivanas Bielskis per tulą laiką valdė šalį laimingai, ir velyjo su Lietuva suderėti sątaiką. Lietuviams dabar nesiskubinant, mat tikėjosi, kad Maskoliją prispaus Krimo Totoriai ir tad sątaiką sudarys ant geresnių sąlygų, Bielskis su savo šalininkais puolė, Ivanas Šuiskis pristojo tik ant pailginimo ant 7 metų sudėjimo ginklų, be jokių naujų išsilygimų, 1542 m.—1543 m. Zygmantas Augustas apsivedė su jauna Elzbieta, dukterimi ciesoriaus Ferdinando, bet jos nemylėjo nė vyras nė anyta, ji mirė 1545 m. Vilniuje, regis nunuodyta Bonos!

1544 m. sušauktas tapo seimas į Vilnių, bet dėl badmečio ir limpančių ligų pasiplatinusių tapo perkeltas į Brasčius.

Čion sątarauta apie visišką paved'mą valdžios jaunam Zygmantui Augustui. Senis Zygmantas styrą valdžios atidavė sunui, tik pasiliko sau titulą Supremus Dux Lithuaniae. Bonagi turėjo nešdintiesi iš Vilniaus, nes čion jos'įsikišimų į valdžią nieks nekentė. Tuomet įsteigta tapo komissija iš 10 sąnarių pataisymui Liet. Statuto.

Jaunas Zygmantas Augustas įsimylėjo į Barborą Radiviliutę, kurios vyras Trakų vaivada, Stasys Goštautas buvo pasimiręs 1542 m., ir slapta apsivedė su ja Vilniuje 1546 m., iki laikui, kada galima bus viešai tas sutuoktuves apskelbti. Reikėjo Zygmantui Augustui parėmimo Lenkų, ir jis savo paslaptį išpažino vyskupui Sam. Maciejovskiui bei Krokuvos kaštelionui Jonui Tarnovskiui, kurie žadėjo pagelbą, jeigu Lenkams taps atiduoti Pagiriai (Podlasie). Tad 1547 m. Zyg. Aug. sušaukė seimą į Vilnių, kur Lietuviai pavedė Lenkijai Bielską Pagiriuose su žeme, be jokių ginčų. Opozicija prieš susituokimą jo su Barbora, kaipo su pavaldine ir nelygios luomos, Lietuvoje tapo apmalšinta. Barbora bijodama nuodų, paglemžimo per Bonos šalininkus, užsidarė pylyje Dubienki, į 7 mylias atstu nuo Vilniaus, ir iš'baimės čion persileido.... Atėjo Lenkų seimas Piotrkove, kur Bona ir Zygmantas iškalbinėjo sunui už gandą, ateinantį iš Vilniaus link jo sutuoktuvių, ir Lenkų senatoriai balsiai peikė moterystę su pavaldine. Bet Zyg. Augustas buvo kantrus, ir stengėsi laimėti prilankumą Krokuvos vaivados Petro Kmitos. Bona nesnaudė nė Lietuvoje, gundė ponus, tarp kurių ypač Glėbavyčius vaivada ir Viršulis Ostykis, kaštelionas Vilniaus, buvo neprieteliais Radivilų, ir bajorus kalbino į maištą, jeigu Zyg. Aug. ketintų susituokti su Barbora. Negelbėjo nė paskelbos, satyriški raštai ir paškviliai.

Tuomi tarpu įsirgo Zygmantas Senis, ir 1 d. balandžio 1548 m. pasimirė Krokuvoje 81 metų senas. Jis turėjęs baisiai didelę pajiegą. Yra sakmė, buk sykį Zygmantas atvykęs į Kauną, kur girdėjo ėsant labai drutą kalvį; norėdamas jį pažinti, liepė savo žirgą pakaustyti. Kad kalvis, nukalęs sto-

ras pasagas atnešė Zygmantui parodyti, tasai paėmęs vieną po kitos perlaužė, metė ant žemės ir davęs dolerį kalviui pasakė: „Žiurėk, koks nedrutas tavo darbas". Kalvis paėmė dolerį, perlaužė tarp pirštų ir pametęs dvi pusi ant stalo atsiliepė: „Ir-gi doleris Tamistos did. kun. didybės nėra drutesnis". — Turėjo papratimą kasmet leisti kraują 1 d. gegužio, o 2-rą d. šventė savo varduves (Sigismundinalia). (*Norbutas*).

Atmintį turėjo, kaip retai kas; jis buvo, anot Norbuto, „išmintingiausias iš viso namo Jagėliunų". Mylėjo teisingumą, ir todėl gėbėjo sakyti: „Sterblėse kožno iš savų pavaldinių galėčiau ramiai užsnusti". Šiądien bent retas monarchas tegalėtų tuomi pasigirti.—Kareiviams mokėjo algas teisingai, mylėjo mokslą ir platino viešą apšvietimą. Bandė užlaikyti religišką apkantojimą. Kenkė jam daug ant senatvės įsikišimas Bonos į valdymą šalies ir eikvojimą įėmimų. Žmonės per visą metą jį apgedėjo, po numirimo. Lietuva, jam valdant, buvo turtinga ir apšviesta, naminė tvarka buvo gera, kaip ir yždo administracija. Pradėjo žmonės užmiršti netekimą Smolensko.

Zyg. Augustas Vilniuje, gavęs žinią apie tėvo mirimą, parsikvietė umai Barborą iš Dubienkų, ir atlikus dievmaldystą už pasimirusį valdoną, susirinkime senatorių pylyje apskelbė viešai, kad jis ėsąs vyru Barboros Radiviliutės, vaivadienės Trakų. Tąsyk pribuvo ir Barbora-į seimą. Ponai, pamatę gražią moteriškę po ranka savo vyro, sušuko: Vivat Barbara, Regina Poloniae, Magna Ducissa Lithuaniae! Neliko opozicijos; juk garbė, kad lietuvaitė sėdės ant sosto abiejų tautų!

Teip gi nuo Totorių Lietuva daug kentėjo pietinėje dalyje. Zygmantas buvo siulęs Mengli-Girėjui 25.000 lenkiškų auksinų kasmet, jeib jis taptų viernu Lietuvos talkininku. Bet jau liepos mėn. 1507 m. Totoriai, persikeldinę per Dnieprą su 2.500 arklių, traukė pustyti šalis pas vidurinį Bugą; rods Lvovo kaštelionas Jonas Kamienieckis pas Voromovo kaimą juos sunaikino ir grobius atėmė.—Besiderinant su Moskva 1508 m., Perekopo Totoriai įsiveržė į Lietuvą trimis tun-

tais: dalį jų kunigaikštis Ostrogiškis pas Drucką išsklaidė, kitą—iškrikdė vadas liet. kažokų Polius, o trečią—iškirto pas Slucką pėstininkai Moravino ir jotininkai Anastazijos, po josios pačios vada.

Sultonas Byta-Girėjas, garsus pustytojas, 1510 m. įsiveržė augščiaus Kyjevos per Dnieprą į Lietuvą, atkako šiaurėn į 12 mylių nuo Vilniaus, ir greitai sugrįžo be kliuties namon su grobiu. Tačiaus neužilgo jis Dniestre prigėrė, bėgdamas iš Moldavijos nuo vajokų.

1511 m. Totoriai vėl engė Kyjevos provinciją; tik jaunas Anastazijos sunus, Slucko kunigaikštis, Jurgis Simonavyčius, drauge su Kyjevos vaivada And. Nemyra plėšikus pasivyję pas Rutkių kaimą teip apniko, jog 8 000 jų krito ant vietos.

1512 m. vėl Totoriai įsigriovė į Volyniją, nors Brasčiuose buvo sątaika sutarta su Mengli-Girėju; regimai juos gundė Moskva! 25.000 jų stovėjo tabaru tarp Busko ir Olesniko, ir iš ten leidosi į visas puses ant pustyjimų. Lenkai po vada Mikolo Landskoronskio, o Lietuviai po vada kunigaikščio Ostrogiškio, susivienyjo ir susidurė su Totoriais pas Lopušnos kaimą. Po smarkios imtynės Totoriai priversti tapo smukti šalin. Išvalnyta tapo 16.000 nevalninkų, arklių atimta apie 10.000, daugelis Totorių pakliuvo į nelaisvę; krito trįs sunųs chano ir jo žentas. Tad Mengli-Girėjas atnaujino sątaiką ir į laidus davė sultoną Dialadiną, kurs į Vilnių atvykęs veikiai nuo karštligės numirė.

Prietikiuose su Totoriais įgyja svarbą Eustachas Daškevyčius, kazokų partizantas. Sugrįžus kunigaikščiui Ostrogiškiui iš Moskvos nevalės, Daškevyčiui kaltės tapo dovanotos. Negana to, Ostrogiškis išmeldė dėl jo lobius Kaniovo ir Čerkasų su titulu hetmano arba atamano Dniepriškių kazokų. Kazokai—tai buvo tenbuviai Rusinai ir šiaip atėjunai, gyvenantiejie anapus rievų („porogų") Dniepro, už tai vadinami Zaporogiškiais („Zaporožcy"). Jie mito žveja, medžiojimu, kare ir pasiplėšimu. Daškevyčius, tos rušies žmogus su gabumu, seniaus tą miliciją vedžiojo ant Maskolijos ar ulusų To-

torių, tai laupymų, tai karės dėlei. Prasikaltęs, jis pabėgo pas didį kniazių Ivaną, tarnavo Vosyliui prieš Totorius, ir dabar jis pastojo vadu suorganizuotos jau milicijos Dniepriškių kazokų; surinko juos į pulkus, davė jiems ginklus, užvedė tarp jų kariškus įstatymus, ir padarė smagią kariumenę dėl gynimo tėvynės nuo Krimo Totorių ir nuo Turkų. Pavasariop 1515 m. suvienyjęs savo žmones su pulkais Kyjevėnų, parengtų per vaivadą Andrių Nemyrą, jis rėmė didelį užgulimą Totorių ant Maskolijos; č'on, sako, 100.000 ginkluotų vyrų traukę ėsą po vada Machmet-Girėjo, sunaus Mengli-Girėjo (kurs tiktai ką buvo numiręs), užvajoti Sieverinę šalį dėl Lietuvos. Totoriai pasiganėdino nupustyjimu šalies, bet didis kniazius išvydo, kad prie geresnių aplinkybių jam gresti galėtų didelis pavojus, ir todėl mėgino papirkti chaną dovanomis; bet tasai bijodamas Daškevyčiaus, nors dovanas ėmė, leido savo žmonėms plėšti, arba kartais pėščiojo ir Zygmanto valdynes.

1516 m. Totoriai gavo nuo Zygmanto 30.000 dukatų, ir Tauridoje badmečiui ėsant, po vada Bahaduro ištraukė pustyti Meščeros ir Riazaniaus valsčius. Maskoliai tad papirko Totorius, ir Machmet-Girėjas veikiai pasiuntė 40.000 raitelių į pietines valdynes Zygmanto; tabaru sustojo pas Buską ir pustyjo aplinkes. Volynijoje pas Trembovlę ir po tam pas Podhajec jų tuntai tapo sumušti. Galiaus neįėmę Busko, Totoriai su grobiu leidosi namon, ir tik pasturlakos tetapo paimtos į nevalę. Nuo to syk Ukrainos storastos ėmė daugiaus laikyti apmokamų kazokų. Bet vėl Lietuviai sugundė Totorius prieš Maskoliją, ir tiejie, bepustydami, atsidurė pas Tulą, kur sumušti ir gujami vos mažame skaitliuje besugrįžo į Krimą. Į keletą mėnesių vėliaus jie įsismerkė į aplinkes Putivliaus, bet vėl tapo sumušti palei Sulos upę. Tad Machmet-Girėjas paslus siuntė į Vilnių, gautų pinigų neva dėl vajojimo Maskolijos, o tykojo progos vėl pustyti pietines valdynes. Šlėktai nubodo vienvalinis trukšmas ir karės, ir jie sutarė duoti pinigus užlaikymui 1.000 samdytų raitelių ant sargybos nuo Totorių. Kunigaikštis Ostrogiškis kožną syk kviesdavo Voly-

nijos šlėktą ant šalies gynimo ir kad susidėtų su jo samdytais kareiviais. Bet šlėkta visai buvo sutingusi, ir kad galop metų vėl Totoriai atkako pasiplėšti, rods St. Landskoronskis vienus sumušė aplink Latyševą (bet čion krito kunigaikštis Romanas Ostrogiškis, pilnas vilčių jaunikaitis, pervertas vilyčia), kitus —P. Ferurej artymais Międzybożo, kitus—pas Zynkovą J. Secygnievskis, bet šlėkta skundėsi, kam karalius neliepiąs vaivadijoms paeiliui per metus stoveti po ginklu palei Dnieprą, kur samdyti kareiviai tegul mokytusi kariškos praktikos; tačiaus nė viena vaivadija nenorėjo pradžią padaryti.

1519 m. Totoriai, perėję per Dnieprą, apsibuvo Juodojoje girioje, ir iš čion įsigrudo į Volyniją. Bet liet. hetmonas, kunigaikštis Ostrogiškis, juos sumušė, ir bėgančius dar teriojo E. Daškevyčius. Tas užpuolis įvyko pagal sutarmę Vosyliaus su Krimiškiais, kurius moskvitėnas nesiliovė gundęs nė po sudėjimo ginklų, nutarto tuomi tarpu su Lietuva. Nestebėtina už tai, kad Moskvos šalininkas Bahadur Kalga liepos mėn. įsigriovė į Volyniją su 30-40.000, persikėlė per Bugą ir pustyjo vaivadijas Belzo, Lvovo ir Liublino, viską naikindamas. Jau grįžtančius pasivijo hetmonas Ostrogiškis pas Bugą, ir prie jo prisidėjo tuntas Lenkų. Ostrogiškis velyjo iš slėpynių užpuldinėti ant atskirų tuntų Totorių, bet Lenkai varėsi, kautiesi atvirame mušyje, nors hetmonas vos 5.000 kareivių teturėjo. Mušiui nenusisekus, hetmonas užsidarė pylyje Sokal. Zygmantas, išgirdęs apie nepasekmę, pats skubinosi į pagelbą, bet Totoriai, ilgai nebelaukę, su grobiais pabėgo namon.

1521 m. žemiaus Kyjevos Totoriai perėję per Dnieprą — 5.000 raitelių, apiplėšė ir nudegino Mozyriaus miestą, ir nupustyję šalį tarp Slucko ir Pinsko, su grobiu, neužkabinti, sugrįžo atgal. Tad Piotrkovo seimas nutarė laikyti 4.000 uzarų raitelių gynimui rubežių nuo Totorių, o reikale karalius turėjo pašaukti visatiną išsirengimą.

Machmet-Girėjas, Krimo chanas, nesiliovė antpuldinėjęs pietinių provincijų Lietuvos ir Lenkijos. Drąsus E. Daškevy-

čius gynė šalį savo išmanymu, nors už tai nieko daugiaus negavo kaip Ukrainos žemę ir Dniepro vandenius, nė-gi pylių nenorėjo Lenkija statydinti ant Dniepro salų ir paupyje. 1522 m. Daškevyčius pateko į Totorių nevalę ir, nuduodamas kolieką, gavo pavelenę elgėtauti Bakčiserajuje; galiaus jam pasisekė pabėgti. 1524 m. Nogajaus Totoriai užmušė Machmet-Girėją, o jo sunų Turkų sultonas numetė nuo chanystos, ir paskyrė chanauti Sead-Girėją, kurs per paslus pasiulė Zygmantui taiką ir pagelbą prieš visus neprietelius, apart prieš Turkus. Tokiu budu apsergėti tapo rubežiai nuo užpuldinėjimų Totorių. Neužilgo vienok Turkai su Uždniestriniais Totoriais įpuole į Podoliją. Sead-Girėjas atsisakė nuo chanystos ir pasišventė mokslui, prikalbintas per Graiką Sevitenos. Tad Totoriai Krimo, bado prispausti, po vada Islam-Girėjo užgulė ant Rusijos su 30.000 žmonių; jau 1525 m. Turkų sultonas paskyrė chanu Safa-Girėją, buvusį Kazaniaus karalių. Tad Islam-Girėjas prašė Zygmanto, kad jam ir jojo žmonėms —į 70.000 galvų—pavestų Padnieprinius stepus ant gyvenimo; bet Safa-Girėjas rado progą nugalabyti savo priešgyną.

1527 m. kunigaikštis Konstantas Ostrogiškis, tikras sunus tėvynės, aplink save sutraukė ukėsus ir sudarė su jais susivienyjimą dėl gelbėjimo tėvynės; tarp jų buvo kunigaikštis Slucko Jurgis, kunigaikštis Theodoras Sanguška, Jurgis Radivilas, Jonas ir Aleksandras Čartoryskiai, Kyjevos vaivada Andrius Nemyra, Čerkasų storasta Eustachas Daškevyčius, vadas kazokų. Kožnas žadėjo savo lėšomis (kaštu) užlaikyti kareivius ginkluotus ir išlavintus karionėje, kurie turėjo stoti ant pašaukimo liet. hetmono kunigaikščio Ostrogiškio. Ir neužilgo buvo reikalas: Totoriai, susijungę su Turkais, po vada Ibrahim-pašos, 34.000 žmonių, įpuolė į Podoliją ir Pokucę; hetmonas tad surinkęs susivienyjusius į Ostrogą, pasivyjo neprietelius jau namon su grobiu grįžtančius, ir 24.000 paguldė ant kovavietės drauge su Ibrahim-paša; atvalnino 8 000 suiminių iš nevalės ir neapskaitomą grobį atėmė.

1528 m. E. Daškevyčius, Čerkasų storasta, Preclavas,

storasta Lanckoronos, teip gi storasta Chmielnickis su keliolika tukstančių kazokų įsigrudo į buveinę Totorių aplinkėje Očakovo, ir parsivarė namon 30.000 galvijų bei 500 arklių.

18 d. rugpjučio 1533 m. pasimirė kunigaikštis Konstantas Ostrogiškis.

Kryżeivių zokonas, nors użmirštas ir susilpnintas, vis dar nesiliovė gązdinęs Lietuvos ir Lenkijos. Magystrai norėjo atsikratyti nuo pareigų Toruniaus traktato. Įpėdinis Tieffen'o, Saksų żemiškas grovas Fridrikis, atsisakinėjo nusilenkt kaip Olbrachtui ir Aleksandrui, teip lyginai Zygmantui. Ano paveizdą pasekė teip gi putnus Albrechtas, suuus karaliaus sesers Zofijos, kurs ketino atgaivinti seną zokono żenklumą. Nors prie Zygmanto jis lielinosi, tačiaus tarybas darė prieš Lietuvą ir Lenkiją, su kuomi galėjo. Nebaudė tų, kurie apiplėšė Lietuvos pirklius ar użmušinėjo parubeżyje żmones; ketino net prie progos antpulti ant Lietuvos, tik Żemaičiai jam rodėsi pavojingi esą użsikabinti. Prieš Zygmantą gi jis mokėjo išsimeluoti. 1517 m. per paslą Ditrikį Schoenberg sutarė slaptą sądorą Moskvoje su didżiu kniaziu prieš Zygmantą: jeigu gautų ant mėnesio 60.000 rheiniškų auksinų, jis żadėjo sudaryti 10.000 pėstininkų ir 2.000 raitelių, su kurių pagelba jis nuo Lenkijos atimsęs prusiškas provincijas, ir po tam toliaus vajosiąs Lietuvą ar Lenkiją; karėje turi remti Maskolija arba ir zokonas rems Maskoliją. Prieš ratifikavojimą sądoros Karaliaučiuje didmistris velyjo, kad Maskolija tuojau sudėtų 625 pudų sidabro bent pradėjimui veiklumo, ir dėl atlikimo to dalyko pasiuntė kitą paslą į Moskvą, Melkiorą Robenšteiną. Bet Moskva sidabro nedavė. Tuomi tarpu Vidżemio mistras senasai Plettenbergis juokėsi iš tų intrigų ir į jas neįsikišo, įkalbėdamas Albrechtui, kad velyk tegul jis viernai tarnauja savam vyresniam monarchui. Tas intrigas galiaus sustabdė paslas ciesoriaus Maksimilijono į Moskvą, mokytas ir iškalbus diplomatas. Nės ką gi zokonas galėjo daryti prieš valę ciesoriaus, savo globėjo?

1519 m. kad maskoliai buvo įsigriovę į Lietuvą, Vosylius

rįžosi kryžeivius patraukti ant savo pusės, ir pasiuntė sidabro vertėje 14.000 dukatų. Albrechtas dabar gręsė Gedanai, iš nejučių paėmė Braunsbergą Varmijoje, susilaukęs 10.000samdytų kareivių iš Vokietijos. Zygmantas sušaukė seimą į Torunių, pavedė vadovystę kariumenės Mikolui Firlejui, Sandomieriaus vaivadai, ir į pagelbą pasiuntė Lietuvius, po vada Garteno storastos Jono Radivilo. Nesisekė Albrechtui perkelti karę į Lenkiją, nes veikiai pats neteko vieno miesto po kitam, ir vos Karaliaučių išgelbėjo, prašydamas mylistos Zygmanto, kurs nusileido ant sudėjimo ginklų 4 riems metams, bėgyje kurio laiko turėjo buti nutarta sątaika. Vokiečiai, užsiėmę reformacija, mažai terėmė Albrechtą.

Religiška Martino Liuterio reforma ėmė Prusuose platintiesi, ir zokoninkai ricieriai atsisakinėjo beklausyti bažnyčios. Albrechtas pats apsišaukė Prusų kunigaikščiu ir užsimanė vesti pačią. Zokonas nupuolė. Prusų kunigaikštystė tapo per Zygmantą pripažinta į tėvoniją Albrechtui, po sąlyga amžino lėniškumo Lenkijai ir Lietuvai, ir tad Prusai priėmė sau už žemės ženklą — juodą arelį su litera S ant krutinės. Zygmantas paskyrė Albrechtui, per užtarimą Vengrų karaliaus Liudviko, pirmą vietą Lenkijos senate, ir Albrechtas sudėjo prisieką balandžio mėnesyje 1525 m. ant rinkos Krokuvoje. — Vidžemyje dar zokonas užsilaikė daugiaus kaip 30 metų.

Reformacijai kelias į Lietuvą negalėjo buti per daug sunkus. Husso mokslas, parneštas per Zygmantą Kaributį ir Lietuvius iš Čechijos, rusėjo dar šiur-tur. Imtynės Romos katalikų su stačiatikiais arzino išpažintojus rytinės cerkvės; polemiką pradėjo, liepiant Vilniaus vyskupui Vaitiekui Tabarui, Jonas Sakranas iš Osviecimo savo knygute: „*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*". Stambesniuose miestuose gyveno vokiški remestininkai ir pirkliai, buvo taip-gi nemaža Škotų. Žemaitijoje daugiur dar klestėjo pagonystė. Lietuviški bajo-

rai otriai gaudė viską, kas nauja buvo. Teip gi żydų tarpe buvo Karaimai ir Rabbinitai [1]).

Prusams su Albrechtu priėmus liuterišką tikėjimą, nepoilgam į jų pėdas pasekė teip-gi kardininkai Vidżemio; Rygoje jau 1522 m. pamokslininkavo Knoepken'as ir Tegetmejeris; Rėvalis perėjo į liuteronizmą 1524 m. 1524 ir 1526 m. randame kurpių Hoffmaną, pasekėją Muenzerio, pamokslininkaujant Tėrbatoje ir besivaidyjant su katalikais. Lietuvos pirkliai ne tik turėjo susinešimus su Ryga ir Karaliaučiumi, bet važinėjo į Lipską, Frankfurtą ir kitus miestus šiaurinės Vokietijos, kur jau reformacija buvo paplitusi. Ypačiai tarp vokiškų naujokų Lietuvoje naujas mokslas prisiimti pradėjo. Prieg tam Lietuvių ir Rusų bagotesniejie ponai mėgo važinėtiesi po Europą, leido savo vaikus į vokiškas mokyklas, arba į savo namus kviesdavo mokintus vokiečius jau suliuterėjusius. Radivilai, Chodkevyčiai, Glėbavyčiai, Kiškos, Sapiegos ir kiti mokėsi užrubežiuose. Raštai apie reformaciją po visą Lietuvą ir Rusiją platinosi, nežiurint į sargumą kunigijos. Prusų kunigaikštis Albrechtas ypačiai tarp Lietuvių ir Żemaičių stengėsi platinti reformaciją, ir jau nuo 1545 m. liepė liturgiškus raštus liuteronų išguldinėti į lietuvišką kalbą ir spausdinti, o po tam paskleisti po Żemaitiją ir Lietuvą. Teip išėjo tuomet Martino Montvydo liuteriškas kancijonolas. Prie naujai įsteigto universiteto Karaliaučiuje (1544 m.) jis įrengė alumnatą dėl 8 Lietuvių, besirengiančių į kunigus, ir pavedė katedrą theologijos Lietuviams, Stasiui Rapelagenui ir Abromui Kulvai.

1) „Pas mus šiaurėje, anais metais, pirmiausiai żydai padavė medegą dėl sektorystos. Maskolijos dėjos liudyja, kad prie Ivano Vosylevyčiaus III, iš didžiojo Novgorodo, kur daugiausiai apšviestų žmonių buvo, ėmė platintiesi Maskolijoje, tarp krikščionių, tula żydų sekta. Nežinia, ar tai perėjo į Lietuvą ar ne, bet Lenkijoje buvo kas panėšaus, jeigu prisimename sudeginimą Krokuvoje vienos moteriškės, gan apšviestos, Katarinos Melcherienės, nutartos żydiškume; teip pat Bielskis šneka apie vertimą į żydiškumą per tulus żydiškus fanatikus. Caras Ivanas IV aiškiai kaltino żydus už tą pat ir todėl uždraudė jiems įeigą į Maskoliją". (Norbutas).

Zygmantas Senis, kiek galėdamas, stabdė reformaciją. Dėl numalšymo maišto Gedanoje (1525 m.) jis pats į Prusus ištraukė. 15 vadovų maišto nusudyjo ant nukirsdinimo.

Net iš Moskvos ėjo reformacija į Lietuvą. Į Vytebską atkako trįs monachai—Theodozius, Artemius ir Tamas, kurie peikė stabmeldiškas apeigas, statuvas iš namų ir bažnyčių sulaužytas mėtė, kviesdami žmones šauktiesi prie dievo tiesiok per Kristų. Kad prietaringi žmonės juos išgujo, jie atėjo gilyn į Lietuvą. Theodozius veikiai pasimirė iš senatvės. Artemius kako pas Jurgį kunigaikštį Slucko ir Kopyliaus. Tamas gi pateko į Polocką, kur per keletą metų mokino ramiai, iki Ivanas Vosylevyčius, 1563 m. paėmęs miestą, įgrudo pamokslininką į upės aketį. Tačiaus gyventojai parsitraukė vėliaus mokintojus tai iš Lietuvos, tai iš Lenkijos.

1544 m. apsigyveno Vilniuje did. kunigaikštis Zygmantas Augustas, iš mažens augęs antikatalikiškoje dvasėje, artymais kurio stovėjo žmonės, prielankųs reformacijai, teip jog tarnai ponų nesidrovėjo per langą paplavas išpilti ant kunigo, einančio su procesija. Zygmanto Augusto atšalimas dėl religijos suteikė drąsą apaštalams atvirai skelbti naują mokslą. Pirmu, rasi, tokiu apaštalu buvo daktaras theologijos Abromas Kulva, Lietuvys, kurs platino Liuterio mokslą Vilniuje. Parkeliavęs iš Vokietijos, kur mokinęsis buvo, jis įsteigė 1539 m. Vilniuje mokslainę, kurioje mokėsi 60 mokytinių, ir skelbė svietui žinias apie Valdensus Francijos, apie Wicklefitus Anglijos, Hussitus Čechijos, Liuteronus Vokietijos. Į kelis metus naujas mokslas ėmė platintiesi po visą Lietuvą. Persigandęs Vilniaus vyskupas Petras kunigaikštis Alšėniškis uždraudė jam mokinti jaunumenę; bet matyt tas uždraudimas nedaug ką gelbėjo, nes reikėjo kreiptiesi prie karaliaus Zygmanto Senio, idant savo valdžia paremtų kunigiją. Tad monarchas išdavė nusprendimą, kad Kulva turįs stoti prieš kunigų sudą, teisintiesi iš prasikaltimo ir pasiduoti kanoniškoms baudoms, o jeigu nepaklausys, tegul stoja prieš urėdninkus civyliško teismo; o jeigu pabėgtų, tegul bus išguitiniu, ir jo

turtai patekti turi iš dalies viešam yždui, iš dalies vyskupui. Kulva, nelaukdamas nusprendimo vyskupo, pabėgo į Prusų kunigaikštystę, kur Albrechtas paskyrė jį profesoriumi philologijos prie Karaliaučiaus universiteto. Galiaus jis sugrįžo į tėvynę pas savo dar gyvą motiną ir ten pasimirė 1546 m.

Zygmantas Senis dar 1542 m. savo dekretu Vilniuje pavelyjo liet. vyskupams prižiurėti darbus atpuolėlių nuo tikėjimo, pagal kanonus, persergėti eretikus ir bausti juos pagal dvasiškas tiesas; užvezdino bažnytinę cenzurą, pavelyjo kunigams daryti kratas privatiškuoso namuose. Negana to; įstatymą, 1541 m. išduotą dėl Lenkijos, jog kas užsikrėtė eretikyste, neteks šlėktystės, paplatino ir ant Lietuvos, ir uždraudė parsitraukti mokintojus iš Vokietijos, o jaunuomenei eiti į universitėtus bei mokslaines vokiškas.

Tačiaus toks sragumas nedaug užkenkė Lietuvoje, nes eretikai turėjo globėją ypatoje karalaičio Zygmanto Augusto, o vyskupai be pagelbos valdžios neįstengė savo gale įgyvendinti nusprendimus monarcho. Iš karalaičio dvaro plito religiškos naujienos be trukdymo; iš jo knygyno, Vilniuje vaikščiojo per rankų rankas veikalai Liuterio, Melanchthono, Bucerio, Kalvino ir kitų; o jo pamokslininkai Jonas Kozminčikas ir Raulas Diskordia iš Prašničiaus balsiai žmonėms skelbė mokslą Liuterio, Kalvino ir kitų. Negelbėjo pavarymas nuo altoriaus ir ambonos „paklydusių" karališkų pamokslininkų. Zygmantas Augustas pridengė juos savo svarba, o mirus Zygmantui Seniui vartai dėl reformacijos buvo atkili į Lietuvą.

Į Lietuvą pradėjo teip gi plaukti Lenkų šlėkta, ir drauge su sulenkinta kunigija prisidėjo prie platinimo kalbos ir papratimų lenkiškų. Lietuviškiejie įstasymai buvo kieti ir aštrųs dėl žmonijos, dėl biednos liaudies, įlaidus dėl šlėktos, o labai draugingi dėl magnatų, galiunų. Zygmantas liepė didžiam liet. kancleriui, Martinui Goztautui, dėl Lietuvos ir Rusijos surašyti civyliškus bei kriminališkus įstatymus, kurs rankius vadinamas yra Lietuviškuoju Statutu (1529 m.). Pagal tą Statutą tiktai ponai dalyvauja įstatymdavystėje, seime.

Slėktai esti pripažinta civiliškoji valnybė, bet polytiškas jos ženklumas beveik nėra jokis. Liaudis artojų jau buvo spaudžiama per viešpataujančiąję luomą. Liet. Statutas (p. III. art. II, § 2) pavelyja ponams sudyti net galvažudiškus prasižengimus jų-tarnų (nors jie butų šlėktiškos kilmės), išskyrus bylas, besirišančias su nuotrota garbės ir užlaikant valną apeliaciją į vyriausiąjį teismą,—nors Lenkijoje bajoras niekados nepateko po patrimoniališka jurisdikcija. Statutas antras ir trečias laipsniškai, po įtekme lenkiškų ir vakarinių nuomonių, susiaurina, ir galiaus panaikina neva'ę ir kabalą Rusijoje (Maskolijoje galutinai ją panaikino tik 1833 m.), užtrina skirtumus tarp įvairių mencių priegulmingųjų žmonių, patraukdami juos po viena kategorija—pavaldinių (padonų), tėvoniškių, žmonių „ciahłych". Laipsniškai Lietuvoje dingo dvariniai šeimynykščiai, kurius įstatymai pavelyjo pardavinėti ir tt. Unija užlaikė Lietuvių įstatymdavystę pilningai, kaipo civylišką tiesą. Statutas trečias buvo veikmėje iki 1840 m.; iki tam metui išsilaikė senoji teismų organizacija. Valniejie žmonės (anot Statuto „volnyje ludi jeho kor. m.") išsilaikė iki musų laikų, o valnus bajorus (pancernych i putnych) pakasavojo ukazas 28 d. vasario 1823 m.

Guagnino galop XVI-to šimtmečio rašo apie Lietuvą teip: „Kaimiška ten liaudis didelį persekiojimą kenčia nuo galingesniųjų: kada ponas už ką ant pavaldinio užpyksta, tai nulupa, nuvargina, apgrobia ir iš namų visą jam maistą kartais atima, kad žmogelis su pačia ir vaikais neturi ką į burną įsidėti. Tarnystą sunkią pavaldiniai kasdien atlieka. Kada pasitaiko pavaldiniui eiti pas poną ko-nors, be dovanos neljsk, o nors prie pono prieitų, tai siunčia jį prie urėdninko, o visur duok pas ponus, nėsa ten kožnas žodis yra auksu. Penkias dienas dirba ant pono, o šeštą—panedėlį apverčia ant savo darbų, teip gi beveik visados ir nedėldienyje netinginiauja". Lietuviškas patrijotizmas tautoje iš didesnės dalies ėmė gaišti, o prispaustoji liaudis tuomi mažiaus rupinosi ir suprato apie reikalus tėvynės.

Per sulenkėjimą augštesnės Lietuvių kartos, pačių Lietuvių kultura pasiliko nekuopiama, mažai kam berupėjo Lietuvių tautyba, pakėlimas, ir išdirbimas lietuviškos kalbos ir tautybos, kuri likosi mužikiška, chlopiška. Geresnės pajiegos ėmė triusti del Lenkų gerovės ir dėl jų reikalų [1]). O dėl Lietuvių naudos galėjo derlinga buti vos pačių Lietuvių tautos kultura. Dabar su lenkėjimu, vidujinė Lietuvių spėka ėmė eiti žemyn. Ponai atsitolino nuo žemionių. Žmonių apšvieta mažinosi, nyko. Nuo Lenkų perėmė juk ir lietuviškoji aristokratija mintis socijališkojo sutvarkinimo, nuvergimo biedniokų, ir ėmė spausti ir bausti žemionis. Visas Lietuvių tautos apšvietimas apsistabdė ir susimaitojo. Anot V. Bevardžio, Mikoliunas skundėsi karaliui ant to, kad musų žmonės žusta be mokslo, kad nėra „pas mus augštesnių mokyklų, kaip tai yra pas kitas tautas", nes be mokslo, be šviesos karalystė atsižada nuo saviškų vedėjų ir nuo skubnto išsilaužimo iš nuobodaus gyvenimo. „Lietuvoje dar viešpataujant Zygmantui Seniui retai kur buvo bažnyčios, o ką jau sakyti apie mokyklas! Zacharias Ferrerius, popiežiaus legatas, įteikdamas liet. diacezijoms įsakmę 1520 m., ten tarp kitko sako: „Nam sicuti et oculis nostris vidimus et manibus nostris palpavimus ob maximam parrochialium ecclesiarum a plebe distantiam et earum raritatem in tam spatiosa et ampla regione" etc. Su tuomi visu pagal paveikslą Lenkijos galingi bajorai ir kunigai Lietuvos pradėjo steigti elementariškas mokyklas. Tokią tai moksiavietėlę įsteigė 1534 m. Trabų mieste Vaitiekus Goštautas, Vilniaus vaivada, įteikdamas jai tulus turtus" (Lukoševyčius).

Vilniaus vyskupystėje atliktas Vilniuje synodas 1520 m., prie vyskupo Jono (+1537 m.), velyjo, idant prie bažnyčių taptų įsteigtos mokyklos ir kad mokytojai ten išguldinėtų savo mokintiniams evangelijas ir šv. Povilo gromatas lenkiš-

---

1) 1529 m. yra minėtinas Lietuvos dėjose tuomi, kak pirmos knygos tavo spausdintos slavėniškoje kalboje, — *Apostol* Skorinos.

koje arba lietuviškoje kalbose. Bet mažai tokių mokyklų teatsirado. Už tai St. Rostovskis teisingai sako (Hist. Lit. S. J., pars I): „Tuomi tarpu Lietuvos, o labiaus dar Žemaitijos žmonės, vargdieniai, vieni užmiršo įsakymus dievo, o kiti pametę išartus laukus ir tikėjimą katalıkų, sugrįžo į savo suberbėjusius miškus, kame senu pagudimu Joviui, kurį jų prabočiai Perkunu vadina, ir ąžuolams, pradėjo aukas deginti. Nes-gi nemokintiems seni jų tėvų papročiai rodėsi šventesniais, už naujus atėjunų prasimanymus".

Didžiunai, bajorai ir turtingesniejie miesčionys laikė dėl savo vaikų pamokymo naminius mokytojus, tankiausiai Vokiečius, kartais gi Lenkus; teip darė Chodkevyčiai, Radivilai ir k. Buvo vėl toki, ką lankė akademijas už rubežiaus; ypatingai Lietuvių jaunuomenę patraukė į Karaliaučių profesoriai universiteto—Kulva, Rapelaganas, Trepka ir Seklucianus (+1578 m.), kurių pirmu du buvo Lietuviais iš gimimo.

Žemaičių vyskupystėje 16-me amž. tapo pastatytos 29 naujos bažnyčios ir 4 koplyčios, kurios spėriai gavo kunigus; bet mokyklų tenai vos keletas tebuvo. Štai žinomesnės:

Tauragės miestelyje bajoras Bartašinas Pallatsa įsteigė 1507 m. mokyklą, „bet kas ir ką ten mokė, nežinom", rašo vysk. Valančauskas. „Tėvynės-gi Sargas" teip rašo: „Pirmąjį.... paminėjimą apie mokyklos įvedimą randame Tauragės bažnyčios ir klebonijos erekcijos akte 1507 m.; ji buvo įsteigta Jono Bartašino turtais su užsergėjimu, kad mokintojas mokėtų žmonių (vulgaris) kalbą; ten mokino lietuviškoje kalboje lotyniškos ir cerkviškai-slaviškos kalbos, skaitlių ir bažnytinio giedojimo".

Joniškėje, kur aplink 1523 m. Vilniaus vyskupas Jonas padirbdinęs bažnyčią, 1530 m. įkurė mokyklą pirmas ten klebonas Markus Lančkis, „kurios mokytojas nuo klebono peniamas ir užmokamas; surinkęs ukininkų vaikus, mokė rašyti ir skaityti nevien žemaitiškai, bet ir lenkiškai". „Lančkis padarytas viso Pakuršio klebonu, pradėjo kiek galįs mokyti ukininkus nevien bažnyčioje, bet ir po sodas" (Valančauskas).

Per sulenkėjimą Lietuvių tauta persiskyrė su Rusais, kuriems Lietuviai buvo palikę jų tautišką apšvietimą ir tikybos valnybę, o su kurias drauge buvo kovę-i ant mušiavietės prieš neprietelius. Senoji draugyba tapo sutraukyta. Katalikų kunigai ėmė aprubežiuoti pravoslavų tiesas, kas Rusams labai nepatiko. Sulenkėję ponai, drauge su Lenkų aristokratija, ėmė spausti Rusų tautybą. Nuo tos valandos Rusų akys ėmė kreiptiesi kiton pusėn dėl pagelbos. Moskvos valstija kilo augštyn; Ivanas III 1480 m. nusikratė jungą Totorių, suvienyjo visą šiaurę Rusijos į vieną stiprią Moskvinę valstiją,—ir lietuviškiejie Rusai ėmė kreiptiesi tenlink. Tai apsireiškė jau Zygmantui kariaujant prieš Moskvą, kada Smolenskas, Černygovas, Brianskas, Starodubas pasidavė did. Moskvo kniaziui iki kovai po Orša! Toki tai buvo vaisiai polonizmo ir lenkiškos „civilizavonės" Lietuvos.....

Lietuviai nesikėsino eiti savistoviu keliu tautiško apšvietimo. Per kares Lietuva nedaug laiko turėjo dėl mokslų ir jų tobulinimo, nė dėl padailinimo gyvenimo. Lietuva juk buvo beveik karės abazu! Gudragalviai Lietuvių velyjo gatavą kultūrą priimti nuo tų, kurius patys apgynę buvo, beje nuo Lenkų! Daug Lenkų atsikraustė ant gyvenimo į Lietuvą, ypatingai Lenkų kunigija! Lietuvių kunigai buvo auginami lenkiškose mokslainėse, po Lenkų įtekme, ir patys lenkėjo. Jagėliunai nesykį ilgai viešėjo Lietuvoje, o vis su daugybe lenkiškųjų palydovų. Ir teip tarp aristokratų platinosi „polonizmas", Lenkų kalba, Lenkų tautyba ir Lenkų dvasė..... Kadą-gi polonizmas įsibriovė patyka į vidų Lietuvos, Lietuviai nelaukė nuo jo daug nelabumų, nors jo vaisiai po ilgų ilgų metų vis drutyn augo. Tas gi polonizmas pastojo tikru Lietuvos pustytoju!

Prie to pustytojo Lietuvos prisidėjo nuo pusės 16-to šimtmečio kitas—beje Žydų pasiplatinimas! Ir tie atėjo iš Lenkijos! Kaip Lenkijoje, teip pat ir Lietuvoje žydai pradėjo įimti tarpinę vietą, ir kaip kylys įsispraudė tarpan žemionių ir ponų. Per tatai dar labiaus atsitolino žmonės nuo ponų. Miesčiony-

mis buvo žydai, ir žmogus kaimietis į jų tarpą neįlysi! Toks dalykų buvis patiko Lenkų šlėktai, kadą-gi drutino jos galybę aristokratišką. Żydai-gi, atskirti tautyba ir tikyba nuo žemionių, negalėjo aprubežiuoti šlėktos spėkų, patys laukdami mylistybų nuo ponų. Patys juk ponai gelbėjo vidutinę luomą žudyti, ir į jos vietą įstatyti Żydus. Sulenkėję Lietuvos ponai ėmė spausti tautiškus miesčionius ir į jų vietą veisti żydus. Lietuviškų miestų valnystos, žinomos jau Magdeburgijos, umai likosi nusmaugtos ir seni Lietuvių miesčionys iš dalies pranyko, iš dalies susilenkino.

Teip Lietuvių tauta ir Lietuvos naminė spėka ėmė žuti, ir nevien užrubežiniai neprieteliai sulamdė tą galybę. Lietuvių tauta, savo garbe ir galybe pripildžiusi visą rytinę Europą per ilgus šimtmečius, vienval grimo gilyn, galiaus išnyko, nuspausta baudžiavomis. Lietuvių tauta grimzdo lyg į gilią naktį ir į užmirštį.

Prie Zygmanto Lietuvos galybė żymiai nupuolė. Brianskas ir didelė dalis Rusijos Sievierskinės netapo atgal atimti, Smolenskas pražuvo. Rods dvarai ponų augo turtingume ir pasipuošime, bet šlėkta neteko kariško trivalnumo ir nebnorėjo klausyti valdžios, kada rubežiai šalies buvo pavojuje. Zygmantas mirė 1548 m. Pirma motere jo buvo išmintinga Barbora Zapolyi, kuri susilaukė vien tik dukterų, ir tik antroji pati Bona pagimdė jam vienatinį sunų, Zygmantą Augustą (1520 m.). Metas 1526 m. buvo svarbus dėl Jagėliunų: 1) įvyko prijungimas Mozurijos prie Lenkijos. Mozurijoje viešpatavo sunųs Konrado III, Stanislavas ir Janušas, po globa senos motinos Onos Radiviliutės, ir tąmet abudu pasimirė, nebe to, kad karalienė Sforza nebutų nužiurėta buvusi nunuodinime abiejų. 2) Tą metą pas Mohačių, kovoje su Turkais, krito jaunas čecho-vengriškis karalius Liudvikas, nepalikęs įpėdinių. Tuomet persitraukė dynastiška vienybė tarp Lenkijos ir Čechijos su Vengrija; š tiedvi karalysti teko Austrijos ercercogui Ferdinandui, broliui ciesoriaus Karolio V. Tai gi Habsburgai pakilo.

Privilegija dėl žydų, panaikinanti įstatymą Aleksandro, kad žydų lėšomis siunčiami butų raiteliai į karę.

(Pagal T. Czacki.)

Tai yra tranzumptas privilegijos Vytauto, duotos 1408m. Lucko žydams. Zygmantas II po savo vardu tą įstatymą apskelbė.

Valnastys ir sąlygos šitos privilegijos yra:

1. Jeigu eina byla prieš žydą, kur liudytojų reikia, pertikrinti reikia žydą liudytojais, iš kurių du turi buti kataliku, o vienas žydas, žinantis žydų tiesas[1]).

2. Byloje dėl davimo įkaitos (užstato) krikščioniui be liudytojų, krikščionis (savo užsigynimą) turi atprisiegauti.

3. Apart dalykų bažnytinių ir krauju apšlakstytų vale yra viskas žydui imti įkaitan; o jeigu daigtai užstatyti buvo vogtais, žydas prisieks, kad nežinojo apie vagystę, o sugrąžins pusę pinigų, už kiek užstatyta buvo.

4. Vaiduose tarp žydų grivinos (arba persudas) priklauso ne sudžiai miesto, bet didžiam kunigaikščiui [2]). Bajoras turi žydui žaisdas mokėti, kaip kad bajorui.

---

1) Šiądien toks įstatymas butų neteisingas ir negalimas. Bet viduamžiuose, kada valdžia norėjo nuplėšti žydus, kuriems iš savo pusės pavelyjo apiplėšti savo šalies gyventojus; kada apjekime savo krikščionys laikė žydus už skerdėjus krikščioniškų vaikų ir neprietelius žmonijos; tuomet dvejopai krikščionies ir žmogaus neapikantai derėjo visoki įrankiai dėl žydo prapuldymo. Juk dar 14 me amž. Prancuzijoj krikščionims vale buvo spjaudyti ant žydo. Juk su iškilme prie bažnyčios durų 3-syk ant metų daužė žyduižandus, dėl paminėjimo ir nubaudimo tokios biaurybės, padarytos Kristui! Bitterike per 15 dienų, pavasariais, liaudis turėjo papratimą pasipinančius žydus mušti akmenymis ir jų namus ardyti! Kryžininkai padaugino neapikantojimą žydų. Užtai-gi žydai negalėjo tikėti liudyjimui neprietelių.

2.) Neėmimas grivinų per sudžią žemesnės instancijos apsergėjo žydus, kad dėl savo intereso sudžia jų nebaus, teip dėl protekcijos, kaip dėl išlaikymo įėmimų.

5. Šlėkta, užmušantis žydą, turi buti baustas, o visas lobis užmušėjo eis yždan viešpaties.

6. Nuo pervežamų lavonų mirusiųjų žydų mokestis neturi buti imama [1]). Krikščionis, naikinantis jiems kapines, bus baudžiamas konfiskata lobių.

7. Mėtantis akmenį į synagogą, du svaru pipirų grivinos atiduos storastai [2]).

8. Prisieka ant dešimties (dievo) prisakymų žydui negali buti liepiama, jei bent byloje perviršyjančioje 50 grivinų tirpyto sidabro, arba dalykuose, kurių dėl buvo aprašas prieš karalių [3]).

9. Jeigu kas provizijos (palukių) nuo įkaito žydui už mėnesio neužmokėjo, antra provizija auga.

---

1) Nevalė buvo žydams 11-me ir 12 amž. kožname mieste turėti kapines. Caregrade jie turėjo kapines, į kurias iš tolimų vietų turėjo suvežti lavonus numirėlių. Heinrikis II tik 1177 m. kožname mieste už murų pavelyjo turėti Anglijoje kapines: prius enim omnes Judei mortui Londonias ferebantur sepeliendi. Tokiuose pervežimuose galėjo buti renkamas muitas nuo vežimo, ant kurio buvo numirėlio lavonas. Ir pas mus synagogos ir kapinės žydų retai kur tebuvo, o ir atokiui, todėl privilegija buvo tokia reikalinga.

2) Pipirus iš Indijos jau Romėnai parveždino, ir jie buvo neapsakomai brangus. Kad Alarikis pirmu kartu taikėsi paimti Romą, miestas Gothams tarp kitko davė 3.000 svarų pipirų dėl atsipirkimo. Vėliaus pipirais mokėdavo bausmes pirkliai, arba dovanomis dovanojo kaipo ženklą dėkingumo tiems, kurie suteikė tulą valnastį miestui ar ciechui. Žydai kartais davinėjo bažnyčioms sykį ar 2-syk ant metų po 2 svaru pipirų kaipo pirklybos duonį.

3) Yra keleriopos prisiekos pas žydus: viena užsikeikimu ant rabino, ir toji vadinasi herem (ar heyrym); kita synagogoje, per palytėjimą dievo prisakymų ar rykštės Arono; trečia apeiginė, ir baisiausia. Vienur jie keikėsi bausme suvalgyt savus vaikus, jeigu neteisiai prisiegauja; kitur velyjo sau drugio kasdieninio, tretdieninio ar ketvirtdieninio, nuolatinio ėdimo maisto, o podraug kentėjimo išalkio, suėdimo per utėles, kiaules ir miškinius žvėris. Prie Aleksandro į skaitlių formuliarų prisiekos 1505 m. buvo įdėta baisesnė ilgesnė, negu kitose šalyse, dėl žydų prieš krikščionis, ir jeigu 3-syk suklius arba samikčios, pralošia bylą!

10. Jeigu tikrų atrodymų nebuvo, kas užmušė žydą, o buvo nužiurėjimas prieš ką-nors, bus valdymierui apie tai duota žinia.

11. Užmėtinėjant žydui užmušimą krikščioniškų vaikų, reikia turėti tris liudytojus iš krikščionių, o neatrodantis esti lygiai baudžiamas kaip užmušėjas[1]).

---

1) Kožname tikėjime įdukimas neapikantoje kiteip tikinčiųjų atneša pasibaisėtinus vaisius Žydai, kankinami per Romėnus, labiaus įnirtimo dvasėje išsilaikė, ką liudyja istorikas Josephus. 115 m. musų eros, valdant Trajanui, sumišo žydai Aleksandrijoje po vada Andrijo. Tie maištininkai apsijuosinėjo žarnomis vaikų tų, kuriuos laikė už nepriételius, ir ėdė jų kuną. Prie Adriano tulas žydas Barcoqueba („žvaigždės sunus") maištą padarė dar visatinesniu, o kad krikščionys nenorėjo su juomi susidėti, antru kart buvo aukomis pasiutusio žvėriškumo. Dėlei tų dviejų atsitikimų rytuose abelnai buvo manoma, kad žydai užmušinėją vaikus krikščionių. Kad žydai Europoje pastojo neužkenčiami, visas nelaimes ir piktadarystas ant jų krovė. Pusmoksliai sakės radę pas vieną talmudistą, buk krikščionių kraujo dėl macų reikalaują, o kiti tam įtikėdami jau net sudėjo regulas, kaip reikią kraują leisti, idant butų tyras. Nėra šalies, kur ar grabų ar abrozų nužudytų vaikų nerodytų. Aktuose randi liudyjimus piktadarystos ir jos nubaudimo. Šiaip ar teip šnekant, žydų mokytojai tokio mokslo nepaliko. Žydai kreipėsi į Romą; Aleksandras III, Inocentas III ir vėlesni popiežiai paliudyjo, kad tokio sragaus pamokymo religija žydų neturi. Ne kas kitas vienok, kaip kunigai siundo žmones ant tokių persekiojimų. Kn. Budek 1407 m. Krokuvoje, apskundęs žydus už užmušimą vieno kudikio, sukeldino liaudį kuri užmušinėjo žydus. Kn. St. Lvovčyk 1513 m. parašė knygą apie šventuosius, nuzurdotus žydų: *De sanctis interfectis a Judeis;* baigia ant pagraudenimo, kad išguitų žydus. Kn. Skarga gyvatose šventųjų, aprašydamas nukankinimą šv. Simano tridentiškio pasako trumpai apie vieną uzmušėjystę 1574 m. Punios mieste Lietuvoje, ir neskupauja žodžių dėl siundymo ant žydų. Kn. P. Mojeckis 1598 m. išleido platų veikalą dėjų tokio smarkavimo; pasakojimu uždega labiaus uolesnius negu išmintingus. Kada dekretas Lublino tribunolo 1636m. žydą Morkų pripažino už vaikžudą, Karmelitai tą dekretą spausdindami, neužmiršo gnaibančių žodžių dėl Žydų gentės. Viduryje 18-to amž. Voislavicuose iškabino abrozą kankynių vieno kudikio; dar 1774 m. Varšavos miestas klausėsi tokio skundo. Kad teip visatinai žydus kaltino už tokį prasižengimą, reikėjo turėti protekciją prieš visatiną nesąmonę; todėlei toji sąlyga privilegijoje tapo pridėta.

12. Nevalė yra vogti vaikus nuo žydų, o vagiantis turi buti baudžiamas kaip vagis [1]).

14. Valė yra žydams pirkti visokeriopus pirkinius, pačiupinėti duoną ir kitokius produktus [2]).

Tokią tai privilegiją žydai buvo laimėję nuo Vytauto. Did. Lenkijos kunigaikštis Boleslavas buvo davęs paveizdą (1264 m.). Kazimieras didis Lenkijoje užtvirtino. Aleksandras, žydų nekęsdamas, talpina tas privilegijas knygoje įstatymų, idant prieš žydus tarnautų, o ne jiems atrama butų! Jis atsisakė priimti pinigus už patvirtinimą privilegijos, tik navatna, kad suteiktoji mylista turėjo pagelbą duoti prieš apdovanotąjį [3]), o ne ant jo naudos.

Žydams liepta buvo nešioti geltonas kepuraites arba jarmulkas ant ženklo jų skirtingumo nuo krikščionių (statutas 1538 m.), o pavelyjo jiems turėti vyresnikus visoje tautoje (pirmu tokiu vyresninku buvo Mikelis iš Brasčių, po tam iš to atsirado archi-rabinai), kurie pas valdymierą atlikinėjo reikalus visuomenės žydų, ir galėjo nuo savęs davinėti įsakymus tiems, kurie po jų valdžia stovėjo, ir tokiu budu atskira tauta

---

1) Vogimas žydiškų vaikų dėl apkrikštyjimo rodėsi krikščionims pamaldingu darbu. Reikėjo nutarimų bažnyčios synodų, idant neišplėštų tėvams vaikų. Jau ciesorius Julijonas, vadinamas Apostata, išmėtinėjo krikščionims tolygius pasielgimus, ir su iškalba bjaurisi mindžiojimu tėviškų tiesų per netikusią uolybę. Toks apjakimas tęsėsi per daugelį šimtmečių, ir dar prie Augusto II skundai žydų liudyja netikumą krikščionių. Pasakysiu, kad tarp tamsunų Lietuvos dar ir šiądien skaitosi išganytingu darbu apkrikštyjimas žydo....

2) Ilgai sąprotaujama buvo, kad žydai, pačiupinėdami kokį pirkinį, užkeri ar užkrečia ligomis, ir todėl Avignono statutas įsako: „Statuimus, quod Judei aut meretrices non audeant tangere manu panem vel fructus, qui exponuntur venales, quodsi fecerint, tunc emere illud, quod tetigerint, tenentur"..... Raštininkai anų gadynių matė toje privilegijoje didelę mylistą dėl žydų, ir todėl neretai priveda tą artikulą savo raštuose.

3) Quod nos Aleksander rex, non confirmatione speciali, sed ad cautelam defensionis contra Judeos privilegiis, in istum codicem congestis, adscribi mandavimus.

tautoje tapo sutverta.... Liepiama buvo žydams sidabrą, reikalingą dėl mintos, davinėti, o šale tos sunkenybės siaurinama buvo jų pirklyba (1557 m. uždrausta jiems tapo pirkliauti arkliais po bausme netekimo arklių, ir pakorimo; 1567 m. apart paktų su miestais uždrausta žydams pirkliauti; 1562 m. uždrausta turėti muitus, župas ir arendas; 1588 m. uždrausta supirkinėti pirkinius ir mitalą, užbėgant krikščionims už akių). Liudnas patyrimas mokino, kad žydai alino mužikus, iš ko juk Ukrainoje prie Jono Kazimiero kilo net maištas chlopų, o priėmimas ir laikymas krikščionių kaipo samdininkų paskaitomas buvo už prasikaltimą (1565 m. konstitucija, vėliaus panaujinama). Prie Zyg. Augusto nesutinkantiejie tikėjime vienok buvo sutikime prieš žydus. Apkaltinta žydė už vogimą hostijos, kalbinant nunciui Lippomaniui, tapo sudeginta Ravos vaivadijoje. Przyluskis statute mėtė perkunijas ant žydų, ir velyjo, kad Romos ciesorių aštrųs įstatymai butų užvesdinti respublikoje.

Teip dalykams stovint, nestebėtina yra, kad žydai už savo gėdą, baimę apiplėšimų ir nuolatinių pavojų, liepė sau brangiai mokėti. Žydai juk stovėjo ant dvikelės: arba turėjo buti apiplėšiami, arba jie turėjo kitus apiplėšti. Svietiškoji valdžia pavelyjo kanceliarijoms imti daugiaus užmokesties nuo žydų negu nuo kitų gyventojų (prie Zygmanto I). Pasisavino ėmimą įėmimų nuo rabinų (Zygmantas I 1506 m. Lucko žydus atvalnyjo nuo mokėjimo metinio įėmimo 12 kapų liet. grašių už rabinines ir karaimines). Kartais žydus vijo laukan (kaip prie Aleksandro iš Gartino apskričio), tai vėl juos grąžino atgal. Dvasiškoji valdžia išdrįso duoti pavelenę statymui synagogų, kartais užtvirtindavo žydiškas maldų knygas, rašinėjo pavelenes dėl įsteigimo žydams kapinių. 1764 m. viešpataujant Stan. Augustui atmetė vyresninkus žydų, kurie po visokiais vardais mokėjo rinkliavas į yždą, apsunkindami biednesnius žydus mokestymis ir skolomis, suskaitė skolas, kahalus pavedė po užžiura skarbinės komisijos, o tuos žydus, kurie norėjo ukininkauti, atvalnijo nuo pagalvės (1775 m.).

Šeimas 1788 m. norėjo prietarus pas żydus sumażinti, pripratinti prie darbo, prašalinti jų aprėdus, sumażinti valdżią rabinų ir tt., norėdamas żydus surišti su visatinu interesu savitarpinės żmonių pagelbos.

Šnekėdami apie Żydus, toje vietoje paminėsime bent vieną prakilnesnį Żydą musų šalyje, gyvenusį 16-me šimtmetyje. Platų garsą laimėjo karaimas — *Izaokas ben Abraham Trakas* (Troki), gimęs Trakuose 1533 m. Jis parašė dėl anos gadynės gana svarbų theologišką veikalą „Chissuk Emuna" (Sustiprinimas tikėjimo), kurs tapo išverstas į lotynišką, ispanišką, vokišką ir prancuzišką kalbas. Rods tame veikale nesiranda nieko ypatingai karaimiško, ir dėlto jau reikia manyti, kad susiliejimas rabbinitų su karaimais buvo prasidėjęs. Išauklėtas studijose karaimų ir rabbinitų rašto, tas lietuviškas żydas, rodos, anksti išmoko Lotynų ir Lenkų kalbas. Tai buvo laikas, kada vokiečiai buvo ėmę labai smerktiesi į Lenkiją, atsinešdami reformaciją ir religišką platindami apikantą, iki 1570 m. Jezuvitai atsibastėir padarė dideles atmainas. Izaokas Trakas buvo skaitęs Lenkijoje ir Lietuvoje pasirodżiusius raštus prieš popieżišką bażnyčią; jis teip-gi nepraleido nepatėmijęs priešbażnytinius raštus kitų żemių. Pats apsišvietęs, o matydamas didelę neżinią Żydų savo laiko, jis parašė pamokymui savo apoliogiją „Chissuk Emuna", ir 1593 m. użbaigė antrąję dalį savo veikalo. Jo mokytinis Juozapas Trakas, su prievardżiu Malinauskas, pridėjo įżengą ir surašą turinio.

Lietuvos viešpatystė prie Jagėliunų.

(Pagal Ilovaiskį.)

Męs matėme, kaip šiaur-rytinė Rusija iš palengo rinkosi aplinkui savo centrą—Moskvą, ir żingsnis po żingsnio grążino sau pilną tautišką saubutybę nuolatinėje kovoje su barbariškomis Ordomis. Sunkus buvo triusas vienyjimosi ir atsiliuosavimo; bet uż tai viešpatystė ėjo drutyn ir stipryn. Jos dru-

tam susitaupymui ypatingai gelbėjo vienokumas surinktų dalių: vis tai bus skrytys, bent did-rusiškos, kalbančios vieną kalbą, išpažįstančios vieną bažnyčią; svetimgenčiai, beje finniški gyventojai, plačių šiaur-rytinių pakraščių rods gadino tą vienokumą, bet buvo su visu nusmelkti per viešpataujančią gentę ir jau nuo seniai ėjo keliu susirusinimo. Kitokią regyklą suteikia piet-vakarinė Rusija, surinkta kruvon didžių Lietuvos kunigaikščių. Ji neturėjo saviško centro arba tautiško kanduolio, aplink kurį butų galėjusi susigaubti ir išdirbti drutą valstijos organizmą. Rods lietuviškoji dynastija ir lietuviškoji didžiunija iš pradžių buvo pasidavę susirusinimui ir linkę buvo susilieti su luoma kniazių ir bajorų Vakarinės Rusijos; bet unija su Lenkija ir perėjimas į katalikystę vėl jas atitolino nuo stačiatikiškų gyventojų, o po tam, mažu-pamažu, pastatė į neprieteliškus su jais prietikius.

Vakarų pusėje visai kitoks polytiškas surėdymas įsiviešpatavo negu rytuose. Nors skryčių sistema Lietuvoje užsibaigė veik vienu laiku kaip Moskviškėje Rusijoje, bet tasai užsibaigimas tenai nesudrutino teip labai centrališkąję vyriausybės valdžią, kaip kad Moskvoje. Kuomet Moskvoje ainiai skrytinių kniazių grumdėsi sostapylėje prie dvaro didžio kniaziaus ir pavirto į bajorų tarnaujančią luomą,—tai Lietuvoje ir liet. Rusijoje ainiai Įgorio ir Gedimino, lyginai kaip sąnariai žymesnės bajorijos, sudarė drutą didžiunijos luomą, netiek priedvarinę, kiek valdymieraujančią — šiek-tiek panėšinčią į vakarinės Europos feodalus. Nuo laikų Kazimiero, Jagėliunai, užimdami tuo pačiu laiku Lenkijos sostą ir važinėdamiesi iš vienos sostapylės į kitą, iš vienos pusės neišvengtinai pasidavė po įtekme lenkiško valstijos surėdymo su jo šlėktiškomis privilegijomis, siaurinančiomis karališką valdžią; iš kitos — stengėsi užlaikyti sujungmėje su Lenkija ir pritraukti prie savęs lietuviškai rusiškas skrytis visokiais dovanojimais žemių ir augštų urėdų, kas viskas, žinoma, tekdavo įtekmingiausiai kliasąi, beje didžiunams, kuomi palaikydavo savo spėkas ir ženklumą. Tokiu budu Lietuvoje susidrutino viešpata-

vimas didžiunų, kurie savose rankose sugaubė didelius žemės plotus, apimančius ne vien kaimus ir miestelius, bet ir pilningus miestus, o teip-gi paglemžė augštesnius urėdus, žemiškus, kariškus ir priedvarinius, kaip: hetmonų, kanclerių, maršalkų, payždininkų, vaivadų, kaštelionų ir storastų. Su tais urėdais rišosi į kruvą ir didelė įtekmė, ir mantingi įėmimai. Jie iš didesnės dalies perėjo į Lietuvą iš Lenkijos ar bent išsidirbo pagal lenkiškas paveizdas: hetmonas buvo vadu kariumenės ir karišku teisdariu, kancleris saugojo pečvietę didžio kunigaikščio ir kėravojo raštiškus jo susinešimus; payždininkas užžiurėjo įėmimus ir išleidimus viešpatystės; maršalkai skaitėsi perstatytojais tarnaujančios luomos ir buvo teip-gi priedvariniais urėdninkais. Vaivada valdymieravo ant visos skryties, prieg kam vienyjo savo rankose karišką, valdančią ir teisdarišką valdžią. Kaštelionai ir storastos buvo valdytojais atskirų skryčių (pavietų) ir miestų, lyg kad pagelbininkai vaivados (antrapus buvo storastos, kurie valdė pilningas skrytis, pvd., Žemaitiją). Tulose dalyse Lietuvos, apart to, užtinkami dar atstovai (nomiestnikai) ir tijunai. Iš vyriausių urėdninkų susidėjo prie didžio kunigaikščio augštesnėji valdančioji duma, „roda", ir sąnariai tos dumos ėmė vadintiesi „ponais dumčiais", o kruvoje „ponai-duma".

Ir teip, pagal prigimtą dalykų tvarką, drauge su sulenkėjimu dynastijos Jagėliunų, augštesnėji kliasa Lietuvos ir Rusijos bei jos išlaukinis surėdymas neužtruko patekti po lenkiškąja įtekme.

Tą įtekmę paliudyja pilninga eilė did-kunigaikštiškų gromatų arba teip vad. *privilegijų*, kurių linkme buvo perkelti lenkiškai katalikišką surėdymą į Lietuvą ir liet. Rusiją ir tokiu budu vis labiaus priartinti jos surėdymą prie lenkiškojo. Toji eilė privilegijų prasideda garsiaja gromata Jagėlos, duotaje seime 1387 m., kurioj jis dovanoja tulas naujas tiesas tiems lietuviškiems bajorams, kurie apsikrikštyjo į katalikišką tikėjimą. Iš tos pat gromatos matyt, kad Lietuva ėmė dalinama buti ant kaštelionijų ir pavietų. Toliaus, aktu

Horodliškės unijos 1413 m., kaip žinome, lietuviškiems bajorams—katalikams dovanotos tapo tiesos ir privilegijos lenkiškosios šlėktos, drauge su jos herbais, ir įsteigti Lietuvoje augštesniejie lenkiški urėdai vaivadų ir kaštelionų, suteikiami tiktai katalikams. Po tam svarbiausiu žingsniu toje linkmėje buvo žemiška privilegija, duota Kazimiero 1457 m. augštesnėms luomoms Lietuvos, Rusijos ir Žemaitijos. Žinoma yra, kaip sunkų padėjimą Kazimieras pergyvenęs yra tarp priekabių lenkiškosios šlėktos iš vienos pusės ir nepasikakinimo lietuviškai rusiškų urėdų iš kitos. Idant numalšinti šituos, minėtuoju aktu jis patvirtina dovanotas seniaus privilegijas ir suteikia naujas, šiuomsyk be skirtumo išpažinimų, beje ant lygios katalikams ir stačiatikiams. Taip lietuviški ir rusiški urėdai (beje kunigaikščiai, riteriai, šlėkčiukai, bajorai ir miestelėnai) valdo suteiktus lobius ir tėvonijas ant tų pačių tiesų, kaip ir Lenkų karalystėje, beje, gali parduoti, užstatyti, apmainyti, padovanoti ir perleisti saviems įpėdiniams. Našlė pasilieka lobiuose vyro iki vėl neištekės; o jeigu vyras užrašė dalį savo lobių kaipo vainiką („vieno"), tai ji gali su jais daryti pagal savo matymą. Turtai ir tėvonijos minėtų urėdų atsivalnina nuo visokių didkunigaikštiškų rinkliavų, kaip: sidabrinės (mokestis ant kariumenės), šienapjuties, vežiojimo akmenių ir medžių ir tulų kitų naturališkų *duoklių;* bet pasilieka neatmainytomis *stacijos* (pristatymas valgomų daigtų dėl urėdininkų ir svitos didžio kunigaikščio prie jo pervažiavimo), taisymas tiltų ir miesto sudrutinimų. Uždrausdama valsčionims pereidinėti nuo žemių ponų ant žėmių viešpaties ir atžagariai, toji gromata padaro riestą žingsnį linkon išplėtojimo baudžiavos. Uždraudus siuntineti į ypatiškus lobius *dzielskių* (valdžios teisdarių), gromata paveda valsčionius ant pilningos teisdarystos savininkams. Toliaus gromata leidžia kunigaikščiams, riteriams, šlėktunams ir bajorams (bet ne miestelėnams) valnai važinėtiesi į užsienines viešpatystes dėl apsišvietimo, išskyrus šalį neprietelių ir užlaikant pareigą kariškos tarnystos. Galiaus, dėl nesiganėdinimo lietuviškų ir rusiškų didžių-

nų iš priežasties užgrėbimų žemių ir urėdų per Lenkus, Kazimieras toje pačioje gromatoje prižada nemažinti rubežių didžios kunigaikštystės, o teip gi dalinti žemes ant *valdymo* ir *savasties* ir žemiškus urėdus tiktai vietiniams tengymiams, o ne svetimžemiečiams. Toji gromata duota Vilniuje akyvaizdoje lietuviškų ponų—dumos ir patvirtinta lietuviško kanclerio Mikolo Kinsgailevyčiaus. Įpėdinis Kazimiero, sunus jo Aleksandras, užkopęs ant didkunigaikštiško sosto 1492 m , reikalaujant lietuviškiems ponams-dumčiams, išdavė dėl Lietuvos naują privilegiją, kur patvirtino gromatą savo tėvo ir, apart to, ant paveizdos Lenkijos, dar labiaus susiaurino valdžią didžio kunigaikščio ant labo lietuviškų didžiunų, prižadėdamas be pritarimo ponų dumos nevesti diplomatiškų susinešimų, o teip gi neišleisdinėti įstatymų, nė dalinti ar atiminėti žemiškus urėdus ir tt.

Tuose-gi 1492 m. Aleksandras suteikė atskirą privilegiją Žemaitijai, su patvirtinimu seniaus dovanotų bajorams ir šlėktai tiesų; anot tos privilegijos, apart kitko, Žemaitijos storasta paskiriamas viešpaties pagal velyjimą pačių gyventojų; jiegi patys išsirenka tijunus; o viešpaties *dzietskiai* siunčiasi „tiktai iki Nevėžio upei". Čion tad turime darbą su vietine arba skrytine privilegija. Tolygios skrytims privilegijos, duotos įvairioms rusiškoms žemėms, prigulinčioms prie didės Lietuvių kunigaikštystės ir Lenkų karalystės, žinomos yra nemažame skaitliuje, kaip va: *Lucko žemei*, duota Jagėlos 1427 m., *Galičiaus*, duota jo paties 1433 m.; toms pat rusiškoms žemėms, beje Galičiaus ir Podolijos (prikergtoms prie Lenkų karalystės) privilegija Kazimiero (1456 m.) ir Zygmanto I (1507 m.), *Volynijos* žemei ir atskira *Bielsko pavietui* — Aleksandro (1501 m.); *Vytebsko žemei*—Zygmanto I 1507 m. (patvirtinta ir papildyta per jį patį 1529 m.), *Braclavo* per jį patį (1507 m.), Polocko žemei — teip-gi Zygmanto I (1511m.) ir *Drohičyno*—jo paties (1521 m.). Tos privilegijos paprastai daviamos ir atnaujinamos buvo reikalaujant ar prašant patiems gyventojams, beje jų augštesnejai šlėktiškai luomai.

Visos jos kreipiasi prie paplatinimo tiesų tos luomos, ant paveizdos lenkiškosios šlėktos. Paprastais jų perskyrimais buvo: prižadėjimas viešpaties nieko iš ponų žemionių nebausti vienatinai pagal pranešimą, bet tiktai po teisdarystos, teip-gi nesodinti į kalėjimą vienatinai pagal nužiurėjimą, nekonfiskuoti lobių (išskyrus viešpatystės vylių), užlaikyti teip tėvonijas kaip ir „vyslugas" (dovanotus lobius) dėl įpėdinių ir nesimaišyti į testamentą; našlei naudotiesi iš lobių vyro, jeigu antru syk neištekės už vyro, ir tiktai nėsant giminaičių lobiai pasimirusio šlėktuno grįžta viešpačiui; žemiški urėdninkai, išrenkami pačios šlėktos, patvirtinami esti viešpaties, ypatingai iš vietinių tengymių; toliaus eina pavalnyjimas nuo visokių pareigų ir rinkliavų, o teip-gi atliuosavimas nuo teismo viešpaties urėdninkų, atskyrus prievartingą užpuolį, padegimą, sužagimą ir žmogžudavimą. Priegtam tulose skrytyse, arčiausiose prie Lenkijos, beje Bielsko paviete ir Drohičyno žemėje, prašalinamas tampa urėdas dzietskio, o jo vietą užima lenkiškas vaznys. Gyventojams nevisuomet lenkiška tvarka tiko; teip Drohičyno storasta skundžiasi Zygmantui I, kad Drohičynėnai nenori apsileisti jo privilegija (1523 m.).

Visatinai, apart paprastų tiesų ir valnasčių, kurių troško beveik visos vakarinės rusiškos žemės, užtinkame tose privilegijose įvairias išgales, sulyg luomų ir reikalų įvairių skryčių. Taip privilegijos Vytebsko ir Polocko duotos ne vien kniaziams ir bajorams, bet teip-gi miesčionims ir nurodo ant pirklybos tų miestų, ypačiai ant jų senovinės pirklybos vašku su Ryga ir kitais Vidžemio miestais. „Jeigu kokio-nors Vytebskėno (ar Polockėno) vašką užgudins (sušmeižš) Rygoje ar kitur, tai sudyti ir bausti turi patys Vytebskėnai (ar Polockėnai)". Tame ir aname miestuose minimi yra *siabrai* (lyginai kaip Pleskavoje); tie miestiški siabrai atvalninti esti nuo pareigų patvadinių ir medžioklinių (beje, nuo pareigos davinėti patvadas kunigaikščio urėdininkams ir vaikščioti ant kunigaikščio medžionių ant pavaros). Smolensko privilegija duota teip gi prašant ponams, miesčionims, net „juodiems

žmonėms" ir visuomenės, po vada vladykos Josifo. O pirmas jos perskyrimas sako: „Krikščionystę graikiško įstatymo ne kušinti, į cerkvines žemes ir vandenius, į kliośtorius ir numirtinius (lobius, pavestus pagal testamentą) nelandžioti". Pažadai nepalytėti stačiatikystos randasi ir tulose kitose privilegijose, pvd. Lucko. Kijevos ponai ir žemionys prašo atmainyti įvairias naujienas, įvesdintas vaivadų, pvd.: ėmimą *vestuvių kiaunės* (svodbinė mokestis) nuo ponų žmonių, naujus muitus, neleidimą besitąsančių bajorų sudytiesi tiesiok prieš viešpatį ir tt. Zygmantas sutinka ant šitų prašymų. Braclavo žemionys, kentėjusiejie ardynes nuo totoriškų antpuolių, prašo atmainyt mokestį, teip vad. *padumine*, už ką atsisako laikyti savas karčiamas.

Bet toli neviskas, kas žadama privilegijoje, pildoma buvo iš tiesų, nežiurint į jų atkartotiną patvirtinimą ir papildymą. Tarp kitko, vyriausias mieris tų privilegijų pakylėti ženklumą lietuviškos ir rusiškos šlėktos iki lygmalei lenkiškosios pasiekiamas buvo tiktai išdalies. Lietuviškoji Rusija pasiliko ypatingai šalimi stambių didžiunų — valdytojų, kurie laikė priklusnume žemionius arba smulkiąję šlėktą. Tatai tarp kitko, aiškiai išsireiškė sudėjime ir papratimuose seimų. Prie Jagėlos ir jo įpėdinių mes matome pilną eilę seimų ar suvažiavimų lietuviškai rusiškų bajorų su lenkiškais ponais dėl apsvarstymo abipusinių prietikių Lietuvos ir Lenkijos. Nuo to prasidėjo plėtotiesi papratimas seimavojimo ir Lietuvoje bei Rusijoje. Žemiški suvažiavimai, kaip žinoma, nebuvo Lietuvai svetimi dar ir laikuose skryčių, kada suvažiuodavo kunigaikščiai su savais bajorais dėl apmalšymo savitarpinių ginčų ir dėl apsvarstymo išlaukinio apsigynimo. Dabar-gi tiejie suvažiavimai žemiški buvo keliami ant paveizdos lenkiško seimavojimo, kurį Jagėliunai stengėsi įvesdinti į didę Lietuvos kunigaikštystę. Bet kuomet Lenkijoje seimai susidėjo iš stambios ir smulkios šlėktos ir todėl (nuo laikų Kazimiero) ėmė dalintiesi ant dviejų triobėsių, senatoriško ir ritteriško; Lietuvoje jie buvo dar išimtinai rankose didžiunų; o smulkio-

ji šlėkta, jeigu ir prileidžiama buvo ant seimų, savo savistovaus balso ten beveik neturėjo. Šiaip ar teip, budai seimavojimo, žinoma, grindo kelią ir dėl tolesnės įtekmės lenkiško valstijos surėdymo Lietuvoje ir liet. Rusijoje. Vienu iš neabejotinų ženklų šitos įtekmės teip gi apsireiškia nužeminimas *bajoriškos* luomos. Teip didkunigaikštiškose gromatose laikų Jagėliunų tarnaujanti ir žemvaldiškoji luoma Lietuvos, pagal laipsnį savo garbumo, ženklinasi visokiais vardais, iš dalies paimtais iš Lenkijos, tokioje eilėje: kunigaikščiai, ponai, ricieriai, šlėktunai, bajorai ir žemionys. Čion bajorus mes matome nustumtais ant žemesniųjų laipsnių šitų kopėčių; potam jie tapo pastatyti žemiaus žemionių ir ženklino pačią smulkiąję šlėktą. O vėliaus tulose skrytyse Lietuvos ir Rusijos vardu bajorų paženklinami jau yra pusiau valni tarnai karališkų urėdininkų ir baudžiaujanti kaimiški valstiečiai su įvairiais išdalinimais, kaip: *bajorai raitiejie* arba *pancieriuoti* (privalanti atlikti karišką tarnystą), bajorai *pylių arba pėkštiejie* (tarnavusiejie prie poniškų pylių arba prie pasiuntinystos), ir *apsisėdusiejie* (ariantiejie žemę valsčionys).

Paminėtos atskiros tiesos ir privilegijos lietuviškos ir rusiškos šlėktos buvo iš didesnės dalies užtvirtintos visatiname įstatymų suraše, išduotame 1529 m. po vardu „Lietuviškojo Statuto”. Tasai patvirtino viešpataujantį padėjimą šlėktos viešpatystėje ir ypatingai sustiprino jos valdžią ant kaimų gyventojų.

Toje gadynėje Lietuvoje ir liet. Rusijoje padėjimas žemesniųjų kliasų buvo veik tokis pat, kaip ir Moskviškėje Rusijoje. Skaitlingi dvarininkai didikų ir šlėktos susidėjo ypatingai iš kalpų: jų tėvonijos ir dovanotos jiems žemės buvo apgyventos iš dalies teip gi ne liuosa šeimyna arba kalpais. Liet. Statutas 1529 m. nupiešia keturis šaltinius kalpystos arba neliuosos šeimynos („nevolnicy majut byti četverakich pričin”): 1) senumas tokio padėjimo arba gimimas iš nevalninkų; 2) grobis, išvestas iš neprietelių žemės; 3) piktadarys, paduotas įžeistam ant mirtinos baudos (apart vagystės) ir pa-

liktas gyvu po sąlyga nevalios; 4) sutuokmės su nevalninku arba nevalninke. Bet iš viso-ko matyt, kad pradźioje Jagėliunų gadynės neliuosi arba kalpiški gyventojai buvo dar nepažymia dalimi kaimiškų gyventojų sulyginant su liuosa valsčionių luoma. Čion valnybę imame juridiškoje prasmėje; bet faktiškai valnybė valsčionių vis daugiaus siaurinama buvo ir perstatė itin įvairius laipsnius. Liuosi kaimiečiai, vadinami juristiškuose paminkluose kartais *kumečiais*, o tankiaus *liaudis*, *mužikai* ar visuomenė, nors dar turėjo savo senovišką kuopišką buvį ir rinkosi į savo valstinius suėjimus ar kuopas, bet jau neteko tiesų kuopiškos savasties ant žemės, kurią apdirbinėjo; jie gyveno ant žemių did-kunigaikštiškų („gospodarskich"), valdytojų (poniškų) ir bažnytinių. Už naudonę tų žemių jie turėjo mokėti visokeriopas duokles ir atlikinėti pareigas, kartais paverčiamas ant pinigų, o iš didesnės dalies noturoj, kaip: *sidabrinę* (šiaur-vakarinėje dalyje ją vadino *žambrine*, beje mokama nuo žambrio, o piet-vakarinėje *padumine*, beje mokama nuo dumo arba kiemo),kitaip *grašinę* (arenda arba čyžė), ruginę, duoklinę, medaus, bebrinę, kiauninę ir tt. Laipsnis priklusnumo ir didumas duonių skyrėsi pagal visokias eiles. Teip *valniejie duoklininkai*, mokanti pagal sulygimą su valdytoju tam tikras duonis, galėjo pamesti žemę, kada norėjo pereiti pas kitą valdytoją, pirma atsiteisę su pirmuoju; bet teip vad. *tėvoninkai* apie gadynę pirmojo statuto jau nebeturėjo tos tiesos išsinešdinimo. Valsčionys, apart duonių, einantiejie dar į *baudžiavas*, beje dirbantiejie tam tikrą skaitlių dienų per metus ant valdytojo, ir į *talkas* (nepaprasti darbai ant pono valgio ir alaus), buvo tai liaudis „tiahlaja", „progonnaja", kartais „kaimiški keleiviai" (selskije putniki). Didžiausias valnystas turėjo naujokai, kuriuos valdytjas kvietė ant savo pustų žemių; bet po tam, įsigyvenę ant naujų vietų, per ilgus metus darėsi pririštais prie žemės (vėliaus 10 metų skaitėsi kaipo laikas užsisenėjimo). Žemesnė eilė valsčionių, jau artimų prie nevalninkų, tai buvo *nupirktiejie* ar *užstatytiejie* (—kabalnyje cholopy Rytinės Rusijos). Tai žmo-

nės, patenkantiejie į tuomlaikinę nevalę dėl išmokėjimo skolos; skaitlius jų buvo gana žymus, kadą gi tuose laikuose daugelis valnų prastų žmonių po valdžia galinčių jieškojo apgynimo nuo įvairių priespaudų ir ardynių. Bet tuomlaikinė nevalė iš didesnės dalies pavirsdavo į nuolatinę, ir ainiai šitų užstatytinių tapo baudžiauninkais. Toliaus, kada didi kunigaikščiai dalina apgyventus lobius ponams ir šlėktunams,kartais atsitikdavo, kad tarp gyventojų šitų lobių buvo smulkus žemvaldžiai, besivadiną bajorais. Šitie tokiu budu patekdavo į priklusnumą naujam ponui, ir negalėdami atnaujinti savo tiesas prie nupuolimo centrališkosios valdžios, ilgainiui pavirsdavo beveik į baudžiauninkus su minėtu jau vardu *pancieriuotų bajorų* arba *pancieriuotų tarnų* (pagal antrąjį statutą, 1566 m.).

Dovanodami užgyventus lobius šlėktai, didi Lietuvos kunigaikščiai paprastai, prašant valdytojams, atvalnydavo gyventojus šitų lobių nuo įvairių duonių ir darbų dėl labo viešpaties (beje didžio kunigaikščio). Bet tatai neženklino, buk valsčionys iš tiesų išsigelbėjo nuo duonių ir pareigų; valdytojai dovanotų lobių paversdavo pirmykščias rinkliavas ir darbusant savo naudos ir po tam jų daugumą dar didindavo. Pirmasis statutas patvirtina valnybę valdytojiškų valsčionių nuo visokių valdžiai mokesčių ir pareigų, apart pareigos užlaikyti kelius, tiltus ir taisyti drutvietes ar pylis; bet neapsklembia jokiu budu valsčioniškų mokesčių ir darbų, atliekamų dėl labo valdytojo lobių.

Pirmu žingsniu įvedimop baudžiavų arba sulyginimop valnų kaimiškų gyventojų su nevalnais buvo, kaip matėme, žemaiškoji privilegija 1457 m., kurioje Kazimieras uždraudžia vylioti apsisėdėlius iš privatiškų lobių į lobius didkunigaikštiškus ir atbulai. Nors tas uždraudimas iš tikrųjų palytėjo liaudį „tiahlą" ir senus apsisėdėlius, bet jau dėlei stokos aiškaus aprubežiavimo panėšių skirtumų, bėgiu dalykų, šlėkta iš palengvo paplatino tokį uždraudimą ir ant kitų kliasų kaimiškų gyventojų. Antru, dar veiklesniu įrankiu subaudžiavi-

nimo buvo pastiprinimas tiesos valdytojiško teismo. Tame dalyke svarbų ženklumą turi toji pat dovanotoji lietuviškai ir rusiškai ponijai gromata 1457 m., anot kurios, ažuot pareikalavimo į teismą valdžios urėdininkų per prisiuntimą dzieckių, duodasi valdytojui tiesa pačiam pristatyti kalfąjį valsčionį į valdžios teismą. Pagal Sudiebniką gi tojo paties Kazimiero, išduotą 1468 m., valdytojas gauna jau ne vien tiesą pristatyti kaltininką į sudą, bet ir nuspręsti patį nutarimą ir imti baudą (penia) ant savo naudos. O galop XV ir pradžioje XVI šimtmečio didkunigaikštiškos privilegijos pripažįsta tiesą teismo kaipo neatimtiną prievolę žemvaldžio. Prie didkunigaikštiškų urėdninkų pasilieka vos teismas už svarbesnius kriminališkus nusikaltimus. Senoviškos kuopos sudas, atliekamas valsčionių sueigose arba kuopose, nors ir užsiliko iki vėliausių laikų, bet jau ne kaipo savistovus teismo organas, o tiktai dalyvavimui įžengtiniame išjieškojime kaslink apskųstųjų.

Sunkumas valsčioniškų mokesčių ir pareigų buvo itin visokeriopas, žiurint pagal vietą ir kitas sąlygas. Paprastai jis taikomas buvo prie daugumo žemės, galvijų ir dirbančių rankų. Pilna valsčoniška ukė vadinosi ar *služba* ar *kiemu* (dvorišče). Didumas tų sodybų nors nebuvo vienokis, bet visatinai ženklus; teip prie kiemo kartais skaitėsi apie 60 desiatinų ariamos žemės ir 20 desiatinų šienpjutinės žemės; ant tokios sodybos tilpo po dvi ir daugiaus atskirų ukių arba dubų (*dumų*). Bet, pasidauginant gyventojams ir dovanojant valdžios žemes šlėktai, mažinosi laipsniškai ir plotas valsčioniškų sodybų. O XV šimtmetyje į Lietuvą ir liet. Rusiją ėmė atkakti iš Lenkijos teip vad. „valakų systema", kurią Lenkai buvo perėmę nuo vokiečių. Pagal tą systemą geresnėji žemė buvo skiriama įtaisymui *palivarko* arba dvarponio farmos, o likusioji žemė dalinama buvo ant *valakų*, apimančių aplink 19 desiatinų. Ant vieno valako dvarponis sodino atskirą valsčionio ukę, prieg kam valakas dalinosi ant trijų laukų, po 11 margų kožname (margas — beveik 1.400 kvad. sieksniai), ir valsčionis apsigyvendavo ant vidurinio lauko. Vėliaus jau ant

vieno valako ėmė sodinti po keletą šeimynų arba ukių. Pirmiausiai valakų systema atsirado artimiausiose Lenkijai žemėse Bielsko ir Drohičyno, kur minima yra dar laikuose Vytauto. Iš čion ji pasiplatino po Baltarusiją ir Pagiriuose. Per šitą systemą ten anksti sugriuvo kuopiška valsčionių žemvaldystė ir atsirado didelis susmulkėjimas sodybų, teip jog sodžius kartais susidėjo iš dviejų ar trijų kiemų. Pietvakarinėje Rusijoje valakų systema užtinkama yra tiktai galop XVI šimtmečio; nes ten buvo daugiaus valnų žemių, ir priegtam gyventojai jos smarkiai nekentė. Ypačiai Podolijoje ir steppų Ukrainoje, užgulamų per Totorius, buvo daug beżmonių plotų, kuriuos dvarponiai stengėsi apsodinti ir todėl vyliojo naujokus įvairiomis privilijomis. Todėl valsčionys ten turėjo daugiaus valnybės, negu Balt-Gudijoje, ir ilgiaus užlaikė senovišką kuopišką buvį.

Kaslink sudėstymo valakų systemos ir sujungtų su ja valsčioniškų pareigų, tarp kitų dokumentų turime akyvą instrukciją Zygmanto II Augusto, išduotą 1557 m., su antrašu „Ustava na voloki hospodaria eho milosti u vo vsem velikom kniazstvie Litovskom". Tame įstatyne skiriamos yra ypatingai sodybos službinės ir tiahlos. Anos daviamos buvo žmonėms, privalantiems atlikti karišką tarnystą ar kitas tarnystos pareigas; teip *pėkstiejie* (putni) *bajorai* atlikdavo padvadinę pareigą, važiojo gromatas ir siuntinius karališkų urėdninkų (tuomet nebuvo nuolatinės krasos); jie gaudavo į dalykus po du valaku žemės, valnu nuo kitų pareigų. Tokį pat dalyką turėjo didkunigaikštiški bartininkai, arklininkai, *šauliai*(privalanti eiti į karę ir ant karališkos medžionės), medsargiai (sergstinti girias ir dalyvaujanti didkunigaikščio medžionėse). *Kaimiški vaitai* arba starastos, kurie paprastai valdė apie 100 valsčioniškų valakų, gaudavo vieną valaką, valną nuo mokesčių; tokį pat valaką gaudavo ir kaimiški *lovininkai*, atliekanti pareigas vyžių arba teismo pristovų. Tuomi tarpu tiahli valsčionys už savą valaką ėjo į baudžiavą (beje apdirbinėjo palivarko ar pono žemes) ir mokėjo čyžę. Skaitlius darbo die-

nų, paskirtų dėl šitos baudžiavos, išnešė nuo 108 iki 128; o didumas čyžės, imamos pinigais, avižomis, šienu, vištomis, kiaušiais ir tt., taikėsi prie daugumo ir kokybės žemės, kurią skyrė ant trijų eilių, beje—geros, vidutinės ir blogesnės: blogesne žeme vadinosi smiltynė ir balos. Skaitant ant pinigų, suma tos čyžės išnešė maž-daug nuo 14 iki 55 grašių (nuo 1½ iki 6 rublių). Paprastai vaitas nedėldieniais garsino valsčionims, ant kokios dienos paskirtas darbas ir koks ypatingai. Dirbti turėjo nuo užtekėjimo iki nusileidimui saulės, vasarą su trimis pertraukomis dėl pavalgymo ir poilsio. Valsčionis, neatėjęs į darbą ir nepridavęs vaitui išteisinančios priežasties, pirmą kart mokėjo baudos vieną grašį, antru kart visą aviną, o trečiu kartu buvo plakamas „botagu ant kedės". Donis ir čyžės mokėjosi rudenį tarp dienų šv. Mykolo ir šv. Martino, beje 29 rugsėjo ir 11 lapkričio. Nepasiturintis dėl tingėjimo mokėtojas buvo uždaromas į šaltąją; nepasiturintis ligos gaisro ar kitos nelaimės dėlei, gaudavo palengvinimą ar dovanojimą. Darbo galvijus uždrausta buvo atiminėti nuo valsčionies. Tai-gi padėjimas valdžios valsčionių, sprendžiant pagal tą įstatymą, nebutų buvęs per daug sunkus, jeigu įstatymas butų pildomas buvęs teisiai per didkunigaikštiškus urėdininkus, kas iš tikrųjų, žinoma, labai retai teatsitikdavo.

Pažymi dalis valdžios žemių buvo prirašyta prie drutviečių arba pylių. Karališki atstovai ir storastos šitų pylių gaudavo drauge su jomis dėl užsilaikymo (beje dėl tuomlaikinės naudoнės) ir prirašytuosius prie jų valsčius; priegtam karališkomis gromatomis apsklembiama buvo ta dalis vietinių mokesčių ir pareigų, kuri ėjo ant naudos valdytojo ir jo urėdininkų (paprastai trečia dalis). Bet šitie *valdymierai* nepasitenkindavo paskirta dalimi, bet prisisavindavo, kiek galėdavo, ir įvesdavo dar naujas neįstatymiškas rinkliavas. Kad atvykdavo karališki revizoriai, tai valdymierai rodydavo jiems tiktai nedidelę dalį visų įėmimų, nutylėdami apie kitus. Mažiausiai valdymierams rupėjo išpildymas valstiškų pareigų, kaip: palaikymas miestinių sienų, užlaikymas miestinės ir laukinės

sargybos, tiesimas tiltų ir tt. Tokiu budu karališki atstovai ar storastos —ažuot buti tikrais perstatytojais vyriausybės ir viršininkais kariškų spėkų savo pavieto—virsdavo į tuomlaikinius dvarponius, kurie stengėsi iš gyventojų išsunkti dėl savęs kiek galint daugiaus įėmimų. Dar mažiaus kas tesirupino apie vyriausybės įstatymus lobiuose privatiškame valdyme: ten tėmyti duodasi visatinas stengimasi dvarponių mažinti valsčionių sodybas ir dauginti pareigas. —

Ir teip antroje pusėje XVI šimtmečio kaimų gyventojai jau buvo processe subaudžiavinimo, ir aiškiai pažymėtas buvo viešpatavimas kareiviškos arba šlėktiškos luomos Lietuvos viešpatystėje. Bet buvo dar Lietuvoje skaitlingi ir gana mantingi gyventojai miestų, užlaikiusiejie savo senovišką kuopišką buvį ir savo papratimą prie kuopiškos savivaldos, kurios išsiplėtojimą mes matome Novgorode ir Pleskavoje. Valdymieraujant Jagėliunų dynastijai, prie nuolatinio drutėjimo šlėktiškų privilegijų ir ambų, miestų gyventojai ėmė kentėti įvairius prispaudimus ir grobimus nuo didkunigaikštiškų urėdininkų, beje vaivadų, kaštelionų, storastų ir apspiečiančios juos kareiviškos šlėktos. Įvykusios karės su Moskva ir pustyjanti Totorių užpuoliai, teip-gi prisidėjo prie subiedninimo ir nupuolimo miestų. Idant palaikyti juos ir apginti nuo priklusnumo šlėktai, didi Lietuvos kunigaikščiai ir podraug Lenkijos karaliai su uolybe ėmė perdanginėti iš Lenkijos į Lietuvą ir liet. Rusiją aną miestų savivaldą, kurią bėgyje XIII ir XIV šimtmečių Lenkai priėmę buvo nuo Vokiečių po vardu *Magdeburgo įstatymų*, drauge su rašytu feodališku rankiumi įstatymų arba teip vad. „Saksišku veidrodžiu" (Speculum Saxonicum). Ten pasiplatinimui šito vokiško įstatymo gelbėjo skaitlingi vokiški naujokai, persikraustę į Lenkiją ir sudarę pažymią dalį miestinių gyventojų; bet Lietuvoje ir liet. Rusijoje vokiškas miestų surėdymas išrodė svetimu ir neatsakančiu padavimams ir papratimams. Pirmiausiai, beje dar XIV šimtmetyje, tatai įsigyveno Galičiaus žemėje, kurią Kazimieras didis buvo priglaudęs tiesiog prie Lenkijos. Vilniaus

miestas įgyjo Magdeburgijas 1387 m. O paskui, nuo Jagėlos laikų, vokiškas miestų į-tatymas bėgyje XV ir XVI šimtmečių po valei platinosi ir Lietuvoje bei liet. Rusijoje. Įturys jo tvylojo atvalnyjime miesčionių nuo tulų vyriausybinių mokesčių ir pareigų ir nuo teismo karališkų urėdininkų, išskiriant svarbesnius kriminališkus nu-ikaltimus.

Kaip vargingai prigijo prie musų miestų tas svetimas surėdymas, paveizda gali butį senoviškas Polockas.

1498 m. didis Lietuvos kunigaikštis Aleksandras duoda Polockui gromatą, kurioje „nuo lietuviškų ir rusiškų įstatymų permaino ant vokiškų įstatymų Magdeburgiškių" dėlei „visatino geresnio pasidauginimo ir geresnio jo padėjimo". Šituomi įstatymu įsteigiamas esti augštesnis miesto urėdninkas arba vaitas (vok. Vogt). Jam, ant paveizdos Vilniaus, pavedama trečia dalis teismo mokesčių ir baudpinigių. Pusė mokesčių nuo mėsos kromų teip-gi eina ant vaito, o kita pusė ant rotužės; visi vietiniai vyndariai ir pardavėjai degtinės pereina po priežiura vaito. Magdeburgo įstatymui, beje vaitui ir burmistrui, pavedami visi gyventojai Polocko po abiem pusėm Dauguvos, priskaitant prie to mieste gyvenančius žmones vladykos, kliošterių, bajorų ir miesčionių, o teip gi gyventojus aplinkinių kaimų ir *pėsčius slugas*, kurie „paprato drauge su miesčionymis traukti į karę ir visas mokestis pusiau su jais mokėti". Gyventojai atvalninti esti nuo patvadų ir sargybos pareigų, išskyrus paties didkunigaikščio įsakymą ir reikalus. Mieste įrengiami kasmet trįs dvi-nedėliniai prekymečiai: per šv. Jokubą, per Apsikrikštyjimą ir per Velykas. Rygos ir visi kitų miestų pirkliai gali tiktai laike prekymečių pirkti ir parduoti smulkmenomis, o per visą kitą laiką turi laikytiesi tam tikros mieros, beje: pirkti vašką nemažiaus kaip pusbirkavį ant sykio; sabalius, kiaunis ir šeškus—keturiomis dešimtymis; voveris, žibinkštis, lapes—po 250 štukų; pelenus ir smalą—laštu, ir priegtam ne miškuose ir kaimuose, o tiktai mieste. Tai dalykai Polocko pardavimo. Toliaus eina dalykai įvežami. Tie patys Rygos

pirkliai gali parduoti gelumbę pilnais ritiniais; druską—laštu; pipirus, imbierą, migdolus ir kitas prastas žoles — *akmeniu* (svarumo į 32 svaru); šafraną, muškatus, gvaizdikus, kalganą (Indiška šaknis), c'tvarą ir kitas brangias žoles — svaru; kirvius, peilius ir tolygius daigtus — tuzinais; geležį, šviną, varį, cinką, žalvarį ir tt.—centneriu; fygas ir razinkas—kašėmis; vyną, vokišką alų ir visokius atvežtus gėrimus — bačkomis. Rygos pirkliai negali da-gi važinėti pro šalį Polocko dėl vaisbos į Vytebską ir Smolenską, o tiktai dėl atjieškojimo savų skolų. Miestas turi savo svertynę (kur pasveriami esti pirkiniai ir renkasi nuo jų duonis) ir savo tirpyklą (kapnica), kur ant sutarpinto vaško prispaudžiama miesto pečvietė. Miesčionys gali imti dėl savo reikalo malkas visose giriose ir miškuose ant tolumo trijų mylių nuo miesto (išskyrus bartininkų medžius), o teip-gi naudotiesi visomis pirmykštėmis ganyklomis. Polocko miesčionys, kaip kad Vilniaus ir Trakų, valni nuo muito (mokesties nuo pravežamų pirkinių) po visą didę Lietuvos kunigaikštystę. Miestas pasistato visuomenišką pirtį ir naudojasi iš jos įėmimų. Jis pastato ant tinkamos vietos rotužę, o po ja javų klėtis ir prikirpimo grinčią (kur apkarpydavo gelumbę); rotužėje laikosi mieros bačka ir mednyčia su miesto kleimu; įėmimas iš jų eina ant miesto naudos. Polocko miestas įneša į yždą didžio kunigaikščio 400 kapų grašių kasmet dienoje šv. Mykolo. Rotušėje susieina dvidešimts dumčių, kurius paskiria vaitas, pusė išpažinties romiškos, o pusė graikiškos. Tie dumčiai drauge su vaitu išrenka iš savo tarpo kasmet du burmistru, vieną kataliką, kitą stačiatikį. Dumčiai ir burmistrai lenkiasi vaitui ir jo pagelbininkui arba landvaičiui; o vaitas—tiesiok didžiam kunigaikščiui, kurs pats ir paskiria vaitą. Gyventojai atvalnyjami nuo teismo vaivadų, storastų, teisdarių ir pasudžių, didkunigaikštiškų atstovų ir kitų urėdninkų; vaitas ir burmistrai gali buti patraukiami tiktai į teismą didžio kunigaikščio.

Bet viduryje miesto arba glitoje su juomi paprastai stovėjo pylis, kurioje gyveno didkunigaikštiškas atstovas arba

storasta su bajorais ir visokiais kareiviaujančiais žmonėmis, iš kurių susidėjo pylies garnizonas. Mieste teip-gi gyveno bajorai, kunigija ir jos tarnai, kurie stovėjo iš-lauk magdeburgiško įstatymo. Iš to nuolatiniai susidurimai jų su miesčionymis. Atstovas ir kiti urėdininkai, žinoma, nesitenkino užvedimu magdeburijos arba miesto sauvaldystės ir savo teismo, kas nuo jų atėmė daug įėmimų. Jie nenori pripažinti senų miestui privilegijų, įsimaišo į jo teismus; abi pusi kreipiasi su skundais prie karaliaus: miesčionys skundžiasi ant prispaudimų per atstovą, o šitasai ant trukumo įėmimų dėl užlaikymo pylies. Jau sekančiuose 1499 ir 1500 m. tas pats didis kunigaikštis Aleksandras išduoda Polocko miestui dvi naujas gromatas, kuriomis jis patvirtina jam dovanotą vokišką įstatymą, bet su tulomis svarbiomis atmainomis. Teip, bylos dėlei žemės tarp bajorų ir miesčionių patvirtinamos prie teismo atstovo; jis perkratinėja jas drauge su „senesniais bajorais" pagal „seną papratimą" ir siunčia savus urėdininkus ant ginčo žemės su paprasta už kelionę mokestimi. Namai mieste, žemės ir kaimai, nupirkti bajorų nuo miesčionių, lygiai su jų tėvoniškomis žemėmis nepriguli po prieziura vaito ir burmistro; bajoriška liaudis, užsiimanti mieste pirkliavimu, moka duonį lygiomis su miesčionymis, bet nepriguli teismui vaito ir burmistro. Patys bajorai leido Dauguva į Rygą javus, kruopas, pelenus ir smalą, ir dabar jiems pavelytas esti toks leidinėjimas, bet su išlyga pardavinėti tiktai išdarbius savų lobių, o ne supirkinėjant nuo kitų. Galiaus, luoma valnų valsčionių arba „pėsčiųjų", gyvenusių aplinkiniuose kaimuose, pirma pavedama Magdeburgo įstatymui, dabar išimta esti iš po jo ir prirašoma esti prie pylies, beje pavedama yra teismui ir prieziurai atstovo. Kaslink sidabrinės mokesties, kariškos tarnystės ir miestinio darbo, tai pėstiejie atlieka podraug su miesčionymis. O tie prasčiokai, kurie (dėl išsigelbėjimo nuo miestinių mokesčių ir pareigų) užsistatinėjo atstovui, vladykai, igumenams ir bajorams, grįžta atgal po Magdeburgo įstatymu, beje, po prieziura vaito ir burmistrų.

Tačiaus nelengva buvo padaryti rubežių tarp dviejų sferų —miestinės ir pyliškės. Spėka šlėktiškų privilegijų ir apsilpninimas vyriausybinės valdžios, ant paveizdos Lenkijos, atsiliepė teip gi ant Lietuvos ir liet. Rusijos. Praleidus trejatą metų kaslink Polocko užtinkame naują gromatą did. kunigaikščio Aleksandro, dabar ir karaliaus Lenkijos. Iš jos sužinome, kad Polocko landvaitis, burmistrai ir dumčiai skundžiasi ant Polocko atstovo Stanislavo Glėbavyčiaus. Nežiurint į jų magdeburgiškas tiesas, jis nori sudyti ir valdyti miesčionius ir kišasi į jų žemes; priegtam aktus ant šitų žemių nuo jų atiminėja; Polocko remeslininkus paėmė po savo prieżiura, beje: auksakalius, rimorius, balnius, kalvius, odininkus, kurpius, puodžius, aludarius, cimerninkus ir skomorochus; palei upes Disną, Lisną ir Sarę pastatydino savus tarnus, kurie ima muitą nuo kožno pergo po grašį; kišasi į muitą nuo parvežamo vyno ir alaus. Karališkoji gromata uždraudžia tą visą atstovui ir vėl patvirtina miestui magdeburgiškį įstatymą su anomis atmainomis, kurios nurodytos pereitose gromatose, beje kaslink atstovo teismo ir kaimiškų pėsčiųjų. Tolygios atmainos, gadinančios čielybę vokiškojo įstatymo iš vienos pusės, ir besitęsianti prispaudimai per atstovus—iš kitos, neleido įsidrutinti miesto sauvaldystei, iššaukė nesumones ir suirutes tarpe pačių miesčionių. Brolis ir įpėdinis Aleksandro, Zygmantas I todėl 1510 m. duoda Polockui naują patvirtinančią gromatą magdeburgiškam įstatymui. Čion tiesiok sakosi, kad dėlei atmainymo nekurių punktų tasai įstatymas parėjo į abejonę (u vontpenii bylo), „kurios dėlei miesčionys miesto Polocko tarp savęs barėsi ir persiskyrė: tuli iš jų išsiveržę iš po vokiškojo įstatymo, pasidavė miesto prisudui, o daugelis ir šalin pasitraukė". (Po *miesto prisudu* čion reikia suprasti teismą pylies arba atstovo). Naujoji gromata vėl atkartoja duotas miesčionims privilegijas su tulais paaiškinimais ir pridėčkais. Teip miesčionys ir *juodiejie žmonės*, užsistačiusiejie atstovui, vladykai, igumenams, bajorams ir tt., vėl grįžta po prieżiura vaito, burmistrų ir dumčių, bet kožnam

kunigaikščiui ir bajorui pavelyjama esti turėti savam miestiniame name po vieną kiemsargį ir daržininką iš skaitliaus užstatytinių. Skaitlius dumčių dabar padaugintas tampa iki 24. Miestui pavelyta pastatyti keturis viešbučius, kur turi sustoti svečiai (atvykstanti pirkliai); o mokestis nuo jų dalinasi ant dviejų dalių: viena pusė eina į didkunigaikštišką yždą, kita— į rotužę. Privatiški viešbučiai yra uždrausti. Pavelyta pastatyti ant upės Polotos visuomenišką maluną, ir įėmimai iš jo padalinami ant tų pačių dviejų pusių. Bet praleidus 17 metų, tas pats karalius Zygmantas vėl, skundžianties landvaičiui, burmistrams ir dumčiams Polocko ant jų vaivados Petro Stanislavyčiaus, siunčia š tam pabarimo gromatą. Iš tosios matyt, kad vaivada, jo urėdininkai ir tarnai darė miesčionims daug skriaudų, grobimų ir užmušėjysčių; kad jis laužė Magdeburgo privilegiją ir sudyjo miesčionius „miestiniu įstatymu"(beje pylies arba atstovo teismu), liepė remesninkams dirbti ant savęs, muitus ant upių nuo pergų ėmė ir tt.

Tokia istorija, sunkiai prigyjančio svetimo įrėdymo ir nepasekmingos jo kovos su karališkais atstovais ir storastomis, pasiantrino maž-daug tokiose apibrėžose ir kituose miestuose Lietuvos. Skirtumas buvo tasai, kad išėmimas iš-po vokiškojo įstatymo ir pervedimas rubežiaus tarp teismo ir įėmimų miesto bei pylies įvairiavo pagal vietines sąlygas, teip jog beveik kožnas miestas turėjo savo ypatingas privilegijas, ir neišsidirbo vienas bendras typas miestinės sauvaldystės. Jeigu pirmaeiliniai miestai negalėjo naudotiesi iš tos sauvaldystės ir pilningai atsivalninti nuo nusilenkimo šlėktiškiems urėdninkams, tai dar didesniame nusilenkime jiems pasiliko antraeiliniai miestai, nežiurint į savo magdeburijas. Įvairumas jos pritaikyme dar pasididino per miestus valdytojų. Lietuvoje ir liet. Rusijoje, kaip jau šnekėjome, gyveno kiltos šeimynos, kurios, lyg vakarų feodalai, sugaubė į savo rankas didelius žemiškus lobius, tarp kurių buvo daugelis miestelių ir net miestų. Pamėgdžiodami didiems Lietuvos kunigaikščiams, jie teip gi stengiasi pakylėti pirklybos ir pramonės ženklumą savų mies-

tų, tai-gi ir padidinti savus įėmimus duodant jiems magdeburg'škas privilegijas. Antrąpus šitos privilegijos daviamos buvo pavelyjant didžio kunigaikščio valdžiai arba bent jos patvirtinamos buvo. Bet suprantama prieg tam valdytojas palaikydavo sau augštesnę teismo instanciją ir artymą priežiurą miesto rėdymo ir įėmimų; statė mieste savo ypatingus urėdininkus, kurie viską sergėjo, teip jog iš tiesų magdeburijos ten itin silpnai tegyvavo. Pats rankius Saksiškų įstatymų arba teip vad. „Saksiškas veidrodis" ir ištisas Magdeburgo įstatymas paprastai buvo žinomi lietuviškai-rus'škiems magystratams ne originališkame apėmyje ir pavidale, o tik ištraukose ir išaiškinimuose, padarytuose per Lenkų juristus.

Pagal prasmę Magdeburgiško įstatymo, mieste turėtų buti dvi kollegiji: dumčių ir lovininkų. Anie po pirmsėdysta burmistrų užžiuri miesto policiją, miesto lobius ir pirklybą, o teip gi teismą civiliškose bylose; šitie-gi, skaitliuje 12 žmonių, po pirmsėdysta vaito, turi teisti kriminališkus nusikaltimus, beje buti teismu prisaikintųjų. Bet, sulygindami visokius liet. miestus, randame skaitlių dumčių ir lovininkų visokeriopą; vaitas pirmsėdauja abiejose kollegijose; kartais abidvi susilieja į vieną magistratą arba rupinasi tais pačiais reikalais. Po tam randame dar trečią įrėdnę: „rodą keturių dešimčių vyrų" (o tuluose miestuose „rodą trijų dešimčių"), kuri susideda iš išrinktinių nuo miesto ciekų ir prisisavina tiesą kontrolės ant miesto ukiavimo; prieg kam vaitas, burmistrai, dumčiai ir lovininkai neretai su ja vaidyjasi už savas tiesas, kuomi pasidaugina maišatis miesto reikaluose ir prietikiuose.

Antrąpus, šitos nesmagios pusės Magdeburgo įstatymo išsiplėtojo ir atnešė savo vaisius iš didesnės dalies ateitėje. Pirmame gi laikmetyje savo buvimo, beje gadynėje Jagėliunų, jis, matomai, vis gi suteikė tulą akstiną ir pagaivino miestišką gyvenimą, pirklišką ir pramonišką judėjimą Lietuvoje ir liet. Rusijoje. Nedovanai juk gromatose, išdaviamose dėl šito surėdymo, tankiai primenama yra, kad jos daviamos esti prašant patiems miesčionims.

Įstatymdavystė ir teisdarystė Lietuvoje ir liet. Rusijoje toje gadynėje tėmytinai pereina nuo bendrų su Rytine Rusija pamatų, išreikštų Ruskoje Pravdoje, prie ypatingo pavidalo, išsiplėtojusio po įtekme šlėktiškų privilegijų arba lenkiškojo valstijos surėdymo. Gadynei Sudebnikų Moskviškės Rusijos atsako čion gadynė statutų, kuri jau prasideda įstatymais, žinomais teip-gi po vardu „Sudebniko". Jis tapo išduotas Kazimiero 1468 m., susišnekėjus su lietuviškais kunigaikščiais, ponais—duma ir visa prasčiokija (pospolstvo); toji turbut reikia suprasti kaipo surinkimas geresniųjų žmonių miesto Vilniaus.

Sudebnikas Kazimiero po teisybei perstato rankių baudimų ir korų už vagystę visokiuose jos pavidaluose; iš 15 perskyrimų to rankiaus 20 atsineša prie vagystės. Čion randame, kaip Moskviškėje Rusijoje, prasmę apie nubaudimus kaipo šaltinį įėmimų dėl sudžios. Paveizdan, jeigu vagis pagautas ant karšto darbo, tai pavogtas daigtas eina ant naudos *dvaro* (kunigaikščio, valdytojo ar pono), arba teip sakant sudžios; apart to. ant jo naudos eina praseka, beje mokestis nuo skundiko už atsekimą ar atjieškojimą kaltininko. O nukentėjusiam arba skundikui vagis moka ystiną, beje vertybę pavogto daigto. Jeigu jau nėra kuomi užmokėti, o jo pati ir vaikai žinojo apie vagystę, tai užmokėt turi pačia ir vaikais (bet vaikai jaunesni už 7 metus neatsako), o jį patį—ant kartuvių. Vaikai ir pati gali išsipirkti patys ar su pagelba savo uktverio (valdytojo). Jeigu vagis, sugautas su vogtu daigtu, visai neturi kuomi užmokėti, tai jį reikia pakarti, o pavogtą daigtą atiduoti skundikui, ir sugrąžinti jam pusę prasekos. Tai gi pirma turi buti užganėdintas nukentėjėlis („ino pervo zaplatiti istciu, a potom ospodar' tatia toho vinu svoju beri"). Prieg kam jeigu vagis nėra valnas žmogus, tai jo valdytojas tuom laiku yra ir jo sudžia. Tuomi tarpu pagal kitą perskyrimą, jeigu uktveris vagies žinojo apie jo nusikaltimą ar dalinosi jo vaisiais, tai jis panešą teip-gi nubaudimą. Ir teip, valnus arba kunigaikščio žmones sudyja didkunigaikštiški atstovai ir tijunai, o poniškus arba bajo-

riškus —jų valdytojai; atsitikus, kad skundikas ir kaltininkas kitokios luomos žmonės, tai jiems *bendras sudas*, beje sumaišytas iš atstovo ar tijuno ir pono ar bajoro. Jeigu kas laikys savam name *valkatą* (ležnia) slapčia, beje nesakydamas kaimynams ar aprubei, o tuomi laiku atsitiks vagystė, tai jis turi bėgyje 3 dienų atvesti valkatą į teismą, o kiteip turės užganėdinti nuskriaustamjam. Jeigu sudžia, arba bent tas, kam bus išduotas vagis dėl nubaudimo, atvalnys jį už mokestį arba paims jį sau į verguvę, tai pats baudžiamas esti vyriausybės; nes vagiui neturi buti suteikta mielaširdystė. (Čion jau atsiliepti pradeda valstiška pažvalga ant piktadarystos). Visatinai ant karšto pagavus, pirmoji vagystė baudžiama yra pinigais, bet jeigu vogtas daigtas prekiuoja daugiaus „puskapio" (o pagal kitą skaitymą „pusės arklio" (polukonia)), tai pakart; už karvę teip gi pakart, už vogimą arklių, nors ir pirmą syk, neatbutinai kartuvės; už paglemžtą nevalninką teip pat. Vagis, kurį aplinkė nurodys, kad vogė ne pirmu sykiu, eina ant kartuvių, nors butų sugautas ne ant karšto darbo, o tiktai priverstas prisipažinti kvočiant. Visatinai tas Sudebnikas labai yra žiaurus ir nesigaili kartuvių. Jame teip-gi atsispindi ir liaudies prietarai anos gadynės. Paveizdan, jeigu ką-nors nužiurėtą vogime kvos ir „nedasimučys" prisipažinimo, o ant jo išrodys, kad jis „žino žoles" (užkerėtas žoles, kuriomis apsaugoja savę nuo skausmo) ir priegtam aplinkė pasakys, kad ir pirmiau vogė, tai jį teip-gi ant kartuvių. Po tam eina keletas perskyrimų apie bylas dėl žemės ar ažių, apie antpuolimus ir pasikirtimus.

Tasai „sudebnikas" išrodo lyg įvesdinimu į tolesnius įstatymus, nes jis pats toli nepatenkina kasdieniniems reikalams. Jaučiamas buvo reikalas turėti visatiną rašytą rankių įstatymų, kurs apsklembtų prietikius luomų tarp savęs ir tarp valdžios, ir butų keliarodžiu teisdariams; šitie priversti buvo iki tam laik naudotiesi ar iš įvairių gromatų, dovanotų, įstatymiškų ir tt., ar iš paprastų, nerašytų įstatymų, kurie buvo labai visokeriopi, žiurint pagal vietines sąlygas, ir kurius pritaikant

galima buvo daryti daug blėdies. Pirmas sistematiškas rankius įstatymų ir juridiškų papratimų, paskirtas visai didei Lietuvos kunigaikštystei, tapo sudėtas velyjant Zygmantui I nežinomų mums juristų-kompiliatorių, matomai dalyvaujant lietuviškam kancleriui Albertui Goštautui. 1529 m. šitas rankius tapo seimo priimtas ir gavo karališką sankciją. Jis yra žinomas po vardu „pirmojo" arba „Senojo Lietuviškojo Statuto" ir, regimai, tapo sudėtas ant paveizdos lenkiškojo teip vad. Vislicîškio statuto Kazimiero III, išleisto 1347 m.

Statutas tapo išleistas rusiškoje kalboje, o po tam perguldytas tapo į lotynišką ir lenkišką. Jis dalinasi ant 13 „perskyrimų", o kožnas perskyrimas ant „artikulų". Beveik visa pirmoji pusė jo pašvęsta patvirtinimui tiesų ir privilegijų, suteiktų Zygmanto ir jo pirmtakunų šlėktiškajai luomai, o drauge ir pavedimui tajai valsčionių. Tarp kitų čion dėl stiprumo šlėktiškos žemvaldystės svarbus yra įvesdinimas 10-metinio žemiško užsisenėjimo, kuriam praėjus tiesa skundo pasiliauja, su nedaugeliu išskyrų. Paveizdan, išskyrimu esti nepasiekimas pilnametystės. O dėl šitos skiriama vyriškiui 18 metų, mergiotei 15. Vaikai ir našlės šlėktos teip-gi apsergėtos tiesose paveldėjimo žemiškų lobių. Visatinai vyrui pavelyta yra užrašyti ant vardo savo pačios trečią dalį iš nejudinamo lobio, po vardu „vieno" (vainiko). O jeigu ji negavo nuo vyro paskirtojo vainiko ir pasiliko našle su vaikais, tai turi tiesą ant lygios su jais dalies judinamam ir nejudinamam turte. Jeigu ji neturi vaikų, tai ji turi tiesą ant trečios dalies lobiuose vyro; kas lieka, tenka jo gentainiams. O jeigu antrą kart ištekės, tai ir toji dalis pereina ant jų (nes jie atlieka did-kunigaikštišką tarnystą iš tų lobių). Antroji dalis Statuto talpina savyje straipsnius kaslink teisdarystos. Teismo valdžia pavietuose randasi rankose vaivadų, storastų (seniunų), valdytojų, maršalkų žemiškų ir priedvarinių; jie privalo sudyti pagal rašytąjį statutą; jeigu dėl kokio-nors atsitikimo nėra įstatymo statute, tai turi elgtiesi pagal seną paprotį", o po tam visatiname seime tą įstatymą reikia surašyti ir pridėti prie Statuto.

Kożnas vaivada, seniunas ir valdytojas turi išrinkti savam paviete du żemioniu arba šlėktunu, „żmones gerus ir ištikimus", kurie gelbsti jam daryti teismą. Jeigu skųstusi šlėktunai ant neįstatymiško teismo karališkų urėdininkų, įsteigiamas yra augštesnis, appeliacijos teisbutis Vilniuje didkunigaikščio dvare, kur suvażiuoja ponai dumčiai du kart ant metų. Persudo (mokesties) bylos dalykuose paskiriama teisdariams: nuo paimtos sumos arba vertybės bylinėjamo lobio dešimtą dalį, nuo żemės rublį, nuo żmogaus kapą grašių, nuo palivarko keturis grašius. Jeigu pats vaivada ar storasta sudyja, tai visas persudas eina jam, o jeigu teisia minėtiejie augščiaus išrinktiejie sudżios ar żemionys su vaivados ar storastos atstovu, tai persudas dalinasi ant trijų dalių: viena vaivadai, antra sudżioms, o likęsis „trečdalis" atstovui. Jeigu sudżia paims persudo daugiaus negu padėta įstatyme, tai turi jį grążinti su priedu („*naviazka*"), ir, apart to, użmokėti 12 rublių baudos į yżdą didżio kunigaikščio. Prie pinigiškų išreikalavimų per sudą pavelyjamas *użgrėbimas:* jeigu kaltininkas, nuteistas ant użmokėjimo į paskirtą laiką, neużmokės, tai sudżios ima *vyżių* iš arčiausio didkunigaikštiško dvaro, jo butyje padaro użgrėbimą name kaltininko ir atiduoda użgrėbtus daigtus skundikui; prieg kam vėl paskiriamas esti rakas dėl użmokėjimo, ir tiktai nutekėjus rakui skundikas tegali pilningai pasinaudoti iš użgrėbtųjų daigtų. Tarp dvarponių atsiskiria nauji, kurie neseniai pavadinti valdytojais, o „seniaus vadinosi tijunais"; jie neturi tiesos sudyti šlėktunus ir did-kunigaikštiškus bajorus, kurie tenka po teismu tik vaivadų, storastų ir maršalkų. Po tam eina įstatymai apie pašaukimus į sudą per dzieckius ir vyżius, apie prokuratorius (advokatus), liudininkus, gvaltus, galvażudystas, muštynes, bylas dėlei żemės, medżiojimo pusčiose, bartininkų medżių, bebrų gonevos, skolų, użstatų, vogimo galvijų, javų, naminių paukščių ir tt. Vagį, pas kurį randamas esti voginys, pavelyta kvosti 3-syk per dieną, bet be sużeidimo sąnarių. Jeigu kvočiant neprisipażįsta, tai, kas ant kvotimo padavė, moka anam priedą po puskapį

grašių už kožną kvotimą, išskiriant tuos atsitikimus, kur kankinamasai, mokėdamas žynauti, nejaučia kančių. O jeigu kas numirtų bekvočiamas, tai skundikas moka už jį pagalvinę, žiurint palei žmogų. Atsitikimuose mirtino užmušimo Statutas, dar iš dalies kaip Rusų Pravdoje, paskiria mokėjimą „vyros" arba pagalvinės. Teip, jeigu šlėktunas užmuš šlėktuną peštynėse, tai moka jo giminaičiams šimtą kapų grašių, o kitą šimtinę grašių į yždą didžio kunigaikščio. Už užmušimą pėsčiojo žmogaus, paskirta pagalvinė 12 rublių grašių, už bartininką aštuonetas; už remeslininkus tiek pat, kiek už pėsčiuosius žmones, teip pat už tijunus ir pristavus; bet už „tiahlą mužiką" tiktai 10 kapų grašių, o už „nevalninką berną" pusę to. Vienok Statutas nešykštauja nė mirtino baudimo. Ant to skirti: kas daro netikras gromatas ar pečvietes viešpaties, kas gvaltą daro ar sužeidžia viešpaties urėdininką, anam pildant savo pareigą; kas karėje pameta sargybą arba ant paskirto rako neatkanka ginti drutvietę, o iš to pasinaudoja neprietelius; kas padarys antpuolį ant kito ir gvaltą, kas sužags moteriškę. Už vagystę, paimtas su voginiu, iš didesnės dalies skiriamas ant kartuvių. Vagiui, pavogusiam ką-nors nuo viešpaties dvaro, vertybėje mažiaus puskapio, nupjaujamos ausys.

Visatinai Lietuviškasis Statutas daugelyje vietų išreiškia savyje žiaurumą tuometinių papročių; yra mišiniu senų nuomonių ir papročių su naujomis įtekmėmis, ypač lenkiškomis; o per šitasias, ypač per Magdeburgo įstatymus, pateko čionai teip-gi įtekmė Romos į-tatymų; toji įtekmė atsimušė gana systematiškame išguldyme visokeriopų, prastai savo tarpe sutinkančių įstatymų paties rankiaus.

Visatinai imant, šitame pradiniame savo pavidale Lietuviškasis Statutas turėjo daug pralaidų ir trukumų, kurie suteikė vietą visokiam išnaudojimui ir tikslui, ypatingai dalyke teisingumo. Seimuose nesykį girdisi skundai ant tokių pralaidų ir trukumų, girdisi reikalavimai peržiurėjimo ir papildymo. Iš pusės XVI šimtmečio mes turime akyvą lotynišką vei-

kalą vieno apšviesto Lietuvio, vardu Michalonio: De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moscorum, kurs veikalas rods nepilnas, bet tik skutais mus tepasiekė. Tasai Michalonis visatinai nesitenkina tuomlaikine tvarka dalykų savoje tėvynėje, liudi, kam dingo senasai prastumas papročių; sulygindamas Lietuvius su Totoriais ir Moskvėnais, kartais išgiria šituodu kaimynu, ir tamsiais piešiniais piešia įvairias puses tėvyniško surėdymo ir buvio. Tarp kitko, štai kokiais ruožais jis perstato dalykus teisdarystos, pamatuotos ant Sudebniko Kazimiero ir pirmojo Lietuviškojo Statuto.

Pas Totorius, anot Michalonio, teisingumas geresnis: „Ant pareigų sudžios šitie barbarai žiuri ne kaip ant įrankio pelnymuisi, bet kaip ant patarnavimo artimui. Jie tuojau atiduoda kožnam tatai, kas jam priklauso; o pas mus sudžia ima dešimtą dalį vertumo besivaržomo daigto nuo nekalto skundiko. Toks atlyginimas sudžiai vadinasi persudu ir turi buti tuojau užmokėtas sude. O jeigu byla eina dėl sklypgalio žemės, tai imasi ne dešimtoji dalis, bet šimtas grašių, nors daigtas bylos neprekiuotų tiek vertės. Dalykuose ypatos įžeidimo ir įartinimo sudžia ima nuo kaltininko, kaipo baudą, tiek pat, kiek prisudyja skundikui". „Už žmogžudystę skiriasi korojimas ne pagal įstatymą dievišką jį, kad kraujas nuprausta butų krauju, bet pinigiškas, su sudžios dešimtinėmis. Todėl ir žmogžudystos įvyksta tankiai". „Jeigu abi pusi susitaikins, sudžia vis-gi ima pinigus, nuo kaltininko baudpinigius, o nuo skundiko dešimtines". „Už patvirtinimą gromatų ir sutartinių užrašų sudžia teip gi gauna dešimtinę. O dalykuose kriminališkuose gauna viską, kas rasis pavogto pas grobiką, ir tasai jo įėmimas vadinasi *lico* (rastinis)". Visatinai „atjieškančiam pavogtą daigtą prisieina išleisti ant sudų daugiaus, negu ans prekiuoja, ir todėl daugumas nesiįžta pradėti bylą". „Apart baudos už piktadarystę, pirmsėdis sudo ima 12 grašių nuo išvesto arklio. Tarnas sudžios išpildytojas nusprendimo ima teip-gi dešimtą dalį vertybės daigto. Notaras teip-gi ima dešimtą dalį už pabaigtiną nusprendimą. Už vieną pridėjimą

pečvietės prie bylos, vertos grašio, jis ima keturis. Kitas lenkinys sudžios, teip vad. *vyžius*, kurs paskiria dieną sudo, jeigu jis vaivadiškis ima 50 grašių, jeigu tojo pagelbininko 30, o jeigu save skaito karališku, tai 100. Tiek pat ima kitas pristovas, vadinamas *dzieckiu*, kurs pakviečia kaltininką ir atveda su kviestine gromata. Tiek pat ima ir trečias žemesnis urėdininkas, kurs pakviečia liudytojus arba apžiuri ant vietos pralošas nukentėjusio skundiko. Jeigu kaltininkas neturi pinigų, tai nuo jo atima galvijus. Tuomlaik vargšas, norintis pašaukti į sudą magnatą, nė už jokius pinigus negali rasti pristovą. Kožnas gali buti liudytoju kožnoje byloje, apart byloj dėlei ažių; iš ko daugelis pasidarė sau pramonę iš kreivo liudyjimo. Atviras grobikas svetimos savasties ne pirma privalo ateiti į teismą, kaip prabėgus mėnesiui po pakvietimo. Jeigu nuo ko atims arklį vertą 50 ar 100 grašių pačiame darbymetyje, idant pakviesti į teismą grobiką, jis turi pirma visoko užmokėti už pakvietimą vertybę pavogtojo arklio ir per ištisą mėnesį laukti, iki kaltininką atitemps į sudą". Toliaus eina burnojimai ant peln-godumo magnatų, kurie visus tuos papročius įvesdino dėlei savo liuono; ant to, kad lietuviški vaivados patys mažai užsiima teismu, o palieka jį saviems atstovams, kurie nerangiai veda bylas, mažai tepažįsta įstatymus, bet neklysta imdami savo persudą ir tt. Autorius to veikalo kartais kreipiasi prie viešpataujančio Zygmanto Augusto ir prašo atkreipti atydą ant nurodytų trukumų teisdarystės.

Iš šitų skundų, kurie tame pat dalyke girdėjosi lietuviškuose seimuose, privesime paveizdan prašymus lietuviškų urėdų paduotus didžiam kunigaikščiui Zygmantui Augustui Vilniaus seime 1547 mete. Šitame pirmam visatinam seime prie naujo savo viešpaties, lietuviški kunigaikščiai, ponai ir ricieriai pirm viso ko prašo, žinoma, patvirtinti visas jų tiesas ir valnastis, dovanotas jo pirmtakunų. Po tam primena, kad pereitame Bračių seime (1544 m) karalius—tėvas (Zygmantas) ir ponai dumčiai nusprendė pataisyti Statutą ir tam dėlei

išrinkti komissiją iš 10 ypatų, penkis romiško tikėjimo ir penkis graikiško (kuri, iš tiesų, ir padarė tulus papildymus). Dabar urėdai vėl prašo išrinkti tokią komissiją, o po tam pataisytą ir patvirtintą busimame seime Statutą atiduoti dėl išspaudinimo („ne pisanym pismom, ale vybivanym). Prašo, idant ne vaivados skirtų sudžias kožname paviete, bet rinktų juos pati šlėkta iš savo tarpo ant paskirto laiko. Skundžiasi, kad storastos, valdytojai ir jų atstovai skiria į vyžius žmones prastus, nepatikėtinus, beje mie čionis, tiahlus mužikus ir net „bernus nevalniukus", kurie ima po 12 grašių už vyžiavimą ir prieg tam linkę ant paprakų; todėlei prašo, idant prie pavietinių sudžių taptų išrinkti „prisaikintais" vyžiais keletas žmonių iš bajorų, „žmonės geri ir patikėtini", ir idant jie už vyžiavimą imtų po grašį už vieną mylią. Prašo, idant šlėktai visados valna butų ažuot appeliacijos sudo ponų dumčių kreiptiesi prie teismo paties viešpaties, idant kunigai svietiškuose ir žemiškuose suduose nebuvotų, idant besibylinėjantiejie patys gintų savo bylą ir taptų atmainyti samdomi prokuratoriai, kurie savo „bereikalingomis kalbomis" ir „plačiais išmislais" tiktai prailgina procesus. Didis kunigaikštis iš didesnės dalies sutiko ant jų prašymo; ant tulų, vienok, atsakė neprielankiai.

Sutikmiui su tokiais rugojimais, pasiantrinusiais ir sekenčiuose seimuose, iš tiesų įvyko įvairios atmainos ir papildymai pirmame Statute. Nauja pataisyta jo redakcija galutinai tapo užtvirtinta Vilniaus seime 1566 m., ir pagarsėjo po vardu antrojo Lietuviškojo Statuto.

Reikia pateisinti šitą antrąjį Statutą tame, kad sutvarkymas teisdarystos jame nužengė pažymų žingsnį priešakyn. Dabar kožname paviete del sudyjimo įsteigti tapo urėdai žemiško sudžios, pasudės ir raštininko; pavietinė šlėkta, susirinkusi po pirmsėdyste vaivados ar kašteliono, rinko į kandidatus dėl kožno tokio urėdo keturis žmones iš savo tarpo (bet ne tuos, kurie jau užėmę buvo kokius-nors urėdus); o iš šitų 12 žmonių karalius jau paskyrė tikrąjį sudžią, pasudę ir raš-

tininką. Tasai privalė vesti savo reikalą rusiškoje kalboje ir rusišku raštu; jis galėjo imti sau pagelbininkus arba paraštininkus. Atlyginiman raštininkui paskirta iš įvairių bylų po vieną grašį, retai po du. Sudžiai už persudą du grašiu, o pasudei trečias. Visatinai sudo mokestys pažymiai sumažintos ir reiškiaus apsklembtos. Pristovas, kurs seniaus dzieckiu vadinosi, dabar pavadintas tapo pagal lenkišką paveizdą *vazniu*. Jam paskirta už važinėjimą su pakvietimo gromatomis imti „po grašį nuo mylios į vieną pusę, o kad atgal važiuos, už tai nieko neimti". Žemiškos knygos turi gulėti ištikimoje skrynioje po trim spynom, nuo kurių raktai turi buti vienas pas sudžią, kitas pas pasudę, trečias pas raštininką. Tai buvo žemiškas teismas. Drauge su juomi toliaus gyvavo teismas pyliškis ar miestiškas, beje teismas vaivados, storastos ar valdytojo. Tasai sudas užsiiminėjo svariausiomis kriminališkomis bylomis, beje: užpuolis ant šlėktiškų namų, padegimai, žmogžudavimai ant kelių, žaginimai šlėktiškų merginų ir moterių, vagystė, žmogžudystė ir tt. Pagelbininku sau dėl teismo vaivada, storasta ar pylies valdytojas turėjo pasirinkti gerą šlėktuną, apsisėdusį tame paviete. Apart minėtų dviejų sudų, antrame Statute randasi dar trečias teismas, *pakamarinis*. Kožname paviete įsteigtas tapo pakamarė, kurs perkratinėja ypatingai bylas rubežines ar ažines ir prižiuri įrengimą ažinių ženklų arba supiltų parubežinių kapčių tarpe įvairių žemės valdynių. Į pagelbą sau kožname paviete pakamaris renkasi vieną ar du *kamarninkus* iš apsisėdusios pavietinės šlėktos. Svarbų naują įvedimą, sulyginant su pirmuoju, antrasai Statutas paduoda kaslink šlėktiškų seimelių, kurie, palei lenkišką paveizdą, įsteigti tapo dabar kožname paviete ir kurie išrenka ne tik žemiškus sudžias, bet teip-gi ir žemiškus paslus arba šlėktos atstovus į vyriausią (visatiną) seimą, skaitliuje po du.

Antras perskyrimas Lietuviškojo Statuto pašvęstas „Žemiškam Apgynimui". Tas įstatymas patvirtina pareigą visų luomų atlikinėti karišką tarnystę, ištikus išlaukinei karei.

Bet sušaukti žemišką kariumenę ir paskirti pinigiškas rinkliavas ant karės lėšų (sidabrinę) teturi tiesą tiktai didysis arba visatinas seimas, susidedantis iš svietiškų ir dvasiškų ponų— dumos, žemiškų urėdininkų, ponų, „vėliavnešių" ir žemiškų pavietinių paslų. Tiktai neprieteliui įsigriovus į šalį ar ėsant galutinam pavojui didis Lietuvos kunigaikštis gali be seimo išsiuntinėti gromatas, sušaukiančias kariumenę; o nebutyje didžio kunigaikščio tatai gali padaryti ponai—dumčiai ir didysis etmonas. Pamatu dėl kariškos pareigos buvo daugumas valdomos apgyventos žemės, lygiai paveldimos, ypatiškai užtarnautos ir nupirktos.

Seimas kožną kart nusprendė, kiek „pakalikų" nuo tam tikro daugumo reikėjo išstatyti ant gero žirgo, vertybėje nemažiaus 8 kapų lietuviškų grašių, dažytoje „suknėj", su pancieriu, šelmu, su kardu ar šoble, skyda ir jiešmu su ženkleliu („praporčiūmi"). Kožnas šlėktunas, turintis žemę, turi pats eiti į karę su savais žmonėmis; dvasiškos ypatos, našlės ir mažmečiai našlaičiai statė iš savų dvarų kareivius po vada kokio-nors šlėktuno, atstovinčio jų vietą. Mažiaus pasiturintiejie, ypačiai miesčionys, ėjo pėksti į tarnystą, apsiginklavę su šaudykle ar raguotine. Kariumenė rinkosi po pavietus į vėlukus. Todėlei kožname paviete buvo paskirti vėliavnešiai. Surinkę savo vėlukus, jie surašinėjo su išgalėmis žmones, surašinėjo arklius su paženklinimu jų kleimo rejestre; pokam vesdavo savo tuntus pas kaštelionus, kurie vadovavo kariumenei viso pavieto arba pas pamainančius anus maršalkus; po tam pavietiniai tuntai rinkosi po vaivadijas. Galiaus, visa kariumenė traukė į paženklintus iš anksto punktus ir pasidavė po vada didžiojo etmono, kurs darė peržvalgą, darė surašą per savus raštininkus, ir pagal savo matymą ją siuntinėjo. Tiktai ligos dėlei šlėktunui vale neeiti pačiam į karę, o pasiųsti savo vietoj pilnametį sunų. Šalinimasi nuo kariškos tarnystės be įstatymiškos priežasties paprastai baudžiasi atėmimu dvaro. Etmono raštininkams prie surašymo kariumenės pavelyta imti už darbą po pusgrašį nuo arklio. Vėliavnešiams uždrausta

slėpti žmones, neatvykusius į kariumenę, ar be etmono žinios atleidinėti juos namon po visatinos peržvalgos ir surašymo, po baime netekti savo urėdo ir dvaro. Aštriai uždraudžiama laike kelionės grobišauti ir gvaltavoti gyventojus. Nusižengimai kareivių papuola po etmono jurisdikcija ar tiesiok po teismu viešpaties, jeigu jis pats buna prie kariumenės.

Matomai, atsisakydami ant labo seimui nuo tiesioginio ir absoliutiško panaudojimo visų kariškų įrankių didės Lietuvos kunigaikštystės, ant paveizdos Lenkijos, Jagėliunai padarė nepataisomą blėdį išlaukiniam viešpatystės atvangumui. Spėka apgynimo valstijos prigulėjo, vyriausiu budu, nuo akuratnumo stambiųjų žemvaldžių ar magnatų, kurie statė žinoma didžiausius kariškus tuntus (arba „počtus", kaip tai vadinasi Statute) ir kurie turėjo po savo užžiura dar daugelį smulkių šlėktunų, sėdinčių ant jų žemių arba buvusių skaitliuje jų priedvarinės šeimynos. Tai gi tame laike, kada Europoje užvedamos buvo pastovios armijos ir drutėjo vyriausioji viešpatystės valdžia, Lietuvoje ir Lenkijoje atvirkščiai tęsėsi toliaus ir plėtojosi tvarka nusigyvenusių feodališkų kariumenių ir puolė spėka vyriausios valdžios. Pastovi armija susidėjo tiktai iš samdytų „žalnierių" ir „drabų", minimų Statute. Ji išdalinta buvo labiausiai parubežiniuose punktuose, ir toli gražu buvo neužtektina, kad apsergėti ribas viešpatystės, ypatingai iš tos pusės, iš kurios gręsė pavojus tankių ir nelukėtų užgulimų, beje iš pusės pietinių stepų.

Kiek Pietvakarinė Rusija kentėjo tuose laikuose nuo antpuolių Krimo arba Perekopo Totorių, kaip didelį skaitlių suiminių jie iš-ivesdavo, ir kokis buvo likimas šitų suiminių, apie tai reiškiais dažais liudyja minėtiejie augščiaus užrašai Michalonio.

„Nors Perekopiškiai", sako jis, „turi gausiai besiveisiančias bandas, o nevalninkus tiktai iš suiminių, tačiaus šitais jie yra turtingesni, teip jog pristato juos ir kitoms žemėms. Laivai, tankiai atplaukiantiejie pas juos iš kitos pusės marės ir iš Azijos, atveža jiems giuklus, drapanas ir arklius, o išplau-

kia nuo jų prigrusti nevalninkų. Visos jų prekyvietės garsios tiktai tuomi pardaviniu, kurs pas juos visuomet po ranka ir dėl pardavimo, ir dėl užstatymo, ir dėl dovanų, ir kožnas iš jų, nors ir neturėtų nevalninko, bet turi arklį, prižada saviems skolytojams pagal kontraktą užmokėti paskirtame laike už drabužius, ginklus ir gyvus arklius teip gi gyvais, bet ne arkliais, tik žmonėmis, ir prieg tam musų kraujo. Ir tie prižadai viernai išpildomi, lyg kad musų žmonės rastųsi pas juos tvartuose suvaryti. Vienas žydas maininінkas, sėdėdamas pas vartus Tauridos (pas drutvietę Perekop) ir matydamas nesuskaitomą daugumą atvežamų ten musų suiminių, klausinėjo mųs, ar dar lieka žmonių musų šalyje ar ne, ir iš kur tokis jų daugumas. Teip visuomet jie turi išteklių nevalninkų ne tik dėl pirklybos su kitomis tautomis, bet ir dėl savo patiekos namie ir dėl užganėdinimo savam papykiui. Dručiausiejie iš šitų nelaimingų tankiai, jeigu netampa kastratais (skapais), netenka ausų ir šnervių, kleimuojasi ant kaktos ir ant skruostų, ir, surišti ar sukaustyti, kankinasi dienomis prie darbo, naktimis uždaryme; gyvata jų palaikoma nedideliu daugumu peno iš sušvinkusios stervienos, apdengtos kirmėnais, bridkios net dėl šunų. Tiktai moteriškos, kurios švelnesnės ir gražesnės, užlaikomos yra kiteip; kurios iš jų moka dainuoti ar lošti, tos turi linksminti česnyse. Dėl pardavimo išveda nevalninkus ant rinkos pratėgiui, lyg kad gervės lėkime, pilnomis dešimtymis ant aukcijono; prieg kam balsiai rėkauja, kad tai nevalninkai naujausiejie, prasti, nekytri, vos tiktai ką atvežti iš žmonių Karališkųjų, o ne Moskviškių. (Moskviškių gentė laikoma pas juos už pigesnę kaipo pasali ir apgavinga). Tas pardavinys apiprekiuojamas Tauridoje su dide pažinčia, ir perkamas brangiai svetimšalių pirklių pardavimui už dar didesnę prekę tolymesnėms ir tamsesnėms tautoms, kaip Saracėnams, Persams, Indams, Arabams, Syrams ir Assyrams. Nežiurint į labai didelį atsargumą pirkėjų, stropiai apžiurinčių visas phyziškas ypatybes nevalninkų, lavųs pardavėjai neretai juos apgauna. Vaikus ir mergisčias iš pradžių jie nupeni, rengia į

šilkus, baltina ir raudonina, idant parduoti juos tuomi brangiaus. Gražios mergaitės musų kraujo perkasi svarumu aukso, ir kartais čiapat ant vietos vėl parsiduoda su užpelnu. Teip buna visuose miestuose pusiausalio, ypatingai Kaffoje. Ten pilningos kruvos tų nelaimingų nevalninkų vedamos esti nuo rinkos tiesiok ant laivų. Ji guli vietoje, tinkamoje dėl jurinės pirklybos; tai ne miestas, bet neprisotinama ir neįstatymiška lindynė, ryjanti musų kraują".

Senovės Lietuviai, anot patėmyjimo to paties Michalonio, atsiženklino drąsa ir karišku veiklumu; o dabar atsiduoda goslai ir vangumui. Ažuot to, kad patys trauktų į neprietelių žemes, ar gintų savo rubežius, ar lavintųsi kariškoje dailoje, privalantiejie karėje tarnauti jauni šlėktunai lietuviški sėdi karčiamose, girtuokliauja, ir, labai linkę prie savitarpinių barnių, užmuša vienas kitą; o karišką dalyką ir apgynimą tėvynės palieka Totoriams (apsodintiems prie Vytauto), pabėgėliams iš Moskvijos ir visatinai samdytiems tuntams. Perekopo chanui viešpatystė moka kasmetinę duonį, bet tuomi neišsigelbsti nuo Totoriškų antpuolių. Tai ką Michalonis šneka čion ypačiai apie lietuvišką šlėktiją, atsineša iš dalies ir prie vakarinės rusiškos šlėktijos, kuri drauge su Lietuviais pateko tuose laikuose po įtekme lenkiškų papročių, per tarpininkystę sulenkėjusios dynastijos Jagėliunų.

Kad spėkos apgynimui viešpatystės, kariškas kiltumas ir senoviška prastybė papročių, ten iš tiesų ir giliai nupuolė gadynėje tingaus, pasileidusiai sušvelnėjusio Zygmanto Augusto, apie tai visai sutikime su Michaloniu liudyja viengadynietis jo, žinomas Moskviškis pabėgėlis į Lietuvą kniazius Andrius Kurbskis.

Pasakodamas apie baisų kritimą galvijų ir smarkų marą, nupustyjusius ir apsilpninusius Krimo Ordą penkesdešimtuose metuose XVI šimtmečio, Kurbskis gailistauja, kad iš tos aplinkybės nepasinaudojo sutrėmimui Ordos nė Moskvos caras Ivanas, nė arčiausias Ordai karalius Lenkijos ir Lietuvos. „Ne ant to kreipė savo protą jo karališkoji didybė", sako Kurbs-

kis, „bet labiaus ant visokių šokių ir rainų maškarų. Teip pat ir ponai tos žemės, prikimšdami gerklę pajieškomais pyragais, o pilvą marcipanais (saldžia tešla), be mieros pilldami į savę lyg į tuščias bačkas brangius vynus ir drauge su Pečeniegais (apsiėdėliais-parazitais) augštai šokinėdami ir trinksėdami po orą, pasigėrę teip gyrpelningai ir išdydžiai išgiria viens kitą, jog ne tiktai Moskvą ar Konstantinopolį, bet jeigu Turkas butų danguje, tai ir iš ten prižada išgauti jį su kitais savo neprieteliais. O kada atsigula ant savo gulyklų tarp storų patalynių, tada vos tik popietėje teprabunda, ir atsikelia vos gyvi su sunkiomis nuo pagirių galvomis". Pripratę perleisti laiką tokiam vangiam tingume, jie netik nesirupina apie savo tėvynę ir apie tuos nelaimingus, kurie jau seniai kankinasi Totorių nevalioje, bet neapgina nė tų kaimiečių, moterių ir vaikų, kurius kas vakars prieš jų akis barbarai išsiveda į nevalę. „Nors dėlei didelės gėdos ir ašaroto rugojimo žmonių jie neva susirenka į kariumenę ir ištraukia į lauką, bet seka iš tolo paskui Busurmanų pulkus, bijodami užgulti ant neprietelių Kristaus kryžiaus. Paėjėję paskui jų dienas dvi ar tris, jie grįžta namon; o kas pasiliko nuo Totorių, paslėpta per biednus valsčionis miškuose iš turtų jų ar gyvulių, tai viską suėda ir likučius išgrobsto". Kurbskis teip gi patėmyja, kad toki papratimai įsivyravo ne nuo seniai, o kad pirma ten gyveno vyrai narsųs ir mylinti tėvynę. Tokią atmainą jis paaiškina nuopuoliu gero tikėjimo ir atvirtimu magnatų į Liuterio eretikystę ir kitas sektas. Šitie smaližiai didžiunai teip pastojo ištvirkę, panėšųs į moteris ir bailųs, jog kaip išgirsta apie barbarų užgulimą, „teip ir užsišauja į labai drutus miestus. Iš tiesų juokų verta: apsišarvoję ginklais,susėda aplink stalą už kupkų, ir seka pasakas su savo girtomis moterimis; o už miesto vartų nenori išeiti, nors po pačiu jų miestu Busurmanai naikintų krikščionis". Toliaus autorius nupasakoja atsitikimą, kurio pats buvo prieregiu. Viename mieste buvo penketas didikų su savo apginkluota šeimyna, ir dar du rotmistru su savais pulkais tuomet, kada gauja Totorių traukė pro šalį, grįždami

namon su grobiu. Keletas gerų karžygių ir prasčiokų nekartą ištiko į mušį su Busurmanais ir negalėjo jų pergalėti; bet nė vienas iš paminėtųjų valdytojų neištraukė ant pagelbos krikščionims. Šitie butų visi buvę išganabyti, jeigu nebutų atvykęs besivejantis pagonus Volynijos pulkas. Pamatę tąjį, Busurmanai iškapojo didesnę dalį suiminių, o kitus palikini leidosi bėgti. Kurbskis giria drąsumą Volyniškių ir jų etmono garsaus Konstantino Ostrogiškio, ir jų karžygiškumą paaiškina tuomi, kad jie pasilikę viernais stačiatikių cerkvei.

Apart Michalonio ir Kurbskio, tuli lenkiški ir rusiški vakarų raštininkai, poetai ir seimų kalbėtojai to laikmečio teip-gi karčiai išmėtinėja šlėktai netekimą sen-ricieriško garbumo, palinkimą prie bylinėjimosi ir jos per didelį prisirišimą prie kaimiško ukio, visatinai prie pelnikavimosi.

Įdomųs, nors vienpusiaujanti ir padidinti, tolesni liudyjimai minėtojo Michalonio apie papročius ir pripratimus sągadynietės jam draugijos.

Sulygindamas savus sątėvainius su moskviečiais ir Totoriais, jis paprastai išaugština ypatybes kaimynų. Teip jis giria taupumą šitų, o peikia taškymą savųjų, kurie mėgsta gyrpelniauti įvairiu ir brangiu drabužiu. Moskviškiai turi apstą girinių žvėrių kailių, bet sabalių paprastai nenešioja, o parduoda juos į Lietuvą, gaudami už juos auksą. Dėvi gi jie, ant paveizdos Totorių, vailokines aštriagales kepures, papuošdami jas auksiniais raikščiais ir brangakmeniais, kurių negadina nė saulė, nė lytus, nė kandys, kaip sabalius. Moskvėnai nevartojo brangių atvežamų audinių; pas juos ne tik prasčiokai, bet ir didikai, ganėdinasi stambia druska, garstyčiomis, česnaku, suogunu ir vaisiais savos žemės; o Lietuviai mėgsta sultingus atvežamus valgymus ir geria įvairius vynus, iš ko pas juos kįla visokios ligos. Ypatingai autorius užrašų užsipuola ant jų girtuoklystės. „Lietuviškuose miestuose nėra tankesnių darbaviečių kaip tos, kur verdasi iš rugių degtinė ir alus. Tuos gėralus imasi drauge ir į karę; o jeigu atsitinka gerti tiktai vandenį, tai nepapratę prie jo gaišta iš tampymų (nuo

gumbo) ir slogų. Valsčionįs dienas ir naktis perleidžia karčiamose, liepdami išmokintoms meškoms linksminti savę šokinėjimais prie volynkos ir užmiršę apie savo lauką. Todėl, pratraldavoję turtą, jie neretai ateina iki badui ir imasi už vagystės ir žmogžudystės; tokiu budu jeib-kokioj Lietuvos provincijoj per vieną mėnesį daugiaus žmonių nubaudžia mirtinai už šituos nusikaltimus, negu visose žemėse Totorių ir Moskvėnų bėgyje šimto ar dviejų šimtų metų(!). Gėrynėse tankiai atsitinka barnys. Diena prasideda pas mus gėrimu degtinės; dar patale gulėdami krykštauja: „vyno, duokite vyno!" Ir geria tą nuodą vyrai, moters ir jaunikaičiai ant ulyčių, ant rinkų, ir prisigėrę nieko negali daryti kaip tiktai miegoti". Tuomi tarpu Moskvijoje didis kniazius Ivanas (III) „atvertė savo žmones prie blaivumo, visur uždraudęs karčiamas". Todėl ten nėra karčiamų, ir jeigu pas kokį nors ukininką atras nors lašą vyno, tai visą jo namą išardo, konfiskuoja lobius, tarnai ir kaimynai, gyvenanti tame pat kaime, baudžiami esti, o pats ant visados sodinamas esti į kalėjimą. Dėlei blaivumo „Moskviškiai miestai turi apstą visokių meistrų, kurie, siųsdami mums medinius kaušus ir lazdas dėl pasirėmimo silpniems, seniems ir girtiems, balnus, jėtis, papuošalus ir visokius bruklius, grobia nuo musų auksą". Nepatėmydamas susilpimo vyriausios valdžios savoj tėvynėje, Michalonis tiktai pasiplatinimu liuono ir girtybės išaiškina netekimą miestų ir skryčių, užkariautų per Moskvos viešpačius, kurių žmonės blaivųs ir nuolatos ginkluoti, o drutvietės apveizėtos nuolatiniais garnizonais, kurie nepavelyja niekam sėdėti vienval namie,bet paeiliui siunčia ant parubežinės sargybos.

„Lietuvoje vienas urėdininkas užima dešimtį urėdų, o kiti prašalinti yra nuo valdžios darbų. Moskvėnai-gi užlaiko lygybę tarpe savųjų ir neduoda vienam daug urėdų; valdymą vieno miesto ant metų arba daugiausiai ant dviejų jie paveda dviem valdymieram drauge ir dviem notaram (djakam). Iš to priedvariniai, tikėdamiesi gauti viršininkystę, uoliaus tarnauja savam viešpačiui, ir valdymierai geriaus apsieina su paval-

diniais, žinodami, kad jie turi išduoti atskaitą ir patekti po sudu, nėsa apskųstasai už kyšius esti priverstas eiti į dvikovystę (lauką) su įartintuoju, nors tasai prigulėtų prie žemesnėsės luomos". „Jų kniazius saugiai elgiasi naminėje ukėje, nieko neniekindamas, teip jog parduoda net šiaudus. Jo česnyse pasiduoda didelės auksinės ir sidabrinės kupkos, vadinamos šiaudinėmis, bejo įgytos už parduotus šiaudus. Iš atsargaus padalinimo urėdų jis dar turi ir tą gerovę, kad tie, kuriuos siunčia apginti rubežius savos žemės, atlikti visokius draugijos reikalus ir net į tolimiausias pasiuntinystes, atlieka tą viską savo lėšomis. Už gerą išpildymą atlyginama esti jiems ne pinigais, bet vietomis valdymierų. O pas mus atbulai, jeigu kas esti siunčiamas kur-nors, nors to nebutų užsipelnęs, gauna paprastai per daug pinigų iš yždo, nors daugelis sugrįžta, nieko neatlikę. Kelionėje toki žmonės esti sunkumu tiems, per kurių valdynes važiuoja, nukamuodami juos patvadomis. Moskvijoje gi niekas neturi tiesos imti patvadas, apart greitunų viešpatystės reikaluose; greitu važiavimu ir tankiu mainymu nuilsusių arklių (nėsa visur stovi to dėlei pagatavi švieži ir sveiki arkliai), jie itin greitai pristato žinias. O pas mus priedvariniai reikalauja patvadų dėl pervežimo savų daigtų, iš ko kįla trukumas patvadų ir męs nepasirengę nukenčiame užpuolius neprietelių, užgulančių pirma negu ateina žinios apie jų pribuvimą. Neseniai pas mus nuo patvadinės pareigos tapo atvalnyti ir tie, kurie kuomet-nors įgyjo savo žemes vienatinai su prievole atlikti ją ant visų kelių, einančių į musų sostapylę Vilnių iš šalių Moskvos, Totorių ir Turkų". Visatinai savuose užrašuose Michalonis reiškiai perstato viršinimą Lietuvos per Moskvą viešpatystės reikaluose, nors katalikas ir lietuviškas patrijotas jis nemėgsta rytinių susiedų, ir vadina Moskviškius žmonėmis kytriais, nepatikimais, negrynširdžiais.

Pagedimas papročių palytėjo, žinoma, ir moteris. Michalonis teip nekantantas iš savų sątėvainių, jog jas stato žemiaus už Totorių moteris. „Totoriai laiko savas pačias užslėptose vietose, o musų pačios vaikščioja po namus dykos draugėje

vyrų, beveik vyriškuose drabužiuose. Iš to geiduliai". Nupuolimas moterių dorybės Lietuvoje, anot autoriaus nuomonės prasidėjo nuo to laiko, kada didi Lietuvos kunigaikščiai suteikė joms tiesas paveldėjimo irp aliko valną pasirinkimą vyrų; kuomet pirma patys paskirdavo joms vedlius, ypač iš žmonių, kurie buvo pagarsėję savo kariškais kiltumais. Dabar-gi, pasitikėdamos ant tulos dalies tėvonijos, jos pastojo netvarkios, ėmė niekinti dorybę, neklausyti globėjų, gimdytojų, vyrų ir rengti pirmlaikinį mirimą gyviemsiems. „Pas mus tulos moters valdo keletą vyrų, turėdamos kaimus, miestus, žemes, vienos ant tiesų tuomlaikinio pasnaudojimo, kitos ant tiesų paveldėjimo, ir tame geidulyje viršininkavimo jos gyvena neva mergaudamos ar našlaudamos neapinasriuotos, kaipo sunkenybė pavaldiniams, persekiodamos vienus neapikanta, prapuldydamos kitus akla meile". Apie liuoną ir skaitlingą svietą kiltųjų moterių galima spręsti iš to, kad tulą „lietuvišką karžygę" veža dievmaldystėn arba į česnį nuo 6 iki 8 vežimų.

Tokiais pat tamsiais dažais jis perstato prispaudimą prasčiokų per šlėktą. Teip, dėlei nevalės suiminių pas Totorius, jis sako: „O męs laikome nuolatinėje nevalioje savus žmones, gautus ne karėje ir ne pirkimu, prigulinčius ne prie svetimos, bet prie musų gentės ir tikybos, našlaičius, beturčius, papuolusius į spąstus per susituokimą su nevalninkėmis; męs darkome savo valdžią ant jų, kamuodami juos, sudarkydami, užmušdami be teismo, dėlei menkiausio nužiurėjimo. Pas Totorius ir Moskvėnus nė vienas urėdinkas negali užmušti žmogų net prie akyplėšaus nusižengimo—ta tiesa pavesta tiktai teisdariams vyriausiuose miestuose. O pas mus po visus vienkiemius ir kaimus daromi yra nusprendimai apie gyvastvą žmonių".

Iš šitų skundų aišku yra, ant kiek išsiplėtojimas baudžiauninkų luomos ir sulyginimas jos su kalpija apsklembė atsinešančius čionai įstatymus Lietuviškųjų Statutų. Juridiškoji pusė buvio sekė paskui faktiškąję. beje, — kaip tatai ir

visur esti—įstatymai suteikė įstatymiškas formas tam, kas jau seniai įsivyravę buvo gyvenime.

Apšvietos reikalai tarp Prusų ir Latvių.

Jau 1518 m. Gedanoje Liuterio mokslas vešėjo, ir veikiai pasiplatino po visą Prusiją; pamokslininkaujant liuteriškiems pamokslininkams, abrozus ir relikvijas nešė lauk iš bažnyčių, zokoninkai ir minyškos bėgo iš kliošторių, net mokytas vyskupas Samijos, Jurgis v. Polenz, stojo už naują mokslą ir jau 1523 m. drauge su Briesman'u, kurį pats Liuteris buvo atsiuntęs į Prusiją, katedroje Karaliaučiaus skelbė evangeliją naujoje dvasėje. Zokono ritteriai negalėjo savo ploščiuose ant ulyčių pasirodyti be apjuokimo žmonių, ir dėlto jie veikiai juos nusivilkę padėjo visiškai. O Liuteriui su Melanchthonu patariant, Albertas pametė kvailą zokono regulą, vedė pačią ir Prusiją pavertė į svietišką ercokystę 1525 m. po lenkų viršvaldysta.

Lenkų poetas Jonas Rybinskis gimė arti Gedanos aplink 1560 m. Mokėsi Gedanoje ir Toruniuje. Nuo 1589 m. trumpai buvo mokytoju lenkiškos kalbos Gedanos mokykloje. Tarp kitų rašė lyriškas eiles į Leoną Sapiegą, lietuvišką kanclerį ir kitus.

Dabar akys tapo atkreiptos ant apšvietimo žmonių, tačiaus drauge su apšvieta jungėsi jau kruvon ir vokietybė. „Jau 16-tame šimtmetyje sunus tikrų lietuvių, pamokinti partikulariškose mokyklose arba šiaip Tilžėje ar Karaliaučiuje, įsilipdavo į vokišką amboną ir nors nepaliaudavo savo šalies kalboje buvę veiklųs, tai vis gi jie atsitraukdavo nuo tautiško elemento, kurio per tai assimiliacija (su vokiečiais) tarpo" (Friedeberg).

Kelmėje (Kulm) iš priežasties anuometinių karių turtai mokslainės, beje dvarai Gogalinė ir Šerbernakiai daug nukentėjo, miestas vėl juos atsiėmė, o vyskupas atsiėmė Žakių maluną, ir tiktai 1518 m. malunas vėl tapo atgrąžintas mokslainei, o dvarų dėlei 1525 m. miestas buvo skųstas į žemišką tei-

smą Toruniuje, ir dovanas galiaus turėjo grąžinti. Platinantíes reformacijai čion mokslainė visiškai nupuolė. Aplink 1537 m. stengėsi ją atkelti iš puolimo vyskupas Varmijos Jonas Dantyšek (gimęs Gedanoje 1485 m., mirė Heilsberge 1548 m.; atsiženklino kaipo lotyniškas poetas), pavesdamas rupestį apie mokslainę kokiam daktarui medicinos Jeronimui Aurimontanui, kurs išauklėjo net keletą kunigų dėl tos mokslainės. Jonui Liubodziejskiui vyskupaujant, kada šlėkta prusų ir miestai priėmė reformaciją, miestas aplink 1554 m. parkvietė ant mokintojo į Kelmę Joną Hoppių, profesorių prie akademijos Karaliaučiuje. Tasai tarp mokintinių ėmė platinti liuterybę. Kad jį už tai vyskupas išvijo, šlėktos seimas Grudziądze velyjo sugrąžinti mokintoją atgal ir nuo karaliaus įgyjo atsakantį paliepimą. Vyskupui pasalaujant, Hoppius išvažiavo į Elbingą rektoriauti prie gymnazijos 1555 m. Dabar mokslainė visai nupuolė. Pradžioje 16-to amžiaus Galimackis buvo palikęs mokslainei legatą – 540 grivinų.

Seniausią mokslainėms rėdą Prusuose davęs yra ercokas Albertas, ir anoje jis ištarė velyjimą, kad visose mokslainėse laikytusi „graži krikščioniška drausmė", kad mokintų iš Liuterio mažojo katechizmo ir tt. Teip pat Albrechtas įsteigė Karaliaučiuje Albertinos universitetą, kurs turėjo buti tikru glamonėtoju vokietybės, ką jis ganėtinai gerai atsiekė. Mokintojai čion atvykdavo iš Pragos ir Štrasburgo. Pradžioje čion lotyniškoji kalba vartojama buvo išguldinėjimuose, vėliaus jau vokiškoji.

Ercokas Albrechtas, panaikinęs asabišką burų baudžiavą, teip-gi paliepė, kad tarpe 28 aliumnų, besimokinančių ant kunigystės kunigaikščio lėšomis aliumnate, prie universiteto prikergtame, 8 turį kilę buti iš Lietuvių giminės. Vienas iš tokių mokintinių buvo Mosvidius, teip gi tojo brotainis Villentas, kurs išleido spaudoje nedėldienių evangelijas ir epistolas, kentėjimus Išganytojo ir 53 skirsnį Jesaijo lietuviškame išguldyme.

Albrechtas liepė pirmas atspausti lietuviškai M. Liuterio

katechizmą. Tai-gi liuteranizmas stojo ant Lietuvos slenksnio naminiuose rubuose, vienok neturėjo didelio pasisekimo, turbut dėl savo vokiškumo, kuriuomi liuteranizmas ir lyg šiamlaik atsiduoda. Jonas Brėtkunas (lotyn. Bretkius, vokiškai Brettchen) buvo protestonišku kunigu pabaigoje 16-to šimtmečio (mirė 1603 m); pirma gyveno Lietuvių aplinkėse ir Labguvos mieste, o po tam Karaliaučiuje, kaipo pamokslininkas prie lietuviškos bažnyčios. Jis guldė į liet. kalbą Bibliją, išleido lietuviškas giesmes, ir parašė „Historia Rerum Prussicarum" (Praetor. 4), kuri rankraštyje dingo. Aplinkėse Labguvos jis tuomet rado dar daug liekanų pagoniškumo (woselbst er viel abgoetterey gefunden. Praetor. 4).

Teip-gi provincijiškes mokyklas įsteigė Albrechtas — Tilžėje dėl Lietuvių, Lyke dėl Lenkų, Salfelde[1]) dėl vokiečių.

Likimas *Scholos Tilsensis*, ypačiai pradžioje jos gyvenimo, buvo tas pats kaip kad likimas miesto Tilžės. „Itin tankiai miesto liežiuviavimai žiauria ranka įsikišo į atsitikimus sumernėjusio mokyklos gyvenimo, žinoma ne su nauda mokslainiškos drausmės, nėsa tankųs vaidai tarp rektoriaus ir archikunigo tankiausiai tuomi tiesiok buvo paaštrinami ir visuomet veiklioji moterių vaidintuvė atženklino moterystės ginčus apsivedusiųjų ir skundimus už nemorališką gyvenimą ant vienstypių mokintojų darypatingais visokeriopais perdėjimais. Atmainingi laikai, atmainingi abrozai! Teatriški mokslainėje perstatymai ir visokios šventės, rusti karės bėda ir pikta barnis.... Viskas yra perėję per provincijiškę mokslainę palei Niamuno upę". (Friedeberg). Dar prieš įsteigimą partikularo 1586 m. ten traukdavo mokintiniai net iš Kauno, Rygos ir Vilniaus ant mokinimosi. Tilžės dumčiai reikalavo, kad ercokas savo lėšomis apveizėtų keletą gabesnių mokintinių, ar tai vaikų lietuviškų kunigų ar kitų biednų ukėsų. Pirmu rektoriumi partikulariškės mokslainės 1586 m. tapo per markgro-

1) Salfeldo įsteiga šiądien yra karališkaja žmonių mokykla, miestas-gi turi nedaug viršaus 2.000 gyventojų.

vą Jurgį Pridrikį paskirtas Valentinas Tenneris iš Karaliaučiaus, kurs rektoriavo iki 1598 m., kada tapo atleistas už susipykimą su burgomistru.

Dėl gero mokslainių ir apšvietimo kunigija, nors ji didokas duokles ant to rinko, visai nieko nedarė, pati iš patiesdugno sugedusi budama (nes ne vieną vyskupą tuomet Lenkijoje ir Prusuose „prancuzai" suėdė), ir drauge dar priešinosi įsteigimui liaudinių mokslainių miestuose, kaip lyginai įsteigimui augštesnėsės apšvietimo įrėdnės *Vidžemyje*. Bagotesni ukėsai miestų, kurie tuomet vienval su Vokietija buvo susinešimuose, kur tuomet nauja šviesa apšvietimo platinosi, turėjo savo vaikus siuntinėti į Vokietiją dėl mokslo. Ypačiai tuomet garsi buvo mokslainė Treptove Pamariuose, kur daug vidžemiškių mokinosi ir iš kur mokslas Liuterio tapo parneštas į Vidžemį. Rods arkivyskupas Rygos, Kasparas Lindė (1509—24), liepė savo dvaruose žmonėms poterių mokintiesi, ir neišmokusius rykštėmis pliekdino, bet tai mažai ką ženklino ir neilgam tepateko. Laukininkai nežinėje bei prietaruose žliugėjo. Už tai apsiėjimai buvo nežmoniški, kaip ritterių, teip kunigų, ką liudyja skeletai, rasti užmurytais sienose zokonopylių, ir bažnyčių bei kliošторių, k. a. Jokubo bažnyčioje Rygoje, sklepe pylies Arensburgo ant Oezelio salos, pylyje Ass Estijoje, pylyje Rėvalio, muruose pylių Hapsaliuje ir Veisenšteine, pylyje Vesenbergo, pylyje Rygos (Monum. Liv. ant. IV. p. 123), bažnyčioje Arraše. Dėlto, ritterija ir kunigija, kaip piktžolės, kurios kožną sėklą dorybės ir žmoniškumo nustelbė, brendė dabar pačios ant ruscios mirties. Pataikavimas, išdydumas, grazna ir girpelnystė, lėbavimai begalo ir kekšystė —tai buvo kvietkos anuometinės draugijos. Kekšystė bei svetimoterystė čion nėkuomet nebuvo baustos nė per įstatymus, nė per vyskupus, nė per ponus.

„Rods Vidžemyje ritteriški ir neritteriški kunigai, su tikra prajauta išlaikymo savęs, buvo darę ką galėdami, idant kožną šviesą apšvietimo atgrasinti nuo paveizdingos valstijos;

per stropiai uždarytas langavėres vienok šian ir ten spindulys saulės perlindo ir buvo silpnutę šviesą paplatinęs viduryje plataus kunigiško triobėsio. Sujudėjo silpnas dvasiškas gaivumas, kurs, negalėdamas vešėti pustamsoje, ieškojo svetur šviesos ir šilumos" (Rutenberg).

Jonas Bugenhagen ir Andrius Knoepken buvo įsteigę Pamariuose mokslainę Treptove, kur per ilgus metus mokėsi jaunuomenė iš Vidžemio miestų, ypačiai Rygos. Nuo 1517 m. mokintojai, prislinkę prie Liuterio, tojo mokslą įteikė ir savo mokintiniams. Kad 1521 m. Treptove mokytiniai neapsiėjo be dalyvumo sumišime prieš šv. Antano zokoninkus, vyskupas Erasmus v. Mannteufel baudė kaltininkus, uždarė mokslainę ir mokintojus išvijo iš savo vyskupijos. Knoepken, pagal Melanchthono patarmę, traukė į Rygą su jaunuomene ir ten ją toliaus mokino su tokia pasekme, jog jau 1522 m, po priedanga burmistro Durkopo Petrinėje bažnyčioje disputus laikė su popiežiškiais kunigais ir galiaus pastojo arkidijakonu prie Petrinės bažnyčios (+1539) ir daug užsipelnė dėl praplatinimo protestonybės.

Iki puolant zokono valstijai Vidžemyje nebuvo spaustuvės!!

Ypačiai reformacijos svarba guli tame, kad įvyko Vidžemyje reforma mokslainės, kuri dabar tapo visiškai išveržta iš rankų katalikiškų kunigų ir pagal reikalus naujos gadynės suorganizuota. Dėl to mierio duma 1529 m. pašaukė draugą Erasmo ir Liuterio, Jokubą Battų, sunų Zeelandiškio buro, į Rygą ir paskyrė jį rektoriumi naujai organizuotos katedrinės mokslainės. Jis rektoriavo per 10 metų ir sodino apšvietimą į širdis ir dvasę jaunuomenės. Po tam jis, kaip kad Lohmuelleris 1535 m., apleido katalikiškai protestonišką dvynvalstiją Vidžemio, ir kad jis 1543 m. vėl tapo į Rygą partrauktas už superintendentą, jis numiręs iš tužbos ir rupesčių, kokius jam prigatavyję buvę jo paties buvusiejie mokytiniai.—Klioštoriai tapo konfiskavoti, 1539 m., atskyrus klioštorių Marijos Mag-

dališkės, kur gyveno dukters ponų, kuris kliuštorius po pasilavimo lenkams tapo pavestas jezuvitams.

Kas link mokslainės Rygoje, tai ji įgyjo dotacijas iš dalies nuo sekvestruotų kliošturių, juk kliuštorius Pilkųjų Minyškų Rygoje tapo 1553 m. tiesiok permainytas į protestonišką mergų mokslainę. Bet jau 1540 m. teip vad. *Bažnytinė Rėda* buvo įsteigta iš mokesčių Dumos ir Seniunų dėl išlaikymo bažnyčių ir mokslainių ir dėl užlaikymo pamokslininkų, kaip ir dėl auklėjimo jaunų theoliogų, ant ko pats tiktai burmistras Ulenbrock'as davė 10.000 markių. Dėl tolygių mierių, rods 1558 m. tapo per didžiąją gildiją įsteigta su kapitalu iš 1.000 markių, *Pamaldi Dovana* (Milde Gift) ir pavesta ant rėdymo dviem seniunam ir dviem ukėsam. Tas pat įvyko Rėvaliuje, o gal ir Tėrbatoje. Šiaip visose provincijose Vidžemiškės valstijos ni-kur šnekos nėra apie tolygias įstaigas; pats vienas komturas Dunaburgo, Gotthardas Kettler, rupinosi prikalbinti zokoną ant įsteigimo mokslainės Pernavoje *dėl tengymių* ir dėl to mierio buvo susinešęs su istorijos rašėju Chytraeu dėl apėmimo rektorato. Pats dalykas pražuvo kilus karės audroms, tečiaus jau pati mintis guodoja tą, kuris ją turėjo, pakelia jį augštyn virš jo visos aplinkės; čion privesiu, ką Chytraeus rašo prakalboje į Salomoną Henning'ą (Scriptor. rer. liv. II. 200):

„Jo kunigaikštiška mylista jau pirm 30 metų, kada jis dar buvo komturu Dunaburgo, su manimi derybavo per labąjį Jurgį v. Sieberg, pylies Rygos komturą: kadą gi jis tarėsi įsteigti gerą mokslainę arba gymnaziją Pernavoje, ten šale dailų iškalbos ir kalbų ypačiai Katekismą ir Summą krikščioniško mokslo stropiai sodinti, ir *nevokiškųjų ėstų, latvių bei kurų vaikus* lotynišką kalbą ir krikščionišką mokslą nuodugniai mokinti ir prirengti ant urėdo pamokslininkų ir išmokinti;—kad aš dėl tos mokslainės apsiimčiau buti rektoriumi".

Čion tai su paguodone stovime prieš vyrą, kuris netik savo gadynę suprato, bet savo šviesa ir drąsa ją pralenkė. Jeigu jis 1526 m. butų buvęs perdėtiniu zokono, arba kada jis

pastojo zokono mistru, jei butų turėjęs laiko dėl reformų, tai gal jis butų siubuojančią ir išgverusią valstiją pastatęs ant naujos papėdės, kaip kad Albertas Prusijoje padarė.

Karaliaujant Zygmantui Seniui (1506—1548) *Lenkijoje* apšvietimas kilo augštyn. „Netiktai pagal savo didumą ir karišką garbę Lenkija švietė, bet ir mokslai joje pasikėlė iki girtinam augštumui, ko nė vienvalinės karės neįstengė sutramdyti. Poetai, istorikai ir mokslininkai kožname užsiėmime suteikė nesuskaitomus atrodymus żydėjimo mokslų Lenkijoje ir įgyjo visoje Europoje prigulintį pripažinimą. Kopernikas, žmogus-svieto, buvo vaiku Lenkijos (polytiškai rods, bet iš gimimo buvo sen-prusis). Mathematikas Vaitiekus iš Brudzevo, autorius veikalo „Commentarius in theoriam planetarum". —buvo mokintoju Koperniko [1]). Krokuvos astrologai išleisdinėjo nuo 1494 m. kalendorius su prognostikomis, labai pajieškomus užrubežyje. Pirklyba lygiu budu kaip pramonė vešėjo Lenkijoje. Dailos, iš Italijos į Lenkiją perkraustytos, pakilo čion iki żymiam augštumui ir įgyjo didelę garbę. Ne tiktai Lenkiją, bet ir svetimas šalis pucšė ranka lenkiškų daildarių abrozuose, statuvose ir trobėsiuose". (Goehring).

Bet už tai, po įtekme Bonos, pačios Zygmanto Senio, iš kitos pusės „viršų turėjo (kaip rašo J. Moraševskis) palaidunai ir bemoksliai: Gamrat'as baustinais prietikiais su Bona susivienyjęs, Branickis liežuvninkas, Noskovskis sukčius. Dzieržkovskis kvailys, Latalickis tuščias girtuoklis, Bučackis paleistuvis, Lukas Górka nuomėmys, Iżbickis zmogžuda, Uchańskis, Ciffra ir Drohojovskis atskalunai įsipirko ant vyskupyščių. Petras Kmita Sobieńskis iš Visnicos, tapo patikėtiniais

1) Tas Vaitiekus B'ar Budzevskis (gim. 1445 m.) įgyjo 1476 m. katedrą mathematikos ir astronomijos universitete Krokuvos, ir 1494 m. tapo pašauktas ant raštininko karalaičio Aleksandro Jagėliuno, anuometinio did. kunigaikščio Lietuvos, ir nubaigė savo amžių prie jo šono. Mirė 1497 m. Vilniuje, kur tapo palaidotas katedros bažnyčioje. Jo veikalas: „Commentaria util'ssima in theoriis planetarum" (Mediolanum 1495).

Bonos, o buvo godus, sragus, smarkaujantis ir guvus, drauge su tuomi turėjo protą, gabumą ir lavumą vadžiojime žmonių. Su pagelba Petro ir Martino Zborovskių įsitaisė Kmita šalininkus".

Iš Čechų išvyti Hussitai rado prieglaudą Lenkijoje ir čion platino Liuterio mokslą. Už tai veikiai prie Zygmanto Augusto šlėkta seimuose ėmė reikalauti, kad atimtas taptų teismas nuo vyskupų, kurie buvo tąjį prisisavinę, kad vyskupai toliaus neprigulėtų prie senato, kad mokyklos, kunigų žinioje ėsančios, taptų pavestos svietiškiems žmonėms ir tt. Žinoma kunigija labai tam priešinosi, net be kraujo praliejimo neapsiėjo.

Maskoliją valdė Vosylius III nuo 1505—1534 m.; tai buvo sragus valdymieras. Rusija prie jo žengė didoką žingsnį ant kelio progreso. Jis ėjo pėdomis savo tėvo, ir šalis ėjo drutyn, labyn, pasilaikantyn. Galybė kniazių galutinai tapo paveikta, o intrigomis bei spėka valnastys tapo paglemžtos nuo Novgorodo (1479) ir Pleskavos (1510). Autokratija dabar plačiai išsiskėtė. Jis pirmą savo pačią pavarė, o iš antros — Elenos Glinskiutės, mirdamas paliko kudikiu Ivaną IV(1534-1581), kurio regente pastojo motina. Kada toji mirė 1538 m., tur-but nuo nuodų, bajorai valdė šalį, patys tarp savęs tąsydamiesi, nežiurint į Lietuvių ir Lenkų naudojimąsi iš tos progos. Ivanas augo kaip barbaras, kankindamas gyvulius, sujodydamas moteris ir tt. Jis veikiai ryžosi išsivalninti nuo oligarchijos, laikydamas absoliutizmą už tikrąjį jieškinį. Jau 14 metų sulaukęs, užpjudė šunymis kniazių Šuiskį! Jo augintojai niekur jo nebaudė, visam-kame valią davė. Užmačios jo lyginosi jo smarkininkavimams. 1546 m. jis karunuodinosi caru Maskolijos. Veikiai jis vedė už pačią švelnią Anastaziją Romanoviutę. Žmonių apmaudas buvo didelis ant paleistuvingo caro. Nesykį Moskva tapo padegta, sykį net palocius Ivano.... Čion monachas Sylvestras, prie caro prisigriebęs, graudeno jį — caras metavojosi. Gyvuojant Sylvestrui ir Anastazijai jis pildė savas pareigas, buvo išmintingas ir dorus, prie savęs

teip-gi į dumą priėmė gerus vyrus. Pagalvės tapo palengvintos, armija geriaus apmokėta, ir sudžioms bei gubernatoriams uždrausta pagal tikslą imtiesi atlyginimą, bet gavo algas. Pirklyba pasigerino, Archangelsko miestas tapo įsteigtas. spauda raštų tapo įvesdinta, ir su pavelene Karolio V daug architektų, maliorių ir mokslinčių atvyko į sostapylę. Kompanija maskoliškų pirklių Londone tapo įtaisyta, o pakraščiuose Baltosios marės daug angliškų faktorijų. Territorija Kazaniaus tapo apveikta ir annektuota, ir daugelis rusiškų emigrantų pasipylė į šitą šalį. Užėmimas Astrachaniaus pasmagino pirklybą ant Kaspijos marės. Veikiai pati Siberija tapo užimta dėl Maskolijos.

1551 m. cerkvių dalykai tapo sureguliavoti, išleidžiant *Stoglavą*; tarp kitko tapo įsteigtos tautiškos mokslainės visoje šalyje. Vaikai turėjo mokintiesi skaityti ir rašyti ir chore giedoti ir skaityti bibliją cerkvėj. Tačiaus popai ilgai likosi labai tamsųs, neapšviesti....

1553 m. Ivanas paėmė po savo globa spaustuvininkus Ivaną Fedorovą ir Petrą Mstislaviec'ą; tuojau atspausdino Apostolą (veikalus apaštalų ir jų gromatas). Bet mirus metropolitui Makarui 1564 m., jie turėjo bėgti į užrubežį ir Ostroge, Volynijoje, 1581 m. jie išleido Bibliją. (Iki caraujant Michailui Maskolijoje nebebuvo bandyta spausdinti knygas). Čion buvo presą įsteigęs Konstantas kunigaikštis Ostrogiškis, karštas gynėjas pravoslavijos.

Mirus 1560 m. Ana tazijai, Ivanas pastojo lyg pasiutęs. Jis pavarė savo dumčius, o kada kilo pasipriešinimas, tai priešgynos tapo mirtin pasmerkti. Kas nepaklausė, turėjo mirti, ir pats Ivanas keletą kniazių nudurė. Ivanas skundėsi, kad per mažai aukų tepuolą! Vadovu neužsiganėdinančiųjų pastojo kniazius Andrius Kurbskis, ir nujutęs Ivano žadus jį suimti, jis išsinešino į Lietuvą, kur prisidėjo prie Zygmanto ekspedicijos prieš Maskoliją, pasiuntęs gromatas su išmėtinėjimais prie caro. Nuo to sykio Ivanas vienval tarėsi matąs suokalbius bajorų ir popų prieš savo gyvastį. Žmonės, daug ken-

tėję nuo bajorų buvo šiek-tiek prisirišę prie caro, kurs trumpino sauvalę didžiunų. „Jie *mylėjo* jį kaip kad Romėnai Neroną, kaip kad Ispanai mylėjo Ferdinandą VII, kaip kad Anglai mylėjo Heinriką VIII.... Valdžia vieno teriono, nors labai priegadinga, buvo pakeltinesnė už valdžią daugelio" (Gossip). Dėl išbandymo žmonių dvasės caras, pametinas valdžią, nuvyko į Aleksandrovską; žmonėms kirštaut, deputacija ponų ir popų prašė jo, kad grįžtų ir nubaustų kaltininkus. Atsimainęs ant kuno ir dušioje, caras sugrįžo į Moskvą, įsteigė saugstančius jį šaulius (strielcy) iš 1.000 vyrų pasiučiausių, kuriems paliepė prie balno seidoko nešioti šuns galvą ir šluotą, kaipo ženklą, jog iššlavė Rusiją ir išnaikino jos neprielius. Tie šauliai rubavojo ir priespaudoj viską laikė be bausmės, jų žodis buvo atrodymu kokio-nors skundo, pagrobtų turtų nuo pralobėlių jie dalį gaudavo. Jie buvo visų bijomi ir plustami. Dabar Ivanas vėl valdžią paėmė į savo rankas, valdžią terroro. Princai ir bajorai buvo naikinami kruvomis ant sykio, vieni ugnia, kiti per budelį, kiti perbesti mietu, kuomet paprasti buvo įvairumai kankynėse, kur auka raitosi po kančia tai šalčio, tai verdančio vandens. Moters, tankiai išvilktos iki nuogam, buvo rodomos žmonėms, pirma negu jas paskersdavo. Prie šitos gyvuliškos formos kraugėrumo paprastai pribudavo pats siaubunas išduoti savo nuosprendinį. Iš tiesų jis pasistatė sau už pareigą prieregiu buti kožnos didesnės ekzekucijos, o jo džiaugsmą, išduodant nuosprendinį, perviršydavo pasigėrėjimas matant, kaip jį išpildo" (Gossip). Kuomi toliaus, tuomi labiaus jis neišsitikėjo, ir vis daugiaus reikalavo aukų, bijodamas pasiliauti savo užmanyme. Tai jis atsidavė papiktinančiam geidulingumui, tai vėl budavo per sąvaičių sąvaites surugęs, keldavosi anksti, daug melsdavosi, tankiai pasnikaudavo, ir atlikdavo naminę tarnystą pats savomis rankomis. Apleidęs palocių Kremliuje, jis apsigyveno Aleksandrovske, kurį liepė saugiai sergėti. Čion palocių jis paverté į kliošторių, 300 savo pasibaisėtiniausių sėbrų vadino monakais, o pats savę abatu. Ypačiai kalėjimas buvo laiko-

mas pilnas, ir popietę ten caras perleisdavo, prisiżiurėdamas kankynėms nelaimingų savo aukų. Iš čion jis siuntinėjo savo baisias įsakmes. Pilningi miestai buvo išnaikinami dėl mažiausių menkniekių, teip buvo su Torżeku, su Kolomna, su Novgorodu. Traukdamas 1579 m. prieš Novgorodą, jis išżudė populiaciją Klino, Tvėrių, kur nusmaugdino teip gi apkalintą Philypą, įpėdinį Athanazijaus. Po tam aprubavojo Zemenių, Gorodiščę, ir įėjo į Novgorodą. „Per penketą sąvaičių miestas pastojo scena żmogżudysčių ir rubavonės. Diena į dieną 500 iki 1.000 jo gyventojų, buvo gabenami ant mirties. Jų likimas buvo atliekamas visokeriopu budu: vieni tapo sušaudyti, kiti subadyti ir sukapoti šoblėmis; kiti aptepti deganČia medega ir po tam padegti; kiti tapo pririšti prie šlajų, tampomi per ulyčias pas tiltą per Volchovą, ir ten buvo nustumiami į upę; kuomet kareiviai, apginkluoti raguotinėms ar kirviais, stovėjo neleisdami priplaukti prie krašto. Iki šiądien prasti żmonės įtiki, kad prieżastis, kodėl upė toj vietoj neużšala, net šalčiausiose żiemose, ėsanti ta, kad ten tapo tuomet kraujas pralietas". (Gossip). Visas brangmenas išrubavojus ir pusę gyventojų (bent 60,000) mirtinai pasmerkus, Ivanas apstabdė pustyjimą ir żudymą. Pasakęs likusiems gyvais pamokslą, kad tai vis įvykę esą dėl jų labo, ir kad jie melstųsi uż savo geradėją, idant jis ilgai ir laimingai juos valdytų, Ivanas atsisveikino. Tai-gi prie żudynių prisideda dar apšaipymas! Grįżdamas į Moskvą, Ivanas nukako į Pleskavą; bet pagązdintas kas-żin kokio magiko ir apgaviko, jis miesto nepustyjo, tik išrubavodino turtingiausius namus. Savo pasiutimo čiukurą Ivanas pasiekė użmušdamas savą sunų, kada tasai użsistojo uż savo skriaudżiamą pačią, su geleżine lazda. Nuo tos valandos graużė jį vidurinis kirminas, jam vaidinosi baisųs abrozai, naktį iš patalo pakilęs jis trankydavo galvą į sieną arba puolęs ant aslos jis keldavo baisų šauksmą. Żiemą 1580 m. jis ėmė eiti silpnyn, nors jo budas tuomi labiaus sukaprisėjo. Tokiose valandose jis nużudė gydytoją Elizėjų Bomelių. Galiaus pats mirė ir „tokiu budu išvalnyjo svietą nuo teriono,

kurio piktadarystos prieš valnybę ir morališkumą perviršyjo piktadarystas Nerono ar Kaligulos, kuomet jo kraulakumas, jo pasalumas, ir jo paniekintinas nelabumas randa tik silpną parallėlę Liudvike XI Francuzijos" (Gossip). Pabaigoje jo gyvenimo du sykiu Krimo Totoriai pustyjo šalį, sykį 1571 m. net sudegino Moskvą. Ivanui pasislėpus atvangioj vietoj, Lenkai teip-gi antpuldinėjo, bet effektą tų antpuolių jis mokėjo neutralizuoti tuomi, kad nuo popiežiaus Gregoro XIII jis reikalavo pamokintojo katalikų tikėjime. Bet Passeviniui, pasiųstamjam mokytojui, nepasisekė. Kada sykį jis pasakė, jog garbė atidaviama popiežiui priklauso jam kaipo „galvai krikščionijos, vadui visų įtikinčių monarchų, dalyvunui sosto apaštalo Petro, net paties Kristaus", Ivanas atsakė kytriai: „Krikščionys turi tik vieną tėvą, kuris yra danguje. Męs, princai ant žemės, esame pakelti ant sosto svietiškais įstatymais. Mokintiniai apaštalų turėtų buti nuožemųs ir išmintingi. Mums, princams, priklauso cėzariška pagarbė; popiežiams ir patriarchams—pagarbė vyskupystės.... Tas, kurs išdrįsta vadinti savę dalyvunu sosto Kristaus, kuris pats savę pasodino ant sėdenės (lyg ant debesių aniolų), kuris negyvena palei šventą krikščionių doktriną, — toks popiežius yra vilku, o ne piemeniu". Kada mieris Ivano buvo išsipildęs, jis Possevinį atleido sakydamas: „Romos katalikai turi valę gyventi pas mus pamaldingą ir garbų gyvenimą; to gana". Prašomas išguiti „nuodingus liuteriškius", jis tiesiok atsisakė nuo to. Tai-gi pristigo tik vieno dalyko, Ivanui valdymieraujant, užbaigimui terionybės—beje persekiojimų už religiją!

Feodorui, sunui Ivano, valdant (1581—1598), įgyjo didelę galybę Boris Godunovas, caro šešiuras, kurs mokėjo patraukti žmones savo dorumu. Caro brolis Dimitras tapo nužurdotas Uglyčiuje 1591 m. ir daug kitų caro giminių išmirė uma mirtimi; visi šnibždėjo, kad Godunovas buvo to viso priežastimi. Vėliaus net kilo gandas, kad Dimitras nė nebuvęs užmuštu. Godunovas viską valdė šviesiai, nors atsargiai. Jis įsteigė Tobolską; jis sudrutino Smolenską; jis nunešė civiliza-

ciją Siberijon. Nudegus Moskvai, jis pats savo lėšomis didelę davė globą. Krimo Totorius, kurie net iki Moskvai buvo atsibastę, Godunovas pergalėjo ir išgujo. Didžiunus jam neprietelingus išbanityjo, o kitus prie savęs patraukė įvesdindamas baudžiavas. Maskolija buvo mat nuo seniai padalinta ant *mirų*, prie kurių prigulėjo visi mužikai; mir — tai buvo prasčiokų svietas. Mir turėjo žemę, kurią šeimynos dalinosi kas 9 metai; tiesa savasties buvo rankose draugijos. Tarpe mirų neretai gulėjo dideli plotai žemės, ant kurių mužikai parsisamdydavo ant tulo laiko ar ant amžių. Aplink 1593 m. prasidėjo didelė migracija mužikų į pietus, tuli mirai supustėjo. Nekurie tad mirai reikalavo, kad išeiviai paliktų substitutus savo vietoje. Didžiunai skundėsi ant trukumo darbininkų. Godunovas už tai apskelbė įstatymą, kad nuo dienos šv. Jurgio 1593 m. pasiliauja privilegija valnų kraustynių; tokiu budu daugybės mužikų pastojo *adscripti glebae*, ir turėjo po 3 dienas ant sąvaitės dirbti dėl pono arba mokėti jam randą—*obrok*. Tokia sistema ėjo drutyn ir platinosi, ir su laiku pastojo dėme maskolių valdžios. 1598 m. mirė Feodoras, paskutinis vyriškis tiesioje linijoje iš giminės vikingų, valdžiusių Rusiją bėgyje 730 metų. Rods buvo dar pašalinės šakos, paeinančios nuo minėtųjų vikingų; tarp tų randasi teip-gi Romanovai.

Bajorams prašant, Boris Godunovas, po ilgų atsikratinėjimų, apsiėmė tapti curu, ypačiai krupštaujant jo pagelbininkui pirmamjam Maskolijos patrijarkui Jobui.. Boriso valdymas trumpas, bet be kloties. Nesisekė jam moteryste susigentinti su Europos valdymierais. Popai papriešyjo jo norams įsteigti universitetą apšvietimui svieto ir mokymuisi svetimų kalbų. Nė Austrija nė Persija nenorėjo stoti su juomi į vienybę prieš Turkus. Su Lenkija ir su Lietuva jis stengėsi draugybas laikyti. Kilus brangmečiui 1601—3 m., žmonės rugojo ir zurgojo ant Boris'o, lyg butų jis atnešęs buvęs javų neužderėjimą. Tame laike plito gandas tarp žmonių, kad Dimitras gyvas ėsąs ir kad su Zygmanto pagelba jis rengiasi atjieškoti savo sostą Moskvoje.

Zygmantas Augustas

(Didis Lietuvos kunigaikštis 1544-1572, o Lenkų karalius nuo 1548 m.)

Dar 1544 m. Zygmantas Senis galutinai pavedė valdžią Didės Kunigaikštystės savam sunui Zygmantui Augustui, kurs buvo Lietuvos pastaru didžiu kunigaikščiu, karunuodintu su Gedimino mytra; paskui, mat, karaliai Lenkijos, aprenkami šlėktos abiejų tautų, tuomi pačiu pastodavo ir didžiais Lietuvos kunigaikščiais.

Zyg. Augustas turėjo 23 metus, kada apsivedė su Elzbieta, dukterimi Ferdinando, karaliaus Vengrijos ir Čechijos; buvo tikėta, kad gentystė sudrutins ryšius tarp namų Jagėliunų ir Habsburgų. Bet karalienė Bona, bijodama netekti įtekmės ant sunaus,savo intrigomis atšaldė sunaus prisirišimą prie jaunos moters, kuri veikiai iš susikrimtimo pasimirė, nepalikusi ainių; pikti liežuviai paleido net paskalą apie apipenėjimą (1545 m.).

Kada Zygmantas Senis pavedė sunui valdymą did. kunigaikštystės Lietuvos, Zyg. Augustas apsigyveno Vilniuje, kur priedvariniai didikai lielinosi prie jo, girdami vienval jo valdymo gudrumą. Mat karalaitis buvo labai duosnus dėl didikų. Jis atsižymėjo eikvumu ir dideliais išleidimais savo dvaro net tokiame laike, kada šalį aplankė neužauglius ir podraug badmetis kilo tarpe vargšų. Nežiurint į vargą žmonių, Vilniaus dvaras nė kiek nenorėjo sumažinti skaitlių suvartojamų kasdien galvijų, alaus ir midaus; nuskurdę valsčionys, su dideliu pasistengimu, turėjo iš tolimų vietų vežti čionai avižas, šieną, maistą. Česnys, muzika, šokiai ir maskarados, perimtos nuo Italų, ir tame liudname laike nepasiliovė dvare jauno Lietuvos valdymiero, kuriam greitai atgriso valdymo rupesčiai ir kuris atsidavė lošoms skritulyje linksmios šlėktos, suvažiuojančios čion iš visų pusių,idant prisimeilinti savam viešpačiui. Zyg. Augustas teip sutingęs buvo, jog svarbesnius reikalus paprato atidėlioti ant rytojaus.

Čion gyveno labai graži moteriškė Barbora, duktė did.

liet. hetmono Jurgio Radivilo ir našlė Trakų vaivados Goštauto, kuris ne po ilgo su ja pagyvenimo pasimirė ir mirdamas paliko jai savo didelius lobius. Zyg. Augustas įsivėpsojo į ją, o ir jijė pamylėjo didį kunigaikštį. Radivilų palocius buvo artymais pylies didžio kunigaikščio, ir aplankai Zyg. Augusto tankiai atsikartojo, ypačiai naktymis. Brolis ir pusbrolis Barboros užsispyrė, kad Zyg. Augustas apsivestų; tas apsiėmė, bet po išlyga, kad tatai pasiliktų paslaptyje, iki ateis tinkamas laikas. Be Radivilų šeimynos, prieregiais sutuoktuvių buvo storasta Davainius ir stalininkas Kinzgaila, rugpjutyje 1547 m.

Bet karalienė Bona ir Lenkų šlėkta turėjo kitokį tikslą ir už tai labai tužo. Bona judino visas sprendzinas Lenkijoje prieš Barborą, kuri dabar gyveno Radivilų pylyje Dubenknose, ant augštos kalvos gulinčioje, tarp vandenių, į keletą mylių nuo Vilniaus. Ji gyveno apvienėjusi po sargyba savo brolio Mikalojaus Rudžio ir ištikimo Davainiaus, nėsa prisibaimyjo, kad Bona ar nenuodytų ar nepagautų. Ašaros ir neramumas sumenkino sveikatą jaunos moteriškės, kuri tuomi tarpu persileido, ir tai įvyko tuomet, kada karališkoji šeimyna labiausiai troško ainių dėl užsilikimo Jagėliunų dynastijos. Jau po Zygmanto laidotuvių, senatas unkštė prieš karalių, o Bona ir prašė gerumu ir grasino, meilinosi ir rugojo, bet niekas negelbėjo. Bonai netinkant keliauti į savo lobius Mozurijoje ir apsigyvenus Varšavoje, Zygmantas Augustas sugrįžo į Vilnių, idant Barborą vežtiesi į Lenkiją, kur Krokuvos seime jis laukė didelės oppozicijos, ypačiai po įtekme Krokuvos vaivados P. Kmitos, Gniezno archivyskupo M. Dzierżgovskio, Poznaniaus kašteliono And. Górkos ir kitų. Karaliaus šalį laikė J. Tarnovskis ir vyskupas Maciejovskis Lenkijoje, o Radivilų šeimyna Lietuvoje. Vaivadijose ir pavietuose platino gandą, buk lietuviškos raganos užkerėjo karalių, buk apsivedimas karaliaus su Barbora žemina karališką namą, Lenkijos ženklumą, ir buk rengia pražuvą dėl jos! Barbora tuomi tarpu apsibuvo Radomiuje su savo dvaru. 1 d. lapkričio 1548 m.

atsidarė Krokuvos seimas, kur Zygmantas Augustas ragino rupintiesi apie drutą apginklą šalies nuo neprietelių; bet pa- slai—Boratynskis, Lupa Podlovskis ir Sierakovskis — ażuot to, peikė karaliaus susituokimą. Kmita, Górka ir archivysku- pas reikalavo perskyrų su Barbora; vyskupas-gi Jeronimas Laskis norėjo jeib kokiu budu prašalinti šitąjį nesmagumą. Tarnovskis susituokime nematė jokios bjaurybės, ir atidavi- nėjo ant karaliaus valios. Paslai, puolę ant kelių, meldė, idant Zygmantas Augustas mestų Barborą; tada karalius pasakė: „Nors paskutinių marškinių netekčiau, aš Barboros nepame- siu, ir ką man dievas żadėjo, to laikysiuosi". Oppozicija sena- te aptyko. Suėjus abiem trobėsiam į kruvą, A. Górka ragina karalių persiskirti su pačia, tad karalius pertraukęs jo kalbą, pasakė: „Kas atsitiko, negali jau atsimainyti; o jums pritin- ka, ne to manęs prašytis, idant pačiai laużyčiau prisieką, bet to, idant kożnam żmogui ant svieto išlaikyčiau. Prisiekiau, kad pačios nepamesiu, iki dievas laikys mane ant svieto: o mielesnė man yra mano prisieka, negu visos ant żemės kara- lystės". Išėjus karaliui iš susirinkimo, Sandomieriaus vaivada Jonas Tęčynskis sakės bevelyjąs Turkų sultoną karališkoje pylyje, negu Barborą uż karalienę! Ko gi čion Lenkai norėjo? Juk Elzbieta Pileckiutė ir Barbora Zapolskiutė—karalienės, nebuvo kilusios iš karališkų namų, o pirmoji pati Zygmanto Senio buvo vos šlėkčiute. Radivilai juk-gi buvo kunigaikš- čiais iš senų senovės, ir prieg tam ciesorius Maksimilijonas buvo jiems suteikęs titulą kunigaikščių imperijos; tik Bonos intrigos ir dovanos gundė šlėktą prieš Barborą kaipo kilusią iš Lietuvos! Karalius pertraukė seimo audras ir ėmėsi tekinėti apie sudą. Lenkų oppozicija, pamačiusi, kad nieko nelaimės, ketino neleisti Barborai karunuotiesi! Pradżioje 1549 m. Zyg- mantas Augustas su pačia vėl atkako į Vilnių, kur su Mosk- va tapo pailgintas ginklų sudėjimas ant 3 metų, nors Lietuva nepripażino Ivanui naujai priimto titulo—„caro". Lenkai-gi urzgė ir jau sątaravosi numesti Zygmantą Augustą nuo Len- kijos sosto; tik Lietuva juos nuo to sulaikė. Jau Piotrkovo

seime 1550 m. neliko oppozicijos prieš karalių, nežiurint į tai, kad nesiliovė arzinimai Bonos, kuri griebėsi net už čėrų.... Bet ir ragana tapo suimta, atvežta į Brasčius klėtkoje, abrozais apklijuotoje, ir ten sudeginta!.... [1])

Zygmantas Augustas surašęs buvo gegužyje 1549 m. diplomatišką aktą, užtikrinantį karalienei įėmimus, jeigu tektų likti našle, iš lobių Lietuvoje, nešančių daugiaus kaip 100 000 anuometinių auksinų. Barborai užrašė pylį Kaune, su Rumšiške; visą valsčių, muitus, kamaras ir visokius įėmimus Kauno; Merkinę ir Alytų su palivaikais: Sieniai, Žodiškiai, Toleraišiai; dvarus: Dorsuniškę, Birštonas, Žėžmariai, Zoskai, Stakliškė, Kormilovo, Vilkija, Veliuona, Skir-tonai, Raseiniai ir Josvainiai. Bona ir Lietuvoje nesnaudė: ji rengė savo šalininkus, naudojosi iš vaidų tarp maršalko Mikalojaus Juodekšnio ir liet. pjaustytojo Jono Radivilų, susidraugino su Chodkevyčiais, Vilniaus kaštelionu Viršuliu, Žemaitijos vyskupu Vaclavu Virbicku ir tt, kurie verčiami Bonos, rengėsi susivažiavimą sukviesti Kaune ir ten, sukvietę šlėktą, nutarti, kad antrame Piotrkovo seime reikalausią pilnos unijos Lietuvos su Lenkija ir kitų užmirštų jau dalykų. Bet Jonui Radivilui nuo to projekto atsisakius, suokalbis neįvyko. Zygmantas Augustas dar tuomet tokios unijos nenorėjo, nes tik remdamasi ant Lietuvos tegalėjo turėti daugiaus ženklumo ant Lenkijos sosto. Rods Žemaitijos storasta Jeronimas Chodkevyčius ir Viršulis važinėjo į Piotrkovo seimą kaipo kami-

---

1) „Tula ponia Falčevskienė, Kobriniaus storastienė, atvežė į Varšavą raganą iš Pagirių, vardu Ogozinienė, paskilbusią savu remeslu. Karalienė Bona išvažiavusi į Gomoliną, neužilgo paliepė ten atvežti Ogozinienę. Tuomet Jurgis Siečovskis, Varšavos storasta, pranešė apie tai Radivilui, liet. maršalkui, tasai pranešė karaliui, ant greitųjų pasiųstas Jonas Ocieskis (kurs až tai baigianties seimui įgyjo karunos pečvietę), perėmė tą bobą artymais Nadarzyno ir atvežė į Brasčius, uždaręs klėtkoje, šventais abrozais aplipdintoje aplinkui, idant velniai jos neišneštų. Po paprastų kvotimų, torturų ir ekzorcismų, liepė Radivilas sudeginti ją ant laužo, ant kryžkelių, 1550 m. 19 d. gegužio, panedėlyje" (Norbutas).

soriai nuo liet. senato, bet ten nedrįso apie uniją šnekėti, tik prašė sulaikyti išmieravimą šlėktiškų valakų, paliepta Žemaitijoje, ir pavelyti šlėktai apsirinkti tijunus (cijunus) arba pavietų maršalkus, kuriuos paskirdavo viešpats. Pats Kmita, archivyskupas Dzierżgovskis ir And. Górka prilinko prie karaliaus. Todėl neužilgo, 6 d. gruodžio, 1550 m. be kliučių įvyko iškilmingas Barboros karunavojimas.

Ant nelaimės, Barboros sveikata ėjo vienval menkyn, ji sirgo skilvio vėžiu; po pusantrų metų atsidarė votis, ir jau laike karunavojimo ji buvo silpna ir jautė neilgai begyvensianti. Nuo sausio 1551 m. ji nuo lovos nekėlė. Bona pabaigoje kovo per monachą perprašinėjo ligonę, ar ištiesų norėdama susitaikinti su suniene, kas žino? Zyg. Augustas teprileido Boną prie patalo Barboros, kada toji jau mirdėjo. Dar traukėsi penketą sąvaičių gyvata su baisiais kentėjimais, karalius vienval prie pačios sėdėjo, nežiurint į smarvę jos gyvos puvančio kuno. Galiaus 8 d. gegužio pasimirė vos 29 metų tesulaukusi, paprašiusi vyro, kad netrukus vestų kitą pačią. Sako paskubinęs jos mirtį priedvarinis gydytojas, italas; pats karalius manė, kad Bona abidvi jo moteri pirm laiko iš svieto išvarė, o žmonės per keletą amžių šnekėjo, kad pylyse, kurios prigulėjo Bonai, velnias jos dušią maitojo arba kad jijė vaidinosi, ir ten pakutavojo už Barboros mirtį. Numirėlę karalius iš Krokuvos parveždino į Vilnių ir čion palaidojo šale pirmosios pačios Elzbietos. Ilgai karalius apgailistavo Barborą, ir, budavo, per astrologus teiraudavosi, kas su numylėtine darosi danguje! Pasakoja, kad š šėlį jos Tvardauskas pakviesdavęs dėl jo. Tankiai prie jos karsto verkdavo. Iki gyvas nešiojo juodą gedulių drapaną.

1555 m. Varšavos seime Bona, kurstoma numylėtinių Papagodžio ir Brancaccio, reikalavo, kad leistų jai važiuoti į Italiją į šiltus Paduos vandenius: iš tikrųjų-gi ji nekentė nė vaikų savo nė šalies, ir nors 65 metų sena, ji velyjo grįžti į savo gimtinę. Nors karalius ir priešinosi tam važiavimui, bet stojosi teip, kaip Bona norėjo. Išrinkti tapo karalienei palydovai,

ir ji iškako iš Varšavos 1 d. vasario 1556 m., neva palikina savo turtus ir brangumynus po uždaru ir pečviete, iki sugrįš, o ištikrųjų vi-ką, ką galėjo, išsiveždindama. 500 pakinkytų arklių vežė jos turtus ir pinigus. Net dukterų kleinotus, tėvo dovanotus, pasiglemžė... Ir Lenkų šlėkta nesipriešino išvežimui skarbų, nė-gi magnatai, kurius Bona mokėjo auksu nutildyti. Bona turtus buvo surinkusi teip Lietuvoje [1]) kaip Lenkijoje. Svietas stebėjosi, kada per Tiroliaus kalnus ji liepė kelią mušti, idant jos vežimai pereiti galėtų, dideli ir pilni prikrauti. Apsibuvo savo tėvonijoje, Baro kunigaikštystėje, ir paskolino Ispanijos karaliui Philypui II 320.000 raudonųjų auksinų. Mirė 20 d. lapkričio 1557 m., papratusi smagiai traukti vyną ir vesti netvarkų gyvenimą, palikina turtus favoritui Papagodi ir Ispanijos karaliui. Sako, kad Bona buvo išvežusi iš viso turtų vertybėje 200 milijonų lenkiškų auksinų! Norbutas tikrina, kad Bonos dvaro tankus buvojimas Lietuvoje paliko pas mus pėdsaką mandagesnio apsiėjimo, pamylėjimo muzikos, parėdų, užrubežinių liežuvių ir liuoso moterių apsiėjimo susirinkimuose abiejų lyčių, kas viskas patobulinęs gyvatą tautos. Mums gi rodosi, kad tasai mokslas per brangiai musų šalelei atsiėjo.

1553m. Z. Augustas apie naują apsivedimą Vilniuje sątaravosi su motina Bona, kuri ten atkakusi buvo po rudens medžionių. Bona piršo Katariną [2]), seserį pirmosios pačios Elz-

1) „Pas mus Lietuvoje buvo laikas (1525—1537), kada karalienė Bona valdė visus lobius, priklausančius yžlui didžio kunigaikščio, o net tulas dovanas davinėjo šlėktai; kaip liudyja tulos privilegijos, jos duotos. Gyveno Vilniuje labai retai ir trumpai, tankiausiai Merkinėje: lankė medinčių pylis ir kartais mėgo nusibovyti medžione. Lidos paviete, parapijoje Nacių, yra kaimas, gulintis pakraštyje dailaus ažero, *Okożdziewicze* vadinamo, šaukiasi Kešeta (Cacheta), slėpynė itališkoje kalboje. Ten buvo jos palcėlis, vieta garsi meilės intrigomis, kaip skelbia vietiniai padavimai, iki šiam laik išsilaikanti" (Norbutas).

2) Ji buvo dukterimi ciesoriaus Ferdinando Habsburgo. Toje gadynėje Austrija sutuoktuvėmis įgyjo karunas Čechijos ir Vengrijos; ir stengėsi susigentinti su karališkaja šeimyna Lietuvos ir Lenkijos; dėlto kilo net priežodis: Alii bella gerant, tu felix Austria nube!

bietos, našlę po Mantuos kunigaikščio, su kuria karalius per Vilniaus vaivadą Mikalojų Radivilą susižieduodino; po tam liepos mėnesyje apsivedė, ir karunavojimas įvyko su didele puike ir prie užrubežinių svečių. Bet karalius su antra seserimi, teip kaip kad su pirma pačia, ne pagal savo patikimą apsivedęs, ir tosios nepamylėjo; veikiai dėl jos atšalo, o po tam ir neapkęsti pradėjo, nors Katarina buvo gražaus apgimimo ir pamaldi katalikė. Ji nenorėjo mokint'esi šalies kalbą, buvo bevaikė ir sirgo sunkia liga. Zygmantas Augustas visuomet šalinosi nuo jos, o galiaus tiek ji pakyrėjo jam, kad jis užsimanė ją sugrąžinti broliams; kiti sako, kad tai jis darė gundomas favoritės Barboros Gižiutės, kalvinės, žadėdamas pats pereiti į Kalvino tikėjimą ir apsivesti su ja, nuo ko jį vos-ne-vos kardinolas Hozijus atkalbinęs. Roma nesutiko ant perskyrų su Katarina, nors karalius pinigų neskupėjo. Brasčių ir Liublino seimuose šnekama buvo apie pasiuntimą karalienės į Austriją, ir Lietuviai tylėjo, nes rasi tikėjosi, kad kitą pačią vedęs karalius galėtų palikti ainių, o Lenkai Liubline su ašaromis prašė, kad apsergėtų respubliką nuo dievo papykio. Karalius velyjo, kad jį paliktų gaspadorauti savame name, ir pridurė, kad jis velyk gyvasties netekti negu ilgiaus pas savę laikyti tokią pačią. Po tulų negociacijų su ciesoriaus dvaru, 1567 m. karalienė labai nenoromis turėjo važiuoti šalin į Vienną, palikina apvienėjusį gyvenimą Vieliuniuje: netrukus pasimirė, sako iš gailistos, kelionėje, nenuvažiavusi į vietą.

Zygmantas Augustas Lietuvoje įvesdino pirmas stovią kariumenę. Vilniaus seimas 1551m. nutarė užlaikyti pėsčius kareivius, apmokamus reguliariškai, aprėdomus ir apginkluojamus pagal priimtą formą; kurių nuolatinis skaitlius mokytųsi ir lavintųsi muštrais, kokių tuometinis patobulinimas tos žmonijai pragaištingos dailos reikalavo. Tai buvo pradžia kariumenės, vėliaus kvartine vadinamos, kadą gi iš kvartos arba ketvirtdalio įėmimų tautiškųjų lobių apmokama buvo. Verbavojosi iš miesčionių ir kaimiečių, oficierai buvo iš šlėktos.

Dėl užlaikymo tos kariumenės užgirta tapo mokestis ant 3 metų, nuo kožno žambrio arba poros valininkų jaučių — po 5 grašius. Koks kariumenės skaitlius buti turėjo pagal įstatymą, nėra žinios; bet tikrinti galime, kad Lietuva padavė Lenkijai paveizdą įrengti reguliariškus pėstininkus, kas buvo pradžia stovios kariumenės.

Jau 1553 m., be seimo, tik su kelių senatorių patarme, Zyg. Aug. paskyrė mokestį po 60 liet. grašių nuo arklio. Šlėkta ėmė skųstiesi ant naujienos, nors tai dėl jos buvo palengvinimu: juk valdžiai reikalaujant, kožnas šlėkta turi duoti raitelį ant tarnystos, su arkliu ir apginkluotą; o dabar valdžia pamainais reikalavo lengvos mokesties, pagal skaitlių surašytų arklių mokėtinos. Z-ui A-ui liepiant, rods bajorai guodėsi, bet mokėjo. Ant kitų metų yždas tos rinkliavos nebreikalavo, ir mokestis pasiliovė, lyginai kaip nutilo skundai ant Z-to A-to ir senato. Reguliariškoji kariumenė, nors nedidutė, užlaikoma buvo vėliaus sunkesne rinkliava nuo žambrio ir iš kvartos (¼ dalies įėmimų iš tautiškų lobių).

Pirklyba ėmė klestėti Lietuvoje per valdžios masinimą, miestuose žydai ėjo bagotyn, atsirado apsti miesčionių luoma žydiška. Teip gi svetimžemiečiai buvo protegavojami, kurių rankose buvo pramonė, remeslai, darbavietės. Uktverystė pasiplatino, išvežimas javų ėjo didyn. Pirklyba žymiai kilo. Pirklybos miestais buvo visi, stovintiejie po rubrika miestų. Vilnius įėmė pirmą vietą kromų vertelgystoje, ir todėl ten buvo pardavinėjami pirkiniai iš Nurnbergo, Rusijos, Anglijos. Kaunas skilbo aplamia pirklyba ir krautuvėmis. Ten nuo seniai buvo faktorijos Venecijonų, Holandų, Anglų, Švedų, Prusų. Pirklybos apsivertimas pasiekdavo iki milijonui raudonųjų auksinų.

Tačiaus visur smigo į akis—baudžiava kaimiečių liaudies ir vargingas jos gyvenimas. Kada karalius grįžo 1552 m. iš aplankų Gedanoje į Žemaitiją, „pakeliui nebuvo jokios vietos, tinkamos dėl jeib kokios gaspados, vos kur-ne-kur buvo namelis su kamara, tinkančia nakvoti vienai ypatai, ten karalius

priverstas buvo patilpti, o dėl dvaro darė šėtrus, ant nakvynės negiedriame ir suvėlintame rudenyje. Toki tuomet buvo Prusai, po užkariavimo per kryžeivius!" (Norbutas), Bet ir Žemaitijoje ne kiteip gyveno kaimiečiai, žinoma nešnekant apie dvarus ponų, del kurių sodiečiai ėjo lažas. Karalius, puikiai pavaišintas per Žemaičių storastą Jeronimą Chodkevyčių atvyko į Vilnių. Prie tos progos išgirstame, kad Lietuvoje tuomet nebuvę spaustuvės nė lenkiškos,nė lietuviškos: reikiant spausdinti universalus sušaukimui Lenkų į seimą, kurie spausdindavosi paprastai Krokuvoje, dėl stokos lenkiškų literų Vilniaus spaustuvėje išpuolė rašyti visas kopijas.

Kad Vilniuje buvo spaustuvė buvusi, kuri spausdino lotyniškomis ir gotiškomis literomis dar 1533 m., liudyja ten išėjusios knygos. Gal spaustuvė dingusi buvo gaisre? Juk Norbutas tikrina pats matęs ėsąs kunigams knygelę — „*Wyprawa duszy na tamten swiat*" — kalbose lenkiškoje, lotyniškoje, lietuviškoje ir vokiškoje, in 8º minori, spausdintą Vilniuje 1533 m. pas Andrių Lečickį (Lecicius); lotyniškoji spauda buvusi paprasta, o kitose kalbose gotiška. Kita knyga Reinhardo Lorichiuso *Ksiegi o wychowaniu i ćwiczeniu każdego przełożonego* ir tt. w Wilnie u Andrz-ja Leczyckiego Roku Pańskiego 1553, 4-to; spauda gotiška, parašas rašytas ant medžio su padabintais apvadais, augštai — Lenkų herbas: Arelis Zygmanto su litera S. ant krutinės, žemai lietuviškas Žirgas ir Vaikas, iš šonų skydos su ženklais Vilniaus miesto (Šv. Kristupo) ir Slucko kunigaikščių.

Dauginosi mokyklos [1]), spaustuvės ir knygynai per ru-

1) Prieš atėjimą Jezuvitų į Lietuvą viešos mokyklos buvo prie bažnyčių ir rusiškų cerkvių, ar prie kliošторių. Prie kollegiatų buvo dar mokyklos, rengiančios jaunuomenę mokintojauti; katedrų bažnyčios laikė mokytojus augštesnių mokslų, ypač ai dėl klerikų. Mokykla tiesų civyliškos, romiškos, saksiškos, magdeburgiškos ir lietuviškos buvo po vada Petro Royziaus Vilniuje, kurią karalius Zyg. Augustas buvo įsteigęs prie bažnyčios šv. Jono 1566 m. Ten jis mokino Romos, Saksų, Magdeburgo tiesas, o S. Grochovskis išguldinėjo lietuviškus šalies įstatymus; apart to,

pestingumą protestonų. 1559 m. liet. Brasčiuose tapė įsteigta Radivilo spaustuvė, iš kurios išėjo Biblija 1563 m. Kita Radivilo spaustuvė, rasi perkelta iš Brasčių, buvo Nesvieżiuje po direkcija Danieliaus iš Lęčycos.

Akademiškosios mokyklos Pultuske, įsteigtos 1449 m. fundušai buvo 16-tam šimtmetyje per vyskupus Plocko paskiriami užlaikymui mokytojų. Bet nuo pusės 16-to amż. toji mokykla ėmė pulti żemyn. Kad 1564 m. marai viešpatavo Pultuske, akademikai išsinešino ir nebesugrįżo. Tada Plocko vyskupas Noskovskis, prikalbintas Hozijaus, iš Brunsbergo parkvietė čion Jezuvitus, pirmiau sądorą padaręs su Krokuvos akademija link jos kolionijos Pultuske. Uż tai kad Noskovskis prie akademijos buvo įsteigęs Bursą Philozophų arba Bursą Noskovskio, akademija pavelyjo prašalinti savo kolioniją. Kur fundušai dingo, ar jie teko Jezuvitams ar grįżo vyskupams, nėra żinios. Pabaigoje 15-to amż. čion mokėsi garsus Jonas Glogovčyk, o Jokubas Uchanskis, vėliaus Gniezno archivyskupas, savo lėšomis użlaikydavo daug biednos jaunuomenės. Pradżioje 17-to amż. čion mokėsi Mot. Kaz. Sarbievskis, garsus poetas, rašęs lotyniškai (g. 1595 m., mirė 1640 m.). Pas Jezuvitus Pultuske mokėsi Stasys Grochovskis, Mozurų poetas (g. 1540,—m. 1612 m.); jo mokytoju buvo garsus perguldytojas Biblijos—Jokubas Wujek.

Jurbarke įsteigė liaudei mokyklą klebonas Martinas Germanavyčius, „kurs 1557 m. išmeldęs nuo karalienės Bonos padauginimą turtų klebonijos, pasamdė mokytoją, ir mokindino sodos vaikus raštą" (Valanč.).

Kadą-gi Varnių vyskupystė pirmoje pusėje 16-to amż.

---

buvo dar keli *correpetitores*. Kad ta akademija 1579 m. pateko į rankas Jezuvitų, Royzius pavedė jiems savo kleboniją; į 8 mėnesius potam Royzius mirė. Didesniuose-gi miestuose, kaip Merkinėje, Kaune, Vilniuje ir Vytebske, buvo viešcs mokyklos, kur mokslą išguldinėjo vokiškoje kalboje. Karalius Augustas savo lėšomis użlaikė mokyklas matuotojų — vieną Tykocine, kitą Kaune, o mokyklą muzikos Vilniuje, palociuje pylies. Dar buvusi tula mokykla remeslų Vilniuje, użlaikoma karaliaus lėšomis.

turėjo jau 47 bažnyčių, filijų 5, altarijų 7, tai veikiai žmonės nuklimpo į fanatizmą. „XVI-tame amžiuje Žemaičiai, rašo M. Valančauskas, gan jau dalykuose tikėjimo pramokinti, dideliai buvo dievobaimingi, mylėjo kunigus, kurių labai maž(!) teturėjo, šventomis dienomis vaikščiojo į bažnyčias, nors tos daugiems buvo dideliai tolimos, susibarę, įsirupinę ar kitą kokį vaidą tarp savęs turėdami, neėjo į sudus, nebe prie savo ponų, bet prie artimiausio kunigo, o jo žodžius už balsą dievo skaitydami, tuojau liovėsi kerštauti. Mažne visi buvo geros širdies, bevelyjo apsigaudinti, ne kaip kitus apgauti, vagių su visu nebuvo, paleistuvis ir girtuoklis, didei retai kame teatsitiko, žodžiu sakant, teip elgėsi, kaip pridera katalikams elgtiesi, ir iš tos priežasties, svetimos šalys Žemaičių kunigaikštystę praminė žeme šventa. Atsiplovimas ir atkeliavimas į Žemaičius kalviniškių su liuteriškiais, išnovyjo širdyse žmonių tą dievobaimingumą, nes vargdieniai išgirdę vienus kunigus šiaip, kitus kiteip tikėti mokant, nežinodami katrų klausyti, visai paniekino, liovėsi vaikščioti į bažnyčias, dienose nuo bažnyčios įsakytose nebegavėjo, daugel vietose ukininkai stabmeldžiais tapo, o tikėjimą katalikų teip užmiršo, jogei vyskupas Merkelis Giedraitis antru atvėju į katalikus versti turėjo".

Motiejus Stryjkovskis gimė Lenkijoje 1547 m. iš šlėktų šeimynos. 1554 m. jis pateko į mokyklą Brzezinuose, kur per 9 metus mokėsi su paslanka. Po tam gavosi į Krokuvos akademiją, kur įgyjo—anot Višnievskio—laipsnį bakalauro valnų mokslų. Istoriją jis mylėjo nuo pačios jaunystos. Didele pagelba dėl jo buvo šaltiniai—rusiški ir lietuviški metraščiai, randami privatiškuose namuose. Išmoko kalbėti rusiškai ir lietuviškai, ir naudojosi iš visokių rankraščių, apkeliavo pats svarbesnes istoriškas vietas, senas pylis, apžvalgė mušiavietes, pylekalnius, prisiklausinėjo dainoms ir pasakoms žmonių. 1572 m. jis pasidavė po veluku rotmistro M. Guagninio, ir tokiu budu susipažino su Vidžemiu. 1574 m. Krokuvoje jis vėpsojo į atvykstantį Heinrikį Valois, ir veikiai po ano apka-

runavojimo jis dalyvavo pasiuntinystoje į Turkiją. 1575 m. sugrįžęs iš Caregrado jis vėl skubinosi į Lietuvą dėl baigimo jos istorijos. Jau 1580 m. veikalas buvo užbaigtas, ir Stryjkauskis įgyjęs ant jo privilegiją nuo Stepono Batorio, vyko į Karaliaučių spaudos pridaboti, kuri traukėsi iki 1582 m. Po tam jau tur-but Stryjkauskis ilgai nebegyveno. Tai buvo žmogus labai darbštus, nors be didelių gabumų. Jo svarbiausiu veikalu yra: „Ktora przedtym nigdy swiatła nie widziała. Kronika Polska, Litewska, Zmodźka, y wszystkiey Rusi..... Y rozmaite przypadki woienne y domowe, Pruskich, Mazowieckich, Pomorskich, y inszych krain (Królewiec 1582)". Tai dėl Lietuvių yra brangintina istorija jų šalies. Stryjkauskis pirmas buvo Lietuvos archajologas!

Nežiurint į susivienyjimą prie Zyg. Augusto visų kampų Lietuvos, ko Lietuvos valdymierai nuo Mindaugo laikų nebuvo iktuolaik sulaukę, šitoji atmaina nieko labo neatnešė, bet tuomi arziaus buvo atjaučiama: laimė vienybės atėjo, bet per vėlai, idant apsergėti savistovumą ir valnybę tautos.....

Jau gadynėje Mindovės Latvija pateko į nagus Vokiečių, ir ta pragaištis susilpnino lietuviškąję valstiją. Apšvietimas tautos butų kitoks buvęs, jeigu butų pamatavęsi ant papėdės visos Lietuv-Latvijos: Lenkai nebutų galėję įsivyrauti teip dručiai! Vokiečių atsibastymas į Padauguvį, kada musų tauta nebuvo susiliejusi į drutą Latvių bei Lietuvių viešpatystę, iškirto Lietuvai baisią blėdį ant visados!

Mindaugas ir jo ainiai stengėsi Latviją priglausti prie Lietuvos, kaip kad Vokiečių zokonui rupėjo įgyti Lietuvą, ar bent nors Žemaitiją. Lietuva su Lenkija susidėjusi parbloškė zokoną Prusuose; dabar atėjo pastaroji diena teip-gi zokonui Vidžemyje. Livonija gavo mirtiną smugį iš kitos pusės. Rods Plettenbergis 1502 m. pas Pleskavą sukovė Rusų spėkas ir patikrino per tatai taiką ant 50 metų, bet laikui bėgant Moskvos valstija suaugo į spėkas per panaikinimą skryčių („udielų") ir įsteigimą vienybės. Didis Moskvos kniazius Ivanas IV Vosylevyčius (1533—1584), kuris, atėjęs į pilnus metus, pa-

sisavino titulą caro (1547 m.), išplėtojo platų veiklumą užkariavimų. Jis parmušė Totorių chanatus: Kazaniškį (1552 m.) ir Astrachaniškį (1554 m); jis atnaujino pretensijas Moskvos prie lietuviškai rusiškųjų žemių.

Dar 1551 m. Zyg. Augustas per paslą P. Ostroveckį siulė Ivanui suderėjimą trivotinos sątaikos ir sugrąžino be išpirkimo du senu suiminiu: Mikolą Bulgakovą ir J. Sielechovskį, nes kiti suiminiai kovoje pas Oršą (palei Lopušną) buvo jau išmirę. Bet kad Lietuva Ivanui skupėjo titulo „caro", jis atsisakė siųsti paslus į Vilnių tarybonis sątaikos dėlei. Lietuvos paslai—Polocko vaivada St. Davainius, liet. priedvariuis maršalkas Eust. Valavyčius, ir did. kunigaikštystės raštininkas Siemaška—1553 m. su vargu įstengė išderėti sudėjimą ginklų dvejiems metams. Tam gi rakui baigianties, vėl 1554 m. atkako Lietuvos paslai į Moskvą dėl derybų, kur caras dabar darė sunkenybes už skupėjimą jam titulo ir kam Lenkų karalius pagūndęs Totorius vajoti prieš Moskvą, bet galiaus po ilgų ginčų pristojo ant prailginimo ginklų sudėjimo tolesniems 6 metams ant pirmykščių sąlygų. Caratui parupo dabar įgyti prieigą prie marių—Juodosios ir Baltosios. Kadą gi Totoriai valdė pakraščius Juodmario, o jų spėka buvo per didelė dėl sulamdymo, tai caras atkreipė savo akį pirma į vakarus, kur Livonija dabar neturėjo vidujinės tvermės ir spėkos, kur viena tautyba valdė dvi kitas ir nesirengė imtiesi su naujai sudrutėjusiu neprieteliumi. Prieg tam didi Kardininkų magystrai nuo senei stengėsi perviršyti archivyskupus Rygos, kurie buvo neprigulmingais ponais Rygos su apyrube. Reforma Liuterio užplaukė ant Vidžemio. Magystras Fuerstenbergis priėmė naują tikėjimą, ir prasidėjo karė su archivyskupu Vilimu, broliu Prusų kunigaikščio Albrechto. Fuerstenbergis apiplėšė katalikų bažnyčias, išvaikė kunigus, zokoninkus, užėmė klioštorių lobius, nupustyjo archivyskupo žemes, ir patį Vilimą apgulęs Kukenoizės drutvietėje, badu privertė pasiduoti į nevalę. Veltui Zygmantas Augustas, šaukiamas į pagelbą per archivyskupą savo seserėną, stengėsi sutaikinti besiimančias puses:

pasiuntė savo paslą Kasparą Lęckį, bet kryżeiviai użmušė jį kelionėje. Tų priežasčių dėlei artinosi galas Vidżemio zokonui. Użgautas tokiu paniekinimu, Zyg. Aug. turėjo rengtiesi pats į karę. Varšavos seime abiejų tautų 1557 m. gavo pritarimą ant visatino ištraukimo į karę („pospolite rušenie"). Norėjo Švedus sukurstyti ant Estonijos, bet Švedai nesutikime buvo su Moskva, kuri Zygmantui Augustui tarpininkaujant velyjo su Lietuva susidėti prieš Totorių išnaikinimą, negu taikintiesi su Švedija. Bet Zyg. Augustas rengėsi į karę prieš Vidżemį, o nenorėjo prasidėti su Totoriais, kurius użkabinus į karę įsimaišytų Turkija. Vasarą karalius išvażiavo iš Vilniaus į tabarą pas Pasvalį. Susirinko kariumenės, drauge su šlėktos liuosnoriais, į 100 000 vyrų. Lenkų vadu buvo Podolijos vaivada, Mikalojus Mieleckis, o Lietuvių — Vilniaus vaivada, Mikalojus Radivilas Rudis, brolis mirusios karalienės Barboros. Didis magystras, kurs turėjo vos 8.000 raitelių ir keletą tukstančių pėstininkų iš liaudies, išgirdęs Lietuvius ateinant, persigando ir prašė paslą ciesoriaus Ferdinando patarpininkauti. Nusipakarinimas magystro, pasiteisinimas už użmušimą Lęckio, kur piktadėjai jau nubausti tapę, pażadėjimas sugrąžinti bażnyčios użėmimus, persiprašymas ant kelių ir tt., sustabdė Augusto išsirengimą. Butyje paleisto archivyskupo ir jo koadjutoriaus tapo per Radivilą sutarta sądora dėl antpuolių ir dėl apsigynimo su Fuerstenbergiu ant šitokių sąlygų: Magystras, zokonas ir visas Vidżemis bus pavaldiniais Zygmanto Augusto; archivyskupui użgrėbti turtai taps sugrąžinti; kelionės lėšos Zyg. Augustui taps apmokėtos iš zokono iždo; jeigu Moskva użkabins ar Lietuvą ar Vidżemį, abi šali gelbės viena kitai, ir nė viena šalis be kitos neįsileis į sątaiką ar ginklų sudėjimą.

Ivanas Gresmusis, kurs per pamušimą Livonijos norėjo Moskvą suartinti su Europa ir tokiu budu įgyti raktą użėmimui lietuviškai rusiškųjų żemių, buvo piktas ant pasekmės Zyg. Augusto ir pasididinimo jo galybės. Todėl projektas karionei su Totoriais tapo tuomsyk atidėtas: nors Kaniovo

storasta, kunigaikštis Dimitras Visniovieckis, buvo jau besirengiąs į tą karionę. Nekantantas iš dalykų susitrukdymo, jaunas vadovas Ukrainos kazokų, su nemaža gauja nukako pas žemutinį Dnieprą ir užėmė ten pustą Chorticos salą ir pasistatė drutvietę. Po tam per atamaną Ėskavyčių pasisiulė carui tarnauti ir Totorius uždaryti Krime, kaip paukštį klėtkoje. Carui ant to sutikus, Visniovieckis apskelbė Totoriams karę, įėmė ir sudegino jų drutvietę Islam-Kiermen, o armotas jų atsiveżė į savo Siečę ant salos, kur prieš visą chano galybę smurčiai gynėsi per ištisas 24 dienas. Kada sultonas prisiuntė Totoriams pagelbą, susidedančią iš Turkų ir Valachų, Visniovieckis negelbimas Moskvos, o Lietuvoje skaitomas už išeivį, neteko daug savo žmonių, apleido Chorticos salą, ir su nedideliu kazokų skaitliumi sugrįžo į Lietuvos valdynes, kur užėmė Čerkasus ir Kaniovą. Carui, jeigu gelbės, žadėjo dabar užkariauti lietuviškąję Ukrainą! Bet caras, vengdamas karės su Totoriais ir Lietuva, liepė jam atvykti į Moskvą, kur žadėjo jam duoti Bielevo miestą su valsčiais, idant mat turėti gerą kareivį dėl kitokių patarnavimų. Krimo chanas pamatė savo nesmagų padėjimą ir siulėsi carui, už gerą pamokėjimą, kariauti prieš Lietuvą, nors nuo Lietuvos gaudavo algą ir skaitėsi jos talkininku; net savo sunus išsiuntė ant pustyjimų į Podoliją, Volyniją ir Pagirius, iš kur bėgyje 4 sąvaičių tiejie išsivedė į nevalę 40.000 žmonių. Bet caras pasiuntė Visnioviecką su 5.000 kareivių, drauge su Doniškiais kazokais, ant karionės prieš Totorius, o Zygmantui Augustui vėl siulė bendrą susitelkimą prieš pustytojus per paslą Romaną Alfierevą, iš kurio misijos džiaugėsi ypatingai Rusinai, vienval skriaudžiami per Totorius. Zyg. Augustas iš savo pusės, kaipo padėką, paleido iš nevalės kniazius M. Obolenskį, J. Šelepšalskį ir keletą kitų, kurie Lietuvoje buvo nuo paskutinės karės. Visi tikėjo, kad Krimas puls ir galybė Totorių susisiaurins. Bet neilgam tos viltys pateko.

Tuomi tarpu caras ieškojo priekabių prie Vidžemio kardininkų, ir štai moskvitėnų didoka kariumenė įsiveržė į šalį

ir jau sausyje 1558 m. ugnimi bei kardu naikino tą nelaimingą kraštą. Nuduota priežastimi karės buvo ta: kam kardininkai neperleido keliauti į Moskvą svetimžemiems daildariams (artistams) ir kam Fuerstenbergis persekiojąs katalikų bažnyčią ir kunigiją, bet ištikrųjų tai buvo pavydėjimas, kam Vidžemis pasidavė Zyg. Augustui, kurs dabar neturėjo įrankių karionei. Karalius sušaukė seimą į Krasny Stav dėl gelbėjimo Vidžemio, bet Lenkai mažame skaitliuje tepribuvo, neva pikti, kam karalius davėsi carui apgauti vilionėmis į Totorių karę. Lietuvai reikėjo sergėti savus rubežius. Tad nebuvo paglobos dėl Vidžemio! Į dumus virto miestai ir kaimai, kraujas tekėjo sriautais. Fuerstenbergis nemokėjo nė muštis nė numirti su drąsa. Jis pabėgo, sudėjo savo urėdą, vengdamas mirties, kuri vienok jį pavijo.... gilumose Maskolijos. Gothardas Kettleris, atstovas Vidžemio magystro, jaunas, išmanus, darbštus, drąsino bajoriją Vidžemio ir mėgino įkvėpti meilę tėvynės į suliuterėjusius minykus ricierius. Kad jam prašant, negelbėjo nė ciesorius, nė karaliai Lenkijos, Danijos, Švedijos, jis meldė carą taikos, bet iki kas bus, Vidžemis — žydinti pirma šalis—pateko į neaprašomą vargą. Visi miestai, apart Rygos, tapo sunaikinti, nebuvo nė vieno kaimo neįgrobto — neprieteliai plėšė viską iki Klaipėdai; vienoje tik Tėrbatoje paėmė 552 ugnia šaujamų'armotų!

Zyg. Augustas pasiuntė į Moskvą—Pagirių vaivadą Tiškevyčių ir And. Chorąžycą—dėl tarybų. Moskvos bajorai atsakė paslams: „Mųsų viešpats apie jokius grąžinimus užėmimų šnekėti nepavelyja, net ir apie sątaiką negalima kiteip manyti, iki Rusija, iktuolaik tebėsanti po Lietuvos valdžia, netaps atgrąžinta. Jeigu ant tokių sąlygų suderėjimas taikos nepatinka, tad tarybos yra užbaigtos: nėsa ant toliaus nenorėtų musų monarchas prailginti ginklų sudėjimą. Karalius Augustas suvis be priežasties užsistoja už Vidžemį; tas, kaip žinoma, nuo seniai yra padonu Maskolijos. Nenoras mokėti duonį, veidmainystė kryžeivių, apiplėšimas bažnyčių, sutrempimas šventenybių, ant tiek esą įpykino ant tos šalies, jog tenykštės

luomos negali pirma atleidimo ar taikos tikėtiesi, kaip kad papykys monarcho, per atpildą tinkamos baudos, taps apmalšintas. Tačiaus sudėjimas ginklų, iki ateis iki savam terminui, beje 1562 m., netaps pertrauktas, po sąlyga, jeigu teisą parubežinėse skriaudose karalius lieps padaryti". Aišku iš atsakymo, jog Vidžemiškė karė turėjo pagaminti Lietuviškąję karę. Zyg. Augustas gi neturėjo pasirįžimo ant karionės. Visi žinojo Vidžemio nupuolimą, Lietuviai norėjo įgyti šalis puolančio zokono, Lenkai teip pat dėl savęs to troško. Ar ne pavojus gręsė Lietuvai, jeigu caras parveikęs Kazaniaus ir Astrachaniaus Totorius, gresmus jau ir Krimiškiems, dabar dar ėmęs ir paglemžtų Vidžemį ir Kuršą?!

Vienok Zyg. Augustui įsikišus, Ivanas sutiko ant ginklų sudėjimo su Vidžemiu nuo gegužio iki lapkričiui 1559 m., kuriame tad laike magystras turįs pasirupinti ar pats ar per paslus išderėti sątaiką. Pasiduoti Ivanui, kurs nekentė jokios aristokratijos, Livonija bijojosi; tad Kettleris, stovėdamas ant griuvėsių smilkstančių miestų ir valsčių Vidžemio, ažuot į Moskvą, kreipėsi į Krokuvą, bene ras kokią-nors globą. Bet čion mėgino užkirsti kelią katalikų kunigai, kurie po visą šalį platino neužkentimą protestonų, „eretikų", kaip juos tuomet vadino. Karalius surinko senato dumą; iškalbus Kettleris perstatė reikalą savo ir pavojų dėl Lenkijos, kada Moskva suaugs į didesnes spėkas. Vienok diduma dumos velyjo bendrai su Moskva traukti prieš Totorius, negu lįsti į tolimas dėl Lenkijos šalis; ypačiai dvasiški senatoriai tokios buvo nuomonės..... Lietuvių gi senatoriai, veik visi dissidentai, velyjo kaip nebuk sutaikinti dalykus, be skriaudos respublikos ir be prakišimo luomų Vidžemio. Tai įkvėpė viltį Kettleriui, ypačiai kad karalius, pamatęs patyčų Lenkų atšalimą, rįžosi duoti Vidžemiui pagelbą vardan did. kunigaikštystės Lietuvos. Užkvietė kryžeivius ant lietuviško seimo, kurs susirinkti turėjo rugpjutyje 1559 m. Bet ir čia bajorėliai buvo pilni baimės. Tad Zyg. Augustas vyliojo juos privilegijomis: patvirtino bajorų tiesas nauju diplomu, o senas, jau nusigyve-

nusias, atėmė ar į jų vietą suteikė naujas, pavelyjo bajorams rinkti paslus į seimus ir tt. Zyg. Augustas tad suteikė audienciją kryžeiviams, ir kada pats jų reikalavimus parėmė, nebuvo niekas priešingas tam, kad priimti Vidžemį po globa didžio Lietuvos kunigaikščio. Bet dėl karės reikia pinigų, o tautiškas yždas buvo netvarkoje. Ponai, negreiti ant mokėjimų, atidavė visą reikalą ant valios Z-to Augusto, kurs iš savo yždo ketino apmokėti lėšas karės per 2 metu. Tad 31 d. rugpjučio 1559 m. įvyko sątaika, pagal įnešimą Vilniaus vaivados, kunigaikščio Mikalojaus Radivilo, tiesiok vardan Zyg. Augusto, kaipo did. Lietuvos kunigaikščio, ant tokių sąlygų: „Vokiečių zokonas Vidžemyje paveda did. Lietuvos kunigaikščiui ištisą plotą šalies, gulintį tarpe Drujos, po abiem pusėm Dauguvos su pavietu Ašerade, pylimis Bauskė, Rossytai, Dunaburgas, Lucinas ir Zelburgas, drauge su žemėmis prie jų priklausančiomis, iš dalies kaipo patikrinimą savo dėkingumo, iš dalies įkaitan ir atlyginiman lėšų karės, išmokėtinų iš yždo did. kunigaikščio. Kada karė, vedama bendromis spėkokomis, pasibaigs ir įvyks taika: Vidžemiečiai turės tiesą, minėtas žemes ir pylis, už 600.000 auksinų liet. pinigais, atgal atsipirkti; jeigu Vidžemio luomos sugėbėtų sątaiką su Maskolija įgyti per savo paslus, neįtraukdami karaliaus ir did. kunigaikštystės į lėšas, tuomet be jokio pamokėjimo viskas taps sugrąžinta. Tuom tarpu Lietuvos viešpats gali tose visose vietose įsodinti savo urėdininkus, kurie ten pagal vietinius šalies įstatymus darys teismą; visi gyventojai ir kožnas atskirai pasilieka prie savo tiesų, valnasčių, religiško išpažinimo, be jokios kliuties ar priespaudos; nieks neteisiai nebus sunkinamas rinkliavomis. Karalius, kaipo didis kunigaikštis, ir liet. luomos, prisižada Vidžemį ir vokiškąjį zokoną ginti savomis lėšomis ir kariumene. Lietuvos vadai savo kariumenę suvienys su Vidžemiške, karę ves pagal bendrą sutarimą ir neleis, kad nuo kariumenės, ar abaze, ar ant gaspados stovinčios, ar kelionėje ėsančios, gyventojams šalies daroma butų skriauda. Kas nuo bendro neprieteliaus bus atimta ginklų galybe, prigulės

prie to, keno tai buvo nuo seniai savasčia; bet jeigu taptų užkariauta neprietelių šalis, taps padalinta lygiomis tarp Lietuvos ir Vidžemio. Galiaus dar pirm negu metas pasibaigs, Jomylista karalius klabins Moskvos dvarą, kad grąžintų užimtus miestus ir žemes Vidžemyje, teip gi kad atlygintų visas skriaudas, 'ir didį kniazių Ivaną Vosylevyčių atkalbins nuo tolesnio apkariavimo tų šalių, o jeigu tatai negelbės, karę jam apskelbs". Po tam Zyg. Augustui liepiant, Jonas Chodkevyčius ir Jurgis Zėnavyčius užėmė Vidžemio pylis, šituomi traktatu apglėbtas, ir apsodino su druta lietuviška įgultine. Liet. senatas veikiai nuo savęs išsiuntė paslus į Moskvą dėl perstatymo skundų Vidžemiečių, kad reikia grąžinti užkariavimus ir skriaudas, ir dėl derybų kaslink sątaikos su Lietuva ir Vidžemiu. Bajorai atsiliepė: „Caras Ivanas nieko neprietelingo prieš karalių jusų nepadarė, anė darbu, anė mintimi; bet dabar matosi esąs priverstas imtiesi už ginklo, kadą-gi karalius įsikišo į reikalą Vidžemio".

Kettleris, padrąsinęs savuosius, ypač kad archivyskupijos koadjutorius Kristupas kunigaikštis Meklemburgijos parvedė iš Vokietijos kiek samdininkų ir gavo pažadus nuo seimo ciesorystės ant 100.000 auksinų dėl pagelbos, pirmas ėmė kariauti. Ir sekėsi jam iš pradžių. Bet kad magystras įsidavė į apgulimus pylių, turėjo atsitraukti iki Cėzių (Vendenio).

Kad maskoliai vėl ėmė spausti Vidžemiečius, Zyg. Augustas, besirengdamas dar į karę, nusiuntė į Moskvą drąsų Martiną Volodkevyčių, reikalaudamas, kad caras liautųsi vajojęs Vidžemiečius ir sugrąžintų jiems užimtas pylis. „Tariamos tiesos ant Vidžemio — rašė jis — yra nauju išmislu: anė tėvas, anė senelis tavo, anė tu pats iki šiolei neapskelbei jų". Ten bajorai rodė diplomą Tėrbatos vyskupo, kurs už kožną savo pavaldinį po griviną sidabro vokiško svarumo pažadėjo mokėti kasmet; tai-gi kam karalius nori nuo caro atimti provinciją, kuri moka duonį? Moskva, regimai, velyjo pasidalinimo Vidžemio, o po tam diant Lietuva drauge su Moskva

bendromis spėkomis užkluptų ant Totorių. Bet susinešimai per paslus neprivedė prie jokio galo.

Atėjus žiemai, didelė maskolių kariumenė, po vada kniaziaus Kurbskio, atkako pustyti Vidžemį. Ivanas džiaugėsi ir beveik juokėsi iš pavalnumo karaliaus; negana to. Kada caro pati Anastazija mirė, per paslus slapta teiravosi, ar netekėtų už jo katra-nors iš seserų karaliaus. Didieji paslai abiejų viešpatijų susivažiavo ant rubežiaus, bet kas iš to? Zyg. Augustui užėmus lukuriuojančiąją stovenę, o Kurbskiui engiant šalį, archivyskupas ir paslai nuo luomos ponų ir miesčionių atkako į Vilnių ir 14 d. vasario 1560 m. padrutino sądorą, su Kettleriu nutartą. Archivyskupas dėl lėšų karės pavedė karaliui pylis Marienhauzen ir Lenevardę su jų pavietais, o luomos pylis: Karkus, Helmet, Trikatė, Ermes arba Rujene ir Burtinieks, iki išpirks atgal, grąžindami lėšas karės. Lietuvos urėdininkai tuojau jas užėmė. Kettleriui vis dar žvalganties kitur pagelbos, Danijos karalius nupirko už 30.000 tolerių nuo vyskupo salos Oezelio—Jono Moennichhauzen — visą vyskupiją, ir ten pasodino savo brolį Magnų kaipo didį valdytoją, kurs galop 1559 m. apsisėdo Arensburge ir Hapsaliuje. Naudodamasi iš pavojų, karančių ant Livonijos, teip gi karalius Švedų Erikis XIV užėmė Estoniją 1461 m. Ėstijos luomos pasidavė, bet pylys raktų savo neatidavinėjo ir reikėjo jas varu paimti. Rėvelis pasidavė priverstas badu liepos mėn., o Fegefeuer, Bergholm ir klioštorius Padis gynėsi iki rudeniui. Visi antpuolėjai Livonijos dabar ješkojo sutarybų su Zyg. Augustu: dėl rankos karalaitės Onos pasigarsino daniškis Magnus, Katarinos švediškis Erikis reikalavo dėl brolio savo Jono, kunigaikščio Suomijos; Ivanas Gresmusis piršosi prie Katarinos, lygdamas kaipo kraitį—Livoniją.

Archivyskupui ir luomoms prisidėjus prie sątaikos, Lietuviai su džiaugsmu traukė į Vidžemiškę karę. Pirmiausiai Žemaičiai po vada savo storastos Jeronimo Chodkevyčiaus, o paskui užvilijiškiai Lietuviai, artinosi prie Vendenio, apgulto per 50.000 maskolių. Paskui šlėktą traukė kantunginiukai,

gerai apginkluoti, po vada pulkauninkų J. Zėnavyčiaus, Jono Chodkevyčiaus ir A. Palubinskio; rotmistrai buvo: M. Astikis, Žiżemskis, Šemetas, Siurvilas, Golubickis, L. Svirskis, Daugirdas, Skinderis, Bakas ir kiti. Išgirdę, kad Lietuviai keldinasi per Dauguvą, Maskoliai umai atsitraukė nuo Vendenio, ir visas Vidżemis apart vyskupystės Tėrbatos, valnas pastojo. Po kam šlėkta, nė kardo iš makšties beveik neištraukusi, sugrįžo namon. Palubinskis apėmė vadą kantungininkų dėl pridengimo Vidżemio, ir čion su įvairia laime vajojo per su viršumi-penkerius metus.

Pavasariop 1561 m. liet. hetmanas Mikalojus Radivilas perėjo per Dauguvą su skaitlinga kariumene, po savim turėdamas tuntus Jeronimo ir Grigo Chodkevyčių, P. Sapiegos, Vosyliaus ir Jurgio Tiškevyčių, Grigo Tryznos ir kitų liet. magnatų, kurius jie ant algos pasisamdę buvo. Maskoliai vengdami mušio traukėsi atgal, palikę tik garnizonus pylyse. Kada Jurgis Tiškevyčius ir Tryzna su 5.000 raitelių vaikėsi su atsitraukiančiais neprieteliais, pats hetmanas apgulė vyriausią drutvietę Tarvast, kuri gynėsi per daugiaus kaip 20 dienų, iki murai netapo mynomis išnešti į orą. Pylis tapo įimta šturmu. Įgultinė sudėjo ginklus ir tapo paleista ant valnybės. Maskoliai baisiai pustyjo Vidżemio šalį, pavestą Zyg. Augustui. Nuo Estonijos pusės įsiveržė į Vidżemį Vosylius Glinskis ir Petras Serebrianyj ir sumušė nedidelį tuntą, prieš juos hetmano pasiųstą, artymais Pernavos. Kadą-gi Radivilas, nors įėmęs pylis, negalėjo jų nė pataisyti, nė apsodinti ištektinomis įgultinėmis, uż tai griuvėsiai Tarvasto perėjo vėl į rankas Maskolių, kurie aną suardė iš padugnių. Koadjutorius archivyskupystės Rygos, Kristupas, kunigaikštis Meklemburgijos, rįżosi pasiduoti Švedams, bet pagautas tapo į Vilnių nusiųstas po sargyba, o kad użsigėręs čion sykį nudurė karališką dvarionį Vansavyčių, po kurio sargyba buvo, tapo išsiųstas į Ravą ant sunkaus kalėjimo.

Ponai ir miestų perdėtiniai dabar prašė magystro, kad melstų Zyg. Augusto, atsiųsti kokį liet. senatorių, kurs

pamatęs dalykus ant vietos užmanytų pagelbėjimą šalies. Tai lietai atkako Mikalojus Radivilas kaipo karaliaus atstovas Vidžemyje; vienok Rygėnai, nors sakėsi esą pavaldiniais, nedavė jam pylyje gyventi..... Radivilas tvirtino, kad Lietuva viena, turėdama ginti plačius savo rubežius, negali tuomsyk pakylėti Vidžemį, ir velyjo, kad kaip su Lietuva, teip pat su Lenkija sutartų sądorą. Akyva, kad ir dabar luomos, miestai, zokonas ir kunigija gyveno nesutikime, ir todėl Kettleriui nesisekė sušaukti į seimą visų luomų. Rods 1560 m. liepos mėnesyje buvo toks seimas įvykęs Pernavoje, bet vos jį atidarius, visi išbėgiojo pasklidus gandui apie paėmimą Fellino per maskolius. Reikėjo atmainų, kurias Kettleris apšnekėjo, ant paveizdos didmistrio Albrechto, su Radivilu. Kad tasai pranešė apie tai karaliui, seimas tapo tuojau į Vilnių sušauktas. Pribuvo Kettleris su pasiuntiniais nuo ponų, miestų ir kunigijos. Čion tapo patėmyta, kad norint sądorą, su Lietuva sutartą, praskėsti ir ant Lenkijos, reikėtų ilgo laiko, daugelio seimų; o čia reikia ant greitųjų pagelbos; todėl negalima kiteip, kaip Vidžemį įkunyti į respubliką, pripažįstant karalių už savo monarchą, lyginai kaip Lietuva ir Lenkija kad daro. O karalius pasirupins, kad bendromis spėkomis respublikos taps ginama naujoji provincija. Tai nutarus, įvyko sądora 28 lapkričio 1561 m. štai koki (Pacta subjectionis): Karalius pasirupins, idant ciesorius ir vokiškasis mistras zokono kryžeivių patvirtintų šitą sądorą. Religija protestonų—pagal Augsburgo išpažinimą—pasiliks be priespaudos ir atmainos. Nuo miestinių sudų apelliacija gali eiti pas karališką atstovą. Jurisdikcija karališkų teismų susidės iš ypatų, turinčių lobius Vidžemyje, ar iš ponų, ar zokono ricierių, ar miesčionių. Nuo nusprendimo šitų jurisdikcijų valstiečiai pavestųjų karaliui pavietų apelliavoti galės į karalių. Miestuose pasiliks magistraturos po senovei, teip pat rinkimai urėdininkų. Parubežinėse pylyse laike karės karalius talpins vadus, kurių viernumą geriaus pažįsta; bet sątaikai įvykus, vadai ten bus vokiškai kalbanti Vidžemiečiai. Titulas ir urėdas mistro arba magystro

pasiliauja ant visados. Gotthardas Kettleris gaus Kuršą ir Žemigalę su titulu kunigaikščio su tiesa lėnystės; jo savastįs susidės iš: vyskupijos Kuršo ir visos šalies, gulinčios tarp Dauguvos, Žemaitijos ir Lietuvos; jis pats ir jo visa žemė per 6 metus bus valni nuo kariškų sunkenybių. O kas yra po dešinei pusei Dauguvos, beje Vidžemis, Estonija drauge su Tėrbatos vyskupija tampa savastimi karaliaus ir jo įpėdinių ant visados. Ryga valna yra nuo kitokios vyresnybės; vadais mieste ir pilyje karalius paskirs tengymius Vidžemiečius; burmistrą aprenka magistratas, o karalius patvirtina. Kunigaikštis Kuršo gali mušti pinigus, ant vienos pusės — savo paveikslą ar ženklą, ant kitos—paveikslą karaliaus ar ženklą Lietuv-Lenkijos. Toji sądora patikrina įkunyjimą Vidžemio į did. Lietuvos kunigaikštystę, nors luomos Lenkijos ir nesutiktų ant įkunyjimo į visą respubliką. — Be to karalius apdovanojo atskira privilegija Vidžemio poniją. Prisiekė viernumą karaliui ir pavaldinystą: archivyskupas Vilimas, magystras Kettleris, pasiuntiniai luomos ricierių ir miestų; pokam Zyg. Augustas prisiekė iš savo pusės laikysįs sątartis.

Pradžioje 1562 m. atkako į Rygą karaliaus kamisoriai po vada Vilniaus vaivados, Radivilo. Susirinko luomos ir likučiai kryžeivių į pylį, kur perstatyta tapo sądora. G. Kettleris ilgoje kalboje nurodė atmainas laiko ir papratimų ir nebereikalingumą Vokiečių zokono, ir todėl jis panaikinąs Vidžemyje zokoną vokiškų ricierių špitoles Mergės Marijos Jeruzolimiškės, atvalnydamas jo sąnarius nuo apžadų; po tam numetė nuo savęs zokono ploščių, auksinę togą ir mistro kryžių, teip pat padarė ir zokoninkai ten ėsantiejie. Kamisoriams atidavė pečvietę zokono, popiež'ų ir ciesorių privilegijas, raktus nuo archyvų, raktus Rygos. Teip tai pasibaigė kardininkų zokonas. Radivilas apšaukdino Kettlerį kunigaikščiu Kuršo ir Žemigalos, teip-gi atstovu karaliaus Vidžemyje. Teip tad, nors Zyg. Augustas vadinosi viešpačiu, Livonija tapo padalinta ant 5 dalių: Kettleris gavo Kuršą ir Žemigalą, Danijos karalaitis Magnus turėjo Oezelio salą, Švedų karalius Erikis

— Rėvalį, Harriją ir pusę Virlandijos, Maskolija — Tėrbatos vyskupiją, Narvą, Allentaken, tulas dalis Gervelandijos ir Virlandijos; prie karaliaus gi pasiliko vos trečioji dalis. Už tokį padalinimą kalti buvo patys Vidžemiečiai ir Estai, kam pasidavė Švedams ir Danams, ažuot ką visi butų prisiekę Zyg. Augustui, kuriam lengviaus butų buvę ginti visumą nuo Maskolijos. Teip pat kam Oezeliečiai nesipriešino, kada juos vyskupas pardavė Magnui, ir neprisidėjo prie Kettlerio? juk reikalai Vidžemio butų geresnį buvį turėję. Dabar juk Zyg. Augustui prisiėjo imtiesi su Danų priekabėmis, Švedų įsimaišymu ir užkariavimais Maskolijos. Kettleris, po zokono kasatai, apsigyveno Jelgavoje ir aptyko, ir karalius turėjo valdžią Vidžemio pavesti Chodkevyčiui kaipo gubernatoriui. Švedai, kalbinami, kad sugrąžintų Estoniją, rengėsi ir likusius jos pavietus pasiglemžti: tenykštis valdymieras apgulė Veissenšteiną, bet tapo per ietuvių vadą Tolvaišą (Talwoš) į plėnį sumuštas. Su Maskolija reikalai ėjo aršyn: nors pylys — apart Tėrbatos — buvo ietuvių rankose ir nors Lietuviai apgulę laikė Pleskavos pylis Opočką ir Nevelį, vienok kniazius Petras Serebrianyj sumušė Lietuvių kariumenę apliukėse Mstislavo; kniazius Kurbskis nudegino prymiesčius Vytebsko; maskoliai gròbstė aplinkes Dubrovnos, Oršos, Kopyliaus ir Šklovo. Už tai hetmanas Radivilas suardė popylį Vieližiaus, o Chodkevyčius gręsė Tėrbatai.

Pavasariop 1562 m. Ivanas rengė kelionę į ietuvą, nors nudavinėjo pageidaująs sutaikos. ietuvos hetmanas Radivilas ir Lenkų Fl. Zabrzydovskis traukė į parubežį. Radivilas nesutikęs priešų kariumenės apsistojo abazu palei Dnieprą ir nupustyjęs Smolensko šalį, traukė pas Vytebską, iš čia į Vieližiaus pavietą, ir Vieližių nudegino. Zabrzydovskis-gi, pro Polocką, nuėjo linkon Ozieryščios, po tam pas Nevelį, kur susirgęs pavedė vadovystą Lesniovolskiui. Tas, su maža kariumene, neužilgo susitiko su maskolių 45.000, po vada kniaziaus Kurbskio, ir apsidrutino artymais Vieližiaus. Maskoliai užgulė, bet praradę 3 000 savųjų, atsitraukė. Veikiai žiemai

užstojus, Lesniovolskis sugrįžo atgal ant žiemavojimo.

Reikia čion pasakyti, kad tą rudenį karalaitė Katarina ištekėjo Vilniuje už Jono, kunigaikščio Suomijos, sunaus Gustavo Vazos, o brolio karaliaus Švedijos Erikio: sujungė juodu Vilniaus vyskupas Valerijonas Pratašević ius, akyvaizdoje karaliaus Zyg. Augusto. Jonas paskolino kraitį karalaitės dėl karės Vidžemiškės, užstačius jam Estonijos pylis: Veissenštein, Karkus, Ermis, Trikate, Helmet ir kitus žemiškus lobius. Sunų iš tų sutuoktuvių gimusį vėliaus respublika turėjo ant savo sosto, žinomąjį karalių Zygmantą III.

Tuomi tarpu Ivanas siuto ir tužo už ištekėjimą Katarinos, ir skaitė tai sau už jeibį. Galop 1562 m. jis rinko didelę kariumenę Možaiske — į 280.000 žmonių ir 200 armotų, ir sausyje 1563 m. pats su ta spėka iš nejučių apsiautė Polocką, kada Zyg. Augustas Vilniuje seimavojo dėl lėšų businčiajai naujai savo kampanijai. Ant greitųjų susizgribęs, kam nesergėjo svarbesnių punktų, karalius pasiuntė hetmaną Radivilą iš Minsko su 2.000 Lietuvių ir 1.500 Lenkų linkon užgultų vietų. Radivilas išvaikė gaujas pustytojų ant kairio Dauguvos kranto, išvengęs mušį su didesnėmis spėkomis J. Repnino ir S. Paleckio užėmė drutą vietą į pusantros mylios nuo Polocko, idant neleisti pustyti šalį linkon Vilniaus, nes imtiesi kaip butų galėjusi sauja musiškių su tytveikomis maskolių pas Polocką? Į visatiną išsirengimą šlėkta vangiai tetraukė, o iš magnatų tik Radivilai su savo žmonėmis tepribuvo. Polocke vadovavo tenykštis vaivada St. J. Davainius; buvo ten ir tuntas Lenkų po vada Vierzchlinskio. Ant nelaimės narsus liet. ricierius Grigas Golubickis iš pačių pradžių krito, begindamas miestą; o čia šturmavojimas vienval traukėsi su dideliu pasistengimu. Tad Davainius, idant nepristoktų maisto, ryžosi miesčionis paimti į pylį, o kaimiečius, subėgusius iš aplinkinių kaimų—į 20.000,—išvyti laukan ir ginti tiktai pylies sienas; nors Glėbavyčius tam priešinosi, tačiaus vaivada liaudį išvyjo ir miestą pats nudegino. Kaimiečiai, žmoniškai maskolių priimti, parodė laukuose rusius, kur javai buvo užkas-

ti; iš kitos-gi pusės ir miesčionys liovėsi baimyjęsi maskolių sragumo: atlėžo smagumas gintiesi.... Nudeginimas miesto palengvino darbą apgultojams, nes jie galėjo prisidengti griuvėsiais miesto, o turtai, sunešti į pylį, masino tuomi labiaus ant paėmimo. Po ilgų šturmavojimų dingo viltis apsigynimo. ir pasidavė. Senas vaivada Davainius su visa savo šeimyna ir visi ricieriai iškako į nevalę (jis persėdėjo 4 metus Moskvos kalėjime); miesčionys neteko savų turtų, bažnyčias katalikų maskoliai suardė, žydus ar krikštyjo ar Dauguvoje skandino. Teip puolė Polockas, turtingas ir žmoningas miestas, garsus plačia pirklyba ir dirbtuvėms, lenktyniavęs su Ryga. Kareiviams Ivanas pavelyjo grįžti namon.

Ivanas sugrįžo į Moskvą triumphą kelti, o jo bajorai, atstumę Radivilą iki Minskui, pustyjo šalį link Vladimiro. Surinkęs kelias dešimtis tukstančių šlėktos, Radivilas apgulė Polocką, bet be pasekmės, nes ir armotas bijojo partraukti dėl tulos pavietrės ten viešpataujančios.—Negeriaus dalykai vyko Vidžemyje: Švedai paėmė Pernavą ir Veissenšteiną nuo Lietuvių, o nuo Danų Lealių ir Hapsalį. Vienok Fridrikis II sutarė taiką su caru, užganėdintas sala Oezelio ir provincija Vika. Švedai ant 7 metų sutardami su Maskolija sudėjimą ginklų, labiaus dar apsunkino karaliaus reikalus Vidžemyje. Varšavos seime pradžioje 1364 m. jis norėjo suvienyti Lietuvą ir Lenkiją į vieną respubliką, ir savo deklaracijoje apskelbė punktus velytinos unijos. Ponams išvažinėjus, karalius kreipėsi prie Ivano, ar priimtų paslus Moskvoje; tam gi atsakius, kad „paslų nė plaka nieks, nė kapoja", Zyg. Augustas pasiuntė J. Bykauskį ir V. Mackevyčių tarybas vesti dėlei sątaikos. Bet štai įvyko parubežyje keblumai: Mik. Visniovieckis pustyjo Sieverinę šalį, o B. Saburovas atsimokėjo nudeginimu Lukomliaus. Atvyko į Moskvą didieji paslai — Chodkevyčius, Valavyčius ir Haraburda. Ilgos tąsynės ėjo dėl titulo „caro" ir dėl Vidžemio; caras nesutiko nė ant ginklų sudėjimo.

Tad 1564 m. kniazius P. Suiskis pustyjo Polocko vaiva-

diją ir turėjo rupintiesi paimti Vytebską; kniazius P. Serebrianyj iš Viazmos iškilo su 50.000 kareivių pustyti pakraščius Dniepro, pokam turėjo susivienyjęs su anuo traukti per Minską į Vilnių. Šuiskiui pasisekė atkakti iki Časnikų. Hetmanas Radivilas stovėjo abaze su 4.000 žmonių, ir prie jo prisidėjo Jonas Chodkevyčius, Zėnavyčius, Sapiega, Karsokas, Bakas ir kiti; sutarė užgulti ant Šuiskio. Mušis įvyko saulei leidžianties, notoli Oršos ant laukų Ivansko. Krito Šuiskis, broliai Paleckiai, ir 25.000 maskolių; kiti pabėgo į Polocką ar pateko į nevalę; grobis abaze buvo laimėtas didelis. Lietuvių krito 20, o sužeistų buvo 700. Serebrianyj, kurs stovėjo kitoje pusėje Oršos, išgirdęs apie tą Lietuvių pergalę, subruzdo trauktis atgal keliu į Smolenską; visoj jo kariumenėje skambėjo: gelbėkis, kas gali! Tuom tarpu Kmita su maža sauja kareivių dar labiaus maskolius pagąsdino, teip, jog jie paliko 25.000 vežimų su apginklavimais dėl 6.000 žmonių. Kad maskoliai pamatė, jog Kmita juos apgavo, pakeliui iš Dubrovnos į Kryčevą viską ugnia ir kardu teriojo; po tam sugrįžo į Smolenską vasario mėnesyje. Vos birželyje maskolių kariumenė (13.000) tepasirodė vėl pas pylį Ozieryšče, po vada kniaziaus J. Tokmakovo, ir ją apgulė. Vytebsko vaivada St. Pocius (Pac) dėl atkirtimo pasiuntė į 2.000 raitelių po vada J. Snieporodo, kuriam pasisekė maskolių 5.000 paguldyti ant mušiavietės, o kitus išvaikyti. Po tam Snieporodui sugrįžus į Vytebską, Tokmakovas surinkęs savo išsibarsčiusius kareivius iš nejučių užgulė ant Ozieryščės, ir įsiveržęs į vidų visą įgultinę išpjovė. — Vadas-gi Buturlin su Totoriais ir Mordva iš Smolensko iškakęs pustyjo ugnia ir kardu Padniepres, ir 4.800 žmonių išvesdino į nevalę. Už tai F. Kmita įsigrudo į Sieverinę šalį, nupustyjo aplinkes Krasnopolio, ir sunaikino Počapovo miestą, kur užtiko pasislėpus pirklius iš Azijos su brangiais pardaviniais, vežamais į Moskvą. Karališki kazokai teip pat grobstė, ką galėjo, pietiniuose Maskolijos parubežiuose, o Vidžemyje Lietuviai nesnaudė įkyrėdami maskoliams Tėrbatos vyskupijoje.

Tame laike įvyko emigracija iš Maskolijos ypatų nemenkos svarbos. Kniazius Dimitras Visniovieckis, už carą kovojęs prieš Totorius su kazokais, patekęs į nemylistą caro, persiprašė Zyg. Augustą ir sugrįžo į Lietuvą; bet ir čia jis neilgai pabuvo. Moldavijos bajorai prikalbino jį numetus vaivadą Steponą užimti jo sostą; bet suviliotas pateko į rankas savo priešo, kuris jį su vyresniais kazokais išsiuntė į Caregradą, ir ten jis tapo pakorintas ant vagio. Po Visniovieckio į Lietuvą perėjo augšti urėdininkai Aleksis ir Grigas Čerkaskiai; bet žymiausiu emigrantu buvo kniazius Andrius Kurbskis, karžygys pas Tulą, Kazanių, Baškyrų stepuose ir Vidžemyje atsižymėjęs. Buvęs numylėtiniu caro, pateko į nemylistą. Buvo tuomet valdymieru Tėrbatos, ir pabėgo į Valmierą, kur Lietuvių vadas priėmė jį svetmylingai, vasarą 1563 m. Zyg. Augustas davė jam Kovelį į savastį ir priėmė į savo dumą. Kaipo vyras apšviestas jis pagriso carui savo gromatomis, ir kaipo žinovas savo šalies, jis nemažai Maskolijai užkenkė: ragino karalių kariauti ir pasisamdyti Totorius [1]).

Per apsileidimą Zyg. Augusto Švedai užėmė Rėvalį, ir Veissenštein jiems atiteko. Sustabdė jų užėmimus Mik. Tolvaiša, smagiai sumušdamas pas Kirempę. Teip-gi Lukošius kunigaikštis Svirskis laimingai mušėsi su Švedais, o nuo maskolių atėmė šturmu pylis Karkus ir Helmet.

Kurbskiui raginant, Zyg. Augustas pasamdė kareivius, kurie po vada liet. hetmano ištraukė pas Polocką. Krimo Totoriai su chanu Devlet-Girėju į 60.000 apgulė Riazanių, nors be pasekmės. Ivanas liepė metropolitui siundyti žmones prieš „eretikus" Lietuvius ir rengė kariumenę. Radivilas per 17 dienų mėginęs Polocką paimti, atsitraukė į kairį Padauguvį. Maskoliai užėmė pylį Ozieryšče. Kniazius V. Prozorovskis nuvijo nuo apgulimo Černygovo Povilą Sapiegą. Kurbskis, gavęs 15.000 žmonių, tarp jų ir liet. Totorius, grobį plėšė

1) Reikėtų kam-nors ištraukas padaryti dėl Lietuvių iš „Skazanija Kniazia Kurbskaho".

aplinkėsė Velikije Luki. A. Palubinskis Vidžemyje pustyjo Tėrbatos valsčius; kitas tuntas plėšė Pleskavos parubežius, iki Višniakovas su Pleskavėnais atgal neatmušė. Kovo mėn. 1565 m. Lietuviai apgulė pylį Krasnoi; ateinant J. Šuiskiui ir J. Šeremetjevui dėl atkirtimo, Lietuviai juos sumušė pas Vėles ir pustyjo šalį iki Ulecho. Mažų kelionių, iki žiemai užstojant, tapo daugybė atlikta: prieš Novgorodą, kliošorių Pečėriškį ir tt. Bet karalius vienval sapnavo apie sątaiką, ir gegužyje 1565 m. vėl paslai — Chodkevyčius, Tiškevyčius ir Haraburda—atkako į Moskvą. Caras sušaukė tautišką dumą iš 339 ypatų, ir žadėjo per paslus sątarautiesi apie sątaiką; karė tapo sustabdyta, suiminiai tapo išmainyti. Vienok Ivanas pavelyjo plėšti Lietuvos parubežius, net pylis statė ant lietuv. žemės: palei ażerą Usviat ir prie įtakos Ulos į Dauguvą; paskui pylis Kopiec, Sokol ant Drissos upės; iš ten, įgultinės siaubė aplinkes, ir pylį Voroniec kėsinosi įimti, nors nepasisekė. Tad ir Lietuviai priversti buvo atsimokėti, ypačiai Bėrula su raiteliais daug blėdies maskoliams darė.

Vidžemyje, kaip jau sakėme G. Kettleris buvo valdymieru karaliaus; po tam karalius į jo vietą paskyrė Žemaitijos storastą J. J. Chodkevyčių, nors vidžemiečiai pustyjosi, kam ne jų tautietis. Vienok susivažiavimas Vendenyje nutarė labiaus susiartinti su Lietuva. Karalius sušaukė seimą į Garteną, gruodyj 1566 m., kur Zyg. Augustas išdavė *Diploma Unionis*, 26 d. gruodžio. Tatai nepatiko Lenkams, nes galybė Lietuvos augo. — Tasai seimas ilgokai pateko, ir pradžioje 1567 m. atkako paslai ciesoriaus, caro (Kolyčev, G.Nagij ir V. Ščelkalov), Totorių, Valachų ir Turkų. Ko norėjo šitos trįs pasiuntinystės, nežinia. Maskoliai reikalavo, kad Polocko provincija pasiliktų prie Maskolijos su visais miestais (Leplius, Kopiec, Drissa, Voroniec, Ula, Sokol) ir visas Vidžemis iki Dauguvai; kad karalius titulavos Ivaną caru ir did. kniaziu Vidžemio, Polocko ir Smolensko; kad išduos Kurbskį su kitais emigrantais; kad gelbės carui išvyti iš Vidžemio Svedus ir Danus. Galiaus niekas neišėjo, atsinaujino karė.

Caras su kariumene traukė į Vidžemį; abazuojant jam aplinkėje Medinės, atkako karaliaus paslas J. Bykauskis, kurį caras apkalė į retėžius ir nusiuntė Moskvon į kalėjimą, neva atsikeršydamas už netikusį pasielgimą Lietuvoje su jo paslais (Kolyčev, Nagij ir k.). Caras nukako į Novgorodą ir rengė užpuolimą ant Vidžemio, matyt įpykęs, kam susirišo su Lietuva. Karaliui renkant savo spėkas į Borysovą, iš kur žadėjo užpulti ant Polocko ir Velikije Luki, gelbimas Totorių, Turkų ir Valachų, caras sugrįžo į Moskvą, palikinas vadus su kariumene Toropiece ir Velikije Luki. Nors rudenį keliai buvo prasti, Vytebsko vaivada St. Pocius su raiteliais siaubė parubežėse, paėmė šturmu pylį Sitno, iškirto 300 įgultinės ir laimėjo 120 armotų; po tam aplinkėse Vieližiaus į plėnį sumušė caro opričnikus, įrankį Ivano terrorizmo.

Pradžioj 1568 m. Pocius atnaujino keliones į pavietus Vieližiaus, Usviato ir Bielovo, ir sumušęs P. Goloviną paėmė į nevalę. Pavasariop Romanas kunigaikštis Sanguška su 1.900 raitelių stovėjo pas Čašnikus; kad Totoriai — 8.000 tuntas — po vada Amurato perėjo per Dnieprą, Sanguška, auštant, ant abazo užpuolęs laimėjo pergalę: krito Amuratas ir kniazius V. Paleckis, ir daugelis žmonių pateko į nevalę. Po tam iš nejučių užklupo ant J. Ščerbatovo ir J. Baratinskio, vedančių 6.000 maskolių ir 3.000 Totorių po vada Segitos iš Ulos į Sušą, sumušė, ir daugelį žmonių teip pat paėmė į nevalę. Toks pasisekimas pamasino karalių labiaus imtiesi į karę, jis liepė rinktiesi kariumenei pas Radoškavyčius, kurios suėję į 100.000, ir kur pats pribuvo. Bet veikiai grįžo į Garteną, pasiuntęs Žemaitijos storastą J. J. Chodkevyčių pas Ulą. Sako toji kelionė žadėjusi remti maištą bajorų, kurie, numetę Ivaną, rengėsi pakelti ant Moskvos sosto kniazių Vladimirą Andriejėvyčių. Kad Kazlovas, Rusinas, atkako į Moskvą, kur jis ten suokalbį buvo sukurstęs, jis tapo suimtas ir mietu permuštas, o Vladimiras su pačia ir vaikais turėjo nuodus išgerti pradžioje 1569 m. Tai gi iš Radoškavyčių kelionės niekas neišėjo dėlei karaliaus negabumo. Chodkevyčius apgulė Ulą, į kurią

nuolatos įeidinėjo pagelba Dauguvos laivais iš Polocko, bet namon kviečiamas, paliko vadystą Romanui Sanguškai. Tuotarpu F. Kmita, prislinkęs prie Smolensko, sumušė įgultinę ir plėšė šalį iki Viazmai; teip-gi J. Zėnavyčius pustyjo aplinkes Lepliaus. Galiaus Sanguška užklupo Ulą, kada įgultinė to nelaukė: Oskierka, Bėrula ir Minkus tyliai prisiartino prie pylies nuo upės, o Sanguška su pėstininkais šturmavojo vartus: pylį paėmė, smarkiai ginamą; daugelis krito, į nevalę-gi pateko 800 šaulių, 300 bajorvaikių ir 2 vaivadu—Viliaminovai. Tuomi tarpu prieš Sangušką buvo pasiųsta kariumenė po vada Šeremetjevo, Buturlino ir Saburovo, drauge su Nogaiškiais Totoriais. Jie apgulė Vytebską, ginamą Pociaus; bet išgirdę apie paėmimą Ulos ir prisiartinimą Sanguškos, jie nakčia atsitraukė po 3 dienų apgulimo. Tie atsitikimai carą gąsdino: jis su opričninkais meldėsi, metropolitas Philypas teip-gi meldė, kad nubaustų dievas muzulmonus ir lotyninkus, atskalunus Vidžemiečius, šalininkus bedieviškojo Liuterio!

Pradžioje 1569 m. Al. Palubinskis iš Vidžemio netikėtai užėmė Izborską ir apkalino Al. Naščokiną, numylėtinį Ivano, pasiųstą ištirti čion slaptus dalykus; už tai caras Moskvoje bjauriai kankino liet. suiminius. Caras norėjo jį išmainyti, ir parsiuntė liet. suiminį Petrą Kazimierauskį, su sąlyga, kad sugrįžtų į nevalę, jeigu netaps paleistas Naščokinas. Karalius pasiuntė paslus į Moskvą, reikalaudamas sudėjimo ginklų, o Kazimierauskis sugrįžo į nevalę. Caras, išteriojęs namie geriausius savo žmones, sutiko ant sudėjimo ginklų ir paleido apkalintą J. Bykauskį. Prasidėjo sątartys, ir paslai lakstė ten ir atgal; caras savo paslams liepė patyka ištirti, ką mano magnatai apie aprinkimą įpėdinio karaliui, nes paėjo paskalas Moskvoje, kad norima sunui Ivano pavesti sostą abiejų tautų, o caras pats to troško ir rodė neva prilankumą Lietuviams. Todėl jis sutiko ir ant išmainymo suiminių, ir Naščokinas namon sugrįžo. Bet dalis Lietuvių, paslėpta Tvėriuose, vaitojo toliaus kalėjime, iki 1570 m. caras, keliaudamas į Novgorodą, juos nuteriojo. Įvyko sudėjimas ginklo, bet nepaskyrus

ilgumą laiko. — Tad Ivanas parėjo į sudermę su Švedų karaliumi Ėrikiu ir užsimanė gauti į savo rankas karaliaus seserį Katariną, moterį Jono kunigaikščio Suomijos, kurį brolis apkalinęs laikė Gripsholmo kalėjime nuo 1562 m.; ten gimęs buvo sunus Zygmantas 1566 m. Ėrikis sykį davė žinę, kad Katarina turi skirtiesi su vyru: arba valna grįš namon į tėvynę, arba ant visados taps uždaryta klioštoriuje. Bet toji moteris parodė paslui tik žiedą, ant kurio buvo išskriosta: *Nemo nisi mors*. Tad Ėrikis su caru Ivanu sutarė 1567 m. traktatą, ir atėmęs nuo vyro žadėjo Kataringą išduoti Ivanui. Dėl to tikslo atkako jau Voroncov ir Naumov į Stokholmą, o Morozov, Cobatov ir Sukin su kareiviais laukė parubežyje, kaip staigu revoliucija numetė Ėrikį nuo sosto, o Jonas, išvalnintas iš kalejimo, užėmė drutvietes ir svarbesnius miestus, ir po 12 dienų apgulimo, apkalino Stokholme savą brolį, kurs veikiai umai pasimirė, o Jonas atsisėdo ant Švedijos sosto kaipo Jonas III. Žinoma, sutarmė abiejų Neronų šiaurės nuėjo ant vėjų. Maskolių paslai, patekę į rankas Jono, vos 1569 m. tesugrįžo su gėda į Moskvą. Ivanas iš keršto įmetė į kalėjimą paslus Švedų karaliaus Novgorode; tačiaus pirm sudėjimo ginklų su Lietuva buvo priverstas susitaikinti su Švedais.

Po Liublino seimui, karalius galop 1569 m. pasiuntė paslus respublikos į Moskvą sutarti sątaiką—Joną iš Krotošyno ir R. Leščynskį iš Lenkijos, M. Tolvaišą ir A. Ubrynskį iš Lietuvos. Tą žiemą, buvo badas Lietuvoje, Lenkijoje, Vidžemyje ir Maskolijoje: iš bado žmonės valgė net numirėlius, o Maskolijoje vieni kitus užmušę valgė. Patys paslai buvo liudytojais tolygių baisumų Maskolijoje. Ivanas vilkino tarybas; tuomi-gi tarpu siuntinėjo iš Narvos kaperius dėl naikinimo karališkų laivų. Caras buvo užsiėmęs „opričnina"; mat buvo patekęs į pašėlimą ir visur matė suokalbius ir intrigas prieš savę. Po ilgų vaidų Ivanas sutiko ant 3-metinio sudėjimo ginklų; paleisti suiminius neapsiėmė, apart išmainyti T. Mackevyčių ir 50 žmonių ant stebuklingo abrozo Motinos Dievo, nuvežto į Vilnių per Eleną, moterį Aleksandro. Iš

priežasties maro Maskolijoje paslai vos rudenį 1570 m. tesugrįžo nomon. Putiatin, po ratifikacijos sudėjimo ginklų iš Vilniaus sugrįžęs, Ivanui pranešė, kad magnatai Lietuvos ir Lenkijos nori už jo išleisti seserį karaliaus Zophiją ir ketina jam sostą šalies pavesti. Tai-gi Ivanas savo apkruvintas rankas ketino ištiesti prie karunos Jagėliunų. Vienok Vidžemyje Ivanas nesiliovė intrigavojęs: Danijos karalaitį Magnų jis apšaukdino karaliumi Vidžemio ir savu žentu; teip-gi Vokietijoje jis platino paškvilius prieš karalių Zyg. Augustą, nors kaltę vertė ant savo polyt. agentų Taubės ir Kruzės, kurie perbėgo pas Zyg. Augustą.

Pagal sutarmę 1570 m. Lietuva pasilaikė Vidžemį, bet prarado Polocką, nuo seniai beėsantį Lietuvių rankose: Ivanas jį pasilaikė. Vis-gi noroms-ne-noroms Ivanui prisiėjo atsižadėti pakraščių Baltijos marės.

Tokiu budu galų gale Latvija tapo suvienyta su Lietuva. Jeigu ne Lenkų „civilizavonė", Lietuva butų pradėjusi gyvuoti nauju gyvenimu. Laimė susivienyjimo į daigtą visų šalių lietuviškai latviškų paspindo, bet per vėlai, nes Lietuva jau beprigerianti buvo marėje lenkystės.... Dabar tai aiškiai pasirodė vaisiai polonizmo. Lietuvių augštesnėji karta nebeturėjo intereso Lietuvių bei Latvių tautyboje. Nupuldinta lietuvystė ne ką galėjo gelbėti Latviams. Kad suvienyjimas butų įvykęs, kada dar Lietuvą valdė lietuviškoji dvasė, butų buvę kas kitas! Vokiečių tautyba butų sulaužyta tapusi; dabar sulenkėjusiems Lietuviams nerupėjo atsvabadinti Latvius nuo vokiečių jungo. Negalėdami sulenkinti šalį, jie netrukdė vokiečiams valdymieravimo; priešingai, pats Zygmantas Augustas vokiečių valdymieravimą pilningai padrutino privilegijomis Vilniuje—*Privilegium Sigismundi Augusti*. Livoniškiai tvirtina,buk pats karalius esąs tą privilegiją parašęs; rods pats raštas esąs dingęs, bet įturys jo pasiliko spėkoje, o svariausioji privilegijos dalis buvo ta, kad vokiečiai pasilaiko valdymieravimą ant Latvių. Už tai suvienyjimas Lietuvių ir Latvių neatnešė jokių labų vaisių nė vieniems nė kitiems.

Lietuvos spėkos nepasididino tuomi, kad Latviją valdė vokiečiai su saviškais reikalais, o Lietuvai reikalingas buvo ramtis prisiartinant valandai, kada Lenkai rengė galą polytiškamjam Lietuvos savistovumui. Juk jau nuo ilgų ilgų metų Lenkai troško, kad abidvi valstiji valdytų kuopinė Lenkų valdžia, bet priešinanties Lietuvių nors sulenkėjusiai aristokratijai, unija vis auryn traukėsi. Radosi dar kitas įrankys, gelbstintis savistovumą Lietuvos. Nuo 1445 m. Lietuva ir Lenkija turėjo kuone visad tą patį valdymierą, nors savišką dar valdžią. Lietuvoje dar joks Lenkas nedrįso įgyti valdžios urėdą, nekuštinamą lobį, arba nors ilgai ten gyventi. Rods įstatymas buvo peržengiamas, bet vis dar tai sulaikė Lietuvos paplukimą Lenkais bei Żydais. Ir sulenkėjusių Lietuvių skaitlius nebuvo dar teip didelis ir jie nuo žmonių nebuvo dar permier atsisvetinę, jie kalbėjo dar lietuviškai, vadinosi Lietuviais, ir mylėjo dar Lietuvą, nė neįgalėjo dar marinti Lietuvių tautą. Aristokratija ir tauta dar troško užlaikyti Lietuvos nepriklusnúmą nuo Lenkijos. O Lenkai geidė panaikinti rubežių tarp Lietuvos ir Lenkijos, jie norėjo atsidaryti kelią prie Lietuvos urėdų ir dvarų. Juo labiaus Lenkų tautyba šaknyjosi Lietuvoje, juo Lenkai smarkiaus reikalavo unijos. Lietuvos vadovai matė su padyvu mažtant Lietuvos priešgynybę mets nuo meto. Dabar Lenkams ėjo į pagelbą religija ir kunigija, kuri triusėsi dėl Lenkų tautybės ir tosios reikalų. Kad tuomet Lietuva nebutų katalikiška besanti, kaip-gi butų išėjęs kitokis rezultatas!...

Parėjus Zyg. Augustui ant sosto ir užbaigus trukšmą dėl pačios, iš visur į Lietuvą ir Lenkiją ėmė spraustiesi novatoriai. Pats karalius atvirai naujos religijos nepriėmė, bet ją platino per savo numylėtinius, prie kurių Lietuvoje ypatingai priklausė Radivilai. Vadovai reformacijos, kaip Liuteris, Kalvinas, Melanchthonas, Zvingli, aukavo Z. Augustui savo raštus ir susirašinėjo su juomi per gromatas.

Buvo net laikas, kada Z. Augustas buvo užsimanęs pats tapti vadu bažnytinės reformacijos savoje viešpatystėje ir krei-

pėsi prie popiežiaus Povilo IV prašydamas, kad pavelytų dievmaldystę atlikinėti tautiškojekalboje, komuniją imti abiejuose pavidaluose, apsipačiavimą kunigams ir tt.; ir dėlto rengėsi sušaukti tautiškąjį synodą. Bet, per guvumą popiežiško nuncijaus Lippomanio ir ypatingai dėl trukumo energijos, karalius vėliaus užmetė savo reformatoriškus pasikėsinimus.

Galva Radivilų šeimynos tuomet buvo *Mikalojus Juodis Radivilas*, kunigaikštis Olykoje ir Nesviežiuje, kurį karalius veikiai pakėlė į Vilniaus vaivadą, didį maršalką ir liet. kanclerį. Jaunystoje išsiųstas ant mokslų į užrubežį, jis persiėmė mokslu Kalvino ir Zvinglio. Po tam pagarbintas augščiausiais urėdais Lietuvoje ir apdovanotas storastijomis, atliko įvairias pasiuntinystas į užrubežio dvarus (1545 m. pas ciesorių Ferdinandą, 1554 m. į Pragą pas ciesorių Maksimilijoną, kur susipažino su hussitais ir jų dogmomis), priėmė pats (apie 1553 m.) helvetišką išpažintį, ir privertė priimti savo žmoną Elzbietą Šidlavieckiutę, vaikus ir namiškius, ir stengėsi visokiais budais Lietuvoje išplatinti reformaciją. Jo įtekmė pas karalių, jo turtai ir dvasės dovanos, o ypač šlėktos gobšumas ką nors laimėti neužsipelnius, daugino jo šalininkus Lietuvoje; ir šlėktos kruvos vienval apspitusios buvo aplink jį. Žinoma, visi kitvieriai gerinosi prie jo ne veltui: jo uolybė ir pasisekimas atvertime Lietuvių į helvėtišką išpažinimą perėjo net viltis reformatorių Lenkijos. Katalikų kunigai apjuokiami, galiaus gujami, turėjo savo bažnyčias ir namus palikti kitvieriams. Ant Bernardinų rinkos jis pastatydino Vilniuje didelę akmeninę bažnyčią su augšta koryčia ir ten perėjo iš priemiesčio Lukiškių, kur pirmi suėjimai įvykdavo, visi predikantai, kaipo į tinkamesnę vietą. Bažnyčia tapo užbaigta muryti 1561m. ir joje dievmaldystą pradėjo And. Volan'as, mokintas pamokslininkas ir raštininkas. Rusinai vienok budriai gynė savo cerkves, o gyrimu drąsino kitvierius. Veik visa Lietuva „užsikrėtė eretikyste".

M. Radivilas tuojau įvesdino kalvinizmą savo dvaruose ir karališkuose lobiuose, kurių turėjo ikgyvas. Nėsant Lie-

tuvoje pastorių gana, jis partraukė iš Lenkijos keletą smarkių platintojų reformacijos, kaip Raulą Kryškovskį į Nesviežių, Tamą Falkonių į Klecką, Žačycą iš Prošovicų į Brasčius, Vendrychauskį ir Martiną Čechavyčių į Vilnių. Čechavyčių išsiuntė net į Šveicariją 1561 m., Genevą, idant išsijautotų apie naują mokslą link šv. Treybės, kurią ėmė platinti Blandrata, ir susipažintų su dvase, įrėdnėmis ir liturgija kalvinizmo dėl geresnio jų įvedimo Lietuvoje. Negana to. Jis ėmė į savo globą visus atskalunus nuo katalikystės kaip Lietuvoje, teip Lenkijoje mokintiems iš savo kišenės mokėjo pagelbą (jurgielt), liaudį vyliojo maistu, gėrimu ir dovanomis į apostaziją. Už tai teisingai kaip dissidentai teip kata'ikai tvirtina, kad jis pradėjęs yra tą dievotą karę Lietuvoje.

Kiet. bajorai, vieni dėl giminystės, kiti dėl naudos savo, kiti gobėdami ko naujo, pulkais metė katalikystę ir stačiatikystę, ir visur po dvarus užvesdinėjo kalvinizmą, statydami naujas bažnyčias, ar pertaisydami bažnyčias ir cerkves. Patys kunigai, metini altonius, priėmė naują įmonį ir atsisakinėjo nuo alibato. Iš Lietuvos ugnis reformacijos platinosi į Baltarusiją, Pagirius ir Žemaitiją. Žemaitijoje, vyskupui Jurgiui Petkevyčiui dalykuose tikėjimo atlėžus, teip kalvynizmas paplito, jog jo įpėdinis, vyskupas Melchioras kunigaikštis Giedraitis, vos 6 ar 7 katalikų kunigus berado (iš viso buvę Lietuvoje pirm to 700 katalikiškų parapijų). Kyjevos vyskupas Pocius pametė vyskupiją ir sugrįžo į svietišką stoną. Visa beveik šlėkta Lietuvos, katalikiška ir stačiatikiška, atmainė savo tikėjimą. Tas pats buvo miestuose šlėktos ir karališkuose. Tarpe magnatų priėmė kalvynizmą šitie namai: Kiškos, Chodkevyčiai, Glėbavyčiai, Sapiegai, Šliuškai, Zavišai, Višniovieckiai, Voinos, Pociai, Abromavyčiai, Valavyčiai, Aginskiai, Zėnavyčiai, kunigaikščiai Prunskiai, Golovčinskiai, Naruševyčiai, Tolvašiai, Dorogostaiskiai, Puzinos, Šemiotai, Gružauskiai, Gorskiai ir tt. Tik kaimų liaudis laikėsi senos vieros, ypač jeigu buvo stačiatikiais. Bet ir liaudį šlėkta ėmė versti į kalvinizmą, teip jog jau apie 1555 m. buvo daug parapijų

ir bažnyčių kalviniškų Lietuvoje. Prie pirmiausiųjų priguli: liet. Brasčiuose, Vilniuje, Klecke, Nesviežiuje, Dzievaltave, Oršoje, Ikazuėje, Ivine, Šilėnuose, Kėdainiuose, Biržiuose, Rykantuose ir tt. Gruodyje 1557 m. buvo laikomas synodas Vilniuje, kur keliosdešimtys pastorių susirinko.

Teip greitam išsišakojimui kalvinizmo prigelbėjo buvimas 1552 m. Zyg. Augusto Vilniuje, apspisto žmonėmis prilankiais dėl reformacijos Tuomet tai Radivilas, įsteigęs savo palociuje helvėtišką dievnamį, prikalbino monarchą atkakti ir ten pasimelsti. Išgirdęs apie tai domininkonas Ciprijonas, suffraganas Vilniškis (Norbutas sako — vyskupas Valerijonas), užstojo kelią bejojančiam į dievnamį monarchui su daugeliu senatorių ir nuvesdino į katalikų bažnyčią, suomi užbėgdamas atvertimą Zyg. Augusto į kalvynizmą.

Nors kunigai katalikų, ypačiai Domininkonai, visaip mėgino stabdyti religiškas innovacijas, vienok iš svetur vienval plaukė reformacijos apaštalai. 1555 m. į Vilnių atkako vokiškas kunigas Jonas Vinkleris, kur bažnyčioje šv. Onos pamokslininkaudamas pasėjo mokslą Martino Liuterio, iki kunigai susiprato. Iškeikė jį vyskupas Povilas Olšanskis ir išgujo iš miesto. Bet tai negelbėjo nieko, nes liuterizmas miestc pasiplatno, ypačiai per prilankumą Morštino, turtingo miesčionies, ir niekados tarpe Vilniečių netaps išravėtas.

Kad vyskupas Povilas 1553 m. numirė, Žemaitijos vyskupas Vaclavas Vierżbickas sušaukęs buvo diecezijos sinodą, vasaryje 1555 m., dėl užbėgimo platinimuisi erezijos, kur net šnekama buvo apie įsteigimą šventos Inkvizicijos dėl religiškų reikalų! Popiežius Povilas IV prisiuntė savo nuncijų, vyskupą Veronos Aloizą Lipomani, kurs ilgai užtruko Vilniuje ir mėgino stabdyti platinimąsi reformacijos. Jis smarkiai aštrus buvo dėl žydų ir kitvierių, vienval vaidyjosi su magnatais; už tai rašinėjamos buvo ant jo satyros. Galiaus ir jau atgriso imtynės ir jis prašė, kad jį atšauktų namon, nėsą prisibijąs dėl savo gyvasties. Karalius pats šaltai klausėsi išmėtinėjimų, jam daromų per katalikų vyskupus, o su meile skai-

tė gromatas Melanchtono, mokytinio Liuterio. Vienok iš Lucko perkėlė ant Vilniaus vyskupystė 1556 m. Valerijoną Protasevyčių, kurs Lietuvai blėdies daug pridirbo. Jau 1567m. jis prašinėjo karaliaus, kad uždraustų viešus ir privatiškus susirinkimus kitvierių, užsakė maldas už vienybę bažnyčios, processijas, litanijas po visą diecezijį.

Kitvieriai Maž. ir Did. Lenkijos buvo susivienyję per sinodą Kozminke 1555 m.; jie ryžosi pritraukti į vienybę helvėtišką bažnyčią Lietuvos, idant patikrinti pergalę dėl dissidentų. Jie pasiuntė 1560 m. Blandratą pas Mik. Juodį Radivilą, prašydami suvienyti liet. bažnyčią su bažnyčiomis kalvynizmo Maž. Lenkijos ir su čechiškais broliais Did. Lenkijoje, podraug idant helvetiškas bažnyčias Lietuvoje apsergėtų nuo schizmos, platinamos per Stankar'ą apie šv. Treybę Maž. Lenkijoje. Radivilas priėmė Blandratą mandagiai, nusiuntė į Maž. Lenkiją 1.000 tolerių ant mokyklų ir vargšų, ir išsiuntė savus paslus ant synodo, kurį laikė kalvyniškiai Maž. Lenkijos su čechiškais broliais Did. Lenkijos -- Ksiąže, spalyje 1560 m., apskelbdamas: 1) kad sutinka su jais moksle evangelijos, 2) kad nori pažinti discipliną, ir ką užgirs synodas, tą priims; 3) kad Radivilas dėl pagelbėjimo mokyklos d-rui Lizmaninui kasmet mokės 100 tolerių, ir kad nupeikia mokinimą Stankaro.

Bet Radivilas, kliaudamasi savo galybe ir turtais, podraug tikėdamasi pasimirus ligustam Zyg. Augustui užimti sostą did. kunigaikščių Lietuvos, vengė susivienyti su kalvyniškiais Lenkijos. Nors buvo keli synodai laikomi per dissidentus Did. ir Maž. Lenkijos, jis tik sykį nusiuntė savo delegatą iš priežasties schizmos, kurią platino Stankaras, Blandrata, Gonėzius ir kiti tarpe kalvinų savo pamokymais apie šv. Treybę. Pastarus metus gyvatos Radivilas daug rupinosi apie religijos dalykus. Lietuviški ir lenkiški dissidentai neturėjo dar liturgiškų knygų, nė Biblijos savo liežuviuose. Radivilas pakvietė į darbą tulus mokytus vyrus—S. Žacių, P. Statorių, G. Arzacių, And. Trzecieskį, J. Lubelčiką ir k., ir užbaigtą

išguldymą Biblijos davė 1563 m. Vojevodkai, Krokavos drukoriui, partrauktam tyčia į liet. Brasčius (kur Radivilas buvo stora a), išspausdinti, išdėjęs apie 10.000 lenkiškų auksinų ir pašventęs puikųjį išdavimą Zyg. Augustui. 1561 m., kad monarchui liepiant sutvarkino reikalus Vidžemio ir Kuršo, savo dvarą Vilniuje apvertė į dievnamį, o veikiai po tam naują bažnyčią pamuryti liepė. 1563 m. Vilniuje besilankantį Zyg. Augustą prilenkė panaikinti Jagėlos statutą, išleistą Horodliuje prieš kitatikius, o atimantį urėdus ir garbę nuo jų. Nežiurint ant geros sveikatos ir ne per žilos senatvės, Radivilas pasimirė 28 d. gegužio 1565 m, į 3 metus po numirimui pačios Elzbietos Šyploviеckaitės; abiejų lavonai sudėti tapo Vilniuje bažnyčioje jo pylies. Merdėdamas, pasišaukė vyriausią sunų Mikalojų Kristupą, vadinamą Sierotka (Našlaičiu), ir ragino, kad laikytųsi kalvynizmo ir globtų bažnyčias ir pal storius.

Radivilo mirtis buvo dideliu smugiu dėl kitvierių, ypačiai dėl helvėtiškųjų bažnyčių Lietuvoje: jis turėdamas išsitikėjimą Žyg. Augusto, tiktai pats tegalėjo užbėgti įvesdinimui Jezuvitų į Vilnių, tų pavojingų reformacijos nepriėtelių; jis tik pats tegalėjo palaikyti kalvynizme savus sunus, kurių atvirtimas į katalikystę neapskaitomą skriaudą tam tikėjimui padarė Lietuvoje; jis tik pats tegalėjo prašalint ar bent susiaurint schizmą, kurią įnešė į kalvynizmą Gonėzius ir kiti Pagiriuose ir Lietuvoje.

Mirus Mikalojui Juodžiui Radivilui, galva reformacijos Lietuvoje pastojo *Mikalojus Radivilas Rudis* (rufus), brolis karalienės Barboros, did. liet. hetmanas ir vaivada, numirus Mikalojui Juodžiui, Vilniškis, kunigaikštis Biržiuose ir Dubinkoje, pametęs jau seniaus katalikystę. Tapęs kalvyniškiu, Radivilas rėmė savo bendravierius, ir plačiuose buvo lobiuose, kaip Biržiuose, Dubinkoje, Keidaiuiuose, Kaidanave ir tt. steigė ir apdovanojo bažnyčias, o po M. Juodžio Radivilo apėmęs Vilniaus vaivadystę, savo ženklumu ir įtekme, o už visuolumu, labai daug patarnavo Lietuvos kalvyniškiems.

Kad Radivilai ir kiti kilti namai kalvynizmą Lietuvoje su nenuoalsia uolybe platina, jo paties tarpe tuojau iš pradžių ėmė kilti schizma. Daugelis pastorių ir šlėktos to tikėjimo ėmė linkti prie Ariaus mokslo, atnešto į Lenkiją 1551 m. per Lelijų ir Faustą Socinus, kurie buvo pasekėjais garsaus Ispanijoje daktaro Mikolo Servetaus. Pėdsakus to mokslo —unitarų arba antitrinitarų —randame jau Lietuvoje apie 1558 m. Kas pradėjo jį sėti? Gal-but Petras iš Goniądzo, nors jis galėjo į Lietuvą patekti per Blandratą daktarą medicinos, tankiai viešintį pas M. Juodį Radivilą; per Lizmaninį, kurs kaipo priedvarinis kapelionas nesykį Lietuvoje buvojo su Zyg. Augustu; per Čechavyčių ir Kryškauskį, kurie, pirma negu mokslą Socino priėmė, buvo pastoriais buvę prie liet. kalvyniškų bažnyčių; galiaus per Stankovą, kurs, apsigyvenęs Karaliaučiuje, rado Lietuvoje daug šalininkų; o gal jis buvo musų šalies produktu? Kaip nebuk, toji sekta greitai pasiplatino po Lietuvą (ypač vaivadystoje Novogrodko ir liet. Brasčių) ir turėjo už vadą Joną Kišką iš Ciechanovco, baisiai turtingą liet. magnatą (jis turėjęs 700 kaimų ir miestelių). Kad sustabdyti jos platinimą-i, pastoriai ir globėjai kalvynizmo sušaukė synodą gruodyje 1558 m. į liet. Brasčius. Pakviestas ten vyriausias sėjikas to mokslo Petras iš Goniądzo, gynė jį guviai, ypač taikydamas ilgoje savo kalboje į krikštą mažų vaikų ir mokymą kitų krikščionių apie Sunų Dievo. Toji kalba suerzino daugelį kalvynistų, bet išvedė apie Treybę ir krikštą mažų vaikų, beje labiaus paplatino atgaivintą mokymą Ariaus po Lietuvą ir aplinkines provincijas. Tačiaus tai sektai, darančiai nemažą skriaudą žmonių draugijai—nes mokino, kad nuodėme yra tarnauti savo šalei su ginklu, patarme arba urėde – priešgyniavo visaip kaip Mikalojus Juodis Radivilas, Vilniaus vaivada, ir savo pastoriams prie bažnyčios Nėsviežiuje ir Kleeke aštriai įkalė, kad laikydamiesi prie kalvynizmo netramdytų taikos bažnyčioje. Tais pastoriais buvo Raulas Kryškauskis ir Simas Budnis.

Arianizmas įgyjo netikėtą sudrutinimą net iš Moskvos

ypatoje garsaus ten eretiko Theodosiaus Kosoi, kurs iš Moskvos su draugais jo synodo 1554 m. Theodosius turėjo didelį pasisekimą lietuviškoje Rusijoje, ir nestebėtina, kad rašęsis prieš jį minykas Zinovij užtėmyja: „rytus ištvirkino velnias su Bachmetu, vakarus su Martinu Vokiu (Liuteriu), o Lietuvą su Kosoju".

Nemažesnius užtvarus dėl jos sustabdymo tvėrė Jonas Chodkevyčius, did. liet. stalininkas, ir Simas Žacius, pirma pastorius liet. Brasčiuose, o vėliaus pirmas superintendentas Vilniaus distrikte, kurs M. Juodį ir kitus liet. magnatus tankiai gromatose graudeno, idant neleistų platintiesi arijonizmui ir pats prieš tą sektą atspausdino knygelę 1559 m. išpažinimas vieros Vilniškės bažnyčios. Iki M. Juodis Radivilas buvo gyvas, arijonai nedrįso atsiskirti nuo kalvynistų Lietuvoje; bet jam mirus kiteip ėjosi: Vilniuje, židinyje kalvynizmo, pastorius Čechavyčius atvirai perėjo ant šalies Socijonų, pradėjęs papiktinančius vailus apie krikštą mažų vaikų su savo kollega Vendrogoskiu, teip gi pastoriumi Vilniuje, su Katerla ir Karnickiu, sąnariais Vilniškės bažnyčios. Veikiai arijonai teip pasiplatino Lenkijoje ir lietuvoje, kad patys 1564 m. Brzeziniuje Kyjavuose, o po tam Vengrave gruodyje 1565 m. synodus kėlė. Į pirmąjį synodą suvažiavo Lutomierskis, superitendentas, Mik. Žytnas, Dan. Bylinskis, Grigas Pauli, St. Paclesius, pastorius iš Liublino, Mar. Krovickis ir tilas pastorius Baltrus iš Did. Lenkijos, Povilas iš Lietuvos ir daugelis kitų. Liet. kalvynistai pasiuntė ten Mik. Vendrygauskį ir And. Cyznerį, graudendami, kad malšintų scissiją tarp jų ir atstojančių nuo Kalvino mokslo Socijonų. Pastangos paslų kalvynistų nebuvo smarkios —nes pats Vendrygauskis jau siubavo kalvynizme —ir todėl neatnešė jokio vaisiaus. Į Socijonų sinodą Vengrave, tyčia čion paskirtą, idant liet. bendravieriai lengviaus galėtų dalyvauti, susirinko 48 pastoriai, svietiškų ypatų 14. Pirmsėdžiu synodo aprinktas tapo Jeronimas Pilipauskis. Skaitė gromatas nuo Vytebsko vaivadienės Kiškienės, nuo Onos Radivilienės ir k., teip gi nuo senionų ir bažnyčių

distriktuose Šidlavos, Liublino, Brasčių, Chelmo ir tt. Vėl buvo ginčas apie krikštą mažų vaikų ir tąjį atmetė. Pasibaigus synodui pasiuntė iš liet. Brasčių į Vilnių deputaciją su nutarimais synodo, kad synodas beveik vienbalsiai atmetė krikštą mažų vaikų, ir ragino liet. bažnyčias, priimti tuos nutarimus. Kalvynistų pastoriai Vilniuje ir kitur Lietuvoje vienbalsiai nupeikė nutarimus Vengravo synodo ir atsakė 1566 m. pastoriams Brasčiuose, vyriausiems sėjikams mokslo Socino Lietuvoje, kad jiems gaila esą matant vaidus Dievo bažnyčioje; kad jie prašo nesmilti ant dogmų, sėjamų per įnirtėlius, kurios pakels respublikoje pamišimą ir nupuldins Dievo bažnyčią, kad vengtų anabaptistų. Toji gromata neatnešė pageidaujamų vaisių. Nesisekė kalvynistams grąžinti vienybę tarp jų bažnyčių ir Socinijonų, ir nuo to laiko socinijanizmas su skuba paplito po Lietuvą ir aplinkines provincijas. Prie tokio išsišakojimo tos sektos prisidėjo ypatingai jau minėtasai Jonas Kiška iš Ciechanovco,Žemaitijos storasta, ponas didelių valsčių, kurs atėmęs nuo kalvynistų bažnyčias atidavinėjo savo bendravieriams (pvd. Laškuose, Lidos pav., kur pastoriavo Simas Budnys) arba naujas steigė, dėjo didokus pinigus dėl išleidimo religišku knygų, įsteigė spaustuvę Laškuose 1574m. Su tokia pagelba socinijonai veržėsi į visas kalvynistų bažnyčias Lietuvoje, idant parapijas paversti į socinijoniškas. Pastoriai kalvynistų Lietuvoje, kurie laikėsi Kalvino pamokymų apie Treybę, priėmė savo bažnyčion, apsigynimui nuo Socinijonų, formulą kalbėti prie kožnos dievmaldystos: „hi tres sunt unum, et hi tres sunt unus". Daugelis kalvyniškų bažnyčių, kaip liet. Brasčiuose, Bialoje, Laškuose, Morduose ir tt. persimainė į socinijoniškas; daugėlis liet. šeimynų kalvyniškų, kaip Kiškos, Kaviečinskiai ir tt. griebėsi už šito naujo mokslo.

„Daugiaus kaip 70 krikščioniškų sektų skaitėsi Lietuvoje, pastarais metais viešpatavimo Zygmanto Augusto" (Norbutas).

Pats vyskupas Žemaitijos Jurgis III Petkevyčius (1567—1574) nebuvo „dievobaimingas", nėsa drįso visus dalykus ka-

talikystės peikti, net sutarimus konsiliumo Tridentiškio neapskelbdino Žemaitijoje, kaip tai buvo daryta lenkų žemėje ir kitur. O ką jau sakyti apie kunigus! „Vieni tebebudami tarsi katalikais, pačias vedė; kiti tapę kalvinais arba liuteriais, įgavo moteris; kiti pametę kunigystę, gyveno it šiaipjau žmonės; kiti ant galo pavirtę į netikėlių kunigus, tose pačiose bažnyčiose, katrų lyg šiolei buvo klebonais, išsimanė apsakinėti naują kalvinų tikėjimą. Nelaimingas papiktinimas teip buvo didis, jog Žemaičiuose viso pro visu, 7 katalikų kunigai beliko" (Valančauskas).

Su reformacija prasidėjo ir naujas gaivumas Lietuvoje; pats Liuterys, kaip tvirtina Roggė, labai rupinosi apie apšvietimą Prusiškių lietuvių, ir veikiai ten išdygo mokslavietės, kurių įsteigmę aprašinėja ir Friedeberg rašte „Bilder aus Ostpreussen". Į neilgą laiką liuteriškiai įsteigė 10, o kalviniškiai 41 savų bažnyčių. Katalikų visai neliko parapijose Liolių, Kelmės, Kurtavėnų, Rietavo, Tauragės, Žagarės ir Krakių.

„Kad atkeliavę skelbėjai naujo tikėjimo įvairiose vietose pradėjo kiteip mokinti žmones ne kaip lyg šiolaik buvo mokomi, už vis tos srijos (aplink Kretingą, Salantus, Plungę ir tt.) vargdieniai drąsiai pradėjo byloti, jog krikščionys ir patys nežino, kaip reikia tikėti, todėl vieni teip, kiti kiteip moka. Kaipo gi nė katalikų nė liuterių beklausydami, sugrįžo į seną tėvų savo stabmeldišką arba pagonišką tikėjimą. Paskyrę sau vaideliotus arba kunigus, vėl sukurė šventą ugnį" ant kalno pas Salantus ir ant Byrutės kalno. „Mažas tiktai dalykėlis bajorų, iš Lenkų žemės atėjusių ir čion tėviškes įgyjusių, tebebuvo katalikais" (Valančauskas).

Toje gadynėje kalvyniškiai turėjo Lietuvoje mokslaines: Oršoje, kur mokintoju ir rektoriumi buvo lietuvys Petras Siostrzencevyčius; Vilniuje po rektorysta Bened. Rosumskio, Petro Siostrzencevyčiaus, Pov. Demetriaus, And. Vešiaus iš Gedanos, Vaitiekaus Hartlybo, pruso; Brasčiuose; Nesviežiuje; Siemiatyčiuose; Šidlavoje po rektorysta Salamono Grociaus; Biržiuos po vada Ad. Rašiaus; Keidainiuose ir Slucke.

Šidlavoje 1592 m. Zopija Vnučkienė Pašušvienė, kartu su kalvyniškių kunigais, įkurė mokslinyčią; „pirmam mokintojui 100, antram 40, trečiam gudiško liežuvio mokintojui 30 auksinų, kas metą algos mokėjo”. Tarp kitų mokintojų, čion buvo ir Salamonas, kuris buk su kalviniškių kunigu matęs Mariją Mergę su kudikiu ant rankų verkiančią ant akmens, po kuriuomi kunigas katalikų Holubka buvęs paslėpęs senos katalikų bažnyčios turtus nuo kalviniškių. Tuos svaičiojimus katalikų kunigai panaudojo stebuklų sutvėrimui Šidlavoje!..... „Šidlavos mokslainėje, kas vien norį, mokintiesi galėjo. Šidlavos kalviniškių bažnyčios pinigais mokėsi dar ten 4 vaikeliai, kuriejie išėję mokslus, turėjo į kalviniškių kunigus įstoti ar buti mokintojais” (Valančauskas). Ta mokslainė pragaišo vienkart su kalviniškių bažnyčia (bene 1622m., kada kn. Kazakevyčia atprovojo bažnyčią Šidlavos nuo kalviniškių, ar gal apie 1669 m., po minėtinų muštynių su katalikais, antpuolusiais atimti žemę nuo kalviniškių).

Kelmėje, kur gadynėje vyskupo Jurgio III Petkevyčiaus (1567—1574) kalviniškiai pasiėmė bažnyčią katalikų su visu jos turtu, didžiunai Gruževskiai buvo įsteigę mokslainę. Kad teismas Vilniuje, skundžiant kn. Jonui Kazakevyčiui, 1609 m. liepė katalikams bažnyčią sugrąžinti, turbut ir mokslainė kalviniškių Kelmėje pragaišo.

Žeimeliuose, Panevėžio pav., buvo kalvinų mokslinytėlė, kuri 1674 m. pragaišo.

Rietave kalviniškiai turėjo mokslainę ir savo spaustuvę.

Ir parubežyje žemaičių, Lietuvos pusėje, kalviniškiai turėjo savo mokslinyčias: *Grežiuose*, *Krosnagiliškiuose*, *Biržiuose*.

Mokslainę *Biržiuose*, gymnazija vadinamą, įsteigė Kristupas Radivilas 1616 m.; jos valdymieru buvo Adomas Rašius iš Karaliaučiaus, per Radivilą pargobintas. Kalviniškiai mokino žemaičius savo tikėjimo dalykų iš katekizmo Martyno Liuterio, išguldyto iš vokiškos kalbos per Mosvidių, Ragainės miesto vyresnį kunigą ir spausto Karaliaučiuje 1547 m.

Kalvinai Lietuvos, Kuršo ir Vidžemio siuntinėjo savo vaikus į mokslainę *Levartavan*, iki ji išgeso 1597 m.

Kaip pas socinijonus, priežiura mokslainių ir mokslo pas kalviniškius buvo pavesta synodams, kurie skyrė rektorius ir mokintojus, plianą mokslų, siuntė naminius mokintojus bagotesnei šlėktai ir tt. Synodai teip gi aprinkdavo užžiurėtojus mokslainių, scholiarchus, žmones šviesius ir teisius.

Kunigai katalikų ir ne katalikų, valdytojai minėtų mokslainių, be paliaubos tarp savęs barėsi ir „vietoj išmokymo ko gero, į gilesnę dar tamsybę žmonelius pastumėjo" (Valančauskas).

Ir *socinijonai* turėjo keletą savo mokslainių Lietuvoje: „Bet žydai elgėsi gudriaus, praktiškiaus negu socinijonai: nesisimokino provų, nėsa tai jų galvoje nė šalei, nė jiems patiems ant nieko prisidėti negalėjo, bet mokinosi chirurgijos ir medicinos, nėsa ta suteikė jiems tulą ženklinimą ir svarbą, darė juos naudingais draugijai ir suteikė jiems materijališkus pelnus" (Lukoševyčius). Mokslainė Socinijonų Rakove tapo panaikinta 1638 m.; tai buvo vieta, kur garsusis katechizmas tapo išleistas per brolius Socinus. 28 d. rugpjučio 1645 m. susirinko į Torunių *Colloquium Charitativum*, kaip tai vadinosi, kurio mieriu buvo sutaikinti visokias religiškas sektas, kurios sukrutino respubliką. Tas susirinkimas įvyko per velyjimą karaliaus. Bet nuo pat pradžių Socinijonai nebuvo prileisti. Tie, kurie aplankė kongresą, laikė 36 suėjimus, bet jų konferencijos neatnešė jokio vaisiaus. Colloquium tapo uždarytas 21 d. lapkričio su labai mažai ceremonijos. Jo transakcijos tapo apgarsintos Varšavoje 1646m. po antrašu, „Acta conventus Thoruniensis celebrati anno 1645, pro ineunda ratione componendorum Dissidiorum in Relygione per Regnum Poloniae" (Morfill). 1658 m. aktu seimo socinijonai tapo išvyti iš Lenkijos.

„Kartu su religišku krutėjimu, gal jo pakeltas, ėjo didelis protų judėjimas, kurio įrankiu buvo lenkiška kalba.

Tuomet tai per kunigaikščių Radivilų stengimus atsirado protestantiškos mokslavietės, kurios ilgai užsilaikė pagal tuometinės padagogijos; ten tai pirmą kartą pradėta buvusioje didžioje Lietuvos kunigaikštystėje mokyti lenkiškos kalbos, išstumiant cerkviškai slavišką. Mikalojus Juodis kunigaikštis Radivilas, tikras kalvynystės apaštalas, gausiai šelpė mokytus ir besimokinančius; dėl pritaisymo atsakančių mokytojų jis įkurė prie Karaliaučiaus ir Oxford'o visuobinyčių stipendijas; savo dvaruose statinėjo kalvinų susirinkimus (bažnyčias), prie kurių tuojaus atsirasdavo ir mokykla". (Tėv. Sargas, No 2, p. 10). „Tose mokyklose (o jų buvo apie 40!) mokyta vaikus abejos lyties skaityti, rašyti ir skaitlių podraug ir tikėjimo pamatų, reikalingų žinoti prie konfirmacijos; liturgiškas liežuvis susirinkimų, prie kurių buvo mokyklos buvo ir išguldomu (mokinimo)..... liežuviu, ir dėlto daugumas mokyklų buvo—lietuviškos". Už tai spauzdinta veikalus su liturgiška ir religiška įtalpa Prusuose ir Vilniuje, nuo 1650 m. per keletą dešimtmečių Kėdainiuose, Chylinskio Bibliją net Londone. Buvo tai daugiausiai vertimai iš lenkiško, kaip Rėjo Postilla, kurią Rietavo tijunienė, Zophija Pašušveinė spausdydino: „Postilla Lietuviška Tatey esti Išguldimas prastos Evangelių ant kožnos Nedėlios ir Szventes per visus mecus kurios pagal buda sena Bažnicoy est Skojtomos.... Noklodu jos Mili. Ponios Zophios Paszuszves..... Metuose Dieva 1600". Teip-gi Kedainių kancijonolas: „Kniga Nabožnistas krikščioniškos ant garbos Dievoy Troycey... Ant vartoima Bažnyczioms Didis Kunigaikształ Lietuvos, Kiedaynise 1653" ilgai vartojosi kalviniškų žmonių mokslainėse.

Kaip reikia apsaugoti šlėktišką valnybę, idant nepastotų svavalė, apie tai rašė *Andrius Wolan'as*, (1530+1610), vienas iš vyriausių piliorių kalvynizmo Lietuvoje, veikale *De libertate politica* seu civili (Krokuvoj 1572), kurį dar jam gyvam beėsant Stasys Dubingovič į lenkų kalbą perdėjo ir išdavė po užrašu: O wolności Rzeczypospolitej (Wilno 1606).

Savo pažvalgose, rodose ir įrankiuose Wolanas yra šalininku Modrzewskio.

Nikalojus Radivilas Juodys, maršalkas ir kancleris did. liet., vyriausias protektorius sektos kalviniškių (+1565) apgarsino 1563 m. Lietuviškuose Brasčiuose naują lenkišką išguldymą Biblijos, padarytą suvienytu triusu daugelio mokintų vyrų, kurį suuus jo kunigaikštis Radivilas Sierotka, uolus katalikas, atydžiai naikino. Reta toji šiądien Biblija nešioja vardą „Radiviliškės" arba „Brastiškės".—*Simas Budnys*, pirma kalvyniškis, po tam socinijonas, išdavė atskirą išguldymą pilnos Biblijos 1570 m. Nesviežiuje; dėlto ji vadinasi „Biblija Budnio" arba „Nesviežiškė".—Galiaus 1632 m. išėjo „Biblija Gedaniškė", teip vėliaus pavadinta, o turėjusi ganėdinti reikalams socinijonų, nėsa ir „Biblija Budnio" buvo teip pat kalvyniška.

Stasys Košutskis, dvarionis ir sekretorius Nikalojaus Radivilo Rudojo išguldė iš Cicerono, O powinnościach wszech stanow ludzi, księgi troie (t. j. De officiis, Wilno 1593)". — *Bieniaš* (t. y. Benediktas *Budnys*, brolis Simano, dvarionis hetmano laukinio lietuv. Kristupo Radivilo, išdavė a) „Księgi o Starośći (De senectute, Wilno, 1595)", b) „Księgi o Przyjaźni (De amicitia, t. 1603).

Kristupas Krainskis (1556+1618), superintendentas surinkimų kalvyniškų Mažojoje Lenkijoje, garsus buvo savo religiška iškalba, ir apgarsino spauda: a) Postyllę kościoła powszechnego (Laszczów 1608) ir b) Postyllę krześciańską (t. 1611).

Jezuvitai, ypačiai Petras Skarga, daug triusėsi, kad atversti pravoslaviškus krikščionis. 1594 m. 4 graikiški vyskupai (Lucko, Pinsko, Chelmo ir Lembergo) susitarė savo avis perversti ant Romos katalikų. Jiems pritarė Metropolytas Kyjevos. Mat popiežiai nuo seniai troško suvienyti graikišką su lotynų bažnyčia, bet nuo koncilijumo Florencijoje nesisekė, nežiurint į tai, kad Izidorius, Moskvos metropolytas, buvo

priėmęs titulą kardinolo; kad jis namon sugrįžo, jį pasodino į kalėjimą, iš kur jis laimingai paspruko. Dabar 1595 m. Brasčiuose įvyko toji unija, ir vyskupas Vladimiro Pociejus bei vyskupas Lucko Terleckis keliavo pas karalių, o nuo to pas popiežių Klemensą VIII. Čion jie priėmė punktus conciliumo Florencijos, daleisdami *filioque* savo išpažinime, mokslą apie šveistainę, ir popiežiaus viršesnybę, bet pasilaikė vartonę slaviškos kalbos rituale, ir keletą kitų punktų disciplinos Rytiečių Bažnyčios. Tokiu tai budu atsirado unitai, kurių šiądien yra daug Galicijoje, ale mažai Maskolijoje.

Kunigaikščiai Lietuvos, išviję Totorius ir užgriebę Rusiją, neturėdami mokslainių pas savę namie, arba retai kur, be abejonės neįsteigė mokslainių dėl išpažintojų graikiško tikėjimo užimtose provincijose. Kad Lvove tapo įkurta 1585 m., teip-gi Ostroge ir Kyjevoje, tai ir Vilnius įgyjo savo *disunitišką mokslainę*, bet toji nepražydo ir buvo niekinga ir jokios šviesos neatnešė Rusinams. Mokintesni jau buvo *unitų* kunigai. Brasčių synode 1594 m. Hip. Pociejus, Kyjevos metropolitas, įsteigė seminariją unitų klierikams Vilniuje ir ant jos perdėjo mokslų rusiną Petrą Fedoravyčių. Prisidėjo čion prie įsteigmės ir anuometinis Vilniaus vyskupas Vainius. Čion net keli jezuvitai buvo mokintojais. Kaip ilgai ta seminarija pateko, nėra žinoma. Kunigai unitų, Bazilionis, mokėsi jezuvitų akademijoje Vilniuje; Bazilionis Vilniuje turėjo teip-gi savo novicijatą, jų mokslainės teip-gi buvo Vytebske, Polocke ir tt.

Mirus Pociejui turėjo pulti Vilniaus seminarija; nėsą unijotų kunigija, susirinkusi į synodą Kobryniuje 6 d. rugsėjo 1626 m., sutarė įsteigti vyriausią savo seminariją metropolijoje Kyjevos.

Per reformaciją musų ponija butų sulaužiusi teip-gi popiežiaus ir kunigų galybę Lietuvoje ir butų įgyjusi valdžią bažnyčios reikaluose (k. a. išrenkant kunigą). Reformacijos priėmimas, kuri ėjo prieš Lenkų įtekmę, buvo Lietuviams pa-

trijotišku darbu. Ir beveik visa Lietuva tuomet buvo perėjusi į protestonų tikybą. Klioštorius pamėtė zokoninkai, kunigai vedė moteris. Tiktai lietuviškoje Rusijoje reformacija nesiplatino; vienok Rusai reformaciją rėmė kaipo įrankį prieš Lenkų siekius. Jeigu aristokratija Lietuvių, kaip nuo katalikų tikybos, butų atsikračiusi ir nuo Lenkų tautybos, likimas Lietuvos butų aprup'utas buvęs. Bet ponija toliaus kuopė Lenkų tautybą ir Lenkų dvasę, ir tatai viską sumaitojo. Kilo imtynės tarp protestantizmo ir Lenkų tautiškosios dvasės. Tautiškoji Lenkų dvasė pergalėjo dvasę tikybos. Rods Jezuitų zokonas su išmone ir pasekme teip-gi kuoneveikė nuo 1569 m. protestonybę Lietuvoje, bet atrama ir pačių Jezuitų buvo lenkiškoji dvasė tarp Lietuvos didžiuunijos. Jezuitai grąžino į katalikystę ponus, svarbiausią tautoje atramą protestantizmo. Protestonybė Lietuvoje ėmė mažyn eiti spėkose, ypačiai įvykus galutiniam suvienyjimui Lietuvių su Lenkais, kurs atidarė kelią Lenkams į visą Lietuvą ir sudrutino Lenkų tautybą, nežiurint į karaliaus ediktą 1572 m., sulyginantį valstietiškose valnastyse visus krikščionių išpažinimus.

Rods ir pačioje Lenkijoje gyveno Andrius Modrzevskis (1503—1572) ir kiti protestantizmo prieteliai ir platintojai [1]). Bet Lietuvių perėjimas į protestonus labai išbaidė Lenkus; Lenkai žiurėjo į katalikystę kaipo į pabuklę dėl susiėjimo Lietuvos su Lenkija. Prieg tam Lenkų kunigai Lietuvoje butų pristigę savo atramos platinimui lenkystės, už tai Lenkai teip labai pamylėjo Jezuitus, kurius pasodinę buvo vyskupai: Hozius Brunsberge (1565), Noskovskis Pultuske, Konarskis Poznaniuje, Karnkovskis Kališiuje, Protaševyčius

1) Pasiuntiniai vardan karaliaus ir tautos, nusiųsti pas popiežių Povilą IV 1556 m. ir į Tridentyniškį synodą 1562 m., reikalavo laikymo mišių lenkiškoje kalboje, moterystės kunigų ir sušaukimo synodo abiejų tautų, po vada karaliaus, dėl sutaikymo religiškų dalykų. Prie pirmosios pasiuntinystės priklausė teip-gi Andrius Fryč Modrzevski, kuris tolynžengias ir kiltas padumas apgarsino savame veikale „O poprawie Rzeczypospolitej".

Vilniuje. Už tai Lenkijoje tuomet įsišaknyjo toks fanatizmas katalikybos, kaip niekur kitur nerastum (išskyrus Ispaniją). Mažinantės protestonybei Lietuvoje, jau lietuvystės reikalas buvo prapuldytas. Ir parėjo pastaras prapuolenės žingsnis gana veikiai.

Karalius Zygmantas Augustas buvo pastaru Jagėliunu. Šaka, valdančioji Vengriją ir Čechiją, pasibaigė su Liudviku II 1526 m., puolusiu pas Mohač prieš Turkus. Lenkai rupinosi, kam karalius neturi vaikų, ir kad su jo mirtimi truks sietas tarp Lenkų ir Lietuvių; Jagėliunai buvo mat abiem valstijom bendri valdymierai. Todėl idant jam mirus, Lietuviai neišsirinktų kito valdymiero, Lenkai gulė ant karaliaus, kad jis iklaik sudarytų drutą uniją, kurios ir pats karalius troško. Rods jaunystoje, apsivedęs su Barbora Radiviliute (našle po Goštauto, Trakų vaivados), jis jautėsi ėsąs karštu Lietuviu, bet likęs karaliumi Lenkų 1548 m. ir netekęs Barboros, jis pasidavė įtekmei Lenkų kunigijos. Lenkijai gręsė iš rytų pusės Moskva, iš pietų—Turkai, iš vakarų—Habsburgai; tų baidyklių dėlei visi rėkė: vienytiesi reikia! Kiteip, Lenkai nenorėjo Lietuvius remti karėse su Moskva ar Totoriais. Galiaus Lenkai pasirupino Lietuvius padalinti. Prie aristokratijos Lietuvoje prigulėjo sena kunigaikščių kiltis, tulos naujos šeimynos, įgyjusios polytišką svarbą, per nuopelnus. Aristokratija buvo mantinga, polytiškai apšviesta, ir tautoje turėjo didelę svarbą. Retai kur Europoje radosi tokia galinga ir savistovi aristokratija! Žemesniu laipsniu aristokratijos buvo ponija ar bajorija, kilusi iš dalies nuo dumos senųjų kunigaikščių ar didžių kunigaikščių. Į jų tarpą lengviai įsigaudavo žemionys ir miesčionys, tai per mantą, tai per apšvietą ar per nuopelnus. Bajorai buvo branduoliu kariškosios spėkos Lietuvių. Jie šiek-tiek prigulėjo nuo aristokratijos, kadą gi jie turėjo dvarus ar dvarelius po sąlyga, kad atliks karišką klausybą dėl aristokratijos. Seniaus Lietuvos seimas susidėdavo tiktai iš aristokratų; tik veliaus (1559 m.) teip gi bajorams pavelyta buvo rinkti savo atstovus. Dabar

seimas dalinosi į senatą ir deputatų namą. Ten sėdėjo aristokratai, čion bajorai. Lietuvoje aristokratai buvo daug stipresni už bajorų namą. Tai-gi Lenkai ėmėsi Lietuvos bajorus suarzinti su aristokratija. Prigulėjimas jų turtų nuo aristokratijos tapo panaikintas, o suteiktos tapo polytiškos ir guodos tiesos lygios su tiesomis aristokratijos (sudai žemiški). Bet nežiurint į tai vis, aristokratija savo polytišku apšvietimu ir turtingumu pasilaikė Lietuvoje savo seną persvarą. Lenkai dabar garsino, jog tiktai susivienyjus su Lenkija lygybė bajorų su aristokratija pilnai tęįvyksianti, ir tas prižadas—nors jis vėliaus neišsipildė—bajorus patraukė ant Lenkų pusės ir unija juose atrado stiprią paramą.

Dar 1551 m. į Vilniaus seimą atvyko paslai nuo Lenkų senato ir šlėktos, reikalaudami, idant Lietuva atgrąžintų Lenkijai Pagirius, Volyniją, kniazystę Kyjevos ir Sieverinę, neva nuo seniai Lenkams atgrįžti turėjusius. Teip-gi klabino, kad Lietuviai nepamirštų susivienyti su Lenkija, pagal nutarimus prie Aleksandro įvykusius. Bet Zyg. Augustas smagiai subaudė Lenkus už kišimąsi į jo viešpatystės tvarką, ir ketino nubausti, jeigu toliaus išdrįs ką-nors tokio daryti. Lietuvių luomos išjuokė Lenkus už jų reikalavimus be pamato.

Svarbų žingsnį tame dalyke nužengė Varšavos seimas 1563 m., kur buvo karšti ginčai dėlei artesnio suvienyjimo abiejų tautų į vieną respubliką. Po įtekme pavojaus nuo Moskvos caro, o ypačiai netekus Polocko, kurį užėmė kariumenė Ivano IV, pradžioje seimo buvo suvažiavęs didesnis skaitlius liet. senatorių ir žemiškų paslų. Čion karalius per deklaraciją apskelbė įžengtinius punktus unijos. Lietuvių paslai, po vada Mikalojaus Juodžio Radivilo, varėsi ant asabiškos unijos ir ypač smagiai stojo už Volyniją ir Pagirių kraštą, Lenkai-gi reikalavo pilningo įkunyjimo jų žemių į karalystę Lenkų. Prieg tam Lenkai užsispyrę priešinosi dalyvauti Vidžemiškėje karėje. Apgynime separatizmo ypatingai stojo lietuviškoji aristokratija ir tuomi mažiaus sukalbama buvo, kada atėjo gandas apie Mikalojaus Rudžio Radivilo

pergalėjimą maskolių pas Ulą. Zyg. Augustas net atsisakė nuo savo tėvoniškų tie-ų ant Lietuvos naudon Lenkų karunos, ir tokiu budu abiem paliko po savo mirties valną išsirinkimą viešpaties. Tuomi atsižadėjimu jis norėjo palengvinti darbą unijos arba—anot jo deklaracijos—„zwalić ten pień z drogi”. Kaipo papildymas šito akto tame pačiame dar seime tapo išleistas, su karaliaus parašu, teid vad. „Varšaviškis recessas”, apibrėžiantis sąlygas suvienyjimo Lietuvos su Lenkija ir pagrindžiantis tolesnes sušnekas tame klausime. Bet tokiems aktams truko formališko patvirtinimo per lietuviškasias luomas.

1564 m. Bielsko seime liet. bajorijai tapo suteiktos pilningos valnastys. Tas nutarimas, arba perliejimas ant šlėktos, seiman suėjusios, visų tiesų, kurios buvo pagrinda drutumo liet. viešpatystės ypatoje didžio kunigaikščio, tapo Bielske suredaguotas, o Vilniaus seime patvirtintas (1565). Tai-gi bajorai įgyjo didesnį nepriegulmingumą nuo savų feodališkų senjorų, beje liet. magnatų. Bet nors bajorija linko prie unijos, tačiaus Lietuviai, didikai ir bajorai, bijojo užplaukimo Lenkų į savo šalį, kurie imtų atiminėti nuo jų priedvarinius ir žemiškus urėdus ir storastystas, o priegtam butų atšalę dėl gynimo Lietuvos. Vadu grynai liet. partijos, priešingos unijai, buvo tas pats Mikalojus Juodis Radivilas, kurs buvo galva liet. protestonų. Per jo energiją ir ypatišką įtekmę ant karaliaus, toji lietuviškai protestoniškoji partija iki šiamlaik pasekmingai gynė Lietuvos nepriklusnumą nuo lenkiškų užmačių. Bet jau 1565 m. jisai pasimirė, ir nors vadais partijos pasiliko dar tokios kiltos ir įtekmingos ypatos, kaip jo pusbrolis Mikalojus Rudis, Žemaitijos storasta Jonas Chodkevyčius ir liet. pakancleris Eustachas Valavyčius, tačiaus skaldymasi protestonų į sektas, o podraug susilpnėjimas jų sutarties su stačiatikiais rusiškais didikais, vis ir vis ėjo didyn. O dalykas unijos ėjo greičiaus. Karalius galutinai pateko po įtekme lenkiškai katalikiškos partijos ir ėmėsi triusti dėl suvienyjimo Lietuvos su Lenkija ne tiktai su uolumu, bet ir su ne paprastu dėl jo trivalnumu.

Birželyje 1566 m. karalius sušaukė dėl Lietuvos seimą į liet. Brasčius, ir karei su Maskolija besitraukiant, velyjo dručiaus susivienyti su Lenkija, idant įvyktų abipusinis parėmimas reikaluose apsigynimo. Tame reikale tapo išrinkti pasłai į Lenkų luomas, kurias karalius veikiai žadėjo seiman sušaukti. Štai kokia buvo įtalpa pasiuntinystos: „Nors liet. luomos yra užimtos sunkia kare, vienok susirinko, kviečiamos Jo Mylistos karaliaus, su paslanka ant seimo į Brasčius, idant susišnekėti apie įrankius pervedimo amžinos unijos tarp did. k-stės Lietuvos ir tarp Lenkų karalystės. Pereitais metais mes turėjome teisingą priežastį nesiskubinti su tariamaja unija, nes Lenkai musų perstatymus seimuose Varšavos ir Bielsko be įtėmyjimo atmetė. Vienok ne mums truksta tikro velinimo, kad abi tauti susidėtų į vieną respubliką. Užmiršus todėl pereitus ginčus, liet. luomos vienbalsiai sutinka pasiųsti lenkiškoms luomoms šitokias sąlygas: Lietuviai nuo dabar nesirinks sau atskirai did. kunigaikštį, bet visuomet, sutikmiui su pakvietimu pirmo respublikos senatoriaus, Gniezno archivyskupo, kaipo tarpkaralio, į paskirtą vietą dėl rinkimo atvyks drauge su Lenkais. Ten kožnas lietuviškas bajoras bus laikomas ant lygios su Lenkų šlėkta ir gaus lygų balsą rinkime; o kas bus išrinktas karaliumi Lenkijos, bus podraug ir tuomi pačiu—did. kunigaikščiu Lietuvos. Kaipo vieta rinkimams bus paskirtas punktas ant rubežiaus žemių abiejų tautų. Abidvi tauti turės tuos pačius prietelius ir neprietelius, o rubežius teip Lietuvos, kaip ir Lenkijos gins sujungtomis spėkomis. Seimai bus laikomi pamainais, kartą Lietuvoje, kitą kartą Lenkijoje. O kadą gi šale šitų perstatymų, garbė ir ženklumas lietuviškosios tautos užima pirmą atydą, todėl lenkiškos luomos pirmiausiai turi užsitikrinti, kad tų sąlygų dėl amžino susivienyjimo niekados paskui neatmainys, nė gi leis atmainyti”. Tokioje lyginai mintyje buvo kalbėjęs susirinkime luomų ir dumoje senato Valerijonas, Vilniaus vyskupas.

Kad Lenkai susirinko į Liublino seimą liepos mėnesyje

1566 m., rods paslai ten nuvyko, bet Lenkai nieko ant tikrųjų nenutarė neva dėlto, kad paslai neturėjo įgaliojimo įsiduoti į tolesnius sutarimus, kurių nėra paminėta pasiuntinystoje, be atsišaukimo į seimuojančias luomas. Tad karalius atidėjo reikalą ant seimo Piotrkove; bet ir čia dalykai unijos tapo vėl atidėti iki kitam seimui.

Gartino seime 1568 m. apart kitų dalykų tapo išrinkta delegacija į unijos seimą, rengiamą Liubline 1569 m. Zyg. Augustas tikėjosi Lietuvą aplaiminęs ėsąs įkunyjimu Vidžemio, dar tik truko dėl tos laimės—anot jo—suvienyjimo Lietuvos į vieną kuną su Lenkija. Lietuvos ponai Gartino seime paskyrė nepaprastą rinkliavą rėmimui karės už Vidžemį; senatoriai Vidžemio turėjo jau sėdenes lietuviškoje dumoje. Ir delėgatai į Liublino seimą tapo anksti išrinkti, idant užbėgti vaidams tarp abiejų tautų—nes karalius jautėsi neilgai begyvęsįs. Kas-gi tad, jam numirus butų, su Lietuva? Prisieitų ar susidėti su Lenkija ar pasiduoti Ivanui. Tarp Lenkijos ir Maskolijos Lietuva pasidriekusi siaura juosta nuo Baltijos iki Juodųjų marių, ar-gi galėjusi butų užsilikti be susibendrinimo su viena iš jų? O toki susibendrinimai visuomet baigiasi įkunyjimu. Tai-gi—anot karaliaus—velyk valniems su valnais susivienyti ir išgelbėti tai, kas yra brangintiniausia—liuosybę. Tai-gi karalius sušaukė didįjį arba bendrą seimą į Liubliną ant 23 d. gruodžio 1568 m.

Palengva ir nenoromis čion keliavo Lietuviai, permatydami, jog neteks savo savistovumo [1]). Todėl atidarymas seimo

---

1) Anot Norbuto pribuvo: popiežiaus legatas, paslai ciesoriaus, Svedų karaliaus Jono, kunigaikščių Pamarių, Turkų sultono, Krimo chano, caro Ivano; teip-gi susiedìški kunigaikščiai iš Mozurijos, Silėzijos, Brandenburgijos ir k.; lėnnikai—kunigaikštis Prusų ir Kuršo; senatas Lenkų, žemiški paslai iš visos karalystės. Iš Lietuvos kaipo įgaliotiejie atkako:

1) nuo senato—vyskupai: Vilniškis Valerijonas, Kyjevos Mikalojus Pocius; Mikalojus kunigaikštis Radivilas, Vilniaus vaivada, žemiškas maršalkas ir did. liet. kancleris, ir Steponas Kaributis kunigaikštis Zbaražiaus, Vytebsko vaivada; Mikalojus Kiška, lietuv. raikytojas, Drohičyno storasta;

įvyko vos 10 d. sausio 1569 m.. Tą dieną lenkiškiejie paslai persistatė karaliui; prieg kam jų išrinktas paslų maršalku karunos referendorius Stasys Čarnkovskis vardan paslų pasakė Jo Mylistai ilgą ir augštalakų pasvekinimą, kur ypačiai parodomas buvo reikalingumas pilnos unijos ir ištariama viltis tuojautinio jos įvykdinimo. Sekančiose dienose lenkiški senatoriai, drauge su paslais, sątaravosi, kokiu budu pradėti su Lietuva dalykus apie uniją, ir išrinko iš savo tarpo dėl šito reikalo keletą deputatų, tarp jų Gniezno archivyskupą Uchanskį, Krokuvos vyskupą Padnevskį ir kanclerį Dembinskį. Bet lietuviški senatoriai pradžioje seimo po įvairiomis priedangomis šalinosi nuo bendrų sueigų su lenkiškais senatoriais ir laikė savo atskiras sueigas kitoje svetainėje. Kviečiant lenkiškiems senatoriams: ateikite į bendrą svetainę, kurios durys atviros, Vilniaus vaivada Mikalojus Radivilas Rudis, mandagiai atsakė, kad „iš tikrųjų durys atdaros, bet mus kliudo perdaras, per kurį męs jokiu budu negalime pereiti pas jus, jei bent karalius jį atimtų". Po tuomi mįslišku perdaru manyti reikia lenkiški pasikėsinimai ant lietuviškos savbutybės,

2) nuo kunigaikščių ir augštesnių ricierių: Jeronimas Chodkevyčius, Vilniaus kaštelionas, kunigaikštis Jonas Čartoryskis, kunigaikštis Jaroslavas Sanguška;

3) maršalkąi: Petras Zaorskis, Mikolas Lozinskis, Melchioras Semiotas, Melchioras Snauskis, Vladislavas kunigaikštis Zbaražiaus;

4) vėliavnešiai: Povilas Ostrovieckis Ašmeniškis, Mikalojus Jonavyčius Upytiškis;

5) nuo žemionių arba žemesnėsės šlėktos, žemiški paslai: Mikalojus Valadkevyčius Žemaitijos, Jelonas Malinskis Volynijos, Theodoras Soltanas Kijevos, Vosylius Kopetis (Kopeć) Smolensko, Andrius kunigaikštis Lukomelskis Polocko, Petras Garaševyčius Novgorodko, Jonas Soroka Vytebsko, Adomas Katinskis, Drohičyno raštininkas, Pagirių;

6) nuo miestų: Luk. Opachovskis ir Zenonas Zarzeckis, Vilniaus burmistrai.

Iškilmę seimo padaugino jaunas liet. karžygys, Romanas kunigaikštis Sanguška, savo triumphališku įvažiavimu, vedinas suiminius, grobius, trophėjas ir patrankas (armotas), atimtas nuo Maskolių neseniai laimėtose pergalėse (jis mirė nuo karštligės 12 d. gegužio 1571 m).

kurius karalius turėtų prašalinti; kiteip sakant, lietuviški magnatai tiktai tuomet tiko pradėti sutarmes apie uniją, kada karalius, kaip kad jo pirmtakunai, apsiims užlaikyti nepalytėtus rubežius lietuviškos viešpatystės iš pusės Lenkijos ir patvirtins jų statutines tiesas kaslink to, kad urėdai, arendos ir tėvoniškos dovanos nebus daviamos svetimžemiečiams (beje Lenkams), o teks tiktai tengymiams Lietuviams ir Rusinams. Sutikmiui su tuomi Lietuviai įdavė seimui ant rašto sąlygas, ant kokių jie sutinka nutarti uniją: 1) Valnas išrinkimas viešpaties bendrame seime, kurs turi laikomas buti kur-nors ant rybų Lietuvos su Lenkija; 2) Atskiras jo karunavojimas Krokuvoje karališkaja, o Vilniuje didkunigaikštiškaja karuna, drauge su prisieka, kad užlaikys lietuviškas privilegijas. 3) Apgynimas abiejų suvienytų viešpatysčių bendromis spėkomis. 4) Bendri seimai turi atlaikomi buti paeiliui tai Lenkijoje, tai Lietuvoje. 5) Atskiri augštesni titulai ir urėdai taps Lietuvoje nepalytėtais užlaikyti. 6) Lenkai Lietuvoje ir Lietuviai Lenkijoje gali įgyti judinamą ir nejudinamą lobį, tačiaus visokius svietiškus ir dvasiškus urėdus, teip-gi žemiškus urėdus Lietuvoje gali užimti tiktai tengymiai. 7) Monėta bus atskira, nors vienokios vertybės ir tt. Prie savo apskelbimo Lietuviai pridėjo išrašus iš privilegijų, duotų jiems per didžius kunigaikščius Kažimierą (1452), Aleksandrą (1492), Zygmantą I (1506 ir 1529 m.) ir Zygmantą Augustą (pagal antrąjį statutą). Tuose išrašuose pasiantrina pareiga nemažinti didžią kunigaikštystę Lietuvos nė jos vertybėje nė prerogatyvose, nė jos rubežiuose. Prieg tam Lietuviai prašė Lenkų, idant anie teip-gi ant rašto išdėtų savą projektą unijos. Tokis prašymas sukurstė daug ir labai kaištų ginčų tarp lenkiškų senatorių ir paslų.

Senatoriai, iš savo pusės, surašė atsakymui raštą, kuriame nurodė ant kitų aktų ir privilegijų perėjusiųjų laikų, ypatingai ant Horodliškės unijos Jagėlos ir Vytauto, ant privilegijų Aleksandro 1501 m. ir ant Varšaviškio recesso 1564 m., pasiremdami ant kurių ir sudarė projektą suvienyjimo Lietuvos

su **Lenkija**. Bet paslų trobėsyje tasai rašinys sukeldino smarkų nesutikimą: vieni sutiko su juomi; kiti nenorėjo duoti ant rašto jokio atsakymo Lietuviams; vadindami tokį susirašinėjimą vilkinimu laiko, jie reikalavo, idant Lietuviai patys ateitų į visatiną susirinkimą ir čion tiesiok sątarautųsi apie uniją, prie ko norėjo priversti juos su pagelba karaliaus; treti, pagal savo užmanymą, perdirbinėjo senatorių projektą. Suėjime 8 d. vasario, kada paslų maršalkas Čarnkovskis prikalbinėjo paslus sutikti ant senatorių projekto, Krokuvos raštininkas Kmita pertraukė jo kalbą ir ėmė šnekėti, kad ant to pasiliks plėtmas, kas reikalauja rašinio. Pakilo trukšmas; idant nutildyti, Čarnkovskis beldė savo lazda. „Nebelsk lazda,—surikko Kmita;—aš turiu kardą prieš šitą lazdą". Maršalkas pašoko iš vietos, sakydamas: „išsitrauksime ir kardą", ir šalin numetė lazdą. Pakilo didelis ir ilgokas sumišimas. Kada tas aptyko, ėmė rinkti balsus, bet dėl jų skirtumo negalima buvo ateiti į kokią-nors tvarką; su tuomi ir nuėjo ant augšto, į senatorių palatą. Čion senatoriai pradėjo išmėtinėti užsispyrimą, nepaguodonę dėl senato, bereikalingą gaišinimą laiko ir pastangą „viską tvirtinti savomis galvomis", beje viską spręsti sauvališkai, be senato. O Krokuvos vyskupas pasakė jiems: „jųs per šešetą metų tvarkinote dalykus (ažuot senato). Kartu mums nuo jusų tvarkinimo". Ginčai dėl rašinio traukėsi ir sekančiose dienose; paslai ne vieną kartą be galutinio nutarimo vaikščiojo ant augšto pas senatorius ir užvesdinėjo su jais tarybas. Senatoriai, iš savos pusės, nesiliovė rugoję ant jų užsispyrimo. Teip, vieną syk Sandomieriaus vaivada Petras Zborovskis pasakė, tarp kitko, šituos pranašiškus žodžius: „Visi męs (senatoriai) ir daugelis paslų sutikome ant vieno, o keletas žmonių protestuoja! Tai netikusi paveizda! Jeigu kas ilgainiui užsinorės ko-nors gerų geriau-io ir ant jo pusės pristos didžiausias skaitlius paslų, o keletas žmonių staiga pašoks ir ims protestuoti, tai teip ir prisieis pamesti gerą dalyką! Ponai, netinka teip". Tačiaus ginčai traukėsi toliaus. Ant galo, pailsę nuo jų, paslai 12 d. vasario sutiko, kad Lie-

tuviams paliktos butų visos, prie unijos atsinešančios, privilegijos senų laikų, ypačiai Aleksandro gromata 1501 m. ir Varšaviškis recessas 1564 m., o teip gi ir surašas ar projektas unijos, sustatytos sutikmiui su senomis privilegijomis. Po tam pakvietė lietuviškus senatorius, ir čion Krokuvos vyskupas, vardan lenkiškojo senato, laikė jiems plačią atsakymui kalbą. Jis nurodė ant pirmykščių sątaikų ir prisiekų kaslink unijos ir visatinai perbėgo beveik visą jos istoriją nuo laikų Jagėlos; pažymėjo ypačiai tai, kad nuo tų laikų Lietuva tvarkinosi ant paveizdos Lenkijos, o jeigu ir budavo atskiri didį kunigai kščiai Lietuvoje, tai jie iš tiesų budavo ikgyvi atstovais lenkiškų karalių, ir kad bočiai Lietuvių visados pripažindavo uniją.

Ant šitos kalbos Vilniaus vaivada Radivilas užtėmyjo, kad ji ilga ir graži, atminti ją sunku, ir dėlto prašė surašyti ją ant popieros. Żemaitijos storasta Chodkevyčius, užmindamas apie karališkąjį aktą atsisakymo 1564 m., išsitarė su pamekle. „Jeigu męs ėsame jums dovanoti, tai kam jums dar unijos reikia su mumis?” Ant to Radivilas karštai atsakė, kad jie žmonės valni ir niekas padovanoti jų negalėjo. „Ponams Lenkams—jis pridurė —Lietuva dovanodavo šunis, kumeliukus, mažus žemaitiškus arklius, o ne mus valnus žmones. Musų valnastis mes įgyjome savu krauju”. Lietuviški senatoriai atsitraukė į savo svetainę susirinkimų. Ant jų prašymo, lenkiški senatoriai prižadėjo prisiųsti jiems kalbą Krokuvos vyskupo, kada ji bus surašyta, o dabar pridavė jiems rašinį arba savo projektą unijos. Autoriumi jo buvo tas pats Krokuvos vyskupas Padnevskis; bet tasai projektas tapo vietomis pertaisytas per žemiškus paslus. Svarbiausiejie jo punktai buvo šitie: Lenkų karalius renkasi bendrais balsais Lenkijos ir Lietuvos, bet renkasi tiktai Lenkijoje. Jis taps pateptas ir karunuotas Krokuvoje, o atskiras rinkimas ir pakėlimas ant lietuviškojo sosto pasiliauja. Visatinas seimas — vienas bendras; senatas teip gi, monėta teip gi. Lenkas Lietuvoje ir Lietuvis Lenkijoje gali užiminėti kokį-nors urėdą ir įgyti

kokį nori lobį. Bet ant Lietuvos neišsiskėčia ekzekucija kaslink stališkų karališkų dvarų, suteiktų ant tuomlaikinio valdymo. Savame atsakyme ant šito projekto lietuviški senatoriai dėlei siulomos jiems brolįškos unijos ir meilės, atvirai pasakė: „Jeigu suliedinti lietuviškąję kunigaikštystę su karalyste, tai nebus jokios meilės, dėlto kad tokiame atsitikime lietuviškoji kunigaikštystė turi išnykti priešais Lenkiją, lietuviškoji tauta turėtų pavirsti į kitą tautą, teip jog negalėtų buti jokios brolystės. Tuomet pristigtų vieno iš brolių, beje lietuviškos tautos, kas aišku iš paties jusų rašinio, ponužiai, įduoto mums". „Crescit Ausonia Albae ruinis". Toliaus Lietuviai vėl išdėsto savus augščiaus minėtus punktus, ant kurių turinti pasiremti unija. Prieg tam, atspirdami priešingą nuomonę, buk nuo laikų Jagėlos did. kunigaikščiai Lietuvos buvę tiktai ikgyvi atstovai lenkiškų karalių, jie stengiasi atrodyti, kad Jagėliunai buvo ne stačiai tėvoniškais viešpačiais Lietuvos, bet buvo aprenkami per gyventojus didės kunigaikštystės; kad valdžia jų Lietuvoje jokiu budu nebuvo neaprubežiuota, todėl jie pakeliami ant lietuviško sosto prisiekdavo užlaikysę įstatymus ir privilegijas kunigaikštystės, ko paprastai ne daro tėvoniškas ir absoliutiškas viešpats.

Atsakymas Lietuvių padarė nevienokį įspudį ant lenkiškų senatorių ir ant paslų. Kuomet anie užlaiko minkštesnį ir susilaikantį toną ir velyja toliaus vesti sušnekas, šitie labiaus karščiuoja ir spiriasi ant pertraukimo tolygių nevaisingų sušnekų ir ant tiesioginio įsimaišymo karališkos valdžios, kuri palieptų Lietviams užimti savo vietas bendrame seime ir tiesiok priverstų juos prie unijos. Prieg tam uoliausiais šalininkais unijos esti paslai rusiškos vaivadijos, beje Galičėnai, po vada Oriechovskio Peremyšliaus teisdario: kad, sykį įsprausti į Lenkų karalystę, jie velyja angštai suvienyti su savimi ir kitas rusiškas žemes, o ne atskirtais pasilikti viešpatystės rubežiumi. Seime dar atvirai neiškyla klausimas apie priglaudimą Volynijos prie žemių lenkiškos karunos, idant išsyk neišgązdinti Lietuvių; bet tasai klausimas jau apsvarstomas esti

uždarytuose suėjimuose. Nors Lietuviai tuose nedalyvauja, bet regimai gauna žinias apie viską, kas seime dedasi: todėl lenkiški senatoriai tulas savo sutarmes apdengia ypatinga paslapčia. Tokia pat paslaptis, pagal karaliaus velyjimą, įsakyta esti ir paslų triobėsiui, beje uždraustas tapo įėjimas pašalinėms ypatoms. Bet iš kitos pusės, nors karalius veikia iš vien su Lenkais, tačiaus tuli lietuviški didikai gėrisi jo prielankumu, kaip Radivilai, Chodkevyčius ir Valavyčius. Lietuviški senatóriai kartais atvažiuoja pas karalių dėl slaptų susišnekėjimų.

Lietuviai atsispyrę reikalavo užlaikymo naminio skirtingumo abiejų valstijų, o Lenkai kiteip netiko, kaip į Lenkiją įkunyjant pietines provincijas — kniazystę Kijevos ir Volynijos, nes liet. Podolija ir Ukraina, nupustytos per Totorius, buvo po apgynimu kazokų, o karalius taisiais apiekavojosi. Lietuviai tatai skaitė už pažeminimą jų tėvynės: nes prie Jagėliunų netekę Polocko, Smolensko, Sieveriaus, lyginai kaip senų užkariavimų po dešinei pusei Dauguvos ir kairei augštutinio Dniepro, atidavę Lenkijai Ukrainą, Podoliją, Pagirius, ir jeigu dar paves Kijevą su Volynija, koks gi beliks ženklumas didės kunigaikštystės?! Zyg. Augustas vienok manė Lenkų reikalavimus esant teisingais. Dėl Lietuvos už tai jis žadėjo atiduoti Mozuriją kaipo susiduriančią provinciją. Tada Lietuva pavesdama Lenkams tolimas provincijas, vienval engiamas Totorių, ne daug ką praloštų, o geriaus galėtų gintiesi nuo Maskolių, o gal dar ir atgautų atimtąję šiaurinę Rusiją. Bet Lietuvos magnatams nesinorėjo susilyginimo su Lenkais, per ką jie netektų seniorališkų prėrogatyvų, beje tėvoniškų senatorijų (o Lenkijoje senatorijos buvo ikgyvastinės, suteikiamos svietiškiems per karalių, dvasiškiems primezgamos prie vyskupiško urėdo); prieg tam Lenkų magnatai statėsi esą augštesni už lietuviškus, stengėsi net įgyti vietas urėdų ir storastijų, pelningesnių Lietuvoje, lyg kad šalyje užkariautoje! Vyriausiaiis todėl prieš tis tokios unijos buvo buvę Mik. Juodis Radivilas, did. liet. hetmonas, ir Achazas von Zehmė,

Malborgo vaivada; tačiaus jau buvo jie numirę. Vis-gi ir be jų didesnė dalis Lietuvių netiko ant sąlygų, paduotų per Lenkus, ir ant tokio pamato unijos nenorėjo.

Dovanai Lenkai nesiliauja nurodyti ant unijos karaliaus Aleksandro ir ant Varšaviškio recesso: Lietuviai nepripažįstatų aktų, sakydami, kad jie tapo išleisti be pritarimo lietuviškų urėdų. Reikalaujant paslų trobėsiui, galiaus karalius, 28 d. vasario, pirmadienyj (panedėlyj), pasiunčia įsakymą, idant lietuviškiejie senatoriai užimtų savas vietas senate drauge su Lenkais, o lietuviškiejie paslai paslų trobėsyje. Ant šitojo įsakymo Vilniaus vaivada Radivilas atsiliepė: „jeigu važiuosime, tai pas karalių, ne pas Lenkų senatorius". Teip pat atsakė Žemaitijos storasta Chodkevyčius. Kunigaikštis Vosylius Ostrogiškis, Kijevos vaivada, pasakė: „Šiądien negalime susirinkti, dėlto kad musų paslai apsistoję yra kaimuose". Tačiaus visi sutiko atvažiuoti į pylį rytoj, beje antradienyj, 1 d. kovo. Bet tą dien rytmetyje, kada lenkiški senatoriai ir paslai susirinko savose palatose ir lukuriavo Lietuvių atvykstant, staigu paplito gandas, kad Lietuviai nakčia umai apleido Liubliną ir išvažinėjo namon.

Matomai atstovai Lietuvos tikėjosi savo išvažiavimu surupinti karalių, suardyti seimą ir sutrukdyti dalyką unijos, arba iš anksto nepripažinti įstatymiškumą to viso, kas taps nutarta toje linkmėje jųjų nebutyje. Bet tuomsyk jie skaudžiai apsigavo savose sumonėse. Priešingai, iki su jais ėjos sukalbos, Lenkai, ypatingai senatoriai, veikė gana minkštai, užlaikydami regulas mandagumo ir pataikavimo dėl savų lietuviškų bendrų. Dabar-gi atbulai ir senatoriai ir pats karalius su didesne energija ėmėsi įvykdinti sukalbėtus planus, budami priverčiami paslų trobėsio, kuris butinai vertė juos prie veiklumo, karštai protestavojo prieš jeib kokius nusileidimus ir vilkinimus ir pataravo elgtiesi su išvažinėjusiais be karališkojo pavelyjimo Lietuviais kaipo su maištininkais. Ant Lietuvių uždėjo kontumaciją už jų išvažiavimą iš seimo! Tuli paslai net siulė panaudoti karės įrankius, pasiųsti pas Toto-

rius, atkalbintų juos nuo sądoros su Lietuviais, o jeigu Lietuviai ir toliaus spardytųsi, surinkti visatiną išsirengimą ir su ginklu priversti juos prie unijos.

„Į šitą uniją męs nematome kito kelio, kaip augščiausią valdžią jusų karališkos galybės, maloningo viešpaties", kalbėjo tuli Lenkų deputatai.

Bet toki įnešimai pakėlė klausimą apie rinkimą pinigų dėl kariumenės iš šlėktiškų lobių, kas tuojau atšaldė veržimąsi prie kariškų pasikėsinimų.

Pasitikėdami, jog Lietuvos aristokratai nedrįs pakelti karę, Lenkai stengėsi įvykdinti uniją už akių ir prieš Lietuvių norą: jie visupirm nusprendė suvienyti su Lenkija Lietuvos provincijas, kuriose laukė mažiaus priešgynumo negu pačioje Lietuvoje.

Tai-gi sekančiose po išvažiavimo Lietuvių dienose įvyko labai svarbus ir viską valiojantis nusprendimas: Pagiriai ir Volynija tampa atskirti nuo Lietuvos ir priglausti prie žemių lenkiškos karunos. Nors atėmimas Volynijos ir Pagirių buvo prievartos įrankiu vedant Lietuvą į „broliškąję" uniją, tačiaus karališkame universale iš tos priežasties šnekama buvo ne apie priglaudimą, bet apie „sugrąžinimą" jų Lenkijos karalystei per didę kunigaikštystę Lietuvos, kuri valdė Pagirius ir Volyniją neva „ne pagal kokias-nors įstatymiškas tiesas", bet šiaip sau pagal nusileidimą lenkiškų viešpačių. Še tau ir prisieka karaliaus nemažinti rubežių Lietuvos!

Pasirodė, kad ne visi lietuviški senatoriai ir paslai išvažiavę buvo iš Liublino. Nekurie dar buvo apsilikę, ypačiai Pagirėnai, kurie ir gavo nuo karaliaus įsakymą tuojau užimti savas vietas seime tarp Lenkų, prisiekdami lenkiškam karaliui. Jie paklausė, bet prašėsi nereikalauti nuo jų tuojautinės prisiekos, iki netaps sumanyti įrankiai apgynimui jų nuo keršto lietuviškųjų senatorių. Toks prašymas netapo įtėmytas, ir Pagirėnai, nors nenoromis, prisiekė. Vienas iš jų, lietuviškas raštininkas, Mielnikų storasta Matišek, bandė atsisakyti, sakydamas, kad jis jau prisaikavo karaliui, kaipo

did. kunigaikščiui Lietuvos, ir kad netinka prisiekauti antru kartu bei prieg tam kitai viešpatystei; bet karalius, užsispyrus lenkiškiems senatoriams ir paslams, keršyjo atimti nuo jo Mielnikų storastiją, ir Matišek prisiekė. Visatinai storastijos ir kiti lyglaikiniai karališki urėdai pasirodė rankose lenkiškai katalikiškosios partijos beėsą galingu įrankiu pervedimui unijos. Tačiaus tajai partijai prisiėjo nemažai kamuoties ir spirtiesi prieš karalių, kada atėjo eilė dėl teip augšto urėdininko, kaip Eustachas Valavyčius, liet. pakancleris ir prieg tam vienas iš vyriausiųjų priešininkų unijos. Jis turėjo keletą storastijų Pagiriuose, ir paslų trobėsys pareikalavo, idant Valavyčius teip gi prisiektų. Karalius neskaitė jį turint tatai padaryti; tuli senatoriai teip gi nuo to atkalbinėjo, sakydami, kad „jis laiko storastiją ne su teismu, bet prastą", ir per Gniezno archivyskupą apskelbė jį valnu ėsant nuo prisiekos. Bet paslai su įnirtimu stojo ant savo. Per savo maršalką Čarnkovskį jie štai ką atsakė: „Mylistingas archivyskupe! Prisiminkite: kada jungėsi su karalyste Prusų žemė ir Mozurijos kunigaikštystė, tai prisiekė visos urėdiškos ypatos —urėdininkai, dvarų valdytojai, šlėkta, miestai, nors nebuvo jokių abejonių kaslink jų viernumo, o ponas Eustachas—vyriausias kaltininkas payrimo unijos, nėsa vienus paslus išsiuntė iš čia, o kitiems, kurie pasiliko čion, keršlus keršyjo. Ir toje nužiurima ypata neprisiektų! Tegul Dievas sergsti!" „Tatai įžeistų tuos, kurie jau sudėjo prisieką. Tuomet išeitų teip, kaip sakosi patarlėje: vabalas persimušė per vortinklį, o musės sukliuvo".

Vienas iš paslų, storasta Radlievskis, tiesiok nurodė ant to, kad paveizda Valavyčiaus turės didelę įtekmę ant kitų, žiurint ant to, ar jis prisieks ar ne. Po daugelio imtynių su paslais, senatoriai, jais apsileido ir nutarė, kad Valavyčius turi prisieką sudėti. Sutiko ir karalius su tuomi nusprendimu, bet per kanclerį Dembinskį kreipėsi prie paslų su prašymu, apsieiti su Valavyčiumi, kaipo žmogumi svarbiu ir augštai stovinčiu, su paguodone ir pritinkančiu mandagumu.

Kada pašaukė jį į seimą ir pranešė jam karališką nusprendimą apie prisiekavimą, Valavyčius atsakė, kad jis jau prisiekavęs yra didei kunigaikštystei Lietuvos ir kad jo trįs Pagirių storastijos — Lomazai, Godynec ir Vainiai—yra prirašytos prie pylies Berestjės—tai-gi priklauso prie didės kunigaikštystės. Pasiantrinant reikalavimams prisiekos, jis nesiliovė užginčyti jos įstatymiškumą, o teip gi įstatymiškumą priglaudimo Pagirių prie karalystės; prašė karaliaus *ne eiti* su juomi *į teismą* ir nurodė ant nebuties jo sądraugų dėl nusprendimo teip svarbaus dalyko. Kancleris, davinėjęs jam atsakymus vardan karaliaus ir senato, apskelbė, kad nuo jo bus atimtos Pagirių storastijos. Tačiaus Valavyčius nepasidavė ir tapo atleistas iš susirinkimo. Bet paslų trobėsys po tam nenorėjo svarstyti jokių dalykų, iki Valavyčius nebus prisaikintas arba nuo jo nebus atimti lobiai, o teip gi iki nebus apsergėti Pagirėnai, kurie tapo prisaikinti; nėsa lietuviškiejie senatoriai išsiuntinėjo po Pagirius ir Volyniją[1]) rašinį su įsakymu rengtiesi į karę po bausme netekimo lobių. Ypatingai rupino juos savo skundais vienas iš Pagirėnų, tulas storasta Lasickis, kurs turėjo Lietuvoje žemę susiedijoje Žemaitijos storastos Chodkevyčiaus, ir išreiškė prisidingėjimą kaslink savo gyvastvos ir turtų iš pusės šito galingo ir kerštingo susiedo. Karalius suramino paslus prižadėjimu atiduoti storastijas Valavyčiaus kitoms ypatoms; o į Volyniją ir Pagirius pasiskubino išsiuntinėti karališkus universalus, papriešinančius rašiniams lietuviškųjų senatorių. Šitie universalai, apskelbdami apie atgrąžinimą Pagirių ir Volynijos karunai, liepė senatoriams ir paslams tųjų žemių, išvažiavusiems iš Liublino, neužtrunkant atgal sugrįžti ir užimti savo vietas visatiname seime; prieg tam toms skrytims žadama buvo valnybė nuo ekzekucijos. Nepaklusniems-gi senatoriams grasino atėmimu urėdų ir storastijų, o paslams tomis baudomis, kokios bus paskirtos seime.

1) Anot surašo Volyniškės žemės 1528 m., ji išstatydavo 819 arklių nuo 272 dvarponių.

Tuomi pačiu laiku vedamos buvo sušnekos ir su ėsančiais Liubline prusiškais senatoriais ir paslais, beje atstovais vakarinės Prusijos, idant jie užimtų vietas seime drauge su lenkiškais senatoriais. Prusai atsisakinėjo, atsišaukdami ant savų privilegijų, pagal kurias jie turėjo savo atskirus seimus. Bet užsivarant Lenkams ir gavę paliepimą karaliaus, Prusai atvyko į seimą ir užėmė savo vietas kaip senate, teip ir paslų trobėsyje; bet prieg tam kėlė įvairius protestus, atsišaukdami ant aprubežiuotų įgaliojimų nuo savų sąvalstiečių; o po tam Prusai liovėsi ateidinėti į suėjimus paslų triobėsio. Matomai Liublino seimas turėjo suvienyjimo užduotę prasmėje viešpatystės, ne vienatinai link Lietuvos ir piet-vakarinės Rusijos.

Tuomi tarpu lenkiški paslai, tas populus tumultuosus, nesiliauja nerymastavę; kartais jie atsisako svarstyti kokiusnors kitus klausimus, iki neišrištas dalykas unijos. Jie reikalauja, idant nuo atstovų Pagirių ir Volynijos, nesugrįžusiųjų į seimą, taptų atimti uredai ir storastijos ir ant jų kristų ekzekucija, beje peržiurėjimas dokumentų kaslink valdymo lobių ir atėmimas dvarų nuo tų, kurie neatrodys savų tiesų. Ekzekucijos dėlei kįla seime daugelis ilgų vaidų, kur nuolatos aiškyn ėjo neprilankumas paslų ekzekucijai ir šiaip kokioms nebuk rinkliavoms ant kariumenės; jie greičiaus velyja surinkti visatiną išsirengimą, aną „pospolite rušenie", negu aukauti pinigus dėl užlaikymo samdytos kariumenės. Seimas nuolatos graibstosi už ketvirtdalio įėmimų stališkų dvarų, kurius karalius eikvojo ant kariumenės; ant šitojo ketvirtdalio seimas nori supamatuoti kuone visą nuolatinį viešpatystės apgynimą; jis šneka apie tai, kaip rinkti ir eikvoti, kur sudėti ir tt. Prieg tam girdisi nuolatiniai skundai ant pragaištingų rekuperatoriškų pakvietimų, — beje pakvietimų valdytojų tų dvarų į teismą atrodymui savų tiesų arba dėl neužmokėjimo ketvirtos dalies, — visatinai skundai ant žemiškos netvarkos ir visokių neteisingumų. „Kokia nauda daryti tiek konstitucijų?—sako tuli paslai:—juk nė viena iš jų n'esti išpildo-

ma. Vaivada nepildo savo pareigų, storastos teip pat, pirkliai teip-gi; pošlinos (atmainytos) nesiliauja mokamos buti; lupa, grobia; nėra niekame pasisekimo". „Pas svetimtaučius įėjo į priežodį, kad Lenkai sergą seimavojimo liga. Tiktai pasigėrusiems žmonėms išpuola teip ilgai ir neišmintingai dirbti darbus, kaip kad dirbame męs" ir tt.

5 d. balandžio antradienyj į seimą atvyko pasiuntiniai nuo lietuviškojo senato. Idant išklausyti jų kalbos, pakvietė lenkiškus paslus į senatorių palatą. Karalius, rodydamas nesiganėdinimą iš Lietuvių, atsisakė pributi į susiėjimą. Cion atstovais Lietuvos buvo Žemaitijos storasta Chodkevyčius, Vytebsko kaštelionas Pocius, pakancleris Valavyčius, raikytojas (krajczy) Radivilas ir taurunas Kiška.

Pasiuntinystę atliko Jonas Chodkevyčius, kurs, „iš sąsago" perskaitė ilgą kalbą vardan savų draugų, lietuviškų senatorių. Šitie, sužinoję apie karališkus universalus, atplėšiančius nuo Lietuvos Volyniją ir Pagirius, pavedė paskirtoms ypatoms melsti nuo karaliaus, kad atmainytų tuos universalus, ir paaiškinti seimui savą pasielgimą, beje savo umą išvažiavimą iš Liublino. Iš šitų paaiškinimų pasirodė, lyg Lietuviai sutinka atvykti ant seimo nutarimui unijos dėlto, kad jiems žadėta buvo ją sudaryti ant pagrindo „broliškos meilės", užlaikant jų privilegijas. Tokioje mintyje lietuviškiejie paslai gavo instrukcijas nuo savų rinkėjų. Aštuonias sąvaites Lietuviai pergyveno Liubline ir vedė sukalbas; persiliudyję, kad dalykai unijos pastatyti ant kitokių pagrindų, jie negalėjo sutikti su ja, neturėdami įgaliojimo nuo savų brolių, ir dėlto nutarė atidėti tą reikalą iki kitam seimui ir išvažinėti, bet ne slapta, o pranešę apie tatai jo karališkai didybei. Išvažiuodami, jie paliko keletą lietuviškų urėdininkų, beje pakanclerį (Valavyčių) ir paskarbį (Noruševyčių), dėl savo susinešimų su lenkišku senatu. Su nusistebėjimu Lietuviai išgirdo apie atplėšimą nuo jų Volynijos ir Pagirių, apie kurių prigulėjimą prie Lietuvos niekados pirmiau nebuvo buvę nė mažiausio paabejojimo, ir tą savastį visi viešpačiai patvirtindavo prisie-

ka, užeidami ant sosto, tarpe jų ir dabartinis karalius. Lietuviai meldžia atmainyti tokį neteisingumą. O reikale unijos jie prašo neužsivarinėti ant jos tuojautinio nutarimo, bet sušaukti naują seimą, į kurį lietuviški paslai galėtų atkakti su reikalingais dėl to įgaliojimais.

Lenkiškiejie senatoriai tuomsyk nedavė jokio atsakymo ant šitos kalbos ir paprašė prisiųsti jos kopiją ant rašto. Po to per keletą dienų tarp Lenkų, ypačiai paslų trobėsyje, ėjo karšti ginčai apie tai, kokį atsakymą duoti ant prašymo Lietuvių, beje ant prašymo atidėti uniją iki kitam seimui, kadągi priglaudimas Volynijos ir Pagirių prie karunos buvo pastatytas išlauk ginčo. Dalis paslų sutiko ant atidėjimo ir netroško laukti Liubline sugrįžimo Lietuvių. Kurstė ant to juos ekonomiški reikalai: tie paslai, akyvaizdoje iškilusių kliučių, beje užsispyrimo Lietuvių, manė, kad unija neįvyks, o drauge su tuomi dings ir mokestis ketvirtos dalies iš stališkų karališkų lobių, skirtos ant kariumenės, nėsa toji mokestis surišta buvo su dalyku unijos, kadą gi reikėjo palaikyti kariška speka. Bet toki saunorųs aprokavimai valdytojų stališkų lobių sutiko drutą priešingumą nuo daugumos, kuri nutarė tris sąvaites laukti sugrįžimo Lietuvių, nepavelyti jiems surinkti seimelius gavimui naujų įgaliojimų ir visatinai bėgyje šito seimo, kad ir kas-žin kas butų, surengti galutinę uniją.

Akyva, kad uoliausiais šalininkais šito nutarimo buvo paslai Pagirių vaivadijos, neseniai priglaustos nuo Lietuvos prie karunos. Kalbantis vardan savos vaivadijos, vėliavnešis Drogickis tarp kitko pasakė štai ką: „Męs neabejojame, kad jųs pagelbėsite mums numesti nuo savęs lietuvišką nevalę, dėlto kad męs iš geros valios prisidėjome prie jusų *dėlei lenkiškųjų valnasčių;* juk ir Volynai greičiaus prilinks prie to, kaip išgirs, kad męs įgyjame valnybę. Kas link to, kad Lietuviai susišauktų seimelius, tai tie seimeliai ten laikomi yra kiteip, negu pas jus, ponužiai. Ten atvyksta į seimelį tiktai vaivada, storasta, ir vėliavnešis; *surašę, kas jiems ateis ant*

seilės, ir pasiųs žemiečiui į namus, kad pasirašytų. Jeigu jis nepasirašys, tai lazdomis jį išpers. Todėl nesuprantu, kokis ten reikalas galėtų buti dėl seimelių? Ten šlėkta nedalyvauja jokiose sudumose; ten senatoriai daro, ko už-imano. Jeigu jųs paskirsite jiems seimelius, tai jei bent dėlto, kad prailginti jiems laiką, ir ten jie dar parašys, kad duoda paslams aprubežiuotą val'ą, ko be seimelių nepadarytų; o jųs, ponužiai, čion už dyką gyvensite". „Dėl dievo neleiskite jiems apgauti jus".

Į šitą laiką Liublino seimo pripuola tėmyt'nas teismo epizodas. Paprastai šalymais svarstymo viešpatystės reikalų visatinuose seimuose, karalius darė nagrinėjimą ir teismą svarbesnėse ir kriminal'škose bylose. 16 d. balandžio šeštadienyj Zyg. Augustas nagrinėjo bylą tarp Žemaitijos storastos Chodkevyčiaus ir Vilniaus vaivadaičio Glėbavyčiaus. Tasai Glėbavyčius, dar labai jaunas žmogus, kada Maskolių kariumenė paėmė Polocką, pateko į nevalę. Budamas po uždaru, jis suderėjo su caru Ivanu ir įgyjo valnybę, prisiekęs ant šitokių sąlygų: tarnauti arba bent trustiesi savoj žemėj dėl Moskvos viešpaties; prikalbinėti tulus lietuviškus urėdininkus, tarp jų Žemaitijos storastą, prie tokios pat tarnystos; pasistengti sutaikinti karalių su caru ant pamato atidavimo šitamjam Polocko pavieto ir viso Lyvžemio; mirus karaliui pertikrinėti Lietuvius, kad išrinktų savu viešpačiu Ivaną ar jo sunų, su pažadu nekušinti jų valnasčių, teismų ir rubež'ų ir tt. O už jo paleidimą iš nevalės turi buti atvalnintu du kiltu Moskvos suiminiu. Dabar Chodkevyčius iškilmingai skundė Glėbavyčių už viešpatystės vylių, pasiremdamas ant privestųjų punktų sutartos su Moskvos caru sudermės ir ant perduotų per jį gromatų nuo caro jam pačiam (Chodkevyčiui) ir kitiems senatoriams. Glėbavyčius teisino savo pasielgimą tuomi, kad jis tai vis daręs nuduodamas, idant išsigelbėti iš sunkios nevalios ir pranešti karaliui apie kilpas neprietelių; kad sugrįžęs į tėvynę, jis tuojau pranešė apie viską jojo didybei; kad karalius priėmė jį mylistingai, atleido už jį du Moskvos suiminiu,

paliepė perduoti senatoriams moskviškes gromatas ir parašyti atsakymą carui, ir suteikė Glėbavyčiui išteisinantį dekretą. Tačiaus Chodkevyčius nenorėjo priimti šitų išsiteisinimų ir nesiliovė kaltinęs Glėbavyčių, kam jis pasikėsinęs prisiekauti carui. Jeigu jis prisiekė iš tikros širdies, tai jis—vyliugis, o jeigu prisidengdamas, tai jis be garbės žmogus. Iš to tarp Chodkevyčiaus ir Glėbavyčiaus kilo persiėmimai. Šitasai gatavas buvo eiti ant dvikovystės, bet Chodkevyčius nenorėjo priimti dvikovystę, iki priešgyna nebus nuvalytas nuo begarbumo. Karalius pakvietė senatorius ir, pasitaravęs su jais, ryžosi atidėti nusprendimą šitos bylos iki kitam antradieniui. Čion kilo ginčas apie tai, kas turi visiem girdint apskelbti tą nutarimą: karalystės maršalkas Firlejus laikė tatai už savo pareigą, kadą-gi teismas įvyko rybose karalystės; o lietuviškas pakancleris Valavyčius ją savinosi dėlto, kad byla ėjo tarpe Lietuvių. Nutarta, kad nusprendimą apskelbs karunos maršalkas, o lietuviškas pakancleris stovės šalymais jo. Tik gaila, kad seimo dienraštyje nėra paminėtas galutinis nusprendimas toje byloje.

Volynai ir dalis Pagirėnų vis dar neėjo į seimą prisiekauti viernumą Lenkijos karunai; Lietuviai teip gi nesiskubino, nors jau praslinko paskirtas jiems rakas ir įvairųs prailginimai. Lenkiški seimo paslai audravo, ilgėdamiesi grįžti namon, balsiai rugojo ant begalinio lukuriavimo ir reikalavo energiškų žygių prieš nesuskumbančius pavidale ekzekucijos, atėmimo urėdų ir storastijų. Iš tikro, pagąsdinimui nepaklusniųjų karalius atėmė urėdus nuo Pagirėnų vaivados ir kašteliono, o jų urėdus atidavė kitiems (Kiškai ir Kosinskiui), kurie netrukdami prisiekė karunai ir užėmė paskirtas jiems vietas lenkiškame senate. Laukdamas tolesnio bėgio dalykų, karalius užsiiminėjo įvairiais teismo procesais, iškilmingais priėmimais tai lėniško Prusijos ercoko, tai nepaprasto Turkų pasiuntinio ir tt.; o seimas svarstė įvairius polytiškus bei ekonomiškus klausimus. Daugiausiai gaišo laiko ant ginčų apie

ketvirtąję dalį stališkų įėmimų, apie tai, kaip ją rinkti ir išleisdinėti, kur laikyti, kaip elgtiesi su tais stališkais dvarais, kurie buvo užstatyti ir tt. Tuli neramiausiejie paslai, nesiganėdindami atėmimu nuo karališkos vartonės paminėtosios ketvirtos dalies, skiriamos ant kariumenės, kėlė klausimą apie atėmimą nuo karaliaus naudon Respublikos ir likusiųjų trijų ketvirtdalių, kadą-gi jis neišpildė savo pažadėjimo kaslink unijos ir iki šiam laik neprivedė jos prie galo.

Tiktai apie 20 d. gegužio Volynai ėmė iš palengvo grįšti į Liublino seimą, pateisindami prieš karalių ligomis ir kitomis priežastymis savo sutrukimą. Matomai, sulygmui su jo užsispyrimu ir pabaudimu, silpnyn ėjo oppozicija reikalui unijos iš pusės lietuviškai rusiškų didikų: gresintis netekimas urėdų ir storastijų nugąsdino daugelį. Volynai ėmė pagal reikalavimą prisiekauti, bet ne be tulų ginčų ir apsunkinimų. Teip iš pradžių jie pareikalavo, idant Lenkai teip-gi iš savo pusės sudėtų jiems prisieką. Paveizdan, toje mintyje 24 d. gegužio kalbėjo kniazius Bogušas Koreckis, storasta Lucko, Braclavo ir Vinnicos. O po jo kniazius Konstantinas Višneveckis vardan Volynų šnekėjo, kad jie „prisideda prie Lenkų kaip žmonės valni ir liuosi" ir prašo užlaikyti jiems senas jų valnastis; prašo, idant jų kniazių šeimynos, „kurios savo kilties dėlei turi ypatingą padėjimą ir garbę", nebutų sumažintos savoje garbėje, ir idant nieko neverstų į kitą tikėjimą, kadą-gi jie— Volynai—laikosi prie graikiško tikybos išpažinimo. Galiaus Višneveckis prašė, idant jiems pavelyta butų palaukti su prisieka iki atvažiavimui kitų brolių. Ant visų šitų prašymų iš pradžios atsakinėjo nuo senato Gniezno archivyskupas, o po tam pats karalius labai milistingais, bet visatinais išsireiškimais, su pažadėjimais laikyti naujai prisidedančius prie liuosybės ir visų valnasčių. Aut prašymo kaslink Lenkų prisiekos arba kaslink atidėjimo prisiekos Volynų tapo tiesiok nepristota.

Kada Volynai vis dar rangėsi ir nesiskubino, lenkiškas

pakancleris kunigas Krasinskis sušuko: „Ponužėliai, malonėkite eiti ant prisiekos".

— Męs čion atkakome iš geros valios, po prievarta nieko nedarome—užtėmyjo Višniovieckis.

Lenkiški senatoriai ėmė perkalbinėti Volynus; tie nesiliovė atsisakinėti. Įsimaišė pats karalius ir pasakė, tegul jiems duoda romą, kad čion nieko neprinevalyja, bet kad ir jis iš savo pusės pasielgs pagal įstatymus (beje atims urėdus). Tada iš tarpo Volynų išlindo du kilčiausiu vyru: Volynijos vaivada kniažius Čartoryskis ir Kijevos vaivada kniazius Vosylius Ostrogiškis. Šits, nors ir buvo išvažiavęs iš seimoskaitliuje kitų lietuviškai rusiškų didikų, bet toli nebuvo uoliu priešgyna unijos. Priešingai, drauge su tulais savo draugais jis ir laike nebuties nesiliovė susinešinėjęs su karaliumi ir tikrinęs jam savo atsidavimą. Teip viename kovo suėjime Krokuvos kaštelionas Mieleckis pasakė karaliui, kad.kniazius Ostrogiškis išvažiavo tiktai dėl nesveikatos, bet kad jis atvažiuos atgal, kada jo didybė panorės jam pranešti. Jis netik sugrįžo atgal, bet ir numanytinai žymiai prisuokė prie pakarnumo kitus Volynijos didikus, tarp tų savo giminaitį kniazių Cartoryskį. Dabar, laike pašnekų apie prisieką, Ostrogiškis pasakė: „aš ant žodžio įtikiu savam viešpačiui visame ir nė kiek neabejoju, kad bus išpildyta viskas, ką jis pažadėjo". Potam jis ir Čartoryskis priminė karaliui savo tarnystą ir savų bočių. Cartoryskis prieg tam garbino savo šeimyną, nurodydamas ant jos kilimo iš lietuviškų kunigaikščių. Po tam jie sudėjo reikalaujamą prisieką; po jų prisiekė kniaziai Bogušas Koreckis ir Konstantinas Višniovieckis ir dar nekurie Volynai ir Pagirėnai. Pagal jų paveizdą, į dvi dieni, sudėjo prisieką Trakų vaivada Zbaravskis ir lietuviškas pakancleris Valavyčius, kaipo stambųs žemvaldžiai Pagiriuose ir Volynijoje. Tokiu budu neveltui karalius čėdyjo kiltą lietuvišką didiką, ir nors Lenkams užsispyrus atėmė nuo jo tulus Pagirių dvarus, bet su kitais išlaukė iki tolei, kada priešgynumas Valavyčiaus tapo sulamdytas.

Kniazius Ostrogiškis teip-gi prisiekė tuomsyk tiktai kaipo valdytojas nekurių-dvarų Volynijoje, bet ne kaipo Kijevos vaivada. Bet veikiai potam, ir tur but ne be jo pritarimo, tapo pakeltas klausimas apie pačią Kijevos vaivadiją.

Matomai priglaudimas vakarinių rus'škų žemių be kliučių prie respublikos padidino Lenkų užsinorėjimus. Todėl suėjime 28 d. gegužio paslų maršalkas jau nurodinėjo karaliui ant kokių ten senų privilegijų, anot kurių visa Kijevos žemė priklausanti karunai. Teip pat ir suėjime 1 d. birželio Peremyšliaus teisdaris Oriechovskis savoj kalboj vardan lenkiškų paslų tarp kitko spyrėsi ant senoviško neva priklusnumo Lenkijai Kijevos, Braclavo ir Vinnicos. Karalius prižadėjo susišnekėti su senatoriais apie Kijevos vaivadiją. Kaslink Braclavo vaivadijos, tai Zyg. Augustas tiesiok apskelbė ją priglaustą ėsant prie karalystės kaipo dalį Podolijos. Ant tų pagrindų pareikalavo tęjautinės prisiekos nuo Braclavo vaivados Romano Sanguškos, kuris vos tiktai buvo atkakęs į Liubliną ir perstatė karaliui keletą dešimčių maskolių suiminių ir keturias patrankas, paimtas kovoje pas Ulą. Ant reikalavimų prisiekos Sanguška atsakė augštalakiais žodžiais apie užpelnus savų bočių, apie savo atsidavimą viešpačiui, ir galiaus tiko ant sudėjimo prisiekos, kaipo valdytojas tulų lobių Volynijoje ir kaipo Braclavo vaivada. Tiktai laike tos prisiekos jis klupsčias prašė karaliaus, idadt tasai „kaipo pamostytinis dievo, uždėtų ant jo ranką ir tokiu budu nuimtų nuo jo pirmąję prisieką, kurią Romanas sudėjo jam kaipo lietuviškam kunigaikščiui". Karalius išklausė jo prašymo. Po jo sudėjo prisieką Lucko storasta ir kaštelionas Koreckis, Braclavo kaštelionas kniazius Kapusta ir k. Kiltiejie žmonės po prisiekos tuojau užiminėjo nurodytas jiems vietas lenkiškame senate; teip Sangušką pasodino žemiaus Marienburgo vaivados, Koreckį žemiaus Lvovo kašteliono, Kapustą žemiaus Ravos kašteliono.

Po tam paslų trobėsys ėmė uoliai melsti karaliaus, kad

priglaustų Kyjevą [1]); prieg kam nurodinėjo ant labai atviro padėjimo Volynijos iš rytų, beje iš pusės Moskvitėnų ir Totorių, iš kur ji iktuolaik buvo ginama Kijevos, ir nurodinėjo ant senų lietopisių, anot kurių „tasai miestas 3-syk buvęs paimtas ir apgrobtas lenkiškųjų karalių". Vienok, kada tasai klausimas buvo atiduotas apsvarstymui senato, tai radosi keletas senatorių, tame skaitliuje Krokuvos vyskupas Pilypas Padnevskis, vaivados Krokuvos Stanislavas Myškovskis ir

1) „Cion užtėmysime, kad dėlei neatidalinimo likimo Braclavo ir Vinnicos nuo likimo Kyjevos, kaip jis netaptų išrištas, prašė ir pats Braclavo vaivada kunigaikštis Romanas Sanguška. Akyse skaitytojo dienraščio seimo 1569 m. nenoromis pasikelia abrozas pajieškojimų pagrindos priglaudimui žemių prie Francuzijos laikuose Liudviko XIV ir *chambres de re'union* to karaliaus, kada jis išgirsta pagrindas priglaudimui Kyjevos prie Lenkijos, paaiškintas per lenkiškąjį seimo trobėsį: 3 d. birželio paslas Potvorovskis „vardan-paslų su guodone prašė karaliaus priglausti prie karalystės Kyjevą su jos skrytimi, kaipo kraštą, kuris senovėje mokėjo duonį karalystei, ir kurio kniaziai paprastai pripažindavo valdžią karalystės, kas matosi iš privilegijų, perduotų karaliui, ir iš seniausiųjų chronikų, kuriose sakoma, kad tasai miestas 3 syk tapo paimtas ir apgrobtas lenkiškųjų karalių". Mat kelionės Lenkų XI šimtmetyje, skaitėsi pagrindomis dėl priekabių prie Kyjevos viduryje XVI šimtmečio" (J.I. Lappo, Vel. kniaz. Litovskoj, 1901). — 5 d. birželio karalius nutarė priglausti Kyjevą prie Lenkijos, aną „motiną rusiškųjų miestų". Navatna, kad tuli Lenkai šnekėjo: Męs galime sutlikti jai silpną apgynimą, kuomet tas kraštas reikalauja įžymaus pasiuntimo kariumės, kurios męs negalime pasamdyti už mažas lėšas. Priešingai, Kyjevą reikia palikti Lietuviams; tegul jie savu yždu rėdo ir gina ją, kaip rėdė ir gynė iki tam laik. Mums reikia svarstyti, kad nepaimti ant savęs daugiaus sunkenybės, negu gali išnešti musų pajiegos". O kada karaliaus nutarimas prijungti Kyjevą Lenkijai tapo apskelbtas, tai Krokuvos vaivada Stanislavas Myškovskis su dideliu įnirtimu (*furore concitatus*) išsitarė: „Apskelbiu, kad aš niekados nepatariau, idant teip dalymis taptų prijungtos prie karalystės valdynės, bet tegul pasibaigia visatinai unija visų jų dėlto, kad męs turime tokias pat privilegijas ne tiktai ant Kyjevos, bet ir ant Vilniaus, Trakų ir tt." Ir už tokį išsitarimą Krokuvos vaivada teip suarzino ten ėsančius, jog „jie vos-ne-vos susilaikė nuo to, idant nespjaudytų ant jo; su grizu jie vadino jį lietuvišku maldautoju".

Sandomieriaus Petras Zborovskis, kurie kirto'si prieš priglaudimą Kijevos. Jie nurodinėjo ant didelių išlaidų, kurių reikės dėl apgynimo tos šalies, ir velyjo tas išlaidas palikti Lietuviams. Po gana karštų ginčų nuomonė šalininkų priglaudimo perviršyjo. Suėjime 5 d. birželio karalius per kanclerį apskelbė seimui apie priglaudimą Kijevos prie Lenkų karalystės. Krokuvos vaivada išdrįso atvirai protestuoti prieš šitą nusprendimą. „Visi ten ėsantiejie teip įpyko ir suirzo, jog vos-ne-vos susilaikė nespjaudę ant jo"—užtėmyja seimo dienraštis. Kniazius Ostrogiškis tuojau sudėjo prisieką kaipo Kijevos vaivada.

Tokiu budu, beveik visa piet-vakarinė Rusija ir dalis šiaur-vakarinės tapo atplėštos nuo did. kunigaikštystės Lietuvos ir priglaustos prie Lenkų karalystės. Dalykas unijos per pusę jau atliktas tapo. Antroji pusė dalyko jau pati per save iš pirmosios ištekėjo; nėsa kokį savistovumą begalėjo turėti didi kunigaikštystė, aprubežiuota savu lietuvišku kraštu ir Baltarusijos žemėmis? Anot išsitarimo Žemaitijos storastos Chodkevyčiaus, Lietuvai „jau tapo nupjaustyti sparnai". Ir todėl tolesnis bėgis Liublino seimo perstato tiktai laipsnišką, neatsiginamą pasidavimą Lietuvių lenkiškiems reikalavimams.

Lietuviškiejie senatoriai ir paslai iš didesnės dalies vėl sugrįžo į seimą, bijodami netekti urėdų ir lobių, ir dėlto kad jų nebutis netik nesutramdė Liublino seimo, bet atbulai—pagelbėjo jam be kliučių atimti nuo Lietuvos plačias ir geresnes skrytis. Jau ant rytojaus po priglaudimo Kijevos, beje 6 d. birželio, Lietuviai, karaliui liepiant, susirinko į pylį ant pašnekos su lenkiškais senatoriais. Čion Chodkevyčius vardan draugų su kartumu ir papykiu išmėtinėjo Lenkams neįstatymišką atplėšimą skryčių nuo lietuviškos kunigaikštystės neatrodę teisingumo dėl tokio atplėšimo, kaip tai reikėję butų padaryti. Bet Lenkai šalindamiesi nuo vaidų, glotniai kvietė Lietuvius (Krokuvos vysk. Padnevskis) prisidėti prie užbaigimo unijos ir užimti vietas bendruose suėjimuose. Paslų tro-

bėsys buvo užsimanęs įsižeisdinti kalba Chodkevyčiaus ir 7 d. birželio kreipėsi prie karaliaus su skundu. Karalius patarė palikti tą skundą ir patėmyti, kad „Lietuviai negalį nepykti: juk jiems tapo nudraskyti sparnai". Po tam vėl prasidėjo tarybos apie sąlygas unijos. Kadą-gi augštesniejie urėdai (kanclerio, maršalko, paskarbio ir tt.) pasiliko Lietuvoje nepalytėtais, tai Lietuviai reikalavo, idant dėl jų kunigaikštystės pasiliktų atskira pečėtis, idant visatini seimai butų laikomi pamainais ir Lenkijoje ir Lietuvoje, idant naujai išrinktas karalius sudėtų prisieką kaip Lenkų karalystei, teip didei kunigaikštystei Lietuvos. „Jeigu seimas visados bus laikomas karalystėje—jie šnekėjo—tai kokią turės valdžią šale maršalko karunos lietuviškasai maršalkas? Arba kokia bus pareiga kanclerio didės kunigaikštystės Lietuvos, kada seimuose visi dalykai išeidinės tiktai su pečviete karalystės?" Be to Lietuviai troško, idant atsisakymas karaliaus nuo lietuviškos tėvonijos taptų padarytas naudon ne vienos Lenkų karunos, bet ir taptų praplatintas ant didės kunigaikštystės, ir idant Inflantai (Livonija) pasiliktų prie Lietuvos.

Tai-gi Lietuviai priimti rengėsi uniją net atplėšus žemes nuo jų ir tik reikalavo, kad taptų jų tiesos pripažintos lygiomis su Lenkijos, kad Lietuva ir Lenkija butų savo ženklumu lygiomis dalymis suvienytos viešpatystės.

Lenkai nesutiko apsileisti net ir tuose nesvarbiuose punktuose. Ypačiai trukšmą kėlė paslų trobėsys; jis ne tik nenorėjo girdėti apie kokius-nors nusileidimus, bet nuolatos grįžo prie karališkos gromatos, anot kurios Lietuviai, išvažiavusiejie iš seimo, apskelbti tapo nepaklusniais ėsą (in contumacia), ir reikalavo, idant su jais pasielgiama butų palei tą gromatą, negaišinant laiko ant tolesnių pertikrinimų. Antrąpus pačiame paslų trobėsyje, apsvarstant įvairias išlygas projekto unijos, nesykį kilo nesutarimai, ir jis neįstengė pareiti į vienbalsį nutarimą, kaip reikia pasielgti su Lietuvių prašymais ar apskelbimais ant rašto. Klausimas apie dvi pečvieti bėgyje pilningos eilės suėjimų buvo vyriausiu dalyku ginčo iš pusės Lietu-

vių, ir grasino net suardyti visą reikalą unijos, kaštavusį tiek triuso ir pastangų.

17 d. birželio senatas ir paslai Lenkų perkratinėjo privilegiją dėl unijos, ir nesutiko tik viename punkte, beje kur parašyta buvo: „Naujas karalius po karunavojimo patvirtins tiesas visų viešpatysčių ant vienos listos, bet ant tos listos privalo buti dviem pečvietim,—lenkiškajai ir lietuviškajai". Paslams butinai reikalaujant tiktai vienos pečvietės, Zyg. Augustas išsitarė teip: „Jeigu nenorite sutikti ant dviejų pečviečių, tai, pamatysite, kad blogiaus bus; aš to jau nepamatysiu; ta negerovė atsitiks prie kito karaliaus, bet sakau, kad jųs reikalaujate ko blogesnio, dėl to, kad apie tai pasiliktų atmintis ant amž'ų amžių. O kas kišasi Lietuvos, tai jijė sutiks ir ant vienos pečvietės". O 20 d. birželio Chodkevyčius pasakė Lenkams vardan Lietuvos dumos: „Męs turime išpildyti tai, kas patinka karaliui, bet sutikti pagal sąžinę, iš geros valios ant to, idant gromatoje, kuriaje naujas karalius tvirtins musų privilegijas, netaptų prispausta musų pečviete, męs negalime. Męs busime priversti tatai leisti tiktai per prievartą".

Sunkus buvo padėjimas karaliaus tarp užsispyrimo Lenkų iš vienos pusės, ir gailistingo, maldaujančio tono Lietuvių iš kitos. Lietuviškiejie senatoriai ir paslai nesiliovė rinkęsi atskiroje svetainėje.

23 d. birželio Lietuvos senatoriai pranešė Lenkų senatui, kad pasiduoti nenori ant štai ko: 1) kontumacija ant Lietuvos neturi buti minima privilegijoje ant unijos ir 2) paveldimas Lietuvos sosto, karaliaus nusileistas Lenkijai Varšavos seime (1563-64 m.), turi priklausyti Lietuvai lygiomis su Lenkija. Lenkai ir ant to nesutiko.

24 d. birželio karalius bėgyje keletos valandų vaikščiojo tai pas lenkiškus, tai pas lietuviškus senatorius, stengdamasi juos suvesti į abipusį sutikimą, ir galiaus teip nuilso, kad jam bloga pasidarė. Reikia pasakyti, kad tuomi laiku Zygmantas Augustas sunkiai sirginėjo: mat jis turėjo priepuolius akmens ligos.

Galiaus, 27 d. birželio, sunkusis darbas unijos atkako prie geidžiamojo Lenkams galo. Lietuviai atkako į lenkiškąję senatorių palatą, kur buvo ir karalius. Čionai tapo pakviesti ir lenkiškiejie paslai. Vadovas lietuviškosios dumos, Žemaitijos storasta Jonas Chodkevyčius, pasakė ilgą ir pertikrinančią kalbą; jis vis kalbėjo apie augščiaus minėtuosius punktus [1]) ir su kartumu apskelbė, kad Lietuva priversta apsileisti klausime apie pečvietę, bet prašo Lenkų nusileisti Lietuviams kituose punktuose. Jis puolė ant kelių prieš karalių; paskui jį suklaupė visi lietuviškiejie senatoriai ir paslai.

— Vardan dievo—kalbėjo su ašaromis Chodkevyčius — meldžiame tavęs, viešpaties, atsimink musų tarnystos, musų viernumo tau ir musų kraujo, kurį męs liejome dėl tavo garbės. Malonėk teip sutvarkinti mus, idant dėl visų butų garbė, o ne apjuokimas ir pažeminimas, idant užlaikyti butų musų geras vardas ir tavo karališkoji sąžinė. Vardan dievo meldžiame tavęs atsiminti to, ką tu mums patvirtinai sava prisieka.

Tai ir viskas: prašymas, suklupimas ir ašaros.... O kur dingo lietuviškiejie žirgai ir kardai su rimbais ir makarais? Nusmaugė juos Lenkų dvasė ir katalikystė! Aristokratų širdyse didžiausias nevidonas—tai Lenkų tautybos dvasė, ir toji sumenkino priešgynumą Lietuvių aristokratijos.

Po tam Lietuviai verkdami atsistojo. Lenkai teip-gi buvo sujudinti, ir daugelis iš jų senatorių liejo ašaras gailistos. Vardan lenkiškųjų senatorių atsakymą davė F. Padnevskis, Krokuvos vyskupas; draugišku raminančiu tonu jis kalbėjo apie abipusinę brolišką meilę abiejų tautų, ir prašė Lietuvių galutinai ir tuojau priimti uniją. Tokiu pat tonu šnekėjo pats karalius; o po tam kunigas-pakanclėris Krasinskis iš są-

---

1) Lietuviai sakėsi sutikę ant kitų punktų unijos, bet ne ant šitų penkių: 1) kaslink paveldimo Lietuvos sosto, 2) kaslink Inflantų, 3) kaslink pečvietės liet. respublikos, 4) kaslink Varšaviškio recesso, ir 5) kaslink Liubliniškės privilegijos.

sago perskaitė iš anksto parengtą karališką atsakymą. Vyriaus'a įtalpa visų šitų atsakymų buvo visatini patikrinimai, kad iš dabartinės unijos, su dievo pagelba, negali išeiti niekas apart labo dėl abiejų pusių ir kad Lietuviai pasiliks prie pirmykščių valnasčių ir guodų. Karalius *galybe savo valdžios* reikalavo, idant Lietuviai sutiktų ant paduotų sąlygų unijos.

Pabaigęs visą reikalą su skaudžiu patrempimu savo senesnių prisiekų, duotų Lietuvai, pastarasai Jagėliunas teisinosi, buk jis nepamiršęs savų prisiekų, padarytų abiem viešpatystėm; unija dėl Lietuvos ėsanti laime, o ne piktu!

Pavelyjant karaliui, Lietuviai atsitraukė į savo svetainę dėl galutino nusprendimo. Tasai sprendimas tęsėsi apie tris valandas. Po tam jie sugrįžo į senatą ir lupomis to paties Chodkevyčiaus ištarė savo pritarimą visiems punktams unijos, tiktai prašė suminkštinti tulus išsitarimus dėl jų naudos. Visi lenkiškiejie senatoriai atsistojo, ir Krokuvos vyskupas jų vardan išreiškė dėkingumą Lietuviams. Teip-gi karalius ištarė savo džiaugsmą.

Unijos sutartys—trumpai imant—yra šitos: 1) Lenkų karuna ir didi kunigaikštystė Lietuvos yra vienu, neperskiriamu ir neskiriamu kunu; 2) stovi po vienu bendrame seime išrinktu ir Krokuvoje karunuodintu karaliumi; 3) atskiros inauguracijos dėl didės kunigaikštystės nebus; 4) tiesa sukcessijos (tėvonijos) Jagėliunų didžioje kunigaikštystėje panaikinta; 5) Po karunavojimo karalius turi patvirtinti visas privilegijas lenkiškas ir lietuviškas; 6) seimai turi buti bendri; 7) sądoros ir traktatai turi derinami buti bendrai; 8) monėta turi buti vienokia ir lygi; 9) akčyžė ir muitai Lenkijoje ir Lietuvoje panaikinti; 10) statutai, draudžianti apsigyventi Lenkams Lietuvoje ir antraip, prašalinti; 11) urėdai ir guodos vietos Lietuvių užlaikyti; 12) ekzekucija Lietuvos nesikiša; 13) Volynija, Kijeva ir Pagiriai tenka Lenkijai, o Inflantai liekasi bendra savastim Lietuvos ir Lenkijos.

Ant rytojaus, 28 d. birželio, vigilijoje šventės apaštalų Petro ir Povilo, bažnyčioje giedojo *Te deum laudamus*, ir pa-

mokslininkai kvietė liaudį dėkavoti viešpačiui dievui.

Iškilminga prisieka abiejų pusių ant unijos įvyko 1 d. liepos penktadienyje. Pirma prisiekė senatoriai karalystės, pradedant nuo archivyskupo, po tam lietuviškiejie senatoriai, toliaus lenkiškiejie žemiški paslai pagal vaivadijas, o paskui juos lietuviškiejie žemiški paslai. Prieg tam Pagirėnai, Volynai ir Kijevėnai prisiekavo jau skaitliuje Lenkų. Lenkiškiejie senatoriai dėkavojo dievui už tai, kad leido jiems susilaukti tos valandos, ir verkė. Kancleris, beskaitydamas formą prisiekos, teip susigraudino, jog negalėjo toliaus skaityti ir perdavė didžiam maršalkui. Tačiaus ir toje iškilmingoje valandoje neapsiėjo be tulo atsitikimo. Visi prisiekiantiejie paeiliui buvo kviečiami pas stalą, prie kurio stovėjo karalius lyg koks šventasai, nusiėmęs kepurę. Prisieka apimanti abipusišką prižadėjimą šventai išpildyti savo pareigas ties karaliumi ir visus punktus unijos, baigėsi žodžiais: „Tegul pagelbsti man tame dievas vienas treybėje ir jo šventa evangelija". Štai Cholmo pakamarinis Mikalojus Sienickis su dviem kitais lenkiškais paslais (Žoliuskiu ir Broskovskiu iš Mozurijos), pirma negu atsiklaupė, pasakė: „Aš neprisieksiu vardan treybės ir to dievo, kurio nepripažįstu". Regimai tai buvo sąnariai arijaniškės sektos arba antitrinitarai. Karalius aštriai įsake Sienickiui netramdyti atliekamą aktą. Tasai prisiekė, bet be paminėtų užbaigos žodžių. O du jo draugu su visu išėjo iš palatos ir neprisiekė. (Bet ant rytojaus juos privertė prisiekti po gresme išmetimo iš seimo). Be to, kilo ginčas dėlei Inflantų. Lietuviškiejie senatoriai norėjo, idant atstovai Inflantų prisiektų kaipo sąnariai lietuviškos kunigaikštystės; o lenkiškiejie atsiliepė, kad Inflantai tapo pripažinti bendra Lietuvių ir Lenkų valdyne, todėl jie turi prisiekti skyrimai. Tasai dalykas tapo atidėtas iki kitam laikui. Pasibaigus prisiekai, karalius sėdo ant žirgo ir palydimas sąnarių seimo su daugybe žmonių traukė į bažnyčią šv. Stanislavo, kur pats dalyvavo giedojime Te deum laudamus.

Po tam, nuo 2-ros d. liepos Lenkai ir Lietuviai rinkosi į

seimą drauge kaip senatorių, teip ir paslų palatoje. Dalyku pašnekų buvo visoki nepilningai iki tam laikui išgvaldyti punktai, paliečianti uniją, kaip: apie apgynimą viešpatystės, apie monėtą, apie Inflantus, apie vietą bendro seimo, apie vietas, kurias turi užiminėti senate lietuviškiejie didikai, dvasiški ir svietiški, apie rinkimus karaliaus ir tt. Monėta dėl Lenkijos ir Lietuvos priimta tapo bendra, beje vienokia pagal svarumą, vertybę ir antrašą. Vieta dėl businčių seimų paskirta tapo Varšavoj. Inflantai patvirtinti tapo kaipo bendra valdynė, o prisieką jų atstovai turi sudėti lenkiškam karaliui. Vietos Lietuvių ir senate, ir paslų trobėsyje tapo paskirstytos tarp lenkiškų urėdininkų ir paslų, rods ne be tulų ginčų ir nekantantumų (pvd. dėl vietos paslams Vilniaus vaivadijos). Bet karščiausius ginčus sukėlė ir didžiausią dalį laiko prarijo klausimai apie apgynimą suvienytos viešpatystės. Visi tie klausimai galiaus susibėgo į vieną: į projektą užlaikymo ir eikvojimo ketvirtos dalies įėmimų iš karališkų dvarų, nėsa paslų trobėsys atmetinėjo visas kitas mokestis ir rinkliavas užlaikymui kariumenės, tiesiok išreikšdamas nenorą aukauti dėl šito reikalo ką-nors iš savo turtų. Diduma senatorių nenorėjo svarstyti paslų projektą, palikdama paskarbiui vedimą to reikalo, kaip kad seniaus. Bet senato suėjime 6 d. liepos karalius, pataikaudamas šlėktai, pristojo prie mažumos. Tada Sandomieriaus vaivada pareikalavo suskaitymo balsų; ant to atsiliepė archivyskupas—primas. Tarp jų kilo vaidas.

— Pon vaivada! tarė karalius.—Ir pirmiau tavęs ant šitų krėslų sėdėjo ne mažai tokių, kurie stengėsi pabalnoti manę, bet dovanai. Ir tu to nemėgink.

Vaivada. „Vis tai man tenka už šitą kunigą; bet aš tau, kunige, už tai atmokėsiu".

Archivyskupas. „Tai tu man keršini?"

Vaivada. „Teip, keršinu".

Archivyskupas. „Mylistingas karaliau, apskelbiu tamistos didybei, kad pons vaivada man keršina. Aš nesibijau jo,

bet prašau tamistos didybės ir jusų, ponai senatoriai, atsiminti, kad jis man keršina".

Zborovskis su piktumu išėjo iš senato; paskui jį išėjo keletas kitų senatorių. Nežiuriut ant to, projektas laikymo ir eikvojimo ketvirtos dalies parėjo ant apsvarstymo. Bet kilę iš čion ginčai ir priekabės, apskelbtos paslų trobėsio, tapo karaliui šaltiniu visokių kartumų, lyg kad kaipo užmokesnis už jo per didelį pataikavimą šlėktai. Tarp kitko paslai užpuolė už paskyrimą urėdų atskirų karališkų paskarbių Mozurijoje ir Prusuose ir reikalavo jų panaikinimo. Teip gi reikalavo, kad visa ketvirtoji dalis karališkų stališkų įėmimų taptų aštriaus išrenkama naudon respublikos, beje idant jiję pilningai ir tikrai įplauktų į viešpatystės yždą iš visų tokių lobių, keno jie nebutų lyglaikiniame valdyme ar kam užstatyti nebutų (karalystėje, bet ne Lietuvoje). Karalius išreiškė savo nepasiganėdinimą iš tokio reikalavimo. Jis sakė, kad jo dovaną iš geros valios (ketvirtą dalį) jam jau uždėjo kaipo pareigą ir kad atima nuo jo įstatymišką jo turtą. O galų gale jis tikrino, kad jis negalįs nuo nieko atsisakyti atstovams tautos. Parodęs ant savo gerklės, karalius suėjime 8 d. liepos su ašaromis ištarė: „Jeigu jųs prašytumėte nuo manęs ir to kaklo, tai aš pasirengęs jį atiduoti jums". Paslai ištarė karaliui dėkingumą už jo pasitriusimą dėl respublikos, ypatingai už uniją, vienok užsispyrę varėsi netik ant atgavimo ketvirtos dalies, bet ir ant pilno jos užmokėjimo už pereitus metus. Gresė nesvarstysę jokių reikalų, iki jų reikalavimui netaps užganėdinta. Karalius ant galo ant visoko tiko, bet prašė palaukti užmokėjimo, nėsa dabar neįstengia užmokėti. Paslai sutiko, bet prašė pagalvojimo. Senatoriai mėgino atsiliepti, kad nepritinka reikalauti pagalvojimo nuo savo viešpaties. Karalius pasiulė duoti pagalvojimą ketvirtos dalies likusiose trijose dalyse savų įėmimų. Galop seimo lenkiški paslai buvo ėmę reikalauti, idant mokestys iš karališkų dvarų dėl kariumenės taptų paplatintos teip-gi ant Lietuvos. Bet lietuviški paslai atsiliepė, kad pas juos ant kariškų išleidimų iš kožno

kiemo mokasi sidabrinė, kurios nėra Lenkijoje. Drauge su tuomi klausimu svarstomi buvo ir kiti, kurie teip gi sukeldino daug ginčų ir nepasitenkinimų. Teip paslai rusiškos vaivadijos dovanai reikalavo, kad taptų išnaikintas muitas, apsunkinantis Galicijos druskos kasyklas.

Daugelis dar dalykų pasiliko nenuspręsta; o tuomi tarpu vis garsiaus ir garsiaus girdėjosi skundai paslų ant prasitęsimo seiminės sessijos ir jų galutinio perilsimo; vis smarkiaus jie kreipėsi prie karaliaus su prašymu, kad atidėtų kitus reikalus iki tolesniam seimui. Galiaus, karalius ir senatoriai išklausė šitų prašymų. 11 d. rugpjučio tapo paskirta atsisveikinimui paslų su karaliumi. Bet vos paslų maršalkas, Čarnkovskis, apsirgęs drugiu, ėmė sakyti atsisveikinimo kalbą, kaip jam bloga pasidarė, ir jį laukan išvedė. Paslai kreipėsi prie žinomo tarp jų kalbėtojo, Peremyšliaus teisdario Valentino Oriechovskio, ir nuoširdžiai prašė jo, kad pasakytų atsisveikinimo kalbą, idant neatidėlioti užbaigimo seimo iki rytojui. Bet Oriechovskis atsisakė kalbėti be prisirengimo. Atsiėjo vėl susirinkti ant rytojaus, 12 d. rugpjučio, penktadienyje. Suspėjęs atsipeikėti, Čarnkovskis pasakė ilgą kalbą, kuri traukėsi per dvejatą adynų. Įtalpa jos labiausiai susidėjo iš pagyrimų ir dėkingumo karaliui dėlto, kad jis su garbe užbaigė teip svarbų darbą, beje uniją, kurią užbaigti nebuvo pasisekę jo pirmtakunams. Toliaus jis pertikrinėjo karalių, kad užlaikytų čielybėje dvi suvienyti viešpatysti ir duotų energišką atspirtį kaip Moskvos kniaziui, teip ir kitiems neprieteliams. Ant užbaigos meldė dieviškos palaimos dėl karaliaus ir prašė dievo, kad užlaikytų jį ilgai geroje sveikatoje. Karalius atsiliepė tokiame pat tone; prašė ateitėje pasirupinti aprinkti gerą viešpatį, kadą-gi jis pats nepalieka po savęs vyriškų ainių. Tarp kitko ištarė nusiminimą, kad jam viešpataujant atsirado daug naujų tikėjimų, ir savo ketinimą atgrąžinti vienumą tikėjimo, rods ne su prievarta, bet „su pagelba visagalingojo dievo". Užbaigdamas prašė senatorių ir ricierijos nerugoti ant jo užtai, kad jis nemokės ketvirtos dalies

nuo senųjų sumų, kurios jam priklauso iš dvarų Mozurijoje, karalystėje ir lietuviškoje kunigaikštystėje, kadą gi seimas iš savo pusės nenutarė jokio patikrinimo dėl jo šeimynos (geriaus sakant dėl seserių). Pasibaigus kalbai, paslai ėjo prie karaliaus ir bučiavo jam į ranką.

Idant užbaigti apie Liublino seimo darbus, reikia pridurti, kad tas seimas dėl Lietuvos dar atsižymėjo tuomi, jog paskirta tapo komisija peržiurėjimui, papildymui ir pataisymui lietuviškų įstatymų, susidedanti iš šitų ypatų: Vilniaus vyskupas Valerijonas, Žemaitijos kaštelionas Melchioras Šemiotas, liet. vėliavnešis M. Dorogostaiskis, Žemaitijos maršalkas Luk. Svirskis, liet. priedvarinis maršalkas Ben. Juraga, Vytebsko pakamarinis P. Sakalinskis, liet. Brasčių teisdaris Kerdiejus Kryčevskis, raštininkas Vilniaus vaivadijos And. Maškavyčius, ir Vilniaus vaitas Aug. Rotundus [1]), žinovas dvasiškų ir svietiškų tiesų.

Teip tad užsibaigė garsusis Liublino seimas, patekęs per ištisus 9 mėnesius ir užbaigęs darbą lenkiškai lietuviškai rusiškos unijos, kurs darbas pradėtas buvo dar pabaigoje XIV šimtmečio. Jis teip ilgai ir teip laipsniškai kreipėsi į vieną pusę, jog užbaiga jo negalėjo buti paabejojama. Vyriausiu tos unijos ramsčiu, žinoma, buvo sukatalikėjusi ir sulenkėjusi dynastija, kuri apart gan drutos, beveik absoliutiškos, valdžios didžioje kunigaikštystėje Lietuvos turėjo savose rankose dar

1) Augustinas Rotundus Milesius arba Mileskis, gimęs iš bajorų, daktaras abejų tiesų, buvo Vilniaus vaitu nuo 1542—1576 m., žmogus turtingas ir didelės įtekmės, giriamas eilėse Janickio ir Royziaus, žinomas iš savo literatiškų darbų Stryjkovskiui, Kojalavyčiui ir k. Sako, jis ėsąs parašęs Lietuvos istoriją, ir tą veikalą nusiuntęs Mik. Radivilui 1560 m Savoj gromatoj Radivilui jis tuomsyk teip rašė: „Haec omnia, quae credidi esse Patriae necessari, quae scribere mihi fas erat, vobis exponere arbitror: vestrum judicium non de mea voluntate, sed de opere exoro". Toji jo istorija gulėjusi Nesviežiaus bibliotekoje, ir ar dingo laike maskolių užėmimo, ar gal pelyja kur Peterburgo archyvuose.' Kiti Rotundo rankraščiai tur-but sudegė drauge su evangėliška bažnyčia Vilniuje 1682 m

galingą įrankį pavidale visokeriopų urėdų ir žemiškų lobių, davinėjamų šlėktai ant tuomlaikinio panaudojimo. Toliaus, pasisekimui unijos nemažai gelbėjo tulas nesutikimas tarp lietuviškai protestoniškosios ir rusiškai stačiatikiškosios aristokratijos, o teip gi pastangos lietuviškai rusiškos smulkiosios šlėktos įgyti tokias pat tiesas ir valnastis, iš kokių naudojosi lenkiškoji šlėkta. Moskvos absoliutizmas, perstatomas tuomlaik tyranija Ivano Gresmiojo, žinoma, stumė šalin lietuviškai rusiškąję poniją nuo susiartinimo su Rytine Rusija ir paragino ją dar labiaus skverbtiesi prie Lenkijos. Katalikystei nupuolus pačioje Lenkijoje, per pasiplatinimą protestonizmo, stačiatikių aristokratija žinoma nepermatė tuomet didelio pavojaus dėl savos cerkvės nuo susiliejimo piet-vakarinių rusiškų skryčių su Lenkija, ir todėl iš tos pusės užtinkame vos labai silpną pasipriešinimą. Toji aristokratija buvo lyg apjakusi ir nesuprato, ką ženklino susiliejimas rusiškų skryčių su Lenkija ir kaip Lenkai troško, idant jiems taptų atvertos durys dėl užgrobimo ir kolonizavimo turtingų žemių Volynijos, Podolijos, Kijevos.

Visa Lietuva dabar Lenkams atsivėrė, ir Lenkų tautyba laimėjo galingą pervirsyjimą, tuomi labiaus, kad bendrame seime Lenkų tautyba turėjo didelį persvarą. Dabar, žinoma, Kuršas bei Vidžemis, kurie iktamlaik prigulėjo prie Lietuvos, pateko po Lenkija teip-gi. Su Liublino unija baigiasi Lietuvių tautos atskira istorija. Ilgiaus negu 200 metų Lenkų tautyba valdė dabar Lietuvių bei Rusų tautas, ir tie šimtmečiai priguli prie Lietuvos tamsių ir nelaimingų laikų. Lietuvių bei Rusų tautos pasmerktos pasiliko kaipo žemionių arba chlopų tautybos, o kalbos jų—tai vergų kalbos! Protestonų tikyba Lietuvoje tapo išnaikinta, o stačiatikiams Rusams antmesta bažnytinė unija teip jog jie pastojo pus-katalikiais. Žemoji žmonių luoma tapo baisiai prislėgta ir niaujama, kaip retai kur kitur Europoje! Rods kilo maištai Lietuvoje ir Rusijoje, bet juos nusmaugė su atkerštu. Uždėta tapo ant Lietuvių našta baudžiavų.... Tai yra „Jagėliunų idėja", randama pas Len-

kų istorikus, beje tai idėja priespaudos, neteisingumo ir nežmoniškumo. Aristokratizmas ir jezuitizmas plačiai patvino po šalį ir suaugo į ypatingą galybę po Liublino unijos, ypačiai Lietuvoje. Tai buvo Lietuviams istoriškuoju atmokesčiu už išgležimą ir netaupymą savos tautystės!

Su puolimu Lietuvos viešpatystės pražuvo teip gi lietuviškosios aristokratijos patrijotizmas. Kožna šeimyna laikė savo reikalus augščiaus už interesus viešpatystės. Kilo partijos, kurios viena kitą naikino, nežiurint į respublikos blėdį. Magnatai mylėjo brangius valgius ir vynus, šokius ir pokilius, minkštą gyvenimą. Teisdariai rupinosi apie gerus pietus ir česnis labiaus, negu apie teisos sprendimą. Lenkija už tai susilpnėjo, ir kaimynai be drovos ją išdraskė. Tai-gi jau Liublino unija pasėjo aną sėklą, kuri galiaus pačiai Lenkijai parupino begarbų supindėjimą.

Jau laike, kada Lenkai, priglausdami prie savos šalies didelius plotus piet-vakarinės Rusijos, pakilo ant augšto laipsnio polytiško galingumo, jie pasirodė trumparegiais beesą, nėsa jiems truko viešpatystės instinkto prietikiuose su jųšiauriniais ir vakariniais susiedais, beje Vokiečiais. Tame pačiame Liublino seime, įpėdiniu prusiškojo ercoko, kurs lėniškai prigulėjo nuo Lenkijos, karalius patvirtino Brandenburgijos skirt-kunigaikštį Albrechtą Friderikį. Nors tasai kaipo Prusų ercokas ir sudėjo lėnišką prisieką karaliui Lenkijos Liubline 19 d. liepos, bet geriems viešpatystės vyrams nesunku buvo atspėti, ant ko išeis toks suvienyjimas rankose vieno namo dviejų vokiškų valdynių, kurias skyrė viena nuo kitos lenkiškai prusiškos provincijos. Nekurie Lenkų paslai iš tos priežasties (suėjime 6 d. liepos) buvo beužvedą kalbą apie tai: ar naudingas bus respublikai toks žingsnis ir ar nebus kokios jai skriaudos iš to? Bet tolygųs balsai neatkreipė ant savęs rupestingesnės atydos.

Istoriškame išsiplėtojime paties lenkiško seimavojimo, tasai Liublino seimas teip gi turėjo svarbų ženklumą. Jame pastaru kartu užtinkame liekanas miestų atstovystos, beje du

paslu nuo Krokuvos, ir nuo to laiko seimai įgyja vienatinai šlėktišką pobudį. Toliaus jau galutinai seimas perskyla į du trobėsiu, senatorių ir paslų. Ans susideda iš vyskupų, vaivadų, maršalkų, kanclerių, paskarbių, iš vyresnių ir mażesnių kaštelionų. Bet żemesniejie kaštelionai tame laike użima dar ne su visu apsklembtą padėjimą; nes użtinkame juos tai senate, tai trobėsyje paslų. Senatorių svarstymai buvo laikomi prie użdarytų durių, beje pašaliniai prieregiai nebuvo prileidżiami; o paslų svarstymai, atbulai, buvo vieši. Svarbiuose klausimuose abudu triobėsiu rinkosi į vieną suėjimą. Paduodant nuomones dar nematome suskaitymo balsų; bet tiesiok, jeigu mażuma rodės ėsanti neżymi, ant jos neatkreipė atydos; o jeigu buvo pażymi, tai abi pusi savo nuomones perstatinėjo karaliui ant nusprendimo, kurs nevisados prisilaiko daugumos. Nors senatas dar stengiasi użlaikyti savo seną autoritetą ir savinasi sumanymą jeib kokiame darbe, tačiaus trobėsys paslų arba šlėktijos demokratija jau šitame seime išlenda su aiškiomis użmačiomis viršininkauti viešpatystėje [1]).

Zyg. Augustas atėmė savistovumą nuo Lietuvos ir ją sujungė su Lenkija, kuri neturėjo dar nė pamatinių įstatymų dėl buties respublikos. Gal but jis ketino, kaip Norbutas rašo, trukumus atpildyti,—nes įgalėjo įvesdinti tvarką seimavojime, kurios Lenkai neturėjo, beje nutarimus daryti didumu balsų, — o juk šalies klotis prigulėjo vienatinai nuo nutarimų seimuose; galėjo išleisti dynastišką įstatymą kaslink rinkimo karalių, ir pasiulyti tulą šeimyną kaipo tinkančią šalies valdymui; sako — jis ketinęs savo įpėdiniu paskirti seserėną Zygmantą, sunų Švedijos karaliaus Jono ir savos sesers Katarinos. Jis tikėjosi dar ilgiaus pagyvensęs ir neduosęs magnatams lobti ir tukti iš tautiškų lobių, ypačiai per teip vad. ek-

1) Neturėdamas po ranka Liublino seimo dienraščio, nupiešiau to seimo bėgį pagal Ilovaiskio nuodugnų aprašymą.

zekuciją [1]. Bet sveikata ėjo menkyn. Karalius, ne kareivis, ieškojo nuolatos tykos, atsidavęs melancholiškoms svajonėms, o dvariokai, norėdami jį palinksminti pramaninėjo pokylius, gėrynes, ličynų balius; jis skundėsi podagra ir chiragra; vengė nepriimnos draugystės su pačia, o linksmumą rado priglaudoje favoričių, tarp kurių pirmą vietą užėmė tula varšavietė Gižiutė. Priedvariniai numylėtiniai pirkliavo karaliaus malonėmis. Labiausiai prie dvaro tuomlaik vyravo du broliu Mnišku Jurgis ir Mikalojus, ir tulas žydas Edidzi.

Po Liublino unijos dar tapo du seimu sukviečiamu. Varšavos seime, 1570 m., ypačiai ant savęs atkreipė atydą žinomas Sandomieriaus sutikimas liuteronų, kalvyniškių ir moraviškųjų brolių Lenkijos, kurį karalius atsisisakė pripažinti. Ir todėl neįvyko reformos, laukiamos nuo seimo; tiktai Gedanai tapo išduotos *constitutiones*. Prisiėjo tad Zyg. Augustui paskubėti sušaukti naują seimą. Jį paskyrė Varšavoje ant 6 d. sausio 1572 m. Bet tuli Lenkų ir Lietuvos ponai prašė atidėti seimą, kadą gi marai nebuvo dar šalyje pasiliovę, o juk prisieisę keliauti „užkrėstais" keliais. Tai gi karalius atidėjo iki 2 d. vasario. Bet marams nesiliaujant, seimas tapo atidėtas iki 2 d. kovo, ir Varšavoje jis pradžioje kovo įvyko. Dėlei marų ir priešseiminiai seimeliai netapo laikyti paprastu budu: vieni atsilaikė laukuose, kiti ne vietose seimeliavimo, bet atvangesnėse nuo marų. Prieg tam Zyg. Augusto gromatos ir instrukcijos, siųstos į pavietų seimelius, pasirodė ėsančios užpečvietytos karaliaus „signetu", o ne paprasta pečviete did. kunigaikštystės Lietuvos. Slėktauž tokią atmainą tužo ir neketino seimeliauti, iki nepasirašys Lietuvos kancleris ar pakancleris. Karalius įsakė tą dalyką paslams paduoti ant apsvartymo seimui.

Varšavos seime 1572 m. karalius išleido ukazą apie liet.

---

1) Ekzekucija kėšasi karališkų lobių Lenkijoje, išduotų ar ant arendos ar iki gyvam, prieš tuos, kurie dvarus valdė išgesus ikgyviams ar nemokėjo duonio už arendavojimą jau nuo 1504 m.....

monėtą: tapo paskirta prekė liet. pinigų, mainant juos ant lenkiškų. Du liet. grašiu turėjo buti imamu už 2½ lenk. grašių, ar bent toji prekė turėjo buti įnešta į seimo konstituciją, jeigu seimas butų iki galui įvykęs. Tykocine muštiejie grašiai ant lenkiškos paveizdos turėjo vaikščioti Lenkijoje po preke lenkiškųjų grašių. Kas neimtų liet. grašių pagal karaliaus paskirtą prekę, tam tapo bauda skirta.

Seimą pertraukė žinia apie mirtį karaliaus sesers Katarinos, Švedų karalienės. Tačiaus galop kovo karalius atnaujino reikalus unijos: remdamasi ant prižadų lenkiškųjų luomų, jis perstatė reikalingumą prijungti Mozuriją prie Lietuvos, turbut dėl sulyginimo galybės abiejų tautų; juk Lietuva, netekusi Kyjevos, Volynijos ir Pagirių, turėjo ir tiesą ant to; tuomet respublika butų susidėjusi iš dviejų lygių pusių. Matomai pats Zygmantas Augustas jautė neteisingumą, kurį iškirto Lietuvai per Liublino uniją, atplėšdamas nuo jos minėtasias žemes.

Lenkai pakėlė klegėsį! matomai jie norėjo viešpatauti, o ne lygiais buti su Lietuviais! Magnatai gundė Mozurijos šlėktą, nepasiduoti pavaldiniais Lietuvos. Po tam Lenkai, idant sutramdyti karaliaus planus, pakėlė riksmą: pavietrė! pavietrė! ir lyg akis išdegę išpleškėjo iš Varšavos. Karalius krimtosi, pamatęs suktumą Lenkų, kurie, išgavę žemes dėl Lenkijos su skriauda Lietuvių, tramdė jo planus aplaimininimui abiejų tautų. Nesveikas budamas, dar labiaus įsirgo. Įdavęs savo testamentą seserei Onai (parašytą 1571 m. per Vilniaus vaitą Aug. Rotundą) liepė savę vežti į Tykociną; bet kad čion pavietrė ėmė platintiesi, jis išvažiavo į Knišino kaimą (netolymais Baltstogės), kur mėgdavo buvoti pastarais metais. Čion jis buvo apsiauptas mylimų moterėlių, ir sirgdamas davėsi net gydyti tulai raganai. Galiaus giltinė karalių papjovė 7 d. liepos 1572 m., 52 metų amžiaus susilaukus.—Mirdamas paliko Lietuvą.... dievui ir jos pačios lėmimui.....

Su Zyg. Augustu išgeso dynastija Jagėliunų, kuriai nedidelė palygintinai Lenkų tauta kalta yra dėkingumą už jos išaugštinimą ir nebutą išlauk žibėsį. Bet toji pati dynastija, pakėlusi respubliką tuomlaikiniu išlauk žibėsiu, paliko po savim gilias, mirtinas žaisdas organizme suvienytosios viešpatystės, pavidale sukirmvarpotos karališkos valdžios, išlepintos šlėktijos, kovos visokių tikėjimų ir dručiai įsivyravusio Žydų gaivalo.

Su mirtimi Zyg. Augusto ir su nupuolimu Lietuvos pertruksta teip-gi siulas musų piešinio, beje pasibaigia antras tomas.

Intalpa.

STAMBESNIŲ KLAIDŲ ATITAISYMAS.

šalis:	eilutė:	parašyta:	reikia skaityti:
7	18	į šv. żemę,	į šv. żemę.
20	2	prvioncija	provincija
20	32	Chobar	Ghobar
20	35	riekio	reikio
22	26	Sudauja	Šudauja
25	17	punntu	punktu
25	25	Cionai	Čionai
28	8	Sirgunėš	Sirgunės
29	19	kryżevių	kryżeivių
34	4 ir 5	kunigaikšpačiu	kunigaikščiu
39	19	nusimiuęs	nusiminęs
47	10	Halsburgo	Habsburgo
48	20	sn	su
48	24	Tirskus	Tirškus
48	25	pyl į	pylį į
49	3	Anno	Hanno
51	15	suspėjusiejie	nesuspėjusiejie
60	30	Marienvenderį	Marienverderį
84	35	drigulėjo	prigulėjo
89	9	sn	su
95	22	Medionalą	Mediolaną
114	20	Lietuvų	Lietuvių
114	36	kaimaa	kaimas
123	7	chanalas	chanatas
124	29	rusišku	rusiškų
125	17	vytenis	Vytenis
134	34	neapkečiamų	neapkenčiamų
136	18	Brandeburgijos	Brandenburgijos
137	23	nirštantį	nirstantį
165	23	kado	kada
173	34	Cacki	Čacki
193	36	Ouidam	Quidam
196	29	peręję	perėję
199	33	Chorvacz	Chorvač

202	14	toje	juomi
205	32	Cingi–chaną	Cingis–chaną
206	31	Pobožjė	Pa–Bugija
207	23	vadino	vadinosi
208	30	depepulati	depopulati
210	19	Cion	Čion
224	32	retincre	retinere
235	28	Jegėla	Jagėla
237	16	sngrąžinti	sugrąžinti
244	34	Chdzinske, kęur	Chędzinske, kur
245	24	norstri	nostri
255	26	trnmpo	trumpo
256	24	Sitai	Šitai
294	6	i	ir
394	9	Cechai	Čechai
310	20	išglobtų	išglobotų
324	17	Daumantn	Daumantu
355	15	perėjo	parėjo
360	40	uerant	fuerant
364	40	leitan	leistan
391	7	pusiuntė	pasiuntė
391	25	Celadninui	Čeladninui
392	30	Cion	Čion
398	17	Naručevyčių	Noruševyčių
431	20	lietuyiškos	lietuviškos
432	30	valdytjās	valdytojas
435	20	įstatyne	įstatyme
436	16	ligos gaisro	ligos, gaisro
438	10 ir 11	nuo lietuviškų ir rusiškų įstatymų	lietuviškus ir rusiškus įstatymus
444	13	15	25
460	29	nors katalikas	nors kaipo katalikas
467	28	dailų iškalbos	dailų, iškalbos
474	24	curu	caru
476	14	Dubenknose	Dubenkuose
498	16	ietuvių	Lietuvių
,,	18	ietuvių	Lietuvių
,,	25	ietuvą	Lietuvą
,,	26	ietuvos	Lietuvos

500	23	1364	1564
501	34	ietuviai	Lietuviai
506	12	Cobatov	Čobatov
510	14	kiet bajorai	Lietuviškiejie bajorai
	19	alibato	celibato
511	13	suomi	tuomi
,,	22	platno	platino
,,	23	netaps	netapė
,,	24	1553	1555
,,	32	jau	jam
513	3	storasa	storasta
,,	12	Šyplovieckaitės	Šydlovieckaitės
,,	15 ir 16	palstorius	pastorius
,,	19	užhėgti	užbėgti
514	14	Stankovą	Stankarą
,,	25	daugelį kalvynistų, bet išvedė	daugelį kalvynistų, bet išvedė iš abejojimo
,,	32	Kleeke	Klecke
515	2	Su draugais po synodo	su draugais išbėgo po synodo
,,	20	lietuvoje	Lietuvoje
,,	21	Kyjavuose	Kujavuose
,,	26	pastorins	pastorius
,,	35	seniorų	seniorų
516	21	religišku	religiškų
529	4	pasvekinimą	pasveikinimą
,,	21	Cartoryskis	Čartoryskis
,,	23	Semiotas	Šemiotas
540	10	Cion	Čion
545	10	kniažius	kniazius
,,	25	Cartoryskį	Čartoryskį
,,	35	Cartoryskis	Čartoryskis
546	24	idadt	idant
547	25	sutlikti	suteikti
557	31	necessari	necessaria

